



ZAHANGIR'S

WorldTimes

PUBLICATIONS

ادبی پینڈے

پنڈے

PMS

سیکس سپیشل: بی کے ایم کے کے مقابلے کے ذریعے استعمال کی گئی

Revised
Edition



ڈاکٹر سید اختر جعفری

WhatsApp PDF Library

اس گروپ میں آپکو ہر قسم کی PDF کتاب فراہم کرنے کی کوشش کی جاتی ہے۔ تمام کتابیں مفت دی جاتی ہیں۔

*I'm not responsible of
copyrights .This pdf file is
downloaded from internet .I
never ever earn from this pdf*

*For joining whatsapp group msg on
whatsapp no# 03430575581
and for getting daily general mcqs
like fb page*

**GENERAL KNOWLEDGE
DAILY MCQS**

نمبر 30

(4) جدید نثر

- 4.1- ڈرامہ ”کالا پتن“ سجاد حیدر
 4.2- ڈرامہ ”ٹاہلی دے تھلے“ اشفاق احمد
 4.3- ناول ”ٹانواں ٹانواں تارا“ منشاء یاد
 4.4- کہانی ”نوری“ انور علی

دو جا پرچہ

کل نمبر 100

نمبر 20

(1) پنجابی زبان و ادب دی تاریخ

- 1.1- پنجابی بولی دا پچھو کڑ
 1.2- پنجابی زبان اتے دو جیاں زبانوں دا اثر
 1.3- پنجابی ادب دی تاریخ
 1.4- پنجابی تنقید تے تحقیق دی ٹور

نمبر 10

(2) لوک ادب

- 2.1- لوک گیت
 2.2- لوک کہانی
 2.3- پنجابی اکھان

نمبر 25

(3) داستانی ادب

- 3.1- قصہ ہیر
 3.2- قصہ سی
 3.3- قصہ سیف الملوک
 3.4- مرزا صاحبان
 ہاشم شاہ
 حافظ برخوردار

نمبر 15

(4) پنجابی واراں

- 4.1- سکھاں دی وار
 4.2- چھٹیاں دی وار
 4.3- ملتان دی وار

نمبر 10

(5) پنجابی ادبی صنفاں (ڈاکٹر سید اختر جعفری)

- 5.1- پنجابی شاعری: حمد، نعت، غزل، مثنوی، مرثیہ، سی حرفی، دہڑا، شلوک، کافیاں، باراں ماہ، وار، نظم
 5.2- پنجابی نثر: داستان، ڈرامہ، ناول، سفر نامہ، مقالہ نگاری، تنقید نگاری، افسانہ، انشائیہ

نمبر 5

(6) انگریزی توں پنجابی وچ ترجمہ

نمبر 15

(7) مضمون نویسی

M. Mateen

Scanned By M. Mateen

پہلا پرچہ

پنجابی کلاسیکی شاعری

- 17 حضرت بابا فرید الدین مسعودیؒ شکر علیہ السلام نے اوہناں دا کلام
- 29 شاہ حسین علیہ السلام نے اوہناں دیاں کافیاں
- 37 سلطان باہو علیہ السلام نے ایات باہو
- 46 سید بیٹے شاہو نے وحدت الوجود
- 53 خواجہ غلام فرید علیہ السلام کے کلام دا تجزیاتی مطالعہ

عصری جدید شاعری

- 65 جکراتے _____ شریف کجھای
- 74 پارچہ چنڑاں _____ منیر نیازی

لوک ادب

- 225 لوک گیت
- 234 لوک کہانی
- 239 پنجابی اکھان

داستانی ادب

- 246 قصہ ہیر _____ وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ
- 259 وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ دی عظمت
- 268 قصہ سسی _____ ہاشم شاہ
- 277 ہاشم شاہ دا شاہکار قصہ سسی پنوں
- 282 قصہ سیف الملوک _____ میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ
- 295 مرزا صاحبان _____ حافظ برخوردار

پنجابی واران

- 307 تعارف
- 314 سیکھاں دی وار
- 320 چٹھیاں دی وار
- 336 ملتان دی وار

پنجابی ادب دیاں صنفان

- 344 پنجابی شاعری
- 344 حمد •
- 344 نعت •
- 345 منقبت •
- 345 مرثیہ •
- 346 جنگ نامے •
- 346 حلیر نامے •

- 347..... مشنوی •
- 347..... وار •
- 347..... غزل •
- 348..... نظم •
- 349..... معر نظم •
- 349..... آزاد نظم •
- 350..... کافیاں •
- 350..... سی حرفی •
- 351..... دو ہڑا •
- 352..... رباعی •
- 352..... شلوک •
- 352..... باراں ماہ •
- 354..... پنجابی نثر دیاں صنفال □
- 354..... داستان •
- 354..... ناول •
- 355..... افسانہ •
- 355..... ڈراما •
- 356..... انشائیہ •
- 356..... مقالہ نگاری •
- 357..... سفر نامہ •
- 358..... تنقید نگاری •

انگریزی توں پنجابی وچ ترجمہ

- 359..... انگریزی توں پنجابی وچ ترجمہ □

مضمون نویسی

- 366 پاکستان دافکری تے سیاسی سفر
- 369 انفارمیشن ٹیکنالوجی تے پاکستان
- 373 ملکی معیشت وچ موٹروے دی اہمیت
- 376 کالا باغ ڈیم
- 379 منشیات دی اعنت تے ساڈا معاشرہ
- 382 پاکستان داعدالتی نظام

پی ایم ایس حل شدہ پرچے (2019)

- 388 پہلا پرچہ
- 403 دوچارچہ



پہلا پرچہ

پنجابی کلاسیکی شاعری

حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ تے اوہناں دا کلام

انگریزی شاعری وچ اولیت دا جو مقام جیفری چوسر نوں حاصل اے اوہ پنجابی شاعری وچ حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ نوں حاصل اے۔ جیفری چوسر انگریزی زبان دا پہلا شاعر اے جس نے The Canterbury Tales لکھیاں۔ ایسے طرح حضرت بابا فرید الدین رحمۃ اللہ علیہ پنجابی دے پہلے شاعر نیں۔ جیہناں نے پنجابی وچ شلوک لکھے۔ فارسی زبان دے پہلے شاعر داناں رودکی سی تے اردو زبان دے پہلے شاعر خواجہ بہندہ نواز گیسو دراز سن پر اردو وچ پہلا صاحب دیوان شاعر ہون دا شرف ولی دکھنی نوں حاصل اے۔

ایہہ بڑے وڈے مان تران تے خوش قسمتی دی گل اے پئی پنجابی زبان تے ادب دا مذہب صوفیا کرام دے مقدس تجریاں، مسیتاں، حزاراں تے خانقاہاں توں بھجیا۔ صوفیا کرام تے علماء عظام نے اپنی درویشانہ گدڑیاں وچ پنجابی زبان دے لعل دی پرورش کیتی تے اوس نوں زمانے دیاں زہریلیاں تے تھیاں گرم ہوداواں کولوں بچایا۔ مذہب دا خالص ددھ پلا کے اوس نوں جو ان کیتا تے تصوف دے مدرسیاں وچ اوبدی تعلیم تے تربیت کیتی۔ فیر اوس نوں تصوف دے سکھ بھیت دے۔ امن، آشتی، محبت، انسانی ہمدردی، دردمندی، عدل تے انصاف، توحید، قرآن تے حدیث دے سارے سبق پڑھائے۔

عمدہ اخلاق دیاں خوشبوواں نال اوبدے بچے نوں خوشبودار بنایا، وفا شکاری تے بیباکی تے ندھڑکی اوبدی جبلت تے سرشت دے جوہر بنائے فیر اخلاص دے پھلاں دے ایسے رنگ وچ رنگیا پئی صدیاں گزرن مگروں وی اوہ رنگ بھکے نہیں ہوئے۔

پنجابی ادب دی نیمہ رکھن والے اک عظیم صوفی، عبادت گزار، عالم فاضل، روحانی مرشد تے اخلاقی شاعر حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ سن۔ بھانویں پنجابی دے سکھ صوفی شاعر اں دے کلام دی مینا کاری، شیشہ گری تے کاریگری اپنی تھاں اُچی تے سچی تے سلاہن جوگ اے پر حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ ہوراں نے اپنے قلم نال جیہڑے نقش، نگار، ہیرے موتی، جواہرات، لعل تے زُمرد، یا قوت تے گنگینے پنجابی شاعری وچ جڑے نیں، اوہناں دی چمک دمک حالے وی دماغاں نوں روشنی تے دلاں نوں اطمینان تے سکون دی دولت عطا کردی اے۔

بابا جی دا کلام معجز نظام بے سہاریاں نوں سہارا، حرص تے ہوس دے سمندر وچ ڈبڈے تے غوطے کھاندے ہوئے لوکاں لئی کنارا، نیکاں واسطے جنت الفردوس دا نظارہ تے گناہگاراں لئی اصلاح تے نیک اعمال دا اشارہ اے۔ شعر ایویں جیویں قرآنی آیتاں دا اُتارا، شاعر جویں حق دی دعوت دا اُپدیشک تے بکار تے جس دے کلام دا اک اک حرف موتی تے ڈوہنگے معانی دا استعارہ اے۔

حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ دے وڈو وڈیرے افغانستان توں ہجرت کر کے ہندوستان آئے سن۔ اوہناں نے پہلاں لاہور وچ دسواں اختیار کیتی فیر قصور چلے گئے۔

بابا فرید الدین دے دادا قاضی شعیب وڈے عالم تے فاضل سن۔ اوہناں دے علم دی شہرت قصور وچوں نکل کے پورے ہندوستان وچ پھیلی۔ اوس زمانے وچ ہندوستان اُتے شہاب الدین غوری حکمران سی۔ اوس نوں خبر ہوئی تے اوس نے قاضی شعیب نوں ملتان دا قاضی مقرر کر دتا۔ ایس لئی اوہناں نے

ملتان دے نیڑے اک پنڈ کوٹھیوال وچ وسوں اختیار کر لئی۔

قاضی شعیب دے پتر داناں جمال الدین سلیمان سی جیہڑے بڑے نیک، نماز روزے دے پابند تے عالم فاضل سن۔ اوہناں داویاہ مولانا وجیہہ الدین نجدی دی دھی قمر بی بی نال ہویا جیہناں دے بطن وچوں تن پتر اں نے جنم لیا۔

وڈے پتر داناں اعزاز الدین، دو جے پتر فرید الدین مسعود تے ترتیجے پتر نجیب الدین متوکل سن۔ حضرت بابا فرید الدین رحمۃ اللہ علیہ دی ولادت 584ھ بمطابق 1188ء نوں پنڈ کوٹھیوال ضلع ملتان وچ ہوئی۔

آپ نے مڈھلی تعلیم اپنے والد تے والدہ کولوں حاصل کیتی۔ آپ دی والدہ قمر بی بی پڑھی لکھی تے عبادت گزار خاتون سن۔ اوہناں دا شجرہ نسب حضرت علیؓ ہوراں نال ملدا اے۔ والد وٹوں آپ فاروقی النسل سن۔

اعلیٰ تعلیم حاصل کرن لئی بابا فرید الدین رحمۃ اللہ علیہ ملتان تشریف لے گئے تے او تھے مولانا منہاج الدین ترمذی دے مدرسے وچ داخل ہو گئے جتھوں آپ نے قرآن مجید حفظ کیتا تے حدیث، فقہ، تفسیر تے منطق دی تعلیم حاصل کیتی۔ آپ دا تیرہ سی پئی آپ دن ویلے تعلیم حاصل کر دے تے رات نوں روزانہ اک واری قرآن مجید ختم کر دے سن۔ ایس توں اڈوی عبادت وچ رُجھے رہندے سن۔

اک دن آپ مسیت دے ویڑے وچ بیٹھے تفسیر نافع پڑھ رہے سن پئی اک بزرگ مسافر مسیت وچ داخل ہوئے تے آپ دے کول آکے بیٹھ گئے۔

اوس بزرگ نے آپ نوں پچھیا پئی ”تسیں کیہ پڑھ رہے او؟“

باباجی نے جواب دتا ”میں تفسیر نافع پڑھ رہیا ہاں۔“

”کیہ اے کتاب تہا نوں نفع دیوے گی۔“ بزرگ مسافر نے پچھیا۔

باباجی نے عرض کیتا۔ ”میںوں ایس گل دا پتا نہیں۔ میرے اُستادوا حکم اے پئی ایس کتاب نوں ضرور پڑھو۔ اوسے ویلے اوس بزرگ نے اپنا سفری تھیلا کھولیا تے اوہدے وچوں اک انار کڈھیا جس دے چاردا نے باباجی دے ہتھ اُتے رکھ دتے۔

باباجی نے اوہ دانے کھاہدے تے اوہناں دادل و دماغ روشن ہو گیا۔ کائنات دے بہت سارے لکے ہوئے بھیت اوہناں سامنے ظاہر ہو گئے۔

اوسے ویلے اُٹھ کے اوس بزرگ دے پیریں پے گئے تے پچھیا۔ ”تسیں کون او تے کتھوں آئے او؟“ اوس بزرگ نے فرمایا۔ ”میرا ناں قطب الدین

بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ اے تے میں اوش توں آیا ہاں تے اپنے مرشد حضرت معین الدین چشتی رحمۃ اللہ علیہ دی خدمت وچ حاضر ہون لئی دئی جا رہیا ہاں۔“

باباجی نے نال چلن دی خواہش ظاہر کیتی تے حضرت قطب الدین بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ نے فرمایا:

”تسیں پہلاں اپنی تعلیم مکمل کرو، فیر میرے کول دلی آجانا۔“

بابا فرید الدین تعلیم مکمل کرن مگروں افغانستان چلے گئے۔ او تھے دے عالماں کولوں علم حاصل کیتا تے فیر ایران، نیشاپور، سمرقند تے بخارا تشریف لے گئے۔ او تھوں وی آپ رحمۃ اللہ علیہ نے مختلف صوفیاں تے عالماں کولوں فیض حاصل کیتا۔ اوہناں عالماں وچوں حضرت شیخ المشائخ شہاب الدین سہروردی رحمۃ اللہ علیہ شیخ سیف الدین خضریٰ رحمۃ اللہ علیہ، شیخ سعید الدین حموی رحمۃ اللہ علیہ شیخ اوحیدین کرمانی رحمۃ اللہ علیہ، شیخ بہاؤ الدین زکریا ملتانی تے شیخ فرید الدین عطار رحمۃ اللہ علیہ دے نال ذکر دے قابل نیں۔

اک گویز موجب باباجی مختلف علوم حاصل کر کے دس ورہیاں مگروں ملتان واپس پرتے۔ کجھ عرصہ ملتان وچ قیام کیتا فیر حضرت قطب الدین بختیار کاکی دی محبت دی کھج اوہناں نوں دلی لے گئی۔

آپ رحمۃ اللہ علیہ نے حضرت قطب الدین بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ دے مبارک ہتھ اُتے بیعت کیتی تے روحانی منزلاں طے کیتیاں۔ مرشد نے باباجی دے سر اُتے

چارتر کی نگاہ دھریا تے غزنی دروازے دے نیڑے اک حجرہ آپ دی رہائش واسطے مقرر کیتا تاں جے آپ سکون نال عبادت تے ریاضت کر سکن۔

حضرت بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ نے اوہناں نوں فرمایا:

”جدوں تیک بندہ دلوں درویشی تے فقیری وچ داخل نہ ہووے، ثابت قدمی تے صدق حاصل نہیں ہوندا۔ انسان دا کمال چار چیزاں وچ اے۔

گھٹ سونا، گھٹ کھانا، گھٹ بولنا تے لوکاں دی صحبت گھٹ اختیار کرنا۔“

ایس طرح مرشد نے ہولی ہولی اپنے مُرید دی تعلیم تے تربیت شروع کیتی۔

اک دن حضرت معین الدین چشتی رحمۃ اللہ علیہ اجیر شریف توں تشریف لیائے تے دلی دی گدی اپنے مرید قطب الدین بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ دے سپرد کر کے آپوں اجیر شریف تشریف لے گئے تے اوتھے دین اسلام دی تبلیغ داکم شروع کردتا۔

حضرت معین الدین چشتی رحمۃ اللہ علیہ نے جدوں پہلی واری حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ نوں دیکھیا تے حضرت قطب الدین بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ نوں دیکھن لگے پئی ”ایہہ شہباز کتھوں پھڑ لیا نندا اے؟“

اوہناں نے عرض کیتی، یا حضرت! ایہہ فریداے تے میرا مریداے۔ ایس نوں کچھ فیوض تے برکات عطا فرماؤ۔

تاریخ مشائخ، چشت وچ خلیق نظامی نے لکھیا اے:

”اُنھوں نے بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ کو درمیان میں قبلہ رُخ کھڑا کر لیا۔ ایک طرف حضرت معین الدین چشتی اجیری رحمۃ اللہ علیہ تے دوسری

طرف حضرت قطب الدین بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ کھڑے ہو گئے۔ دادا مرشد نے بہت سی آیات کی تلاوت فرمائی پھر چند کلمات

فرمائے اور سارے جسم پر پھونکیں ماریں۔ یوں بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ کا سینہ روشن ہو گیا۔“

بابا جی نے بہت سارے چلے کئے، عبادت تے ریاضت کیتی، وظیفے کیے، تصوف دیاں منزلاں طے کیتیاں تے فیر مرشد دے حکم نال ہانسی چلے گئے تے اوتھے دین اسلام دی تبلیغ وچ رُجھ گئے۔ ہانسی وچ آپ دے شاگرد جمال الدین ہانسوی ہر ویلے آپ دی خدمت وچ حاضر ہندے سن۔ اوہناں دناں وچ آپ نوں حضرت قطب الدین بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ دے اک دوست تے شاگرد مولانا حمید الدین ناگوری داسندیسہ ملیا۔

”حضرت قطب الدین بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ انتقال فرما گئے نیں۔ تہا نوں خلافت دی گدی عطا کر گئے نیں تالے کچھ شیواں دے گئے نیں۔“

بابا جی پیغام ملدیاں ای دلی ول ٹرپے۔ اوہناں نوں مولانا حمید الدین ناگوری نے مرشد داک عصا، اک گدڑی تے کھڑاواں دا جوڑا دتا تالے مرشد دا

جانشین ہون دی مبارکباد دتی۔

تاریخی اعتبار نال ایہہ غیاث الدین بلبن دازمانہ سی۔ اوہدی خواہش سی پئی بابا فرید دلی وچ ای قیام کرن مگر بابا جی راضی نہ ہوئے۔ دہلی توں ہانسی چلے گئے۔ اوتھے کچھ دن قیام کیتا تے فیر جمال الدین ہانسوی تے کچھ ہور شاگرداں نال پنجاب ول ٹرپے۔ دریائے ستلج دے کنڈے کنڈے چلے ہویاں اک وٹی اڑے۔ جس دا اوس ویلے نال اجودھن سی۔ اوتھے ٹہری وائس، خانہ بدوش، سانسی تے چمارر ہندے سن۔ جیہڑے اُجڈ، جاہل تے بے دین لوک سن۔ بابا جی نے اوتھے ڈیرے لائے۔ اوس زمانے وچ اوتھے ہر پاسے جنگل تے ڈیلے دیاں جھاڑیاں سن۔

آپ رحمۃ اللہ علیہ نے اک میت، اک حجرہ تے اک لنگر خانہ تعمیر کرایا تے دین اسلام دی تبلیغ شروع کردتی۔

دیکھدیاں ای دیکھدیاں آپ رحمۃ اللہ علیہ دے مریداں دی وڈی تعداد ہو گئی۔ آپ رحمۃ اللہ علیہ نے اپنے دونوں بھراواں اعزاز الدین تے نجیب الدین متوکل تے والدہ قرسم بی بی نوں وی ملتانوں سد گھلیا۔ جنگل وچ سفر کردیاں ہویاں کوئی جنگلی جانور آپ دی والدہ نوں شکار کر کے کھا گیا۔ بابا جی نوں پتا لکیتا تے اوہ رودھو کے چُپ ہو گئے۔

باباجی نے اسے ایسی ہی پاک تین وچ دیا کہ جتنے اللہ تعالیٰ نے آپ لوں کو بخشے تھے تن وہی عطا کیتیاں جہاں دے ناں ایسی طرح نہیں:

- 1- خواجہ نصیر الدین
- 2- خواجہ شہاب الدین
- 3- شیخ بدر الدین سلیمان
- 4- شیخ نظام الدین
- 5- شیخ یعقوب
- 6- بی بی منورہ
- 7- بی بی شریفاں
- 8- بی بی فاطمہ

آپ ﷺ دے مریداں وچوں حضرت نظام الدین اولیا ﷺ، مولانا جمال الدین ہانسوی ﷺ، شیخ نجیب الدین ﷺ، مولانا بدر الدین الخلق ﷺ، حضرت سید محمد کرمانی ﷺ، حضرت علی احمد صابر ﷺ، حضرت علاء الدین موج دریاور گے وڈے صوفیا، علما، صلحا تے اصفیاء ہوئے نیں۔

عاجزی تے انکساری

حضرت بابا فرید الدین ﷺ دی طبیعت وچ حدود و حد سادگی، حلیمی، عاجزی تے انکساری موجود سی۔ آپ ﷺ بھر بندے نال بڑے خلوص تے محبت نال ملدے تے بڑے تحمل نال اوہدی گل سن دے سن تے جتھوں تیک وس چلدا سی، اوہدی پنچ کے مدد کردے سن۔

آپ اجیہی مٹھی جیہہ نال گل کتھہ کردے سن پئی سنن والے دے من دیاں ڈوہنگایاں وچ لہہ جاندی سی۔ آپ ﷺ اکثر روزہ رکھدے سن تے جنگلی بیراں تے ڈیلیاں دے اچار نال روٹی کھاندے سن۔ کئی واری سکی روٹی نوں پانی وچ بھیسوں کے نرم کر کے کھاندے سن۔ آپ ﷺ نے زندگی بھر نہ اچھا کھاہنا اچھا پایا تے نہ ای اچھی رہائش دماز لیا۔

آپ ﷺ کھوہ وچ اُلٹے لٹک کے چلے معکوس کردے سن۔ باباجی ﷺ پیدل سفر کردے سن تے سفر وچ لکڑی دی بنی ہوئی گول روٹی کپڑے وچ بندھ کے نال رکھدے سن۔ جس سے ہلکھ گدی آپ نفس لمارہ نوں مارن لئی لکڑی دی روٹی نوں چک مار دے سن۔ اوہ کھاہدی نہ جاندی سی، فیر پیٹ کے رکھ لیدے سن۔

سچ شکر ﷺ

آپ ﷺ والقب سچ شکر ﷺ بہت مشہور اے۔ ایہد مطلب اے پئی شکر دا خزانہ، کتاباں وچ ایس لقب دیان تن و جہاں لکھیاں ہوئیاں نیں۔

1- آپ ﷺ دی عمر جس سے اٹھ دس ورہیاں دی سی، آپ ﷺ دی والدہ آپ نوں نماز پڑھن دی تلقین کردی سی۔ اوہ آکھدی سی پئی جیہو اہل نماز پڑھدا اے، اللہ اوہنوں شکر دیندا اے۔ آپ ایس لالچ نوں نماز پڑھدے سن۔ آپ دی والدہ شکر دی پڑی بنا کے اوہناں دے مصلتے تھلے رکھ دیندی سی۔ آپ ﷺ نماز پڑھ کے مصلا چکدے تے شکر دی پڑی کھول کے مزے لے لے کے شکر کھاندے سن۔ اک دن آپ ﷺ دی والدہ شکر دی پڑی مصلتے تھلے رکھنا بھل گئی۔ آپ ﷺ نے نماز پڑھ کے جدوں مصلا چکیا تے رب دے کرم نال اوہ تھلے شکر دی پڑی پئی ہوئی سی۔ اوس دن توں آپ والقب سچ شکر مشہور ہو گیا۔

2- دو جا واقعہ ایس طرح اے پئی باباجی ہمیشہ روزہ رکھدے سن۔ اک دن سفر وچ سن، پئی افطار دا ویلا ہو گیا۔ آپ ﷺ دے کول افطاری واسطے کچھ وی نہیں سی۔ آپ ﷺ نے بے چینی تے اضطراب دی حالت وچ مٹی دی ڈلی زمین توں چک کے منہ وچ رکھ لئی۔ اللہ دی حکمت نال اوہ شکر دی ڈلی بن گئی۔

3- تیجی وجہ ایہہ وی دسی جاندی اے پئی آپ ﷺ اک دن پاکستن وچ مستیوں باہر بیٹھے سن۔ اک تاجر کھوتیاں اُتے شکر لد کے اوتھوں لنگھ ریاسی۔ آپ ﷺ نے اوہنوں پچھیا، 'یارا کیہ لئی جاندائیں؟' اوس نے مذاق نال آکھیا، 'نوں اے۔' اوہ جس ویلے غلہ منڈی اپڑیا تے کھوتیاں اُتے بوریاں

دوچ ٹون سی۔ اوہ حیران پریشان رہ گیا۔ اوس نوں اپنی غلطی دا احساس ہو یا پئی میں باباجی دے نال جھوٹ بولیا سی۔ ایہہ مینوں جھوٹ بولن دی سزا ملی اے۔

اوسے سے واپس آیا تے باباجی رحمۃ اللہ علیہ کولوں معافی منگی تے عرض کیتی ”اوہ ٹون نہیں سی شکرسی، میرے کولوں بھل ہو گئی اے، مینوں معاف کر دیو۔“ بابا جی رحمۃ اللہ علیہ نے فرمایا توں تے آکھیا سی ٹون اے تے اسان کجھیا ٹون ای ہووے گا۔ ہُن توں آکھد ایس پی اوہ ٹون نہیں سی شکرسی تے فیر شکر ای ہووے گی۔“ فیر اوہ بندہ جدوں منڈی گیتے اتھے بوریاں دوچ شکرسی۔ ایس وجہ توں وی آپ رحمۃ اللہ علیہ دا لقب گنج شکر مشہور ہو گیا۔ ایس طرح دیاں کئی کرامتاں آپ رحمۃ اللہ علیہ نال منسوب نیں جیہناں توں آپ رحمۃ اللہ علیہ دی ولایت دی خبر ہوندی اے۔ باباجی رحمۃ اللہ علیہ دے ملفوظات دے تن مجموعے ملدے نیں:

- 1- پہلا مجموعہ راحت القلوب اے۔ جس نوں حضرت نظام الدین اولیاء رحمۃ اللہ علیہ نے مرتب کیتا اے۔
- 2- دو جا مجموعہ اسرار الاولیاء اے جس نوں خواجہ بدرالدین الخلیق رحمۃ اللہ علیہ ہوراں نے مرتب کیتا اے۔
- 3- تینا مجموعہ فوائد السالکین اے۔

باباجی رحمۃ اللہ علیہ دی پنجابی شاعری دا مجموعہ شلوک فرید دے نال پہلی داری چھپیا۔ ایس نوں حبشی رام مشتاق نے مرتب کیتا سی۔

ایہدی کہانی ایس طرح بیان کیتی جاندی اے پئی سکھاں دے وڈے گورو نانک ہوراں نے جس ویلے بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ دے کجھ شعر سنے تے اوہناں نوں ہور شعر جمع کرن دی کھچ گئی۔ اوہ کچھ دے پکھیندے پکھیندے پاکستان اپڑے تے بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ دے مزار دے گدی نشین ابراہیم فرید ثانی رحمۃ اللہ علیہ نال ملاقات کیتی تے اوہناں کولوں بابا فرید دے 160 شعر لکھ کے اپنے گورو گرنتھ دوچ شامل کیتے۔ اک سکھ حبشی رام مشتاق نے اوہ 160 شعر گورو گرنتھ وچوں لے کے شلوک فرید دے نال اک دکھری کتاب چھاپ دتی۔ اوس نے ایہہ شلوک گرکھی رسم الخط دوچ لکھن سن۔

اوس مگروں عبدالمجید بھٹی تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے اوہناں شعراں نوں شاہ مکھی یعنی فارسی رسم الخط دوچ لکھیا۔ عبدالمجید بھٹی نے ”شلوک فرید“ تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے ”بول فریدی“ دے نال نال شائع کیتا۔ فیر ایہناں ای شلوکاں نوں محمد آصف خاں نے آکھیا بابا فرید نے دے سرنانوں نال چھاپے چاڑھیا۔ ڈاکٹر سید اختر جعفری ہوراں ایہناں شعراں دا اُردو دوچ ترجمہ تے تشریح لکھی تے کتاب داناں رکھیا پیغام بابا فرید۔

شریف کجاہی نے باباجی دے کلام دا اُردو دوچ ترجمہ کیتا تے کتاب داناں کہے فرید رکھیا۔ بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ آخری ایام دوچ بیمار ہو گئے۔ آخر آپ نے 5 محرم الحرام 664 ہجری بمطابق 7 مئی 1265ء نوں پاکستان دوچ وصال فرمایا۔

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ دے کلام دیاں خوبیاں

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ دے کلام دوچ پٹھاں لکھیاں ہوئیاں خوبیاں مکمل درجے تیک موجود نیں۔

1- شلوک

بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ دے کلام نوں شلوک آکھیا جاند اے۔ لفظ شلوک اصل دوچ دو لفظاں شد تے لوک دا مجموعہ اے۔ شد دا مطلب اے بادشاہ تے لوک دا

مطلب اے زبان۔ یعنی شلوک دے معنی نیں ”بادشاہاں دی زبان“۔

صوفی وی تصوف دی دنیا دے بادشاہ ہوندے نیں ایس لئی اوہناں دی زبان نوں بادشاہاں دی زبان آکھیا گیا اے۔ جس طرح بادشاہ دے موزوں نکلی ہوئی ہر گل حکم دا درجہ رکھدی اے تے اوس دی خاص اہمیت ہوندی اے۔ ایسے طرح صوفیاں دی زبان وچوں نکلیا ہو یا اک اک لفظ سیانے دی مت، آفاقی سچائی تے روحانی بھیت دا درجہ رکھدا اے۔

بابا فرید دے مونہوں نکلے ہوئے ایہہ شعر ایس لئی شلوک آکھواندے نیس پئی ایہناں وچ نیکی دی پریرنا، حق سچ دی گل، اللہ دی عظمت، دنیا دیاں
 حقیقتاں تے حیاتی دے تجربے موجود نیس۔ شلوک عام طور تے دو مصرعیاں دا ہوندا اے تے دونوں مصرعیاں وچ قافیہ موجود ہوندا اے۔ جویں باباجی دا اک
 شلوک اے:

فریدا برہا برہا آکھیے برہا توں سلطان
 جس تن برہا نہ اُتے سوتن جان مسان

ایس شلوک دے پہلے مصرعے وچ سلطان قافیہ اے جدوں کہ دوجے مصرعے وچ مسان قافیہ اے۔ لفظ سلطان وچ جنی چڑھتل، شان، امیری، رعب
 داب موجود اے۔ مسان (شمشان گھاٹ) لفظ وچ اوئی لٹھ، عاجزی، غریبی، ویرانی، مایوسی تے پریشانی موجود اے۔

شلوک:

فریدا رت پھری، ون کنیا پت جھڑ پائیں
 چارے کنڈاں ڈھونڈیاں، رہن کتھاؤں ناہیں

اک ہور شلوک اے:

کنڈھی اُتے زکھڑا کچرک بختے دھیر
 فریدا کچے بھانڈے رکھیے کچر تائیں نیر

2- سادگی

بابا فرید الدین رحمۃ اللہ علیہ دے کلام دی سب توں وڈی خوبی سادگی اے۔ تے ایہہ سادگی تن طرح دی اے:

1- لفظاں دی سادگی

2- مضمون دی سادگی

3- بیان دی سادگی

1- لفظاں دی سادگی توں مراد اے پئی باباجی نے اپنے شلوکاں وچ جیہڑی پنجابی زبان ورتی اے، اوہدے وچ بہت زیادہ سادہ، آسان تے عام فہم الفاظ
 ورتے نیس۔ اوہدی وجہ ایہہ دے پئی اوس زمانے وچ پنجابی زبان مڈھلے درجے وچ سی۔ لوک اوہدے وچ گل کتھ کر دے سن پر لفظاں دا بھنڈار بہت
 وسیع نہیں سی۔ یعنی پنجابی زبان نے حالے ادبی زبان داروپ اختیار نہیں سی کیتا۔ ایس لئی اوہدے لفظاں دے اکہرے معنی سن، ایس پاروں بابا
 جی رحمۃ اللہ علیہ شلوکاں دی پنجابی زبان سادہ تے آسان اے۔

2- مضمون دی سادگی دا مطلب اے پئی باباجی رحمۃ اللہ علیہ نے دین اسلام دے ڈوہنگے مسئلے، فقہ دے اصول تے علم الکلام دیاں گتھیاں تے قرآن مجید دیاں
 آیتاں دے ڈوہنگے مفہوم بیان نہیں کیتے کیوں جے اوہ جس طبقے نال مخاطب سن اوہ ان پڑھ طبقہ سی تے دین اسلام توں وانجاسی۔ جے اوہناں دے
 سامنے دین اسلام دے مشکل تے ڈوہنگے مسائل بیان کیتے جاندے تے اوہ اسلام نوں اک اوکھانڈہ بکھجھ کے قبول ای نہ کر دے۔

ایس لئی باباجی رحمۃ اللہ علیہ نے اپنے شلوکاں وچ نکلے نکلے مسئلے، نصیحتاں، سچیاں تے کھریاں گلاں، نماز، روزے دی پابندی دی تلقین تے لوکاں نال چنگ
 سلوک کرن دی ہدایت ورگے مضمون بیان کیتے نیس۔

3- بیان دی سادگی دا مطلب اے پئی باباجی رحمۃ اللہ علیہ نے ایہناں مضموناں خیالاں تے سوچاں نوں بیان کرن لئی حدوں ودھ آسان اُسلوب اختیار کیتا اے
 یعنی ایہناں خیالاں تے سوچاں نوں بڑے آسان انداز تے طریقے نال بیان کیتا اے تاں جے لوک باباجی رحمۃ اللہ علیہ دے بیان کیتے ہوئے مسئلیاں تے

نہیں انوں سمجھ جان تے اوہناں اُتے عمل کرن۔
 جے مضمون سادہ ہووے پر بیان دا ڈھنگ اوکھا تے پیچیدہ ہووے تاں شاعر دی گل پڑھن سنن والیاں تیک نہیں ا پڑدی۔ ایس لئی بیان کرن کردا
 طریقہ سادہ تے آسان ہونا ضروری اے۔
 بابا فرید دا شلوک اے:

فریدا جے تیں مارن مکتیاں تیں نہ ماریں مُہم
 لہزے گھر جائے پیر تہاں دے نُہم

ایہہ اسلوب یا بیان دا ڈھنگ انگریزی وچ Style اکھواندا اے تے ایس دے اوہلے لکھاری دی شخصیت لگی ہوندی اے کیوں جے ہر لکھاری دا
 اسلوب دو جے توں وکھرا ہوندا اے۔ ایس لئی آکھیا جاندا اے:

Style is the man himself and it possesses the personality of an author.

3۔ عاجزی تے انکساری

قرآن مجید فرقان حمید دارشاداے:

وَلَا تَمْسِسْ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا - إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا (پارہ ۱۵)

ترجمہ: (توں زمین اُتے آکڑا کڑے نہ چل۔ کیوں جے توں نہ زمین نوں پھاڑ سکد ایس تے نہ ای توں پہاڑاں دی اُچھائی تیک اپڑ سکد ایس۔)
 ایس لئی بندے نوں نصیحت کیتی جاندی اے پئی اوہ تکبر تے غرورتوں اپنا پاپا بچائے تے عاجزی تے انکساری نوں حیاتی گزارن دا وتیرہ بنائے کیوں جے
 اللہ تعالیٰ نوں صرف عاجزی تے انکساری پسند اے۔

ایس لئی جیہوے بندے عجز تے انکساریوں کم لیندے نیس اوہ اللہ دے نیڑے ہوندے نیس کیوں جے عجز تے انکساری بندے دی سب توں وڈی
 صفت اے۔ ایس صفت نال اوہ لوکاں دی دے دل موہ لیندے نیس تے اوہناں نوں اپنا گرویدہ بنا لیندے نیس۔ صوفیاں نے اپنی ساری حیاتی عاجزی تے
 انکساری وچ لنگھادی۔ آپ ہر بندے نوں ایس محبت تے خلوص تے عاجزی نال ملدے سن پئی اوہ بندہ اپنے آپ نوں معزز تے احترام دے قابل سمجھن لگ
 پیندا اے۔

مولانا الطاف حسین حالی دا شعر اے:

ہم نے ہر ادنیٰ کو اعلیٰ کر دیا
 خاکساری اپنی کام آئی بہت

بابا جی محمد رحمۃ اللہ علیہ دا ایہہ اصول سی پئی ہر آؤن والے پر وہنے دی عزت تے احترام خاطر اٹھ کے اوہدا استقبال فرماؤندے سن۔ اوس نوں پہلاں بٹھا کے فیر
 آپ پیٹھ دے سن۔ بابا جی رحمۃ اللہ علیہ نے اپنے شلوکاں وچ عاجزی تے انکساری اختیار کرن دی تلقین فرمائی اے۔
 آپ فرماؤندے نیس:

فریدا میں نوں مار کے مُنچ کر نکلی کر کے گٹ
 بھرے خزانے رب دے جو بھاوے سو گٹ

مقصد اے پی اے فرید رحمۃ اللہ علیہ اپنے من یعنی غرور سے تکبروں میں طرح گٹ کے باریک کر۔ اپنے اندر عاجزی سے انکساری پیدا کر۔ عاجز سے انکسار بندے اگے، رب اپنے بھرے خزانیاں دے دے کھول دینا اے تے آکھدا اے جو پسند اے ایہناں خزانیاں وچوں لٹ لے۔
فریدا ایسا ہو رہو، جیسے ککھ مسیت
پیراں پٹھ لٹائیے کدی نہ چھوڑے پریت

4- قناعت پسندی

قناعت توں مراد اپنی قسمت تے نصیب اُتے صابر تے شاکر رہنا، جو کچھ اللہ تعالیٰ وٹوں مل جائے اوہدے اُتے اکتفا کرنا تے کوئی گلہ شکوہ نہ کرنا تے نہ ای بہتا لو بھ تے لالچ کرنا، ایہو قناعت پسندی اے۔
جیہڑے لوک قناعت پسند نہیں ہوندے اوہ لالچی تے لو بھ تے حرص ہوندے نیں۔ اوہناں نوں بوہتا حاصل کر کے وی صبر نہیں آونداتے اوہ ہور وی طمع کردے نیں۔ فیر ہورتوں ہور ول ودھدے جاندے نیں تے اخیر سب کچھ اتھے چھڈ کے اگلے جہان لڑ جاندے نیں۔
قناعت نہ ہون پاروں لوکاں کئی بیماریاں وچ مبتلا ہو جاندی اے۔ یعنی اوہناں وچ ریس، رشوت خوری، ملاوٹ جھوٹ، ڈاکا، دھوکا تے فریب، مکاری تے چالاکی، بدکاری تے ظلم تے تم و درگیاں بیماریاں عام ہو جانیاں نیں۔
ریس توں مراد کسے دی چنگی چیز ویکھ کے حسد کرنا تے خواہش کرنا ایس پی اجیہی چیز میرے کول وی ہووے۔ فیر اوس چیز نوں حاصل کرن واسطے چوری کرنا، ڈاکا مارنا، لٹ مار کرنا تے دھوکا فریب کرنا پنیدا اے۔ جیویں گواہندی دے گھر پجار وکھڑی ویکھ کے اپنے دل اندر خواہش کرنا پی اجیہی پجار میرے گھر وی کھڑی ہووے۔ فیر اوس نوں حاصل کرن واسطے رشوت لوے تے دھوکا کرے۔ ایہہ بے صبری تے ناشکری اے۔
بابا جی رحمۃ اللہ علیہ نوں جو نذرانے تھے تحائف پیش کیجے جاندے سن اوہ کول نہیں سن رکھدے۔ سگول لوکاں وچ وند دیندے سن۔
ایس توں اڈا بابا جی کدی چنگا کھانا نہیں سن کھاندے، کدی چنگا کپڑا نہیں سن پہن دے تے کدی چنگی وسوں نہیں سن رکھدے۔ سکی روٹی پانی وچ بھنیوں کے کھاندے سن۔ کھدر دالباس پاؤندے سن تے حجرے وچ رہندے سن۔ یعنی صبر تے قناعت توں کم لے کے سادہ زندگی گزار دے سن۔ آپ فرماؤندے نیں:

رکھی سکی کھانپے ٹھنڈا پانی پی
فریدا ویکھ پرائی چوپڑی نہ ترسائیں جی
فریدا روٹی میری کاٹھ دی لاہون میری بھکھ
جہاں کھاہدی چوپڑی گھنے سہن گے دکھ

5- نماز

قران مجید فرقان حمید وچ 700 واری نماز دی تلقین کیتی گئی اے۔ اللہ تعالیٰ دا ارشاد اے:

وَأَقِمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ

اے لوگو نماز قائم کرو تے زکوٰۃ دیو!

ایس توں اڈا ارشاد ہوندا اے:

نماز مومن دی معراج اے، نماز دین داستون اے، نماز انسان نوں بُرائیاں توں روکدی اے، نماز مومن تے کافر وچ فرق اے، نماز نال صبر حاصل

کر۔ بے ذرا گوہ دی اکھ نال ویکھیا جاوے تے نماز دے بہت سارے انفرادی تے اجتماعی فائدے نیں۔ انفرادی فائدے ایہہ نیں پئی بندہ پاک صاف رہندا اے تے من وچ خوشی تے صفائی نال راحت پیدا ہوندی اے۔ اللہ تعالیٰ دا خوف پیدا ہوندا اے تے اوہ گناہاں تے برائیاں توں بچیا رہندا اے۔ اوہ وقت داپا بندہ ہو جاندا اے، اوہدے اندر باقاعدگی پیدا ہو جانندی اے تے انسان دا دل دین ول راغب ہو جاندا اے۔

اجتماعی فائدے ایس طرح نیں پئی دو بے لوکاں نال اوہدے تعلقات قائم ہوندے نیں، اوہناں وچ انسانی ہمدردی دا جذبہ پیدا ہوندا اے۔ بندے اک دو بے کم آؤندے نیں۔ جے کوئی نمازی بیمار ہو جاوے تے اوہدی بیمار پُرسی تے تیمارداری کردے نیں۔ اکٹھے مل کے نماز پڑھن نال دو بے مذاہب دے لوکاں اُتے رعب داب تے چنگا اثر پیندا اے۔ مسلماناں دا آپس وچ اتحاد تے اتفاق وی ظاہر ہوندا اے۔

حضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ ﷺ جس ویلے معراج شریف اتے تشریف لے گئے تے آپ نوں رب ولوں پنج نمازاں دا تحفہ عطا ہو یا سی۔ آپ ﷺ باقاعدگی نال باجماعت نماز ادا کردے سن تے نالے صحابہ کرام نوں وی نماز پڑھن دی تلقین فرماؤندے سن۔ آپ ﷺ نے اک دیہاڑے اپنی دھی رانی خاتون جنت حضرت فاطمہ الزہرہ نوں فرمایا:

”اے فاطمہ! توں ایہہ نہ سمجھیں پئی توں پیغمبری دھی ایں تے تیری اگلے جہاں وچ بخشش ہو جاوے گی۔ تیری بخشش تیری نماز پاروں ہونی اے کیوں جے اگلے جہان وچ سب توں پہلاں ایہو سوال پچھیا جاوے گا کہ توں نماز پڑھی اے؟“

شعراے:

روزِ محشر کہ جان گداز بود
اولین پُرش نماز بود

بابا فرید الدین ﷺ نماز دی سختی نال پابندی فرماؤندے سن تے اپنے مریداں نوں وی نماز پڑھن دی تلقین فرماؤندے سن۔ آپ ﷺ نے اپنے شلوکاں راہیں لوکاں نوں نماز پڑھن دی بار بار تاکید فرمائی اے۔ اوہ شلوک ایس طرح نیں۔

اٹھ فریدا ستیا توں جھاڑو دے میت
توں ستا رب جاگدا تیری ڈاڈے نال پریت
اٹھ فریدا وضو ساز، صبح نماز گزار
جو سر سائیں نہ نیویں سو سر کپ اتار
فریدا بے نمازا کتیا ایہہ بھلی نہ ریت
کدے وی چل نہ آیا پنچے وقت میت

6- عبادت

بابا فرید ﷺ دا نظریہ ایہہ سی پئی اللہ تعالیٰ نے انسان نوں عبادت کرن واسطے دُنیا وچ گھلایا اے۔ ایس لئی اوہدا فرض اے پئی اوہ اللہ تعالیٰ دے احکامات دی پابندی کردے ہو یاں نماز توں اڈوی عبادت کرے۔ کیوں جے ایہو عبادت اگلے جہان وچ کم آؤنی اے۔ ایس لئی بندہ وحی زیادہ عبادت کرے گا اگلے جہان وچ جنت الفردوس وچ اوہدے اونے ای درجے بلند ہون گے۔ جیہناں لوکاں دے اعمال ہولے ہون گے اوہناں دے کھتے ہتھ وچ اعمال نامہ پھڑایا جاوے گا تے اوہناں نوں دوزخ وچ ساڑیا جاوے گا۔

جیہڑے بندے آہلی تے غفلت دا شکار ہوندے نیں، عبادت کرن تے نماز پڑھن توں نندے نیں۔ اوہناں دا ٹھکانا دوزخ ہووے گا کیوں جے اوہ

اپنے فرض دی ادائیگی توں غافل رہندے نہیں۔ باباجی اوہناں لوکاں نوں ہدایت کردے نہیں:

فریدا چار گوانیاں ہنڈھ کے چار گوانیاں سم
لیکھا رب منگیسیا توں آئیوں کبھدے کم

ایس لئی بندے نوں مردے دم تیکر اللہ دی عبادت تے ریاضت کردے رہنا چاہیدا اے۔ باباجی رحمۃ اللہ علیہ دا ارشاد اے:
کوک فریدا کوک توں جیوں راکھا جوار
جب لگ ٹانڈا نہ گرے تب لگ کوک پکار

7- تمثیل نگاری

ادب وچ تمثیل نگاری توں مراد اے پئی شعراں وچ کوئی مثال پیش کر کے اوس توں کوئی اخلاقی نکتہ کدھنا یعنی اپنے قارئین نوں سدھے سادیں نصیحت یا تلقین کرن دی تھاں کوئی واقعہ یا کہانی بیان کر کے اوہدے راہیں نصیحت کرنا تمثیل نگاری آکھواندا اے۔
تمثیل توں مراد ڈراما اے۔ ڈرامے وچ فرضی کرداراں راہیں کوئی کہانی یا واقعہ بیان کیتا جاند اے۔ فیر اوس واقعہ یا کہانی راہیں کوئی اخلاقی سبق دتا جاند اے۔

بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ نے اپنی شاعری وچ تمثیل نگاری توں وی کم لیا اے۔ آپ رحمۃ اللہ علیہ نے اپنے شعراں وچ کوئی واقعہ بیان کیتا اے تے اوہدے ذریعے لوکاں نوں کوئی مت دی گل، کوئی اخلاقی سبق دتا اے۔

اک دیہاڑے باباجی اک اجیہی گلی وچوں لنگھے جس وچ اک امیر عورت رہندی سی۔ اوس امیر عورت دیاں اکھاں حدوں ودھ خوبصورت سن۔ جیہڑا دیکھد اسی اوہناں اکھاں دا دیوانہ ہو جاند اسی۔ ایس طرح اوس عورت دیاں نشلی تے خوبصورت اکھاں نے اک جہاں نوں دیوانہ تے گریوہ بنایا ہویا سی۔
باباجی رحمۃ اللہ علیہ جس سے اوس گلی وچوں لنگھے، اوہ امیر عورت پلنگ اتے بیٹھی سی تے اک کینز اوہدیاں اکھاں وچ سرمہ پارہی سی۔ اتفاقاً سرمہ چو اوس امیر عورت دی اکھ وچ چٹھ گیا۔ اوس نے غصے وچ آکے کینز نوں بہت ماریا پئی تینوں سرمہ وی پاؤ تاں نہیں آؤندا۔ میری اکھ زخمی کر چھڈی آ۔ ایہہ واقعہ دیکھ کے باباجی نوں بڑا دکھ ہیا تے آپ رحمۃ اللہ علیہ دکھی دل نال اوہوں چلے گئے۔

فیر کوئی اٹھاں دستاں ورہیاں مگروں باباجی دا گزرا اوس گلی وچوں ہویا۔ اوہناں نے دیکھیا پئی اوس امیر عورت دی لاش گلی وچ پئی سی۔ اوہدیاں خوبصورت اکھاں نوں پنچھیاں نے کھا لیا سی تے اوہناں وچ گھونسلے بنا کے بیٹھے ہوئے سن۔ آپ رحمۃ اللہ علیہ نوں بڑا دکھ ہویا تے اوس سے اک تمثیلی شلوک فرمایا۔

فریدا جن لوئیں جگ موہیا سولویں میں ڈٹھ
کجل رکھ نہ سہندیاں سے پنکھی سونے بٹھ

ایسے طرح آپ رحمۃ اللہ علیہ دہلی وچ قیام دے زمانے وچ صبح سویرے پانی گرم کر کے مرشد حضرت قطب الدین بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ دا وضو کران واسطے اوہناں دے حجرے وچ جاندے سن۔ اک دیہاڑے آپ رحمۃ اللہ علیہ پانی گرم کر کے باہر ویڑے وچ نکلے تے بارش ہو رہی سی۔ فرمایا:
فریدا گلیمیں چکڑ دُور گھر نال پیارے نیونہ
چلاں تاں بھجے کملی رہاں تے ٹے نیونہ

فیر دل وچ خیال پیدا ہویا پئی بارش وچ بھج جاواں گا تاں فیر کبھہ ہویا؟ بے شک بارش وچ میرا لباس میرا کمل بھج جاوے کوئی گل نہیں پر مرشد نال کیتا ہویا وعدہ تے قول قرائیں مٹنا چاہیدا۔ ایس لئی وعدہ نبھاؤن خاطر بارش وچ ای ٹرپے۔

بھجو بھجو کملی اللہ ورسو مینہ
جائے ملاں تہاں جہاں مٹے ناہیں نیونہہ

8- موت نوں یاد رکھنا

دنیا وچ آکے بندہ بھٹل جاندا اے پئی اوس نے اک دن مرنا وی اے۔ اصل وچ دنیا دیاں رنگینیاں تے دلچسپیاں وچ اپنی کھچ ہوندی اے پئی بندہ اوہدے وچ کھو جاندا اے، اوس نوں ہوش نہیں رہندا پئی اوس نے اک دن واپس وی جانا اے تے اوس اگلے جہان وچ جا کے حساب کتاب وی دینا اے۔ حالانکہ ایس دنیا وچ بندے دا قیام کجھ دناں دا ہوندا اے تے فیر اوس نے پرت جانا ہوندا اے نے پر اوہدی مت ماری جاندا اے کیوں جے اوہ موت نوں بھٹل جاندا اے تے سمجھدا اے پئی اوس نے کدی نہیں مرنا۔ جس طرح بلھے شاہ نے آکھیا سی۔

بلھے شاہ اسیں مرنا ناہیں گور پیا کوئی ہور

Virginia Wolf اک مضمون لکھیا سی۔ "Feelings of immortality in youth"

اوہدے وچ اوس نے دیا سی پئی جوانی وچ انسان ایس غلط فہمی دا شکار ہوندا اے پئی اوس نے کدی نہیں مرنا سگوں ہمیشہ زندہ رہنا اے کیوں جے اوہدے جسم دے سارے اعضا تے حواس پوری طرح کم کر رہے ہوندے نیں۔ اوہدے وچ جذبہ، جوش و خروش تے بے پناہ طاقت ہوندا اے ایس لئی اوہ موت نوں بھٹل جاندا اے۔

صوفیا کرام نے جدوں زندگی نوں موت دے مقام توں دیکھیا تے زندگی حدود و دھ مختصر تے موت بے حد وسیع نظر آئی کیوں جے زندگی عارضی، فانی تے ہالک اے جدوں کہ موت وسیع تے طویل اے۔

علامہ اقبال دا شعر اے:

زندگی انسان کی ہے مانند مرغ خوش نوا
شاخ پر بیٹھا کوئی دم چھپھایا اڑ گیا

اختر شیرانی فرندے نیں۔

زندگی کی آہ حقیقت نہ پوچھ
موت کی وادیوں میں اک آواز
زندگی نام رکھ دیا کس نے
موت کا انتظار ہے دنیا

خواجہ میر درد آکھدے نیں۔

زندگی ہے یا کوئی طوفان ہے
ہم تو اس جینے کے ہاتھوں مر چلے

مرزا غالب نے فرمایا۔

زندگی اپنی جو اس شکل سے گزری غالب
ہم بھی کیا یاد کریں گے کہ خدا رکھتے تھے

بابا فرید چنگی طرح جان دے سن پئی ایس جہان وچ انسان دی زندگی عارضی تے فانی اے۔ آخر موت نے ایہدے اُتے قبضہ کر لیتا اے۔ ایس لئی انسان نوں چاہیدا اے پئی اوہ دنیا نال دل نہ لاوے، اتھے دولت جمع نہ کرے، جائداد نہ بناوے، کارخانے قائم نہ کرے، جاگیراں نہ بناوے، ایہہ سمجھے کہ سب کچھ اتھے اسی رہ جاتا اے۔ اک دن بندے نے ایہہ سمجھے چیزاں اتھے چھڈ کے اگلے جہان ٹر جاتا اے۔

بابا جی داسلوک اے:

منازے والے
مسسری

چوپلیاں

مکان محل

فریدا	کوٹھے	منڈپ	ماڑیاں	اُسار بندے	بھی گئے
کوڑا	سودا	کر	گئے	گوریں	چا پے
فریدا	کوٹھے	منڈپ	ماڑیاں	ایت نہ	لائیے چت
مٹی	پئی	اتو	لویں	کوئی نہ	ہوسی میت
جت	دیہاڑے	دھن	وری	ساہے	لئے لکھائے
ملک	جو	کتیں	سئی	دا منہ	وکھالے آئے

☆☆☆

باری اداں لگانا

دوست

2347-557533

Mateen Khokhar

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ تے اوہناں دیاں کافیاں

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ پنجابی ادب دے دو جے وڈے شاعر نیں۔ بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ مگروں پنجابی ادب وچ تن سو ورہے تیک کوئی وڈا شاعر دکھائی نہیں دیندا۔ ایس بارے تاریخاں تے تذکرے چپ وٹی بیٹھے نیں۔ پنجابی ادب دی تاریخ وچ ایہناں تن سو سالوں دے زمانے نوں خاموش عہد Dark Period آکھیا جاندا اے۔ ایس زمانے بارے پڑچول کرن دی لوڑ اے تاں جے تاریخ دے لکھے ہوئے ورتے ساہنے آؤن تے اوہناں ادیبوں تے شاعراں بارے جانکاری حاصل ہووے جیہڑے ایس ہنیرے عہد وچ لکھے ہوئے نیں۔

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ دے دادا ہندو سن تے اوہناں داناں کجس رائے سی تے اوہ ذات دے ڈوڈھی راجپوت سن۔ اوہناں نے اخیر عمر وچ اسلام قبول کیتا تے اپنے پتر داناں شیخ محمد عثمان رکھیا۔ شیخ عثمان کھڈی داکم کردے سن تے اوہناں نے نیکسالی گیٹ دے اندر مسیت تھلے حجرے وچ وسوں رکھی ہوئی سی۔ شیخ محمد عثمان پڑھے ہوئے نہیں سن پر تعلیم و اشوق من وچ اوسل وٹے لیندا سی۔ اوہناں نوں رب نے 1539ء وچ ایک پتر عطا کیتا۔ جیہد اناں حسین رکھیا۔ حسین نے جس ویلے تھوڑا جیہا ہوش سنبھالیا، شیخ عثمان نے اوس نوں مسیت پڑھنے بہا دتا تے اوہدی تعلیم اُتے خاص دھیان دتا۔ ایس طرح اوہناں نے کئی جیہی عمر وچ قرآن پاک پڑھ لیا تے کافی سورتاں زبانی یاد کر لیاں۔ اوہناں دے معنے تے تفسیر تے حدیث دی تعلیم وی مولوی ابو بکر کولوں حاصل کیتی تے اک بزرگ بہلول دریائی کولوں روحانی فیض حاصل کیتا۔

شاہ حسین دا ایہہ روز دیہاڑے دا معمول بن گیا پئی رات نوں دریائے راوی دے کنڈے کھلو کے قرآن پاک دی تلاوت کردے۔ تے فجر دے داتا صاحب رحمۃ اللہ علیہ دی مسیت وچ جا کے روزہ رکھدے تے فجر دی نماز پڑھدے۔ فیر نفل ادا کرن مگروں مولوی سعد اللہ کولوں تفسیر پڑھدے: آرام کردے تے شام نوں اپنے والد نال کھڈی دے کم وچ ہتھ وٹا وندے۔ اوس زمانے وچ لوکاں آپ نوں شاہ حسین صوفی آکھن لگ پئی سی۔

اک دیہاڑے آپ مولوی سعد اللہ کولوں تفسیر مدارک پڑھ رہے سن۔ جس سے ایس آیت اُتے اڑے:

إِنَّمَا الْحَيَوةُ الدُّنْيَا لَالْعِبْ وَ لَهْوٌ

ترجمہ: ایس دنیا دی حیاتی سوائے کھید تماشے دے کجھ نہیں۔

مولوی سعد اللہ جیوں جیوں ایس آیت دی تفسیر بیان کردے گئے۔ شاہ حسین اُتے مجذوبیت دی کیفیت طاری ہوندی گئی۔ اک بے خودی تے مستی دی حالت چھا گئی۔ اوسے سے آپ وچ اجیہی تبدیلی آئی جس نے آپ دی حیاتی دائرہ بدل دتا۔ آپ دی کایا ای پلٹ گئی۔ خیالات تے افکار وچ زلزلہ آ گیا پئی جے ایس دنیا دی حیاتی کھید تے تماشے توں اڈھور کجھ نہیں تے فیر پڑھن دا کیہ فائدہ؟ عبادت تے ریاضت دے کیہ معنے؟ فیر حیاتی نوں کھید تماشے وچ لنگھانا چاہیدا اے۔ ایہہ سوچ کہ مستیوں باہر آگئے۔ فیر کدے مسیت دا رخ نہ کیتا۔ اوس سے آپ دی عمر 27 ورہے سی۔ حیاتی دے باقی 36 ورہے جذب، مستی تے سکری حالت وچ لنگھادے۔

شاہ حسین نے داڑھی چھاں منادیاں، ٹنڈ کرالئی۔ لال لباس پالیا۔ پیراں وچ گھنگھر و پنھ لئی، ہتھ وچ صراحی پھرنی تے لاہور دیاں گلیاں تے تھکیاں وچ پنچنا، گاؤن تے پھرنا شروع کردتا۔

اوہناں دے مرشد شیخ بہلول دریائی لاہور آئے تے اوہناں نے شاہ حسین نوں سمجھاؤن دی کوشش کیتی پر اوس سے بہت دیر ہو چکی سی تے شاہ حسین ایس

دنیا کو لوں بہت دور نکل چکے سن۔ اوہ کسے ہو رہا دنیا دے واسی بن گئے سن جتھے جذب تے مستی وچ ہر پاسے رب دے نظارے دکھائی دیندے نیں، جتھے وارثی وچ ہوشیاری تے جلوے نیں۔

شفیع عقیل نے آکھیا اے پئی ایہناں رنگ رلیاں اوہلے ”بابر بہ عشق کوش کہ عالم دوبارہ نیست“ والی سوچ نہیں سی سگوں ایس بے خودی تے جذب وچ دنیا دی بے ثباتی دا جذبہ فقیر دی فقیری، درویشی، بے نیازی تے استغنا موجود سی۔ ”شاہ حسین تصوف دی اوس منزل اتے اپڑ چکے سن جتھے اوہناں نوں رب دی ذات توں اڈہر شے فانی تے ہالک نظر آؤن لگ پئی سی۔ اوہناں نے چنن گاؤن والے ٹولے نال سمبندھ قائم کر لیا تے راگ راگنیاں سکھنیاں شروع کر دتیاں۔

اک دیہاڑے شاہ حسین شاہدرے دی اک گلی وچوں لنگھ رہے سن پئی سامنیوں اک سوہنا گھبر وگھوڑے اُتے سوار آؤندا دکھائی دتا۔ اوس جوان داناں مادھولال سی تے اوہ شاہدرے دا دوستیک سی۔ شاہ حسین نے اک نظر اوہدے ول تکیا۔ اوہ اوسے سمے گھوڑے توں اتر کے آپ دے پیریں پئے گیا تے عرض کیتی ”مینیوں اپنا مرید بنا لو“۔ شاہ حسین نے اوس نوں اپنا مرید بنا لیا۔ کجھ جہاں گروں مادھولال اپنے ماپیاں نوں چھڈ کے شاہ حسین دے ڈیرے آ گیا۔ شاہ حسین نے اوس سمے دریاے راوی دے کنڈے باغبانپورہ وچ ڈیرہ لایا ہویا سی جتھے آپ دھونی رمانی رکھدے سن تے حق ہو دے نعرے بلند کردے سن۔ آپ پہلاں صوفیاں دے سلسلہ قادریہ نال سمبندھ رکھدے سن فیر ملامتیہ فرتے نال سمبندھ جوڑ لیا۔

تصوف وچ نفس دی اصلاح واسطے طعن تے لعنت ملامت دا طریقہ بڑے پرانے ویلیاں توں لگا آؤندا اے۔ ایس طریقے دے سب توں پہلے پرچارک شیخ ابو جہون سن۔ فرقہ قضاویہ ایہناں ای شیخ ابی الصالح بن حمدون بن عمارہ قضاوی دے ناں نال منسوب اے۔ حضرت داتا گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ اپنی کتاب کشف المحجوب وچ فرماؤندے نیں۔

طریقہ دے میدان وچ ملامت نوں فروغ دین والے اپنے زمانے دے شیخ ابو جہون قضاوی رحمۃ اللہ علیہ سن۔ ملامت دی حقیقت بارے اوہناں دے بہت سارے لطیفے مشہور نیں۔ اوہناں دا قول اے الصلا میت ترک السلا میتہ یعنی ملامت سلامتی نوں چھڈ دین داناں اے۔ شاہ حسین ایس لعنت ملامت توں خوش سن کیوں جے اوہ جان دے سن پئی بندے اتے سواری لعنت ہووے تے اوہ زندیق توں صدیق بن دا اے۔ یعنی اوس نوں اپنیاں برائیاں تے گناہواں دا شدت نال احساس ہوندا اے تے اوہ فیرا ایمان دی پختگی ول راغب ہوندا اے۔ حضرت بایزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ ایسے فرتے نال تعلق رکھدے سن۔ ایس فرتے دے پیر و کار تہائی تے خلوت وچ رب دی عبادت کردے نیں تے ہر ویلے اوہدے نال لولائی رکھدے نیں۔

تاریخی اعتبار نال ایہہ شہنشاہ اکبر دا زمانہ سی۔ مغلیہ بادشاہ اکبر نے 1580ء توں لے 1600ء تک لاہور وچ قیام کیا۔ اوہدے کول شہر دے کوٹوال تے دو بے درباریاں نے شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ دیاں شکایتاں کیتیاں پر اکبر بادشاہ نے ایس صوفی نوں کجھ نہ آکھیا۔

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے شمالا مارباغ دے نیڑے باغبانپورہ وچ 1599ء نوں انتقال فرمایا۔ آپ رحمۃ اللہ علیہ نے ساری عمر ویاہ نہ کیا ایس لئی آپ دے مزار دا مجاور مادھولال بنیا جس نے اسلام قبول کر لیا سی۔ بن اوہدی اولاد مزار دی مجاور اے۔

کافیاں شاہ حسین دا تنقیدی جائزہ

کافی

کافی پنجابی شاعری دی مشہور صنف اے۔ ایس صنف نوں سب توں پہلاں شاہ حسین نے متعارف کرایا۔ اوہناں توں پہلاں پنجابی وچ کافی دا کدھرے وجود نہیں ملدا۔ جتھوں تیک کافی دے اشتقاق (Etymology) دا تعلق اے کجھ لوکاں دا خیال اے پئی کافی دا لفظ قرآن پاک وچوں لیا گیا اے۔ کیوں جے قرآن پاک دا ارشاد اے۔

و کئی باللہ شہیدا

و کئی باللہ وکیلا۔

تے تہاڑے واسطے اللہ دی گواہی کافی اے۔ تے تہاڑا اللہ کار ساز کافی اے۔

کافی دا مطلب اے جیہدی چیز مکمل تے پوری اے۔ اوہ کافی اے ایس لئی کافی وچ مکمل مضمون، مکمل خیال تے مکمل جذبہ ہوندا اے۔ ایس پاروں کافی نوں سن کے یا پڑھ کے تکمیل دا احساس جنم لیندا اے۔ کجھ لوکاں دا خیال اے پئی کافی اک راگنی داناں اے۔ جیہدے وچ سوز تے گداز ہوندا اے۔ ایس لئی شاعری دی صنف کافی وچ موسیقی تے سوز تے گداز ہوندا اے جیہدا دل دے تار چھیڑدا اے تے جذباں نوں کنبدا ادا اے نالے کنناں وچ موسیقی دارس گھول دا اے۔ جیہدے نال روح جھوم اٹھدی اے۔

کافی پنجابی شاعری دی اک من موہنی صنف اے تے ایس صنف وچ سب توں پہلاں شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے اپنے وچاراں تے جذباں دا اظہار کیتا۔ فیر سید بلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے ایس صنف وچ تصوف دے مضامین بیان کیتے۔ فیر خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ نے ایس صنف نوں ٹیسی تے اڑا دتا۔ سندھی وچ شاہ عبداللطیف بھٹائی تے چکل سرمست نے سوہنیاں تے من موہنیاں کافیاں لکھیاں۔

جس طرح حمدی صنف رب دی تعریف واسطے تے نعت رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دی مدح واسطے مخصوص ہو چکی اے ایسے طرح کافی دی صنف صوفیانہ خیالات دے بیان واسطے مخصوص ہو چکی اے۔ ایس لئی کافی وچ تصوف دے مضامین، حقیقی عشق تے رب توں وچھوڑے دا دکھ بیان ہوندا اے۔ کافی لئی خاص بحر نہیں ہوندی سگوں ہر بحر وچ کافی لکھی جاسکدی اے۔ ایہدے شعران دی تعداد وی مقرر نہیں۔

شاہ حسین دی مشہور کافی اے:

رہا میرے حال دا محرم توں
اندر توں **راہی** باہر توں ہیں روم روم وچ توں
توں ہیں تانا توں ہیں بانا سبھ کجھ میرا توں
کہے حسین فقیر نماں میں ناہیں سبھ توں

علامت نگاری

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نوں پنجابی ادب وچ ایس پاروں وی اولیت حاصل اے پئی آپ نے سب توں پہلاں اپنی شاعری وچ علامتاں ورتیاں نیں۔ ایہہ پنجابی شاعری وچ اک نواں تے سوہنا تجربہ سی جس نے اوہناں دے کلام وچ سواد تے کھج پیدا کردتی۔ ایس لئی اوہناں مگروں تقریباً ہر شاعر نے اپنے کلام وچ علامت نگاری توں کم لیا اے۔

ادب دے پارکھ بیان کردے نیں پئی جدوں لفظ اپنے اصلی معنیاں دی تھاں مجازی معنیاں وچ ورتیا جائے۔ تے اوہدے وچ تشبیہ و تعلق نہ ہووے تے اوہ علامت بن جاندا اے۔ شاعری وچ جے کوئی گل کھلم کھلا بیان کیتی جاوے تے اوہ سپاٹ ہو جاندا اے تے اپنا حسن تے موہ گوادیندی اے پر جدوں اوہو گل لکھیا کے رمز تے کنایے وچ بیان کیتی جاوے تے اوہدے وچ کھج پیدا ہو جاندا اے۔ پڑھن والا اوس گل نوں سمجھن دی کوشش کردا اے تے جدوں اوہ علامت دی گھنڈی کھول لیندا اے، رمز کنایہ تے علامت اوہ لکھی ہوئی گل نوں سمجھ لیندا اے تے اوس نوں خوشی تے فتح مندی دا احساس ہوندا اے۔

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ ذات دے جولہ ہے سن تے اوہ کپڑا بن دے عمل دے چنگے جانوسن۔ ایس پاروں اوہناں نے اپنیاں کافیاں وچ کپڑا بن دے عمل دے کجھ الفاظ علامتاں دے طور تے ورتے نیں۔ مثلاً چرخہ، پونی، چھٹی، پتھی، روں، کھڈی، تکلا، منے، بابل، داج، سوہرا، پیکڑا، کھیاں، تانا بانا، ترنجن، سالو، مکنا ہتھی، کالا ہرن، وغیرہ وغیرہ۔

اوہناں نے چرے دا لفظ انسانی جسم، پونی، روں، چھلی نیک عمل، داج نیک اعمال، پابل، پیکڑا یعنی ایہہ دنیا تے سوہرا اگلا جہان اے جدوں مکنا ہاتھی تے کالا ہرن دے الفاظ شیطان واسطے علامتاں دے طور تے استعمال کیئے نیں۔ اوہناں دیاں اکثر کافیاں وچ ایہو علامتاں استعمال ہوئیاں نیں۔
 انگریزی شاعری وچ علامت نگاری دی درتوں ستارہویں صدی توں دکھالی دیندی اے۔ انگریزی شاعر W.B. Yeats نے اک نظم لکھی "The Wild Swan" تے اوہدے وچ Swan نوں اک طاقت دے طور تے علامتی انداز وچ پیش کیا۔ اوہدی نظم دا اک بند پیش اے۔

The trees are in their autumn beauty,
 The woodland paths are dry,
 Under the October twilight the water
 Mirrors a still sky;
 Upon the brimming water among the stones
 Are nine-and-fifty swans.

ایسے طرح انگریزی وچ John Donne اک عظیم صوفی شاعر اے۔ اوس نے اک نظم The Sun Rising لکھی۔ جیہدے وچ سورج نوں علامت دے طور پیش کیتا گیا اے۔

She's all states, and all princes, I,
 Nothing else is.
 Princes do but play us; compared to this,
 All honor's mimique all wealth alchimie.
 Thou, sun, art half as happy as we,
 In that the world's contracted thus.

جس طرح پچھے دسیا گیا اے پئی شاہ حسین ذات دے جولا ہے سن تے ایس پاروں اوہناں نے کپڑا بنن دے سارے عمل نوں علامتاں راہیں بیان کیتا۔ چرند کتن دی علامت نوں اوہناں نے نیک اعمال کرن دے طور تے ورتیا اے۔
 آپ لکھدے نیں:

میںوں انہڑی جو آکھدی کت نی میںوں بھولی جو آکھدی کت نی
 نی بت کتن نوں سکھیاں میںوں لکیاں ساگاں تکھیاں
 میںوں رہی نہ کائی مت نی
 چرخہ بھٹیں کھوہیں پونیاں میں بچھی نوں ماراں کت نی
 ہنجوں روندنا سبھ کوئی عاشق روندے رت نی
 کہے حسین سنائے کے
 اتھے پھر نہ آؤنا وت نی

اک ہور کافی وچ شاہ حسین فرماؤندے نیں:

توں آہوکت وئی نی کڑیے توں آہوکت وئی
 ساری عمر گنوائی آ اینویں پچھی نہ کھتی آ چھلی

گلیاں دے وچ پھریں لکھندی ایہہ گل ناہوں بھلی
کہے حسین فقیر سائیں دا داچ وھونی چلی

عمل اُتے زور

شاہ حسین ایہہ نظریہ رکھدے سن پئی انسان نوں ایس جہان وچ نیک عمل کرن واسطے گھلایا گیا اے۔ ایس لئی انسان نوں چاہیدا اے پئی اوہ زیادہ توں زیادہ نیک عمل کرے کیوں جے اگلے جہان وچ صرف نیک عملاں اُتے ای انسان دی نجات ہونی اے۔ اوتھے کسے دی دولت تے امیری کم نہیں آؤنی سگوں جس دے پلے جتے بوہتے نیک عمل ہون گے جنت الفردوس وچ اوس نوں اونے ای اُچے درجے عطا کیتے جان گے۔

اللہ تعالیٰ دے نیڑے وڈا بندہ اوہ اے جیہڑا متقی تے پرہیزگار اے۔ ایس لئی ایس دنیا دی حیاتی نوں غنیمت جان دے ہو یاں بندے دا فرض اے پئی اوہ بوہتے توں بوہتے نیک اعمال کرے۔

نیک عملاں توں مراد اللہ تعالیٰ دی عبادت، بندیاں نال ہمدردی، بھلائی دے کم، سخاوت، بخشش، نفلی عبادت وغیرہ اے۔
شاہ حسین نے اپنیاں کافیاں وچ نیک عمل کرن اُتے زور دتا اے۔ اوہ فرماؤندے نیں۔

دھیلا سمن دا نی اٹھ رام دھیائے
تھ ملے مل پچھوتا سی جد ویسی آ وقت وہائے
اس تڑے توں بھر بھر گنیاں توں اپنی وار لنگھائے
اکناں بھریا اک بھر گنیاں اک گھرے اک راہے
کہے حسین فقیر سائیں دا آتن پھیرا پائے
اک ہو رکانی وچ فرماؤندے نیں۔

عملماں دے اپر ہوگ نیڑا کیا صوفی کیا بھنگی
جو رب بھاوے سوئی تھیں سائی بات ہے چنگی
آپے ایک انیک کہاوے صاحب ہے بہہ رنگی
کہے حسین سہاگن سائی جو شوہ دے رنگ رنگی

ملا مٹیہ فرقہ

شاہ حسین قادر یہ سلسلے دے پیروکار سن تے حضرت شیخ عبدالقادر جیلانی رحمۃ اللہ علیہ نال انتاں دی محبت تے عقیدت رکھدے سن۔ فیر جدوں آپ اُتے مجذوبیت طاری ہوئی تے آپ ہر ویلے خود فراموشی۔ مستی تے بے خودی دی حالت وچ رہن لگ پئے اوس ویلے خیالات وچ تبدیلی آئی، سوچ دا ڈھنگ بدل گیا تے عقیدے دی تبدیل ہو گئے۔ آپ فرقہ ملا مٹیہ دے پیروکار بن گئے۔

آپ دا خیال سی پئی انسان اندر تکبر تے غرور موجود اے۔ ایہہ تکبر تے غرور اللہ تعالیٰ نوں اُکا پسند نہیں۔ ایس غرور تے تکبر نوں مار مار کاؤن واسطے لوکاں دی لعنت تے ملامت کھنٹی چاہیدی اے۔ نفس اُتے وحی لعنت تے پھکار پوے گی اوہدے اندر اونی عاجزی تے انکساری پیدا ہووے گی۔

ایس توں اڈ لوک مینوں صوفی، ولی اللہ تے درویش سمجھدے نیں تے ہر ویلے میرے آل دوالے جمع رہندے نیں۔ میتھوں تعویذ گنڈے کراؤندے نیں تے مینوں اللہ دی عبادت نہیں کرن دیندے۔ ایہناں توں چھکارا حاصل کرن واسطے غیر شرعی کم کیتے جان تاں جے ایہہ مینوں لعنت ملامت کرن تے

میتھوں زور ہو جان تاں جے میں تہائی وچ اللہ تعالیٰ دی زیادہ توں زیادہ عبادت کر سکاں۔ ایس پاروں شاہ حسین نے داڈھی چھاں تے بر متا دتا۔ لال رنگ دے کپڑے پالنے تے ہتھ وچ شراب دی صراحی پھرنی۔ پیراں وچ گھنگھر و ہتھ کے پچھتے گاؤنا شروع کردتا۔

آپ نے فرقہ ملامتیہ نال اپنے سمبندھ دا اظہار اک کافی وچ ایس طرح کیتا اے:

نُریاں نُریاں نُریاں دے اسیں نُریاں دے لوکا
نُریاں کول نہ بہو دے لوکا
تیراں تے تلواراں کولوں تکھیاں برہوں دیاں مُٹھریاں دے لوکا
لد بجن پر دلیں سدھائے اسیں ودیا کر کے مُزیاں دے لوکا

عارضی حیاتی

ایس حقیقت توں کوئی انکار نہیں کر سکا اپنی کائنات دی ہر شے عارضی تے فانی اے۔ صرف اللہ تعالیٰ نوں بے شکی تے دوام حاصل اے۔ بندہ پہاڑ، سمندر، رُکھ، دریا، چرند پرند ہر شے وقتی تے عارضی اے۔ بندے دی حیاتی بوہتی توں بوہتی سو رہے اے۔ اوس گروں وی اوس نے اخیر مرنا ایں۔ جیہڑے لوک موت نوں بھل جانندے نیں اوہ گراہے پے جانندے نیں۔ اوہ دنیا داری دے جال وچ پھس جانندے نیں تے گناہاں دی دلدل وچ دھس دے لگے جانندے نیں۔ شاہ حسین نے اوہناں لوکاں نوں اپنیاں کافیاں راہیں یاد کرایا اے پئی اوہناں دی حیاتی ایس جہان وچ عارضی اے، اوہناں دا حسن تے جوانی وقتی تے فانی اے۔ اخیری سچائی موت اے جیہدے واسطے بندے نوں ہر ویلے تیار رہنا چاہیدا اے۔ جیویں اوہ اک کافی وچ فرماؤندے نیں:

دنیا توں مر جانا وت نہ آؤنا
جو کجھ کیتوں بُرا بھلا وو کیتا اپنا پاؤنا
آدمیوں پھر مردہ کیتا متر پیاریاں تیرا چولا سیتا
گور ازل پہنچاؤنا

اک ہور کافی وچ ایسے مضمون نوں ایس طرح بیان کیتا اے:

پیارے لال کیا بھروسا دم دا
اڈیا بھور تھیا پردیسی اگے راہ اگم دا
کوڑی دنیا، کوڑ پھارا جیوں موتی شبنم دا
جہاں میرا شوہ رجھایا تہاں نہیں بھو جم دا
کہے حسین فقیر سائیں دا چھوڑ سریرہ بھسم دا

موسیقی

شاہ حسین دا زمانہ تاریخی اعتبار نال شہنشاہ اکبر دا عہد اے۔ اوس زمانے وچ اکبر نے ہندو راہچوٹاں نال ساک گنڈھ لیا سی تے کئی ہندو دربار وچ ملازم رکھ لئے سن تے اوہناں نوں وڈے وڈے عہدے دے دتے سن جیویں راجہ ٹوڈر مل، بیربل، تان سین وغیرہ۔

تان سین اکبر دادر باری گویا سی۔ اوہ راگ داماہر گائیک سی۔ اوس توں اڈیتو باوراوی اوسے زمانے دا مشہور گائیک سی۔ ایہناں لوکاں دے گاؤن دے فن پاروں ہندوستان وچ موسیقی دا عام رواج ہویا۔ گھر گھر موسیقی دا چرچا سی۔ لوک موسیقی وچ بہت دلچسپی لیندے سن کیوں جے ایہہ امن تے آشتی دا دور سی

تے لوک خوش حال سن۔

شاہ حسین اُتے جدوں مستی تے جذب دی کیفیت طاری ہوئی تے اوہناں نے نچن گاؤن والے اک ٹولے نال سمبندھ جوڑ لیا۔ اوس زمانے وچ اوہناں کلاسیکی موسیقی دی تعلیم حاصل کیتی نالے راگ تے راگنیاں بارے جانکاری حاصل کیتی کیوں جے شاعری داموسیقی نال گوہڑا تعلق اے تے موسیقی، کافی داضروی انگ اے۔ ایس لئی اوہناں دیاں کافیاں وچ موسیقی دا انگ اگھڑواں اے۔ شاہ حسین نے مختلف راگ تے راگنیاں وچ کافیاں لکھیاں ایس لئی اوہناں نے ہر کافی اُتے لکھ دتا اے پئی ایس کافی نوں فلاں راگ وچ گایا جاوے کیوں جے اوس راگ تے کافی دامتراج آپوں وچ ملدا اے۔ مثلاً اوہناں نے لکھیا اے پئی ایہہ کافی راگ گوجری وچ گائی جاوے:

نی سیو مینوں ڈھول ملے تاں جاپے
برہوں بلائے گھتی تن اندر میں آپے ہوئی آپے
بال پن میں کھیڈ گویا جو بن مان بیاپے
شوہ راون دی ریت نہ جانی اس سُنے ترناپے
عشق وچھوڑے دی بالی ڈھانڈی ہر دم مینوں تاپے

ایس توں اڈ شاہ حسین نے راگ گوڑی، راگ ماجھ، راگ آنا، راگ آسوری، راگ جھنجھوٹی، راگ دیوگندھاری، راگ وڈھنس، راگ دھنا سری، راگ جے جے دتی، راگ تنگ، راگ سندھڑا، راگ سوہی، راگ بلاول، راگ رام کلی، راگ پرنج جوگ، راگ کیدارا، راگ بھیروی وغیرہ وچ کافیاں لکھیاں نیں۔

اوہناں دی اک مشہور کافی راگ کیدارا وچ اے۔ اے کافی ایس طرح اے:

ہمائی نی میں کینوں آکھاں درد وچھوڑے دا حال نی
ڈھواں ڈھنچے میرے مرشد والا جاں پھولاں تاں لال نی
سولاں مار دیوانی کیتی برہوں پیا ساڈے خیال نی
ڈکھاں دی روٹی سولاں دا سالن آپیں دا بالن بال نی
جنگل بیلے پھراں ڈھنڈھنڈی اچے نہ پائی لال نی
کہے حسین فقیر نمانا شوہ ملے تاں تھیواں نہال نی

عنایت الہی نے اپنی کتاب ”راگ رنگ“ وچ راگ کیدارا دا اخلیہ ایس طرح بیان کیتا اے:

”آدھی رات کا سماں ہے۔ جنگل میں چاندنی اپنے جو بن پر ہے۔ ہر طرف سکوت اور خاموشی کی حکومت ہے۔ ایک سرسبز کھلے میدان میں ایک دو شیزہ تنہا کھڑی ہے۔ اُس نے سفید ساڑھی باندھی ہوئی ہے اور ہاتھوں میں سفید موٹیے کے پھولوں کے گجرے پہنے ہوئے ہیں۔ بالوں کا جوڑا کیا ہوا ہے۔ جوڑے میں بھی سفید موٹیے کے پھولوں کے گجرے اور گلے میں ہار ہیں۔ اس کے جوڑے میں سے ایک سانپ پھن کھلا رے ظاہر ہو رہا ہے جو دو شیزہ کی بے قراری، بے چینی اور اضطرابی کیفیت کی علامت ہے۔ وہ دو شیزہ کسی کا انتظار کر رہی ہے۔ اس لیے ایڑیاں اٹھا اٹھا کر جنگل کی طرف دیکھتی ہے۔

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ کی کافی میں بھی یہی مضمون بیان ہوا ہے کہ ایک لڑکی اپنی ہمدرد ماں سے پوچھتی ہے کہ میں تمہارے سوا کس سے

اپنے ڈکھ درد کو بیان کروں۔“

اوہ لڑکی بے چین تے بے قرار اے۔ اوس نوں درد تے غم نے نڈھال تے بے حال کر رکھیا اے۔ ایس طرح کافی دامن مومن تے راگ کیدار ادا مزاج آپوں وچ مل کے تاثر قائم کر دے نیں جیہڑا سُنن والیاں دے جذبات نوں ٹنڈا اے تے دلاں دے تار چھیڑ دیندا اے۔

عشق

سیانیاں نے بیان کیتا اے پئی عشق دو طرح دا ہوندا اے: اک عشق حقیقی تے دو جا عشق مجازی۔ عشق حقیقی اوہ ہوندا اے جیہڑا رب نال کیتا جاوے تے مجازی عشق اوہ ہوندا اے جیہڑا دنیا تے دنیا دیاں چیزاں نال کیتا جاوے۔ صوفیا کرام نے حقیقی عشق اختیار کیتا سی۔ شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ وی اک صوفی سن۔ اوہناں نے وی رب نال عشق کیتا سی۔ اوہناں دے نیڑے رب نال عشق کرنا بڑا دکھا کم اے ایس پاروں ہر بندہ حقیقی عشق اختیار نہیں کردا کیوں بے ایس عشق وچ دنیا داری چھڈنی پیندی اے، قربانی دینی پیندی اے تے اپنے آپ نوں مکاؤنا پیندا اے اپنے نفس نوں مارنا پیندا اے۔ شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے حقیقی عشق دی اہمیت ایس طرح بیان کیتی اے:

عاشق ہوویں • تاں عشق کماویں
راہ عشق سوئی دا نکا دھاگا ہوویں تاں جاویں
باہر پاک اندر آلودہ کیا توں شیخ کہاویں
کہے حسین بے فارغ تھیویں تاں خاص مراتبہ پاویں

زنانی داروپ

شاہ حسین نے اپنے کلام وچ اپنے آپ نوں زنانی دے روپ وچ پیش کیتا اے یعنی اوہناں نے رب نوں محبوب تے اپنے آپ نوں عاشق آکھیا اے۔ ایہہ عاشق زنانی تے تیویں اے تے رب یعنی محبوب، خاوند تے مردا اے۔ جیویں اک زنانی اپنے مرد یا شوہر نوں رچھاؤن تے مناؤن واسطے جتن کردی اے، اوہدی مرضی تے سدھراں دے موجب اپنے آپ نوں ڈھال لیندی اے تے اوہو کم کردی اے جیہڑے اوہدے شوہر نوں پسند ہوندے نیں تے اوہدی ہر خوشی نوں اپنی خوشی سمجھدی اے۔ ایسے طرح شاہ حسین اپنے آپ نوں سہاگن، بیوی، زنانی تے تیویں سمجھدے نیں تے رب نوں شوہر، خاوند، مالک تے دیوتا جان دے نیں۔ اوہناں نے ایہہ رنگ تے ڈھنگ ہندی شاعری توں لیا اے۔ فرماؤندے نیں:

بے ربا میرے اوگن چت نہ دھریں
اوگن ہاری نوں کوگن ناہیں لوں لوں عیب بھری
جیویں بھاوے تیوں راکھ پیاریا میں تیرے دوارے پڑی
کہے حسین فقیر نماں عدلوں فضل کریں

☆☆☆

سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ تے ایبات باہو

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دا شمار دین اسلام دے اوہناں بزرگاں تے صوفیا اکرام تے اولیاء اللہ وچ ہوندا اے جیہناں نے برصغیر ہندوستان وچ دین اسلام دا چائن کھنڈایا۔ اپنے اخلاق، تبلیغ تے کلام نال لوکاں دے دل جت لئے تے اوہناں نوں اسلام دا شرف عطا کیتا۔ دو جے صوفیاں تے اولیاء اللہ وانگوں حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نال وی بڑیاں کرامتاں منسوب نیں۔ آپ رحمۃ اللہ علیہ دی سب توں وڈی کرامت ایہہ بیان کیتی جاندی اے پئی آپ رحمۃ اللہ علیہ دا چہرہ بے حد روشن سی۔ اوہدے اُتے ربی نور و سدا سی۔ جیہڑے کافر ویکھدے سن اوہ اوہ سے ویلے مسلمان ہو جاندا سن۔ ایسے ڈرتوں کافر زانیاں اوس سے اپنے بالوں تے جواناں نوں گھراں وچ ڈک کے بوہے بند کر لیندیاں سن جس سے حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ گھروں باہر نکلدے سن۔ اوہناں زانیاں نوں ڈر ہوندا سی پئی اوہ آپ یا اوہناں دے بال کدھرے مسلمان نہ ہو جان۔

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ 1631ء وچ جھنگ دے نیڑے قصبہ شورکوٹ دے اک پنڈا عوان شریف وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں بازید محمد سی۔ جیہڑے شریعت دے پابند، نیک تے بہادر سن۔ اوہ ملتان دے صوبیدار کول ملازم رہے سن۔ جدوں ملتان دے صوبیدار دی جنگ راجا امر وٹ نال ہوئی تے بازید محمد نے بہادری دا ایہہ کارنامہ دکھایا پئی کھلے جا کے راجے داسر وڈھ کے لے آئے۔ ایہہ واقعہ بڑا مشہور ہو یا تے خبر شہنشاہ شاہ جہاں تیک اپڑی۔ اوس نے آپ دی بہادری دے صلے وچ شورکوٹ وچ پنجاب ہزار وگھے زمین تے ایک پنڈا قہرگان عطا کیتا۔ اوہناں نے پنڈا قہرگان وچ وسوں اختیار کر لئی۔ اوہناں دی تویں داناں بی بی راسی سی، جیہڑی اک پڑھی لکھی نیک تے پارسا خاتون سی۔ اوہناں دی محبت دا اثر بازید محمد اُتے ایسا ہو یا پئی آخری عمرے سب کچھ چھڈ کے گوشنشین ہو گئے تے رب دے ذکر تے فکر وچ رُجھ گئے۔

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نوں اپنی والدہ نال بے انت محبت تے عقیدت سی کیوں جے آپ نے مذہلی تعلیم اپنی والدہ کولوں حاصل کیتی سی۔ آپ نے اپنی اک لکھت وچ فرمایا:

رحمت حق با رواں راسی
راستی با راسی آراستی

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ کئی عمر دے سن جدوں آپ دے والد انتقال فرما گئے۔ ایس لئی آپ دی تعلیم تے تربیت آپ دی والدہ نے کیتی سی۔ اک روایت اے پئی حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نے کسے استاد کولوں تعلیم حاصل نہیں کیتی۔ آپ نے اپنی والدہ کولوں قرآن پاک ضرور پڑھیا پر باقی تعلیم حضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وسلم کولوں روحانی طور تے حاصل کیتی کیوں جے آپ جماندروولی اللہ سن۔

سلطان الطاف علی "ایبات باہو رحمۃ اللہ علیہ" دے دیباچہ وچ لکھدے نیں:

"حضرت سلطان العارفين سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ کی اپنی کتب سے ثابت ہوتا ہے کہ دنیا میں تشریف لا کر کسی استاد سے علم حاصل نہیں کیا۔ مادر زاد ولی کامل تھے۔ علم لدنی حاصل تھا جس کی برکت سے آپ حافظ القرآن، حافظ الحدیث، عالم فقہ، تصوف و قانون، فلسفہ و منطق پر حاوی تھے۔ ان جملہ علوم کا ثبوت آپ کی بلند پایہ تصانیف ہیں۔" (ایبات باہو۔ ص 37)

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نے اک دیہاڑے اپنی والدہ نوں اپنا مرشد بن لئی عرض کیتا۔ اوہناں نے فرمایا پئی اسلام وچ زانی نوں مرشد بن دی اجازت نہیں۔ ایس توں بعد حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ گڑھ مہاراجہ دے اک بزرگ شاہ حبیب اللہ قادری رحمۃ اللہ علیہ دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے مرید بن

دی درخواست کیتی۔ اوہناں نے جس سے دیکھیا پئی مرید روحانیت وچ اوہناں توں بہت اگے لکھیا ہو یا اے تے فرمایا پئی تئیں دہلی جا کے حضرت پیر عبدالرحمن دے ہتھ اُتے بیعت کرو۔ ایس لئی حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دہلی گئے تے پیر عبدالرحمن دہلوی دے ہتھ اُتے بیعت کر کے اوہناں دے مرید بن گئے۔ فیراوہناں کولوں روحانی منزلاں طے کیتیاں تے تصوف دے کسے مسائل دی تعلیم حاصل کیتی۔

حضرت سلطان باہودی اک کتاب ”مناقب سلطانی“ وچ پیر عبدالرحمن دہلوی گیلانی نال عقیدت تے محبت دا واضح اظہار ملدا اے تے آپ نے اوہناں نوں اپنا مرشد بیان کیتا اے۔ دہلی توں پرت کے حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نے قہرگان وچ قیام فرمایا۔ ایتھے آپ نے دین اسلام دی تبلیغ شروع کیتی۔ آپ واپسی بیچی کر دے سن۔ تے اپنی روزی آپ کماؤندے سن۔ کھیتاں توں جیہڑی فصل آؤندی سی۔ گھر دی لوڑ جینی رکھ کے باقی غریباں وچ وٹد دیندے سن آپ نے اک دوپے مگروں چارشاہیاں کیتیاں تے آپ دی اولاد وی ہوئی۔ آپ نے لوکاں دی خدمت تے اسلام دی تبلیغ لئی دور دراز علاقیاں داسنر وی کیتا۔

آپ نے عربی، فارسی وچ 139 کتاباں لکھیاں۔ پنجابی وچ اک کتاب ”ابیات باہو“ لکھی جیہڑی بے حد مشہور ہوئی۔ آپ نے شورکوٹ وچ 1102 ہجری تے 1697 عیسوی وچ وصال فرمایا۔ آپ دامتزار قبہ گڑھ مہاراجہ وچ اے جتھے ہر سال عرس ہوندا اے۔

ابیات باہو رحمۃ اللہ علیہ

حضرت باہو رحمۃ اللہ علیہ عظیم صوفی، ولی اللہ، درویش تے شاعر سن۔ آپ نے پنجابی وچ وی شاعری کیتی تے سوئی من موئی سی حرفی لکھی۔ دین اسلام دی تبلیغ دا جیہڑا کم بابا فرید الدین مسعودی رحمۃ اللہ علیہ ہوراں شاعری توں لیا سی۔ اوہ کم حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ ہوراں نے اپنی شاعری توں لیا اے۔ تے اوہ کم اے اسلام دی تبلیغ، اخلاق دی تعلیم تے تہذیب، نفس دا تزکیہ، دل دی تطہیر تے صفائی تے عادتاں داسدھار، آپ دے کلام وچ توحید، عرفان، رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نال محبت، دانش تے حکمت، حقیقی عشق، تصوف، فقر تے درویشی، فکرتے ذکر، عاجزی تے انکساری، دوزخ دا ڈر، نیکی دی ہدایت، بدی دی نیندیا، مرشد نال محبت، جذب تے وجدان، انسانی ہمدردی محبت، ظاہر داری، دنیا داری، باطن دی اصلاح، سچائی تے عمل دی تلقین مل دی اے، جس دی وضاحت بیٹھاں کیتی جاندی اے۔

سی حرفی

فارسی زبان وچ سی دا مطلب اے تہیہ 30 تے حرفی توں مراد اے حروف ایس لئی تہیہ حرفاں دی نظم نوں سی حرفی آکھیا جاند اے۔ ایہہ 30 حروف ابجد دے نیں۔ اُردو وچ ابجد دے کُل حرفاں دی تعداد 36 اے پر چھ حروف ایہیہ نیں۔ جہاں نال کوئی لفظ نہیں بن دا۔ ایہہ چھ حروف نیں مثلاًٹ۔ ژ۔ ژ۔ و۔ ڈ۔ ر۔ غ۔..... جے ایہناں چھ حرفاں نوں 36 وچوں کڈھ دتا جاوے تے باقی 30 حروف رہ جاندے نیں۔ ایہناں وچوں ہر حرف نال اک، دو یا زیادہ بند لکھے جاندے نیں۔ ہر بند دا پہلا لفظ اوس حرف نال شروع ہوندا اے جس حرف نال بند لکھیا جاند اے۔ مثال دے طور تے جے الف حرف نال بند لکھیا جاوے تے اوہدا پہلا لفظ اللہ، احد تے احمد ہوندا اے۔ جیویں۔

الف: اللہ چنے دی یوئی مرشد من میرے وچ لائی ہو
لفی اثبات دا پانی ملیس ہر رگے ہر جائی ہو
اندر بوئی مُشک مچایا جان مچھلن پر آئی ہو
جیوے مرشد کامل باہو جییں اے یوئی لائی ہو

ایسے طرح جیہڑے بند حرف نال شروع ہوندے نیں اوہناں دا پہلا لفظ بسم اللہ، بوہتی، سنھ، بزرگی وغیرہ اے۔

ہر بندے چار مصرعے ہوندے نہیں پر حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نے کئی بند پنجاں مصرعیاں دے دی لکھے نہیں۔ حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نے ایہناں بندیاں وچ تصوف دے مسائل، قلبی وارداتاں تے حقیقی عشق نوں بیان کیجا اے۔

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ پنجاہی دے پہلے شاعر نے جیناں نہیں سی حرفی دی صنف ورتی اے تے اوہ دے وچ سوہنیاں سوچاں، وچاراں تے جذبیایں دا اظہار کیجا اے۔ اوہناں گمروں سی حرفی دی صنف پنجاہی وچ اپنی مقبول ہوئی پئی ہاشم شاہ، فضل شاہ، نوں کوئی، میاں محمد بخش، میاں ہدایت اللہ برداپشوری تے احمد علی سائیاں نے ایہدے وچ اپنے وچاراں تے جذبیایں دا اظہار کیجا۔
حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دا بیت اے:

پ: پڑھ پڑھ علم مشائخ سداون کرن عبادت دوہری ہو
اندر جھنگی پئی لیوے تن من خبر ناں موری ہو
مولا والی سدا سکھالی دل توں لاه بگوری ہو
باہو رب تمہاں نوں حاصل جہاں جگ نال کیتی چوری ہو

ہودی ورتوں

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نے اپنے ہر بیت دے ہر مصرعے دے اخیر وچ لفظ ”ہو“ ورتیا اے تے ایہ لفظ اوہناں دے کلام دی پہچان بن گیا اے۔ ایس لفظ ہارے مختلف پارکھاں تے پڑچولیاں دے مختلف خیالات تے وچار نہیں۔

کچھ پارکھاں دا خیال اے پئی ایہ لفظ حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دے بیت دا اک حصہ اے۔ ”باہو دا مطلب اے رب نال“۔ باہو نوں نکا کر کے اوہناں نے ہو بنایا تے اپنے شعراں وچ ورتیا اے۔

کچھ پڑچولیاں دا وچاراں پئی حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نے ہودا لفظ ردیف دے طور تے ورتیا اے تے ایہدے نال شعراں وچ موسیقی پیدا کیتی اے۔ کیوں جے ہر مصرعے دے اخیر تے جدوں ہودی آواز گونجی اے تے سنن والیاں دے دلاں وچ جھرنات پیدا کر دیندی اے۔
فرحت شاہ جہان پوری دا خیال اے:

پئی ”صورتی ہی نہیں، یہ ہمارے فکر کی ایک منزل، ہمارے درد کی ایک پناہ گاہ اور زندگی کے تپتے ہوئے ریگستان میں ایک سایہ دار نخلستان بھی ہے، بد سکون، اداس اور خاموش۔ اور اسی فضا میں دل کی جوت جلتی ہے، عشق کی لہر اٹھتی ہے۔ دنیا کی حقیقت تھکتی ہے اور آنکھیں معرفت کے نور سے چمک اٹھتی ہیں۔ گویا ہونو کی ردیف فکر و احساس کے لیے ایک تازیانہ ہے۔ یہ تازیانہ فکر دنیا سے فکرِ عقبنی کی طرف لے جاتا ہے۔“
کچھ لوک آکھدے نہیں:

”ہو اوہ آواز اے جیہڑی اک مرید یا سالک مراقبے دی حالت وچ من دیاں ڈونگھائیاں وچوں کڈھدا اے۔ ایس آواز وچ

درد، سوز، ترف تے دکھ ہوندا اے جیہڑا بندے دے رب توں وچھوڑے نوں ظاہر کردا اے۔“

بہر کیف ہو حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دے کلام دی شناخت، ردیف، فکر دنیا توں فکر عقبنی دل کھڑن دی سوچ، وچھوڑے دے دکھ، من دی آواز سکھ کجھ اے۔

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دے نیزے ہو اصل وچ اللہ ہو اے۔ ہو رب دی محبت تے کھج اے۔ ہو عشق اے، ہو سچائی تے صداقت اے، ہو روشنی تے نور اے جیہڑا دل دے سکھ ہنیرے دے دور کر دیندا اے، ایس لئی فرمایا:

الف اندر ہو تے باہر ہو ایہہ دم ہو دے نال جلیندا ہو
 ہو دا داغ محبت والا ہر دم پیا سڑیندا ہو
 جتھے ہو کرے رشتائی چھوڑ ہسیرا دیندا ہو
 میں قربان تہاں توں باہو ۛۛۛ جیہڑا ہو نوں صحیح کریندا ہو

نفسِ امارہ

قرآن پاک دا ارشاد اے پئی نفس تن طرح دے ہوندے نیں:

1- نفسِ امارہ 2- نفسِ لوامہ 3- نفسِ مطمئنہ

- 1- نفسِ امارہ: اوہ ہوند اے جیہڑا بندے نوں گناہاں تے برائیاں ول کھڑدا اے۔ دولت دالالچ، دنیا نال محبت، اولاد تے بیوی دی محبت، رشوت، چوری، ڈاکا، زنا کاری، چنگا کھانا، چنگا پاؤنا، چنگی دسوں اختیار کرنا، ایہہ سبھے نفسِ امارہ دیاں کارستانیوں نیں۔
 - 2- نفسِ لوامہ: اوہ نفس اے جیہڑا بندے نوں بُرے کماں تے گناہاں اُتے لعنت ملامت کر دا اے تے اوس نوں بُرے کم کرن توں روکدا تے ہوڑ دا اے تے نیکی ول پریردا اے۔
 - 3- نفسِ مطمئنہ: بندے نوں صبر، شکر، اطمینان، قناعت پسندی سکھاؤندا اے تے نیکی دی راہ دکھاؤندا اے پر ایہہ نفس بہت گھٹ بندیاں وچ ہوند اے۔
- دنیا دے اکثر لوگ نفسِ امارہ دے غلام ہوندے نیں کیوں جے جائداد بناؤن، جاگیراں خریدن، کوٹھیاں بنگلے تعمیر کراؤن، دولت جمع کرن، چنگا کھانا، چنگا پین، چنگا پاؤن تے چنگی رہائش دی خواہش ہر بندے دے دل وچ موجود ہوندی اے۔ ہر بندہ لالچ، حرص، حسد تے ہوس دا غلام ہوند اے۔ ہر بندہ ایس دنیا وچ چنگی توں چنگی امیرانہ حیاتی گزارن دا چاہیوان اے ایس لئی اوہ نفسِ امارہ دا غلام ہوند اے۔ نفسِ امارہ اوس نوں ہر ویلے لالچ تے ہوس دے جال وچ پھساؤندار ہندا اے۔ ایس نفس نوں کچلنا، مارتا بڑا دکھا کم اے۔ جیہڑا بندہ ایس نوں مارن وچ کامیاب ہو جاندا اے اوہ نیک، متقی، پارسا، صوفی، ولی اللہ تے درویش بن جاندا اے۔

مولانا ظفر علی خاں دا شعراے:

نہنگ و اژدھا شیر نر مارا تو کیا مارا
 بڑے موذی کو مارا نفسِ امارہ کو گر مارا

مطلب اے پئی کسے بہادر بندے نے سب توں وڈے مگر چھ، بہت وڈے اژدھا تے ببر شیر نوں مار لیا تے کوئی بہادری دا کارنامہ انجام نہیں دتا۔ جے اوہ نفسِ امارہ نوں کچل دیوے تے سمجھ لو پئی اوس نے سب توں وڈے ظالم نوں مارتا اے کیوں جے نفسِ امارہ توں وڈا ظالم، موذی تے شیطان ہو کوئی نہیں۔
 نفسِ امارہ نوں صرف صوفی، درویش تے فقیر ماردے نیں ہو کوئی نہیں ماسکدا سلطان باہو ۛۛۛ فرماؤندے نیں۔

الف اللہ پڑھیوں پڑھ حافظ ہو یوں ناں گیا حجابوں پر دا ہو
 پڑھ پڑھ عالم فاضل ہو یوں بھی طالب ہو یوں زردا ہو
 سینے ہزار کتاباں پڑھیاں پر ظالم نفس نہ مردا ہو
 باجھ فقراں کسے نہ ماریا باہو ایہو چور اندر دا ہو

دنیا توں نفرت

حضور اکرم ﷺ دارشاد اے:

”ایہ دنیا اک مژداراے تے ایہدے چاہن والے گئے نیں۔“

حقی گل اے پئی جیہڑے بندے دنیا داری دی دلیل وچ مخلص جانندے نیں اوہ انسانیت، دین اسلام تے اللہ توں دُور ہو جانندے نیں کیوں جے ایہ دنیا بندے دی آزمائش اے پئی اوہ ایہدے نال کنا کول لاؤندا اے تے کنا کوں پھدا اے۔ جیہڑے دنیا نال دل لالیندے نیں اوہ دنیا دے ای ہو کے رہ جانندے نیں۔ اوہ اللہ تے اوہدی عبادت نوں بھل جانندے نیں۔

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نے اجنبی دنیا توں نفرت داورس دتا اے جیہڑی بندے نوں رب توں دُور لے جانندی اے، انسانیت دے درجے توں تھلے ڈیک دیندی اے تے اونوں اک مُردار کھان والے کتے وانگوں بنا دیندی اے۔ اسلام اک ایہہ تہذیب اے جیہڑا بندے نوں ترک دنیا توں روکدا اے کیوں جے نبی ﷺ فرماں اے ”لا دھبانیۃ فی الدین اسلام“۔ ایس دے موجب اسلام بندے نوں تعلیم دیندا اے کہ دنیا وچ رہو، دنیا دے کاروبار کرو، تے رب دی عبادت وی کرو۔ یعنی حقوق اللہ دے نال نال حقوق العباد وی پورے کرو۔ اسلام وچ یہود۔ ہنود تے عیسائیت وانگوں دنیا نوں پھڈ کے جنگل بیلے وچ چلے جانا منع اے۔ پر اجنبی دنیا تے دنیا داری توں وی روکیا اے جیہڑی بندے نوں رب توں دُور لے جانندی اے۔ اسلام کہند اے پئی دنیا وچ رہ کے اللہ دی عبادت کرو۔

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ اجنبی دنیا تے دنیا داری توں نفرت کر دے نیں جیہڑی بندے نوں ہوس دا غلام بنا دیندی اے تے اللہ دی محبت تے عبادت توں دُور لے جانندی اے۔ فرماؤندے نیں:

الف۔ اوجی لعنت دنیا تا کہیں ساری دنیا داراں ہو
بھیں راہ صاحب دے خرچ نہ کیتی لین غضب دیاں ماراں ہو
بیوواں کولوں پُتر کوہا دے بھٹھ دنیا مکاراں ہو
جہاں ترک دنیا دی کیتی ہا ہو لیسن باغ بہاراں ہو

اک ہور بیت اے جیدے وچ دنیا نوں اک تاپاک تے لظیف زبانی نال تشبیہ دتی اے:

اوہ بیت ایس طرحاں اے:

الف ایہہ دنیاں زن حیض پلیتی کتنی مل مل دھوون ہو
دنیا کارن عالم فاضل گوٹھے بہہ بہہ روون ہو
جیندے گھر وچ بوہتی دنیا اوکھے گھو کر سوون ہو
جہاں ترک دنیا تھیں کیتی ہا ہو داہندی نکل کھلوون ہو

مرشد

مرشد و لفظ رُشد وچوں نکلیا اے تے ایس دا مطلب اے پئی ہدایت دین والی ہستی۔ یعنی مرشد اوہ ہے جیہڑا اپنے مریداں نوں ہدایت دیندا اے، سدھاراہ و کھاؤندا اے۔ اوس نوں مرشد، ہادی، پیر، اُستاد، راہنما، راہبر معلم وی آکھیا جاندا اے۔

روحانی علوم تے تصوف وچ مرشد دی بڑی اہمیت اے کیوں جے دنیاوی علوم تے کسے استاد یا راہنما توں بغیر وی حاصل کیئے جاسکدے نیں پر روحانی

علوم مرشد توں بناں حاصل نہیں ہو سکدے۔ سید وارث شاہ نے فرمایا:

بناں مرشداں راہ نہ تھیا آوے تے ڈھداں ہانجھ نہ رھدی کھیر ساگیں

مرشداک اجنبی ذات یا ہستی ہوندی اے جیہڑی اک سالک یا مرید دے من وچ رب دی محبت پیدا کردیندی اے۔ اوس نوں دنیاوی لالچ تے ہوں توں پاک کر کے سلوک دیاں منزللاں پار کراؤندی اے۔ اوس نوں صراط المستقیم اُتے نوردی اے۔ اوہ دے من واسکھے کھوٹ کھوٹ کڈھ دیندی اے تے خالص سونے ورگاہا دیندی اے۔ ایسے لئی حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نے مرشدی پہچان ایس طرح دتی اے:

صحیح تے سچا مرشد اوہ ہوندا اے جیہڑا مرید دی کایا پلٹ دیوے، اوس نوں لوہے توں سونا بنا دیوے تے سونے توں نو مہاں بنا دیوے۔ اوہ دے من وچ ربی نور بھردیوے۔ فرماؤندے نہیں:

م: مرشد وانگ ستارے ہووے جیہڑا گھٹ کھٹا کھٹا گالے ہو

پا کھٹاں باہر کڈھے بندے گھڑے یا والے ہو

کھٹیں خوباں دے تہوں سہاوں جدوں کھٹے پا اُجالے ہو

نام فقیر تہاں ماہو جیہڑا دم دم دوست سہالے ہو

اجو کے دور وچ مرشدی شناخت بڑا دکھا کم اے کیوں جے ایس زمانے وچ ہر بندہ مرشد تے ہادی بنیاں پھر دا اے۔ اوس نے مرشد دا لباس پاکے لوکاں نوں لھکنا شروع کیتا ہو یا اے۔ ایسے پیر تے مرشد کولوں پہنا چاہیدا اے۔ سلطان باہو دا ارشاد اے:

پ: پیر ملیاں جے پیر نہ جاوے اُس نوں پیر کیہ دھرنا ہو

مرشد ملیاں ارشاد نہ من نوں اوہ مرشد کیہ کرنا ہو

جس ہادی کولوں ہدایت تاکیں اوہ ہادی کیہ پھڑنا ہو

جے سر دتیاں حق حاصل ہووے ہاہو اس مولوں کیہ ڈرنا ہو

حضرت سلطان باہو دے مرشد حضرت پیر عبدالرحمن دہلوی سن جیہڑے بادشاہ شاہ جہاں دے درباری تے منصب دار سن۔ پر ایس دے ہاوجود تصوف تے روحانی علوم وچ بے مثال سن۔ اوہناں نے سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دی تعلیم تے تربیت سوہنے ڈھنگ نال کیتی۔ حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نوں اوہناں نال اتناں دی عقیدت سی۔ آپ ایس عقیدت دا اظہار ایس طرح کردے نہیں:

الف: ایہہ تن میرا پشماں ہووے میں مرشد وکھ نہ رتھاں ہو

لوں لوں دے مڈھ لکھ لکھ پشماں اک کھولاں اک کجاں ہو

انتیاں ڈھیاں صبر نہ آوے ہور کتے دل بھجیاں ہو

مرشد دا دیدار اے ہاہو مینوں لکھ کروڑاں کجاں ہو

عشق

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ عشق حقیقی دی راہ دے پاندھی سن۔ اوہناں نے رب نال عشق کیتا سی تے ہر ویلے ایس عشق دے نشے وچ مست رہندے سن۔ آپ دے نیزے عشق بہت اچاتے سچا درجہ اے تے ایس درجے اُتے کوئی کوئی اپڑدا اے کیوں جے عشق حقیقی اختیار کرنا کوئی سوکھا کم نہیں۔ ایہدے وچ بڑیاں قربانیاں دینیاں چنیدیاں نہیں ایس لئی ہر بندہ عشق حقیقی اختیار نہیں کر سکدا۔ ہر بندہ ایمان دی سلامتی ضرور منگدا اے پر عشق دی سلامتی اوہ منگدا اے

جیہذا عشق اختیار کر دے۔

عشق اختیار کرنا ہر بندے دے دے داروگ نہیں۔ اتھے وڈے وڈے حوصلہ ہار جانے نہیں تے راہ دیاں اوکڑاں، مشکلاں تے مصیبتاں ویکھ کے گھبرا جانے نہیں تے چکھاں پرت جانے نہیں۔ ایس لئی حضرت سلطان باہو نے فرمایا اے:

الف: ایمان سلامت ہر کوئی منگے عشق سلامت کوئی ہو
منگن ایمان شرمون عشقوں دل نوں غیرت کوئی ہو
جس منزل نوں عشق پچاوے ایمان نوں خبر نہ کوئی ہو
میرا عشق سلامت رکھیں باہو ایمانوں دیاں دھروئی ہو
صوفیا کرام دے نیڑے عشق دیاں دو قسماں نیں۔

1- عشق مجازی

2- عشق حقیقی

1- عشق مجازی: اوہ ہوندا اے جیہذا دنیا تے دنیا دیاں چیزاں نال کیتا جاندا اے۔ جویں دولت، عورت، حکومت، جائداد، اولاد، کاروبار، تجارت، دوست، بھائی، بہن، ماں باپ وغیرہ۔

2- عشق حقیقی: اوس عشق نوں آکھدے نیں جیہذا اللہ تعالیٰ نال کیتا جاندا اے تے جیہدے وچ عشق دیاں روحانی منزلاں طے کیتیاں جان دیاں نیں۔ صوفیا کرام نے ہمیشہ عشق حقیقی اختیار کیتا۔ کجھ صوفیا کرام دا خیال اے پئی پہلاں مجازی عشق اختیار کیتا جاوے تے اوس نوں مکمل کر کے عشق حقیقی دی منزل ول ودھیا جاوے کیوں جے عشق مجازی اوہ پوڑی اے جس دے اُتے پیر دھر کے عشق حقیقی دی منزل ول ودھیا جاندا اے۔ صوفیادار ارشاد اے۔

المجاز قنطیرة الحقیقہ

مجاز حقیقت دی پوڑی اے

جویں وارث شاہ نے فرمایا سی:

وارث شاہ حقیقی دی لیس لذت پہلاں چکھ کے کون مجازیاں دا

حضرت مادھولال حسین وی ایسے نظریے دے قائل سن۔ ایس لئی اوہناں نے پہلاں مادھولال نال عشق کیتا فیہ عشق حقیقی دی وادی وچ پیر دھریا۔ حضرت سلطان باہو فرماؤندے نیں:

عشق دیاں اولڑیاں گلاں جیہذا شرع تھیں دور ہٹاوے ہو
قاضی چھوڑ قضا ئیں جاوون جد عشق طمانچہ لاوے ہو
لوک ایانے مٹیں دیون عاشقاں مت نہ بھاوے ہو
مژن محال تنہاں نوں باہو جہاں صاحب آپ بلاوے ہو

قرآنی آیات دی ورتوں

اک روایت موجب حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ قرآن دے حافظ سن۔ آپ ہر ویلے قرآن پاک دی تلاوت فرماؤندے رہندے سن نالے اپنے مرہا

نوں وی قرآن پاک پڑھن دی تلقین کردے رہندے سن۔ قرآن پاک دی تفسیر تے معانی مریداں ساہمنے بیان کردے سن ایس لئی جس سے آپ شعر کہندے سن، قرآن پاک دیاں آیتاں دے مفہوم، مضمون آپ مہارے شعراں وچ بیان ہو جانداے سن۔

کئی دفعہ انج وی ہوندا سی پئی قرآن پاک دی آیت یا آیت دا کجھ حصہ شعراں وچ استعمال کر جانداے سن۔ شعراں وچ اوہ آیت ایس طرح سما جاندا سی جیویں مندری وچ نگینہ ہوندا اے۔ اوس آیت نال شعر دا مفہوم تے مضمون خوبصورت بن جاندا تے اوہدے معنیاں وچ وسعت پیدا ہو جاندا سی۔ مثال دے طور تے قرآن پاک دی اک آیت اے۔ ان مع العسر ایسر (بے شک ہر تنگی مگروں خوش حالی اے)۔

کجھ بندے تنگی تے غربت توں گھبرا جانداے نیں، نراش تے مایوس ہو جانداے نیں۔ اوہناں نوں قرآن پاک دی ایس آیت ول دھیان دینا چاہیدا اے تے رب دی رحمت توں مایوس نیں ہونا چاہیدا اے۔

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دا بیت اے

ت: تہہ بخہ توکل والا ہو مردانے ترئے ہو
جیں دکھ تھیں سکھ حاصل ہووے اس دکھ تھیں نہ ڈریئے ہو
ان مع العسر ایسر آیا چت اوسے دل دھریئے ہو
اوہ بے پروا درگاہ ہے باہو رحمۃ اللہ علیہ اوتھے رو رو حاصل بھریئے ہو

کلمہ

کلمہ طیبہ اسلام دا پہلا رکن اے ایس لئی کلمے دی بڑی اہمیت اے۔ کلمہ پڑھن نال کافر مسلمان ہو جاندا اے۔ کلمہ پڑھن نال ناپاک شے پاک ہو جاندا اے۔ کلمہ دل دا ہنیرا دور کر کے اوہدے وچ چائن کر دیندا اے۔ کلمے وچ اپنی وسعت اے پئی دنیا دے سبھے علوم تے قرآن پاک دے سبھے مفہوم ایہدے وچ موجود نیں۔

اک مرشد جدوں اپنے مرید نوں کلمہ پڑھاؤندا اے تے کلمے دے اک اک حرف دا مطلب بیان کردا اے۔ فیہ مرید دے من وچ چائن پیدا ہوندا اے جتھوں کلمے دی وسعت دا اندازہ ہوندا اے۔ ایس بارے حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دا ارشاد اے:

الف: اندر کلمہ کل کل کردا مینوں عشق سکھایا کلمات ہو
چوداں طبق کلمے دے اندر قرآن کتاباں علمان ہو
کانے کپ کے قلم بناون لکھ نہ سکناں قلمات ہو
باہو ایہہ کلمہ مینوں پیر پڑھایا ذرا نہ رہیاں المان ہو

اک ہور بیت اے:

ک: کلمیں دی کل تداں پیوسے جداں کلمیں دل نوں پھڑیا ہو
بے درداں نوں خبر نہ کائی درد منداں گل مڑھیا ہو
کفر اسلام دی کل تداں پیوسے جداں بھن جگر وچ وڑیا ہو
میں قربان تہاں توں باہو جہاں کلمات صحیح کر پڑھیا ہو

☆

ک: کلے لکھ کر دڑاں تارے ولی کہتے سے راہیں ہو
 کلے نال بجھائے دوزخ جتھے اگ بے ازگاہیں ہو
 کلے نال پیشیں جاناں جتھے نعمت سخ صباہیں ہو
 کلے جیہی کوئی نہ نعمت باہو اندر دوہیں سرائیں ہو

☆☆☆

استعارہ کی تشریح یا مشکل الفاظ
 کے معنی سمجھنے کے لئے
 whatsapp
 Group

0347-6859533

WhatsApp PDF Library

اس گروپ میں آپکو ہر قسم کی PDF کتاب فراہم کرنے کی
 کوشش کی جاتی ہے۔ تمام کتابیں مفت دی جاتی ہیں۔

*I'm not responsible of
 copyrights .This pdf file is
 downloaded from internet .I
 never ever earn from this pdf*

*For joining whatsapp group msg on
 whatsapp no# 03430575581
 and for getting daily general mcqs
 like fb page*

**GENERAL KNOWLEDGE
 DAILY MCQS**

سید بلھے شاہ تے وحدت الوجود

سید بلھے شاہ پنجابی دے وڈے شاعر، مست الست درویش، صوفی، حقیقی عشق دے مسافر تے اللہ لوک سن۔ ایس لئی پنجابی شاعری دی تاریخ تے تصوف دا ذکر اوہناں توں بغیر مکمل نہیں ہو سکدا۔

آپ دا پورا ناں تے سید عبداللہ شاہ سی پر پنجابی ادب وچ آپ اپنے عرف بلھے شاہ دے ناں نال مشہور ہوئے۔ سید بلھے شاہ نے 1680ء وچ بہاولپور دے نیڑے اُج گیلانیاں وچ جنم لیا۔ ایس بارے آپ دا شعر اے:

ایس اُچی ساڈی ذات اُچیری ایس وچ اُج دے وسنے ہاں

عقل ہی تے رمز پچھانیں ایس مڑ مڑ تینوں دسنے ہاں

سید بلھے شاہ دے والد دا ناں نجی شاہ محمد درویش سی جیہڑے مسیت وچ امام سن۔ اُج گیلانیاں وچ کجھ انجیسے حالات پیدا ہو گئے پی آپ نے اوہوں ہجرت کرنا ای مناسب سمجھیا۔ آپ سفر کر دے ہوئے ساہیوال دے اک پنڈ ملک وال اپڑے۔ اوہوں دے نمبر دار نے آپ نوں امام مسجد بنا دتا۔

اوہناں دنوں وچ نمبر دار دا اک یار نیلی پروہنا آیا۔ اوس نے آکھیا پی میں قصور دے نیڑے اک نواں پنڈ پانڈو کے وچ بڑی سوخی مسیت بنوائی اے۔ جے امام صاحب نجی شاہ محمد درویش ہوراں نوں میرے نال ٹور دیو تے میری مسیت آباد ہو جاوے گی۔ اوہ نمبر دار راضی ہو گیا تے ایس طرح نجی شاہ محمد درویش اپنے پتر نال پنڈ پانڈو کے آگئے۔ اوہ آپ امامت دے نال درس وی دیندے سن۔ اوس سے سید بلھے شاہ دی عمر ست ور ہے سی۔ بلھے شاہ نے اپنے والد کولوں ٹھلی تعلیم حاصل کیتی، قرآن پاک پڑھیا تے اوہدے معنی سمجھے۔ کجھ چراں مگروں نجی شاہ محمد درویش اللہ نوں پیارے ہو گئے تے سید بلھے شاہ ایس دنیا وچ کلفے رہ گئے۔ اوہناں کول علم وی نہیں سی۔ ایس پاروں نمبر دار دے ڈنگر چارن لگ پئے۔ آپ اُتے اکثر جذب تے مستی دی کیفیت طاری رہندی سی۔ اللہ نال لولائی رکھدے سن۔ لوک آپ نوں درویش آکھدے سن:

اک دیہاڑے آپ نوں علم حاصل کرن دا خیال آیا۔ اوسے دن قصور اپڑے تے اوہوں دے مشہور عالم مخدوم غلام مرتضیٰ دے شاگرد ہو گئے۔ فرمایا

تیسیں وچ اُج دے اُچے ایس وچ قصور قصوری آں

شاہ عنایت باغ بہاراں ایس اوہدے وچ لسوڑی آں

سید بلھے شاہ نے حافظ غلام مرتضیٰ قصوری کولوں قرآن، حدیث، فقہ، منطق تے فلسفہ دی تعلیم حاصل کیتی۔ جیہدے نال آپ دے من وچ تصوف دا علم حاصل کرن دا شوق پیدا ہو یا۔ اوس سے سچے مرشد دی لوڑ محسوس ہوئی۔ جس دی تلاش وچ آپ لاہور اپڑے۔ اوس زمانے وچ اُچی مسیت بھائی گیٹ دے امام شاہ عنایت قادری عظیم صوفی سمجھے جاندے سن۔ سید بلھے شاہ نے اوہناں دے ہتھ اُتے بیعت کیتی تے مرید ہو گئے۔ شاہ عنایت قادریہ شطاریہ سلسلے نال تعلق رکھدے سن تے ذات دے اراکین سن۔ لوکاں نے سید بلھے شاہ نوں طعنے مہنے دتے پی تیسیں سید ہو کے اک اراکین دے ہتھ اُتے بیعت کر لئی اے!

بلھے نوں سمجھاون آیاں بھیناں تے بھر جائیاں

آل علیٰ اولاد نبی ﷺ نوں توں کیہ لیکاں لائیاں

من لے بلھیا ساڈا کہنا چھڈ دے پلہ ارائیاں

سید بلھے شاہ نے جواب دتا:

جیہڑا سانوں سید آکھے دوزخ لمن سزائیاں
جیہڑا سانوں ارائیں آکھے بیہشیں پننگاں پائیاں

سید بلھے شاہ نے مرشد شاہ عنایت قادری کولوں تصوف دیاں منزلاں طے کیتیاں تے سکھے روحانی علوم حاصل کیتے۔ اوس گروں آپ قصور واپس تشریف لے گئے۔ اللہ دی عبادت تے اسلام دی تبلیغ وچ رُجھ گئے۔ شعر تے شاعری دا ملکہ اللہ دی طرفوں ودیعت ہو یا سی ایس لئی فرصت سے شعر آکھدے سن۔ آپ نے کافیاں، باران ماہ، ستوارے، اٹھوارے تے گنڈھاں لکھیاں۔ آپ دیاں کافیاں بہت مشہور ہونیاں۔

آپ اُتے اکثر جذب تے مستی دی حالت طاری رہندی سی۔ عشق حقیقی دے سمندر وچ ڈبے رہندے سن۔ آپ دے ہزاراں تے لکھاں مرید سن۔ آپ دے ڈیرے اُتے اکثر سماع دیاں محفلاں سجھدیاں سن۔ قوال آپ دیاں کافیاں نوایاں طرزاں تے سوز نال گاؤندے سن۔ آپ نے قصور وچ 1754ء وچ انتقال فرمایا تے اپنے ڈیرے اُتے ای دن ہوئے جتھے آپ دمازاراں۔ آپ دے مزار اُتے ہر روز ہزاراں زائرین آؤندے نیں دعاواں منگدے نیں تے مُراداں نال جھولیاں بھر کے لے جاندے نیں۔ مزار تے ہر سال عرس ہوند اے جیہدے وچ دُوروں دُوروں لوک آؤندے تے شرکت کردے نیں۔

وحدت الوجود

پہلے دے اک مسلمان فلاسفر محی الدین ابن العربی نے دو کتاباں لکھیاں: فصوص الحکم تے فتوحات مکیہ۔ دونوں کتاباں بہت مشہور ہونیاں۔ پہلی کتاب یعنی فصوص الحکم وچ اوس نے وحدت الوجود دا نظریہ پیش کیتا۔ اوس نے ایہہ نظریہ ہندواں دے نظریہ ویدانت، یہودیاں دے نظریہ یکتائی، ایرانیوں تے یونانیوں دے نظریہ وحدانیت توں لیا تے اوس نوں اسلامی رنگ وچ رنگ کے وحدت الوجود دا نظریہ بنایا۔ ایہہ نظریہ صوفیا کرام وچ بہت مقبول ہو یا کیوں جے تصوف دا بنیادی عقیدہ وحدانیت اے۔ رب دی یکتائی، بے مثال ہونا تے وحدۃ لا شریک ہونا اے۔ ایس پاروں بہت سارے صوفیا کرام نے ایس نظریے نوں اپنایا۔

ایس نظریے دا بنیادی نکتہ ایہہ وے پئی رب دی ذات واحد اے۔ اوہ لا شریک اے تے ہمیشہ توں ہے تے ہمیشہ رہوے گی۔ اوس توں اڈہر وجود تے ہر شے فانی اے، عارضی تے ہالک اے۔ ایس توں تیک پئی ایہہ کائنات وی فانی تے عارضی اے۔ پر کائنات دی ہر شے وچ رب دے جلوے موجود نیں۔ بندے دے اندر وی رب وسدا اے۔ کیوں جے اللہ تعالیٰ آپ قرآن پاک وچ فرماؤندا اے:

نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنَ الْحَبْلِ الْوَرِيدِ

ترجمہ: میں بندے دی شہہ رگ توں وی نیڑے ہاں

خدا اکو وجود ایس کائنات وچ جاری تے ساری اے۔ سکھے وجود اوس دے حُسن دے مظاہر نیں۔ جیہناں راہیں رب دے جلوے ظاہر ہوندے نیں۔ رب اک نور اے جیہڑا ہر شے وچوں لشکارے تے جھلکارے ماردا اے۔

بابا بلھے شاہ نظریہ وحدت الوجود دے قائل سن۔ ایس گل دا ثبوت اوہناں دیاں اکثر کافیاں وچوں ملدا اے۔ مثال دے طور تے اوہ فرماؤندے نیں:

ڈھولا آدمی بن آیا

آپے آہو آپے چیتا

آپے مارن دہایا

آپے صاحب آپے بردا

آپے مِل وکایا

ڈھولا آدمی بن آیا

انگریزی دے مشہور شاعر ولیم ورڈزور تھ نے آکھیا سی:

I do not love nature, but I love the soul which is behind the nature

ظاہر اے پئی اوہ روح رب دی ذات اے جیہڑی فطرت دے اوہلے موجود اے۔ سید بلھے شاہ اک کافی وچ وحدۃ الوجود دے نظریے دا اظہار اچ کر دے نیں۔

رانجھا رانجھا کردی نی میں آپے رانجھا ہوئی
سدو نی مینوں دھیو رانجھا ہیر نہ آکھو کوئی
رانجھا میں وچ میں رانجھے وچ ہور خیال نہ کوئی
میں نہیں اوہ آپ ہے اپنی آپ کرے دلجوئی

شریعت توں طریقت ول سفر

سید بلھے شاہ جوانی دے سے شریعت دے پابند سن۔ نماز باقاعدگی نال پڑھدے سن، روزے رکھدے سن، شرعی داڑھی سی تے شریعت دے موجب حیاتی گزاردے سن پر جدوں اوہناں اُتے مجذوبیت طاری ہوگئی تے اوہ بے خودی تے مستی وچ رہن لگ پئے، اوس سے شریعت توں بے نیاز تے مستغنی ہو گئے تے طریقت دے پاندھی بن گئے۔ ہر ویلے محویت دے عالم وچ رہندے سن۔ نماز داوی خیال نہیں رہنداسی۔ جے کدی ہوش وچ آجاندے تے نماز ادا کردے ورنہ غافل رہندے۔ اوہناں نے آپوں فرمایا پئی ساڈی نماز روح وچ ہوندی اے۔ اسیں دل وچ ای نماز نیت لیندے ہاں کیوں جے اسیں جس نگر دے وسنیک ہاں اوس نگر وچ ہر تھاں رب دے جلوے کھلے ہوئے نیں۔ اسیں اوہدے ساہنے ہر ویلے سجدے وچ رہندے ہاں:

اب ہم گم ہوئے پریم نگر کے شہر
اپنے آپ نوں سوہدہ رہیا ہوں
نہ سر، ہاتھ نہ ہیر
بلھا شوہ ہے دوہیں جہانیں
کوئی نہ دسدا غیر

کجھ نقاداں نے اعتراض کیا اے پئی سید بلھے شاہ اجیہی طریقت دے پاندھی سن جیہڑی شریعت توں بغاوت واسبق دیندی اے۔

حقی گل ایہہ دے پئی اجیہی گل اوہ لوک کردے نیں جیہڑے شریعت تے طریقت وچ کندھ اُسار دے نیں۔ سچ گل انج اے پئی طریقت اوہ منزل اے جتھے اپڑن واسطے شریعت دی راہ اُتے چلنا پیندا اے۔ شریعت وچوں لکھیاں بناں طریقت دی منزل حاصل نہیں ہوندی کیوں جے طریقت اصل وچ شریعت دا اگلا درجہ یا منزل اے جتھے اپڑکے ظاہری عبادت دی لوڑ نہیں رہندی کیوں جے طریقت دا پاندھی ہر ویلے عبادت دی حالت وچ رہندا اے۔

روزے حج نمازنی مائے

مینوں پیانیں آن بھلائے

جاں پیامیرے گھر آیا

بھل گیا مینوں شرع وقایہ

ہر منظر وچ اوہا وسدا

اندر ہا ہر جلوہ جس دا

لوکاں خبر نہ کائی

روزے حج نمازی ماے

میںوں پیا نہیں آن بھلائے

ندھڑکی

سید بلھے شاہ دے کلام دا اگھڑواں ندھڑکی اے جس نوں بے خوفی تے بے باکی وی آکھیا جاندا اے۔ سید بلھے شاہ دے لہجے وچ ایہہ صفت حدوں ودھ موجود اے کیوں جے آپ سجادے بڑے گرم سن تے آپ دی طبیعت وچ سچائی تے جوش سی۔ ایس لئی جیہڑی گل دل وچ جنم لیندی سی او سے سے زبان اُتے آجاندی سی۔ آپ ایہہ نہیں سوچدے سن پئی ایہہ گل کے نوں بُری لگے گی۔ ایہدے نال کے دادل دکھی ہووے گا یا ایہہ گل مذہب و معاشرے تے سماج دے خلاف اے یا ایس گل نوں سن کے لوکاں اوہناں دے خلاف ہو جاوے گی۔ ایس گل دی اوہناں نوں ذرا وی پروا نہیں سی۔ اوہ جو کچھ بیان کرنا چاہندے سن بلا جھجک بیان کر دیندے سن۔ اوہناں نوں کے دی پروا نہیں ہوندی سی۔ ایس لئی اک کافی وچ فرمایا:

منہ آئی بات نہ رہندی اے

جھوٹھ آکھاں تے کجھ بچدا اے

سچ آکھیاں بھانہ بڑ چچدا اے

جی دونہاں گلاں توں بچدا اے

بچ بچ کے جیہہا کہندی اے

منہ آئی بات نہ رہندی اے

جے ظاہر کراں اسرار تائیں

سب بھل جاوون نکمرار تائیں

پھر مارن بلھے یار تائیں

اجتھے مخفی گل سو پیندی اے

منہ آئی بات نہ رہندی اے

عمل دی تلقین

سید بلھے شاہ نے اپنیاں کافیاں وچ نیک عمل کرن دی تلقین کیتی اے۔ آپ فرماؤندے نیں پئی رب نے پہلے دیہاڑے روحاں کولوں وعدہ لیا سی پئی اوہ دنیا وچ جا کے اوہدی عبادت کرن گیاں۔ ایس معاہدے نوں میثاق اولیٰ آکھیا جاندا اے (الست برکم) پر لوک دنیا وچ آکے ایتھوں دیاں رونقیاں تے رنگینیاں وچ اپنا کو گواچ جانندے نیں پئی رب دی عبادت کرنا بھل جانندے نیں۔ اوہناں نوں پتا ہونا چاہیدا اے پئی اگلے جہان وچ صرف نیک اعمال ای بندے دے کم آؤن تے نیں۔ جیہڑے لوک نیک عملاں توں وانجے ہون گے، برائیاں تے گناہواں نال اوہناں دے پلے بھرے ہون گے۔ اوہ دوزخ دا پالن بن گے۔ دوزخ وچ پتھر تے بندے پالن وانگوں سزن گے۔ ایس پاروں بندے دا فرض اے پئی اوہ ایس دنیا وچ رب دی عبادت کرے، رب نال کیہتے

ہوئے قول تے قرار نوں یاد رکھے تے منوں نہ وسارے۔

سید بلھے شاہ نے نیک اعمال دی تلقین شاہ حسین وانگوں چر نہ کتن دی علامت وچ کیتی اے۔ اوہناں نے نیک عمل کرن نوں چر نہ کتنا آکھیا اے۔ اک کافی وچ فرمایا اے:

کر کتن دل دھیان کڑے
نت متیں دیندی مادھیا
کیوں پھرنی ایں اینویں آدھیا
نی شرم حیا نہ گوادھیا
توں کدی تاں سمجھ ندان کڑے
کر کتن دل دھیان کڑے

آل دوالے دا احساس

سید بلھے شاہ اُتے اکثر محویت، مجذوبیت، بے خودی تے مستی دی حالت طاری رہندی سی تے اوہ ہر ویلے اللہ تال لولائی رکھدے سن۔ کدی کدی ہوش وچ آجانے سن تے اوس سے بھکھ لگدی تے کجھ کھاپی وی لیندے سن تے آل دوالے دے حالات بارے اوہناں دے کناں وچ بھنک وی پے جاندی سی تے اوہناں نوں پتہ لگ جاندی سی اوہناں دے آل دوالے دے سیاسی، معاشرتی تے سماجی حالات کس طرح دے نیں۔

تاریخی اعتبار نال سید بلھے شاہ دا زمانہ مغلیہ بادشاہ محمد شاہ رگیلا دا عہد اے۔ اوس زمانے وچ ایران دے بادشاہ نادر شاہ درانی نے 1739ء نوں ہندوستان اُتے حملہ کیتا کیوں جے مغلیہ دربار اوس سے سازش دا گڑھ بن چکیا سی۔ تورانی تے دکھنی آپوں وچ کھمبڑ دے رہندے سن۔ دربار وچ طوائف، میراثیاں تے ڈوماں نوں اہمیت حاصل سی۔ اک طوائف پوکھی بیگم حکمرانی کر رہی سی محمد شاہ ہر ویلے رنگ رلیاں تے عیش عشرت وچ ڈبیار ہندا سی۔ اوس توں چھٹکارا حاصل کرن واسطے کجھ درباریاں نے نادر شاہ درانی نوں ایران خط لکھے پئی اوہ ہندوستان اُتے حملہ کر دیوے۔ ایہ فتح کرن دا چنگا موقع اے۔ چنانچہ 1739ء وچ نادر شاہ نے پہلاں پنجاب اُتے حملہ کیتا تے فیر کر نال دے میدان وچ مغلیہ فوجاں نوں شکست دتی۔ اوس نے ہندوستان وچ چنگی لٹ مار کیتی تے قتل عام (قتل عام) وی کیتا۔ لکھاں دی تعداد وچ لوگ مارے گئے۔

نادر شاہ ایران جاندے ہوئے کوہ نور ہیرا، تخت طاؤس، ہیرے جواہرات تے کروڑاں روپیہ نقد تے سونا چاندی نال لے گیا۔ فصلاں تباہ ہو گئیاں تے ملک وچ کال پئے گیا۔ بابا بلھے شاہ لکھدے نیں:

در کھلا حشر عذاب دا
بُرا حال ہو یا پنجاب دا

مغلاں زہر پیالے پیتے
بھوریاں والے راجے کیتے

اک ہور کافی وچ فرماؤندے نیں:

لئے ہور زمانے آئے
کاں گلڑاں نوں مارن لگے

چڑیاں بجرے کھائے
 اُلٹے ہور زمانے آئے
 عراقیاں نوں پچی چابک پوندی
 گدوں خود پوائے
 اُلٹے ہور زمانے آئے

مرشد نال محبت

سید بلھے شاہ نے جس سے حافظ غلام مرتضیٰ قصوری کولوں ظاہری علوم حاصل کیتے تے فیروہناں نوں باطنی علوم حاصل کرن دا خیال آیا۔ آپ مرشد دی بھال وچ لاہور آئے۔ لوکاں نے دس پائی پچی شاہ عنایت قادری شیطاری نیک بزرگ، صوفی تے ولی اللہ نہیں تے امامت دے نال نال درس تے تدریس دا سلسلہ وی چلان دے نہیں۔

کچھ تذکرہ نگاراں نے لکھیا اے پچی شاہ عنایت قادری شالا مار باغ وچ مالی سن پراہہ گل صحیح نہیں جا پدی۔ ہاں ایہہ گل صحیح اے پچی اوہ ذات دے اراہیں سن۔ ایس گل دا ذکر سید بلھے شاہ دیاں کافیاں وچ ملدا اے۔

سید بلھے شاہ نے شاہ عنایت قادری دے ہتھ اُتے بیعت کیتی تے اوہناں کولوں تصوف دیاں منزلاں طے کیتیاں۔ ایس طرح سید بلھے شاہ نے باطنی علوم یارو حانیت وچ عبور حاصل کیتا۔ اوہناں نوں اپنے مرشد شاہ عنایت قادری نال بے انت محبت تے عقیدت سی جس دا اظہار اوہناں نے اپنیاں کافیاں وچ تھان تھان کیتا اے۔ مثلاً:

دیکھو	نی	شوہ	عنایت	سائیں
میں	نال	کردا	کیوں	ادائیں
کدی	آدے	کدی	آدے	ناہیں
تیوں	تیوں	میںوں	بھڑکن	بھائیں
نام	اللہ	پیغام	سنائیں	
مکھ	دیکھن	نوں	نہ	ترسائیں

دیکھو	نی	شوہ	عنایت	سائیں
میں	نال	کردا	کیوں	ادائیں

اک ہور کافی وچ لکھدے نہیں:

بلھے	شاہ	دی	سنو	حکایت
ہادی	پھڑیاں	ہوئی	ہدایت	
میرا	سائیں	شاہ	عنایت	
اوہو	لنگھاوے	پار۔۔۔		

ہندی لفظاں دی ورتوں

جس زمانے وچ بابا بلھے شاہ نے شاعری شروع کیتی اوس سے ہندی شاعری دا بڑا چرچا سی۔ خاص طور تے ولہہ چاریہ، بھگت کبیر تے میرا بانی دے دوہے تے بھجن بڑے مقبول سن۔ ایس لئی عام گل کتھ وچ وی ہندی لفظ درتے جانے سن۔ بابا بلھے شاہ نے جس ویلے شعر لکھنے شروع کیتے ہندی لفظ آپ مہارے اوہناں دے کلام وچ داخل ہو گئے۔ پرایہہ بابا بلھے شاہ دا کمال اے پئی اوہناں نے پنجابی وچ ایہناں لفظاں نوں ایڈے سوہنے ڈھنگ نال ورتیا اے پئی اوہناں دا او بڑ پین ای مک گیا اے۔ سگوں اوہ پنجابی دے ای لفظ گلدے نیں۔

پنجابی شعراں وچ اوہ الفاظ ایس طرح رس مس گئے پئی اوہناں دی اجنبیت تے غیریت ختم ہو گئی اے ایس پاروں ڈاکٹر لاجپت سنگھ رام کرشنا نے سید بلھے شاہ بارے آکھیا سی پئی اوہ سیکولر شاعر سن۔ اوہناں دے کلام وچ ایس قدر وسعت موجود اے پئی اوہ کے اک فرقے یا مذہب دے شاعر نہیں رہے۔ اوہناں نے سکھ مذہب تے فرقیاں دا احترام کیتا اے تے اوہناں نوں نیا اے۔ جیویں اوہناں دی اک کافی اے:

ایہہ اچرچ سادھو کون کہاوے

چھن چھن روپ کتے بن آوے

مکہ لڑکا سہدیو کے بھیت دیو کو ایک بتاوے
جب جوگی تم وصل کرو گے بانگ کہے بھانویں ناد و جاوے
بھگتی بھگت نثارو ناہیں بھگت سوئی جیہڑا من بھاوے
دھیان دھرو ایہہ کافر ناہیں کیا ہندو کیا ترک کہاوے
جب دیکھوں تب اوہی اوہی بلھا شوہ ہر رنگ سماوے

فرقہ پرستی بارے سید بلھے شاہ اک کافی وچ فرماؤندے نیں:

بلھا کیہہ جاناں میں کون

نہ میں مومن وچ مسیتاں

نہ میں وچ کفر دیاں ریتاں

نہ میں پاکاں وچ پلپیتاں

نہ میں موسیٰ نہ فرعون

بلھا کیہہ جاناں میں کون

نہ میں اندر وید کتاباں

نہ وچ بھنگاں نہ شراباں

نہ وچ رنداں مست خراباں

نہ وچ جاگن نہ وچ سون

بلھا کیہہ جاناں میں کون

☆☆☆

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ دے کلام دا تجزیاتی مطالعہ

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ دے وڈ وڈیرے عرب توں ہجرت کر کے پہلاں سندھ آئے سن۔ اوہناں دا نسبی سلسلہ دو بے خلیفہ حضرت عمر فاروقؓ دے نال ملدا اے۔ یعنی اوہ فاروقی النسل سن۔ ایس خانوادے دے اک وڈے بزرگ ناصر بن عبداللہ بن عمرو ڈی عظمت تے فضیلت والے سن۔ اوہناں دے پڑپوتے یحییٰ بن مالک اسلامی لشکر نال عرب توں سندھ آئے۔ اوہناں نوں ایہہ دھرتی اپنی پسند آئی پئی اتھے ای مستقل وسوں اختیار کر لئی۔

ایہہ پڑھیا لکھیا علمی گھرانہ ایس لئی ایس خاندان دے بہت سارے بندے حکومت دے اعلیٰ عہدیاں اُتے فائز رہے۔ سندھ دے واسی اوہناں دی بہت قدر تے آدر بھاء کر دے سن تے اوہناں نوں حضرت عمر فاروقؓ دے خانوادے دے چشم و چراغ سمجھ کے اوہناں دی بہت عزت تے احترام کر دے سن۔ سندھ وچ رہائش رکھن پاروں ایس خانوادے دے لوک سندھی کچھ وچ رچ بس گئے تے اوہناں دے ناں وی سندھ دے دستیکاں دا گون رکھے گئے۔ جویں شیخ پریا، شیخ پنوں، شیخ کور تے شیخ تارا وغیرہ وغیرہ۔

ایس خاندان دا اک فرد شیخ حسین ٹھٹھہ وچ قیام پذیر سی۔ اوس نوں بادشاہ تے سرکردیاں دا قرب حاصل سی ایس لئی اوہنے اوہناں دی سرپرستی وچ ٹھٹھہ وچ بہت ساریاں عمارتاں تعمیر کرائیاں جیہڑیاں اوس زمانے وچ عالی شان تے بے مثال سن تے تعمیری فن دا اُچا نمونہ سمجھیاں جاندیاں سن۔ اج دے دور وچ اوہناں دے کھنڈراپنے موزیوں اپنی عظمت دی داستان بیان کر دے نیں۔

شیخ حسین، عمر دے آخری حصے وچ وزارت دے منصب توں فارغ ہو کے اللہ تعالیٰ دی عبادت تے ریاضت وچ رُجھ گئے تے لوکاں نوں دین اسلام دی تبلیغ کرن لگ پئے۔ اوہناں نے سلسلہ سُمروردیہ وچ بیعت کر لئی تے سلوک دیاں منزلاں طے کرن وچ مصروف ہو گئے۔ لوکاں نے اوہناں دی عظمت، عبادت تے خدمت پاروں اوہناں نوں 'مخدوم' دا لقب دتا۔ شیخ حسین دے پتر مخدوم محمد زکریا اوس زمانے وچ ٹھٹھہ توں ہجرت کر کے منگلوٹ علاقہ ملتان وچ آباد ہو گئے۔ جدوں ہندوستان اُتے مغل بادشاہ نورالدین جہانگیر دی حکومت سی، مخدوم محمد زکریا دے بیٹے مخدوم نور محمد نے وی خاندانی روایت نوں قائم رکھدے ہویاں تصوف دا سلسلہ جاری رکھیا تے بہت سارے مریداں نوں روحانی فیض اپڑایا۔

شہنشاہ شاہجان دا اک وزیر ارادت خان آپ دامریڈی۔ شاہجہان وی آپ نال عقیدت تے ارادت رکھدا سی۔ اوس نے آپ دے دربار لئی پنج ہزار بیگھے زمین وقف کر چھڈی سی۔ مخدوم نور محمد اپنے ناں نال "کور بیچ" وی لکھدے سن۔

ایس لفظ دی وجہ ایہہ وی جاندی اے پئی اوہناں دے کسے بزرگ دے حکم نال لوٹے وچوں اذان دی آواز گونجی سی کیوں جے سندھی وچ "کور" دا مطلب لوٹا اے تے "جو" دا مطلب آکھنا اے۔ آپ نے لوٹے نوں آکھیا پئی بانگ دے نماز دا ویلا ہو رہیا اے۔ اللہ دی حکمت نال لوٹے وچوں اذان دی آواز چارے پاسے گونجن لگ پئی۔ حاضرین حیران رہ گئے۔ ایس وجہ توں اوہناں نوں "کوراجو" آکھن لگ پئے جیہڑا بعد وچ وگڑ کے کور بیچ بن گیا۔

تاریخ مشائخ چشت دے لکھاری خلیق احمد نظامی نے کور بیچ لفظ دی ایہہ کہانی دی اے۔

مخدوم نور محمد دے پوتے مخدوم محمد شریف منگلوٹ توں ہجرت کر کے یاراوالی ضلع مظفر گڑھ وچ سندھ دریا دے کنارے آباد ہو گئے۔ یاراوالی دارنیس منھن خان آپ دامریڈ ہو گیا۔ اوس نے اپنے مرشد لئی اک نوں پنڈ آباد کیتا جس دا ناں منھن کوٹ رکھیا۔ آپ دے قدم مبارک رکھن نال آپ دے مریداں دی وڈی تعداد منھن کوٹ وچ آباد ہو گئی۔ اج کل ایہہ قصبہ اک بارونق شہر دی صورت اختیار کر چکیا اے۔

پنجاب وچ سکھاں دی حکومت دے زمانے وچ سکھاں دیاں دھڑے بندیاں تے فتنہ فساد پاروں خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ دے والد خواجہ خدا بخش ہوراں

نے مٹھن کوٹ چھڈ دتے ریاست بہاول پور دے نواب محمد صادق اڈل نے اوہناں نوں اک پنڈ چاڑھاں وچ وسیع جاگیر دے کے آباد کیتا۔
 چاڑھاں وچ ای خوجہ غلام فرید دی ولادت 1241 ہجری بمطابق 1845 عیسوی نوں ہوئی۔ 1241 ہجری دے ہندسیاں دی تعداد نوں جمع کرے
 آپ داتا سنجی ناں خورشید عالم رکھیا گیا۔ مقامیں الجاس دے لکھاری مولوی رکن الدین لکھدے نہیں:
 ”ولادت باسعادت حضرت قطب العالم غوث اعظم فردا فتم حضور خوجہ غلام فرید یعنی فرید ٹاٹی در روز سہ شنبہ پیش از طلوع آفتاب
 در ساعت مشترقی در عشرہ آخریہ از ماہ ذیقعدہ ۱۲۳۱ ہجری واقع شدہ است۔“

محمد انور فرید نے گوہر شب چراغ وچ وی ایہہ تاریخ ولادت لکھی اے:

”26 ذیقعدہ 1241ھ کو بمقام چاڑھاں میں پیدا ہوئے۔“

حضرت خوجہ غلام فرید بالہن توں ای بڑے خاموش طبع تے سنجیدہ سن۔ آپ تعلیم وچ دلچسپی لیندے سن ایس لئی حضرت محمد اشرف سندھی نے آپ دے
 روشن متھے نوں دیکھ کے فرمایا:

”ایہہ لڑکا مادر زاد ولی اے۔“

خوجہ صاحب جس ویلے چونہ ورہیاں دے سن آپ دی والدہ ماجدہ انتقال فرما گئیاں۔ جس ویلے اٹھیاں ورہیاں دے ہوئے تے آپ دے والد
 خوجہ خدا بخش دی رحلت فرما گئے۔ اوہناں مگروں آپ دے وڈے بھرا خوجہ فخر الدین ہو راں نے آپ دی پرورش کیتی تے آپ دی تعلیم تے تربیت دا خیال
 رکھیا۔ ایس توں اڈ آپ دے ماما ڈیرہ غازی خاں دے وڈے رئیس سن۔ اوہناں دی محبت تے شفقت وی آپ نوں حاصل سی۔

ریاست بہاول پور داناوب محمد صادق آپ دے خاندان نال بے حد عقیدت رکھدا سی۔ اوں نے خوجہ غلام فرید دی تعلیم تے تربیت دا ذمہ چکھیا تے
 احمد پور شرقیہ دے محلاں وچ آپ دی تعلیم دا بندوبست کیتا۔ مولانا تاج الدین محمود تے استاد مولانا قائم دین آپ دے ساتھ مقرر ہوئے۔ دونوں مختلف علوم
 دے ماہر تے عالم فاضل سن۔ اوہناں نے خوجہ غلام فرید دا شوق تے ذوق دیکھدے ہو یاں آپ نوں ہر علم وچ حلاق فرمایا۔

اک واقعہ انج بیان کیتا جاندا اے پئی جس سے خوجہ غلام فرید دی عمر ساڈے تن ورہیاں دی سی، آپ دے نعتیہ کرن دا پروگرام بنیا۔ مولانا تاج الدین
 محمود نے خوجہ فخر الدین دے پروگرام نوں توڑ چاڑھن لئی نعتیہ توں پہلاں بسم اللہ پڑھاؤن دا ذمہ چکھیا۔ الف اتے شہادت دی انگلی رکھو کے آکھیا۔ آکھ غلام
 فرید الف۔

خوجہ صاحب دی زبان صاف سی۔ اوہناں نے آکھیا۔ ”آکھ غلام فرید الف۔“ کئی واری ایس طرح ای آپ نے آکھیا فیرو لوکاں نوں انج محسوس ہویا
 پئی ایہہ اک موزوں مصرعہ اے۔

مولانا خدا بخش دے اشارے اتے قوالاں نے ایہہ مصرعہ چک لیا تے ہزاراں بندیاں نوں حال چڑھاتا۔ آپ دے چاچا تاج محمود وی بڑا چہر ہوش و
 حواس گوا کے چپ بیٹھے رہے۔ جویں اوہناں اتے ایس مصرعے پاروں وجد طاری ہو گیا ہووے۔

خوجہ صاحب دی کافی دا مصرعہ ایہہ دے:

بگو الف ہم بس دے میاں ہی
 ہو کہانی مول نہ بھانی

ایس واقعہ توں ایس گل دا تصور ملدا اے پئی خوجہ صاحب مادر زاد ولی تے پیدا آئی شاعر سن۔ ایس لئی الف جیہہ اللہ دا مظہر اے آپ ہوش سنبھال دیاں
 ای اوں خالق دے عاشق بن گئے۔

بیعت

خواجہ صاحب نے جس سے تمام ظاہری علوم اُتے دسترس حاصل کر لئی تے فیر تیرہاں درہیاں دی عمر وچ اپنے وڈے بھرا مولانا فخر الدین دے ہتھ اُتے بیعت کیتی تے اوہناں نوں اپنا روحانی مرشد بنیا۔

مولانا فخر الدین اک تے آپ دے وڈے بھرا سن دو بے روحانی مرشد وی سن۔ اوہناں نے بڑی مہرتے محبت نال آپ دی روحانی تعلیم تے تربیت کیتی۔ تصوف دے سکھے درجے تے منازل بارے چوکھی جانکاری دتی۔ اوس سے خواجہ غلام فرید دی عمر سولہ ورہے سی جس ویلے اوہ عربی، فارسی، ہندی، اُردو، پنجابی تے مارواڑی زبان توں اڈ تاریخ، جغرافیہ، تصوف، فقہ، حدیث، تفسیر، منطق، علم الانساب، رمل، نجوم تے موسیقی دے علم دے ماہر تے تصوف دے سکھے اسرار و رموز دے جانوں سن۔ خواجہ صاحب نوں اپنے مرشد نال انتہاں دی عقیدت تے محبت سی جس دا اظہار اوہناں اپنیاں کافیاں وچ تھاں تھاں کیا اے۔ جو یں:

فخر جہاں قبول کیتو سے واقف کل اسرار تھیو سے
ہر جا نُوں جمال ڈٹھو سے مخفی راز تھیے اظہار

☆

کتھے حسن حسین شہید بنے کتھے مرشد فخر جہان آیا
فخر جہان اک ریت سو جھائی ارضی تھیا یک بار سائی
ظلمت بن گئی نُوں

حسن پرستی گھات اساڈی راز حقائق بات اساڈی
رمز حقیقت جھات اساڈی فخر جہان ایہا ریت سکھائی

☆

پشماں فخر الدین مٹھل دیاں تن من کیتا پُور
گھول گھتاں میں فخر جہاں توں جنت، حور قصور

☆

دل فرید دے لوٹن کیجے بنیا فخر جہاں
فخر الدین مٹھل دے شوقوں دم دم نکلم دُور
کتھ شاہ نظام الدین ڈٹھم کتھ فرد فرید الدین ڈٹھم
کتھ قطب معین الدین ڈٹھم کتھ فخر جہاں دلدار ڈٹھم

☆

1268ھ وچ جس سے خواجہ غلام فخر الدین نے اس دار فانی توں دار جاودانی دی طرف کوچ فرمایا اوس سے خواجہ غلام فرید دی عمر صرف ستائی ورہیاں

دی سی۔

آپ اپنے مرشد یعنی وڈھے بھرا دی وفات مگروں گدی نشین ہوئے تے لوکاں نوں ہدایت تے رُشد دین دا سلسلہ شروع کیتا۔ آپ ہر ویلے عبادت تے ریاضت وچ مشغول رہندے تے پہلے ویلے شعر کہندے سن۔ آپ نے سرائیکی لہجے وچ کافیاں لکھیاں تے کافی دی صنف نوں ٹیسی اُتے اڑا دتا۔

آپ نے 1292ھ وچ حج کرن دا ارادہ کیا۔ پہلاں ملتان، لاہور، دہلی تے اجیر گئے۔ دین اسلام دے بزرگاں دے مزاراں اُتے حاضری دتی تے لبوس و برکات حاصل کیئے۔

آپ دے نال سومریاں دا قافلہ سی۔ سبھناں دا خرچ آپ نے برداشت کیا۔ آپ اجیر شریف توں مکہ معظمہ تشریف لے گئے۔ حج دے فرانس ادا کیئے، فرید شریف گئے۔ حضور اکرم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے دروضہ مبارک اُتے حاضری دتی تے 1293ھ وچ واپس تشریف لیا۔

آپ جس سے اداس ہوندے سن چولستان دے صحرا وچ چلے جان دے سن۔ او تھے خلوت وچ رب دی عبادت تے ریاضت وچ رُجھ جان دے سن۔ اک روایت اے پئی آپ نے او تھے اک زانی نال دیاہ کیا ہو یا سی۔ اوس داناں بھتوسی تے اوہ قبیلہ لاڑنا نال سمبندھ رکھدی سی۔ آپ نے اوہی محبت وچ کچھ دے گزارے۔ آپ نے 24 جولائی 1901ء بمطابق 6 ربیع الثانی 1319ھ نوں وصال فرمایا۔ آپ داحرار مٹھن کوٹ ضلع ڈیرہ غازی خاں وچ اے جتھے ہر سال عرس ہوندا اے۔

۔ ہاتھ دیدار دے نیناں نیندر تھی حرامے

درد لبر دی باندی بردی تھیا فرید غلامے

☆

۔ گزریا ویلا ہسن کھلن دا آیا وقت فرید چلن دا
اوکھا پینڈا دوست ملن دا جاں لبیاں پر آندی اے

خواجہ غلام فرید دے کلام دیاں خوبیاں

1۔ وحدت الوجود

تصوف دا اندھا تے بنیادی نظریہ وحدت الوجود اے۔ ایس نظریے دا مطلب اے پئی رب دی ذات وحدہ لا شریک اے، اوہ اکوئی غانی نہیں۔ اوہ ایس کائنات دا خالق تے مالک اے۔ اوس نے چھ دناں وچ کائنات بنا کی فیرا سماناں اُتے جا بیٹھا۔
قرآن مجید فرقان جمید وچ ارشاد اے:

”الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فِيْ سِتَّةِ اَيَّامٍ۔ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلٰى الْعَرْشِ“

رب دی ذات نوں اہدیت تے بیٹگی حاصل اے۔ اوس توں اڈبر شے عارضی تے فانی اے۔ ایس کائنات وچ جیہڑیاں شیواں وجود رکھدیاں نہیں سانوں وکھالی دیندیاں نہیں یا جیہناں نوں اسیں اپنے بیچ حواس نال محسوس کر سکدے ہاں اوہ سب رب دے حُسن دے جلوے تے نظارے نہیں۔ یعنی اوہناں راہیں رب دے حُسن دے جلوے ظاہر ہوندے نہیں۔ ایس دا مقصد اے پئی دنیا دی ہر شے وچ رب وسدا اے۔ ایہتھوں تیک پئی بندے دے من اندر وی رب دے ڈیرے نہیں۔

ایس لئی قرآن حکیم وچ اللہ تعالیٰ فرماؤندا اے:

نَحْنُ اقْرَبُ اِلَيْهِ مِنَ الْعَبْدِ الْوَارِدِ

ترجمہ: میں تاں انسان دی شرگ توں وی نیڑے ہاں۔

ایس پاروں حضور اکرم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی اک حدیث اے۔ من عرفہ نفسه فقد عرفہ ربہ۔ یعنی جس نے اپنے آپ توں پہچان لیا، اوس نے اپنے رب توں پہچان لیا کیوں جے رب بندے دے دل اندر رہندا اے۔ ایس لئی علامہ اقبال نے فرمایا سی:

اپنے من میں ڈوب کر پا جا سراغ زندگی
تو اگر میرا نہیں بنتا نہ بن اپنا تو بن

ایہہ کے شاعر دا شعراے۔ (ایہہ شعر حضرت میاں محمد بخش دانیس اے)

مجد ڈھا دے مندر ڈھا دے تے ڈھا دے جو گجھ ڈھیندا
پر کے دا دل نہ ڈھائیں رب دلاں وچ رہندا

اوہ لوک غلط نہیں جیہڑے کہندے میں پئی رب جنگلاں، صحراواں، بیاباناں تے سمندراں وچ مل دا اے۔ اوہ لوکاں نوں گراہے پاؤندے نہیں تے
گراہ کر دے نہیں۔

پیر فضل گجراتی دا شعراے:

میں تریا جنگل بیلے نوں اوہ جبل وریدوں نیڑے سی
کے پانے والے پائیاں سن گجھ ہٹھیاں دساں کیہ دساں

وحدت الوجود دا نظریہ سب توں پہلاں پین دے اک فلاسفر محی الدین ابن العربی نے اپنی کتاب فصوح الحکم وچ پیش کیتا سی۔ خواجہ غلام فرید نے ابن
العربی دیاں لکھتاں دا چوکھا مطالعہ کیتا ہو یا سی ایس لئی اوہ محی الدین ابن العربی نوں اپنا پیر و مرشد، راہبر تے استاد من دے سن۔ آپ نے فرمایا:

ملوانے دے وعظ نہ بھانے بے شک ساڈا دین ایمانے
ابن العربی دا دستور
عاشق مست مدام ملائی کہہ سبحانی بن بطنامی
آکھ انا الحق تھی منصور

خواجہ صاحب نے اک ہو رکافی وچ اللہ تعالیٰ دی وحدانیت دا اظہار ایس طرح فرمایا اے:

ہے ہک ہے ہک ہے ہک ہے
ہک دی دم دم سک ہے
جیہڑا ہک نوں ڈونہہ کر جانے
اوہ کافر مشرک ہے

رب دے حسن دے جلوے کائنات دی ہر شے وچ موجود نہیں۔ ایس گل دا اقرار کروے ہو یاں خواجہ صاحب فرماؤندے ہیں:

ہر صورت وچ دیدار ڈھم کل یار اغیار کوں یار ڈھم
کھتھ حسن خاشاک تے خار ڈھم ہک نور دے سب اطوار ڈھم

1- وحدت الوجود تے وحدت الشہود

جیہڑے صوفی وحدت الوجود دے قائل نہیں اوہناں دا دعویٰ اے پئی اپنی ذات نوں فنا کر کے رب دی ذات یا کلی حقیقت وچ سما جانا ای منزل نوں
حاصل کرنا اے۔

جدول کہ وحدت الشہود دے من والے آکھدے میں پئی ایس ملاپ نالوں جدائی وچ تڑننا زیادہ چنگا اے۔

تذکرہ غوثیہ وچ لکھیا اے وجود یعنی ہستی حقیقی اتو ای اے۔ پراک ظاہری وجود اے تے اک باطنی وجود اے جس دا نور ساری کائنات لئی اک جان دی حیثیت رکھدا اے تے ایہہ او سے باطنی نور دا ظاہری عکس اے۔ ایس لئی ایس کائنات دی ہر شے حق دی تجلی اے۔ جدوں کہ وحدت الشہود دا فلسفہ ایہہ کہندا اے پئی کائنات دا وجود تے ونون نشانیاں تے صفتاں دا ظہور اس حق احدی ذات دا شکار تے عکس اے جیہڑا عدم وچوں منعکس ہو رہیا اے تے ایہہ عکس ”اصل حقیقت“ نہیں سگوں اک مثالی عالم اے۔

نواب سر احمد حسین نظام جنگ بہادر ہوراں اپنی تالیف فلسفہ فقر وچ دونوں نظریات بارے اک جائزہ پیش کیتا اے جیہڑا انج اے۔

وحدت الوجود	وحدت الشہود
ہمہ اوست۔ سب کچھ اوہ آپ ای اے	نظریہ: ہمہ از اوست (سب کچھ او سے توں اے)
تصوف۔ سکون ول مائل تے اوہ دکھ نہیں، اوہ دریاتے میں قطرہ ہاں	تصوف۔ جوش ول مائل، اوہدے نال میں آں تے اوہ میرے نال اے۔
منزل۔ وصل	منزل۔ عشق
میں کون۔ اتا الحق عارف	اعتقاد۔ میں کون اتا عبدہ (عاشق)

حضرت مجدد الف ثانی نے وحدت الشہود دا فلسفہ پیش کیتا تے وحدت الوجود دی بیج کے مخالفت کیتی۔ حتی گل ایہہ دے پئی دونوں فلسفے اپنی اپنی تھاں تے ٹھیک نیں۔ خواجہ غلام فرید نظریہ وحدت الوجود دے قائل سن۔ اوہتاں دیاں کافیاں وچ تھاں تھاں ایس نظریے دا ذکر مل دا اے۔ آپ فرماؤندے نیں۔

ہو صورت وچ دیدار ڈھم کل یار اغیار کوں یار ڈھم
کتھہ خُسن خاشاک تے خار ڈھم ہک نُور دے سب اطوار ڈھم

خواجہ صاحب پین دے فلسفی محی الدین ابن العربی نوں اپنا استاد، مرشد تے ہادی تسلیم کردے نیں۔

ملوانے دے وعظ نہ بھانے

بے شک ساڈا دین ایمانے

ابن العربی دا دستور

فیراک تھاں لکھدے نیں:

ملا ویری سخت ڈسیندے

بے شک ہن اُستاد دلیں دے

ابن العربی تے منصور

فیر لکھدے نیں:

ابن العربی دی رکھ ملت

ٹھپ رکھ فقہ اصول مسائل

ابن العربی دے وحدت الوجود دے فلسفے نے ساری اسلامی دنیا دے صوفیاں خاص طور تے پنجابی شاعراں نوں متاثر کیتا۔

عاشق مست مدام ملای کہہ سجانی بن بسطامی

آکھ اتا الحق تھی منصور

2- عشق

خواجہ صاحب دے کلام وچ عشق دا فلسفہ بڑے زور دار انداز وچ ملدا اے۔ آپ رب دے سچے عاشق سن ایس لئی محلات دی زندگی جھڈ کے ٹھکلی وچ رہنا شروع کر دتا۔ طبیعت وچ فقیری تے درویشی سی۔ اللہ نال عشق نوں جیاتی دی سب توں وڈی دولت سمجھدے سن ایس لئی ہر ویلے اوہدے عشق دے سمندر وچ ڈبے رہندے سن کیوں جے اوہناں دے نیڑے دنیا دے سکھے غماں تے دکھاں دا علاج عشق اے۔ عشق اوہ جذبہ اے جیہڑا دکھی دل نوں ڈھارس دیندا اے تے خوشیاں بخشدا اے۔ عشق ای اوہ مُرشد تے ہادی اے جیہڑا ہر بندے نوں سدھی راہ دکھاؤندا اے۔ آپ فرماؤندے نیں:

عشق ہے دکھڑے دل دی شادی

عشق ہے راہبر مرشد ہادی

عشق ہے ساڈا پیر

جیں گل راز سمجھایا

عشق دا جذبہ اپنے اندر حدوں و دھ پر واز دی طاقت رکھدا اے۔ ایہو جذبہ حضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں معراج شریف اُتے لے گیا سی۔ ایس لئی عشق بندے نوں اوس مقام اُتے اُپڑا دیندا اے جس دا اوہ کدی تصور نہیں کر سکدا۔ ایس لئی فرمایا:

مینڈا عشق وی توں مینڈا یار وی توں

مینڈا دین وی توں ایمان وی توں

مینڈا جسم وی توں مینڈا روح وی توں

مینڈا قلب جگر جند جان وی توں

مینڈا قبلہ کعبہ مسجد منبر

مصحف تے قرآن وی توں

جیہڑے بندے رب دے سچے عاشق ہوندے نیں اوہ جس سے رب دے جلوے دیکھدے نیں، بڑا لطف تے لذت محسوس کردے نیں۔ ایس گل دی وضاحت خواجہ صاحب ایس طرح کردے نیں:

قسم خدا دی قسم نبی ﷺ دی

عشق ہے چیز لذیذ عجب

خواجہ صاحب دی شاعری دا سارا محل عشق دیاں بنیاداں اُتے کھلوتا ہویا اے۔ جے اوہدے وچوں عشق دا جذبہ کڈھ لیا جاوے تے اوہ گل ویران تے برباد و کھالی دیندا اے۔ ایس لئی فرمایا اے:

عشق دا جلوہ ہر ہر جا سُبحان اللہ

خود عاشق خود معشوق بنیا سُبحان اللہ

عشق اوہ راہبر، ہادی تے مرشد اے جیہڑا بھلے ہوئے لوکاں نوں صراطِ المستقیم دکھاؤندا اے۔

عشق ہے دکھڑے دل دی شادی

عشق ہے ساڈا پیر

عشق ہے راہبر مرشد ہادی

عشق ہے گل راز سمجھایا

فیراک تھاں بیان کر دے نیں:

خاموش فرید اسرار کنوں
پر غافل نہ تھی یار کنوں
چپ بیہودہ گفتار کنوں
ایہو لاریبی فرمان آیا

3- روہی

روہی اوس ریگستان نوں آکھدے نیں جیہڑا بہاولپور توں شروع ہو کے ہندوستان دے علاقہ راجستھان تے بیکانیر تیک جاندا اے۔ ایس ریگستان وچ بے پور، جودھ پور، جیسلمیر، اجمیر وغیرہ آجاندے نیں۔ تے ایہہ ریگستان آگرہ تیکر پھیلایا ہو یا اے۔ ایس ریگستان نوں چولستان آکھدے نیں۔ سیانے آکھدے نیں پئی حضرت عیسیٰ علیہ السلام توں پہلاں ایہہ علاقہ زرخیز، سرسبز تے شاداب سی۔ اتھے دو دریا یعنی دریائے گھاگھراتے دریائے سرسوتی وگدے سن جیہڑے ایس علاقے نوں سیراب کر دے سن۔ ایس لئی ہر پاسے ہریالی تے خوش حالی چھائی ہوئی سی۔

اج توں چار ہزار ورہے پہلاں جدوں دراوڑ قوم درہ گول راہیں ایس علاقے وچ داخل ہوئی تے ایس علاقے دی زرخیز زمین ویکھ کے اتھے ای دسواں اختیار کر لئی۔ اوہناں نے نکے نکے پنڈاں توں لے کے ہڑپہ، موہنجوداڑو، کوٹ ڈیجی، عمرکوٹ، امرنال درگے وڈے وڈے شہری آباد کیتے تے مضبوط قلعے دی تعمیر کیتے۔

چولستان صحرا وچ دراوڑ قلعہ اوسے دور دی داستان سناؤندا اے کیوں جے زمانہ گزرن نال گھاگھراتے سرسوتی دونوں دریاں تک گئے، زمین بخرتے ریتلی ہو گئی تے سرسبز علاقہ ریگستان وچ تبدیل ہو گیا۔

خولجہ غلام فرید طبعاً خلوت پسند سن ایس لئی اوہ جس سے مریداں تے عقیدت منداں دے ہجوم کولوں گھبرا جاندا تے چولستان دل رن کر دے۔ اتھے تہائی وچ رب دی عبادت تے ریاضت وچ رُجھ جاندا۔ وظائف کر دے تے چلہ کدے سن۔ آپ ایس علاقے نوں روہی آکھدے سن۔ روہی وچ اک نکلی جئی وستی سی، جس نوں ٹوبہ تراہ آکھیا جاندا سی اتھے اک چھپڑی۔ جیہدے وچ بارش داپانی جمع ہو جاندا سی۔ وستی دے وے سنیک تے ڈھور ڈھراں پھچر داپانی پیندے سن۔ نہاؤندے تے کپڑے دھوندے سن۔

ٹوبہ تراہ وچ اونٹ پالن والے اوڈھاں دا اک قبیلہ لاڑ آباد سی۔ اوس قبیلے دی اک دوشیزہ داناں بھنوسی۔ خولجہ صاحب نوں اوس دیاں اداواں تے ناز نخرے پسند آگئے تے اوہدے نال نکاح کر لیا۔ ایس طرح اوہناں نوں روہی دا علاقہ ہووے خوبصورت لگن لگ پیا۔

آپ نے اپنی کافیاں وچ روہی دیاں مٹیاراں، وسنیکاں، زندگی، جھاڑیاں، مٹھلاں تے درختاں دا ذکر نہایت سونے ڈھنگ نال کیتا اے۔ اوہناں نے ایس ریگستان نوں گلستان تے باغ تے بہار نالوں زیادہ خوبصورت بنا کے پیش کیتا اے۔ ایس لئی اوہناں دیاں کافیاں وچ روہی دی پوری حیاتی دے مناظر موجود نیں۔ جے آکھیا جاوے پئی خولجہ صاحب دیاں بہتیاں کافیاں روہی بارے نیں تے غلط نہ ہووے گا۔

آپ روہی دیاں مٹیار جٹیاں بارے فرماؤندے نیں۔

وچ روہی دے رہندیاں تازک تازو جٹیاں
راتیں کرن شکار دلاں دے ڈنہاں ولوڑن اٹیاں
گھڑے تیر چلاون کاری سے سے دڑیاں پھٹیاں
کر کر درد منداں کول زخمی ہے ہے بنھن نہ پٹیاں

روہی وچ کس کس قسم دیاں جھاڑیاں اگد دیاں نیں، اوہناں نوں کس کس قسم دے پھل تے پھل لگدے نیں، اوہناں سمھناں دا ذکر خولجہ صاحب دیاں کافیاں وچ تفصیل نال ملدا اے۔

روہی رنگ رنگیلی چک کھپ ہار حمیلاں پادے
 ٹونے ٹونے ٹھنڈ سہاگوں گیت پریم دے گاوے
 کھپ کھاراں تے لئی لائیں
 سنہ پھوک بہوں من بھانڑیں

روہی وچ جدوں بارش ہوندی اے تے کھے جھاڑیاں سرسبز ہو جاندیاں نیں۔ اوہناں نوں نکلے نکلے پھل لگ جاندے نیں جیہڑے باغ تے بہار دا منظر پیش کردے نیں۔

روہی راوے تھیاں گلزاراں قتل چڑاگ دی باغ بہاراں
 کھنڈ تواراں بارش باراں چرے دھاون گاؤں دے
 آئے مست دیہاڑے ساون دے
 واہ ساون دے من بھاون دے

جدوں روہی وچ بدل چھا جاندے نیں تے لوکاں دے چہرے خوشیاں نال کھل اٹھدے نیں۔ اوہ خوشیاں مناؤندے، گاؤندے تے منجھدے نیں۔ کیوں جے اک تے موسم سہانا ہو جائے گا تے دو جے ہبزہ اگ آوے گا۔ ذمور ڈگر راج کے کھاون گے نالے پانی چین گے تے بارش وچ نہاؤن گے۔

آئے مست دیہاڑے ساون دے
 بدلے پورب ماڑ دھن دے کجکے بھورے سو سو ون دے
 چارے طرفوں زور پون دے سارے جوڑ وساون دے
 آئے مست دیہاڑے ساون دے
 واہ ساون دے من بھاون دے

روہی وچ جتھے پھل کھل اٹھدے نیں او تھے جھاڑیاں نوں پیلووی لگ جاندے نیں۔ فیروہی دیاں میاراں نوکریاں لے کے ریگستان دا رخ کر دیاں نیں، گاؤندیاں نیں، نالے پیلو چن دیاں نیں۔ خولجہ صاحب فرماؤندے نیں:

آ پٹوں رل یار
 پیلوں پکیاں نی دے
 کئی بگڑیاں کئی ساویاں پہلیاں
 کئی اودیاں گلنار
 کئی بھوریاں کئی پھکو پیاں نیلیاں
 کئی کنویاں رتیاں نی دے
 پیلوں چن دی بھوچھن لیراں
 چولا وی تھیا لیر کتیراں
 گھوے کرن پچار
 سنگیاں سنگیاں نی دے

4- موسیقی

قادر یہ چشتیہ سلسلے وچ موسیقی جائز سمجھی جاندی اے۔ لہجہ دے جائز قرار دین بارے اوہ بہت ساریاں مثالیں تے بہت سارے دلائل دیندے نیں۔

۲۰

امام اسم ابو حنیفہ رضی اللہ عنہ کا قول ہے:

”جو شخص دعوتِ ولیمہ یا اور کسی قسم کی دعوت پر بلایا جائے اور وہاں راگ یا کوئی اور کھیل ہو تو اُس میں کوئی حرج نہیں کہ وہاں بیٹھے یا کھانا کھائے۔“ امام صاحب نے کہا ”میں بھی ایک مرتبہ ایسی مجلس میں پھنس گیا تو صبر سے بیٹھا رہا۔“

ایسے طرح شریف ابو محمد ہاشمی توں پچھیا گیا پئی گانا سنا حلال اے یا حرام تے اوہناں نے فرمایا:

”میری سمجھ میں نہیں آتا کہ میں کیا کہوں؟ میں نے اپنے شیخ ابوالحسن تمیمی کے دولت کدے پر دیکھا کہ شیخ المالکیہ، ابو بکر البہری، شیخ الشافعیہ ابو القاسم دارکی، شیخ الحدیث طاہر بن حسین، ابوالحسن بن شمعون، ابن مجاہد، علامہ ابو بکر باقلانی اور شیخ الحنا بلہ ابوالحسن نے ایک آدمی کو گانے کے لیے کہا۔ اُس نے غزل گائی جس کا پہلا شعر یہ تھا:

خطت انا ملها فی بطن قرطاس رسالۃ بعیر لا با نفاس --- (موسیقی کی شرعی حیثیت۔ امام غزالی ص 40)۔

ایتھوں ثابت ہوندا اے پئی اسلام وچ موسیقی حرام نہیں اے سگوں مباح اے ایس لئی ایہدے سنن وچ کوئی حرج نہیں۔

خواجہ غلام فرید موسیقی دے دلدادہ تے چاہن والے سن۔ آپ نے موسیقی دا باقاعدہ علم سکھیا سی ایس لئی آپ موسیقی دے چنگے جانوسن تے راگ تے راگنیاں نوں خوب سمجھدے سن آپ چشتیہ سلسلے نال سمبندھ رکھدے سن۔ ایس لئی سماع نوں جائز سمجھدے سن۔

آپ قوالی دے بڑے شوقین سن۔ سگوں آپ دا اک مرید برکت قوال سی جیہڑا موسیقی دا ماہر سی۔ آپ جس سے دریائے سندھ دی سیر واسطے جاندا تے اپنے نال برکت قوال نوں وی کشتی وچ بٹھالیندے سن۔

برکت قوال آپ دیاں کافیاں سُر نال گاؤندا سی۔ اوس سے آپ دریا دی سیر دے نال نال موسیقی توں وی لطف لیندے سن۔ سگوں آپ قوال نوں ہدایت فرماؤندے سن پئی ادہ فلاں کافی فلاں راگ وچ گاؤے۔ اوس راگ وچ کافی گاؤن نال کافی دا سواد دونا ہو جاندا سی۔

ایہو وجہ اے پئی خواجہ غلام فرید دیاں کافیاں وچ موسیقی دا عنصر اگھڑواں اے۔ آپ دیاں کافیاں ریڈیو، ٹیلی ویژن تے محفلاں مجلساں وچ گائیاں جاندیاں نیں۔ ایہناں کافیاں نوں سوہنے ڈھنگ نال ثریا ملتا نیکر تے پٹھانے خاں نے ڈب کے گایا اے۔ جویں اک کافی اے:

کیا حال سناواں دل دا کوئی محرم راز نہ ملدا
منہ ڈھوڑ مٹی سر پائے سارا سنگ نموز و نجائے
کوئی پچھن نہ ویہڑے آئے ہتھوں اُلٹا عالم کھلدا
کیا حال سناواں دل دا
کوئی محرم راز نہ ملدا

اک کافی نوں پٹھانے خاں نے ایس طرح موسیقی دے سمندر وچ ڈب کے گایا اے پئی اوہدے اک اک لفظ وچوں عشق دے سوئے پھلندے تے بھانجھڑدے دکھالی دیندے نیں۔ ادہ کافی انج اے:

مینڈا عشق وی توں، مینڈا یار وی توں
مینڈا جسم وی توں مینڈا روح وی توں
مینڈا کعبہ قبلہ مسجد منبر
مینڈا زہد عبادت طاعت تقویٰ
مینڈا ذکر وی توں مینڈا فکر وی توں
مینڈا دین وی توں ایمان وی توں
مینڈا قلب وی توں جند جان وی توں
مینڈا مصحف تے قرآن وی توں
علم وی توں عرفان وی توں
مینڈا ذوق وی توں وجدان وی توں

شریما نیکرنے ایس کافی نوں کمال سُرنال گایا اے:

تتی رو رو واٹ نہاراں
 کدی سانول موڑ مہاراں
 جییں کارن سو سختی جھاگی پھراں ڈوباگی ویس براگی
 جیندی دیکھاں سانول ساگی تھیواں باغ بہاراں
 کدی سانول موڑ مہاراں
 تتی رو رو واٹ نہاراں

5- سوزتے گداز

خوبہ صاحب دیاں کافیاں وچ حدوں ودھ سوزتے گداز موجوداے۔ ایس سوزتے گداز دے چشے خوبہ صاحب دے من دیاں ڈونگھایاں وچوں پھلے دے نیں۔ جیہڑے لفظاں داروپ دھارکے اوہناں دیاں کافیاں وچ ظاہر ہو جانداے نیں۔

خوبہ صاحب دیاں کجھ کافیاں پڑھ کے انج محسوس ہوندا اے جویں شاعر داول وچھوڑے دی آگ وچ سڑتے بل رہیا اے۔ اوہدے من وچ برہوں دی آگ دے بھانجھڑیچ رہے ہوں۔ اجیہیاں کافیاں وچ درد، کرب، ترف، دکھ، غم تے الم، سوزتے گداز، اداسی تے مایوسی، اڈیک تے من دی چیک، بے چینی، بے قراری موجوداے۔ مثال دے طور تے اک کافی پیش اے:

دلڑی دردوں ٹوٹے ٹوٹے
 پرزے پرزے ڈرتے دو ڈرتے
 عشوے غمڑے ناز نہورے نخرے نخرے زارے تورے
 خون کریندے ذرے دو ذرے
 آپے اپنا سوہا کیتو آپے اپنی جانے نیو
 ہن کیوں تھیندے اے دو پرے

اک ہو رکافی اے۔

ڈوکھڑیں کارن چائی ہم
 چاون لادی پنڈ بلادی
 گہلی کملی ہنجروی ڈھردی
 درد اندیشے سنجروی سورے
 پیڑ پرانی امڑی سکڑی
 سختی تے بد سختی تنوی
 راحت ویندیں وداع نہ کیتم
 سولین ساگ سائی ہم
 چم سر اکھیاں چائی ہم
 ہک غم دی سدھرائی ہم
 بانٹراں بھین تے بھائی ہم
 مونجھ منجھاری دائی ہم
 حال ونڈ او ہسائی ہم
 مسی ہم پر مٹرائی ہم

کینویں یار فرید وساراں
 جییں کیتے اتھ آئی ہم

6- رومانیت

خواجہ فرید بنیادی طور تے اک رومانی شاعر نہیں۔ اوہناں دے جذبیاں، لب و لہجہ، تخیل تے مزاج وچ رومانیت مکمل درجے تیک موجود اے۔ اک چھ شاعر وانگوں اوہناں نے ہمیشہ زندگی تے اوہدے خُسن نال بے پناہ پیار کیتا۔ اوہ رومانیت نوں انسانیت تے کائنات دی تکمیل دا اک ضروری انگ سمجھدے سن۔ ایس لئی اوہناں دی حیاتی دا زیادہ حصہ وسیع و عریض صحراواں تے ریگستاناں وچ لنگھیا۔ فطرت دے مناظر نال عشق، ایس توں اڈاسانی ہمدردی اوہناں کول رومانیت دی پیداوار اے۔

ورڈز ورتھ، روسو، شیلے تے کیٹس وانگوں خواجہ فرید وی وجدانی تے حیاتی استدلال راہیں فطرت دے مناظر دا مطالعہ کردے نیں۔ فیر فطرت دی جادو گری جاذوبیت تے مابعد الطبیعیاتی اثر آفرینی نال اپنے فکر تے احساس دی شمع روشن کردے نیں۔

اوہناں نے حسین کھنڈراں دے عظیم مجسمے، سکیاں پتیاں دے کھنکدے ہوئے نغمے، مست گھٹاواں دی گھن گرج، خود رو پھٹل، ٹیلے، پانی، مٹی، ریت، پتھر انسان سب نوں ملا کے صحرا وچ مھفلاں سجادیاں نیں۔ انج جا پدا اے جو یں دنیا حالے ای تخلیق ہوئی اے:

جھہ کرڑ کنڈا بوئی ڈھیرے اتھ درد منداں دے ڈیرے
 اے اچھے ٹیڑے عالی اے سوہنی ککڑی والی
 ہن مشا قال دے والی پیا کون قدم اتھ پھیرے
 کھپ کھاراں اتے لئی لانے سنھ پھوگ بہوں من بھانے
 تھل بے ڈھیر ٹکانے ہر بھٹ بھٹ نال بیرے

7- درد تے غم

زندگی، غم تے شادمانی دے بدلے ہوئے موسماں دی کہانی اے۔ خوشی دے لمحے بہار وانگوں ناپائیدار ہوندے نیں جدوں کہ غم دے سائے طول تے طویل ہوندے نیں۔

درد تے غم نوں اپنی تخلیق دی بنیاد بنا کے خواجہ فرید رحمۃ اللہ علیہ نے انسانی حیاتی دی حقیقت نوں گونے وانگوں آشکار کیتا اے۔ اوہناں دی ایہہ کافی اوہناں دے نظریہ غم نوں ظاہر کردی اے۔

ساتھی پُتل گیا دور اے سر درد قہر کلور اے
 تن چور من رنجور اے شالا سجن کولے دن

اک ہور کافی اے:

دلڑی تپے سینہ چلے جیہڑا دکھے جندڑی گلے
 ہڈ چم سڑے لوں لوں تلے اکھیاں دکھن دیداں سکن

☆☆☆

عصری جدید شاعری

جگراتے — شریف کنجاہی

شریف کنجاہی ہوراں دا اصل نال محمد شریف اے۔ آپ 13 اکتوبر 1915ء نوں ضلع گجرات دے مشہور قصبہ کنجاہ وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں غلام محی الدین سی۔ جیہڑے کنجاہ دے سکول وچ ہیڈ ماسٹر بن۔ محمد شریف ہوراں نے مذہبی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ قرآن پاک ناظرہ پڑھیا، درسی کتاباں پڑھیاں، عربی تے فارسی دا ذوق پیدا کیتا تے سناتن دہرم ہائی سکول کنجاہ توں میٹرک دا امتحان پاس کیتا گورنمنٹ کالج گجرات توں انٹرمیڈیٹ دی سند حاصل کیتی تے کنجاہ دے اسلامیہ ہائی سکول وچ مدرس ہو گئے۔

آپ نے ملازمت دے نال نال پڑھائی دا سلسلہ وی جاری رکھیا۔ پرائیویٹ طور تے بی اے کیتا فیر 1941ء وچ بی ٹی دا امتحان پاس کیتا۔ ملازمت دے دوران مختلف شہراں وچ ہیڈ ماسٹر رہے۔ تے نال نال ایم اے فارسی تے ایم اے اردو دے امتحان وی پاس کیتے۔ فیر گورنمنٹ کالج کیمبل پور (موجودہ انک) وچ لیکچرار ہو گئے۔ کجھ عرصہ گورنمنٹ کالج راولپنڈی، گوجرخاں، جہلم، تلہ گنگ تے لالہ موسیٰ وچ پڑھاندے رہے۔

1974ء وچ ریٹائر ہو گئے تے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ پڑھان لگ پئے۔ اتھتھے پنج ورہے تیک ایم اے پنجابی نوں پڑھایا۔ فیر اسلام آباد چلے گئے تے مقتدرہ قومی زبان دے علمی تے ادبی رسالے دے ایڈیٹر مقرر ہو گئے۔ کجھ چرگروں اوہوں ملازمت چھڈ کے گجرات پرت آئے۔ گجرات وچ قیام دے دوران علمی تے ادبی تخلیقاں وچ رُجھ گئے۔ آپ نے 2007ء وچ گجرات وچ انتقال فرمایا۔

شریف کنجاہی ہوراں نے پنجابی، اردو، فارسی تے انگریزی زبانوں وچ لکھیا۔ پنجابی نظم وچ جگراتے، پنجابی نثر وچ جھاتیاں، اردو شاعری وچ ستارہ سحری، فارسی غزل وچ دُودل تے انگریزی وچ Punjabi and Scandanavian Language Conctect کتاب شائع ہوئی۔

ایس توں اڈ آپ نے قرآن پاک دا پنجابی وچ ترجمہ، خطبات اقبال دا پنجابی وچ ترجمہ، بابا فرید دے کلام دا اردو وچ ترجمہ، جاوید نامہ دا پنجابی وچ ترجمہ تے نبی پاک ﷺ دے خطبے تے پنج سورہ دا پنجابی وچ ترجمہ کیتا۔

اردو نظم

شریف کنجاہی ہوراں نے اپنی شاعری دا مڈھ اردو نظم توں رکھیا۔ اوہناں نے سب توں پہلاں اردو وچ نظماں لکھیاں۔ ایہہ نظماں اوہناں نے 1939ء وچ لکھنیاں شروع کیتیاں تے ایہناں نوں چوکھی مقبولیت حاصل ہوئی جس دا گویڑا تھوں لایا جاسکدا اے، پئی 1941ء وچ جدید اردو نظم دے مشہور شاعر میراجی (شاء اللہ) نے جدوں جدید نظماں دا انتخاب شائع کیتا تے اوہدے وچ شریف کنجاہی دیاں دو نظماں پسپائی تے جنگ، شامل سن یعنی اوس سے اردو دے جدید نظم گو شاعر وچ شریف کنجاہی دا اک مقام سی۔

پنجابی نظم

جدید اردو نظم دے تخلیقی دور وچ ای شریف کنجاہی ہوراں نوں خیال آیا پئی پنجابی اوہناں دی ماں بولی اے تے اوہ جس طرح کھل کے اپنے مافی الضمیر

نوں تباہ تے برباد کر کے رکھ دتا سی تے ایس بربادی دے دھوئیں ہر پنڈتے ہر گھر وچوں اٹھ رہے سن۔ ہر گھر دا کوئی نہ کوئی فرد ایس جنگ وچ ماریا جا چکیا سی۔ کئی زمانیاں بیوہ تے کئی بچے یتیم ہو چکے سن، زمین بخر ہو گئی سی، اناج دی تھوڑ ہو گئی سی تے ہر تھاں بٹکھنگ ورت گئی سی۔ ایس لئی اوہناں نے جس سے سنیاں پئی دوجی وڈی عالمی جنگ چھڑن دا امکان اے تے اوہناں دے ہتھ پیر پھل گئے۔ اوہناں دیاں اکھاں موہرے تباہی تے بربادی دیاں ڈراؤنیاں شکلاں نجن لگ پیاں۔ اوہ کنب گئے تے آکھیا:

جنگاں مڑ چھڑیاں کے چھڑیاں

قوماں مڑ بھڑیاں کے بھڑیاں

دور کتے گجہ دے نے جیہڑے

آوتے جدویہڑے

کی ہووے دا

کی بنے دا

کی کراں دے

کدھر جاں دے

گھل مل آئے چار چو فیہرے بدل جدوں سواہرے

مولانا خیر گزارے

(جگراتے ص 37)

جدوں گھرو جوان فوج وچ بھرتی ہو کے محاذ اُتے چلے جان دے نیس تے اپنے پچھے یاداں دے صحراتے اڈیکاں دے ڈوبنگے سمندر چھڑ جان دے نیس۔ اوہناں گھرو آں دیاں زمانیاں تے بالاں تے ماں پیودیاں اکھاں بُو ہے اُتے ای لکیاں رہندیاں نیس۔ حیاتی اڈیک تے انتظار بن جان دی اے۔ ہاڑھ دے دن تے سیالاں دیاں لمیاں راتاں کنٹیاں اوکھیاں ہو جان دیاں نیس۔ وچھوڑے دے دکھ سپاں وانگوں ہر گھڑی ڈنگدے نیس، بے چینی تے بے قراری تے بھیڑیاں تے چندریاں سوچاں تے واسے گھیر لیندے نیس۔ شریف کنجاہی لکھدے نیس:

لمیاں سیالی راتاں کنٹیاں نہ جان دیاں

شو کدیاں

شاں شاں کر کے ڈران دیاں

بیٹھی بیٹھی اپنے ای دکھ پئی پھولاں

صبر دے کٹورے بھراں

بھر بھر پئی ڈولھاں

چندریاں سوچاں دیاں گنڈھاں نہہ نہہ کھولاں

اوتیاں میں پاؤندی تھکی

کانواں نوں اڈان دی تھکی

موڑ چا مہاراں ہن ہور نہ تہیہ دے
ایہو جیہاں کھنیاں دے سرے وچ پئی کھیہ
اسیں بھکھے چنگے پیا، رجنے دی لوڑ نہیں
اتھہ وی رب اوہو، سانوں رزقے دی تھوڑ نہیں

(جگر اتے ص 48)

فیر جدوں فوجی چھٹی لے کے گھر آؤندا اے تے گھر خوشیاں نال بھر جاندا اے۔ ہر جی دے ہونٹھاں اُتے مسکراہٹ تے ہاسے آجاندا ہے نہیں۔ زمانی دا انگ انک نچ اٹھدا اے۔ اوہ اپنے خاوند دی خدمت کر کے خوشی محسوس کردی اے تے بڑے چاواں نال اوہدی وردی دھونڈی اے۔

۔ میں چائیں چائیں دھوواں پشاکاں اپنے کونت دیاں

پھلک پھلک کے

تھبک تھبک کے

ست کم چھڈ کے دھوواں پشاکاں اپنے کونت دیاں

بھلکے اوہ ایہہ کپڑے پا کے

بودے وا کے

میںوں ہس ہس دتے گا

آساں دی ہنگری پیلی تے

خوشیاں دلبدل وئے گا (ص 44)

امن

شریف کنجاہی ہوریں جنگ توں نفرت کر دے نہیں تے امن دے چاہیوان نہیں۔ اوہناں دا نظریہ اے پئی جنگ نال تباہی تے بربادی توں اڈہور گھج حاصل نہیں ہوندا۔ انساناں دے نال نال ڈھور ڈنگراں تے فصلاں دی وی تباہی ہونڈی اے۔ آؤن والیاں نسلاں نہ صرف بھکھ ننگ دا شکار ہو جاندیاں نہیں سگول معذور تے لاچار وی ہو جاندیاں نہیں۔ ایس لئی جنگ دی تھاں امن تے آشتی دے جھنڈے ٹھلنے چاہیدے نہیں۔ بھائی چارے تے محبت دی فضا قائم ہونی چاہیدی اے۔ سانوں ایجیہے امن دی لوڑ نہیں جیہہ اتاناں دا امن ہووے پر حقیقت وچ تباہی ہووے۔

۔ اے اسان امن لئی بڑا کجھ کرنا اس

اے تھال کوریا دے وچ کیہہ تکیا

اے اسان کئی تھاواں کوریا بنائیاں

اے اسیں کئی تھاویں لائیاں بجھائیاں

اے گھٹ اسان خود کتیاں دا بھرنا اس

اے اسیں امن لئی بڑا کجھ کرنا اس

(78 ص)

سوچتاں واں دنیا نوں کہہ وگ گئی اے
 اکو جیہی ہر پاسے اک لگ گئی اے
 کوٹیاں نیس واڈھیاں نیس جنگ نیس فساد نیس
 بھیڑ دیاں پٹیاں دے سبق ہوئے یاد نیس

طبقاتی شعور

شریف ہوراں دی شاعری دے مڈھلے دور وچ کارل مارکس دے نظریات دا بڑا چھپا سی۔ اوس دی کتاب Das Kapital تے اوہدے نظریات نے دنیا بھر دے ادبیاں تے شاعراں نوں متاثر کیتا۔ اوہدے نظریات بادشاہت تے سرمایہ دارانہ نظام دے خلاف سن۔ اوہ غریباں، مزدوراں دے حق وچ سی۔ اوس نے سوشلزم یا مساوات دا پرچار کیتا اوہدا خیال سی پئی اک کسان لے چراں تیک واہی بیجی کردا اے پر جدوں فصل تیار ہو جاندی اے تے زمیندار ساری فصل لے جاند اے، کسان وچارا بھکھا سنگارہ جاند اے۔ ایسے طرح اک مزدور دن رات کارخانے وچ کم کردا اے تھوڑی تنخواہ ملدی اے۔ جیدے وچ گزارہ نہیں ہوند اوس نوں مزدوری تھوڑی ملدی اے۔ اوہ تے اوہدے بال بچے بھکھے رہندے نیس تے سرمایہ دار یعنی کارخانے دا مالک دولت نال تجوریاں بھری جاند اے۔

کارل مارکس سرمایہ دارانہ نظام دے سخت خلاف سی۔ اوس نے پہلی واری مزدوراں، کساناں تے پیداواری طبقے دے حق وچ آواز اُچی کیتی تے اوہناں نوں ہلا شیری دتی۔ ایسے پاروں علامہ اقبال نے فرمایا سی:

اُٹھو میر دنیا کے غریبوں کو جگا دو
 کاخِ امرا کے درو دیوار ہلا دو
 جس کھیت سے دہقان کو میسر نہ ہو روزی
 اُس کھیت کے ہر خوشہ گندم کو جلا دو
 سلطانی جمہور کا آتا ہے زمانہ
 جو نقش کہن تم کو نظر آئے مٹا دو

شریف کنبجی وی کارل مارکس دے نظریات توں متاثر سن تے ایس طبقاتی نظام دے مخالف سن۔ اوہناں نے اوس زمانے وچ ایجیہیاں نظماں لکھیاں جیہناں وچ غریباں تے مزدوراں دے حق وچ آواز بلند کیتی گئی اے آکھدے نیس:

اے اوہ وی ویلا اک دن آؤنا ایں
 کماں دا مل جدوں انج نہیں پونا ایں
 ہر ویلے جدوں کسے بیڑیا نہ رہنا اے
 کسے ویلے سکھ دا وی ساہ لین بہنا اے
 محفلاں دا ہونا اودوں گامیاں سنگار اے
 اج اوہ وچارا بھادیں جانوں اوزار اے

(جگراتے ص 77)

لوکائی دی سیوا

شریف کنجاہی ہوراں دا خیال اے پئی ہر بندے دا ایہہ نظریہ ہونا چاہیدا اے پئی اوہ لوکائی دی سیوا کر کے سکھ تے آئند حاصل کرے۔ ایہو پئی اے تے ایہو عبادت اے۔ جیہڑے بندے دو جے بندیاں دے ہمدرد ہوندے نیں، اوہناں دے دکھ درد وند اؤندے نیں، اوکھے ویلے اوہناں دے کم اؤندے نیں۔ اوہو صحیح معنیاں وچ انسان نیں تے انسانیت دی سیوا کر دے نیں۔ شریف کنجاہی ون دے بوٹے دی مثال دیندے نیں پئی اوہ تھکے ہارے مسافراں دے آرام دا خیال رکھدا اے، اوہناں نوں ڈھپ توں بچاند اے تے ٹھنڈا گھنا ساہیہ مہیا کر دا اے۔ جے اوہ درخت پھل دار ہووے تے اوہ مسافر دی بھکھ وی ڈور کر دا اے۔ ایس لئی اک انسان نوں ون دے بوٹے وانگوں دو جے بندیاں لئی ہمدرد، مددگار، خدمت گزار تے مہمان نواز ہونا چاہیدا اے: لکھدے نیں۔

میں ون دا سنکھنا بوٹا
ٹھنڈیاں میریاں چھانواں
وے توں راہیا جانڈیا
مٹکن بھانیا مانڈیا
آجا جھٹ گھسا لے
میریاں پیلوں کھا لے
میری چھانویں بہہ لے
میں ون دا سنکھنا بوٹا
ٹھنڈیاں میریاں چھانواں

WhatsApp PDF Library

اس گروپ میں آپکو برقسم کی PDF کتاب فراہم کرنے کی کوشش کی جاتی ہے۔ تمام کتابیں مفت دی جاتی ہیں۔

I'm not responsible of copyrights. This pdf file is downloaded from internet. I never ever earn from this pdf

For joining whatsapp group msg on whatsapp no# 03430575581 and for getting daily general mcqs like fb page

GENERAL KNOWLEDGE
DAILY MCQS

زنانی دامقام

ساڈے معاشرے وچ زنانی نوں اوہ مقام حاصل نہیں جیہڑا مقام دین اسلام وچ حاصل اے۔ ایس ہزاراں ورہے ہندواں تے سکھاں نال ہندوستان وچ گزارے۔ ایس پاروں ساڈے وچ اوہناں ہندواں تے سکھاں دیاں رسماں رواج پانگیاں۔ اوہناں دے سماج وچ زنانی نوں کوئی عزت، احترام تے حق حاصل نہیں سگوں اوس نوں اک کثیرا درجہ دتا جاندا اے۔ بال پن وچ جدوں اوہ دھی ہوندی اے، اوہ ماں پوتے ویراں دی خدمت کردی اے۔ اوہدی تعلیم دا کوئی بندوبست نہیں کیتا جاندا تے نہ ای اوہدی پرورش ول دھیان دتا جاندا اے۔ اوس نوں منڈیاں توں گھٹ درجہ دتا جاندا اے۔ نہ اوہدی خوراک تے لباس دا خیال رکھیا جاندا اے تے نہ ای اوس نوں جاندا دوپوں کوئی حصہ دتا جاندا اے۔

کیوں جے اوہ منڈیاں وانگوں دولت کما کے گھر لیا نہیں سکدی۔ اوس توں کوئی آمدن نہیں سگوں خرچہ ای خرچہ ہوندا اے۔

دھی جدوں جوان ہو جاندی اے تے فیرا ہدے ویاہ دا خرچہ ہوندا اے نالے لاڑھے نوں کجھ نقد رقم تے دا ج دتا جاندا اے۔ جس ویلے لڑوی ویاہی جاندی اے، فیرا سک سوہرے، خاندان، ننڈاں تے ویورتے اولاد دی خدمت کردی اے۔ فیرا جدوں بڈھی ہو جاندی اے تے پوتے پوتیاں تے دوہتے دوہتیاں دی سیوا وچ جھٹ جانندی اے۔ یعنی فیروی اوس نوں آزادی نہیں ملدی تے اوہ کینز دی کینز ای رہندی اے۔ مسلماناں نے ہندواں کوں ایہو کجھ سکھیاتے اپنایا۔

ایس پاروں ساڈے معاشرے وچ دھی رانی دا کوئی مقام نہیں۔ شریف کنجاہی اپنی دھی نوں کھڈونیاں نال کھڈ دے ویکھ کے خوش ہوندے نیں نالے

ادب سے مستقبل بارے سوچ کے دکھی ہوندے نہیں تے روندے نہیں۔

کھیڈ لے میرے بھولے دھیے

کھیڈ لے گڈیاں نال

اپنیاں ضداں اڑیاں وی منوالے چار دیہاڑے

تیرا راہ مل بیٹھے ہوئے نہیں کئے وخت پواڑے

کئے دکھ جنجال

کھیڈ لے کھیڈ لے چھیتی چھیتی کھیڈ لے گڈیاں نال

عورت ذات ایہہ جیون پینڈا

تھاں تھاں بے ٹوئے

تھاں تھاں گنڈے بیجے ہوئے

تیری بے فکری دے لیزے ہوسن لیراں لیراں

پراوہ ویلا جد آؤنا ایس، آجانا ایس

اج کیوں ہو کے بھرے

اج کیوں چٹنا کرے

خورے اوس ویلے نوں ساڈیاں پرتن چا نقدیراں

بدلن جیون چالے

توں لیاں سوچاں لانیجے دھر کے

کھیڈ لے میرے بھولے دھیے

کھیڈ لے گڈیاں نال (ص 61)

رجائی شاعر (Optimist)

شریف کنجاہی قنوطی نہیں سگوں رجائی شاعر نہیں کیوں بے شاعر دو طرح دے ہوندے نہیں۔ اک قنوطی شاعر (Pessimist) ہوندے نہیں جیہڑے زندگی نوں دکھاں، غماں، مایوسیاں تے محرومیاں دا مجموعہ سمجھدے نہیں۔ دنیا نوں دکھاں دا گھر تصور کردے نہیں تے مصیبتاں دی تھاں جان دے نہیں۔ دو بے رجائی شاعر ہوندے نہیں جیہڑے حیاتی نوں خوشیاں، موجدیاں تے عیشاں دا مقام سمجھدے نہیں تے اوہ آپ وی خوش رہندے نہیں تے ساتھیوں نوں وی خوش رکھدے نہیں۔ اوہناں دے نیڑے حیاتی موج، میلہ تے مستی داناں اے۔

شریف کنجاہی رجائی شاعر نہیں۔ اوہ حیاتی بارے مثبت رویہ رکھدے نہیں۔ ایس لئی اوہ دکھاں دے ہنیریاں وچوں خوشی دی روشنی لہلہندے نہیں تے اوس نوں جیون دا سہارا بنا لیندے نہیں۔

جویں اُپر درج کیتی نظم وچ جدوں اوہ سوچدے نہیں پئی جدوں میری بھولی بھالی دھی ویاہ کے سوہرے گھر جاوے گی تے اوہ تھے اوس نوں بابل دے گھر دے آرام، آسائش تے لاڈ پیاں ملے گا۔ سگوں ون سونیاں مصیبتاں، دکھاں تے پواڑیاں نال واء پوے گا، اوس ویلے میری لاڈلی دھی رُل جائے گی۔

اوس نوں اوس گھر وچ نوکرائیاں وانگنوں ہانڈی روٹی، چکی پینی، دُڈھ رڑکنا، جھاڑو بہاری کرنی، کپڑے دھونے، کس سوہرے تے خاوند دیاں جھڑکاں سہیاں
پین گیاں فیروہدی زندگی عذاب بن جائے گی۔

شریف کجاہی اک رجائی شاعر نہیں ایس لئی اوہ ایہناں مایوسی دے بدلاں وچوں اُمید دی کرن لہہ لیندے نہیں تے آکھدے نہیں پئی جدوں اوہ ویلا
آؤناے، آجاناے۔ اوس نوں روکیا نہیں جاسکدا۔ اوہدے اگے ڈکانیں دتا جاسکدا۔ فیرا ایس اج کیوں چنتا تے فکر کریئے۔ سانوں اج دادن آؤن والے
بھلکے دی فکر وچ گزارنا نہیں چاہیدا۔ سگوں اج دادن خوشیاں تے عیشاں وچ لنگھاؤنا چاہیدا اے کیوں جے ایس اج نے بھلکے نہیں آؤنا۔

ہوسکدا اے پئی کل نوں دنیا دیاں رسماں تے ریتاں بدل جان۔ عورت نوں معاشرے وچ کوئی مقام عزت تے احترام حاصل ہو جاوے تے اوس نوں
اہمیت مل جاوے۔ ایس لئی سانوں لمیاں سوچاں اک پاسے رکھ کے اج دے دن نوں ہس کھیڈ کے خوشیاں وچ گزارنا چاہیدا اے۔

ایسے طرح شریف کجاہی دا خیال اے پئی آون والی کل۔ آج نالوں بہتر ہووے گی کیوں جے کسے قوم تے ملک دی حالت کدی اکو جیہی نہیں رہندی۔
اوہدے وچ عروج تے پستی، خوشیاں تے غم، خوشحالی تے بد حالی آؤندی جاندی رہندی اے۔

ایس لئی غریب ہمیشہ غریب تے امیر سدا امیر نہیں رہندا۔ اج دے غریباں اُتے وی چنگے دن آؤن گے۔ اوہ ویلا قریب اے جدوں مزدوراں نوں
اوہناں دا پورا حق ملے گا۔ جدوں کسان وی زمیندار تے جاگیر دار بن گے۔ اوہناں نوں وی رنج کے کھان نوں ملے گا۔ مزدوراں دے بچے وی سکولاں وچ
پڑھن گے تے ترقی دیاں منزلاں طے کرن گے۔ اوہناں دی اک نظم مھیٹ اے۔ جیہدے وچ دسیا اے پئی اک دن غریباں دی وی واری آوے گی۔ جدوں
اوہ غربت دی بھٹھی وچوں نکل کے باغاں دی سیر کرن گے تے خوشیاں مناؤن گے۔

صحت نال جہان دے کم چلدے صحت باجھ نہ کجھ وی کار ہووے
پر اوس دی صحت کیہہ رہ سکدی جیہدا نکلروں دی اواز رہوے
دن چڑھے تے نوکری ڈھون لگے شائیں چھلڑے دا روادار ہووے
آوے گھر تے کھان نوں کیہہ لہیے رکھی روٹی تے نال اچار ہووے

فیر شاعر بیان کردا اے:

پر ایہہ سمجھ لئو کدے جہان اُتے گڈیاں چڑھ کے نہیں اسمان رہیاں
لے کے پوری چرخی ڈور مڑ وی اسماں تکیاں نہیں تھلے آن پیتاں
نڈاں کھوہ دیاں والا معاملہ اے، بھریاں جاندیاں اوہ کدوں تیک رہیاں
مکدی گل جے ہُن نہیں جرن جوگے بڑا چر جریاں، بڑا چر سہیاں

اک ہور نظم وچ فرماؤندے نیں:

کدوں تیک سوار و سوار چلسی
اوڑک پھٹھی اُتے دی آؤنی اے
اسماں دتاں دے ہوئے دیندیاں نے
مھیٹ لے کے کھیڈ مکاؤنی اے

شریف کجاہی دے شعری مجموعہ جگر اتے وچ آخری نظم دا عنوان "مسافر" اے۔ ایس نظم وچ اوہناں لوکاں واسطے نصیحت تے اخلاقی سبق اے جیہڑے۔۔۔
 دنیا نال دل لاؤندے نیں تے حیاتی نوں سدا رہن والی سمجھدے نیں۔ حالے اوہ ایس دنیا وچ مسافر وانگوں آؤندے نیں تے کجھ دیہاڑے سراواں وچ گزا
 کے اگلے جہان ٹر جاندے نیں۔ ایس نظم وچ خوبصورت مقامی تشبیہاں تے استعارے ورتے گئے نیں۔ جیہڑے نظم نوں دلچسپ تے حسین بناؤندے نیں۔

مسافر

تیرا پنڈا پوری توت دی تیری لگراں ورگی بانہہ
 تیرے بکھ نے پھل کریردپے تیرا جو بن دن دی چھاں
 ایہہ چھاواں سدا نہ رہیناں، رہے سدا اوس دا ناں
 اسی رب سبھی گوریئے اج آ گئے ایس گراں
 اساں جھٹ دوپہر گزارنی، اساں بہتا نہیں پڑاں
 کس کپے پا کے بیٹھنا ایہہ دنیا اک سراں
 تیرے جو بن وانگوں گوریئے اسیں گل مسافر ہاں

☆☆☆

چارچُپ چیزاں _____ منیر نیازی

منیر نیازی اوس شخصیت داناں اے جس نے اپنی انفرادیت پاروں پنجابی شاعری دارنگ ڈھنگ ای بدل دتا۔ اوس نے روایت توں بغاوت کیتی تے اپنے سفر لئی نویں رستے تلاش کیے۔ نویاں قدراں نوں اپنایا تے پنجابی شاعری نوں نواں لہجہ، نویں زبان، نواں انداز تے نویں فکر عطا کیتی۔

منیر نیازی دا اصل ناں منیر احمد اے۔ آپ نیازی خاندان نال سمبندھ رکھدے سن ایس لئی منیر نیازی اکھواندے سن تے شاعری وچ منیر نیازی دے ناں نال ای مشہور ہوئے۔

منیر نیازی 9 اپریل 1928ء نوں ہوشیار پور (بھارت) دے نیڑے اک پنڈ خان پور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں فتح محمد خاں نیازی سی تے اوہ پنڈ دے زمیندار سن۔ منیر نیازی نے پرائمری تیک تعلیم اپنے پنڈ وچ ای حاصل کیتی۔ فیر میٹرک دا امتحان ہوشیار پور دے گورنمنٹ ہائی سکول توں پاس کیا۔ فیر خالصہ کالج جالندھر وچ داخل ہو گئے۔ جتھوں اوہناں انٹرمیڈیٹ دا امتحان پاس کیا۔ اوس مگروں آپ اپنے رشتہ دار کول سری نگر کشمیر چلے گئے۔ او تھے کالج وچ داخلہ لے لیا۔ بی اے وچ پڑھدے سن پئی گھر وکی مجبوریاں پاروں سری نگر چھڈ کے بہاولپور چلے گئے تے ایس ای کالج بہاولپور توں بی اے دا امتحان پاس کیا۔

طالب علمی دے زمانے وچ ای آپ نوں شاعری دا شوق ہو یا تے اُردو وچ نظماں تے غزلاں لکھن لگ پئے۔ آپ 1947ء وچ ہوشیار پور وچ سن جدوں پاکستان بنیا۔ آپ ہوشیار پور توں ہجرت کر کے پاکستان آئے تے ساہیوال وچ آباد ہو گئے۔ او تھوں اک ادبی رسالہ سات رنگ کڈھیا نالے اک اشاعتی ادارہ قائم کیا۔ ایس ادارے توں معیاری کتاباں شائع کیتیاں۔

اوس زمانے وچ آپ شورش کشمیری دے رسالہ ”چٹان“ وچ قلم قتلے دے عنوان پٹھ کالم لکھدے سن۔ آپ آزاد منش تے سیلانی طبیعت دے مالک سن۔ ساہیوال چھڈ کے لاہور آ گئے تے فلمی دنیا نال ناتا جوڑ لیا۔ سب توں پہلاں شہید فلم دے گانے لکھے جیہڑے کہ بہت مشہور ہوئے۔ اوس مگروں کئی فلماں دے گیت تے سناریو لکھے۔

1964ء وچ جدوں لاہور وچ پاکستان ٹیلی ویژن قائم ہو یا تے منیر نیازی ٹیلی ویژن نال وابستہ ہو گئے تے سکرپٹ ایڈیٹر دے طور تے کم کر دے رہے نالے ریڈیو لئی فچر لکھدے رہے۔ ایتھوں طبیعت اکتا گئی تے اخبار وچ ملازمت اختیار کر لئی۔ کئی ادبی مجلساں دے صدر تے جنرل سیکرٹری رہے۔ آخری عمر وچ سب کجھ چھڈ کے ٹاؤن شپ لاہور وچ نواں گھر تعمیر کر کے آرام نال زندگی گزارن لگ پئے۔ فیر صرف مشاعریاں وچ ای شرکت کر دے سن۔ مشاعریاں دی آمدن تے یاراں دوستاں دے تحفیاں تے نذر نیازاں نال گھر دا خرچہ ٹردا سی۔

منیر نیازی کدی پریشان تے فکر مند نہیں سن ہوندے۔ دوستاں نال کھلے دل نال ملدے سن تے دشمنیاں نال کھلی دشمنی رکھدے سن۔ زندگی وچ کدی مسیت دامن نہ دیکھیا۔ اکثر شراب دے نشے وچ ڈھت رہندے سن۔

دو شادیاں کیتیاں پر کوئی اولاد نہ ہوئی تے لا ولد رہے۔ ہمیشہ شلواری قمیض لباس ہوندا سی۔ سردیاں وچ سویٹر تے گرم شال موٹھیاں اُتے پالیندے سن۔ چہرہ سُرخ سفید تے اکھاں موٹیاں موٹیاں سن جہاں وچ لال ڈورے چمکدے سن۔ کالے سفید مگجے والاں وچ سدھا چیر کڈھدے سن۔ اکثر وال کھلے پکڑے تے بے ترتیب رہندے سن۔ قد درمیانہ تے بھرواں جتھی سی۔ پیراں وچ چپل یاں۔۔۔ مکیشن۔۔۔ پاؤندے سن۔ آخر 26 دسمبر 2006ء نوں لاہور وچ انتقال کیا۔

منیر نیازی نے اردو تے پنجابی وچ شاعری کیتی۔ اردو وچ مجموعہ کلام تیز ہوا اور تنہا پھول، جنگل میں دھنک، دشمنوں کے درمیان شام، ماہ منیر تے گل کلام مشہور نہیں جدوں کہ پنجابی وچ چار کتاباں سفر دی رات، چار چپ چیزاں، رستہ دکن والے تارے تے ست رنگین دروازے چھپ چکیاں نیں۔ منیر نیازی دی خواہش سی پئی میری شاعری وچ اللہ تعالیٰ اپنی تاثیر پیدا کر دیوے یعنی میں شاعری راہیں دنیا دے سبھ غم تے دکھ منادیاں تے دھرتی نوں جنت دانہ منوہ بنا دیواں۔ لوکاں کو لوں غربت، بھکھ ننگ لے کے اوہناں نوں دولت، امارت تے خوشیاں نال جھولیاں بھر دیواں تے اوہناں دے ذہناں نوں سن تے خوبصورتی بخش دیواں۔

ایڈیاں دردی اکھاں دے وچ ہنجو بھرن نہ دیواں
وس چلے تے ایس جہان وچ کے نوں مرن نہ دیواں

نواں رنگ

منیر نیازی نوں وی مرزا غالب و انگوں روایت توں بغاوت دا جنون سی۔ اوہ کے داماریا ہویا شکار کھان نوں تیار نہیں سن۔ اوہ اپنا شکار خود کرن دے عادی سن۔ اوہناں نوں لکیر دا فقیر بنن دی عادت نہیں سی۔ ایس لئی اوہ جنگلاں تے صحراواں وچ پرانیاں راہواں اُتے کُرتا نہیں چاہندے سن تے اپنیاں نویاں راہواں آپ کڈھن دے چاہواں سن۔

اوہناں نے اپنی سوچ موجب پنجابی وچ نویاں راہواں کڈھیاں تے اوہناں دا پرچار کیتا۔ لوکاں نے اوہناں دا مذاق اُڑایا کیوں جے لوک روایت دے چاہیواں تے پاندھی سن، اوہناں نوں نویاں راہواں اوہ بڑے نوں نکلیاں لگیاں۔ اوہناں دا مزاج پابند شاعری یعنی قافیہ ردیف تے بحر اناں مانوس ہو چکیا سی ایس لئی اوہناں نے ایس نویں رنگ نوں مسترد کر دتا۔

جوں تو ماں دا طریقہ ہوند اے پئی اوہ پرانیاں قدر اناں مانوس ہوندیاں نیں تے نویاں قدر اناں توں اہتباب تے گریز کردیاں نیں۔ ایسے پاروں علامہ اقبال نے فرمایا سی:

آئین نوں سے ڈرنا، طرز کھن پہ اڑنا
منزل یہی کٹھن ہے قوموں کی زندگی میں

منیر نیازی اپنے موقف اُتے اڑیا رہیا۔ اس نے آکھیا پئی بندے نوں ویلے دی لوڑ دے مطابق چلنا چاہیدا اے۔ جیہڑے بندے ویلے دا ساتھ نہیں دیندے اوہ چھ رہ جانداں نیں۔

مشینی ترقی پاروں لوکاں کول اپنی فرصت نہیں پئی اوہ لسیاں لسیاں داستاناں جویں ہیرا، نجھا، سکی پنوں، سوئی مہینوال، لیلیٰ مجنوں، سیف الملوک، مرزا صاحبان پڑھ سکن یا سن سکن۔ ایس لئی ویلے دی لوڑ موجب کئی نظم لکھن دار وراج ہونا چاہیدا اے تاں جے ادبی شوق رکھن والا بندہ مختصر ویلے وچ پڑھ سکے تے اس توں ادبی تسکین حاصل کر سکے۔

فیروزی لکھن دے نال نال اوہ بندے جیہڑے منیر نیازی دی مخالفت کردے سن، اوہدے نال ٹرن لگ پئے تے اوہدے ساتھی تے پیر وکار بن گئے۔ کئی نویں شاعراں نے منیر نیازی دا نواں رنگ اپنا لیا کیوں جے اک تے اوہدی تخلیق ویلے دی لوڑ سی تے دو جے لاجیاں نظماں تخلیق کرن وچ بوہتی محنت درکار نہیں سی۔ مثال دے طور تے منیر نیازی دی اک نظم اے۔

اک پل قیامت دا
اگے وی کجھ نظر نہیں آندا

یاد وی کچھ دی نہیں رہندا
(ص 8)

2- نکی نظم

منیر نیازی دا خیال اے پی شاعری اک جھاکارے تے اک لشکارے نوں لفظاں وچ قید کر لین دا ناں اے۔ جس طرح کیمرے دی اکھ کے منظر نوں تصویر دے روپ وچ محفوظ کر لیندی اے ایسے طرح شاعری کے اک خاص لمے نوں لفظاں وچ محفوظ کر لیندی اے۔ اوہ لمحہ جیہڑا کدی پرت کے نہیں آوندا۔ اوس لمے وچ شاعر دے دل دی کیفیت تے جذبے نوں بیان کرنا ای شاعری اے۔ اوس منظر یا لمے نوں شعراں وچ بیان کرن لئی لمی نظم لکھن دی کوئی لوڑ نہیں سگوں اوس لمے نوں اک شعر یا اک مصرعے وچ وی بیان کیتا جاسکدا اے۔ ایس لئی منیر نیازی نے کچھ نظماں اجیہاں وی لکھیاں نیں جیہناں دا صرف آگوا می مصرعہ اے۔

جو یں اک نظم داسرنا نوں اے:

”وقت توں اگے لتکھن دی سزا“

”آدی کلا رہ جاندا اے“ (ص 12)

اک ہو نظم اے:

”ہونی دا ڈر“

”سفر اں وچ پرچھانویں وانگوں پچھے پچھے رہندا اے“ (ص 24)

اک ہو نظم اے:

”اک حقیقت“

”ایہہ وی سچ اے وچھڑن ویلے دکھ وی کافی ہوندا اے“

نکی نظم لکھدے ہو یاں منیر نیازی نے نظم داسرنا نوں وی نظم وچ شامل کر لیا اے۔ اوہدیاں کئی نظماں اجیہیاں نیں۔ جیہناں دے سرنا نوں بنیر نظم سمجھ نہیں آوندی۔ منیر نیازی دی اک نظم اے ”شہر دے مکان“۔ ایس داسرنا نوں نظم دا اک ضروری حصہ اے۔ جے سرنا نوں نظم وچ شامل نہ کریئے تے نظم سمجھ وچ نہیں آوندی:

شہر دے مکان

اپنے ای ڈرتوں

جُوے ہوئے نیں

اک دو جے دے نال

جے سرنا نوں لکا کے نظم پڑھوتے کجھ وی سمجھ نہیں آوندا پی کون جُوے ہوئے نیں، کیوں جُوے ہوئے نیں تے اوہناں نوں ڈر کس چیز دا اے۔ ایس طرح نظم اک بھارت بن جاندی اے پر جے نظم دا عنوان سامنے رکھوتے فیر گل کھلدی اے پی شہر دے اُچے اُچے مکان اپنے ڈگن دے ڈرتوں اک دو جے نال جڑے ہوئے نیں متاں ایس کلمے ڈگ نہ جائے۔

ایسے طرح منیر نیازی دی اک ہو نظم اے جیہڑی اک عجیب منظر پیش کردی اے۔
نظم اے

ہوٹل دادروازہ کھول کے نظارہ

آدم نہیں کوئی جانور سن
روٹیاں کھائی جانڈے سن
رولاپائی جانڈے سن

3- علامتی رنگ

منیر نیازی نے اپنی نظمیں وچ علامتاں وی استعمال کیتیاں نیں پر اوہ دیاں علامتاں پر انیاں تے فرسودہ قسم دیاں نہیں۔ جس طرح شاہ حسین تے سید بلھے شاہ نے چرس، کتھن، پونی، چھٹی تے کچھی دیاں علامتاں ورتیاں نیں۔ منیر نیازی دیاں علامتاں اجیہاں نہیں۔
منیر نیازی نے علامت نگاری وچ وی جدت تے نواں پن اختیار کیتا اے۔ اوس نے نویاں نویاں علامتاں نال اپنے کلام نوں سجایا تے پھبایا اے کیوں جے اوہ روایت توں باغی اے، نویاں راہواں تے نویاں منزلاں دا شیدائی اے ایس لئی اوہ دیاں علامتاں وی نوکلیاں نیں۔ اوہ دیاں علامتاں وچوں ڈرتے خوف، ٹکر دا اے تے اوہ دے نال اک عجیب نگری تے دنیا دا تصور ابھر دا اے جو یں کہ اوہ دیاں علامتاں نیں جن، بھوت، چڑیلاں، ڈائیناں، روحاں، کالے کنھن پہاڑ، جنگل، ویرانہ، صحرا، لہو دیاں جھنساں، لہو وچ بھجے وال، لال پھوار، سپ دی شوکر، باسی ہار، مزار، قبرستان، انھیاں واواں، گھپ منیر، بجلی دا لشکارا، ورھد اینہ، عجیب شکلاں، کالی رات، پکایاں تھانواں، سحر دو پہر، پہرے دار، چیکاں وغیرہ۔ ایہناں علامتاں دے استعمال نال منیر نیازی دے کلام اُتے ڈرتے خوف دی فضا قائم ہو گئی اے۔ اوہ دیاں اجیہاں نظماں پڑھدے ہویاں قاری ڈر جاندا اے۔ جو یں اوہدی اک نظم اے۔

اک کچی رات

گھر دیاں کندھاں اٹے دسن جھنساں لال پھوار دیاں
ادھی راتیں یوہے کھڑکن ڈیناں چیکاں مار دیاں
سپ دی شوکر گونجے جو یں گلاں گجھے پیار دیاں
ایدھر ادھر لگ لگ ہسن شکلاں شہروں پار دیاں
روحاں داگنوں کولوں کنھن مہکاں باسی ہار دیاں
قبرستان دے رستے دسن لگوکاں پہرے دار دیاں

ایہہ عجیب تے غریب علامتاں منیر نیازی دی شاعری وچ ڈرتے خوف دی فضا پیدا کر دیاں نیں۔ انج جا پدا اے جو یں ایہہ ڈرتے خوف شاعر دے من دیاں ڈوبنگیاں وچ لگیا ہو یا اے جیہڑا لفظاں دارو پ دھار کے نظماں وچ ظاہر ہو گیا اے۔

حقیقت اے وے پئی شاعر دے من وچ بال پن توں ای ڈرتے خوف موجودی جیہڑا شاعری کرن سے آپ مہارے نظماں راہیں ظاہر ہو گیا۔
منیر نیازی نے آپوں بیان کیتا اے پئی بال پن وچ ای اوہ اپنے بیلیاں تے ہانیاں نال پرانے قلعے دے کھنڈراں تے ویران حویلیاں وچ کھیڈ دے ہونڈے سی۔ اوہناں دے بیلے اوہناں نوں جن، بھوت، چڑیلاں تے ڈیناں دے نال لے کے ڈراؤندے ہونڈے سن۔

شکر دو پہرے پکیاں تھانواں دا ذکر کر دے ہوندے سن۔ جدوں اوہ ہوشیار پور وچ بابا شاہ نور دے مزار اُتے جاندا تے او تھے باسی پھلاں دے ہاراں دی مہکار، اگر بتیاں دے جلن دی خوشبو اوہ دے خیالاں تے سوچاں نوں انجان راہواں تے اجنبی جزیریاں وچ لے جان دی۔ ایس طرح ڈرتے خوف اوہ دے من وچ جڑھ پھڑ لیند اجیہڑا اوس سے اندروں نکل کے باہر آیا جدوں اوس نے شاعری دا مدھ قائم کیتا۔

اُردو تے پنجابی دے مشہور شاعر تے نقاد عارف عبد المتین ہوراں نے منیر نیازی دیاں علامتاں بارے بڑی خوبصورت گل کیتی اے۔ اوہ لکھدے ہیں:

”منیر نیازی دی شاعری دا جس سے مدھ بھجاتے جیہڑی مدت وچ اوہ پروان چڑھی، اوہ ساڈے عزیز وطن دے جیون دا اجیہا کالا عہد سی جیہدے وچ اوہ دے اُتے آمریت دا ہنیر اچھایا ہو یا سی۔ عدل تے انصاف، جمہوریت، انسانی اخوت تے محبت سکھے اُچیاں انسانی قدراں دا جنازہ نکل چکیا سی۔ جبر تے استبداد تے استحصال دا دور دورہ سی۔ آپا دھاپی نے اجیہی فضا پیدا کر دی سی پئی انسان خود غرضی پاروں اک دو جے دا گلا کٹ رہیا سی، رت پی رہیا سی تے ہڈیاں چپا رہیا سی۔ دو جے لفظاں وچ ایس کہہ سکے ہاں پئی ساڈی وٹوں اک اجیہی وٹوں داروپ دہار چکی سی۔ جیہدے واسطے ایس جنگل دا استعارہ ورت سکدے ہاں تے اوہ دے ظالم تے بے رحم واسیاں لئی شیر، چیتے تے بگھیلے، تے سپاں دیاں علامتاں نوں بڑے جائز طریقے نال استعمال کر سکدے ساں۔“

حقیقت دی ایہو اے پئی شاعر جدوں سماج، معاشرہ، مذہب، سیاست تے حکومت بارے کوئی تنقیدی یا طنزیہ گل کرنا چاہندا اے اوس ویلے اوہ علامتاں دا سہارا لیند اے۔ علامت دے لباس وچ طنزیہ یا تنقیدی گل لگ بھپ وی جان دی اے تے گل بیان وی ہو جان دی اے نالے علامت دی ورتوں نال گل دے بیان وچ خاص حُسن تے خوبصورتی وی پیدا ہو جان دی اے۔ ایس لئی قاری جس ویلے علامت دی گھنڈی کھول لیند اے تے علامت اوہ لگی ہوئی گل سمجھ لیند اے تے اوہ دوہری خوشی محسوس کردا اے۔ اک علامت دی گھنڈی کھولن دو جے علامت اوہ لگی گل نوں سمجھن دی خوشی محسوس کردا اے۔ منیر نیازی نے پاکستان دے اوس کالے عہد وچ علامتاں توں سوہنا تے سلکھنا کم لیا جدوں حق سچ دی گل کرنا جرم بن چکیا سی۔ اوس نے مجرم آکھوان دی تھاں اپنے دلی جذباں تے قلبی وارداتاں نوں علامتاں اوہ لگا پھپھاکے بیان کیتا تے ظالماں لئی چڑیاں، ڈیناں، چیتے تے بگھیلے دے الفاظ استعمال کیتے۔ منیر نیازی دی اک نظم اے:

ظاہر نوں غیب دا ڈر

ظاہر ساڈا ہور کتے اے باطن ہوراں پاتے
دل وچ ڈر جیہڑا کڈھیا نہ جاوے شکلاں اُتے ہاتے
اکھٹے ہو ہو پیٹھن لوکی دشمن کولوں ڈر کے
اک دو جے ول ویکھ نہ سکن ساہنے اکھاں کر کے

اک ہور نظم اے جیہدے وچ بڑیاں ڈراؤنیاں علامتاں ورتیاں نیں:

اوس نظم دا عنوان اے:

اک دو پہر چڑیاں دے چھر مٹ وچ

عجب طرح دے بکھاں اُتے عجب طرح دے ہاسے سن
اکھ سی اوہناں دی کھا جاون والی جسم لہو دے پیاسے سن

بانو قدسیہ نے اپنی تحریر ”پہلا پڑاؤ“ وچ منیر نیازی دی شاعری بارے اپنے خیالاں دا اظہار کر دیاں ہو یاں لکھیا اے:

”اصل وچ منیر نیازی دی شاعری اک رُت اے، اک سماں اے، اک شہر اے تے شہر وچ وین والی میار تے اوہدائیگی اے۔ ایہہ نیکی شاعر آپ اے جیہڑا رت تے سے واشیشہ اپنیاں تاہنگاں دے سورج اگے بھرت دے دے کے لشکارے ماردا اے۔ اسیں تر بک تر بک جانے آں۔ ایہہ او دھر ویکھنے آں پر سانوں ادھ آسمان تیکر، سورج لئییاں جنیاں وی دسدیاں نیں۔ نہ توپ لکھدی اے ناں ہوائی جہاز۔“

بانو قدسیہ نے استعاراتی زبان وچ اپنے وچاراں دا اظہار کیتا اے۔ اوہدا مطلب صرف ایناں اے پکی منیر نیازی دی شاعری وچ محبوب دا تصور اوہدی خیالی دنیا دا وسیک اے۔ جس طرح سورج دے سامنے شیشہ کرو تے لشکارا پرت کے دھرتی اُتے آؤندا اے ایسے طرح منیر نیازی دا محبوب اوہدے اپنے اندر موجود اے۔ جیہڑا سورج دے لشکارے وانگوں لشکاں ماردا اے۔

جیوں اوہدی اک نظم اے:

انت دی تصویر لوہے دے فریم وچ

۔ کندھاں اُتے اکھاں ٹنکیاں بے ترتیبی نال
جیویں نال بھری بندوق دی غصے دے وچ لال
کوکاں دیندیاں ریلاں لکھن ہو وچ مست جہاز
آدم لوہا بن دا جاوے جوں جوں سمجھے راز
باہروں پتھر ہوندا جاندا اندروں سخت گداز
انت اے اوس دی حیرت دا باس اک ہو دی اواز

ایسے طرح دی اک ہو نظم اے:

اک اجاڑ شہر

۔ سارے لوکی ٹر گئے لے گئی نال قضا
گلیاں ہو کے بھردیاں روندی پھرے ہوا
کندھاں سُنج مسجیاں کوٹھے وانگ بلا
کوکاں دین حویلیاں ساڈے ول نہ آ
اُجڑے پئے مدان وچ بادشاہواں دے رتھ
قبراں دے وچ سون گئے مہندیاں والے ہتھ

نظریہ جبر

منیر نیازی دا نظریہ اے ہے پئی ایس جہاں وچ بندہ مجبور اے۔ اوس نوں کوئی اختیار نہیں پئی اوہ اپنی مرضی نال کوئی کم کر سکے۔ اوس نوں اوہو کچھ کرنا پئیدا اے جو اوہدی قسمت وچ لکھیا ہو یا اے۔ اوہو ای ہو کے رہندا اے جہڑا قدرت نوں منظور اے تے قدرت نے جو ہونا ایس اوس نوں پہلاں لکھ دتا اے۔ ایس لئی ازل دی قلم دا لکھیا تبدیلی نہیں ہو سکدا۔ انسان ہے اوس نوں بدلنا وی چاہوے تے نہیں بدل سکدا۔

اودھی اک نظم اے:

ہونی دے حیلے

کس دا دوش سی کس دا نہیں سی
 ایہہ گلاں ہن کرن دیاں نہیں
 ویلے لنگھ گئے توبہ والے
 راتاں ہو کے بھرن دیاں نہیں
 جو ہویا ایہہ ہونا ای سی
 تے ہونی روکیاں رُکدی نہیں
 اک وار جدوں شروع ہو جاوے
 گل فیر اینویں مگدی نہیں
 کجھ اُنج وی راہواں اوکھیاں سن
 کجھ گل وچ غم دا طوق وی سی
 کجھ شہر دے لوک وی ظالم سن
 کجھ مینوں مرن دا شوق وی سی

اکلاپا

منیر نیازی دیاں پنجابی نظماں دادو جا مجموعہ چار چپ چیزاں دا بنیادی موضوع اکلاپا یعنی تنہائی اے۔ انج جا پدا اے جو منیر نیازی نے سفر دی رات وچ ڈرتے خوف دا تہہ اجالا اپنے آلے دوالے بن لیا سی اوس نے اوہ جالا توڑ دتا اے۔ تے اودے دچوں راہ بنا کے باہر نکل آیا اے۔ پر اوس نوں باہر دی دنیا کجھ نو بکلی تے عجیب طرح دی دکھالی دتی اے۔ اوس نے ویکھیا پئی دنیا دا ہر وسیک اودیاں سوچاں نالوں مختلف سوچ دا مالک اے۔ اودیاں چاہتاں تے رنجھاں تے سدھراں تے خواہشاں منیر نیازی توں مختلف نیں۔ ایس لئی منیر نیازی بھری دنیا دے بھنڈا روج اپنے آپ نوں کلم کلا محسوس کر رہیا اے۔ اوس نوں اپنے ورگا کوئی ساتھی نظر نہیں آؤندا تے اوہ مایوسی، تنہائی تے اکلاپے دا شکار ہو جاندا اے۔

منیر نیازی دی اک نظم اے:

اک بڑا پرانا خوف

اوس ویلے وی جدوں ایہہ سارے کپے گھر نہیں ہندے سن
 راہواں وچ پھردی موت دے اینے بہتے ڈر نہیں ہندے سن
 لوک اسماں دی چپ توں ڈر کے انج ای رولا پاندے سن
 کلیاں رہن توں اوہ وی سارے ساڈے ای وانگ گھبراندے سن

چار چپ چیزاں وچ تنہائی تے اکلاپے دا شدید احساس موجود اے۔ صفحہ میر نے ایس کتاب دے دیا چے وچ لکھیا اے:

”چار چُپ چیزاں، ایس اکلا پے تے اوہدے توں پیدا ہون والے جیوندے جاگدے انسان دے خوف دیاں تصویراں نیں۔ ایہناں وچ ہر طرح دے رنگ نیں۔ اتھے تھل سُنھے کرن والی فرید دی کوک دارنگ وی اے تے لال اتاں اُتے چن والشکارا وی اے۔ خالی درگا ہواں دی چپ چاپ وی اے تے اڑھی کھلی باری دا بھیت وی اے۔ اک بد معاش عورت داروپ وی اے تے لوکاں نوں چُپ کران دا حُسن وی اے۔ ایہہ اکلا پا جالنا بڑا مشکل اے۔ کیوں جے ایہہ وقت توں اگے لکھن دی سزا بن کے آؤندا اے تے کوئی کوئی ایس نوں بھوگ سکدا اے۔ اوہناں وچوں منیر نیازی اگے اگے اے۔“

عورت

منیر نیازی دی شاعری وچ عورت دا بار بار ذکر آیا اے پر اوس نے وحشت تے ڈر خوف دے حوالے نال عورت دا ذکر کیا اے۔ شہری زندگی دی ایہہ عورت معصومیت، سادگی تے بھول پن نوں بہت کچھ جھڈ آئی اے۔ اوس نے اپنے اندر مکاری تے چالاکی نوں لکا لیا اے۔ ایس طرح اوس نے اک وحشی عورت داروپ دھار لیا اے۔

وحشی عورت

گورھے بدل شوکدیاں واواں

کالے کٹھن پہاڑ

مہندی ورگے لال بچے

ہرے تھوردی واڑ

ڈب کھڑتا جسم اوس دا

کھڑا دا نگ بہار

بتھدے اشارے نال بکاوے

چیتے ورگی نار

میرے لہودی نوں نے اوہنوں

داناخ کھلار

جیویں دشمن دے ہتھماں وچ

پھڑی ہوئی تلوار

اکھاں سن یا تیر تضادے

چلن نوں تیار

منیر نیازی دی شاعری ساڈے زمانے دا اک اچھا منظر نامہ پیش کردی اے جیہدے وچ اسیں اپنے زمانے دی لوکائی تے سماجی تے معاشرتی تصویراں وی دیکھ سکدے آں۔ منیر نیازی کوئی فلسفی یا مفکر نیں تے نہ ای اوہ اپنی شاعری راہیں زندگی دے کسے ڈوبنگے فلسفے نوں بیان کردا اے۔ اوہ صرف ایس گل دا چاہیوان اے پئی دنیا دے سبھے لوک سدا دسدے رہن۔ اوہناں وچ محبت، اخوت، دوستی تے بھائی چارہ ہمیشہ قائم رہوے۔ کوئی کسے ماڑے اُتے ظلم نہ کرے۔ کوئی کسے دے راہ وچ کنڈے نہ بیچے سگوں ہر کوئی دوچے واسطے آسانیاں پیدا کرے تے خوشیاں دندے۔ ایس لئی اوہنے اک نظم وچ اپنے سنڈیس تے وچاراں دا اظہار ناخ کیا اے۔

اک موقعے تے

ایڈیاں دردی اکھاں دے وچ
ہنجو بھرن نہ دیواں
وس چلے تے ایس جہان وچ
کے نوں مرن نہ دیواں

منیر نیازی اک تخلیق کار اے تے اوہ اپنے کلام وچ تخلیق دیاں جمالیاتی قدراں نوں کمال خوبصورتی تال نہ صرف پیش کردا اے سگوں اوہناں دا پرچاروی کردا اے۔ ایس لئی منیر نیازی دی شاعری د امرکزی حوالہ جمالیاتی تے فنی حوالہ اے۔

ایس توں اڈ منیر نیازی نے اپنی شاعری وچ اپنی شخصیت دا اظہار وی کیتا اے۔ اس دی مضبوط تے توانا شخصیت اوہدے مجموعہ کلام ”چار چپ چیزاں“ دی پہلی نظم ”میری عادت“ وے اولیوں جھلکارے ماروی دکھالی دیندی اے۔
نظم ایس طرح اے:

میری عادت

تھاہ لے کے ای واپس مڑیا جدھر دا رخ کیتا میں
زہر سی یا اوہ امرت سی سب انت تے جا کے پیتا میں
مینوں جیہڑی دُھن لگ جاندی اے فیر نہ اس توں ہندا میں
راتاں وچ سفر اے مینوں دن وی ٹریا کھدا میں
کدے نہ رُک کے کنڈے کڈھے زخم کدے نہ سیتا میں
کدے نہ پچھے مڑ کے تکیا کوچ جدوں وی کیتا میں

☆☆☆

کچے گھڑے _____ باقی صدیقی

آپ دا اصل نام محمد افضل سائیس سی تے باقی تخلص کر دے سن۔ ایس لئی ادبی دنیا وچ باقی صدیقی دے نام نال مشہور ہوئے۔ آپ 1909ء وچ ٹیکسلا توں تین میل دُور اک پنڈ سہام وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد آپ دے بال پن وچ ای فوت ہو گئے سن۔ آپ نے مڈھلی تعلیم اپنے پنڈ وچ ای حاصل کیتی۔ فیر میٹرک دا امتحان گورنمنٹ ہائی سکول ٹیکسلا توں پاس کیتا تے اک پرائمری سکول وچ مدرس لگ گئے۔ جدوں ایس نوکری توں دل بھر گیا تے بمبئی ٹر گئے۔ او تھے فلم کمپنیاں وچ گیت تے مکالمے لکھ دے رہے۔ کچھ عرصہ مگروں فلمی دنیا چھڈ کے فوج وچ بھرتی ہو گئے۔ فیر ایم ای ایس وچ کلرک لگ گئے۔ 1949ء وچ ملازمت چھڈ کے اک ہفتہ وار رسالہ ”راہ و منزل“ راولپنڈی دے ایڈیٹر مقرر ہو گئے۔ ایسے زمانے وچ ریڈیو پاکستان راولپنڈی لئی فچر تے ڈرامے وی لکھ دے رہے۔ آپ دے لکھے ہوئے ڈرامے بڑے مشہور تے مقبول ہوئے۔ ایہناں وچوں دیر، ہنسی، چنہ رویل تے چلپے کول ذکر دے قابل نیں۔ آخری عمر وچ بیمار پئے گے تے اپنے پنڈ سہام ٹر گئے جتھے 8 جنوری 1972ء نوں اللہ نول پیارے ہو گئے۔

آپ نے اردو وچ غزلاں تے نظماں لکھیاں تے کلام دے تین مجموعے شائع ہوئے:

1- جام جم 2- دارور سن 3- زخم بہار

آپ نے پوٹھوہاری پنجابی وچ وی کمال دیاں نظماں لکھیاں تے اک مجموعہ کچے گھڑے دے نام نال چھاپیا۔

پنجابی وچ باقی صدیقی اک رجحان ساز شاعر دے طور تے مشہور اے۔ آپ نے نکیاں نکیاں نظماں لکھیاں تے اوہناں وچ بڑیاں تکھیاں تکھیاں گلاں کیتیاں۔ آپ نے جتھے پنجابی نوں آزاد نظم دا تحفہ عطا کیتا اے او تھے نوں خیال، نوں رجحان تے نوں لفظالی وی دتی اے۔ باقی صدیقی دیاں نظماں وچ پوٹھوہار علاقے دی سماجی، معاشرتی تے رومانوی زندگی دیاں تصویراں سوہنے ڈھنگ وچ ملدیاں نیں تے ایہناں وچ کچھ تے دن نوں رنگ تے من وچ کھب جان والے منظر وی موجود نیں۔

1- پنجابی شاعری

باقی صدیقی نے جس دور وچ شعر آکھنے شروع کیتے اوس ویلے اردو غزل دا عروج سی۔ ہر شاعر اردو وچ غزلاں لکھ رہیا سی تے غزلاں دے دیوان دھڑا دھڑ چھپ رہے سن۔ باقی صدیقی نے وی اپنی شاعری دا مڈھ اردو غزل توں رکھیا۔

آپ نے نہایت سوہنیاں تے من کھویاں غزلاں لکھیاں تے اردو شاعری وچ چنگا ناں کھنیا۔ فیر اک دن اوہناں نوں خیال آیا پئی میری مادری زبان پنجابی اے۔ میں جس طرح پنجابی وچ اپنا مافی الضمیر بیان کر سکدا ہاں اردو وچ نہیں کر سکدا۔ کیوں جے میں سوچناں پنجابی وچ آں تے لکھدا اردو وچ ہاں۔ ایس طرح گل نہیں بن دی۔ میں جو سوچتا ہاں اوہ اردو وچ پوری طرح بیان نہیں کر سکدا۔ فیر پنجابی وچ لفظاں دی کوئی تھوڑ نہیں۔ بہت سارے شاعر جویں بردا پشاور، پیر فضل گجراتی، احمد راہی، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، مولا بخش کشتہ، فیروز دین شرف، استاد دامن، شریف کجاہی، استاد عشق لہر تے ہور دھیرے شاعر پنجابی وچ شاعری کر رہے نیں تے کامیاب نیں۔

باقی صدیقی نے ایہہ وی سوچیا پئی میری زبان پوٹھوہاری اے تے پوٹھوہاری وچ کوئی معیاری شاعری نہیں لکھدی۔ پوٹھوہار دے شاعر وی اپنی زبان

دی تھاں اُردو وچ شاعری کر رہے نیں۔ کیوں نہ میں اپنی زبان پٹھوہاری وچ شاعری شروع کراں!
باقی صدیقی نے ایہہ سوچ کے قلم ہتھ وچ پھڑیا تے پٹھوہاری لہجے وچ شاعری شروع کر دتی تے نکلیاں نکلیاں خوبصورت تے من موہنیاں نظماں
لکھیاں۔

اوہناں دیاں نظماں نوں لوکاں نے پسند کیتا تے واہ واہ سلاہنا کیتی۔ اوہناں نوں ہلا شیری ملی تے اوہناں نے اک توں اک چڑھ کے نظم لکھی۔ فیر
ایہناں نظماں دا مجموعہ کچے گھڑے دے ناں نال 1970ء وچ شائع کیتا جس نوں ادبی حلقیاں پڑھ تے پنجابی سنکتاں وچ حدوں ودھ پذیرائی حاصل ہوئی۔ کجھ
عرصے مگروں اوہناں دے پنجابی کلام دادو جا مجموعہ زخمی پیار دے ناں نال چھاپے چڑھیا۔

2- کچے گھڑے

نظماں دے مجموعے داناں ”کچے گھڑے“ پڑھن والے دادھیان قصہ سوئی مہینوال ول کھج کے لے جاندا اے۔ ایس قصے وچ بلخ بخارا دے سوداگر مرزا
عزت بیگ تے گجرات دے تھاکہار دی دھی سوئی دے عشق دی داستان بیان ہوئی اے۔ مرزا عزت بیگ اپنا مال و دولت لٹا کے پہلاں سوئی دیاں جھان دا
چاکر بن کے مہینوال بنیا۔ فیر سوئی دا کدھرے ہو رہا دیاہ ہون مگروں فقیر بن کے دریا چناب توں پار کلی بنا کے اللہ اللہ کرن لگ پیا۔
سوئی رات ویلے گھڑے اُتے تر کے دریا پار کر دی تے مہینوال نوں ملدی سی۔ اک رات اوہدی ننان نے ویکھ لیا تے اوس نے سوئی توں بدلہ لین واسطے
کچے گھڑے دی تھاں کچا گھڑا رکھ دتا۔ سوئی نے ہنیرے وچ خیال نہ کیتا۔ گھڑا چنگ کے دریا وچ ٹھلھ پئی۔ گھڑا کچا سی ایس لئی چھیتی کھڑ گیا تے سوئی چیرکاں مار
دی دریا وچ ڈُب گئی۔ مہینوال نے اوہدیاں چیرکاں سُنیاں تے اوہ وی دریا وچ چھال مار کے مر گیا۔

باقی صدیقی دے تحت الشعور وچ خورے پنجاب دا ایہہ رومان سی تے ایس پاروں اوہناں نے کتاب داناں کچے گھڑے رکھیا ہووے گا۔ پر حقی گل ایس
طرح اے پئی باقی صدیقی نے انسان لئی کچے گھڑے دا استعارہ ورتیا اے۔ آپ دے نیڑے انسان جیہڑا مٹی دا بنیا ہو یا اے، اک کچا گھڑا اے۔ اوہ ویلے
دے سمندر وچ کھڑ جاندا اے تے اک دن اوہدا وجود ختم ہو جاندا اے۔

قدرت یا زندگی سمندر دے کنڈھے کھلو کے کچے گھڑے بنا کے اوہدے وچ چھڈ دی جاندی اے۔ اوہ کچے گھڑے سمندر دے اندر تر دے تر دے اک
دن کھڑ جاندا اے نیں تے ختم ہو جاندا اے نیں۔ ایس مجموعے وچ باقی صدیقی دی پہلی نظم اے۔

وقت سمندر چھلاں مارے
کنڈھے اُتے کھلی حیاتی
کچے گھڑے اُلا رے

باقی صدیقی دیاں ایہہ نظماں شاعری دے فن دی پختگی نوں ظاہر کر دیاں نیں۔ اوہدی وجہ ایہہ وے پئی جس سے اوہ اردو شاعری توں پنجابی شاعری
ول پر تیا تے اوہ سارے بیٹی تجربے، مشاہدے تے فکرنوں نال لے کے پنجابی وچ داخل ہو یا۔ جیہڑے اوس نے اُردو وچ کیتے سن۔ ایہناں فنی خوبیاں پاروں
اوہدے کلام وچ اوہ پکائی، وضاحت، بلاغت تے فنی محاسن پیدا ہو گئے جیہڑے اُردو شاعری وچ سن۔

ایس لئی باقی صدیقی دی نظم وچ جدیدیت اے۔ کدھرے کدھرے روایت دے جھلکارے وی موجود نیں پر اکثر نظماں نوں سوچ، نوں فکر، نوں
مضمون، نوں ہیئت تے نوں انداز دیاں عکاس نیں۔

3- نکلی نظم

باقی صدیقی نے لمیاں طویل نظماں نہیں لکھیاں سگوں اوس نے نکلی توں نکلی نظم لکھی اے جیہدے وچ اپنے خیال، فکر تے مضمون دی مکمل درجے تیک

ترسیل کہتی ہے۔ ایسی لٹی ادہدی لگی توں لکھی نظم پڑھ کے وی ادنا ای لطف آؤندا اے جتنا اک لمیری نظم پڑھ کے حاصل ہوندا اے۔
ادہدی اک نظم دا عنوان اے۔

’ساڑا‘

تدھ غلابی چنی رنگی

میں غلابی پگ

دودلاں تا اتا ملنا

تک نہ سکیا جگ

لکھی نظم لکھنا حدوں ودھ مشکل کم اے۔ ایسی نظم وچ اک تے لکھی بحر ورتی جاندی اے تے دو جے بہت گھٹ لفظ ورتے جاندے نیں۔ خاص طور تے ایسے الفاظ استعمال کیے جاندے نیں جیہڑے لفظ گھٹ تے معنی بہت وسیع رکھدے نیں۔ ایسی طرح نظم وچ گھٹ توں گھٹ مصرعے لکھے جاندے نیں فیہر کوشش کیتی جاندی اے پئی مضمون یا جذبے یا خیال دا مکمل ابلاغ ہو جاوے۔

جس لکھی نظم وچ ایہہ سکھے خوبیاں ہون موجود اوہ اک معجزہ بن جاندی اے۔ جویں اک نظم اے۔

اک دن اوس توں چکھیا میں

کدی ڈھپ وچ بارش ہوندی اے

اوہ ہسدیاں ہسدیاں روون لگی

ڈھپ وچ بارش ہون لگی

جے شاعر خیال یا جذبے نوں لکھی نظم دے قالب وچ ڈھالن وچ ناکام رہوے تے فیہر ادہدی نظم اک اجیہی بھارت بن جاندی اے جس نوں کوئی سمجھ نہیں سکدا۔ اوہ نظم صرف لفظاں دا کھنڈر بن جاندی اے۔ عمارت نہیں بن دی۔

باقی صدیقی نوں ایہہ کمال حاصل اے پئی اوس نے لکھی توں لکھی نظم لکھی تے اوہدے وچ خیال یا جذبے دا مکمل ابلاغ تے ترسیل کہتی۔ ایس پاروں ادہدیاں نظماں معجزہ بن گئیاں تے قارئین دے دلاں وچ اتر گئیاں۔ جویں اک نظم اے:

آزادی

اُچیاں کندھاں

ڈک نہ سکن

پھلاں نی خوشبو

جویں باغ دے آلے دوالے تعمیر کیتیاں گئیاں اُچیاں کندھاں پھلاں دی خوشبو نوں روک نہیں سکدیاں ایسے طرح آزادی دے جذبے نوں نہ کندھاں، نہ جیلاں، نہ خاردار تاراں تے نہ سرداں ڈک نہ سکدیاں نیں۔

4- پرتاں

باقی صدیقی دی شاعری نوں اک توں ودھ بوہتیاں سطحاں اُتے محسوس کیتا جاسکدا اے۔ ایہدی وجہ ایہہ وے پئی شاعر نے لفظاں نوں ورتدیاں

ہوئیاں اوہناں نوں اک نالوں بوہتیاں تہواں (پرتاں) دتیاں نیں۔ خاص طور تے اوہدے شعراں دیاں دو تہواں (پرتاں) فوری طور تے سامنے آؤندیاں نیں۔

شعردی اک ظاہری پرت اے جس نوں لفظی پرت وی آکھیا جاسکد اے یعنی شعر پڑھدے ہوئیاں جیہڑے لغوی معنی سامنے آؤندے نیں، اوہ ظاہری پرت اے۔

شعردی دوجی باطنی پرت اے جس دا مطلب اے پئی شعردی معنوی پرت یعنی اوہ لفظاں اوہلے لکے ہوئے معنی دی پرت ہوندی اے۔ ایہہ پرت اوہوں سامنے آؤندی اے جدوں لفظاں دے معنیاں اُتے گوہ کیتا جاوے تے شاعر دے پیغام نوں سمجھن دی کوشش کیتی جاوے۔ مثال دے طور تے باقی صدیقی دی اک کئی نظم پیش کیتی جاسکدی اے۔ نظم دا عنوان اے ”بڑھاپا“:

بڑھاپا

گڈی لنگھ گئی

چھپے رہ گیا

بھاں بھاں کرناٹیشن

شاں شاں کرنے کن

شعردے ظاہری یا لفظی معنی ایس طرح بن دے نیں۔

پنڈ دا اک نکاٹیشن اے جتھے سویرے اک گڈی لنگھدی اے تے شام ویلے اوہو گڈی واپس پرت دی اے۔ سارا دن اسٹیشن ویران، اُجاڑتے اُداس دکھالی دیندا اے، نہ کوئی سواری، نہ کوئی مسافر، نہ ٹھیلے والا، نہ کوئی قلی ہوندا اے۔ صرف اک اسٹیشن ماسٹر کلا ہوندا اے اوہ سارا دن دھوتی بندھ کے تے بنین پا کے بوڑھ دی چھاں تھلے منجی اُتے لہا پیا رہندا اے۔ جس ویلے گڈی آؤندی اے اوہ کاشا بدلدا اے تے جھنڈی ہلاؤندا اے۔ اک دوسواریاں گڈی چڑھدیاں تے لہندیاں نیں۔

گڈی جس ویلے اسٹیشن توں روانہ ہوندی اے تے ڈور تیک اوہدی آواز کتاں وچ شاں شاں بن کے گونجی رہندی اے۔ اوہدے ڈور جان مگروں ویران، اُداس تے سنان اسٹیشن رہ جاندا اے۔

شعردے ایس ظاہری منظر توں اڈہن لفظاں دے باطنی معنیاں ول جھات پائیے تے اک نویکلا منظر اکھاں سامنے آؤندا اے۔ شاعر نے نظم دا عنوان بڑھاپا رکھیا۔ ایس عنوان نوں سامنے رکھو تے تصویر کجھ ایس طرح بن دی اے پئی بندے دی جوانی لنگھ گئی اے تے چھپے بڑھاپا پارہ گیا اے۔ یعنی جوانی دیاں خوشیاں، لطف، مزے تے عیش سب ختم ہو گئے نیں تے ہن چھپے ویران، اُداس تے لاچار بڑھاپا پارہ گیا اے۔

بندہ منجے اُتے کلا لہا پیا رہندا اے۔ اوہدے کناں وچ جوانی دے دے دوستاں، یاراں، بیلیاں دیاں آوازاں گونج دیاں رہندیاں نیں تے جوانی دے سہانے سن بھانے منظر اکھاں سامنے پھر دے رہندے نیں۔ بڑھاپا بندہ اوہناں آوازاں تے حسین یاداں دے سہارے دن گزاردا اے۔ شاعر ایس نظم راہیں ایہو منظر بیان کرنا چاہندا اے پر اوہ علامتاں راہیں ایس منظر نوں زیادہ من کھچوں بنا کے پیش کر دا اے تاں جے پڑھن والے علامتاں دی ورتوں توں وی مزے لین۔

ایسے مضمون نوں اک اُردو شاعر نے ایس طرح بیان کیتا اے:

بیتے ہوئے لمحے کچھ ایسے ہیں
تہائی جنھیں دہراتی ہے

مومن خاں مومن نے آکھیا سی:

تم میرے پاس ہوتے ہو گویا
جب کوئی دوسرا نہیں ہوتا

انگریزی شاعر ورڈزورٹھ اپنی نظم Daffodils وچ آکھدا اے:

For oft, when on my couch I lie
In vacant or in pensive mood,
They flash upon my inward eye
Which is the bless of solitude;

5۔ پوٹھوہاری لہجہ

سیانے آکھدے نیس پئی ہر باراں کوہ اُتے زبان بدل جاندا اے۔ لاہور وچ پنجابی زبان دا لہجہ ما جھی بولیا جاندا اے تے جے انسان لاہور وچ جہلم
دل سفر کرے تے جہلم توں ای پنجابی زبان دا لہجہ بدل جاندا اے۔ جہلم توں اگے پوٹھوہار دا علاقہ شروع ہو جاندا اے تے اتھہ پنجابی زبان دا پوٹھوہاری لہجہ
بولیا جاندا اے۔ پوٹھوہار دے علاقے وچ راولپنڈی، کہوٹہ، اسلام آباد، کوہ مری تے انک دے علاقے آ جاندا اے نیس یعنی ایبٹ آباد تیک پوٹھوہاری لہجہ ای
بولیا جاندا اے۔

پنجابی دا ایہ لہجہ بڑا مٹھاتے نرم اے۔ ایہدے وچ حرف ”ن“ بہت زیادہ بولیا جاندا اے۔ جو ایہہ کس دا قلم اے نوں آکھدے نیس۔ ایہہ کس نا قلم
اے۔ ایہہ کس نی کتاب اے۔ گتھے گشتانی اوے (کتھے جانا اے) وغیرہ وغیرہ۔

باقی صدیقی سہام نیکسلا دے وسنیک سن تے اوہ پوٹھوہاری لہجہ وچ گل کتھہ کر دے سن۔ ایس لئی اوہناں نے جس سے پنجابی وچ شاعری شروع کیتی
تے شاعری لئی پوٹھوہاری لہجہ اپنایا۔

باقی صدیقی نے ایس لہجہ دی مٹھاس توں چوکھلا بھ لیا اے۔ اوہناں اپنیاں نظماں وچ ایہیے لفظ ورتے نیس جیہناں وچ حرف نوں دی تکرار نال
موسیقی جنم لیندا اے۔ جو ایس اک نظم اے۔

گجھے روگ

اکھیاں وچوں کر کر پوے

ارماناں ناسوگ

اچے شملے نال نہ چھین

دلے نے گجھے روگ

ایس نظم وچ حرف ن دی تکرار نے اک خاص موسیقی پیدا کردتی اے جس نے نظم دے آہنگ نوں من کھچواں بنا داتا اے۔

6۔ موسیقی

شاعری وچ عام طور تے غزل وچ خاص طور تے ایہیے الفاظ ورتے جاندا اے نیس۔ جیہناں نال غزل وچ تغزل دارنگ پیدا ہوندا اے۔ غزل وچ کول

کوئل، ہلکے پھلکے تے نرم نرم الفاظ ورتے جاندے نیں، جیہڑے غزل وچ موسیقی دا انگ اُگھیر دے نیں۔
 باقی صدیقی دا کمال اے پئی اوہناں نے اپنیاں نظماں وچ موسیقی پیدا کر دتی اے۔ اوہناں نے کمال فنکاری نال نظماں وچ مترنم بحر اسعمال
 کیتیاں نیں۔ ایس توں اڈ گاؤندے وچاؤندے لفظ ورتے نیں تے خاص طور تے لفظاں دی تکرار نال موسیقی دا عنصر پیدا کیتا اے۔
 اوہناں نے نظماں وچ ایسے قافیے ورتے نیں جیہناں وچوں موسیقی دے سوئے بکھڑے نیں۔ ایہ وجہ اے پئی باقی صدیقی دیاں کئی نظماں گائیاں جا
 سکدیاں نیں تے اوہناں وچ موجود موسیقی نظم سنن والیاں دے جذبیاں نوں تہدی اے تے کتاں وچ رس گھول دی اے۔
 جویں نظم اے۔

تاہنگ

اُچے اُچے بُٹیاں تے نمی نمی چاننی
 رات چٹا ریشمی دوپٹہ پئی تاننی
 چنے وچوں لٹھی اک نار مینڈے ہان نی
 اکھاں نیاں بکھنی تے دلاں نیاں چاننی
 اُچے اُچے بُٹیاں تے نمی نمی چاننی
 انگ انگ ہناں تے ونگ ونگ بولنی
 دلاں نیاں گنچھلاں جوانی پئی کھولنی
 ایویں پئی جھلنی تے ایویں پئی ڈولنی
 میں تے نہ جاناں پر دنیا تے چاننی
 اُچے اُچے بُٹیاں تے نمی نمی چاننی

ایس نظم وچ شاعر نے اُچے اُچے، نمی نمی، انگ انگ، ونگ ونگ وگے لفظاں دی تکرار نال موسیقی پیدا کیتی اے۔ ایس توں اڈ چاننی، تاننی، ہان نی،
 چاننی، بولنی، کھولنی تے ڈولنی دے توانی دی ورتوں نال وی موسیقی جنم لیندی اے۔ فیر رات، ریشمی، چنے، نار، نیاں، جوانی جھلنی، ایویں، وگے نرم نرم تے کوئل
 لفظاں نے وی ایس نظم وچ ترنم پیدا کیتا اے۔ ایس طرح باقی صدیقی دیاں نظماں وچ موسیقی پیدا ہوندی اے جیہڑی پڑھن سنن والیاں دے دلاں دے تار
 چھیڑ دیندی اے۔

7۔ لوک گیتاں دارنگ

پوٹھوہار دا علاقہ لوک گیتاں دی دھرتی اے۔ ایس توں دے، لوک گیت، ہر تھاں تے ہر علاقے وچ مشہور نیں۔ خاص طور تے لوک گیت ماہیا پوٹھوہار دا
 مقبول تے مشہور گیت اے۔

باقی صدیقی نے بال پنے وچ ایہہ لوک گیت سنے۔ ایہناں گیتاں دی نغمگی تے ترنم اوہناں دے لاشعور وچ سما گیا ایس لئی جس سے اوہناں نے
 پنجابی وچ نظماں لکھنیاں شروع کیتیاں تے لاشعور وچ موجود لوک گیتاں دارنگ آپ مہارے اوہناں وچ پیدا ہو گیا تے اوہناں نظماں دا مہاندر تے انداز
 بالکل لوک گیتاں ورگا بن گیا۔ ایس لئی باقی صدیقی دی نظم پڑھدے ہو یاں ایہہ احساس ہوندا اے جویں ایس کوئی لوک گیت پڑھ رہے آں۔ کیوں جے
 اوہناں وچ موجود مضمون، جذبے، الفاظ تے بحر اس نظم پڑھن والیاں نوں لوک گیتاں ورگا تاثر تے لطف دیندیاں نیں۔ جویں اوہدی اک نظم اے۔

اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں
 اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں وچ کھکھی بولے
 کبھڑے پاسوں آن ہوانے پتے جھولے
 گلیاں وچ سدھراں نے اڈنے پھرن پٹولے

اک ہور نظم اے:

وگنا پیاسواں

وگنا پیاسواں ڈھولا

چھوڑند یویں ہانہہ ڈھولا

لہراں بھیت دلے نے کھولے

وٹے وٹے آتے بولے

تینڈا مینڈاناں ڈھولا

وگنا پیاسواں ڈھولا

ڈنیا پل پل رنگ وٹائے

ڈھپ غماں نی چڑھنی آئے

کرشمے نی چھاں ڈھولا

وگنا پیاسواں ڈھولا

8- لوک کھیڈاں

باقی صدیقی نے کجھ ایہیہیاں نظماں لکھیاں نیں جیہناں دے ناں پوٹھو ہار علاتے دیاں لوک کھیڈاں اُتے رکھے گئے نیں جویں ہتھین چھوت، کوڈی، اٹی ڈنڈ، وغیرہ وغیرہ۔

ایہناں نظماں دے عنوان تے انداز بھانویں لوک کھیڈاں ورگے نیں۔ لیکن ایہناں نظماں وچ محبت تے عشق دیاں گلاں کیتیاں گھیاں نیں تے محبت وچ پیش آؤن والے واقعات بیان کیٹے گئے نیں۔ ایس توں اڈ محبت وچ اک محبوب دے دل اُتے جیہڑیاں حالتاں واپر دیاں نیں، اوہناں نوں خوبصورت ڈھنگ نال بیان کیتا گیا اے۔

ایس لئی نظم دابا ہر داروپ اک لوک کھیڈ ورگا اے جدوں کہ اندر لے روپ وچ عشق تے محبت دے افسانے موجود نیں۔ جویں اک نظم اے:

ہتھین چھوت

میں چنے نے سامنے

کھلتی اکھیاں ٹوٹ

توں پھلاں نے اوہلڑے
بُھپیا کر کے پھوٹ

جد میں اکھیاں کھولیاں
کوئی ہسیا دور
نداوہ چن نہ چاننی
نہ اکھیاں نہ نور

ایس طرح اک نظم دا عنوان اے:

کوڈی

کوڈی ہک ارمان
رنگ برنگے روپ بدل کے کھیڈن سب انسان
کوڈی ہک دستور
دشمن گھیرا پا کے آئے جن ہسن دور
کوڈی ہک آواز
جیہڑا وچ پڑے نے لتھا بھا اُس ناراز
کوڈی ہک لکیر
ہتھ لگے تے قسمت، نہیں تے وچ کلیجے تیر

ایہہ نظم اوپروں دیکھن نوں اک کھیڈ وکھالی دیندی اے پر ایہدے اندر لہرے کے دیکھیا جاوے تے حیاتی دیاں حقیقتاں چٹاک پٹاک بھنڈیاں وکھالی دیندیاں نیں تے ساہنوں حیاتی دے مختلف روپ وکھالی دیندے نیں۔ شاعر آکھدا اے پئی ہر بندہ اپنے اپنے روپ تے انداز وچ کوڈی کھیڈدا اے۔ جس سے کوئی بندہ کسے مصیبت وچ پھس جاندا اے تے اوہدی یاری دادم بھرن والے اوہدا انداق اڈاؤندے تے ہسدے نیں۔

جیہڑا بندہ ہمت تے اُدھم دے میدان وچ اُتردا اے اوہو حیاتی داراز لہ لہند اے۔ انسان دی زندگی وی مقدر راں دی کھیڈ اے۔ جے مقدر چنگے نیں تے فیر بندے نوں سمندر وچ لُٹھی ماریاں موتی ہتھ لگ جاندا اے تے جے مقدر بھیڑے نیں تے فیر اوہدے ہتھ کچھ نہیں آؤندا تے اوہ دُپ کے مر جاندا اے۔

9- سماجی تصویراں

باقی صدیقی دیاں ایہناں نظماں وچ پوٹھو ہار دے علاقے دیاں بڑیاں سونیاں سماجی تصویراں دی وکھالی دیندیاں نیں جیہناں وچ معاشرتی مناظر تے قلبی وارداتاں دا ڈاڈا ہڈا سونہنا بیان اے۔ جویں اک نظم اے ”پیارے وین“۔ ایس نظم وچ اک ماں اپنی دھی نوں داغ داز یورتے قیمتی جوڑے وکھاؤندی اے تے آکھدی اے پئی تینوں بڑا قیمتی داغ دتا جاوے گا۔ تیراویاہ وچ گج کے کیتا جاوے گا۔ لیکن دھی، داغ دیکھ کے خوش نہیں ہوندی۔ سگوں اپنے دکھ دا اظہار کر

دی اے۔ تے آکھدی اے ماں مینوں قیمتی داج دی کوئی لوڑ نہیں۔ مینوں بھانویں تئاں کپڑیاں وچ ویاہ دے۔ لیکن میرے رانجھے نال میرا ویاہ کر دے۔ ایس طرح میرے پیودی عزت وی رہ جاوے گی تے میری محبت دی توڑ چڑھ جاوے گی۔ دھی آکھدی اے۔

مینڈا داج بنا نہ امہڑیے
 میں کوئی چیز نہ منگی
 ایہہ ریشم کنڈے پوڑ سی
 ایہہ گوٹا لا سی اگ
 مینڈا جو بن چیکاں ماری
 تے ہس سی تک تک جگ
 توں اپنے ہتھیں رول نہ
 مینڈے پیو نی اچی پگ
 توں جتنا داج کھلاسیں
 میں اتنی ہوساں منگی
 مینڈا داج بنا نہ امہڑیے
 میں کوئی چیز نہ منگی

10۔ پنڈ دی سادگی

پنجابی دے پوٹھوہاری لہجے وچ پنڈنوں گراں آکھدے نیں۔ باقی صدیقی دے نیڑے پنڈ سادگی، محبت، خلوص، سچائی تے معصومیت داناں اے۔ جتھے کھوہ وگدے نیں، پیلیاں نوں پانی لگدا اے، بوڑھ دا درخت اے، اوہدی گوہڑی چھاں پٹھاں پنڈ دیاں الہڑنیاں پینگاں تھوئندیاں نیں، کھیتاں وچ ہل چلدے نیں، ہریاں بھریاں فصلاں لہلہاندیاں نیں۔ بلداں دے گلے وچ ٹلیاں وجدیاں نیں۔

ترنجن وچ گویاں چرخہ کندیاں تے ڈھولے ماہیے گاؤندیاں نیں۔ کلکی پاؤندیاں تے نچدیاں نیں۔ پنڈ دے لوک سادہ تے مخلص ہوندے نیں۔ باقی صدیقی نے جدوں اپنا گراں چھڈیا سی اوہ اک سادہ پنڈ سی۔ جس ویلے اوہ تہاں (30) ورہیاں گروں اپنے گراں پریتا تے اوہ وکھ کے حیران رہ گیا پئی کچی حویلیاں دی تھان کئی منزلہ کچے مکان بنے ہوئے سن۔ ہل دی تھان ٹریکٹر کھیتاں وچ رولا پارہے سن۔ کھوہ دی تھان ٹیوب ویل سی۔ داتریاں دی تھان ویٹ تھریشر نال کنکاں وڈیاں تے گاہیاں جارہیاں سن۔ بوڑھ دے گھنے درخت نوں وٹھ کے پکا میدان بنا دتا گیا سی تے سارا ماحول ای بدلایا ہو یا سی۔ ایس لئی باقی صدیقی چیک اٹھیا۔

ایہہ نہیں مینڈا گراں

نہ اوہ پینگاں نہ اوہ تھوئے

نہ اوہ کھمرے کھمرے ٹوئے

نہ اوہ گوہڑی چھاں

ایہہ نہیں مینڈا اگر اں
کھیڈاں سب وچالے پیاں
نہا وہ جن نہا وہ سیاں
ایویں پھیڑے پاں
ایہہ نہیں مینڈا اگر اں

☆☆☆

چندن رکھتے ویہڑا _____ نجم حسین سید

نجم حسین سید پیراں پوری بٹالہ ضلع گورداسپور وچ 127 اکتوبر 1937ء نوں پیدا ہوئے۔ اوہناں نے مڈھلی تعلیم بٹالہ وچ حاصل کیتی۔ فیر جدوں 1947ء وچ پاکستان دا قیام عمل وچ آیا تے ایہناں دا خاندان بٹالہ توں ہجرت کر کے پاکستان آ گیا تے اتھے لاہور وچ وٹوں اختیار کر لئی۔

نجم حسین سید نے گورنمنٹ کالج لاہور توں بی اے دا امتحان پاس کیا۔ فیر ایف سی کالج لاہور وچ داخل ہو گئے۔ اوہوں انگریزی ادب وچ ایم اے پاس کیا۔

کچھ عرصہ انگریزی دے لیکچرار رہے۔ فیری ایس ایس کر کے پاکستان آڈٹ اینڈ اکاؤنٹس سروس وچ چلے گئے۔

پنجابی زبان تے ادب نال آپ نوں فطری لگاؤ سی۔ ایس لئی پنجابی وچ شاعری کیتی، ڈرامے لکھے، نالے پنجابی تنقید نگاری دی بیہہ رکھی۔

1974ء وچ شعبہ پنجابی پنجاب یونیورسٹی دے چیئر مین رہے۔ دو سال گروں اپنے محکمے وچ پرت گئے تے اکاؤنٹس جنرل پنجاب دے عہدے اُتے تعینات ہوئے۔ جتھوں 1997ء وچ ریٹائر ہوئے۔

نجم حسین سید خاموش طبع تے درویش منش نیں۔ طبیعت وچ سادگی، شرافت تے عاجزی ایس حد تک موجوداے پئی جس زمانے وچ اکاؤنٹس جنرل پنجاب سن۔ آپ نوں حکومت ولوں دو دو کاراں ملیاں ہونیاں سن۔ ایس دے باوجود پیدل گھر جان دے سن کیوں جے آپ دی رہائش جیل روڈ اُتے سی۔

سادہ لباس پاؤندے نیں تے کچھ نواں تے نوئی کلام کم کرن دی امنگ دل وچ رکھ دے نیں۔ موسیقی نال لگاؤ اے۔ ایس لئی گھر وچ موسیقی دے آلات رکھے ہوئے نیں۔ جدوں روح کر دا اے تے شاہ حسین دیاں کافیاں گاؤندے نیں۔ اپنی ذات وچ مست الست رہندے نیں۔

آپ دیاں لکھتاں وچوں سیدھاں، ساراں، بارودی وار، چندن رکھتے ویہڑا، جنگل دارا کھا، رُت دے کم، تخت لاہور، بوہتیاں مشہور نیں۔

آپ دی سوچ تے اپروچ نوئی کلام اے ایس لئی آپ دی تنقید عام تنقید نگاری توں نوئی کلام تے وکھری اے۔ آپ دی شاعری روایت نال ضرور مجوی ہوئی اے پر اوہ دے وچ نوں سوچ، نوں فکر تے ہیئت دے نوں تجربے موجود نیں۔

چندن رکھتے ویہڑا

ایہہ شاعری دا مجموعہ اے جیہدے وچ مختلف قسم دیاں نظماں نیں۔ جویں کتاب داناں عام روش تے روایت توں ہٹ کے وے۔ ایسے طرح ایہہ یاں نظماں وی عام روش تے روایت توں ہٹ کے نیں۔

نجم حسین سید نوئی کلام شاعر اے تے نوئی کلامی سوچ دا علمبردار اے۔ اوہدی سوچ وچ چار دو جے سماجی شاعران توں دکھری اے۔ اوہ سوچدا اے پئی ایس دھرتی اُتے انسان نوں کیوں پیدا کیا گیا اے؟ اوہدی تخلیق دا مقصد کیہہ اے؟ تے انسان دی آخری منزل کیہوی اے؟

ایس توں اڈا ایس کائنات نوں کیوں پیدا کیا گیا اے؟ تے ایس کائنات دے اوہلے کیہڑے کیہڑے بھیت لکے ہوئے نیں؟ ایس سارے سنسار دا پار کیہہ اے؟ انسان تے کائنات دا آپوں وچ سمبندھ کیہہ اے؟

نجم حسین سید ایہناں ڈوہنگیاں سوچاں نوں علامتاں راہیں بیان کر دا اے تے اوہ علامتاں تہ در تہ ہونڈیاں نیں۔ جویں گنڈھے (پیاز) دے پھلکے ہونڈے نیں۔ اک پرت اتاروتے دو جی پرت ساہنے آجانڈی اے دو جی پرت لاہوتے تہ جی پرت ظاہر ہو جانڈی اے۔

علامت نگاری دیاں ایہہ پر تاں لفظاں تے معیاں دے نویں نویں روپ ساہنے لیاؤندیاں نیں۔ جیوں آپ دی اک نظم اے۔

رب دے گواہنڈھ فلیٹ پوائے
 پٹھ پیاں پوانیاں، ہن دل مئے نہ مئے
 ساہبو کھنیاں
 سینے وچ ملک نوری کتھوں ہتھ تے لشکنا نکلے
 اُتے جیہڑی شے نوں لاؤر پاپا ہو جائے رُپا
 نہ رہی کھان نوں مٹی نہ دھون نوں پانی لہھے

باراں ماہ

باراں ماہ شاعری دی اک پرانی صنف اے جیہدے وچ شاعر باراں مہینیاں دا ذکر اپنی ذات دے حوالے نال کردا اے۔ اپنی ہڈ بیتی، دلی کیفیتاں تے احساسات تے دل اُتے واپردیاں حالتاں نوں مؤثر انداز وچ پیش کردا اے۔ نال نال اوہ جس مہینے دا ذکر کردا اے۔ اوس مہینے دے بندیاں اتے موسمی اثرات دا ذکر وی کردا اے۔ اوہناں موسمی اثرات پاروں دل دیاں حالتاں، دل وچ ہنگرن والے جذبیاں دا ذکر کردا اے۔

سید بلھے شاہ تے سید وارث شاہ نے بڑے سوہنے باراں ماہ لکھے نیں۔ اوہناں وچ اوہناں نے مہینے دی مناسبت نال موسمی اثرات دا دل دی کیفیت تے حالت نال کمال خوبصورتی نال سمبندھ جوڑیا اے۔ جویں سید بلھے شاہ، باراں ماہ وچ چیت مہینے بارے لکھدے نیں:

چیت چمن وچ کونلاں نت کوکو کرن پکار
 میں سن سن ٹھر ٹھر رہی کب آدے گھر یار
 ہن کیہ کراں جو آیا چیت
 بن تن پھول رہے سب کھیت
 دیندے اپنا انت نہ بھیت
 ساڈی ہار ساڈی جیت
 ہن میں ہاریاں
 ہن میں ہاریاں
 ہن میں ہاریاں اپنا آپ
 ساڈا عشق ساڈا کھاپ
 تیرے نیونہہ دا شوہ کیا تاپ
 بلھا شوہ کیہہ لایا پاپ
 کارے ہاریاں

(ص 357 کلیات بلھے شاہ)

نجم حسین سید ہوراں وی ”باراں ماہ“ لکھیا پر لکھن دا اسلوب تے ہیئت دکھری ورتی اے۔ روایت توں ہٹ کے نواں ای مضمون بیان کیتا اے تے نالے علامتاں راہیں گلاں کیتیاں نیں۔

باراں ماہ۔ بھادریں دی شام

جس ویلے آن کے چڑھیاں کانگاں
اساں لہندے دل منہ کر کے دتیاں بانگاں
ہن دیکھ کے جائیں سنگیاں صفیاں وچھائے
تے رات لگھایے نیت لعل شکرانے دے

نویں تجربے

نجم حسین سید فطری طور تے روایت پسند نہیں سکوں جدت پسند نہیں۔ اوہناں دا خیال اے پئی جو یں رت بدلدی اے تے پرانے پتے زکھاں توں جھڑ جانے نہیں فیروہناں دی تھاں نویں پتے ہنگر آؤندے نہیں۔ ایہہ قدرت دا نظام اے۔ بندہ وی قدرت دی کاریگری دا اک شاہکار اے۔ ایس لئی اوس نوں چاہندا اے پئی اوہ نویاں نویاں شیواں ایجاد کرے۔ نویں تجربے کرے تے نویں طریقے اختیار کرے تاں جے حیاتی پتھر وانگوں اک جامد شے بن کے نہ رہ جاوے سکوں اوہدے اندر نوں پن تے نوں روپ پیدا ہووے تاں جے آؤن والیاں نسلاں اوہناں توں لا بھ لہین فیروہ نوں پوڑی اُتے چڑھ کے اگانہہ بی ودھاو تے ترقی دیاں منزلاں ملے کران۔

جس طرح علامہ اقبال نے بندے دے تخلیق کار ہون بارے ایس طرح اظہار کیتا اے۔

تو شب آفریدی چراغ آفریدم
سفال آفریدی ایام آفریدم

ترجمہ:

اے اللہ تعالیٰ توں رات بنائی میں دیو ا بنا داتا۔ توں مٹی پیدا کیتی میں پیالہ بنا داتا۔ توں جنگل، صحرا پیدا کیتے میں اوہناں نوں باغات تے گلستان بنا داتا ایسے طرح نجم حسین سید حیاتی دے ارتقا دے چاہیوان نہیں پئی ایس کائنات وچ اوس ویلے ترقی تے کسں پیدا ہووے گا جدوں اوہدے وچ نویں نویں تجربے ہون گے، نویاں تخلیقات ظاہر ہون سکھیاں تے حیاتی اگانہہ ودھے گی۔ ادب نوں وی ترقی اوس سے حاصل ہووے گی جس ویلے اوہدے وچ نویں نویں تجربے ہون گے ایس لئی اوہناں نے آپوں پنجابی ادب دی بڑھوتری لئی نویں نویں ادبی تجربے کیتے نہیں۔ اوہناں نے ایہناں تجربیاں راہیں جتنے فکری تبدیلیاں کیتیاں نہیں اوہناں نے ہیبت دے نویں تجربے وی کیتے نہیں۔

نجم حسین سید نے پابند نظم دے رواج نوں مسترد کر دتا۔ قافیہ تے ردیف دی پابندی توں ناری اختیار کیتی تے بحر یا وزن اوڑان دی ورتوں دا خیال بھڑ دتا۔ سکوں اوہدے خلاف تحریک دائمہ بھسیا۔ صرف فکر، خیال تے مضمون دے بیان تے ترسیل اُتے زور دتا۔ ایس توں اڈ اوہناں نے مضمون نوں وی نویاں علامتاں، نویں لفظاں دے دوہرے معنیاں وچ ولیٹ دتا، سکوں اوہناں نے نویاں علامتاں گھڑیاں۔ ایس توں اڈ جے کلاسیکی علامتاں نوں اپنے کلام وچ ورتیا اے تے اوہناں نوں نویں معنی عطا کیتے نہیں۔

اوہناں دی اک نظم اے:

باہر دی آواز

کون پیا وچ ہیلو ہیلو کر دا

باراں ماہ۔ بھادریں دی شام

جس ویلے آن کے چڑھیاں کانگاں
اساں لہندے ول منہ کر کے دتیاں بانگاں
ہن دیکھ کے جائیں سکیاں صفاں وچھائے
تے رات لنگھائیے نیت نفل شکرانے دے

نویں تجربے

نجم حسین سید فطری طور تے روایت پسند نہیں سگوں جدت پسند نہیں۔ اوہناں دا خیال اے پئی جو یں رت بدلی اے تے پرانے پتے زکھاں توں جھڑ جانے نیں فیر اوہناں دی تھان نویں پتے پنکر آؤندے نیں۔ ایہہ قدرت دا نظام اے۔ بندہ وی قدرت دی کاریگری دا اک شاہکار اے۔ ایس لئی اوس نوں چاہیے اے پئی اوہ نویاں نویاں شیواں ایجاد کرے۔ نویں تجربے کرے تے نویں طریقے اختیار کرے تاں جے حیاتی پتھر وانگوں اک جامد شے بن کے نہ رہ جاوے سگوں اوہدے اندر نواں پن تے نواں روپ پیدا ہووے تاں جے آؤن والیاں نسلاں اوہناں توں لایاں لہن فیر اوس نویں پوڑی اُتے چڑھ کے اگانہہ پیرودھاو تے ترقی دیاں منزلاں طے کرن۔

جس طرح علامہ اقبال نے بندے دے تخلیق کار ہون بارے ایس طرح اظہار کیا اے۔

تو شب آفریدی چراغ آفریدم
سفال آفریدی ایان آفریدم

ترجمہ:

اے اللہ تعالیٰ توں رات بنائی میں دیو بنا دتا۔ توں مٹی پیدا کیتی میں پیالہ بنا دتا۔ توں جنگل، صحرا پیدا کیتے میں اوہناں نوں باغات تے گلستان بنا دتا ایسے طرح نجم حسین سید حیاتی دے ارتقا دے چاہیوان میں پئی ایس کائنات وچ اوس ویلے ترقی تے تحسن پیدا ہووے گا جدوں اوہدے وچ نویں نویں تجربے ہون گے، نویاں تخلیقات ظاہر ہون گئیاں تے حیاتی اگانہہ ودھے گی۔ ادب نوں وی ترقی اوس سے حاصل ہووے گی جس ویلے اوہدے وچ نویں نویں تجربے ہون گے ایس لئی اوہناں نے آپوں پنجابی ادب دی بڑھوتری لئی نویں نویں ادبی تجربے کیتے نیں۔ اوہناں نے ایہناں تجربیاں راہیں جتھے فکری تبدیلیاں کیتیاں نیں اوہناں نے بعینہ تے نویں تجربے وی کیتے نیں۔

نجم حسین سید نے پابند نظم دے رواج نوں مسترد کر دتا۔ قافیہ تے ردیف دی پابندی توں نا بری اختیار کیتی تے بحر یا وزن اوزان دی ورتوں دا خیال چھڈ دتا۔ سگوں اوہدے خلاف تحریک دائمہ نہیہ۔ صرف فکر، خیال تے مضمون دے بیان تے ترسیل اُتے زور دتا۔ ایس توں اڈ اوہناں نے مضمون نوں وی نویاں علامتاں، نویں لفظاں دے دوہرے معنیاں وچ ولیٹ دتا، سگوں اوہناں نے نویاں علامتاں گھڑیاں۔ ایس توں اڈ جے کلاسیکی علامتاں نوں اپنے کلام وچ ورتیا اے تے اوہناں نوں نویں معنی عطا کیتے نیں۔

اوہناں دی اک نظم اے:

باہر دی آواز

س۔ کون پیا وچ پہلو پہلو کردا

لیبہ دی خبر اے۔ اپنا ای بندائے
 تھری ٹوکس۔ فیر
 کیہڑی پچھڑ؟
 جتھے ہال وچ کوئی نہ ہووے
 پچھڑاویں بور کرے گی
 ڈرائیونگ ٹھیک اے
 ہیلو ہیلو۔ ڈرائس کنکٹ تال کر دیو
 کوئی وڈائی ڈ۔ ٹھہ اے
 تھوڑی کیتیاں نیں
 لکھ واری ایس ڈس کنکٹ کرے
 لہنوں ایہو نمبر ملنا اے۔

ترقی پسند تحریک

نجم حسین سید ترقی پسند تحریک نال سمبندھ رکھدے نیں ایس پاروں اوہ رومانیت دے سمندر وچ ڈبن دی تھاں ہقیقتاں دے ترجمان نیں۔ اوہ خیالی،
 فرضی تے تخیلاتی گھاں توں دور ندے نیں تے روایتاں وچوں ہقیقتاں کڈھ کے ظاہر کردے نیں۔ اوہناں دی شاعری وچوں ایہہ ہقیقتاں چٹاک پٹاک
 بھمدیاں نیں تے حقیقت نگاری دیاں چٹکیاں مثالاں لہمدیاں نیں۔
 جویں اک نظم اے:

ویہہ ور ہے

۱۰۰ سال لاہور شہر دیاں سڑکاں اُپر
 پوریں پوریں اپنے پیر وچھائے
 ویہہ ور ہے

اسان من حرام دیہاڑی داراں وانگر
 ہولی ہولی اک اک اٹ اکھیری
 مڑکے او سے کھوڑ وچ لائی
 دیہڑے دیہڑے اندر اندر
 اپنے ہتھیں ایس گنکاں ہار چلائے

ویلا قیمتی اے

نجم حسین سید دا نظریہ اے پئی ویلا بڑا قیمتی اے۔ ایس نوں بلاوجہ ضائع نہیں کرنا چاہیدا اے سگوں ایس نوں کے کم کار وچ ورتنا چاہیدا اے۔ جے ویلا

مظاہر بادشاہ ظہیر الدین بابر و انگوں خوشیاں، عیش تے عشرت وچ لنگھایا جاوے تے سب توں چنگا اے۔ ایہہ ویلے توں زیادہ خوشیاں سمٹین دانظریہ دھرتی دے بہت سارے واسیاں دانظریہ اے۔ اوہ لکھدے نیں:

ذکی، یکے، بیگی، گو لے
اک دو جے دے اُپر تھلے
اک دو جے نوں ٹکلی چلے
چلوںی پاسنو

جنسیت

نجم حسین سید دی شاعری وچ جنسی مضامین تے خیالات وی موجود نیں پر اوہناں کول جنسیت، میراجی تے مشتاق صوفی ورگی کھلم کھلا جنسیت نہیں سکوں اوہدے اُتے علامتاں دا پردہ موجود اے یعنی جنسیت دے مضمون نوں علامتاں دی چادر وچ لپیٹ کے بیان کیتا اے۔ ایس طرح اوہدی تپش گھٹ گئی اے تے اوہدے اظہار وچ اک خاص قسم دارکھ رکھاؤ پیدا ہو گیا اے۔ اوہناں دا خیال اے پئی اوہناں تو ماں نے ترقی دیاں منزلوں طے کیتیاں نیں جیہڑیاں مذہب توں دور رہیاں نیں۔ ایس لئی اسلام نوں جاہل مولوی کولوں سخت خطرہ اے کیوں جے ایہناں جاہلاں مولویاں نے اسلام مذہب نوں جتنا نقصان اڑایا اے ہو رکھے نے نہیں اڑایا۔

علامہ اقبال وی ایہناں مذہبی ٹھیکیداراں کولوں بہت تنگ سن۔ ایس لئی اوہناں نے فرمایا:

بہت دیکھے ہں میں نے مشرق و مغرب کے مے خانے
یہاں ساقی نہیں پیدا وہاں بے ذوق ہے صہبا
یہی شیخ حرم ہے جو چرا کر بیچ کھاتا ہے
گیم بوڑڑ دلق اولیٰ و چادر زہرہ

(بال جبریل 38)

نجم حسین سید کول وی ایہیاں نظماں بہت لکھدیاں نیں جیہناں وچ مولوی تے ملاں اُتے تنقیدی تیرور سائے گئے نیں تالے مولویاں دے پھیلائے ہوئے مذہب توں بیزاری دا اظہار کیتا گیا اے۔

جویں اوہناں دی اک نظم اے:

نواں معراج نامہ

گھوڑے بنھہ طیلیوں اسیں چڑھے براقیں
کھریاں چند نکائیاں تے چنگیاڑے تارے
دوزخ دیگاں کھڑکدیاں خوشبوئیں کھلارے

اوہناں نے جنسی جذبے دی ترجمانی اک نظم وچ ایس طرح کیتی اے پئی اوہدے اُتے علامتاں تے لفظاں دا پردہ پادتا اے۔ جیہناں اوہلے اوہدی بڑھئی لک تھپ گئی اے۔

جوں اک لطم اے:

اک کچے تماشبین دی گل

میراناں اے اصلی رکھو

مہینا ہو یا اے

بھائی جان مینوں شہر لیائے

مینوں مسرت کر کے سدوائے

آپاں نال ڈنی آں

کڈے ٹھنڈے ہتھ نے تیرے

میرے ای ہتھ نہ ٹھنڈے رکھو

ہو روی ہتھ ہزاراں نیں

ٹھنڈے ہتھاں والیاں مڑ کے مٹی گوہن میں آدنا

جس ویلے راتاں ٹھنڈیاں ہوئیاں وڈیاں بل پینے نے ہیٹر

دھیماپن

نجم حسین سید دے مزاج وچ قدرتی طور تے دھیماپن موجود اے۔ اوہناں دی آواز وچ مرداں ورگی گھن گرج اُکا نہیں۔ اوہ بڑے دھیمے لہجے وچ گل کتھ کر دے نیں۔ اتھوں تیک پئی طالب علماں نوں پڑھاؤندے ہو یاں وی اوہناں دی آواز ہولی تے دھی ہوندی اے۔ اوہ سدا ہولی ہولی دھیمے لہجے وچ بولدے نیں۔ جوں کوئی سرگوشی کر دالے۔ ایسے طرح اوہناں دیاں نظماں وچ گھن گرج دی تھاں دھیماپن موجود اے۔

اوہناں دیاں نظماں دی ٹور ہولی ہولی تے رُکی رُکی ہوئی اے۔ ایس لئی اوہناں وچ امنگ تے ترنگ ناں دی کوئی شے موجود نہیں۔ کیوں جے معاشرتی سماجی تے مذہبی پابندیاں دے نال نال اوہناں دی ذاتی شرافت اوہناں نوں گھل کے گل کرن توں ہوڑ دی اے۔ اوہ دو جے شاعرانہ وانگوں رولان نہیں پاؤندے، شور نہیں کر دے سگوں دھیمے لہجے وچ ہولی ہولی اپنا پیغام لوکاں تیک اپڑائی جان دے نیں۔

اوہناں نے اپنی اک نظم ”فنائی الوجود“ وچ اک بڑی وڈی گل نوں بڑے دھیمے انداز وچ ایس طرح بیان کیتا اے پئی اوہدی گوتن اُکا ای ختم ہو کے رہ گئی اے۔ اوہناں نے ایس نظم وچ اوہناں لوکاں اُتے سخت طنز کیتی اے جیہڑے شرافت دا چولا پا کے معزز بنے پھر دے نیں پر اندروں شیطان فطرت نیں۔ اوہ اکھدے نیں پئی سپ دی باہروں گنج تے جون بدل دی اے پر اندروں اوہ رہنداسپ ای اے۔

پھکارن تے سنگھنا مٹھا

ایہہ صفت جلیبی دی

سپ شنگھ والی کھیڈے کھیڈ

ایہہ لاہوے تاں پاوے کیہہ

اپنے آپ وچوں نکلے جے نکلے تاں

نکلے کیہوے داء
اپنے وچ آپ جلیبی پھاہ

دھوکے توں نفرت

نجم حسین سیدنوں دھوکے، فریب، مکاری تے چالاکی توں سخت نفرت اے۔ اوہناں دی سوچ اے پئی بندے دا ظاہر تے باطن اکو ہونا چاہیدا اے۔ کجھ لوک بڑے متقی، پرہیزگار تے پارسا دکھائی دیندے نیں پر اندروں شیطان فطرت ہوندے نیں۔ جیہڑا بندہ اوہناں دے ظاہر نوں دیکھدا اے اوہ اوہناں کولوں دھوکا کھا جاندا اے۔

نجم حسین سید اچھے مکاراں تے فرییاں دا ڈنگیا ہویا اے ایس لئی اوہ ایہناں توں ڈور ڈور رہندا اے تے لوکاں نوں وی خبردار کردا اے پئی اچھے مکاراں توں بچ کے رہنا، کدھرے دھوکا نہ کھا جانا۔

نجم حسین ہوراں نے اچھے بندیاں کولوں دھوکا تے فریب کھا کے جانوراں تے پرندیاں نال یاری لائی اے۔ اوہناں دا خیال اے پئی ایہہ جانور یا پرندے دھوکا نہیں دیندے۔ جیہدے نال اک واری یاری دوستی پالیندے نیں فیہ ساری حیاتی اوہدے نال نبھاؤندے نیں۔ اوہناں دی اک نظم بالال لئی اے۔

ساڈا بلا لال اوہدا ناں پروہنا
نیویں پا کے بیٹھیاں رہنا
تے مونہوں کجھ نہ کہنا
کھنڈ ملائیاں کھاندا کھاندا
چوہے کھان تے آیا
بوری اندر بنھ کے اسان
نہروں پار وگایا

نجم ہوراں اوس بے نون بوری وچ بنھ کے نہروں پار وگاسٹیا پر بلے نے یاری نہ جھڈی اوہ کجھ دناں مگروں گھر پرت آیا۔ ہن اوہ کدی کدی اندروں میاؤں میاؤں کردا اے۔ ایس طرح اوہناں دی اک نظم چوہا اے جیہدے وچ آکھدے نیں۔

اے ایس اگو اندر رہنے آں پر ملدے نہیں
میں تے چوہا میرا نیلی
کدی کدی ایہدا سر دس پیندا اے
کدی کدی ایہدی پوچھل
پل دا پل لہنوں و سہل ملے
تے میں کول بلاواں - نال بٹھا واں
ایہنوں گل وچ بانہواں پا کے گلاں کراں دلتیاں

ایہہ چوہا نہ تے نجم ہوراں دے گھر وچ اے تے نہ ای باہر اے۔ ایہہ صرف اوہناں دی قنوطی سوچ دی پیداوار اے۔ شاعر نوں اپنی بے قدری تے

زمانے دی سرد مہری داشدیدا احساس اے۔

نجم حسین سیدنوں ایہہ خیال اے پئی اوہ اچ پدھر داشاعر اے پر زمانے دی بے قدری داشکار اے۔ ایہہ سوچ اوہدے اندر قنوطیت پاروں پیدا ہوئی اے۔ قنوطیت دا چوہا اوہناں نوں اندر واندری پنچے ماردا اے۔

ایہو جیہا خیال شاعر دی ذاتی سوچ دا نتیجہ ہوندا اے۔ جس سے اوہ قنوطیت داشکار ہو جاندا اے اوس ویلے اوہ چوہا بن کے گھڈ وچ لک جاندا اے تے اپنی ذات اندر گم ہو جاندا اے۔

جس طرح فانی بدایوانی نے آکھیا سی:

فانی ہم تو جیتے جی وہ میت ہیں بے گور و کفن
غربت جس کو راس نہ آئی وطن بھی جس کا چھوٹ گیا

نجم حسین سیدنوں دور دی نویں شاعری دا اک اُچا ناں اے جس نے روایت توں بغاوت کیتی اے تے پنجابی شاعری نوں نویاں سوچاں، نویں تجربے تے مشاہدے، نویں ہیئت تے نویں انداز دتے نیں۔ اوہناں دی شاعری وچ روایت توں ہٹ کے نواں پن تے جدت اے تے ایہہ نواں پن پنجابی شاعری دی ترقی ول اک قدم اے۔

جے آؤن والیاں نسلاں نے اوہناں دے قدماں دے نشاناں اُتے پیر دھریا تے فیر پنجابی شاعری دا ایہہ رنگ مقبولیت دی سند حاصل کر لوے گا۔ نہیں تاں زمانے دیاں ہنریاں تے انھیریاں ایہناں نشاناں اُتے دھوڑ مٹی پا کے لوکا کئی دیاں نظراں توں اوہلے کر دین گئیاں۔

☆☆☆

گل وچ پاتم پریت مہار _____ ڈاکٹر شہزاد قیصر

ڈاکٹر شہزاد قیصر 6 مارچ 1950ء نوں محلہ سلطان پورہ لاہور وچ پیدا ہوئے۔ اوہناں نے مڈھلی تعلیم سرسید کیمبرج سکول لاہور توں حاصل کیتی۔ 1968ء وچ بی اے گورنمنٹ کالج لاہور توں پاس کیتا۔ فیر ایم اے فلسفہ دا امتحان پنجاب یونیورسٹی توں 1970ء وچ پاس کیتا۔

اوس مگروں سی ایس ایس دے امتحان وچ پہلی پوزیشن حاصل کیتی تے پاکستان دے مختلف شہراں وچ انسٹنٹ کمشنر، ڈپٹی کمشنر تے سیکرٹری ایجوکیشن

رہے۔

1994ء وچ بہاؤ الدین زکریا یونیورسٹی ملتان توں خواجہ غلام فرید اے تے تحقیقی مقالہ لکھ کے پی ایچ ڈی دی ڈگری حاصل کیتی۔ 2010ء وچ ریٹائر ہوئے تے اقبال اکادمی پاکستان دے صدر لگ گئے۔

آپ نے پنجابی اُردو تے انگریزی تاں زباناں وچ لکھیا اے تے خوب لکھیا اے۔ پنجابی وچ آپ دیاں تخلیقاں دے ناں انج نہیں۔ دو جی اکھ (نظماں)، اسماناں دے بُو ہے کھول (کافیاں)، میں ناہیں سب توں (کافیاں)، وجوگ، گل وچ پاتم پریت مہار (کافیاں)، تلاوت وجود نے عشق فقر دے سنگ۔ اُردو کتاباں دے ناں ایس طرح نہیں۔

کلیرنس سیل (انشائیے)، صاف چھتے بھی نہیں (انشائیے) آئینہ بنے ہے پیراہن (انشائیے)۔ انگریزی کتاباں دے عنوان نہیں۔

1. Quest for the Eternal
2. Theology, Culture, Poetry
3. Three Aspects of Divinity
4. The Castle of Metaphysics
5. The Golden Temple of Metaphysics of Intellect and Reason

1۔ فلسفی

شہزاد قیصر بنیادی طور تے اک فلسفی اے۔ کائنات دیاں شیواں نوں، پکھن دا اوہناں اپنا دکھرا زاویہ نگاہ اے۔ اوہ ہر شے نوں عام بندے دی اکھ تاں نہیں دیکھدے۔ سگوں اوہناں شیواں دی کہہ (پاتال) تیک لہہ کے دیکھدے نہیں۔ جہدے نال اوہناں شیواں دا دکھرا ای وجود سامنے آؤندا اے۔ ایہو وجود اوہ اپنے قارئین نوں دکھاؤندے نہیں تے قارئین حیران رہ جانداں نیں۔ مثال دے طور تے اوہناں دی اک کافی اے:

میں پوجا کر دی تیری

اللہ لوں دے وچ وسدا

ششے اندر شیشہ دھسدا

انپڑیاں ڈھیراں صفتاں دسدا

ہک ہک صفت چنگیری
میں پوجا کر دی تیری
نور و چوں ہک نور دکھائے
احمد صلی اللہ علیہ وسلم اودا نام دھرائے
گل واک ہک ہک جزو سدائے
کردا قدر تھیری

میں پوجا کر دی تیری

ایس کافی وچ شاعر نے اللہوں لوں دے وچ وسدا آکھ کے وحدت الوجود دے مسئلے ول اشارہ کیتا اے پئی ساری کائنات وچ صرف اک وجود اے جیہہ ازل توں ہے تے ابد تک رہوے گا۔ اوہ صرف اللہ دا وجود اے۔ اوہو وجود بندے دے وجود دے ہر حصے وچ سما یا ہویا اے۔ اوہو وجود دے جلوے تھاں تھاں کھلے ہوئے نیں۔

کافی دے دو جے مصرعے وچ شمشے اندر شیشہ دھدا قرآن پاک دی اوس آیت ول اشارہ اے۔ جیہہ دے وچ اللہ تعالیٰ فرماؤندا اے۔
اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكُورَةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ --- شَيْءٌ عَلِيمٌ (النور ۳۵)

ترجمہ:

اللہ نور ہے آسمانوں کا اور زمین کا، اس کے نور کی مثال مثل ایک طاق کی ہے جس پر چراغ ہو اور چراغ شیشہ کی طرح قدیل میں ہو اور شیشہ مثل چمکتے ہوئے روشن ستارے کے ہو۔ وہ چراغ ایک بابرکت درخت زیتون کے تیل سے جلایا جاتا ہو جو درخت نہ مشرقی ہے نہ مغربی خود وہ تیل قریب ہے کہ آپ ہی روشنی دینے لگے اگرچہ اسے آگ نہ بھی جلائے نور پر نور ہے اللہ تعالیٰ اپنے نور کی طرف رہنمائی کرتا ہے جسے چاہے۔ لوگوں (کے سمجھانے) کو یہ مثالیں اللہ تعالیٰ بیان فرما رہا ہے۔ اور اللہ تعالیٰ ہر چیز کے حال سے بخوبی واقف ہے۔

دو جے بند وچ ایہہ ظاہر کیتا گیا اے پئی حضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وسلم اودا وجود سراپا نور سی۔ جیہہ اللہ دے نور وچوں تخلیق ہو یا سی تے اوس نور داناں احمد رکھ دتا سی۔ اصل وچ حضور پر نور صلی اللہ علیہ وسلم اللہ دے نور گل واک جزو سن۔ ایس پاروں اللہ تعالیٰ نے معراج دی رات اوہناں دی حدوں ودھ عزت کیتی تے مقام لاہوت اُتے ملاقات دا شرف بخشیا۔

ایتھوں ظاہر ہوندا اے پئی شہزاد قیصر ہر شے نوں فلسفیانہ نگاہ نال ویکھدا اے تے فیر اوس شے دی تہ تیک اپڑدا اے تے اپنی شاعری راہیں اوس نوں بیان کر کے اپنے قارئین نوں دکھاؤندا اے تے قارئین کسے شے دی تہ یا حقیقت نوں ویکھ کے لطف وی لیندے نیں تالے حیران وی ہوندے نیں۔

2- تصوف

جس ویلے شہزاد قیصر نے خواجہ غلام فرید بارے تحقیقی مقالہ لکھ کے پی ایچ ڈی دی ڈگری حاصل کیتی، اوس سے اوہناں نوں کافیاں خواجہ غلام فرید ڈونگی نظر نال پڑھن دا موقع ملیا۔ اوہناں نے کافیاں اندر لہرے کے ویکھیا تے اوہناں نوں کافیاں اوہلے لکھے ہوئے تصوف دے بھیت دکھالی دتے۔ کافیاں وچ بیان کیتے ہوئے اسرار تے رموز اوہناں اُتے منکشف ہو گئے تے اوہناں دا دھیان تصوف ول ہو لیا اوہ پہلاں فلسفی سن تے تصوف نال جانکاری حاصل کرن مگروں فلسفی صوفی بن گئے۔

ایس توں اڈ شاعری دی خوبی اوہناں نوں رب ولوں ودیعت ہوئی سی۔ اوہناں نے اپنے فلسفیانہ تے صوفیانہ افکار نوں شاعری دے روپ وچ جدوں

و حالیا تے اوہ فلسفی صوفی شاعر بن گئے۔ ایہہ تہن خوبیاں جہوں اک شخصیت وچ جمع ہو جان تے اویہ گھانے دا ایہہ شاہکار تے تاہن بن جاندی اے جس دی آواز صدیاں دے گنہ وچ گونجی رہندی اے۔

اوہناں دیاں صوفیانہ فلسفیانہ کافیاں دا مجموعہ گل وچ پانچم پرست مہار 1989ء وچ چھاپے پڑھیا۔ تے بڑی چھیتی پنجابی ادبی مکتلاں وچ مقبولیت دی سند پائی گئی تے اوہناں مکتلاں دی رونق بن گیا۔

جے ایس مجموعے دیاں کافیاں دا مطالعہ گوہ دی اکھ ٹال کیتا جاوے تے تصوف دے بہت سارے کچھ سامنے آؤندے نیں جیہڑے روح نوں بالیدگی تے تازگی عطا دے نیں۔

جو یں اک کافی اے۔

بسم اللہ دی پوڑی لائیں

مادی	مذہ	دا	کیہ	بھروسا
ٹٹ	پھٹ	جاندی	سائیں	
جک	تاں	لکھاں	ول	چھل کر دا
سو	کوڑیاں	راہیں		
سو	وچار	تاں	عاجز	تھیندا
کدے	ن	پڑدا	بائیں	

شہزاد قیصر دے نیڑے ایہہ دنیا مادہ اے تے مادے دا انجام فنا اے۔ کیوں جے مادہ عارضی، فانی تے ہاک اے ایس لئی مادے اتے اعتبار نہیں کیتا جا سکدا۔

جیہڑے لوک ایس مادے اتے اعتبار کر دے نیں اوہ سدا گھانے وچ رہندے نیں۔ کیوں جے انسان دو چیزاں دا مرکب اے۔ اک مادہ دو جے روح جس سے انسان مر جاند اے تے مادہ یعنی جسم مٹی وچ مل کے مٹی بن جاند اے۔ یعنی مادہ، مادے وچ مل کے مادہ بن جاند اے تے روح عالم ارواح توں آئی ہندی اے ایس لئی اوہ عالم ارواح ول پرواز کر جاندی اے۔ مطلب اے پئی کمل شیا پر جعون الی اصیلہ۔ یعنی سب چیزاں اپنے اصل ول پرت جاندیاں نیں۔ جسم مٹی دا بنیا ہوندا اے اوہ مٹی وچ مل کے مٹی بن جاند اے۔ روح، عالم ارواح توں آؤندی اے تے اخیر جسم نوں چھڈ کے اوہ ہر ای پرت جاندی اے۔

شہزاد قیصر ساہنوں ایہہ پیغام دیندے نیں پئی اگلے جہان وچ مادی کماں دا کوئی ٹٹل نہیں پینا، صرف روحانی کماں دا ٹٹل پینا اے۔ ایس طرح شہزاد قیصر مادے دی نندیا تے روح دی پالنا کر دے نیں ایہہ سارے صوفیانہ وچار تے فلسفیانہ افکار نیں۔ ایس لئی اوہناں نوں فلسفی صوفی شاعر آکھنا بالکل صحیح تے درست اے۔

اک ہور کافی وچ فرماؤندے نیں۔

بسم	اللہ	توں	گل	ٹوڑی
مادی	راہ	نہیں	بھروسا	
لکھاں	پاسے	مزد	دی	

گڈی چڑھ اسمانی تھیوے
ہتھوں ڈوری تھڑ دی
مادی قدرال ٹٹ پھٹ جاون
ساری دنیا گودی
بسم اللہ توں گل ٹردی

ایس توں اڈ شہزاد قیصر نے پنجابی وچ پہلی واری کافیاں دے عنوان مقرر کیتے نیں۔ اوس توں پہلاں شاہ حسین، سید بلھے شاہ تے خواجہ غلام فرید نے خوبصورت کافیاں لکھیاں نیں پر اوہناں وچوں کس نے وی کافیاں دے عنوانات نہیں لکھے۔ شہزاد قیصر نے پنجابی کافی دے سلسلے وچ اک نویں روایت دا اودھا کیتا اے۔

شہزاد قیصر دیاں کافیاں دے بعض عنوان مذہب تے تصوف نال سمبندھ رکھدے نیں۔ جیہناں توں ایہہ گل واضح ہوندی اے پئی اوہناں دا ذہنی جھکاؤ مذہب تے تصوف ول بہت زیادہ اے۔

جویں ازلاں توں اک چولا پایا
بسم اللہ دی پوڑی لائیں
ازلاں توں اسمان کھلوتا
بسم اللہ توں گل ٹردی
بسم اللہ دی بھیتی ہوواں
میں اللہ باجوں موئی
رب تاں دم دم نال
"تاں" میں جپدی رب دا
بسم اللہ دیاں گلاں ٹور
توں پڑھ سورۃ رحمن نی
اللہ زمین اسمان دا نور
میرا گل وجود گواچا

☆

مرشد ہتھیں ڈور
پریم نگر دا مندر دے
ازل ابد دے چکراں دے وچ
رب دیاں بے پروائیاں
اج تاں جہاں گھونگھٹ کھول

علم بنا تاں بوہا گھلدا
 توں اندریں پاویں جہات کڑے
 توں ویہڑے آوندا سائیں
 گل وچ پائم پریت مہار
 بن رب ویکھیاں گل نہیں بن دی
 میں سالک تھیں ڈردی بھجاں
 غوث الاعظم رحمۃ اللہ علیہ مہراں لائیں
 مرن توں اگے مرنا اوکھا
 میں تاں جپنا تیرا تاں
 توں احد واحد سبحان
 اللہ باجھ نہ الہ کوئی

ایہہ سچے کافیاں مذہبی تے صوفیانہ رجحان نوں ظاہر کردیاں نیں۔ جتھوں ثابت ہوندا اے پئی شہزاد قیصر دے من دے انہر مذہب تے تصوف دانور
 لٹکارے ماردا اے۔ جس طرح اوہ آپوں آکھدا اے۔

کافی اے:

اللہ باجھ نہ الہ کوئی

اللہ باجھ نہ الہ کوئی

جگ نماں بہیت نہ جانے
 آپوں بن داتا نے بانے
 ذات لوں لوں وچ سموئی

اللہ باجھ نہ الہ کوئی

حق دا سوہنا روپا کھڑدا
 کدھے نہ ظاہر باطن بھڑدا
 سائیں ہر سو نظرے اوئی

اللہ باجھ نہ الہ کوئی

اول ذات دا چانن ہویا
 نور محمدی صلی اللہ علیہ وسلم آن پرویا
 اوڑک رب دی کرنی ہوئی

اللہ باجھ نہ الہ کوئی

شہزاد قیصر دیاں بہت ساریاں کافیاں اُتے کدھرے سید بلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ تے کدھرے خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ وارنگ دکھالی دیندا اے۔ سگوں ایہہ آکھیا جاوے تے غلط نہ ہووے گا پئی اوہدیاں کافیاں اُتے سید بلھے شاہ تے خواجہ غلام فرید دیاں کافیاں دی گوہڑی چھاپ نظر آؤندی اے۔ مثال دے طور تے سید بلھے شاہ دی کافی دا اک بنداج اے۔

میری بکل دے وچ چور

کتے رام داس کتے فتح محمد

ایہو قدیمی شور

مٹ گیا دوہاں دا جھگڑا

نکل پیا کجھ ہور۔

میری بکل دے وچ چور (کلیات بلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ 261)

شہزاد قیصر اپنی کافی ”خبرے کون مچاندا شور“ وچ ایہو بھرتے اوزان ورتدیاں ہوئیاں ایہناں ای خیالاں نوں اپنے نوںیکلے ڈھنگ نال بیان کردے نیں:

میں	نمانی	کجھ	نہ	جاناں
میتھوں	کچھو	بال	سیاناں	
اللہ	آپوں	تاناں	باناں	
دیکھاں	ڈٹھے	جاپے	ہور	
خبرے	کون	مچاندا	شور	

(گل وچ پائیم پریت مہارص 138)

خواجہ غلام فرید دے کلیات وچ بہت ساریاں کافیاں اجیہیاں نیں۔ جیہناں وچ یار، قطار، نزار، وار، ہزار ورتے گئے توانی ورتے گئے نیں۔ جوہیں اوہناں دی کافی اے۔

نہ	کربے	پروانی	وویار
مل	سانول	مانی	وویار

اک ہور کافی اے:

متاں	من	ماندہ	تھیوے
پنل	نہ	تھی	دھار
ساون	ڈنہہ	سہاگ	دے
ہر	دم	میگھ	ملہار

اک ہور کافی اے:

سہر	صورت	وچ	آدے	یار
کرکے	ناز	ادا	لکھ	وار

عشوہ غمزہ تیر چلاوے
بیدل پھردے زار نزار

اک ہو رکافی اے:

پنل چھڈ کے کچھ سدھایوں
دڑی نمائی ہے زار نزار

شہزاد قیصر نے دی ایسے بحر و زن تے قافیے وچ کجھ کافیاں لکھیاں نیں تے اوہناں نے خواجہ غلام فرید و انگوں سرانیکے لہجہ دی اختیار کیتا اے۔ ایس لئی اوہدیاں کافیاں پڑھدے ہو یاں کئی واری بھلیکھا پیندا اے پئی جیویں اسیں خواجہ غلام فرید دی کوئی کافی پڑھ رہے آں۔ جیویں شہزاد قیصر دی مشہور کافی اے۔

گل وچ پانم پریت مہار
اڑیا توں نہ روسا پائیں
میں نمائی مرساں تھائیں
مینڈا لوں لوں آکھے سائیں
کون منیدا لکھاں وار
گل وچ پانم پریت مہار

اک ہو رکافی اے:

رہا تھل تھیوے گلزار
سوہنڑیاں تھل تاں بھرواں جاپے
ربوں آئے بہار
چار چھیرے مہل پئے کھڑوے
رکھاں آئے نکھار
رہا تھل تھیوے گلزار

خواجہ غلام فرید دی اک مقبول تے معروف کافی اے:

ہے عشق دا جلوہ ہر ہر جا
سُجان اللہ سُجان اللہ
خود عاشق خود معشوق بنیا
سُجان اللہ سُجان اللہ

(کلیات فرید 171)

شہزاد قیصر دی کافی ایس طرح اے:

توں واحد سجان
توں رام احد سجان
بھگوان کرشن

آدم	ایویں	بھلیں	پنیدا
انتر	سارا	توں	توں
توں	رب،	رحیم،	رحمان
	توں	احد،	واحد،
		سبحان	

شہزاد قیصر نے کافیاں دی ایس کتاب داناں ”گل وچ پائیم پریت مہار“ رکھیا اے۔

ایہہ ناں کجھ عجیب ایس طرح لگدا اے پئی مہاردا مطلب اے نکیل جیہڑی اونٹھ دے تک وچ پائی جاندی اے تے جیہدے نال اونٹھ نوں ٹوریا، موڑیا تے روکیا جاند اے۔

جیویں گھوڑے نوں قابو وچ رکھن لئی اوہدے مونہہ وچ لگام پائی جاندی اے ایسے طرح اونٹ نوں قابو وچ رکھن لئی اوہدے تک وچ نکیل یعنی مہار پائی جاندی اے۔

جیویں خوبہ غلام فرید فرماؤندے نیں:

تقی رو رو واٹ نہاراں
کدی سانول موڑ مہاراں

شہزاد قیصر نے نہ جانے کیوں مہار تک وچ پاؤن دی تھاں گل وچ پائی اے۔ ایہدی رمز اوہوای جان دے نیں۔

اللہ تال محبت

صوفیا کرام دا نظریہ اے پئی جو دم غافل سو دم کافر، یعنی جیہڑا ساہ اللہ دے ذکر توں بناں لنگھدا اے اوہ کفر وچ گزر دا اے۔ ایس لئی ہر ساہ نال اللہ دا ذکر تے ورد لازمی اے۔ ایسے پاروں صوفیا کرام تے اولیاء اللہ اٹھدے بہندے سوندے جاگدے، اللہ دا ذکر، فکر تے ورد کردے رہندے نیں۔ اوہ سمجھدے نیں پئی اللہ دے ذکر توں بغیر زندگی بے معنی۔ بے سوادی تے بے کار اے۔ ایس لئی ہر مسلمان دا فرض اے پئی اوہ کسے لمحے وی اللہ دی یاد توں غافل نہ ہووے۔ کیوں جے اصل حیاتی اوہو اے جیہڑی اوس خالق تے مالک دی یاد وچ لنگھدی اے۔ شہزاد قیصر فرماؤندے نیں۔

میں اللہ باجھوں موئی

باہم وناڑ پانظرے اندر بھیری موئی

میں اللہ باجھوں موئی

اڑیں من دی لکھ پلیدی

میں کدی نہ دھوئی میں اللہ باجھوں موئی

نفس امارہ ریشم پاؤندا

ہتھ میرے نہ لوئی میں اللہ باجھوں موئی

اللہ نور السموات والارض

قرآن مجید فرقان حمید دارشاد اے اللہ نور السموات والارض یعنی اللہ ہی زمین تے آسمان دا نور اے۔ اگر ایہہ نور موجود نہ ہووے تے ساری کائناتہ
وجہ میر پے جاوے۔

علامہ اقبال نے اپنے خطبات وجہ اللہ دے نور پارے لکھیا اے پئی امیں اردو وجہ نور دا ترجمہ روشنی کر دے ہاں جیہڑا اکا ای غلط اے کیوں جے روشنی
نوں انسان نے سخر کر لیا اے تے اوہدی رفتار نوں تاپ لیا اے۔ یعنی روشنی دی رفتار 186000 میل فی سیکنڈ اے۔ ایس لئی جیہڑی چیز نوں بندہ قابو کر لوے
تے اوہدی رفتار نوں تاپ لوے اوہ خدا نہیں ہو سکدی۔

اللہ تعالیٰ یا خدا اوس ہستی داناں اے جیہڑی بندے دی سوچ تے ادراک توں اچی اے تے انسان اوس نوں سمجھن توں قاصر اے۔ ایس لئی نور دا ترجمہ
روشنی نہیں کجھ ہووے چاہی دا اے۔ شہزاد قیصر نے اپنی کافی وجہ نور دا لفظ وسیع معنیوں وجہ درتیا اے۔
اوہ لکھدے نیں:

اللہ زمین آسمان دا نور
نور علم دیاں عینہاں رکھدا
اشراقی دا پڑھ دستور
اللہ زمین آسمان دا نور
سادی اکھ تاں جمولا جھلدی
سڑیل جاندا طور
اللہ زمین آسمان دا نور
علم لدنی نور وجہ رچدا
سوچ فکر سب رہن مجبور
اللہ زمین آسمان دا نور
نور دی کیہہ ماہیت دساں
ظاہر تھیا منشور
اللہ زمین آسمان دا نور
نور بناں سب ظلمت دسدی
آدم وجہ سینڈور
اللہ زمین آسمان دا نور
نور محمدی دا کل چانن
خالی تھاواں پور
اللہ زمین آسمان دا نور

تخلص میراں

شہزاد قیصر نے اپنا تخلص میراں رکھیا ہے۔ ایسے تخلص ایس لئی ڈاھڈا سوہنا ہے پئی حضرت غوث الاعظم رحمۃ اللہ علیہ نون قادر یہ سلسلے دے پیر و کار ڈاھڈی محبت پاروں میراں آکھدے نیں۔

جو یں حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ قادر یہ سلسلے دے پیر و کار سن۔ آپ حضرت شیخ سید عبدالقادر جیلانی رحمۃ اللہ علیہ المعروف غوث الاعظم تال انتاں دی محبت تے عقیدت دا اظہار کر دے ہو یاں فرماؤندے نیں:

ب۔ بغداد شہر دی کیا نشانی اُچیاں لیاں چیراں ہو

تن من میرا پرزے پُرزے جیوں درزی دیاں لیراں ہو

ایہناں لیراں دی گل کفنی پا کے رل ساں سنگ فقیراں ہو

بغداد شہر دے ککڑے منکساں باہو کر ساں میراں میراں ہو

(ابیات باہو۔ ص 133)

اوس عظیم ہستی تال نسبت قائم کرن لئی شہزاد قیصر نے میراں دا تخلص اپنایا ہے۔ آپ لکھدے نیں:

میراں رب نے رحمت کیتی

دنیا جا پے خواب نی

☆

میراں میں تاں جوگی لوڑاں

جیوں بال لوڑیدا تھن

اسانیں چڑھیا چن

☆

تھیوے دُعا قبول میراں دی

بدل اُون چیت

میں کہیہ تھل دی وسعت جاناں

بجھ دے سداں بحیت

☆

مرشد ہتھیں چھج پے نظرے

میرا چل چھنڈاواں

ازلاں توں اک چولا پایا

ابدال تیک ہنڈاواں

زنانی داروپ

شاہ حسین لاہوری نے اپنیاں کافیاں وچ اپنے آپ نوں زنانی دے روپ وچ پیش کیتا۔ جویں زنانی اپنے خاوندنوں مجازی خدا سمجھدی اے۔ اوہدی خدمت تے سیوا کرنا اپنا فرض جان دی اے تے اوہدی خوش حالی دی چاہیوان ہوندی اے تے نچ کے تے ہس کے اوہدا دل پرچاؤندی اے تے چاہندی اے پئی اوہدا خاوند ناراض نہ ہووے دنیا بھانویں ساری ہو جاوے۔ خاوندی ناراضی نوں اوہ برداشت نہیں کر سکدی۔

خاوندنوں دیر ہو جاوے تے اوہ پریشان ہو جاندی اے۔ بُو ہے وچ بہہ کے اوہنوں اڈیکدی اے۔ اوہدے بناں روٹی نہیں کھاندی تے اوہدے نال رنج کے پیار کردی اے سگوں اوس نوں اپنی حیاتی دا اک ضروری انگ سمجھدی اے جیہدے بناں اوہ ادھوری تے ناکمل اے۔

ایہدی اک وجہ درواڑاں دامادری نظام اے جیہدے وچ زنانی نوں اچھتا حاصل سی۔ زنانی ای گھردی سربراہ سی، اوہ کھیتی باڑی، واہی نیجی کردی سی۔ ڈگر سمجھدی سی تے روٹی ہانڈی وی کردی سی۔ سگوں بالاں دے تانواں نال ماں داناں سدا یا جاندا سی، پیوداناں نہیں سدا یا جاندا سی۔ ایس مادری نظام دے اثرات آریاتے آریاتوں مگروں وی قائم رہے۔

دوجی وجہ ایہہ سی پئی شاہ حسین دے سامنے ہندی شاعری دے نمونے سن۔ جیہدے وچ زنانی ولوں مرد نال پیارتے محبت جتائی جاندی سی۔ خاص طور تے بھگت کبیر، ولجھ اچار یہ تے میر ابائی دی شاعری وچ زنانی ولوں پیارتے محبت دا اظہار کیتا گیا اے۔

ترجیبی وجہ سی پئی زنانی نازک تے لطیف جذبات رکھدی اے۔ اوہ اپنے نازک تے لطیف جذبیاں دا جدوں اظہار کردی اے تے اوہدے وچ خاص قسم دی کھچ تے کشش پیدا ہو جاندی اے۔

زنانی جذباتی ہون پاروں چھیتی ہسن تے چھیتی روون لگ پیندی اے تے اوہدے ہسن اتے مرد خوش تے اوہدے روون اتے مرد اُداس تے غمگین ہو جاند اے۔

ایس لئی سید بلھے شاہ تے خواجہ غلام فرید نے وی اپنیاں کافیاں وچ اپنے آپ نوں زنانی دے روپ وچ پیش کیتا اے۔
خواجہ غلام فرید دی کافی:

تتی رو رو واٹ نہاراں
کدی سانول موڑ مہاراں

ایس طرح زنانی تے کافی دا آپوں وچ گوڑھا سمبندھ جو گیا تے کافی زنانی دے مونہوں چنگلی لگن لگ پئی تے پنجابی شاعری دی اک روایت بن گئی۔ ایس پاروں شہزاد قیصر نے اپنیاں کافیاں وچ زنانی دے مونہوں اپنے جذبات دا اظہار کیتا اے۔
اوہ لکھدے نیس:

”نی مائے! کنڈیاں وچ گلاب نی“

نفس دی گھوڑی الھڑا تھری

مٹی جائے طناب نی۔

نی مائے! کنڈیاں وچ گلاب نی

میں نمائی و اجاں ماراں

کھوں نہ آئے جواب نی
میراں رب نے رحمت کیتی
دنیا جا پے خواب نی
نی مائے! کنڈیاں وچ گلاب نی

اک ہو رکافی اے:

”رانجھن چھڈ نہ جائیں“

اک واری تاں ویہڑے آجا
ہتھ وچ دیساں باہیں۔ رانجھن۔۔۔۔۔
سہ پکھیاں نوں کٹھا کر کے
لڈی پاواں سائیں۔ رانجھن۔۔۔۔۔

میراں شاہ حسین اکھیندا

لگڑی توڑ نبھائیں

رانجھن چھڈ نہ جائیں

اک ہو رکافی اے:

”کیہ نہمانی کرتب کیتا“

اکھیں بھواں مڑیاں

پیازمان مکان دا جھولا

ایویں بھن دی گھڑیاں

حق باطل وچ برزخ اڑیا

دکھو دکھی دھڑیاں

میراں شہراں تھیں میں نسدی

مینوں جاپن اوہ مڑہیاں

(ص 136)

مواتے _____ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر

بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہورال دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے اوہناں سیوکاں وچ ہوند اے۔ جیہناں نے پنجابی زبان نوں ماں بولی دا اُچا درجہ دتا تے اوہد اینا مان تران ودھایا پئی فرس توں چک کے عرش اُتے اڑا دتا تے مکھوں لکھ بنا دتا۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے پنجابی ادب دی ترقی تے ترویج نوں اپنی حیاتی دامتھن بنایا تے ایس مشن نوں توڑ چاہڑن تے کامیاب بناؤن لئی اوہناں نے نہ صرف اپنی جمع پونجی داء اُتے لا دتی سگوں اپنی حیاتی دا بہترین جوانی دا زمانہ وی ایسے جتن وچ لنگھا دتا۔ اوہناں نے بے فکر تے بے خطر ڈنگھے پینڈے طے کیجے تے راہ دیاں اوکڑاں عبور کر دے ہوئے اپنی منزل ول ودھدے لگے گئے۔ اوہناں نے کدے وی ہمت نہ ہاری سگوں کجھ ساہ لین مگروں تازہ دم ہو کے اپنا سفر جاری رکھیا تے اپنی رفتار پہلوں نالوں وی تیز کردتی۔ فیراک دن اجیہا وی آیا جدوں اوہناں دیاں قربانیاں رنگ لیا یاں تے اوہ بھاگیں بھری سویر طلوع ہوئی، جیہدی کئی ورہیاں توں اڈیک سی۔

پنجاب دی حکومت نے وی پنجابی نوں اک علاقائی زبان دے طور تے تسلیم کر لیا تے ایہدی سرپرستی قبول کر لئی۔ ہوئی ہوئی پنجابی رسالے تے روزنامے جاری ہوئے۔ اُردو افسانہ نگاراں تے شاعراں نے پنجابی ول رخ موڑیا تے پنجابی ادب دی بڑھوتری وچ رُجھ گئے۔ پنجاب یونیورسٹی وچ شعبہ پنجابی کھل گیا۔ لوکاں نوں ملازمتاں ملن لگ پیاں۔ ناشران نے پنجابی دیاں کتاباں چھاپنیاں شروع کر دتیاں تے پنجاب دیاں لائبریریاں وچ پنجابی کتاباں دے ڈھیر لگ گئے۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر کشمیری خاندان دی مشہور گوت ٹھا کر دے سپوت سن۔ اوہناں دا خاندان اوس ویلے کشمیر توں ہجرت کر کے ہندوستان وچ داخل ہو یا جس ویلے کشمیر اُتے ڈوگرہ راج سی تے ڈوگریاں دے مسلماناں اُتے ظلم تے ستم دن بدن ودھدے جارے سن۔

آپ دے دادا میاں امام الدین پنڈ پوچھل ونقی سرینگر نوں چھڈ کے گوجرانوالہ آگئے تے اتھے آبائی پیشہ حکمت شروع کردتی۔ اوہناں مگروں آپ دے والد اوہناں دی گدی اُتے بیٹھے تے لوکاں دادو دار و کردے رئے۔ فیر ایہہ خاندان گوجرانوالہ وچ ای تکیہ معصوم شاہ چلا گیا تے او تھے وٹوں اختیار کر لئی۔ ایہہ لوک سبھے حکیم سن ایس لئی اوہ کوچہ حکیم امام دین مشہور ہو گیا۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر 5 جون 1900ء نوں کوچہ حکیم امام الدین محلہ تکیہ معصوم شاہ گوجرانوالہ وچ پیدا ہوئے۔ آپ نے مڈھلی تعلیم مولوی محمد رمضان کولوں حاصل کیتی تے قرآن پاک ناظرہ پڑھیا، فیر عربی۔ فارسی تے منطق دی تعلیم حاصل کرن مگروں قاضی نذیر حسین دے شاگرد ہو گئے۔

قاضی نذیر حسین ضلع گوجرانوالہ دے قاضی سن تے اعزازی مجسٹریٹ وی سن۔ اوہناں کولوں ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے منطق، فلسفہ تے طب ورگے علوم حاصل کیے۔

طب یا حکمت ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہورال دا جدی پیشہ سی ایس لئی مڈھ سے دی تعلیم توں فارغ ہو کے اپنے والد کولوں وی حکمت دا درس لیا۔

اوس زمانے وچ لوکاں دادو دھیان حکمت دی تھاں انگریزی دوائیاں یعنی ایلو پیتھک طریقہ علاج ول ہو گیا تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر 1925ء وچ لاہور آگئے تے اتھے کنگ انڈورڈ میڈیکل کالج دی لیبارٹری وچ دوائیاں دا علم سکھن لگ پئے۔ جس ویلے اوہناں نوں دوائیاں دی سدھ بڈھ ہو گئی تے لیبارٹری وچ ای ملازم ہو گئے۔

آپ نے چار ورہے لیبارٹری وچ ملازمت کیتی تے فیر گوجرانوالہ جا کے اپنا شفا خانہ کھول لیا تے لوکاں دی خدمت وچ رُجھ گئے تے ڈاکٹر مشہور ہو

گئے۔ آپ غریباں دامت علاج کر دے سن تے یاراں، بیلیاں کولوں پیسہ دھیلا نمیں لیندے سن۔ ایس طرح کجھ چراں مگروں کاروبار ٹھپ ہو گیا تے آپ نے لاہور وچ ٹھیکیداری شروع کردتی تے گورنمنٹ دے ٹھیکیدار بن گئے۔

ٹھیکیداری وچ آپ نے چنگے پیسے کمائے تے گوجرانوالہ آڈن جان واسطے کار خریدی۔ گھر وچ خوش حالی آگئی تے ویاہ کرن دا خیال پیدا ہو یا تے آپ نے اپنے خاندان وچ ای بیگم النساء نال ویاہ کر لیا۔ آپ دی اولاد چار پترتے پنج دھیاں نیں۔

پترال دے ناں محمد اشرف، محمد اسلم، عبدالحی، محمد ارشد تے دھیاں دے ناں محمودہ بیگم، افضل بیگم، مقصودہ بیگم تے فہمیدہ بیگم نیں۔

ڈاکٹر ہوراں نوں پنجابی زبان دی ترقی دا خیال آیا تے لاہور وچ مولانا عبدالمجید سالک، سید عابد علی عابد، ڈاکٹر محمد باقر، بابو فیروز الدین، ڈاکٹر محمد دین تاثیر، کرم امرتسری، صوفی تبسم تے میاں محمد الیاس نال ملاقات کر کے اوہناں سامنے اپنا موقف بیان کیتا تے سب نے مل کے پنجابی زبان تے ادب دی ترقی لئی لک-نھ لیا۔

ڈاکٹر ہوراں اک رسالہ ماہنامہ پنجابی 1951ء وچ لاہور وچ کڈھیا۔ آپ وی پنجابی وچ لکھیا تے لوکاں کولوں وی لکھوایا۔ اوہناں دیاں کوششاں نال پنجاب یونیورسٹی لاہور وچ شعبہ پنجابی کھل گیا۔ فیر اوہناں نے ڈاکٹر محمد باقر ہوراں نال مل کے پنجابی ادبی اکیڈمی قائم کیتی تے پنجابی دیاں پرانیاں کتاباں نوں سو دھنا شروع کر دتا۔ اوہناں نے کلیات بلھے شاہ، ہیر وارث شاہ، ککارے ہاشم شاہ، ہیر مقل، نادر شاہ دی وار، سکھاں دی وار، ایات علی حیدر، قصہ سیف الملوک، بول فریدی، پیلودی مرزا صاحبان تے مرزا صاحبان حافظ برخوردار نوں سو دھ کے چھاپیا۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر اُج پدھر دے پنجابی شاعری سن۔ آپ دیاں شاعری وچ کتاباں ایہہ نیں۔

صدائے فقیر، مواتے، پائے گلے، نیلے تارے، ستاراں دن، سنگی، ہیر راہنجا۔

ایس توں اڈن شروع آپ نے مہکدے مٹھل تے پنج ہادی ورگیاں کتاباں وی لکھیاں نیں۔

۔۔۔۔۔ آپ نے 11 ستمبر 1974ء نوں گوجرانوالہ وچ وفات پائی۔

مواتے

پنجابی شاعری وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی پہلی کتاب صدائے فقیر اے جیہڑی 1924ء وچ شائع ہوئی۔ آپ دی دوجی کتاب سنگی اے۔ جیہڑی کہ اک لمیری عشقیہ داستان اے۔ ایہہ کتاب 1939ء وچ چھاپے چڑھی۔ تریجی کتاب داناں مواتے اے تے ایہہ کتاب 1969ء وچ چھاپے چڑھی۔ ایس کتاب دا دیباچہ اردو دے مشہور ادیب، شاعر، صحافی تے بے باک مقرر مولانا ظفر علی خاں نے لکھیا اے۔ اوہناں نے لکھیا:

”پنجابی زبان شاعری کے لیے عشق و عاشقی کے لیے خاص طور سے موزوں واقع ہوئی ہے۔ ہیر وارث شاہ، یوسف زلیخا مولوی

غلام رسول اور سونہی مہینوال فضل شاہ کو ہی عموماً لوگ پڑھتے تھے۔ ڈاکٹر فقیر نے اس سخن وری کا رخ پھیرنے کی کوشش کی ہے اور

اپنی کوشش میں وہ بڑی حد تک کامیاب ہوئے۔ ڈاکٹر صاحب کو مبداء فیاض سے ذوق سلیم ارزانی ہوا۔ مولانا حالی مرحوم نے جو

کام اپنی شہرہ آفاق تصنیف ”مسدس مدو جزر اسلام“ سے لیا ہے، وہی کام ڈاکٹر فقیر نے اپنی کتاب مواتے سے لیا ہے۔ جو

کامیابی انہیں اس کوشش میں حاصل ہوئی ہے۔ اس پر میں انہیں مبارک باد دیتا ہوں۔“

ایس دیباچے وچ مولانا ظفر علی خاں نے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر بارے تن گلاں آکھیاں نیں۔ پہلی ایہہ گل آکھی اے پی ڈاکٹر فقیر ہوراں نے پنجابی شاعری

دا رخ پھیر دتا اے۔ یعنی پہلاں پنجابی شاعری وچ عشقیہ قصے لکھے جان دے سن۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے پنجابی شاعری نوں نویں راہ دکھائی اے تے نویاں لیہاں

اُتے نوریالے۔ ایس طرح پنجابی شاعری وچ انقلاب لیاؤن والے موڈھی شاعر ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نیں۔

دو جی گل ایہہ آکھی اے پئی ڈاکٹر ہوراں نوں اللہ نے شاعری دا اُچا ذوق دتا اے تے اوہ چنگے شعر لکھن دی پوری صلاحیت رکھدے نیں۔
 تریجی گل ایہہ آکھی اے پئی جیہڑا کم مولانا حالی نے اپنی کتاب ”مسدس مدوجز اسلام“ توں لیا اے اوہو کم ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے اپنی کتاب مواتے توں
 لیا اے۔

ایتھوں معلوم ہوندا اے پئی ڈاکٹر فقیر ہوراں نے مسدس حالی توں وی ضرور اثر قبولیا اے۔ اوہناں دی پہلی نظم داسرنا نوں اے ”عمل دازور“۔
 ایس نظم وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے بیان کیتا اے پئی ایس جہان وچ بندے نوں گلاں دی نہیں سگوں عمل دی لوڑ اے۔ جیہڑے بندے آزادی حاصل
 کرن دے چاہیوان نیں اوہناں نوں عمل داراہ اختیار کرنا چاہیدا اے۔ شعر اے:

طاقت اودھی دا کردا اے اقرار زمانہ
 دنیا تے جیہدیاں بازواں وچ اے عمل دا زور
 بے آہنگیا اے شوق تے بکھیزے تیرے نیں راہ
 منزل تیری اے دور تے مٹھی تیری اے نور

(ص 19)

ایسے طرح اوہناں دی اک نظم دا عنوان اے ”ویلے دی مت“۔ ایس نظم وچ اوہناں نے عمل تے ہمت دا سبق دیندے ہویاں آکھیا اے پئی
 اے مسلمان! جے توں منزل تیک اپڑنا اے تے فیر طوفاناں تے جھکھڑاں وچ وی اپنا سفر جاری رکھ۔ جے توں ایہناں جھکھڑاں، طوفاناں تے مخالف قوتاں
 توں ڈر کے راہ وچ بہہ گیا تے فیر کدے وی منزل اُتے نہیں اپڑ سکیں گا۔ ایس لئی فرماؤندے نیں:

کیوں ڈرناں ایں وچ کے اینویں جھلدے جھکھڑاں جھلن دے
 پے کے طوفاناں دے ہتھیں دل دے جھا کے گھلن دے
 میں تینوں جیویں آہناں اُنجیں میری متے گدا جا
 سڑا جا پر وچ ہنیرے دیوے وانگوں جکدا جا
 بلدے دیوے چار جھکھی سُن کہیہ گل سناؤندے نیں
 بلدے نیں جو آپ چو فیرے اوہو چان لاندے نیں

(ص 21)

اللہ تعالیٰ دا ارشاد اے پئی جتا چہ بندہ آپ کوئی ہمت یاں کوشش نہیں کردا، میں وی اودھی کوئی گل نہیں سُن دا۔ ایسے پاروں آکھیا جاندا اے ”ہمت
 مرداں تے مدد خدا۔“

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے اپنی نظم ”اللہ نوں آخ“ وچ ایہو مضمون کچھ ڈھنگ نال بیان کیتا اے تے دسیا اے پئی جیہڑے بندے آہلکی تے سُستی توں کم
 لیندے نیں، اوہ حیاتی وچ کدی وی کامیابی حاصل نہیں کر سکدے۔
 شعر اے:

اوہ ویری آپ اے آہلک دا اوہ کھاندا اے تیرا جھل کوئی
 اللہ نوں آخ کجھ آہلکیا اوہنے نہیوں سنی گل کوئی

ہندی اک اُدھی بندے دی وچ دنیا دے بربادی نہیں
 بے آہنگس آہلک مارے دی آبادی دی آبادی نہیں
 سُن لیندا اے وچ میداناں دے دھر جان تلی تے آیاں دی
 وانگ اگ تپش اوہ پاندا اے مرداں دے پیندے سایاں دی

علامہ اقبال اوس زمانے دی قد آور شخصیت سن تے ہر شاعر اوہناں توں بہت متاثر سی۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوریں دی علامہ اقبال دے مرید تے معتقد
 سن۔ آپ اوہناں دی شخصیت تے کلام توں چوکھے متاثر سن۔ اوس زمانے وچ علامہ اقبال دے شکوہ جواب شکوہ دیاں بڑیاں دُھاں سن۔ لوکاں نوں ایہہ لمی نظم
 زبانی یا دی سگوں دلاں اُتے نقش سی۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر کیویں ایہناں شاہکار نظماں توں پکا بچا سکدے سن۔ اوہناں دی اک نظم اے ”اسلام دا پیغام“۔ اوہدے وچ فرماؤندے نیں:

سُن خاں یار اس فانی جہان اندر کیہہ کیہہ اسیں نہ کار گزار دے رہے
 تیرے ناں تے مڈھ قدیم توں ایں اسیں مال کیہہ جان تک وار دے رہے
 ڈھاندے بُناں دے دل رہے شباب اندر تیرے کعبے نوں اے پرسنوار دے رئے
 ناخدا بن کے بحر کفر وچوں تیریاں ڈیاں بیڑیاں تار دے رئے
 حاضر رہے سب تیریاں وچ قدماں شاہ گدا تے سخی سلطان ساڈے
 حشر تیک جے لاہندوں تے نہ لہندے ایسے سن سر تیرے احسان ساڈے
 تیرے ناں توں کھچ کے تیغ رن وچ اسماں پرہیاں دے پرہے وچھا دتے
 جنگ یاد ایران دے ملک دا ای بندے ہاتھیاں نال لڑا دتے
 سُن کے حکم تیرا نہ کوئی عذر کیتا اگے رب دے سیس نوا دتے
 دینں رات رہے تیری تبلیغ کردے تھان تھان تیرے پیغام پہنچا دتے
 نہ کجھ جاناں دی کدی پروا کیتی جے کر ڈرے تے ڈرے خدا کولوں
 راتاں کئی ایندرے کٹ دے رہے جا کے کجھ لے غار حرا کولوں

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے جدوں شاعری شروع کیتی تے اوہ مولانا ظفر علی خاں توں چوکھے متاثر سن کیوں جے مولانا دے کلام دے مجموعے خیالستان،

بہارستان، جمالستان برصغیر ہندوستان دے طول و عرض وچ گونج دے سن۔ اوہناں دی گونج دلاں تے دماغاں اندر سنائی دیندی سی۔ ایس لمی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر
 ہوراں مولانا ظفر علی خاں توں وی اثر قبول کیتا۔ جویں کجھ شعر نیں:

کھوہ کے ادھوانے کھاندا نہیں لا کھکھڑیاں دی وَن کوئی
 اک گدوں شیر نہ بن دا اے لے شیر دی اُتے کھل کوئی
 رہ مشکل وچ جو کڈھے نہ مشکل دا آپ ای حل کوئی
 دتے بے آس زمانے تے رکھ آس پرانی ملن کوئی
 اوہ دیری آپ اے آہلک دا اوہ کھاندا اے تیرا جھل کوئی
 اللہ نوں آکھ کجھ آہلکیا اوہنے نہیوں سنی گل کوئی

شہادت و فلسفہ

رسول کریم ﷺ جہدوں غزوات و جہد شریک ہوندے سن آپ ﷺ کو لوں ایہود عامتکدے سن پئی اے اللہ مینوں شہادت دا درجہ عطا فرما۔ کیوں جے اللہ تعالیٰ دے نیڑے شہید دا درجہ بہت اُچاتے سچا اے۔ ایہہ رتبہ کسے ہور نوں حاصل نہیں۔ شہید نوں غسل، کفن تے قبر دی کچھ پر تیت سبھ معاف نہیں۔ جنت الفردوس وچ شہید سب توں پہلاں داخل ہون گے تے اوہناں نوں رب دیاں خاص نعمتاں حاصل ہون کنیاں۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں نے شہادت دی ایس عظمت تے اچھ نوں مکھ رکھ دیاں مسلماناں نوں اللہ دی راہ وچ اپنا سکھ کچھ شہید کرن دی پریرتا دتی اے تے دسیا اے پئی اجیہے بندے جیوندیاں دھرتی دے غازی ہوندے نہیں پر جہدوں وطن دی دھرتی اتوں شہید ہو جانداں تے اوہ اسماناں دے مالک بن جانداں تے۔

اللہ دے قلعے فولادی نے دل جگرے پاک جواتاں دے
ایہہ مان نماں لوکاں دا دردی دکھیار انساناں دے
راکھے رب آپ بنائے نے ایہہ دونوں مالاں جاناں دے
وارث نے غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

علامہ اقبال دا ارشاد اے:

سر خاک شہیدے بر گہائے لالہ می پاشم
کہ خونش بانہال ملت ما سازگار آمد

”ہمت والے“ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی اک اجیہی نظم اے جیہدے وچ تمثیل راہیں ایہو مضمون بیان کیتا اے پئی ہمت والے لوک حاتم طائی دی دعوت دی ٹکرا دیندے نہیں۔ اوہ اپنے ہتھوں دی محنت نال کمائی ہوئی سکی روٹی نوں دو جیاں دیاں نعمتاں نالوں چنگا سمجھدے نہیں۔ اوہ آہلکی دے خلاف جہاد کر دے نہیں تے عمل دی دنیا وچ پیر دھردے نہیں۔ ہمت دیاں محل ماڑیاں اُسار دے نہیں تے اوہ آپ اپنا جہان پیدا کر دے نہیں۔

عمل دی دنیا وچ آہلک آہریاں دی ریت نہیں
آہلکی دی وچ دنیا دے کتے پر تیت نہیں
نال بے روگے دے رل بہندا اے بے روگا کوئی
اپنے جوگا جو نہیں، نہیں اوس دے جوگا کوئی

جہاد

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دینی ادب دے وی چنگے جانوں سن۔ آپ نے قرآن مجید دا ڈونگی نگاہ نال مطالعہ کیتا ہو یا سی ایس لئی جہاد دی اہمیت دے جانوں سن۔ اوہ سمجھدے سن پئی جہاد دو طرح دا ہوندا اے۔ اک جہاد دا مطلب اے پئی غیر مسلماناں نال جنگ کرنا، اوہناں نوں دین اسلام دا سدھارہ دکھاؤ تاتے جے اوہ اسلام قبول نہ کرن تے فیروہناں کو لوں جزیہ وصول کرنا۔

جہاد دا دو جا مطلب اے پئی جدوجہد کرنا، کوشش کرنا، پیہم عمل تے حرکت کرنا تے اپنی منزل نوں حاصل کرنا اے تاں جے زندگی کامیاب تے کائنات حسین توں حسین تر بن جائے۔

ایس لئی اوہناں نے اپنیاں نظماں وچ مسلماناں دے شاندار ماضی دیاں تصویراں اَلکیاں نہیں تے اپنے دور دے جواتاں نوں پریریا اے پئی اوہ اپنے آباء و اجداد دا گونگت تے کوشش کر کے دین اسلام دا جھنڈا اُچا کرن۔

جہاد

ہسی ٹور ایہو مغللاں مرزیاں دی ایہو رہ سی غوریاں نادراں دی
ہمت مرداں دی آبرو دیس دی اے قومی زندگی موت بہادراں دی
چڑھدے ہڑاں دی جاہتھیں پہن والے برس ویندے کنڈے پار دے نیں
زندہ وچ جہان دے رہن والے ودھ کے موت نوں آپ ونگار دے نیں
کنبے موت اوہناں دے ارادیاں توں زندہ مرن دے جہاں رواج رکھے
وارے سر جہاں مرداں اگانہہ ہو کے دنیا اوہناں دے سراں تے تاج رکھے
کیتا عمر عثمان تے علی ایہو کیتا ایہو حسین منصور ایہو
دے جان جہان وہاں لینے ساڈی جد دا رہیا دستور ایہو

(ص 99)

اوس زمانے وچ علامہ اقبال دے کلام دی گونج چاروں پاسے سنائی دیندی سی۔ ایس پاروں وڈے وڈے شاعراں نے وی علامہ اقبال دے رنگ وچ
لکھنا شروع کردتا۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر وی علامہ اقبال توں حدوں ودھ متاثر سن۔ اوہناں نے علامہ اقبال دے رنگ تے ڈھنگ وچ بہت ساریاں نظماں لکھیاں۔ ایتھو تیک
پئی علامہ اقبال دے قافیے تے بحر اں کولوں وی اوہناں نے چوکھالا بھلیا، جوں۔

ایہہ سنسار اے یار میرا نہ تیرا ونڈائے گا ایہہ بھار میرا نہ تیرا
اُدھم دا ایہہ سنگھی عمل دا ایہہ ساتھی زمانہ مددگار میرا نہ تیرا

☆

میرے دل نوں درداں دے مان ہور وی نیں اچے سدھراں دے جہاں ہور وی نیں
گلہ کیہہ نصیباں تے یاراں دا کریئے میرے کئی اچے مہرباں ہور وی نیں

☆

زمانے دی کریئے کوں کار سازی نہ میں آں مجاہد نہ توں مرد غازی
پہاڑاں تے پاندا پراں دا اے سایہ نہیں کار شہاز دی خاک بازی
بھلا سومات اچ محمود نوں ایں وساری اے محمود کرنی ایازی

☆☆☆

تاء _____ مشتاق صوفی

نویں دور دی نویں پنجابی شاعری دا نمائندہ تے آگوشاعر مشتاق صوفی اے جس نے پنجابی دی نویں نظم نوں نویں نویں مہاڑتے رُحامت دتے تے پنجابی نظم نگاری وچ چنگا ناں کھٹیا۔

اصل وچ ایس نویں نظم دا موڈھی شاعر منیر نیازی اے جس نے پرانی روایتی شاعری توں منہ موڑیا تے نویں نئی نظم دا نمونہ بنھیا۔ اصل وچ منیر نیازی پرانیاں لیہاں اُتے ٹرن دی تھاں نویاں لیہاں تے پگڈنڈیاں اُتے چلن دا چاہیوان سی کیوں جے اوہدے من اندر نویں روشنی، نویں سدھر تے نویں انداز بھڑتھو پائی بیٹھے سن۔ ایس لئی اوہ نویں پن یا جدت دا چاہیوان سی۔ ایس جذبے نے اوس نوں پنجابی نظم دے میدان وچ نویں راہ دکھائی تے اوس نے اوس نویں راہ نوں اپنی پچھان بنا لیا۔

شاعراں نے پہلاں اوس نویں راہ تے چلن اُتے کجھ ڈر محسوس کیتا پئی اوہ نویاں لیہاں اُتے ٹرن نال کدھرے اپنا پینڈا کھوٹا نہ کر لین۔ فیراوہ نہ ایدھر دے رہن گے تے نہ او دھر دے، جنگل وچ ای گواچ جان گے۔ اوہناں نے ڈر ڈر دے منیر نیازی دے قدماں دے نشاناں اُتے پیر دھر کے نویاں لیہاں تے نویاں پگڈنڈیاں دا سفر شروع کیتا۔

فیراوہناں نوں اندازہ ہو گیا پئی ایہہ سفر بڑا سوکھا اے۔ لہنا پینڈا طے کرن دی تھاں ایدھروں منزل نیڑے اے۔ فیراوہ نویں رستیاں اُتے ٹرن لگ پئے۔ تے منیر نیازی دے قافلے وچ شامل ہو گئے۔

مشتاق صوفی دی اوہناں پاندھیاں وچوں اک پاندھی اے جیہناں نے منیر نیازی دیاں کدھیاں نویاں لیہاں تے پگڈنڈیاں اُتے پنجابی شاعری دا پندھ طے کیتا تے اپنی منزل اُتے اپڑیا۔ مشتاق صوفی دے کلام دے چار مجموعے چھپ چکے نیں:

- 1- ساوی دا ڈھولا
- 2- پٹھ وگے دریا
- 3- مٹی داماس
- 4- تاء

لوک گیتاں دی چون "باروے گیت" دے ناں نال شائع ہوئی تے بریخت دے سرنا نویں پٹھ کجھ تر جے ساہنے آئے نیں۔

نویاں نظماں دا مجموعہ تاء دے ناں نال 1996ء وچ چھاپے چڑھیا۔ ایہدے وچ اوہ نظماں شامل نیں جیہڑیاں اوس نے 1984ء توں 1997ء تک لکھیاں نیں۔

1- علامتی انداز

تاء مجموعے وچ شامل نظماں دا انداز علامتی اے تے شاعر اپنی گل نوں کھلم کھلا تے سپاٹ بیان کرن دی تھاں علامتاں دے درقیاں وچ ولیٹ کے پیش کردا اے۔ ایس طرح اوہدی گل سوہنی تے من کھجیوں بن جاندی اے۔

جویں اک نظم اے۔

بالاں وچ بڈھا

اپنی واڑ کدی جے ٹپاں
بجھاں سُفنا کھڑیاں دا
آپے پھلو اڑی ہو جاواں

مطلب اے پئی جس سے کوئی بڈھا بندہ بالاں دی محفل وچ بہہ جاندا اے تے اوہ عمر دی واڑ ٹپ کے بال پنے دی پھلو اڑی وچ داخل ہو جاندا اے تے اوس نوں انج محسوس ہوندا اے پئی جویں اوہ بال پن پر ت آیا ہووے۔ اوہ بالاں وچ بال ای بن جاندا اے تے فیومن اندر پھلاں بھری پھلو اڑی چاروں پاسے مہکاں کھلارن لگ پیندی اے تے ان گنت خوشیاں نال اوہدی جھولی بھر جاندی اے۔
مشتاق صوفی نے ایس خیال تے جذبے نوں واڑ، ٹپاں، سُفنا، پھلو اڑی درگیاں علامتاں راہیں بیانیا اے تے نظم وچ خوبصورتی پیدا ہو گئی اے۔
ایس طرح اک ہو نظم اے:

نہ پتال نہ اسمان

نہ نہ سنج دا پرچھانوواں
نہ نہ سنگت دا راہ
نہ نہ چیتے دی پھمھل
نہ نہ سفنے دا تاء

ہوٹھاں توں ہوٹھاں تائیں بے قابو چھل دا پھیرا
اکھیاں دی گنگھی لالی وچ رجیا رجیا سوہل ہنیرا
ساڈیاں پنڈاں دے ویہڑے آ رات بچھی لائی
نیندر چپ دا میوا آپ دلاں نوں ونڈن آئی

ایس نظم دیاں علامتاں نال اوہناں لوکاں دیاں تصویراں سامنے آوندیاں نیں جیہڑے حیاتی دے مطلب توں انجان تے ناواقف نیں تے جیہڑے بے مقصد حیاتی گزاردے نیں۔ اوہناں نوں پتا نہیں پئی ساڈی ابتدا کیہہ اے تے انتہا کیہہ اے؟ ساڈے وجود دا مقصد کیہہ اے؟ اساں کرنا کیہہ اے تے کدھر جانا اے؟

ایس لئی اوہ نہ کلتے ہوندے نیں تے نہ ای کسے نال یاری دوستی ہوندی اے۔ نہ اوہناں کول ماضی ہوندا اے تے نہ ای مستقبل دے سنہرے خواب ہوندے نیں۔ اوہ صرف وقت دے قیدی ہوندے نیں۔ اوہناں دیاں اکھیاں وچ گھٹنا ہنیرا ہوندا اے کدھرے چاشن دکھالی نہیں دیندا۔ اوہ صرف کھان پین تے سون نوں ای زندگی سمجھدے نیں تے بے مقصد زندگی گزاردے نیں۔

۲۔ ڈوہنگی سوچ

مشتاق صوفی دیاں ایہناں نظماں وچ ڈوہنگی سوچ دے کرشمے دکھالی دیندے نیں۔ کیوں جے اوہ شاعر دے نال نال اک فلاسفی اے۔ ایس لئی اوہ شیواں دے ظاہری روپ اوہلے لکے ہوئے اصلی باطنی روپ نوں دیکھدا اے تے اپنیاں نظماں راہیں پڑھن والیاں نوں وی دکھاؤندا اے۔

عام جیسے دن وچ خیال

اس کمرے دے باہر پھلو اڑی اے
پیتاں جھڑ چکیاں نہیں
ڈالی سکھنی اے

پر اس تے جو پھل سن
بی ہوئے نہیں

☆

بی وچوں چیر پھٹنا اے
جیہڑے کل دے انھیرے وچ سن
اوہناں باہر نکلا اے

ایس لظم وچ مشتاق صوفی نے پہلاں اک منظر پیش کیا اے پئی خزاں داموسم اے ایس لئی کمرے دے باہر جیہڑی پھلو اڑی اے اوہدے بوٹیاں دے پتے جھڑ چکے نہیں تے شاخاں تنکیاں ہو گئیاں نہیں تے پھل سک کے اوہناں شاخاں توں پتی پتی ہو کے جھڑ گئے نہیں۔ اوہناں پھلاں دے بی سکیاں ڈوڈیاں دی شکل وچ شاخاں نال رہ گئے نہیں کیوں جے ایہہ خزاں داموسم اے۔

پر جدوں بہار داموسم آئے گا۔ ایہناں سکے بیتاں نے ہریاں ہو کے پھٹ پینا اے تے اوہ پھل جیہڑے کل دے ہنیرے وچ سن۔ اوہناں نے بیتاں وچوں پھٹ کے باہر نکل آؤنا اے تے ایس طرح بہار نے فیر پرت آؤنا اے۔ ایہو زندگی اے۔

انسان اُتے کدے اُداسی تے مایوسی داموسم آؤندا اے تے فیر ویلا پرتن نال اوہناں اُداسیاں تے مایوسیاں وچوں اُمید دی کرن پھڈی اے تے خوشیاں پرت آؤندیاں نہیں۔ ایس لئی انسان نوں اُداسیاں تے مایوسیاں وچ ہارنیں منی چاہیدی۔ سگول حالات دا ڈٹ کے مقابلہ کرنا چاہیدا اے کیوں جے کوششاں نال خوشیاں تے خوش حالی فیر پرت آؤندی اے۔ جس طرح اللہ تعالیٰ قرآن مجید فرقان مجید وچ فرماتا اے:

میں دن وچوں رات تے رات وچوں دن ظاہر کر دا ہاں ایسے طرح میں زندگی وچوں موت تے موت وچوں زندگی کڈھدا ہاں جے بندہ قرآن مجید دے ایس ارشاد نوں زندگی دا اصول بنا لوے تے حیاتی وچ مایوسی تے اُداسی اوہدے نیڑے نہیں پھٹکے گی۔

ایس طرح اک ہور نظم شاعر دی ڈونگی سوچ دا نتیجہ اے۔ اوہداسر ناواں اے ”کتیں“:

کتیں کونجاں شہروں اُچیاں لکھن پیاں
امبر اے چتکبری جھار کھمباں دی
کنیاں تے چمکن بدلاں دے پھل کالے
دء نیندر وچوں نکلی اے
رکھاں وچ پتراں دی وچھلی چھیڑی اے

تے حمر کنیاں ہوئے نہیں
 ایہہ سیالے دا پہلا مینہ اے
 اپنے اگے گلیاں دی ٹھنڈی تلکن اے
 اکھیاں وچ اے رات سمندر جھگ ورگی

ساڈے پنجاب وچ کتیں دامینا اجیہا اے جتھے گرمی داموسم دم توڑ جاندا اے تے سردی داموسم شروع ہو جاندا اے۔ ایس موسم دی اپنی موج تے بہار اے۔ ہوا وچ ہلکی ہلکی ٹھنڈک پیدا ہو جاندا اے جیہڑی جون جولائی دی گرمی تے ہسردنوں دُور کر کے اک تازگی، روحانی خوشی تے بالیدگی دا احساس پیدا کر دی اے۔ اوس سے اسمان اُتے کونجاں دیاں ڈاراں اُڈ دیاں تے چمکدیاں نہیں تے اسمان اُتے سفید تے کالیاں بدلیاں، یر دیاں نہیں۔ دیکھدے دیکھدے کالے بدل چھا جاندا اے۔ تے بدلاں وچوں مینہ دیاں چھیاں کنیاں (بوندناں) نچدیاں دھرتی ول آؤندیاں نہیں۔ کات کروٹ لیندی اے۔ ہوا دی ٹھنڈک نیندر دی گھوکی توں جگاؤندی اے۔ ہوا جس ویلے درختاں دیاں شاخاں وچوں تیزی تال لٹھدی اے تے بانسری دی سُریلی آواز جنم لیندی اے۔ ایہہ سردی دا مڈھ تے آغاز اے۔

شاعر اک فلسفی وی اے تے اوہ ڈوہنگیاں سوچاں سوچدا اے۔ اوس دا خیال اے پئی انسان بنیادی طور تے غیر مطمئن ذہن یا سوچ دا مالک اے۔ اوہ جس چیز نوں حاصل کر لیندا اے، کچھ دتاں تیک اوس توں لطف تے مزہ لیندا اے۔ فیر اوہ جی بھر جاندا اے تے اوہ اُکتا جاندا اے تے فیر اوس چیز نوں حاصل کرن دی کوشش کردا اے جیہڑی اوہدے خیالاں وچ دسی ہوئی ہوندا اے۔ اوس نوں حاصل کیتی ہوئی چیز نالوں نہ حاصل کیتی ہوئی چیز زیادہ خوبصورت تے من کھویں لگدی اے۔ فیر اوہ اوہدے حصول مگر دوڑدا اے۔ بندے دی ایہہ بے تابی، بے چینی، بے صبری تے بے قناعت ہون دی وڈی نشانی اے جیہڑی اوہدی متلون مزاجی دی جبلت دا اک اظہار اے۔

مشاق صوتی دی اک نظم ”اپنی آس“ ایہناں خیالاں دی ترجمانی کردی اے:

اس دی سک وچ پئے جردے ہاں

ہُن تائیں جوئیں ہو یا

اوہو بہار سہانی اے

جس نے پھلنا اے

جوہو چکیا اے سواپنی بھبک گواچکیا اے

اسیں اوہاں جوئیں ہو یا

ساڈے ہون دی جڑ ساڈے جرن دے تھلاں وچ اے

تے کرنی دا بدل اپنی اگلی رُت اے

۳۔ ڈوہنگا مشاہدہ

مشاق صوتی جاگدی اکھ دا شاعر اے۔ اوہ ظاہر دیاں چیزاں نوں ڈوہنگی نظر نال دیکھدا اے تے اپنے ڈوہنگے مشاہدے نال اوہناں دا مطالعہ کردا اے۔ فیر اوس مطالعے دے سٹے وچ اوہ جو نتیجہ حاصل کردا اے، اوس نوں نظم دا موضوع بناؤندا اے تے ساہنوں اوہناں خبیواں دا اصل روپ دکھاؤندا اے۔ جویں اوہدی اک نظم اے:

چُپ دی مُکان

دن چڑھدا اے

ایس شہر دے مونہوں پھندی اے بدرو

تے اس وچ آردا اے

بند گھراں دی کھسّر پھسّر دا کھار پانی

بھرے بازاراں دی بھن بھن دارنگا کوڑا

وگدیاں سڑکاں دی کھڑ کھڑ دا بھرا یا شیشہ

ریڑ جیہا دن پھیلدا اے

بدرو اچھل آندی اے

اک دا آکھا دو جے نوں رولا لگدا اے

کیہہ بالاں کنو

کیہہ چڑیاں دا ہاسا

کھمب کھلارن توں پہلوں گل جاندا اے۔

شہر دی بدرو یعنی گندانا لہ جیہڑا شہروں نکلدا اے تے رستے دیاں دستیاں دے گھراں دا گندھ اوہدے وچ شامل ہوندا رہندا اے۔ اوہدے گندھ تال کئی بیماریاں پھیلدیاں نہیں تے نکلے نکلے بال ایہناں بیماریاں وچ مٹیلا ہو کے مر جاندا اے۔

ایس نظم وچ شاعر دا ڈوہنگا مشاہدہ اک اجیہی معاشرتی برائی ول اشارہ کردا اے جیہدے نال زندگی متاثر ہوئی اے۔ صحت وگڑی اے تے نکلے نکلے بالوں نکل دی جاندا اے۔

۴۔ باراں ماہ

باراں ماہ پنجابی شاعری دی اک صنف اے۔ ایہہ اک لمی نظم ہوندا اے جیہدے وچ سال دیاں باراں مہینیاں دا ذکر ایس طرح کیتا جاندا اے پی اک اک مہینے دا موسم تے رنگ، فصلاں تالے دل اتے واپر دیاں حالتاں تے جذبیاں دا ذکر کیتا جاندا اے تے اوہناں احساسات دا ذکر کیتا جاندا اے۔ جیہڑے موسم دی تبدیلی پاروں دلاں اندر پندر دے نیں۔

احمد علی سائیاں، ملکہی رام تے بردا پشاوری نے باراں ماہ لکھے نیں۔ جیہڑے مقبول ہوئے نیں۔

مشتاق صوفی نے کوئی مکمل باراں ماہ نہیں لکھیا سگوں چار پنج مہینیاں بارے نظماں لکھیاں نیں جیہناں وچ اوس مہینے دی خاصیت، موسم دے اثرات، دلاں وچ پیدا ہون والے جذبے تے دماغاں وچ جنم لین والے خیالاں دا ذکر ملدا اے۔

جوہیاں اوہناں نے کتیں، ساؤنی، چیترا، اسو، مانہہ تے پھگن بارے نظماں لکھیاں نیں۔ ساڈے پنجاب وچ جیٹھ ہاڑدے مہینیاں وچ بہت گرمی پیندی اے۔ گرمیاں دیاں دھپاں وچ ہر شے سڑن لگ پیندی اے۔ بندے، ڈھور ڈنگرتے ہو پتکھی پکھیر وٹھنڈے پانی تے ٹھنڈیاں چھانواں نوں ترسدا اے۔ تریہہ نال مونہہ سگدا اے، گرمی نال پنڈا سڑدا اے تے بندہ نڈھال ہوندا جاندا اے۔

اوس سے ہر جاندار دی سدھر ہوندی اے پئی آسماناں توں اجیہا مینہ ورہے پئی ہر پاسے جل تھل اک ہو جاوے تے سینیاں وچ ٹھنڈ پے جاوے۔
لوک آسمان ول منہ چُک چُک کے ویکھدے نے بارش دیاں دعاواں کردے نیں۔ نکے نکے ننگے بال گلیاں وچ ندے بھجدے نیں تے تالے اچی اچی
گاؤندے نیں۔

کالیاں اٹاں کالے روڈ
مینہ ورھا دے زور و زور

اوس ویلے رب دی رحمت جوش وچ آجاندی اے تے چاروں پاسیوں کالے بدل تے گھٹاواں چھا جاندیاں نیں تے چھم چھم بارش ہون لگ پیندی
اے۔ لوکاں دے چہرے خوشی نال کھل اٹھدے نیں۔ پشوپکھی رن رن پانی پیندے تے نکے بال مینہ وچ نہاؤندے نیں۔
مشتاق صوفی اپنے نونیکلے انداز وچ آکھدے نیں:

بدل کتھوں آئے

بدل کالے جیسے اسوار ہوادے

ہتھ نیلی تلوار

جاعرشاں دے کنگرے ڈھائے

بدل کتھوں آئے

دھپاں وچ ٹھنڈک لہرائی

سکی ڈالیوں خشبو آئی

ڈاراں کھمب لٹکائے

بدل کتھوں آئے

مشتاق صوفی نے پنجابی دے باراں ماہ دی روایت نوں جاری رکھیا اے پراوہدے وچ اپنے مزاج تے ویلے دی لوڑ موجب دادھے گھائے کیجے نیں۔
اوہناں نوں انداز اپنایا اے، نوئیں ڈکشن ورتی اے تے علامتاں راہیں گل اگانہ ٹوری اے۔

پنجابی شاعری وچ بہت سارے شاعران نے باراں ماہ دا ہڈھ چیتڑ دے مہینے توں بھنھیا اے کیوں جے چیتڑ اجیہا مہینا اے جدوں سیالاں دا موسم مک
جاندا اے، دھپاں کھرد پیندیاں نیں تے بہار دا موسم آجاندا اے۔ پھل بُوٹے کھڑدے نیں، ہوا وچ خوشگواری پیدا ہو جاندی اے تے انج جا پدا اے جیویں
دھرتی وچوں حیاتی نوں کر دھلے لے کے پھٹ رہی اے۔

مشتاق صوفی اپنے نونیکلے رنگ تے ڈھنگ وچ چیتڑ مہینے بارے لکھدے نیں:

چیتڑ چڑھیا، رسیل دھپاں لکیاں

جیویں ندیاں تھلاں وچ پھٹ و گیاں

تے نینیں خاب ہرے بھرے

واء ڈالیاں دی مینڈھی پئی کھولدی

رنگاں دی جج چڑھے چڑھے

چیت چڑھیا

ایس طرح اسوں مینے بارے اوہناں نے لکھیا اے:

اسو ما نہہ دے اخیر ی ہفتے

جدوں کپاہ دے بوٹے بٹے

گوگڑیاں دی اکھ کھلی۔ ہریا ول چھنڈی دی بکی بکی

واء دے سگ ٹرنا اوکھا اے

سو بڈھیاں نوں پتین تردیاں کواریاں دی لو پھیتے آئی

۵۔ منظر نگاری

مشتاق صوفی نے اپنیاں نظماں وچ بڑے سوہنے تے من موہنے منظر اں دیاں تصویریاں وی الکیاں نیں اوس نے منظر اتے موسم دے اثرات نال تصویریاں وچ رنگ بھرے نیں تے پڑھن والا وی انج محسوس کردا اے جو یں اوہ وی ایس منظر دا اک حصہ اے۔

جو یں اک پابند نظم اے۔

”سیالے وچ گیت“

ایہہ نیلی رات سیالے دی

وچ ورلا ورلا تارا اے

لوٹھنڈی تھکیاں امبراں دی

دل بدلاں وانگول بھارا اے

ایہہ نیلی رات سیالے دی

سج گلیاں باریاں بجھ گلیاں

جیہڑی آکھن گئے سو نہیں کرنی

پر پھول سواہ دی ڈھیری نوں

اگ اپنے اندر چا بھرنی

ایہہ نیلی رات سیالے دی (تاء ص 99)

اک ہو منظر ویکھو نظم دا سرتا نوں اے:

مینہ وچ گیت

ایس نظم وچ دسیا اے پی جدوں گرمی پیندی اے تے پہاڑاں اُتے جمی ہوئی برف پکھلانی شروع ہو جاندی اے۔ اوس ویلے دریا چڑھ جاندے نیں۔

بارشاں ہون لگ پیندیاں نیں تے ہڑھ آ جاندے نیں۔

رکھاں نال سیالے ستی ، ساون جاگی واء

اوس دی اک لقم اے۔

جاگدے شہر

اپنے شہر دے سارے رستے وادو لے
ہٹیاں تے گھیاں وچکار سدا گھمدے نیں
جھلے دی اکھ وانگوں سوڑے بے پردا
ایہہ جتھوں ٹر دے نیں
اوتھے مز آؤندے نیں
پھر اپنے پیراں نوں کیوں اے اپنی اپویں

(تاء ص 46)

مشاق صوفی دی شاعری وچ کدھرے کدھرے ذہنی عیاشی یا عریانی وی دکھائی دیندی اے۔ انج گدا اے اوہ سڑ دیاں دھپاں وچ اک پل لئی ٹھنڈی
چھماں وچ بہہ کے ساہ لیندا اے تے تھکن دور کر دیا اے۔ جویں لقم دھندا دکھ وچ لکھدا اے۔

وہم ہمیشاں عورتاں نوں کیوں ہمیز دا اے

ماہواری دیاں پیڑاں وانگوں

کچا ٹھنڈا۔

جویں اپنے گھر ہوندی آں کلی

کوئی وجود مینوں گھیر لیندا

جد میں سوندی آں

میرا ماس ادھیڑن لگا اے پو لے دندیں

میری قبر بناؤندا اے میری نیندر نوں

ہے کوئی راہ جو باہر نکلاں

(تاء ص 10-11)

مشاق صوفی دا کمال اے پئی اوہ لفظاں نوں جسمی انداز وچ اپنیاں نظماں وچ ورتدا اے ایس طرح لفظاں دے دوہرے معنی واضح ہوندے نیں۔
جیہڑے نظماں نوں سہین عطا کردے نیں۔

جویں ہاسے دی مکری، شعراں دی روٹی، پو لے ہتھوں، لہودی چیک، جہکین دن، گیتاں دی بھاجی، پر بت سفنے، واء ازلاں دی دائی، شام سمندر، سکھ دی

کندھ، بجر اٹھکا، پتراں دی وچھلی، آساں دے کنول، رات دی کندھی، دن دا کندھا، سیم دیاں رتاں، پتھرائے کن، جھکھ کھنڈا چا تو، ادھڑی کھل گھیاں دی،

چیک دی روڑی، وغیرہ وغیرہ۔

☆☆☆

قدیم نثر

پنجابی وچ فقہی ادب

ایہہ اک منی پرمنی حقیقت اے پئی حضرت آدم علیہ السلام نے جدوں ایس دھرتی اُتے پیر دھریا اوہ اپنے نال مذہب لے کے آئے۔ اوہناں دا مذہب اسلام سی۔ جیہڑا اللہ تعالیٰ دا سچا دین اے۔ اوہناں مگروں اک لکھ چوی ہزار (124000) پیغمبر ایس جہان وچ آئے۔ جیہناں نے اللہ تعالیٰ دی وحدانیت تے عبادت دا پرچار کیتا، لوکائی نوں اخلاق دی تعلیم دتی تے سدھاراہ دکھایا۔ غیر مختلف پیغمبراں نوں من والیاں نے مختلف مذہب بنا لئے تے اللہ دی عبادت دے مختلف طریقے ایجاد کر لئے۔ فیرویلانکھن دے نال نال اوہناں دے عبادت دے طریقے، خیالاں تے عقیدیاں وچ تبدیلیاں آؤندیاں کیتیاں تے مذہبی دھندھ دی گئی۔

سب توں آخرتے نبی اکرم حضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تشریف لیاے۔ آپ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ختم المرسلین تے شافی مذہب بنن کن۔ آپ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے دین اسلام دی تبلیغ کیتی تے لوکائی نوں بت پرستی توں منع فرمایا صرف اک رب دی عبادت کرن دی تلقین کیتی۔ لوکاں نوں بھائی چارہ، محبت، اخوت تے انسانی ہمدردی دا درس دتا تے قرآن پاک دی شکل وچ اللہ تعالیٰ دی کتاب اُمت نوں عطا کیتی۔ جیہڑی قیامت تاں لوکاں دی راہنمائی کردی رہوے گی۔

مذہب بارے ایہہ گلاں بیان کرن دا مقصد ایہہ دے پئی دنیا وچ سب توں پہلاں مذہب آیا۔ غیر مذہبی مسلیاں، مذہبی روایتاں تے ریتاں وچوں ادب پیدا ہویا یعنی ادب نے مذہب دی جھولی وچ جنم لیا تے پرورش پائی۔ ایس پاروں دنیا دی ہرزبان دا مذہب ادب مذہبی انداز دا اے۔ اوہ دے وچ مذہبی پرچار، مذہبی عقائد، عبادت تے مذہبی سوچاں موجود نیں۔

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ پنجابی زبان دے موڈھی شاعر نیں۔ آپ رحمۃ اللہ علیہ دے کلام وچ نماز، عبادت، اللہ تعالیٰ دی وحدانیت تے چنگے اخلاق دی تلقین موجود اے، جیویں شعراے:

اٹھ فریدا وضو ساز صبح نماز گزار
جو سر سائیں نہ نیویں سو سر کپ اتار

چومر (Chaucer) انگریزی زبان دا پہلا شاعر اے جس نے The Canterbury Tales (حکایات کینٹربری) لکھیاں۔ اوہناں کہانیاں دا مذہب نال گورھا سمبندھ اے۔

اُردو دے پہلے شاعر خواجہ بندہ نواز گیسو دراز سن۔ اوہناں دا کلام مذہبی عقائد تے نظریات نال بھریا ہویا اے۔

پنجابی نثر دا مذہب دی مذہبی افکار توں بچھا۔ حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ قادری اک صوفی، درویش ولی اللہ سن۔ آپ رحمۃ اللہ علیہ نے پنجابی نثر وچ وعظ لکھے تے لوکاں نوں دین اسلام دی تبلیغ کیتی، مسرت دیاں گلاں دتیاں تے اللہ دی عبادت دل پریریا۔ اوہناں نے اسلام دے آسان تے سادہ اصول بیان کیتے تے

اخلاقی تعلیم اُتے بوہتا زور دتا۔

جیویں پہلے وعظ دے شروع وچ فرماؤندے نیں:

”بابا! سائیں والیاں فرمایا ہے۔ جو سائیں خود مختار ہے۔ جو من دائیس سو بندہ پس۔ اوہ جویں رکھے تویں ریے۔ اوس تے کسے دا حکم ناہیں۔ اوہ سب دا حاکم ہے۔ کون سائیں نوں آکھے ایوں نہیں تے ایوں کرتے کون سائیں نوں پچھے جو ایوں کیوں کیتو۔ سائیں دا حکم ڈا ہڈا ہے۔“

اوس مڈھلے دور وچ صرف اسلام دی تبلیغ کیتی گئی تے فقہ دے مسائل بیان نہیں کیتے گئے۔ فقہ دے مسائل پنجابی وچ بیان کرن دی لوڑ اوس سے محسوس کیتی گئی جدوں مغل شہنشاہ اکبر دے پھیلائے ہوئے جھوٹے دین الہی دے اثرات ظاہر ہوئے۔ لوکاںی مذہب اسلام نوں بھل گئی۔ اوہدے وچ کئی نویاں گلاں تے توجیہات پیدا کر لیناں گیاں۔ مذہب دی اصل شکل و صورت دگاڑتی گئی۔ لوک کڑا ہے پے گئے۔ دو جے مذہباں دے طور طریقے دین اسلام وچ شامل کر لئے گئے تے اوس نوں کفر دی ریتاں نال گڈ مڈ کر دتا گیا۔

اوس سے حضرت مجدد الف ثانی نے ایس عجیب و غریب مذہب دے خلاف آواز بلند کیتی۔ لوکاں نوں دیسائی تسیں کرا ہے پے گئے اوتے سچے دین اسلام توں دور ہو گئے او۔ اصل دین ول پر تو۔ اللہ تے رسول ﷺ کو اطریقہ اختیار کرو۔

شاہ ولی اللہ نے پہلی واری قرآن پاک دا فارسی وچ ترجمہ کیتا کیوں جے اوہ فارسی زبان تے ادب دا زمانہ سی۔ ہر پڑھیا لکھیا بندہ فارسی جان داسی۔ اوس نے ایس ترجمے توں استفادہ کیتا تے قرآن پاک دی روح نوں سمجھن دی کوشش کیتی۔ فیہ شاہ ولی اللہ دے فرزند نے قرآن پاک دا اردو وچ ترجمہ کیتا تاں جے جیہڑے لوک فارسی توں نا بلد نیں اوہ اردو ترجمے توں لا بھ لے سکے۔

ایس زمانے وچ فقہ دے مسائل بیان کرن دی لوڑ محسوس کیتی گئی۔ چنانچہ فارسی، ہندی تے پنجابی وچ فقہ دیاں لکھتاں دے ڈھیر لگ گئے۔ ہر مکتبہ فکر دے عالماں نے اپنے اپنے نظریات تے عقائد دے مطابق فقہ دے اصول بیان کیتے۔ جیہدے نال کجھ اختلافات وکی ساہنے آئے۔ ایس پاروں اورنگ زیب عالمگیر نے فقہ دی اک مستند کتاب فتاویٰ عالمگیری کئی جلدیاں وچ مرتب کرائی۔

عبدی کو دھن پنجابی دا پہلا شاعر اے جس نے فقہی مسائل بارے اک رسالہ ہندی لکھیا۔ ایہ رسالہ 997ھ مطابق 1588ء وچ لکھیا گیا۔

نو سے ورہے ستانویں جاں گزرے وچ شمار

کچھے حضرت مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تہن تھی تیار

فیہ ایس رسالے وچ کجھ ہور وادھے کیتے گئے تے 1911ء وچ ”فرائض بابو“ دے نال شائع ہو یا۔ رسالے دے شروع وچ روایتی انداز نال حمد تے نعت بیان کیتی گئی اے فیہ ایمان دیاں شرطیاں، واجب تے فرض، امر تے نہی، وضو، غسل، تیمم، نماز، فرض، سنتاں تے مستحب بارے شعراں وچ بیان کیتا گیا اے۔

عبدی کو دھن نے بیان کرن دا ڈھنگ سادہ تے دلچسپ اختیار کیتا۔ مثال دے طور تے وضو بارے انج بیان کیتا اے۔

فرض وضو دے چار نیں سکھے کجھ بھرا

دھوون مونیہ دو ہتھ بھی جو ہے امر خدا

کرنا چوتھے بھائیو سر تے مسح جان

دھوون دونویں پیر دی امر کیتا رحمان

عبدی کو دھن نے پنجابی نظم وچ فقہی ادب دی نیہہ رکھی۔ اوہناں مگروں مولوی عبداللہ عبدی لاہوری نے رسالہ تحفۃ الفقہ 1025ھ مطابق 1616ء وچ

لکھیا۔ فیروہناں نے 1075ھ تک باراں (11) ہو فقہی رسالے لکھے۔ ایس طرح کل باراں رسالیاں دا مجموعہ باراں انواع دے عنوان نال شائع ہويا۔
باراں انواع دو طرح دیاں ملدیاں نیں: اک پرانی باراں انواع جس دا ذکر قاضی فضل حق پروفیسر گورنمنٹ کالج لاہور ہوراں نے کیتا اے۔ ایس وچ
جہڑے رسالے شامل نیں اوہناں دے ناں انج نیں۔

- 1- رسالہ مہندی 997ھ
- 2- تحفۃ الفقہ 1025ھ
- 3- نص فرائض 1032ھ
- 4- خلاصہ معاملات 1043ھ
- 5- انواع علوم 1044ھ
- 6- معرفت الہی 1054ھ
- 7- خیر العاشقین 1054ھ
- 8- فرائض شرح سراجی 1058ھ
- 9- خیر العاشقین خورد 1065ھ
- 10- فقہ ہندی 1075ھ
- 11- حصار الایمان 1075ھ

دوجی باراں انواع اوہ اے جہڑی حاجی چراغ دین سراج دین لاہوری نے چھاپی اے۔ ایس باراں انواع دا حوالہ باوا بدھ سنگھ نے پریم کہانی وچ دتا
اے۔ اوہدی ترتیب انج اے۔

- 1- تحفۃ الفقہ 2- نص فرائض 3- خلاصہ معاملات 4- انواع علوم 5- معرفت الہی 6- خیر العاشقین 7- فرائض شرح سراجی 8- خیر العاشقین
خورد 9- حصار الایمان اول 10- حصار الایمان دوم 11- حمد و ثنا 12- تحفہ دوم۔
- ایس انواع دا دیباچہ حافظ محمد صاحب ساکن لکھو کے نے فارسی وچ لکھیا اے۔

باراں انواع مولانا عبداللہ عبدی دی مستند کتاب اے۔ فقہی اعتبار نال ایہہ کتاب موتیاں دی لڑی اے۔ ادبی لحاظ نال ایہہ اُچاتے سچا مقام اے۔
زبان صاف ستھری تے آسان پنجابی اے۔ مولانا عبداللہ نے کوشش کیتی اے پی ڈوہنگے مسئلیاں نوں آسان تے عام فہم زبان تے ڈھنگ وچ بیان کیتا
جاوے۔

اوہناں دے کلام دی وگی ایس طرح اے:

1- نص فرائض

ایہہ باب ہدائے وچ خلاصہ خزانے وچ برہانے
غرائب وچ مسعودی قنیہ محیط تار خانے

ایس شعر وچ ہدایہ، خلاصہ برہان، غرائب، مسعودی، قنیہ، محیط، تار خانہ سبھی کتاباں دے ناں نیں۔ جیہناں وچ فقہ دے مسائل تفصیل نال بیان ہوئے
نیں۔ مولانا عبداللہ نے ایہناں کتاباں توں استفادہ کیتا اے جتھوں اوہناں دے وسیع مطالعہ تے علم دا پتا لگدا اے۔

2- وضو بارے فرمایا

فرض وضو دے چار نی مسح سر ہوشیار
ہتھال پیراں مونہہ نوں دھوون چار تھینے طیار
بجے چوتھے فرضوں ترک ہووے اوہ ترے ہون بقا
دھووے یا مسح کرے وچ خزانے آ

حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ جدوں لاہور تشریف لیاے آپ نے اوس مکان وچ قیام کیا جتھے مولانا عبداللہ عبدی نے باراں انواع رسالے لکھے سن۔
ایس لئی میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ نے اوہناں نال عقیدت دا اظہار اپنیاں شعراں وچ کیا اے۔

شہر لاہور مبارک اندر صحت کیتی بہہ کے
مولوی عبداللہ جیوے دے خانے اندر رہ کے
جس صاحب انواع بنائی سورج وانگ نورانی
ہر اک تائیں فیض پچاوے اندر مسلمانی
عجب لگائیوں باغ فقہ دا دائم وچ بہاراں
ایس گلشن دی سیر کردیندے پاون خیر ہزاراں
ہانس ملک وچ رہندے آہے اول وقت جوانی
اوہو وقت پیارا کہندے جیوں کر رسم جہانی

باراں انواع نے پنجابی دے فقہی ادب وچ جھنڈے گڈ دتے تے منظوم فقہ دی اک ریت بن گئی۔ فیر کئی شاعراں نے فقہ دے مسائل نظم وچ بیان
کیتے۔ جیہناں وچوں عبدالکریم جھنگوی داناں سرکدھواں اے۔ اوہناں نے 1086ھ مطابق 1675ء وچ فقہ دارسالہ نجات المؤمنین لکھیا جیہدے وچ فقہ
دے مسئلے 218 شعراں وچ بیان کیتے نیں۔ ایس توں اڈ عبدالکریم جھنگوی نے ہور دور رسالے نجات الایمان تے معیار الایمان لکھے جیہدے دستیاب نیں۔
جسوں تیک نجات المؤمنین دا تعلق اے، مولوی عبدالکریم جھنگوی نے ایہہ کتاب مثنوی دی شکل وچ لکھی اے تے ایہدے وچ کل دو سواٹھاراں شعر
نیں۔ ایہناں شعراں نوں چالیہ (40) فصلاں وچ ونڈیا گیا اے۔ جس بارے لکھاری لکھدا اے:

دو سے اٹھاراں بیت تے چالی فصل پچھان
پڑھے یا سنے آدمی اوس وچ بہشت مکان

عبدالکریم جھنگوی نے ایس کتاب دے لکھن وچ ابی الحسن علی بن السعید بن علی مسعودی (المتونی 342ھ) دی فقہ دی کتاب مروج الذهب و معاون
الجواہرتوں چوکھالا بھ لیا اے۔ ایس گل دا تھوہ ایس طرح ملدا اے:

کے عمر گوائی فقہ اندر آکھدے ناہ نقصان
وچ مسعودی خبراں آئیاں اللہ دا فرمان

مولوی عبدالکریم جھنگوی اُچ پدھر دے شاعر سن۔ اوہناں نے فقہ وچ مسائل نوں بوہتی تفصیل نال بیان کرن دی تھیں شعراں وچ ایجاز تے اختصار
کولوں کم لیا اے۔ ایس طرح تھوڑے شعراں وچ ای مکمل مسئلہ بیان کیا اے۔ مثلاً:

پنج بنا اسلام دے کلمہ پنج صلوة
روزہ حج زکوٰۃ بھی کرتا لیس نجات

مولوی عبدالکریم جھنگ دے وسنیک سن، ایس لئی اوہناں دی پنجابی زبان اتے لہندی لہجہ دا بہت اثر دکھائی دیندا اے۔ ایس نوں شاہ پوری زبان وی آکھدے نیں۔ ایس توں اڈ لکھاری نے فارسی تے عربی دے بہت سارے الفاظ وی ورتے نیں، پر عبدالکریم نے ایس زبان نوں پنجابی نہیں ہندی آکھیا اے۔ کیوں جے اوس زمانے وچ ایس زبان نوں ہندی کہندے سن:

نام نجات المومنین ایس رسالے جان
پڑھ کے کر سی عمل جو رہ سی وچ ایمان
فرض مسائل دین دے ہندی کر تعلیم
کارن مرداں امیاں جوڑے عبدکریم
ہجرت یک ہزار بھی اپر چھیا سی جان
ایہہ رسالہ فقہ دا کیتا رب آسان

پنجابی وچ فقہ دی منظوم تاریخ وچ نجات المومنین نوں چوکھی ایچ حاصل اے۔ ایہہ رسالہ کئی صدیاں تک دینی مدرسیاں وچ پڑھایا جاندا رہیا اے۔ ایس دی مقبولیت دی وجہ ایہدی آسان زبان تے مسئلے نیں۔ جیہناں نوں عام فہم ڈھنگ نال بیان کیتا گیا اے۔ تاریخی اعتبار نال ایہہ اورنگ زیب دا زمانہ اے۔ ایس دور وچ فقہ دی ترویج تے تدوین دا بہت کم ہويا جس دا سب توں وڈا ثبوت فتاویٰ عالمگیری اے۔

حافظ محمود خان شیرانی ایس دور دے پنجابی وچ فقہ دی تعلیم تے تصنیف بارے لکھدے نیں:

”اورنگ زیب کے زمانے سے ہی پنجابی زبان میں بچوں کے لیے نصابی کتابوں کے لکھنے کا سلسلہ شروع ہوتا ہے۔ کہل رائے شامی نے 1105ھ میں ایزد باری اور امید نے 1104ھ میں اللہ باری تالیف کی۔ عبدالرحمن بن قاسم قصوری نے فارسی نامہ لکھا۔ وارث شاہ نے اپنی کتاب ہیرا پنجا میں رازق باری اور واحد باری کا ذکر کیا ہے۔“ (پنجاب میں اردو، ص 98)

ایس دور وچ پنجابی دا اک ہور سر کڈھواں شاعر حافظ برخوردار اے جیہدا ضلع سرگودھا تحصیل بھلوال تے پنڈت تخت ہزارہ دا جم پل سی۔ اوس نے پنجابی وچ عشقیہ قصے لکھے نیں تے نال فقہ بارے اُنی (19) رسالے لکھے نیں جیہدے انواع حافظ برخوردار دے نال مشہور نیں۔ ایہناں وچوں اٹھاراں رسالیاں دے نال انج نیں:

1- شمس العلوم 2- بحر العلوم 3- فقہ جمال 4- مفتاح المبطلی 5- نجات المسلمین 6- شرف الزکاح 7- تنبیہ المفسدین 8- رسالہ نماز 9- نہر العلوم 10- سایہ اصلی 11- میزان شریعت 12- مفتاح الفقہ 13- مسئلہ بانگ و نکاح 14- شرح الحمد شریف 15- رسالہ بوبل نماز 16- شرح خلاصہ کیدانی 17- مفتاح السعادت 18- سراج المعاملات۔

ایہناں وچوں بوبل نماز رسالہ 1172ھ دی لکھت اے۔ ایس رسالے وچ نماز بارے فقہی مسائل نثر وچ لکھے گئے نیں۔ شاعر نے پنجابی نکسالی زبان ورتی اے تے گھٹ توں گھٹ لفظاں وچ زیادہ توں زیادہ معلومات اکٹھیاں کرن دی کوشش کیتی اے، جیویں:

”تیرے پائیاں اتے اک ٹوپا سنتاں دا۔ سنتاں اندر وضو دے تیراں۔“

رسالہ مفتاح الفقہ وچ حافظ برخوردار نے حمد مگرں عورت، خُشی، ذمی تے جتاں بارے مسئلے بیان کیتے نیں۔ رسالے دے آخر اُتے نمازاں دا ویلا جانچن

دا طریقہ دسیا اے۔

اک گز ڈھلیا اس دا سایہ جانے وقت پٹی دا آیا
وچ فتاویٰ کامل لکھے ایہہ صحیح روایت لکھے

پکی روٹی

ایس توں مگروں فقہ دے مسائل مختلف روٹیاں دی صورت وچ لکھے گئے۔ جیہناں وچ پکی روٹی، مٹھی روٹی تے مٹی روٹی بہت مقبول ہوئیاں پر ایہناں ساریاں کتاباں دے لکھن دا ڈھنگ اٹو جیہا اے۔ یعنی پہلاں سوال کینا گیا اے فیر جواب دتا گیا اے۔ جیویں پکی روٹی (خورد) شروع ایس طرح ہوندی اے:

”جے کوئی کچھے بسم اللہ دے معنی کھیرے نیں۔ توں آکھ جی ایہہ! شروع کرینا میں ایس کتاب نوں نال ناؤں خدا تعالیٰ دے جیہڑا روزی دیندا اے ہر جی نوں وچ دنیا دے اتے بخش سی مومنناں نوں نہ کافراں نوں دیہاڑے قیامت دے۔“
(پکی روٹی ص 1)

ایس کتاب داناں پکی روٹی ایس لئی رکھیا گیا اے پی ایہدے وچ اسلامی فقہ دے بنیادی مسئلیاں نوں بنی ہتری شکل وچ سوہنے ڈھنگ نال پڑھن والیاں دے ساہنے رکھیا گیا اے۔ جس طرح کنک نوں بیج کے، دڈھ کے، گاہ کے، پیس کے، آٹا گٹھ کے روٹی پکا کے گھر دے بندے یاں فیر پروہنے ساہنے رکھی جاندی اے ایسے طرح اک فقہی لکھاری فقہ دے مسئلیاں نوں پُسن چھان کر کے تیار کر دتا اے تے پڑھن والیاں دے ساہنے رکھدا اے۔ پکی روٹی، مٹھی روٹی تے مٹی روٹی والا فقہی ادب پنجابی وچ بہت مقبول ہويا، تے بڑا چھپیا، تے بڑا پڑھیا گیا۔
مغلاں دے آخری زمانے وچ حبیب اللہ درزی نے دو کتاباں فقہ اصغر تے اخبار الآخرت لکھیاں جیہناں وچ کل پندرہ سو (1500) شعر نیں۔ اخبار الآخرت 1104ھ دی لکھت اے۔ ایس وچ قیامت، جنت دوزخ دے مسائل بیان ہوئے نیں۔ فقہ اصغر دے شعراں دی گنتی 1990 اے۔ قیامت دیاں نشانیاں بارے لکھیا اے:

کرن ترک نماز تھیں ہور جماعت تھیں
اوس نوں سہل جو جان سن کافر ہو یقین
ہور علامت بجھ توں کر سن بیت خیانت
ناحق غبن جو بیچ وچ دے سن چھوڑ دیانت

خواجہ فرد فقیر گجرات دے صوفی تے درویش سن۔ فقہ، حدیث دے عالم تے پنجابی دے شاعر سن۔ اوہناں دیاں لکھتاں وچوں رسالہ روشن دل، کسب نامہ بافندگان، کسب نامہ جہانماں، بارہا ماہ، سی حرفی تے رسالہ ترتیب الصلوٰۃ لکھدے نیں۔ اوہناں دے رسالہ روشن دل نوں بڑی پذیرائی حاصل ہوئی۔ اوہدے وچ ایمان بارے لکھیا اے:

جے کوئی تینوں آئی کے کچھے ایہہ بیان
کتھوں ہویاں دس کھاں کد دا مسلمان
اگوں اوس نوں دس توں نال زبان حلیم
میں ہويا روز میثاق دا مسلمان قدیم

1114ھ وچ جدوں اورنگ زیب عالمگیر داستانیاواں (47th) جلوس ہو یا اوس سے عبدالرحمن منہاس نے فقہی مسائل دی اک کتاب بحر المسائل لکھی
یہدے وچ 301 شعر درج نہیں۔ اوس وچ ایمان بارے لکھیا اے:

من خدا رسول نون نال اقرار زبان
دل تھیں کر کے سچ من ایہہ دو رکن ایمان
کلمہ کافر جے پڑھے ناقص حال انجان
قتل بند نہ اوس نون نہ کر برا گمان

اورنگ زیب عالمگیر دی وفات 1707ء مگروں فقہی ادب بہت گھٹ لکھیا گیا کیوں جے ہر طرح دے مسائل مختلف زبانوں وچ بیان کیتے جا چکے سن۔
ایس توں اڈہندوستان سیاسی، معاشی تے سماجی اعتبار نال تباہ ہو چکیا سی۔ مغلیہ بادشاہ عیش پرست سن۔ ایس افراتفری دے دور وچ سید وارث شاہ، سید بلھے
شاہ، بلی حیدر ملتانی، نجابت کوی تے حامد شاہ عباسی ہوئے نہیں۔

ایسے زمانے وچ عبداللہ لاہوری ثانی عرف برخوردار نے 1139ھ وچ رسالہ ذبح نامہ لکھیا جیہدے وچ ذبح بارے شرعی احکام تفصیل نال بیان کیتے۔
حاجی نور محمد شیر گڑھی نے 1140ھ وچ رسالہ میت نامہ لکھیا۔ ایسے زمانے وچ علاول خان ولد درویش محمد نے رسالہ مقدمتہ الانوار نظم وچ لکھیا۔

ے ناں مسائل ایس دا مقدمتہ الانوار
پڑھنے والیاں مومنناں مقصد تھیں ہزار

وزیر آباد دے وسنیک مولوی محمد عابد نے نجات المساکین تے رسالہ عقیدہ لکھ کے پنجابی دے فقہی ادب وچ واہا کیتا۔ ایسناں مگروں مولوی غلام نبی
نے جامع الوجوہات لکھی۔ حافظ محمد یار نے 1202ھ وچ نافع الصلوٰۃ تے مولوی نور محمد نے شریعت بارے چار کتاباں شہباز شریعت، چراغ شریعت، خورشید
شریعت تے مفاد شریعت لکھیاں۔ حامد شاہ عباسی نوں جنگ نامہ امام حسینؑ پاروں شہرت حاصل ہوئی پر اوس نے فقہ بارے اک کتاب احکام الصلوٰۃ وی لکھی۔
فیروز پنجاب وچ سکھاں دی حکومت قائم ہو گئی تے ہر پاسے سکھا شاہی تے برچھا گردی شروع ہو گئی۔ دیس وچ افراتفری پھیل گئی۔ ایس زمانے وچ حافظ
محمد خان، مولا نا غلام محی الدین قصوری، مولوی عبدالنبی تے قادر بخش وزیر آبادی نے فقہ دی شمع نوں روشن رکھیا۔ فیروز گریزاں دے عہد وچ حافظ بارک اللہ دے
پتر حافظ محمد نے فقہ دی کتاب انواع محمدی، مولوی محبوب عالم نے رسالہ تہذیب الصلوٰۃ تے محمد اعظم قریشی نے رسالہ نماز اعظم لکھیا۔

مولوی ولید ریہیروی مشہور عالم دین سن۔ لاہور نے فقہ بارے انواع ولید ریہی الدین مہدی نے منجی المؤمنین ملامسودین واعظ نے رسالہ حقوق لزومین تے میاں محمد امین نے
اجول الآخرت کتاب لکھی۔

پاکستان دے وجود وچ آون مگروں پنجابی وچ فقہی ادب دی تخلیق تدوین تے ترتیب کارک گئی اے۔ صرف مولوی حبیب اللہ نے نجات المؤمنین دی شرح
دی مستقیمان دے ناں نال لکھی اے۔

☆☆☆

مواظظ نوشه گنج بخش ءالله ءرتب : شرافف نوشاهى

عارف

برصغیر پاکسافان وهنءء ظلمف ءء وچ جیہناں صوفیاں آء اولیاواں نے ءین اسلام ءى شمع روشن کىفءى؁ اوہناں وچ قطب الاقطاب امام العارفین سلسلء نوشاہیء ءء بانى حضرت نوشه گنج بخش ءالله ءاناں اچا آءے سچاے۔
آپ ءالله ءا اصل ناں حاجى محمد؁ لقب نوشه آءے خطاب گنج بخش اے۔ آپ ءءء والء ءاناں حضرت علاء ءالءین آءء والءء ءاناں بى بیونى سى جیہڑى قصبه ہیلاں ضلع گجرات ءء مفتى شیخ ءبءالله ءى ءهى رانى سى۔
حضرت نوشه گنج بخش ءالله ءى ولءءء موضع گھگانوالى آءھىل پھالیه ضلع گجرات وچ ہوئى۔ اء ءءء ءور وچ موضع گھگانوالى آءے آءھىل پھالیه ضلع منڈى بہاؤ ءالءین وچ آءھے جانءے نیں۔

عام کتاباں وچ آپ ءى ولءءءء ءا سال 1552ء لکھیا ہو یا اے۔ ایہء زمانه شیرشاہ سورى ءءے جانشین سلیم شاہ عرف اسلام شاہ ءى حءومف ءا ءبء اے۔ ایس طرء حضرت نوشه گنج بخش ءءے سسکالیاں وچوں ماءھولال حسین؁ ءبءالله لاہورى؁ شاہ شرف؁ حکیم ءرولیش آءے شیخ فریءفانى بو آءے مشہور نیں۔ ءاکر ءصمف الله زاہء نے حضرت نوشه گنج بخش ءالله ءى ولءءءء ءى تاریخ آءھىق کر کے 1014ھ / 1605ء لکھى اے۔ جیہڑى صحیح چاپى اے۔ شعراے۔

۔ گھگانوالى ءطن ءءیم آل ولى اسف

بھلول ءور اسف ءوه ہفء و پیسف

حضرت نوشه گنج بخش نے بءھلى تعلیم آءے تربیف اپنى والءه محترمہ ءولوں حاصل کىفءى۔ فیء موضع جاگوارڑاں ضلع گجرات ءءے بءر سے وچ ءاغل ہو گئے۔ اسفء حافظ قائم ءالءین آءے حافظ بءھا ءولوں ءرآن مجیء فرقان حمیء حفظ کىفءا عربى آءے فارسى وچ مہارف حاصل کىفءى۔

جس سے تصوف ول رءجان ہو یا آءے اک عظیم صوفى بزرگ حضرت شاہ سلیمان نورى ءے ہفھ اآءے بیءف کر کے اوہناں ءے مرید بن گئے آءے اوہناں ءولوں تصوف ءءے ءر جے طے کىفءے۔ مکمل عبور حاصل کرن مگروں فیء مرشء ءى اجازف نال آءھىل پھالیه ضلع گجرات وچ تبلیغ ءا کم شروع کىفءا۔

اک فرانسى مستشرق گارساں ءاسى ءے بیان موجب آپ ءى تبلیغ نال ءولکھ غیر مسلمان نے اسلام قبول کىفءا۔ آپ ءے مرید پورے برصغیر آءے افغانسافان فیک پھیل گئے۔

لکھفاناں

حضرت نوشه گنج بخش ءالله ءیاں لکھفاناں ایس طرءاں نیں:

1- چہار بہار۔ (فارسى ملفوظاٹ)

2- گنج الاسرار (ارءو مشئوى)

3- گنج شریف (پنجابى ءلام)

4- انآاب گنج شریف (ارءو ءلام)

موعظہ نوشہ پیر

حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ داروز دا معمول سی پئی آپ فجر دی نماز مگروں پنجابی وچ وعظ فرماؤندے سن۔ آپ دے مرید تے عقیدت مند اوہ وعظ بڑے گوہ نال سن دے سن۔ احمد حسین قریشی قلعہ اداری لکھدے تے:

”حضرت نوشہ پیر دے وعظ نصیحت دا ڈھنگ، زبانی تے لکھ کے دوہاں طرح سی۔ لکھ کے وعظ کر دے ہو یاں اپنی مادری زبان تے پنڈ دی زبان کو لوں کم لیا تاں بے لوک ایہناں دیاں گھاں چنگی طرح سمجھ لین۔ لکھے ہوئے وعظ میرے دوست سید شریف احمد صاحب شرافت دی پڑچول نال 990ھ وچ پورے ہوئے۔ ایہ نسخہ ٹھینھ پنجابی زبان وچ لکھیا گیا اے تے بڑے مان نال آکھیا جاسکد اے پئی ایہ دنیا وچ پنجابی زبان دی سب توں پہلی نثر دی کتاب اے۔“

پرکھ پڑچول مگروں پتا لگد اے پئی حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ نے ایہ وعظ 1653ء توں لے کے 1691ء دے وچکار لے زمانے وچ لکھے سن۔ سید شرافت نوشاہی نے بیچ وعظ لہے کے 1968ء وچ موعظہ نوشہ پیر دے نال چاپوائے سن۔ فیروز اکڑ عصمت اللہ زاہد نے لاہور میوزیم دی لاہریری وچوں چھپواں وعظ لہے کے اک کتاب آکھے نوشہ قادری دے نال شائع کیتی جید ادیب چچہ ڈاکٹر سید اختر جعفری نے لکھیا۔

حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ نے 1691ء وچ اورنگ زیب عالمگیر دے عہد وچ رحلت فرمائی۔ حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ دے کجھ پنجابی اشعار ایس طرح نیں۔

ذات پات ہندوانیاں اسیں کہو جے بھراؤ
نوشہ اسیں نہ جاندے کون راجا کون راؤ
نہ اسیں زور نہ حاکی نہ اسیں حاکم میر
آکھے نوشہ قادری اسیں عاجز مرد فقیر
ہندو ذاتاں آکھدے اسان جاتی بس صفات
نیک کمائی چنگیاں مندیاں مندی ذات

موعظہ نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ

پہلا وعظ

بابا سائیں والیاں فرمایا ہے جو سائیں خود مختار ہے، جو مندا ہیں سو بندہ ہیں اوہ جویں رکھے تویں رہیے۔ اوس تے کے دا حکم ہا ہیں۔ اوہ سب دا حاکم ہے۔ کون سائیں نوں آکھے ایوں نہیں تے ایوں کرتے کون سائیں نوں چکھے جو ایوں کیوں کیتو۔ سائیں دا حکم ڈاڑھا ہے۔ کافراں دی جندو کھس خدا ہیں نکلدی ہے۔ مردیاں کئی ارمان دنیا دے کر دے ہین۔ جندا ہناں دی جویں کوئی ندی وچ ٹہی مار کے اپنے آپ نوں لکائے۔ تویں لوں لوں دے ڈٹھ تے نوہہ نوہہ دے پٹھ تے کئی کوٹھڑیاں دے وچ ڈردی، چھپدی لگدی پھر دی ہے پر ملک الموت اوس دی ٹہی نال ٹہی کھائے کے جا پڑدا ہے۔ تاں تے وڈا عذاب ہو یا تے مومنناں دی جند خوشی نال سوکھی سکھالی نکل کے اپنے اصلی دیس مقام نوں جا پہنچدی ہے کیوں جے اوہ تاں دنیا دے عاشق مشتاق ہا ہیں۔ اتھوں پنڈھاں توں چھٹ پوندے ہین۔ پردیسوں مڑ دیس پہنچدے ہین۔ وطن دی خوشی نال پیل ڈھل لاؤندے ہا ہیں۔ تاں تے مومنناں دی روح واسطے ملائک تہیجاں کر دے عرشوں اتر کے اگلیندے ہین تے بہشت لے جاوندے ہین۔

واہ واہ طالع بخت تمہاں دے جیہناں نوں ایڈا آدر ملدا اے۔

بابا فرشتے تاں ایس دنیا دے کماں نوں سنوارن نوں کئی بے انت درگا ہوں مقرر کیجئے ہوئے نیں۔ جو کم کار بن داتے سنور دا ہے سو ملائک کر دے تین مارن تے پھیر جو اون ایہہ بھی حکم نال ہوندا ہے۔ حساب عملاں داتے جزائیں ایہہ بھی امر نال ہے۔

بابا۔ ہک پھوکا اسرائیل دا بناوٹ دے ڈھاہن والا، جیوندیاں دے مارن والا ہے۔ تے دو جا پھوکا ڈھٹھے اُسارن والا تے موئے جو اون والا ہے۔ ایہہ بھی سکھ حکم ہے۔

پر بابا حال تے ہر ویلے سچ چنگار فیت ہے۔ کوڑ مندا ساتھی ہے۔ کوڑیاں دادل اوڑک دھسکی تے دھڑکی۔ اکھیں بیٹھاں ہوں، دہشت ڈاڈھی پوی تے تخت پریشان ہوں۔

قادر دی قدرت اگے اوکھ کائی تاپیں۔ حکم دے جاری ہوں نوں دیر نہیں لگدی۔

بابا اہت نصحت سارے اسرائیل دا عہدہ ہے تے اگے بھی وڈے کافر منکر خدا دے ہوئے نیں تے خدا والیاں سچیاں نوں اوہناں تاپیں نیاتے دکھ پیا دتا ہے۔ پر اوڑک سچ نوں جت تے کوڑ نوں ہار ہوندی رئی اے۔ جویں حضرت موسیٰ علیہ السلام جاں وادی مقدس نوں سدھائے تاں آواز ہو یا جو اے موسیٰ (علیہ السلام) توں فرعون ول جاہ تے اوس نوں سچ آکھ جو اوہ کوڑی دنیا دی متی وچ آئے کے اساتھوں پھر گیا اے تے آپ نوں خدا اکھن اکھاؤن لگا ہے۔ سچ توں گھس کے کوڑ نوں اختیار کر لیا یس۔ تاں اے موسیٰ (علیہ السلام) پہلے توں آکھ فرعون نوں جو تیری خوشی کفر تھوں پاک ہوون وچ ہے۔

تینوں جی واٹ سائیں دل بھاؤن والی دکھالاں تاں توں کوڑ تھوں سنگیں تے سائیں تھوں ڈریں تے ہک اللہ سچا صحیح کر منیں۔ سو اللہ جو سکھ دا ہو سا بھجا ہے۔ تاں حضرت موسیٰ (علیہ السلام) سچ تھو وچ عصا پکڑ کے فرعون ول گئے تے معجزہ عصا والا دکھا یونیں تے حق دے راہ ول سد یونیں۔ پر فرعون نے حضرت موسیٰ (علیہ السلام) نوں جھوٹا لیا تے نہ نیاں۔ توڑے دل وچ ڈریا تے دھسکیا تاں تے حضرت موسیٰ (علیہ السلام) ولوں پٹھ کر کے مز گیا تے ساحراں دے اکٹھے کرن دے آہر لگاتے سد کیے توس۔ جو سارے سھناں لشکراں مصاحباں نے آئے بکھٹے ہوئے۔

جاں سجا فرعون دے کول آکٹھے ہوئے تاں اُچی بول آکھیں جو میں سائیں وڈا اتسا ڈا ہاں۔ میں تھوں ہو روڈا اُتے کوئی نہیں۔ ایہہ گل حضرت موسیٰ (علیہ السلام) نوں تے اپنے لوکاں نوں سنائے کے ساحراں نوں مقابل حضرت موسیٰ (علیہ السلام) دے کیے توس۔ تس ویلے خدائے نوں جلال آیا تے دنیا آخرت وچ فرعون نوں آل اہل سے خراب کینا۔ ستر لکھ کافر نال فرعون دریا وچ غرق کر ماریا تے او سے پانی وچ اگ دے عذاب نوں ڈھویا۔

تاں بابا، ایہہ گلاں اگلیاں سنیاں سچیاں نوں تسلی تے دھیرج ہوندی اے۔ جو سائیں سچا، سچیاں دی واہر کر دا اے تے کوڑیاں نوں دڑکا ہے جو متاں کفر تھوں سکھن تے ایمان قبول کرن۔

بابا لوکو! آسمان ول نکو۔ دیکھو جو کیسے ڈاڈھے اُچے موکلے خالق خلقے بین توں سائیں کوں ایہناں وچ زمین اُتے وسایا ہے۔ سائیں اوانے ڈاڈھیاں تھوں ڈاڈھے، وڈیاں تھوں وڈے ہین۔

بابا! آکھ دے ہین جو آسمان پہلا زمین تھوں پنج سے ورھے دے راہ تے اُچا ہے۔ تے ٹھلھ بھی اوس دا ایڈائی ہے تے دو جے آسمان وچ مڑا یوں پنج سے ورھے داراہ پنڈھ ہے۔ اگے اُتے ایوں ایوں جا پے۔

پر بابا آسمان وچ کدیں چھن گر لکھ نہیں ہوئی۔ سنگھ دے تے بہور کر بھی نہیں کجھ پوندا۔

بابا کوئی رات ول دیکھو جو کوں سارے جہاں نوں کلور کر لیندی ہے تے سنگھ سواندی ہے۔ تے دن ولوں دیکھو جو روشنائی کر کے سکھ نوں کم دہندے لاوند اے تے بھونیں ول دیکھو جو کوں قدرت نال وچھائی بکھیری ہے تے چشمے نہراں، کھوہ کوں پیدا کیجئے ہین تے پانی پاک پاکیزہ کڈھیا ہے تے جیہڑا ڈمگراں ڈھوراں، وہتراں، مرہواں، ماہنواں، پکھیاں دا اُن، گھاہ، ساگ، پھل پھول اُگایا ہے۔

بے انت: بے شمار، جو اون: زندہ، اہت: غیر موجود، نصحت: نامعلوم، کلور: گھیر لینا

بابا، پہاڑ، پر بتاں، رودھاں، سکھراں ول دیکھو جو کیسے ڈاڈھے بھوکس تے کہور ٹھہرائے ہین۔ جو زمین دھودا لڑھ تاہیں کھاندے۔
پر بابا جو کجھ سائیں بنایا ہے سوتاں تساڈے بھلے، نفعے فائدے واسطے کیتا ہے تے تساڈے دھترال کان بنایا ہے۔ ایہہ احسان سائیں دے جانو تے
منو۔ تاں تے بابا جان ڈاڈھا ہول وڈا قیامت دا آدی تداں کجھ ہوئے سکسی۔ وڈے میدان وچ سب کوئی آکھڑوسی مر کے جیوسی۔ کیتے دا پھل لے کھاوسی۔
تس ویلے ہتھ کجھ تاں آوسی۔ کیتا اگے آوسی۔ جیہناں دوڑ دوڑ بھلیاں کیتیاں ہین، سے خوشی ہوسن، تے جہاں دوڑ دوڑ مندیاں کیتیاں ہون، سے افسوس
کرسن۔

بابا! تس دن دوزخ پدھرا نکل پوسی تے سب کوئی دیکھسی تے بہشت بھی ظاہر باہر ہوسی۔ تاں تے جیہناں سائیں تھوں مُنہ موڑیا ہوسی تے آکھیا ہوسی جو
میاں ہن تاں دنیا واہ واہ ہے۔ جو کرے سو کرے۔ اگلی گل نوں کون جانے، سے مقرر دوزخ سڑن تے نت او تھے رہسن تے جہاں سائیں دا خوف ڈر کر کے
نفس نوں بُریاں خواہشاں تھوں ہٹکیا۔ ہوڑیا تے اللہ تے اللہ والیاں دا ادب کیتا، سے بہشت پوسن تے نت او تھے رہسن۔
پر بابا جے کوئی کجھ جو اودہ ساعت کداں ہوسی تاں آکھے جو سو او کھا ویلا کجھیا لگیا ہویا ہے۔ کے نوں خبر ناہیں۔ جویں موت دا ویلا چھپا ہویا ہے۔ اللہ
باجھ ہو کوئی جان دا ناہیں۔

بابا۔ سائیں لوک، سائیں دے مناوان، بھلائی دے کراون آوندے ہین۔ ایہناں نوں ہور کے کم دی غرض ناہیں۔ قصے کہانیاں، بے فائدیاں نال
ایہناں نوں کیہ۔ جو آکھن قیامت کدوں ہوسی۔ جدوں ہوسی تداں ہوسی۔
تساں چنگیائی کرو تے سائیں تھوں ڈرو۔ کلمہ سچ دا بھرو۔

بابا قیامت جاں اچن چیت اگھت آوسی تاں لوک آکھن، یار و اساں تاں کجھ جزا قبر وچ نہ کیتا۔ ایہہ تاں سیال دے پچھلے پہر وانگن کہ ہاڑھ دے
بھلک وانگن ویلا ایویں وہائے گئے۔

بابا لوکو! دنیا ساری ہک ساعت وانگ ہے، اس دے کوڑے مزے کجھ ناہیں، اوڑک قیامت نوں سب کجھ معلوم ہو جاسی سچ کوڑ پدھرے ہو پوسن تاں
تے نت دا بھلاو چسے۔

دوئیں دم دی لذت آونی جاوئی، او پری ہے۔ جویں حضرت موسیٰ (علیہ السلام) دا آکھیا جاں فرعون نہ نیا تے ڈب مویا، تاں پستاں، پر ہون والی گل
ہوئے گی۔ حضرت موسیٰ (علیہ السلام) دا عصا وڈے معجزے نال آہا۔ رات ویلے دوئیں شاخوں بساگی دیاں مشعلاں وانگ بلدیاں آہیاں تے کھوہ تھوں پانی
رشی بوکے باجھ کڈھ لیا وندا آہا تے مسافری وچ بھار چالے نبھا وندا آہا۔ تے جتھے جنگل پہاڑیں پانی نہ ہوندا۔ بھونیں تے ماریاں گھوڑیاں تے پتھر تے ماریاں
چسے پانی دے پھنائے کڈھدا تے بھکھ دے ویلے بھونیں گڈیاں ہویاں درخت میوہ دار ہوئے کے میوہ کھو وندا تے ایویں ہی جو کم حضرت موسیٰ (علیہ
السلام) لاٹھی تھوں منکدا آہا۔ سو کجھ نکل آونداسی تے اوہ لاٹھی بکریاں حضرت موسیٰ (علیہ السلام) دیاں بھی چر اوندی۔ جے کوئی ایر غیر آدی کہ ہور کائی بلا، اتیر
دل مُنہ کردی تاں لاٹھی بکریاں نوں تراہ لے جاوندی تے جو کوئی دشمن حضرت موسیٰ (علیہ السلام) دا قصد کردا توڑے سب، وٹھوہاں، شیر، گھیاڑ کہ کوئی ویری آدی
ہوندا تاں لاٹھی اوس نوں جھاڑدی۔

دو جا وعظ

بسم الله الرحمن الرحيم

بابا! جو کوئی نت مندائی کردا ہے تس دے ہاؤں تے وساری دا کٹ ہوئی کے ودھدے ودھدے نبجھ جا وندا ہے۔ تے ہاؤں کالا کردی وندا ہے۔ پر کٹ گھناں
نال لوہ تے جمدا ہے۔ ایویں لوہ وانگن جیند اہاؤں ہو وندا ہے۔ تس تے کٹ بہوں ہو وندا ہے تے جاں ماؤں کالا ہویا تاں سائیں دی سمہالوں کھتھائے پالن
بجھاہ دا ہویا۔ انت پچھتاوسی تے ڈھکھ ڈھکھ بل سی سڑسی۔ پھر کسے پرویلا اجوکاناں لہجسی تے بھائی جے جیاں دی مت سن کے کوئی نیلی بھاگ کر سنہیل کھڑا،

دھترال کان: فائدے لئی، تنگسی: شرمندہ، ہوڑیا: روکیا، ساعت: وقت، قیامت: اکھت، اچانک: ہاؤں: دل

تاں اوس دا کٹ کٹیا۔ تے کٹن کٹیا۔ مُر جیہے دا تہا ہویا تے سائیں نوں ڈٹھوس تے آپ نوں بھی چھا تو سی۔
 بابا وڈے سوادوں وانجیا ہودے نبھاگا
 سائیں جس نہ نیاں نا جاتوس آگا
 من چت جیندا بھر میاون تیندا بھاگا
 لیکن لکھیا جھاگی سو اوکھا جھاگا
 اوتھے اوتھے جھلسی نت سونا داگا

تاں بھائی اہو ڈی انت بھا وچ پھس سی تے اوکھیاں سہہ سی تے مول ناں ٹھنسی۔ اوڑک انت ہولی۔

بابا، توڑے ہوڈیاں نوں، ہن سائیں والیاں دے آکھے تے پت ناہیں تے چنگیاں متاں تے وساہ نہیں کردے تے چارپن اوہناں داسچائیں جاندے
 پر اوڑک دے دن اپنا مندا اگے آیا ویکھ کے ایس ویلے نوں پچھتاؤن تے اج کوڑ کوڑو جیہے ڈیاں وڈیاں اُتے مان متے بھل کے جو سائیں لوکاں دیاں گلاں
 تے ہسدے کھلدے ہین، کل نوں روں۔

تریجا وعظ

بسم الله الرحمن الرحيم

بابا! جے توں واٹ سچی، سدھی، سوتی، سوكھی، سائیں والیاں دی ملتیں تاں کدیں ناں تھڑیں تے کدیں ناں تھڑیں۔ پر ایہہ واٹ سائیں والیاں
 نال ملیاں، سچے ساتھ رلیاں، چچیاں گلاں سُنیاں، گجھیاں، چچیاں دے آکھے لگڑیاں، چلیاں لہدی ہے، ایویں سکھالی ناہیں لہدی تے ایہہ جو لوک ہور بھلے
 بھری ہوئے اپنی گجھی نال بھکدے، ڈولدے رولدے پھر دے ہین۔ سے دُھر دے لکھے نال گتھے ہوئے ہین۔ بھلایاں بھلے ہین۔ وڈیاں بھلاں وچ چھاتھے
 ہوئے ہین تے گھنیاں، بھلویاں دے مُنہ آئے ہوئے ہین۔ ایہناں نوں کائی سار سُدھ ناہیں۔ ایہہ ایویں بھکدے آئے تے بھکدے جاندے نیں۔
 ایہناں کائی سو جھی ناہیں لدھی پر بھائی۔ جاں جاں سچا سوہاں آگو ہوئے کے چچیاں نوں پتیاں نال واٹ ناں دکھاوے تاں کوں گجھیے۔ ایہہ سچی گل ہے۔ تے
 سچی ایہو گل ہے ہور کہانیاں بھلاناں تے پھلاناں نکلناں ہین۔ تاں تے بابا، سچا ہوئے، چچیاں نال مل، سچ من، سچ کہہ، سچ نال جیولائے، سچ سُن، سچ جان،
 سچ بھان تے کوڑ ولوں منہ نوں ہٹائے لے۔

کہہ لیسیں سچیا کوڑ تھوں کہہ لیسیں سچیا کوڑ تھوں
 کجھ چانن ہوئے نہ دھوڑ تھوں کی لیسیں سچیا کوڑ تھوں
 جو دے سو ٹھر ہے نہیں دن سائیں ہور دھر ہے نہیں
 اوتھے رہنا کجھ چہ ہے نہیں کہہ لیسیں سچیا کوڑ تھوں

چوتھا وعظ

بسم الله الرحمن الرحيم

بابا! جاں حضرت صالح پیغمبر (علیہ السلام) نے شمود تے اوس دی قوم نوں کفر تھوں ہٹکایا سی تاں اوہناں وڈیائی دے غرور نال اوہناں نوں کجھ نہ جاتا
 تے اوہناں دا کہنا نہ منیا تے ویر پئے۔ تاں کھاون لگے تے دکھاون لگے۔ ڈاچی پیغمبر دی سواری والی نوں پانی پیو نوں جھلپوئے۔ تے کوہ کھاون دی صلاح
 کیتوئے، جو آپ پیغمبر اوکھا ہوسی پر جاں اونٹنی پکڑ کے کوہ کے وڈ لیونے۔ تاں اللہ تعالیٰ کفر تے ظلم دی شامت اوہناں اُتے چھوٹیاں وڈیاں سنے، اناں، منساں
 چھپا تو، پچھانا، بھاگا، بد قسمت، جھاگی، برداشت کرنا، ہولی، خوف کھاتا، ٹھڑیں، گھاٹ، نکلیاں: بے معنی

سے برابر غضب تے قہر کیتا تے عذاب گھلایا۔ تاں بابا! سائیں تے سائیں والیاں نال ڈنگیائی بھلی تائیں، جو آکڑی سوا کھڑی۔ کسے وڈیائی تے بھلیے تائیں۔
بڑھکے سچ دا۔

لا الہ الا اللہ محمد الرسول اللہ

پنجواں وعظ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

بابا لوکو، اگے جال کراڑ دیس پنجاب دے کئی مطیع اسلام ہوندے، باگت سُن آکھ دے "سچ نام کرتا رکھ" تاں کئی پنھندے جو سئیں بھی ایہہ آواز من
دے ہو؟ اوہ آکھ دے ساقھوں بے اختیار مونیوں کہائی دا اے"

پھیواں وعظ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

سنو گھڑے بالو اور ویش نو شاہ دی مت۔ سب وڈیاں تھوں وڈیائی تھوں وڈی وڈیائی سائیں دا بک جانن ہے۔ سائیں دے پیاریاں نال پیار کرن
ہے۔ اوہناں دا آکھا سچ ہے۔ آکھے لگا سو مٹھا۔ سو کھلا ہویا، جمن، مرن، جیون، حال سوہنے کیتس، شکھ شکھ پائیں، دھوکھا پنھورا گوائیں تاں تے سچے نال
رؤزیر رہتا۔ مندا کسے نہ کہتا۔ دسو را کدیں نال پاپنا۔ جے کوئی سائیں تاں کرے۔ کر کے تسانوں ڈکھا دے تاں ڈکھی نہ ہونتا۔ اپنے آپ وچ فضل الہی نال
ڈاڑھے رہتاں۔ سائیں دا دتتا ہنس رس سہناں، پڑھن نال ونہوار رکھناں، رو گیاں دی ٹہیل کرنی۔ بھلکھیاں دا قوت پاوناں، بتکھیاں نوں کجناں، سکھے دا بھلا
بھالناں، بھکھاں جالناں، راج دھن وڈیائی ڈکھاں دامول ہے۔ لب لوہب نہ کرناں، چاؤز توں پرے رہناں، آپ نوں نیواں جھکا جانناں۔ لوک نیوندے
دکھ کے آکڑ نہیں رہتاں۔ وڈا بول نہیں بولنا، کسے نال دھکی نہیں کرنی۔ روپ بھیس فقیری دا نہیں جھڈناں۔ بھنڈار پاکداے رہے۔ ادھار نہیں چاوناں، آیا
دکھاوناں، ڈاڑھے پنے نال آگو جیہا رہتاں، سائیں دا جان کے پل پل ساہ گراہ سائیں تھوں متناں۔ سائیں تھوں وڈا کسے کوں نال متناں، گنگنے نہیں
ہوناں، گنگنے پاس نہیں کھڑووناں۔ آئے دا آدر کرناں، کوئی ہووے اپنی وڈیائی نہیں بھائی، وڈیاں دی وڈیائی بھائی، میں میں نہیں کرنی، سائیں سائیں
آکھناں، واہ مرشد، بیچ، فقر مایقین است، ذکر ماکلمہ طیب، عبادت ماصلوات، فس، علم ماقران مجید، کسب ماقاعت۔

وعظاں دا خلاصہ

پہلا وعظ

اللہ اک اے۔ اوہ خود مختار اے۔ جیہو اوس نوں من دا اے اوہو صحیح معنیاں وچ انسان اے۔ اللہ اپنے بندے نوں جس حال وچ رکھے اوہ حال وچ
قرن رہوے۔ اللہ حاکم اے، اوہ دے اتے کوئی حکم نہیں چلا سکدا۔ دنیا وچ ہر کم اللہ دی مرضی نال ہوندا اے۔ اللہ دا حکم آخری تے اہل اے۔ موت ویلے
کافراں دی جان مشکل نال تے مومناں دی جان آسانی نال نکلی اے تے جنت وچ داخل ہو جاندی اے۔

اللہ تعالیٰ نے مختلف کماں کاراں لئی فرشتے مقرر کیے نہیں۔ حضرت اسرافیل صور پھونکن گے تے ساری کائنات ختم ہو جائے گی۔ دوبارہ صور پھونکن گے
تے سب مردے دوبارہ زندہ ہو جاوون گے۔ بندے دا چنگا سا تھی سچ اے تے جھوٹ نہ اس تھی اے۔ سچ بندے دی ہمیشہ جت تے جھوٹھے دی ہمیشہ ہار
ہوندی اے۔ حضرت موسیٰ (علیہ السلام) نوں اللہ تعالیٰ نے فرعون ول گھلایا پر اوس نے حق سچ دی گل نہ مٹنی، سدھھے راہ نہ آیا۔ اوڈک ستر لکھ کافراں نال دریائے
نیل وچ فرق ہو گیا۔

اللہ تعالیٰ نے اپنی کارگیری نال زمین تے آسمان بنائے نہیں۔ رات آرام لئی تے دن کم کار لئی بنایا اے۔ زمین، چشے، نہراں، کھوہ، انساناں لئی اللہ دیاں

باگت لوان، سچ نام کرتا رکھ، رب کا نام چاہے، جھورا، چھتانا

نعمتاں نیں۔ زمین وچوں ہزری پیدا کیتی۔ پرندیاں، انساناں تے جانوراں لئی نعمت اے۔ نیک لوکاں لئی جنت تے بدکاراں لئی جہنم تیار کیتی۔

دو جا وعظ

نرے کم کرن نال بندے دادل کالا ہو جاندا اے۔ مسلسل نرے کماں نال کالا سیاہ پتھر بن جاندا اے۔ فیرا ایہہ کالا پتھر دوزخ دا پالن بن جاندا اے تے آخر کار انسان پچھتاؤندا اے۔ جے بندہ نیکاں دی صحبت اختیار کر لوے تے اوہ نیک بن سکدا اے اوہدے دل دی صفائی ہو جاندا اے۔ ورنہ پچھتاؤندا تے روند اے۔

تریجا وعظ

جے انسان نیک لوکاں دارا اختیار کرے تے فیراوس نوں کدی کوئی کمی نہیں آؤندی تے نہ ای اوہ ڈولدا اے۔ ایس لئی نیک لوکاں دی صحبت نال بندہ آسان زندگی گزاردا اے۔ جیہڑے لوک سچا راہ پھل جانداں نیں، اوہ مصیبت وچ مبتلا ہو جانداں نیں۔ دو جیاں سب کہانیاں نیں، اصل گل ایہہ وے پئی بندہ سچ نوں منے، سچ نال دل لاوے، سچ آکھے، سچ سنے، سچ جانے تے سچ پچھانے تے سخوٹ توں منہ پھیر لوے۔

چوتھا وعظ

حضرت صالح علیہ السلام نے شہود قوم نوں کفر توں روکیا، پر اوہ قوم باغی سی اوہناں نے حضرت صالح علیہ السلام دی گل نہ منی سکوں اوہناں دی اونٹنی نوں ذبح کر کے کھا گئے تے اوہناں نال دشمنی کرن لگ پئے۔ اوہناں اُتے اللہ توں عذاب نازل ہو یا تے اوہ قوم تباہ ہو گئی۔

پنجاواں وعظ

پنجاوب وچ وکسن والے ہندو جس ویلے باگ سُن دے سن تے اوہ آکھدے سن ”سچ نام کرتا پڑکھ“ یعنی رب داناں سب توں سچا ہے۔ جے اوہناں کو لوں پچھدے سن کہ کشیں رب نوں من دے او تے اوہ آکھدے ایہہ الفاظ آپ مہارے ساڈے مونہوں نکل جانداں نیں۔

چھیواں وعظ

ایہہ وعظ بندے نوں دنیا وچ کامیاب زندگی گزارن دے اصول دسد اے پئی اوہ فقیرانہ زندگی بغیر لالچ دے گزارے۔ لوکاں دی عزت کرے، برائی توں بچے، مرشد دی قدر کرے تے ہر دم اللہ اللہ کرے۔ اوہ کامیاب روے گا۔

وعظاں دیاں قتی خوبیاں

1۔ پنجابی نثر دا پہلا نمونہ

حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ دے وعظ پنجابی نثر دا نمونہ نیں۔ ایس توں پہلاں پنجابی وچ شاعری بہت لمبھی اے پر نثر نگاری کدھرے دکھائی نہیں دیندی۔ ایس لئی موعظ نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ پنجابی نثر وچ اولیت وادرجہ حاصل اے۔

پنجابی زبان تے ادب دے محقق تے نقاد احمد حسین قریشی قلعہ آری موعظ نوشہ پیر دے دیباچے وچ لکھدے نیں:

”پنجابی نثر دامنڈھ مول تے ستر اں ایساں سالان توں اُتاناہہ نہیں ٹپدا۔ پر کمال دی گل ایہہ وے جے حضرت نوشہ پیر رحمۃ اللہ علیہ نے

پنجابی نثر وچ اک کتاب لکھ کے پنجابی نثر دا وی مڈھ ہنڈھ دتا سی۔ او دوں چھاپے خانے تے نہیں سن تے ایس سببوں ایہہ کتاب

نے لوکاں دی نظر نہ پئی تے اوہناں پنجابی نثر دامنڈھ مول نہ پچھاتا۔“

تاریخی اعتبار نال دیکھیا جاوے تے پتا چلدا اے پئی حضرت نوشہ گنج بخش (1552ء تا 1654ء) شیر شاہ سوری دے جانشین سلیم شاہ عرف اسلام شاہ دے اہم اے۔ حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ دے زمانے وچ پنجابی شاعری دا بڑا چہ چاسی تے شاعری ٹیسی اُتے اپڑی ہوئی سی۔ پر پنجابی وچ نثر دی کوئی کتاب نہ لکھی گئی سی۔

جے کسی فقیہ نے اسلامی فقہ بارے کوئی کتاب لکھی تے اوہ وی پنجابی لفظ وچ لکھی۔ جویں مولانا عبداللہ لاہوری تے مولانا عبدی کو دھن نے فقہ بارے مختلف رسالے تے کتاباں لکھیاں جیہڑے باراں انواع دے نال نال سامنے آئے تے سارے منظوم نیں۔

ایس توں پہلاں امیر خسرو نے چالیہ (40) بھارتاں لکھیاں سن جیہناں وچ اردو، پنجابی تے فارسی دے الفاظ ورتے گئے سن۔ ایس لئی اوہناں نوں پنجابی نثر دا پہلا نمونہ کس متھیا جاسکدا۔ ایس توں اڈا اوہناں بھارتاں وچ شاعری تے نثر گڈا اے جس نوں باقاعدہ نثر نیں آکھیا جاسکدا۔

گورو نانک دیاں جنم ساکھیاں وی پنجابی نثر وچ ملدیاں نیں پر اوہ وی خالص نثر نیں۔ ایس لئی یقین نال اوہناں نوں پنجابی نثر دا پہلا نمونہ کس آکھیا جاسکدا۔

پنجابی نثر دی باقاعدہ ابتدا حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ دے لکھے ہوئے و عظام توں ہوئی تے ایہہ وعظ پنجابی نثر دا منڈھلا تے ابتدائی نمونہ نیں۔

2- مقامی لہجہ

ایہہ وعظ تحصیل پھالیہ ضلع گجرات وچ لکھے گئے ایس لئی ایہناں و عظام اُتے مقامی لہجہ دا چوکھا اثر دکھالی دیندا اے۔

1- پھالیہ دے و سنیک حرف ”ے“ نوں بہتا ورتدے نیں تے لفظ لکا کے بولدے نیں۔ جویں جنت توں جنتے، بہشت توں بیشتے، کنک توں کنکے، ساگ توں ساگے تے راگ توں راگے۔

2- پھالیہ دے و سنیک لفظ دے اخیر تے ”ی“ دا واو دھا کر دیندے نیں۔ جویں کندھے توں کندھی۔ چھوڑ توں چھوڑی تے جویں میرا گھوڑا گھدی آویں۔

3- ایہ توں دے و سنیک کئی تھانواں اُتے حرف ”س“ دا واو دھا کر دیندے نیں۔ جویں آکھیا توں آکھیوں، رکھیا توں رکھیوں تے جکھیا توں سکھیوں وغیرہ وغیرہ۔

4- لفظ نوں مستقبل بناؤن لئی ”سی“ دا واو دھا کر دیندے نیں۔ پی سی، کھاسی، رکھ چھوڑی۔

5- کس لفظ دے اخیر تے لفظ ”زا“ دا واو دھا کر دیندے نیں تے اوس نوں اسم تصغیر بنا دیندے نیں۔ جویں رانجھا توں رانجھڑا، جوگی توں جوگڑا، چھوٹے توں چھوٹو اتے پنگ توں پانگڑا۔

6- حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ نے اپنے و عظام وچ پوٹھو ہاری لہجہ اختیار کیتا اے تے کدھرے کدھرے پہاڑی بولی دے الفاظ وی استعمال کیتے نیں۔ جہناں توں ایہہ گل پرسد ہوندی اے پئی آپ دے مریداں دا حلقہ بڑا وسیع سی تے آپ اپنا پیغام یاں دین اسلام دی تبلیغ دور تیکر اپڑاؤن دے چاہیوان سن۔ آپ نے اپنے و عظام وچ بک، بکھنے، آکھیوں، ڈھوس، ناہیں، وہائے، پوسی وغیرہ الفاظ ورتے نیں۔

7- حضرت نے کجھ ایسی الفاظ وی ورتے نیں جیہڑے اوس زمانے وچ پرچلت سن تے آج کل متروک ہو چکے نیں۔ یعنی آج دے دور وچ ایہہ الفاظ پنجابی زبان وچ استعمال نیں ہوندے۔ جوں آگھت (اچانک) ابھت (غیر موجود) انھت (نامعلوم) بہور (صبح) کلوریا (گھیر لینا) سمھالوں (یاد) ہاؤں (دل) بدیش (بیگانہ ملک) آگا (سامنا) جواون (زندہ کرنا) وہتر (بار بردار) مرہواں (بھینس) ماہونواں (انسان) بیکھیاں (پرنڈے) سکھراں (پہاڑی چوٹی) وغیرہ وغیرہ۔

جویں اک جملہ اے:

”پانی پاکیزہ کدھیا ہے تے جیہڑا ڈنگراں، ڈھوراں، وہتراں، مرہواں، ماہونواں، بیکھیاں داان، گھاہ، ساگ، پھل، پھول
اگیا ہے۔“

3- سادگی

حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ دے ایہناں وعظاں دی سب توں وڈی خوبی سادگی اے یعنی آپ نے نہایت سادہ پنجابی زبان استعمال کیتی تے بڑے سادہ تے عام فہم الفاظ ورتے۔ آپ نے دین اسلام دے ڈھونگے مسائل بیان نہیں کیہتے کیوں جے آپ جس طبقے نال مخاطب سن، اوہ پڑھیا لکھیا طبقہ نہیں سی، پنڈاں دے سادہ سادے لوک سن۔ اسلام بارے کوئی خاص جانکاری نہیں رکھدے سن۔ ایس لئی اوہناں نوں اسلام دے سادہ تے مدھلے اصول دین دی لوڑ سی تاں جے اوہ دین الہی دے عذاب توں محفوظ رہن تے سچے دین اسلام دی راہ ٹرن۔

ایس لئی آپ نے اپنے وعظاں وچ نہ تے قرآن پاک دیاں آیتاں استعمال کیتیاں تے نہ ای حدیثاں دے حوالے دتے۔ سگوں آپ نے سوکھے ڈھنگ نال سوکھیاں گلاں بیان کیتیاں۔

پہلے وعظ وچ جویں فرماؤندے نیں:

”بابا فرشتے تاں بس دنیا دے کماں سنوارن نوں کئی بے انت درگا ہوں مقرر کیہتے ہوئے نیں۔ جو کم کار بن داتے سوراہے، سو ملائیک کر دے ہین۔“

4- اختصار

ایہناں وعظاں دی اک ہو خوبی اختصار اے یعنی حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ نے دین اسلام دا ہر مسئلہ تفصیل نال بیان کرن دی تھاں مختصر طور تے بیان کیتا اے تاں جے پڑھن سنن والیاں اُتے اوہدا اثر ہووے۔

کیوں جے ایہہ اک حقیقت اے پئی جس سے کوئی تقریر لمبی ہو جاندی اے، اوہدا اثر زائل ہو جاند اے تے لوک بے زار ہو کے اُباسیاں لین لگ پیندے نیں۔ ایس لئی مختصر تقریر، مختصر گل سدھی دل اُتے اثر کردی اے۔ ایس لئی آپ نے وعظاں وچ اختصار توں کم لیا اے۔ جویں فرماؤندے نیں:

”بابا سائیں والیاں فرمایا ہے جو سائیں خود مختار ہے، جو من دا ایس سو بندہ ہوس۔ اوہ جویں رکھے توں رہیے۔ اوس اُتے کسے دا حکم ناہیں۔ اوہ سب دا حاکم ہے۔“

5- بابا لفظ

حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ نے اپنے وعظاں وچ بابا لفظ بہت واری ورتیا اے۔ جے گوہ دی اکھ نال ویکھیا جاوے تے ایہہ بڑا پیارا تے مٹھا لفظ اے جیہدے وچوں مٹھاس ڈلھ ڈلھ پیندی اے۔

ایہہ لفظ وڈیرے بزرگ بندے واسطے بولیا جاند اے تے آکھیا جاند اے۔ بابا جان، بابا لوکو وغیرہ وغیرہ۔ ایس طرح ایہہ لفظ نکلے بال واسطے وی بولیا جاند اے تے پیارا تال جوان لئی وی ورتیا جاند اے۔ کیوں جے ایس لفظ وچوں محبت، خلوص، عزت تے شفقت ظاہر ہوندی اے۔

حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ بابا لفظ نوں وعظ شروع کرن توں پہلاں بولدے نیں تے بابا کہہ کے وعظ سنن والیاں دی توجہ اپنے ول کردے نیں۔ تاں جے جیہڑے بندے گلاں با تاں وچ رُجھے ہوئے نیں، اوہ گلاں با تاں جھڈ کے وعظ سنن ول متوجہ ہو جاون۔ ایس طرح بابا لفظ کلمہ مخاطب بن جاند اے یعنی لوکاں دی توجہ یاں دھیان اپنے ول کھچھ اے۔

ایس توں اڈا ایہہ لفظ حضرت نوشہ پیر رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دی محبت تے شفقت ظاہر کردا اے۔ کئی واری آپ وعظ کردے کردے بابا آکھ کے ساہ لیندے نیں۔ کئی واری وعظ وچ دو جی گل شروع کرن توں پہلاں بابا لفظ ورتدے نیں۔ جویں فرماؤندے نیں:

”بابا لوگو، آسمان ول نکو، ویکھو جو کہیے ڈاڈھے اُچے موکلے خالق خلقے ہین تے سانوں کیوں ایہناں وچ زمین اُتے وسایا ہے۔ سائیں اوانے (کاروبار) ڈاڈھیاں تھوں ڈاڈھے، وڈیاں تھوں وڈے ہن۔“

خطابی رنگ

حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ نے ایہناں وعظاں وچ خطابی انداز اختیار کیتا اے یعنی اوہناں نے نثر ایس طرح دی لکھی اے پی جویں اک بندہ تقریر کر رہیا اے تے سامنے بیٹھے لوک اوہدی تقریر سن رہے نیں۔ کیوں جے ایہناں وعظاں وچ کجھ ایسی لفظ ورتے گئے نیں جو ظاہر کردے نیں پی سامنے بیٹھے لوکاں نوں خطاب کیتا جا رہیا اے۔ اوہناں نوں وعظ تے نصیحت کیتی جارئی اے۔

جویں حضرت نوشہ پیر رحمۃ اللہ علیہ اک وعظ وچ فرماؤندے نیں۔

تاں بابا! سائیں تے سائیں والیاں نال ڈنگیائی (مخالفت) بھلی ناہیں، جو آکڑی سوا کھڑی، کسے وڈیائی اُتے بھلیے ناہیں۔ پڑھ کلمہ سچ دا۔“

7۔ کلمہ

حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دے نیزے کلمے دی بڑی اہمیت اے کیوں جے کلمہ ای دین اسلام دا بنیادی رکن اے۔ کلمہ دین اسلام دی روح اے۔ کلمہ وچ اپنی تاثیر اے پی کلمہ پڑھن نال بندہ کافرتوں مسلمان ہو جاندا اے۔ اوہدی کایا پلٹ جاندی اے، اوہدی سوچ، اوہارن کنہن، اوہدا ہر روز دا معمول، اوہدی خوراک تے لباس وی بدل جاندا اے۔ پہلاں اوہ بتیاں دی پرستش کرداسی۔ اوہناں نوں معبود من داسی، ہن کلمہ پڑھن مگروں اوہناں توں نفرت کردا اے تے وحدہ لا شریک رب دی عبادت کردا اے۔

جے ناپاک چیز اُتے کلمہ پڑھیا جاوے تے اوہ پاک ہو جاندی اے۔ حرام چیز کلمہ پڑھن نال حلال ہو جاندی اے۔ ایس لئی جانور ذبح کرن ویلے کلمہ پڑھنا ضروری اے۔ تاں جے اوہ حلال بن جاوے۔ ایس پاروں حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ نے ہر وعظ دے آخر اُتے کلمہ پڑھن دی تاکید کیتی اے۔ دو جے وعظ دے آخر اُتے فرمایا۔ کلمہ نوں رووسن۔

جو تھے وعظ دے آخر اُتے لکھیا اے ”پڑھ کلمہ سچ دا“

تلمیحاں

حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ نے اپنے وعظاں وچ کجھ تلمیحاں وی ورتیاں نیں جیہناں دی ورتوں نال نثر وچ ادبی حسن پیدا ہو گیا اے تے نثر دکش تے جلاب بن گئی اے۔ جویں آپ نے اسرافیل علیہ السلام، حضرت صالح علیہ السلام دی اونٹنی، حضرت جبرائیل علیہ السلام، صور اسرافیل، حضرت موسیٰ علیہ السلام داصصالے فرعون تے قارون دیاں تلمیحاں استعمال کیتیاں نیں۔

پروفیسر تھل حسین لکھدے نیں:

”حضرت نوشہ پیر رحمۃ اللہ علیہ دے وعظ معنیاں دے لحاظ نال ایہہ چھوٹے جیسے چار وعظ اسلامی شروع دی پوری شرح کردے نیں۔

جہد سے وچ کافراں تے مومنناں دی نزاع دی حالت، موسیٰ تے فرعون دا قصہ، حضرت موسیٰ دے عصا دے معجزے، خدا تعالیٰ دیاں قدرتاں، دلاں دی صفائی، توبہ دے فائدے، قیامت دا حال، سائیں والیاں دارستہ، صالح علیہ السلام دا قصہ، سائیں والیاں دی حیاتی بیان کیتی اے۔“

ایسے طرح ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد ہوریں حضرت نوشہ جمن بخش رحمۃ اللہ علیہا بارے ایس طرح لکھدے نیس:

”نوشہ صاحب رحمۃ اللہ علیہا نے اپنے مواعظ وچ انبیاء کرام دے اوہ واقعات بیان کیتے نیس جیہڑے قران پاک وچ درج نیس۔ آپ نے اوہناں واقعات دی روشنی وچ نیکی تے بدی وچکار فرق واضح کیتا اے تاں جے لوک پرانے زمانے دیاں امتاں دے عبرت ناک انجام توں سبق حاصل کر سکے تے اپنے لئی ہدایت داراہ اختیار کرن۔ اللہ والیاں نوں تنگ کرن دی تھاں اوہناں دی صحبت توں فیض یاب ہون تے اپنی آخرت نوں سنوارن۔“

☆☆☆

پکی روٹی _____ مرتب: ڈاکٹر شہباز ملک

مذہب تے شاعری دا آپوں وچ بڑا گوہڑا سمبندھ اے۔ ایس گل دی تاریخ گواہی دیندی اے پئی انسانیت دی فلاح لئی سب توں پہلاں مذہب دا زول ہويا۔ فیر بندے دے مہذب ہون مگروں شاعری نے جنم لیا تے مذہب دی چھتر چھانویں ای شاعری پروان چڑھی۔

دنیا دیاں مختلف زباناں دے ادب اُتے جے جہات پائیے تے ایہہ گل نتر کے سامنے آجاندی اے پئی ہر زبان دی مذہبی شاعری اے۔ اوہدے وچ مذہبی عقیدیاں تے اصولاں دا پرچار کیتا گیا اے۔ ایس اعتبار تال شاعری سد مذہب دی تبلیغ تے اشاعت دا ذریعہ بنی رہی تے مذہب اوس نوں نویں نویں خیال، نظریے، مواد، سوچاں تے لفظ دیندار ہیا۔

انگریزی زبان دا پہلا انگریز شاعر جیفری چوسر (Geoffrey Chaucer) اے جس نے The Canterbury Tales نامی طویل نظم لکھی جیہدے وچ زائرین سینٹ تھامس اے بیکٹ (St. Thomas A Backet) دے مزار اُتے حاضری دین واسطے جارہے نیں تے ہر اک اپنا اپنا قصہ بیان کردا اے۔ ایس طرح بہت سارے قصے اک تھماں اکٹھے ہو گئے نیں۔

ایسے طرح جس سے پنجابی شاعری دا مذہب بچھا اوس ویلے پنجاب وچ اسلام دا چانن ہر پاسے کھنڈ چکیا سی تے ایہوں دے وسنیک مسیحاں تے خانقاہواں وچ اسلامی تعلیم حاصل کرن ڈیہہ پئے سن۔ جیہناں لوکاں نے نواں نواں اسلام قبول کیتا سی اوہ دین اسلام بارے معلومات حاصل کرن دے چاہیوان سن۔ ایس لئی اوہ مسیحاں، خانقاہواں، درگاہواں، صوفیاں تے فقیہاں ول رُخ کردے سن تے اوہناں کولوں مسئلے مسائل چُھدے سن۔

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ ہوراں ویلے دی ایس لوڑ نوں محسوس کردے ہوياں پنجابی شاعری دی نینہہ مذہب اُتے رکھی۔ اوہناں نے اپنی شاعری وچ اللہ تعالیٰ دی محبت تے معرفت، دل دی صفائی، نیک اعمال، اسلام دی سچائی، عبادت تے ریاضت، جھوٹ توں نفرت، سچ دی فتح، زندگی دے عارضی ہون اُتے بوہتا زور دتا۔ اوہناں توں اڈ شیخ ابراہیم فرید ثانی (1575ء-1450ء)، گوردانک (1539ء-1469ء)، تے مادھولال حسین رحمۃ اللہ علیہ (1599ء-1539ء) ہوراں وی اپنے کلام وچ دنیا دے فانی ہون، مخلوق نال پیار کرن، اللہ دی معرفت حاصل کرن، نیک اعمال کماؤن تے چنگے اخلاق دی ہدایت کیتی۔

حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ (1654ء-1552ء) نے اپنی شاعری تے نشری و عظام راہیں پنجاب دے واسیاں نوں دین اسلام دیاں گلاں سدھے ساویں طریقے نال دسیاں تے عام لوکاں وچ اسلام بارے پھیلیاں ہوياں غلط گلاں، بے معنی عقیدیاں تے رسماں دا توڑ کیتا۔ کیوں جے مغلیہ بادشاہ جلال الدین اکبر دے جعلی تے جھوٹے دین الہی دیاں جڑاں ہندوستان دی دھرتی وچ پتھر دیاں جارہیاں سن۔ شہنشاہ جلال الدین اکبر نے اسلام تے دو جے مذہباں دے مقابلے وچ اپنا وکھرا مذہب ”دین الہی“ دے نال جاری کردتا سی۔ تاریخاں ایس گل دی گواہی دیندیاں نیں پئی اکبر بادشاہ نوں ایس نویں مذہب دا چھٹا شیخ مبارک تے اوہدے دو پتراں فیضی تے ابوالفضل نے دتا سی۔

اوہناں نے اکبر دے ان پڑھ ہون توں فائدہ چکدے ہوياں اوس نوں مادی طاقت دے نال نال روحانی طاقت دا وی مالک بنا دتا سی تے اوہدے نال دا خطبہ مسیحاں وچ جاری کردتا سی۔

پہلی واری ایہہ خطبہ 26 جون 1579ء نوں عید میلاد النبی صلی اللہ علیہ وسلم دے موقعے اُتے پڑھیا گیا۔ دین الہی بارے ڈاکٹر ونٹ سمٹھ لکھدا اے: ”دین الہی وچ جیہڑے عقیدے شامل کیتے گئے سن اوہناں وچ ہندومت، جین مت تے پارسی رسماں تے عقیدیاں نوں ترقی

دے کے مسلماناں دے عقیدیاں تے رساں دے توڑ دا پر بندہ کیتا گیا سی۔ جہدے نال اسلام دی توہین تے بے حرمتی ظاہر ہوندی سی۔“

ایس طرح اسلام نوں دین الہی وچوں کڈھ دتا گیا۔ ایسوں تیک پئی محمد تے احمد دے لفظ دی ورتن دی ممانعت کردتی گئی۔ ایس توں اڈاک ہور احمقانہ فرمان جاری کیتا گیا پئی مسلمان اک دو جے نوں السلام علیکم آکھن تے جواب وچ وعلیکم السلام نہ آکھیا کرن تے لہدی تھاں اللہ اکبر تے جواب وچ جل جلالہ دے لفظ ورتیا کرن۔

دین الہی موجب بادشاہ زمین اُتے اللہ وانا نبی ایس لئی دین الہی دے پیروکار اکبر بادشاہ نوں سجدہ کر دے ہوندے سن۔ اکبر نے دین الہی دے من والیاں نوں حکم دتا پئی اوہ مغرب ول پیر کر کے سویا کرن تے اپنیاں داڑھیاں مندا دین۔ شراب اُتے کوئی پابندی نہیں سی۔ اوہدا کاروبار کھلم کھلا کیتا جاسکدا سی۔ گاں، بکری، جھہ تے اونٹ دے گوشت توں پرہیز۔ قصائیاں تے ہاچھیاں نوں نجس قرار دتا نالے سورج دی پوجا دا حکم جاری کیتا۔ مرداں نوں ریشمی کپڑے تے سونا بہن دی اجازت سی تے نالے روزہ، نماز دی ممانعت کردتی جہدے نال مسلماناں دے جذبات بھڑک اُٹھے۔ اوہناں نے ایس نوں دین نوں من توں انکار کردتا۔ گتتری دے کجھ درباری خوشامد تے چاچپوسی دی خاطر اکبر دے دین الہی دے پیروکار بن گئے۔

شیخ اکرام لکھدے نیں:

”سورج تے روشنی بارے اکبر دے جہدے خیالات سن اوہناں نوں عام مسلمان سورج پُو جا آکھدے سن۔“

پنجاب دے صوفیاں تے فقیہاں نے اکبر دے ایس دین الہی دی مخالفت کیتی سی۔ اوہناں سے دی نبض نوں سیہانندیاں ہوئیاں دین اسلام دی تبلیغ تے اشاعت داکم تیز کردتا۔ اوہناں صوفیاں وچوں شاہ حسین لاہوری، حضرت نوشہرہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ تے حضرت سلطان بابو (1102ھ-1030ھ) دے ناں اچھے ذکر دے قابل نیں۔ ایس توں اڈ پنجابی ادب وچ فقہ دے مسائل بیان کرن دا باقاعدہ مڈھ بٹھیا۔

عبدی کو دھن موضع باتو دار بن والا سی تے اوس نے پنجابی نظم وچ فقہ بارے اک رسالہ ”مہندی“ دے ناں نال 997ھ بمطابق 1588ء وچ لکھیا۔ جس بارے عبدی کو دھن لکھدا اے:

نوسے ورھے ستانویں جاں گزارے وچ شمار

کچھے حضرت مصطفیٰ تدن تھیا تیار

تاریخی اعتبار نال ایہہ اوہ زمانہ بن دا اے جدوں اکبر نے دین الہی جاری کیتا سی تے ایہہ رسالہ اوہدے خلاف رد عمل دے طور تے دین اسلام دی اشاعت دے سلسلے وچ لکھیا گیا سی۔ ایہہ رسالہ کجھ مسئلیاں دے وادھے نال 1911ء وچ فرائض بابو دے سر تانویں پٹھ چھاپے چڑھیا۔ ایس رسالے نوں لاہور وں منشی گلاب سنگھ اینڈ سنز نے چھاپیا سی۔

ایس رسالے وچ عبدی کو دھن نے حمد تے نعت لکھن مگروں ایمان دیاں شرطاں، اسلام دے واجبات، شریعت دے احکام، امر تے نہی دے مسئلے، نبو دے فرائض، سُنناں تے مستحب تے نماز دے بھنڈر غسل تے تیمم دے مسئلے بارے جانکاری دتی اے۔ جویں نماز دے احکام ایس طرح بیان کیے نیں:

بہتے حکم نماز دے چنگیوں دل تھیں راہ

ایویں حدووں، بچب تھیں رکھن جی تن پاک

پانی، وضو، جامہ، پنڈا پنجویں پاکی جا

ناف زانو وچ مرداں کجبن وقت نیت قبلہ

وضو دے فراغ ایس طرح بیان کیے ہیں:

فرض وضو دے چار نے ہے بھ بھرا

دھون منہ دو ہتھ بھی جو ہے امر خدا

کرنا چوتھے بھائیو سرتے مسح جان

دھون دونویں پیر وی امر کیتا رحمان

رسالہ مہدی دے اخیر وچ عبدی کو دھن نے اپنے رسالے بارے ایس طرح وضاحت کیتی اے:

فرض مسائل دین دے جتنے آکھے میں

پڑھے جو کوئی بھائیو خوف نہ ہووے تیں

عبدی کارن مومنناں کیتا ایہہ بیان

ناؤ محمد باپ دا جان سی ایہہ عیان

کو دھن ذات پچھان توں ایہو سو مسکین

موضع باتو اوس دا مولد بھ یقین

بھ رسالہ مہدی رکھیم اُسا ناؤں

کھے تس وچ بیت نیں اک سو اسی تھاؤں

یعنی ایس رسالے وچ کل 180 شعر نیں تے رسالے دانناں "مہدی" اے۔

ایس رسالے دے اخیر وچ اک ہور رسالہ مہدی دے ناں نال شامل اے۔

جیہوے مسئلے رسالہ مہدی وچ بیان ہون توں رہ گئے سن اوہ مسئلے رسالہ مہدی وچ بیان کیے گئے نیں۔ ایس رسالے وچ وی اوہو بھرتے ڈھنگ ورتیا

گیا اے جیہو پہلے رسالے وچ موجود اے پر مسئلے اوس توں مختلف نیں تے بہت احصہ امام مہدی بارے اے۔ مثلاً

وچ کتاباں لکھیا مہدی دا بیان

کیتا احمد مصطفےٰ جو ہے شاہ جہان

عبدی کو دھن توں 28 ورے مگروں مولوی عبداللہ عبدی لاہوری نے 1025ھ بمطابق 1616ء وچ رسالہ "تحفۃ الفقہ" لکھیا۔

اسلامی فقہ دی تردیج تے اشاعت بارے مولوی عبداللہ لاہوری کول بہت وڈا منصوبہ سی۔ ایس پاروں اوہناں نے 1025ھ توں لے کے

10۱۰ھ تک پنجاہ (50) ورے فقہ بارے باراں رسالے لکھے تے اوہناں دے مجموعے دانناں "باراں انواع" رکھیا۔ اوہناں باراں رسالیاں دے

ناں ایس طرح نیں:

- 1- تحفۃ الفقہ 1925ھ
- 2- نص فراغ 1030ھ
- 3- خلاصہ معاملات 1034ھ
- 4- انواع علوم 1044ھ
- 5- معرفت الہی 1045ھ

- 6- خبیر العاشقین 1054ھ
- 7- فرائض شرح سراجی 1058ھ
- 8- خبیر المؤمنین 1065ھ
- 9- حصار الایمان
- 10- صیقل اوّل
- 11- صیقل دوم
- 12- خلاصہ یا حمد و ثناء

مولوی عبداللہ لاہوری اصل وچ ملکہ ہانس ضلع ساہیوال دے وسنیک سن تے ہجرت کر کے لاہور چوک جھنڈا وچ آباد ہو گئے سن۔ اوہناں نے ساری حیاتی آٹا پیسہ کے روزی کمائی تے فقہ بارے رسالے لکھ کے دین دی خدمت کیتی۔ دونویں عیدیاں، عید الفطر تے عید الضحیٰ دی نماز بارے عبداللہ لاہوری انج فرماتے نیں:

ترتیب گزران عید دی ایہی ات ادا
 اوّل کہہ تکبیر توں پکھوں آکھ ثناء
 ترے تکبیراں آکھ توں ہتھ بھی نال اٹھا
 فاتحہ سورۃ تم کرتے تکبیر سنا
 اوّل رکعتے پنج تکبیراں وت کرے قیام
 فاتحہ سورۃ تم کر تکبیراں چار تمام

عبدی کو دھن تے مولوی عبداللہ لاہوری دے آپوں وچ بہت سارے شعر ملدے نیں۔ ایس بارے حفیظ تائب ہوراں دا خیال اے:

”ہوسکد اے نص فرائض لکھن توں پہلاں عبدی لاہوری ہوراں عبدی کو دھن دے شعر سنے یاں پڑھے ہون تے ایس پاروں اوہناں دے خیال کو دھن نال ملدے ہون۔ پر اصل گل ایہہ جا پدی اے جے ایہناں بزرگاں دیاں طبعیتاں اُتے قرآن و حدیث دا ڈوہنگا اثری تے ایسے پاروں اوہناں دے شعراں وچ خیالاں دے توارد دا احساس ہوندا اے۔“

مولوی عبداللہ لاہوری مگروں جس شاعر نے پنجابی نظم وچ فقہ دے مسئلے بڑے آسان تے واضح ڈھنگ نال بیان کیے اوہ مولوی عبدالکریم بھنگوی نیں۔ اوہناں نے فقہ بارے نجات المؤمنین، نجات الایمان تے معیار الایمان تن رسالے لکھے جیہناں وچوں صرف اکو رسالہ نجات المؤمنین لکھدا اے جیہڑا 1086ھ بمطابق 1675ء دی لکھت اے۔

مولوی عبدالکریم آپوں فرماؤندے نیں:

ہجرت اک ہزار بھی اُپر چھیا سی جان
 ایہہ رسالہ فقہ دا کیتا رب آسان
 نام نجات المؤمنین ایس رسالے جان
 پڑھ اس کر سی عمل جو تھسی وچ ایمان
 فرض مسائل دین دے ہندوی کر تعلیم
 کارن مرداں امیتاں جوڑے عبد کریم

ایس رسالے وچ مولوی عبدالکریم جھنگوی نے کل 218 شعر لکھے نیں تے اوہناں وچ ایمان دے ارکان شریعت دے احکام، کلمہ، نماز، وضو، کھوہ دا پاک پانی، غسل، تیمم، حیض، نفاس استحاضہ، سفر دے احکام، نماز دے بھنڈر، روزہ، زکوٰۃ، کھانا پینا، سماع، مچھاں رکھنا تے فقہ دے کئی ہور مسائل تفصیل تال بیان کیے نیں۔

مثال دے طور تے لیاں مچھاں رکھن والیاں دے عذاب بارے فرماؤندے نیں۔

لمیّاں مچھاں جو رکھن سور تے شیطان
منہ شرمندے رب تھیں ہو سن اوس جہان
اللہ کر سی حکم جاں سجدہ خلق ہجوم
مچھاں میخاں ہو سن سجدے تھیں محروم

رسالہ نجات المؤمنین کئی صدیاں تیک دینی مدرسیاں وچ پڑھایا جاندا رہیا اے۔ ایس دی مقبولیت دی وجہ آسان زبان تے مسئلے نوں بیان دا عام فہم ڈھنگ اے۔ جیویں وضو دے فرائض بارے لکھیا اے۔

رب فرمایا مومنوں فرض وضو دے چار
دھوون منہ دو ہتھ پیر مسح سرے اک بار
فرض وضو دا ہک جے لیاوے نہ بجا
عاصی ہوندا رب دا ناہیں وضو روا

تاریخی اعتبار تال ایہہ اورنگ زیب عالمگیر (1707ء-1659ء) دا زمانہ اے۔ ایس دور وچ فقہ دی ترویج تے تدوین دا بہت کم ہو یا جس دا سب توں وڈا ثبوت فتاویٰ عالمگیری اے۔ حافظ محمود خاں شیرانی ایس دور دے پنجابی وچ فقہ دی تعلیم تے تصنیف بارے لکھدے نیں:

”اورنگ زیب کے زمانے سے ہی پنجابی زبان میں بچوں کے لیے نصابی کتابوں کے لکھنے کا سلسلہ شروع ہوتا ہے۔ کمرل رائے سنہ 1105ھ میں ایزد باری اور امید نے 1106ھ میں اللہ باری تالیف کی۔ عبدالرحمن بن قاسم قصوری نے فارسی نامہ لکھا۔ سید وارث شاہ نے اپنی کتاب ہیرا پنجا میں رازق باری اور واحد باری کا ذکر کیا ہے۔“

ایس دور وچ پنجابی زبان وچ بہت سار ادینی ادب تخلیق ہو یا خاص طور تے اسلامی فقہ دی تدوین، تبلیغ تے اشاعت اُتے بوہتا زور دتا گیا تے پنجاب دے وسیکاں نوں نثر تے شعراں راہیں دین دی صحیح تعلیم دتی گئی۔

ایس دور وچ اک ہور سرگدھواں شاعر حافظ برخوردار (پ 1030ھ) ہو یا اے۔ جیہڑا ضلع سرگودھا تحصیل بھلوال پنڈت تخت ہزارہ دا جم پل سی۔ اوس نے جتھے پنجابی شاعری وچ بہت سارے عشقیہ قصے لکھے او تھے فقہ بارے 19 رسالے وی لکھے جیہڑے انواع حافظ برخوردار دے ناں تال مشہور ایہناں اہول پٹھ دتے اٹھاراں (18) رسالیاں دی فہرست احمد حسین قریشی قلعہ داری ہوراں نے اپنی کتاب پنجابی ادب دی مختصر تاریخ وچ دتی اے۔

- | | | | |
|-----------------------|--------------------|---------------------|----------------------|
| 1- شمس العلوم | 2- بحر العلوم | 3- فقہ جمال | 4- مفتاح المصلیٰ |
| 5- نجات المسلمین | 6- شرف الزکاح | 7- تنبیہ المفسدین | 8- رسالہ نماز |
| 9- نہر العلوم | 10- سایہ اصلی | 11- میزان شریعت | 12- مفتاح الفقہ |
| 13- مسئلہ بانگ و نکاح | 14- شرح الحمد شریف | 15- رسالہ بوبل نماز | 16- شرح خلاصہ کیدانی |
| 17- مفتاح السعادت | 18- سراج المعاملات | | |

ایہناں وچوں رسالہ بوبل نماز 1176ھ دے نیزے تیزے دی لکھت اے۔ ایس رسالے وچ نماز بارے فقہ دے مسائل نثر وچ لکھے گئے نیں۔ لکھاری نے گھٹ توں گھٹ لفظاں وچ زیادہ توں زیادہ معلومات اکٹھیاں کرن دی کوشش کیتی اے جو یں:

ترے پایاں اُتے اک ٹوپا سُتھاں دا
سُتھاں اندر وضو دے تیراں

حافظ برخوردار دار سالہ مفتاح الفقہ حالے توڑی چھاپے نہیں چڑھیا۔ اس داقلمی نسخہ اقبال صلاح الدین ہوراں دے کتب خانے وچ موجود اے۔ ایس رسالے وچ حافظ برخوردار نے اللہ تعالیٰ دی حمد بیان کرن مگروں عورت، ضعیفی، ذمی تے جتاں دے حقوق تے فرائض بیان کیتے نیں تے دسیا اے پئی جے اوہ اپنی اپنی شرعی حد توں باہر نکل جان گے تے گنہگار اکھوان گے۔ ایس رسالے وچ حافظ برخوردار نے مختلف پیغمبراں دیاں عمراں پنجابی نظم وچ بیان کیتیاں نیں۔ جو یں لکھیا اے:

حضرت نوح نبی دی عمر حافظ آکھ سنا
اک ہزار تے چار سے سال وچ مواہی آ
حضرت صالح دی ہی اک سو اسی سال
اک سو پینسٹھ عمر خلیل معارج نستان بھال

ایسے زمانے وچ بالاں دی اسلامی تعلیم لئی بہت ساریاں کتاباں دین تے فقہ بارے لکھیاں گئیاں۔ جہاں وچوں پئی روٹی، مٹھی روٹی تے مٹی روٹی بہت مقبول ہوئیاں پر ایہناں ساریاں کتاباں دے لکھن دا ڈھنگ اکوجیہا اے یعنی پہلاں سوال کیتا گیا اے تے فیرو جواب دتا گیا اسے سایہ سھے کتاباں آسان تے سادہ نثر وچ لکھیاں گئیاں نیں۔

جو یں پئی روٹی (خُرد) وچ ایس طرح سوال تے جواب لکھے گئے نیں۔

1- جے کو پچھے بسم اللہ دے معنی کیہوے ہین؟

توں آکھ جی، شروع کرینا میں ایس کتاب نوں تاؤں خدا تعالیٰ دے جیہڑا روزی دیندا اے ہر جی نوں وچ دنیا دے اتے بخش سی مومنناں نوں نہ کافراں نوں دیہاڑے قیامت دے۔

2- جے کو پچھے توں بندہ کس داہیں؟

توں آکھ جی، خدا تعالیٰ دا

3- جے کو پچھے توں اُمت کس دی ہین؟

توں آکھ جی، حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی۔

ایس طرح پہلے سوال وچ بسم اللہ دے معنی پچھے گئے نیں تے جواب وچ دسیا گیا اے پئی قرآن پاک دی تلاوت توں پہلاں بسم اللہ آکھنا ضروری اے جیہدا مطلب اے پئی میں ایس کتاب نوں اللہ تعالیٰ دے ناں نال شرع کر داہاں جیہڑا ہر ذی روح نوں روزی دیندا اے۔ اوہ مسلماناں نوں قیامت دے دن بخشے گا تے کافراں نوں نہیں بخشے گا۔

دو جے سوال وچ پچھیا اے پئی توں بندہ کس داہیں۔ جواب دتا گیا اے پئی اللہ تعالیٰ دا بندہ ہاں۔ ترے سبجے سوال وچ پچھیا گیا اے۔ توں کس دی اُمت

ایں۔ جواب دتا اے۔ میں اُمت حضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی ہاں۔

4- جے کو پچھے توں دوست دار کس داہیں؟

توں آکھ جی۔ چونہہ یاراں حضرت صاحب صلی اللہ علیہ وسلم داپہلایا حضرت ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ، دو جایا حضرت عمر خطاب رضی اللہ عنہ، تریجایا حضرت عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ، چوتھایا حضرت علی کرم اللہ وجہہ۔

پئی روٹی دالکھاری کون اے؟ ایس بارے تارن پُچپ اے۔ اج تیک پئی روٹی والے لکھاری داناں نامعلوم ای لکھیاجاندارہیا اے۔

ایس رسالے دالکھاری کوئی وی ہووے پرچوتھے سوال توں واضح ہوندا اے پئی اوہ اہل سنت والجماعت دے خیالاں دامالک اے۔ اوس نے سادہ، عام فہم تے آسان نثر لکھی اے تے بڑے آسان انداز نال سوال لکھ کے جواب دتے نیں تاں جے پڑھن والا اوہناں نوں چنگی طرح سمجھ لوے تے یاد کر لوے تے ایس طرح اسلامی فقہ دے مطابق زندگی گزارے تے گناہ دامرتکب نہ ہووے کیوں جے اسلامی فقہ دے موجب زندگی گزارنا جائز، صحیح تے راست اے۔

پنجواں سوال اے۔

5- جے کوپچھے توں اولاد کس دی ہیں؟

توں آکھ جی۔ مہتر آدم صغی اللہ دی۔

6- جے کوپچھے توں ملت کس دی ہیں؟

توں آکھ جی۔ حضرت ابراہیم خلیل اللہ دی۔

7- جے کوپچھے توں گروہ کس دے ہیں؟

توں آکھ جی مسلماناں دے۔

8- جے کوپچھے توں مذہب کس دے ہیں؟

توں آکھ جی! حضرت امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ دے۔

یعنی حنفی فرقے نال میرا تعلق اے۔

9- جے کوپچھے سھے امام مذہب دے کتنے ہیں؟

توں آکھ جی، چار، پہلا مذہب حضرت امام مالک رضی اللہ عنہ، دو جا مذہب حضرت امام شافعی رضی اللہ عنہ، تریجواں مذہب حضرت امام ابوحنیفہ رضی اللہ عنہ، چوتھا مذہب

حضرت امام احمد حنبل رضی اللہ عنہ۔ (اہل تشیع داند مذہب امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ اے)۔

10- جے کوپچھے پیغمبر صاحب صلی اللہ علیہ وسلم کتیاں پیسہ دیاں جانیاں فرض ہیں؟

توں آکھ جی چار۔ حضرت محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیٹا عبد اللہ۔ عبد اللہ بیٹا عبد المطلب، عبد المطلب بیٹا ہاشم، ہاشم بیٹا عبد المطلب۔

11- جے کوپچھے توں مسلمان کدو کا ہو یا ہیں؟

توں آکھ جی روز میثاق واجس دیہاڑے خدا تعالیٰ سب ارواح پیدا کیتے ہن۔

12- جے کوپچھے سھے ایمان کتنے ہیں؟

توں آکھ جی پنج، جیہذا ایمان پیغمبرال دا اُس داناں ایمان مقبول ہے۔ اتے جیہذا ایمان فرشتیاں دا۔ اس داناں ایمان مطبوع ہے۔ اتے جیہذا

ایمان مومنناں دا اُس داناں ایمان معصوم ہے۔ اتے جیہذا ایمان منافقاں دا اُس داناں ایمان موقوف ہے۔ اتے جیہذا ایمان کافراں دا اس داناں

ایمان مردود ہے۔

ایس طرح پکی روٹی وچ کُل 46 سوال پچھے گئے نیں تے اوہناں دے جواب دتے گئے نیں۔ ایہناں وچوں سوال نمبر 19، 20، 21، 25، 28،

30، 31، 32، 39، 41، 43، 44، 45 تے 46 زیادہ اہمیت رکھدے نیں تے اوہناں دا مختصر ذکر اتھے کیتا جاندا اے۔

19- جے کو کچھے شرطیں ایمان دیاں کتیاں ہین؟

توں آکھ جی ست، اول غیب اتے ایمان لیاؤنا، دو جا علم غیب دا خاصہ اللہ نون معلوم اے، تریجا اپنے اختیار نال ایمان لیاؤنا، چوتھا اللہ دے فضل دا امیدوار رہنا، پنجواں خدا تعالیٰ دے عذاب توں ڈرنا، چھیواں حلال چیزاں کھانا تے ستواں حرام چیزاں توں پرہیز کرنا۔

20- جے کو کچھے ایمان دیاں صفتاں کتیاں ہین؟

توں آکھ جی! ست، 1- اللہ اتے ایمان، 2- فرشتیاں اتے ایمان، 3- تمام کتاباں اتے ایمان، 4- اوس دے رسول اتے ایمان، 5- تمام رسولاں اتے ایمان، 6- قیامت دے دن اتے ایمان۔

21- جے کو کچھے ایمان مجمل کہیا ہے؟

توں آکھ جی! امنن باللہ کما هو بأسماءہ۔ نیا میں خدا تعالیٰ نوں جیوں کر ہے۔ اوہ نال ناواں اپنیاں دے و صفاتہ نال صفتاں اپنیاں دے و قبلت جمیع احکامہ۔ قبول کیتے تے سبھ حکم خدا تعالیٰ دے۔

25- جے کو کچھے سنتاں اسلام دیاں کتیاں ہین؟

توں آکھ جی ست۔ سارا سر مناؤنا بک، وال لباندے لینے دو، وال تک دے لینے ترے، وال بغلاں دے لینے چار۔ پاکی کرنی پنج، سنتی بہتا چہ بونہ لہاؤنے ست۔

28- جے کو کچھے فرض وضو دے کتے ہین؟

توں آکھ جی پنج، منہ دھونا بک، باہواں دھونیاں دو، چوتھا حصہ سردامس کرنا ترے، پیر دھونے چار، جس دی داڑھی بھاری ہووے اس تے مسح کرنا پنج۔

30- جے کو کچھے مستحب وضو دے کتے ہین؟

توں آکھ جی ست۔ نیت وضو دی کرنی بک، پہلوں تجا پاسا دھونا دو، تر تر دھونا ترے، اُتورتی دھونا چار، سارے سردامس کرنا پنج، گردن دا مسح کرنا چہ، وضو کرن ویلے پگڑی گوڈیاں اتے رکھنی ست۔

31- جے کو کچھے ہنڈر وضو دے کتے ہین؟

توں آکھ جی اک ویہہ (21) واؤ بک، بول دو، ودی ترے، مذی چار، منی پنج، منگر یزہ چھ، لہو حیض داست، لہو نفاس دا اٹھ، غاٹھ نو، کرم دس، ریم باران، لوہو باران، زرد پانی تیراں، ککا پانی چوداں، تے پرواتے پندراں، مست ہوونجے سولال، بے ہوش ہوونجے ستاراں، دیوانہ ہوونجے اٹھاراں، مباشرت قاضہ انھی، نماز وچ ہسنا ویہہ، پاسے پرنے سونا اک ویہہ۔

32- جے کو کچھے نہاؤنا کتیاں گلیں فرض ہوندا اے؟

توں آکھ جی پنج گلیں۔ پانی منی داٹپ کے نکلے اک، حشفہ غائب ہووے وچ فرج دے دو، عورت حیض تھیں پاک ہووے ترے۔ عورت نفاس تھیں پاک ہووے چار۔ عورت نوں دیہاڑے پاکی دے گم و نجن ہر نماز نہا کے پڑھے پنج۔

39- جے کو کچھے تیم کتیاں گلیں درست ہوندا ہے؟

توں آکھ جی پنج گلیں، پانی سوا میل ہووے بک، پانی کڈھ نہ سکے دو، وضو کرنہ سکے ترے، تریہہ دا خوف ہووے چار، مال و نجن دا خوف ہووے پنج۔

41- جے کو کچھے فرض نماز دے کتے ہین؟

توں آکھ جی چودھاں (چھ نماز دے باہر تے اٹھ نماز دے اندر)۔

جیہڑے باہر نہیں اوہ ایس طرح نہیں: 1- کپڑے پاک ہونا، 2- جگہ پاک ہونا، 3- جسم پاک ہونا، 4- مرداں نوں دھنی توں گوڈیاں تیک کنا، 5-

وقت پچھانا، 6۔ قبلہ طرف منہ کرنا۔

جیسوے فرض نماز دے اندر نہیں اودہ ایس طرح نہیں، 1۔ نماز دی نیت کرنی، 2۔ کعبہ ول منہ کر کے کھڑے ہونا، 3۔ اللہ اکبر آکھنا، 4۔ قرآن مجید پڑھنا، 5۔ رکوع کرنا، 6۔ سجدہ کرنا، 7۔ التھیات بیٹھنا، 8۔ نماز توں باہر آؤنا۔

43۔ جے کوئی پچھے نماز دیاں سنتاں کتھیاں ہین؟

توں آکھ جی اٹھاویہہ (28)۔

(ست قیام وچ، ست رکوع وچ، ست سجود وچ تے ست التھیات وچ)

قیام دیاں سنتاں: (تکبیر تحریر دے لئی ہتھ کھلے رکھنے، کبھے اُتے سجا ہتھ رکھنا، سجدے دی جگہ ول ویکھنا، سبحنک اللہم پڑھنا، اعودہ باللہ پڑھنا، بسم اللہ پڑھنی، آمین کہنا)۔

رکوع دیاں سنتاں: (اللہ اکبر آکھنا، گوڈے پھڑنے، رکوع وچ اگے ویکھنا، ترے واری تسبیح پڑھنا، تومہ کرنا، سمع اللہ لمن حمدہ پڑھنا، رہنا لک الحمد پڑھنا)۔

دونواں سجدیاں دیاں سنتاں: (اللہ اکبر آکھنا، دونواں ہتھواں وچ متھا نکاؤناں، تک ول ویکھنا، ترے واری تسبیح پڑھنا، دونواں سجدیاں وچ آرام کرنا، اعضا نوں سجدہ دیوانا، ہتھواں پیراں دیاں انگلیاں قبلہ ول کرنیاں)۔

التھیات وچ سنتاں: اللہ اکبر آکھنا، دو ہتھ راناں اُتے رکھنے، سینے ول ویکھنا، سجا پیر کھٹلا کرنا، کھتے پیر اُتے بہنا، درود پڑھنا، دعا پڑھنی)۔

پکی روٹی دی وجہ تسمیہ ایہہ اے پکی حافظ برخوردار نے فقہ دار سالہ بول نماز لکھیسی۔ بول توں مراد کھلیان اے۔ کسان کنک دی فصل کٹ کے ڈھیر لا دیندے تے اُتے کھٹلا پھیر دے سن۔ یعنی بلدان مگروزن ہنھیا ہوندا سی۔ اوہ وزن گندم دے سٹیاں اُتے پھرداتے دانے وکھرے ہو جان دے سن۔

حافظ برخوردار دا مطلب ایہہ سی پکی فقہ دے مسئلے بیان کرنا کنک نوں سٹیاں تے توڑی توں وکھ کرن دے برابر اے۔

فقہ دے مسئلے بیان کرن نوں پکی روٹی دا ناں ایس لئی دتا گیا اے پکی کنک نوں سٹیاں توں وکھ کر کے خراس یا چکی وچ آٹا پیہہ کے، فیر آٹا گنھ کے، تے اُتے روٹی پکا کے لوکاں ساہنے پکی پکائی روٹی پیش کردتی اے۔ سُن اوہناں واکم روٹی کھانا، یعنی فقہ دے ایہناں مسئلیاں اُتے عمل کرنا اے۔ ایس پاروں فقہ دیاں کتاباں دے ناں پکی روٹی، منھی روٹی تے مسی روٹی رکھے گئے۔

☆☆☆

جدید نثر

(ڈراما) کالا پتن _____ سجاد حیدر

پہلا ڈراما

ڈراما کالا پتن :-

کردار: بابا ملاح۔ کا کا (ملاح دا پتر)۔ نفیس لاڑا۔ نفیسہ لاڑی۔ عتیق عالم۔ ہیر خاکی۔ طاؤس خاں۔ نشاط۔

خلاصہ: بابا اک ملاح اے جیہڑا اپنے پتر کا کانال کشتی چلاؤندا اے۔ ون سونے مسافراں نوں دریا پار کراندا اے تے اوہناں نوں اوہناں دیاں منزلاں اُتے اڑاندا اے تے کرایہ وی نہیں لیندا۔ بابا بڑا تجربہ کار، عقل مند، دینی خیالاں داما لک، جہاں دیدہ تے سمجھ دارا اے۔

اوہ کا کے نوں پچھدا اے ”جے کوئی پچھے توں بندہ کس دا؟“

کا کا جواب دیندا اے ”میں آکھاں، میں بندہ اللہ پاک دا۔“

بابا ”جے کوئی پچھے توں امت کس دی؟“

کا کا ”میں آکھاں میں امت رسول اللہ دی“

ایس طرح بابا ملاح اپنے پتر نوں پکی روٹی دا سبق یاد کراندا اے تے دسد اے پئی دریا نال ساڈی روزی روٹی جڑی ہوئی اے۔ ایس دریائے مینوں بہت کجھ دتا اے۔ اک واری دریا وچ وڈا طوفان آیا۔ میں سارا سارا دن لوکاں نوں ہڑھ وچوں کڈھ کے اُچیاں تھانواں اُتے اڑاندا اسان۔ اک دیہاڑے میں رات سے واپس گھر جا رہیاں پئی دریا وچوں کسے زنائی دیاں چیرکاں سنائی دتیاں۔ میں ادھر مڑیا تے ویکھیا پئی اک ٹیاریگیں نوں چھامار کے رڑھ دی آ رہی سی۔ میں اوس نوں چنک کے بیڑی وچ سٹ لیا تے اوہ بے ہوش ہو گئی۔

میں اوس نوں گھر لے گیا۔ میری ماں نوں اوہ ٹیاری چنگی لگی۔ میری ماں نے اوہ بے نال میرا دیاہ کر دتا۔ اوہ تیری ماں سی۔ دریا دے طوفان نوں دعائے قنوت پڑھن نال روکیا جاسکدا اے۔ حضرت عمر فاروقؓ نے مصر دے دریا نیل نوں خط لکھیا سی کہ ”اے دریائے نیل! جے توں میرے اللہ دے حکم نال وگنائیں تے اوس قادر کریم دے حکم نال وگن لگ پوؤ۔ تے جے توں کواریاں کڑیاں دا بھوگ (قربانی) لین واسطے وگنائیں تے فیرساں تیرے پانی دی کوئی لوز نہیں۔ بے شک انجے چھڑی وانگر تھلے نال لگار ہو۔“

جدوں ایہہ خط دریا نیل وچ پاندے میں تے دریا ایل کے کنڈھیاں توں باہر آ گیا۔

کا کا پچھدا اے ”بابا جی۔ ایہہ ساڈا دریا کتھوں نکلد اے۔“ بابا دسد اے پئی میں کشمیر دے پہاڑاں وچ کشتواڑ تیکر گیا آں ایہدی پیدائش اودوں پرے دے ملک چین دے برفانی پہاڑاں وچ ہوئی اے۔ اک واری میں پہاڑاں توں لکڑی دیاں گیلان دا گٹھا۔ ننھ کے اوپر بیٹھا پہاڑاں توں دریا راہیں آ رہیا

ساں۔ اک دن اک مگر مجھ میرے پچھے پے گیا۔ میں کشتی دے چوٹال اوس نوں مار چھڑیا۔ فیر اک رات اک بلہن میرا راہ ڈک کھلوتی۔ اوہدا چہرہ زانی داتے دھڑھکی داسی۔ میں سمجھ گیا پئی ایہہ شیطان اے۔ میں اوسے ویلے آیت الکرسی پڑھی تے اوہ پانی وچ چھٹی مار کے غائب ہو گئی۔

دو جاسین۔ کاکا بیڑی چلاؤندا اے تے بابا نال بیٹھا ہویا اے۔ دؤروں شہنائی دی آواز آؤندی اے۔ کاکا بیڑی نوں کنارے لے آؤندا اے۔ اک لاڑا تے لاڑی بیڑی وچ بہہ جانے نہیں۔ لاڑا آکھدا اے پئی سانوں سالم بیڑی چاہئیدی اے تے سانوں ہری پور بند تیک لے چلو۔ اوتھے میرا اک یاریلی اے جس نے ساڈے واسطے بنگلہ بگ کرایا ہویا اے۔ اسان اوتھے سہاگ رات مناؤلی اے۔

لاڑے داناں نفیس اے تے لاڑی داناں نفیس اے۔ نفیس کہند اے، باباجی، دیکھو میری دوہٹی پریاں دی شہزادی لگدی اے۔“ بابا جواب دیندا اے۔ ”پری جد دھرتی تے آن ڈگدی اے تے اوہدی حیاتی ڈھائی پہر ہوندی اے۔ میاں جی! ملی حیاتی عورت دی ہندی اے جے اوہ عورت بن کے رہوے۔ عورت ڈین تے سہنی واگٹوں ہو روپ وٹالیندی اے۔ فیر جدوں دس گھولن لگ پوے تے اپنا گھرای سب توں پہلاں ساڑ کے سواہ کر دیندی اے۔ عورت اوہوی اے جیہڑی اپنے گھر دے ویہڑے وچ پھل کیرے۔“

بابا اوس جوڑی نوں ہری پور بنگلے تے اتار دیندا اے تے فیر عتیق ناں دا بندہ بیڑی وچ بہہ جاندا اے تے پچھدا اے پئی ایس تھاں نوں کالا تین کیوں آکھدے نہیں۔

بابا جواب دیندا اے۔ ”کالا ڈراؤنا مہیرا ہوندا اے۔ بندہ انجانے خوف تے دہشت توں ڈردا اے تے ایہہ ڈر باہر نہیں سگوں بندے دے اندر ہوندا اے۔“

عتیق دسد اے پئی پانی بندے دا شیشہ ہوندا اے۔ پرانے زمانے وچ لوک پانی وچ اپنا عکس دیکھ کے عاشق ہو جانداے سن۔ نرگس نامی بندہ پانی وچ اپنا عکس دیکھ کے عاشق ہو گیا تے نکدا نکدا پانی وچ ڈب کے مر گیا۔

مشہور سیاح ابن بطوطہ جزیرہ مالدیپ گیا۔ اوتھے سمندر وچ اک جہاز دکھالی دیندا اسی۔ اوس جزیرے والے اک ٹیہار سجا کے پیش کر دے سن تے اوہ جہاز غائب ہو جاندا اسی۔ آخر افریقہ توں آئے ہوئے اک مسلمان نے قرآن پاک دیاں آیتاں پڑھ کر اوس شیطان نوں اوتھوں نساہا۔

ایسے طرح کبھو ڈیا وچ پانیاں دادیوتا پہاڑاں دیاں ٹیسیاں اتے ستاں محلاں وچ رہندا اسی تے لوکاں اتے راج کر داسی۔ فن لینڈ دے جادوگر ملا حان اگے سمندری ہواواں وچ پدے سن۔ عتیق نامی مسافر بیڑی وچوں اتردا اے تے اک پیر صاحب یعنی پیر خاکی بیڑی وچ آئیٹھدے نہیں۔ اوہ تلاوت کر دے نہیں تے اک فقیر دا واقعہ سناؤندے نہیں تے دسدے نہیں پئی اللہ دے بندیاں دی جان سوکھی نکل جاندی اے، سانوں اوہ موت نصیب نہیں۔

پیر خاکی کشتی توں اتر دے نہیں تے اک خان تے نشاط نامی اک طوائف کشتی وچ سوار ہو جانداے نہیں۔ طاؤس خان اوس طوائف نشاط نوں مجبور کر دیا اے پئی توں میرے پتر دے جشن اتے ضرور پنچنا تے گاؤنا اے۔

طوائف دا اپنا پتر بیمار اے تے اوہ مجرا کرن توں انکار کر دی اے۔ طاؤس خان اوس نوں پیسے دا لالچ دیندا اے۔ پراہہ ٹیکس من دی۔

اخیر طاؤس ایس گل اتے راضی ہو جاندا اے پئی حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دا بیت سنادے فیر بے شک چلی جاوے۔

دل دریا سمندروں ڈوہنگے کون دلاں دیاں جانے ہو

طوائف نشاط اچھی آواز نال بیت سنادیندی اے تے گھراں نوں پرت جاندی اے۔

رات دا ویلا اے، تین اجاڑاے، اک بندے دی آواز آؤندی اے پئی بیڑی روکو، میں جاناں اے۔

بابا بیڑی روکدا اے تے اک بندہ بھیج کے بیڑی وچ چڑھ جاندا اے تے آکھدا اے بیڑی چھیتی چلاؤ۔ میرے مگر بندے کھانی اک بلا لگی ہوئی اے۔ اک خونئی ڈین میرا ہویا پئی مگر گرنسی آؤندی اے۔

اسیے چراں نون دوروں اک زنائی دی آواز سنائی دیندی اے، ”بیڑی روکو، کھلو جائیں ویرا۔ مینوں لے جائیں۔“ بابا آکھدا اے ”عورت دے روپ ہوندے نیں بھیلو۔ جیہنوں تسی ڈین بکھدے اوکھہ پتا اوہ پچیاں دی ماں ہووے۔“

اوہ عورت بیڑی وچ آئیندی اے۔ اوہ نفیس دی بیوی نفیسہ ہوندی اے۔ اوہ کہندی اے بابا جی ایہدے کول پتھر اے جیہڑا ایس نے مینوں مارن لئی رکھیا ہویا اے۔

نفیس کہندا اے ”بابا جی ایہدے کول زہری پوٹی اے۔ ایس نے مینوں زہر دے کے مارن دی تن واری کوشش کیتی اے۔ ایہدے کولوں زہری پوٹی لے لوؤ۔“

نفیس آکھدا اے۔ ”بابا جی تساں سانوں نہیں پچھانیا۔ باراں ورھے پہلاں سانوں تساں ہری پور دے بنگلے کول لاہیا سی۔“

”بابا جی مینوں اپنی گل وی یاد اے تے تھا ڈاجواب وی۔ میں آکھیا سی، بابا جی ایہدوہی ہمیش ہوا وچ اڈدی رہے گی۔ تساں جد لہنوں دیکھو گے اسے دیکھو گے، تے تساں جواب دتاسی ”جدوں نشہ لہہ جاوے گا میاں جی اودوں گلاں ہون گئیاں۔ ایس ویلے تے تسی ستاں مچاں داتا ہبہ سکدے او۔“

عورت الزام لاؤندی اے پئی ایہدے باہریاں عورتاں کول جاندا اے تے ایس نوں کئی بیماریاں لکھیاں ہونیاں نیں۔ بابا اوہناں کولوں پتھر اتے زہری شیشی لے لیندا اے تے بیڑی توں لاہ دیندا اے۔

کچھ چراں گروں بابا بیمار پے جاندا اے۔ اوس نوں ایس طرح نظر آؤندا اے جو یں سنسار اوس نوں کھان لئی اگے ودھدا اے۔ کوئی بیا اوس نوں ڈس واسطے اگے ودھدی اے۔ فیر بابا دریا وچ ڈب کے مر جاندا اے۔ اک عرصے مگروں کا کا بڈھا ہو کے بابا بن جاندا اے تے بیڑی اتے اپنے پتر کولوں پکھدا اے۔

WhatsApp PDF Library

اس گروپ میں آپکو ہر قسم کی PDF کتاب فراہم کرنے کی کوشش کی جاتی ہے۔ تمام کتابیں مفت دی جاتی ہیں۔

I'm not responsible of copyrights. This pdf file is downloaded from internet. I never ever earn from this pdf

For joining whatsapp group msg on whatsapp no# 03430575581 and for getting daily general mcqs like fb page

GENERAL KNOWLEDGE
DAILY MCQS

بابا: ”جے کو پچھے توں بندہ کس دا؟“

کا کا: ”میں آکھاں میں بندہ اللہ دا۔“

بابا: ”جے کوئی پچھے توں امت کس دی؟“

کا کا: ”میں آکھاں میں امت رسول اللہ ﷺ دی۔“

تفسیر

1- ایہدے ڈراما حدوں ودھ دلچسپ تے من موہنا تے سوہنا اے۔ ایس توں پہلاں سجاد حیدر ”سورج ککھی“، ”بول مٹی دیا باویا“ تے ”ہوادے ہوکے“ ورگے ڈراماں دے مجموعے دے چکے نیں۔ اوہناں وچ کسے دی ڈرامے وچ کوئی مذہبی رنگ وکھالی نہیں دیندا۔ بن سجاد حیدر عمر دے آخری حصے وچ نہیں ایس عمر وچ جدوں بندہ مذہب دے نیزے ہو جاندا اے۔ ایس لئی کالاتین ڈرامے اتے مذہبی اثر چوکھا اے۔

جو یں سورۃ الناس، آیت الکرسی تے حضرت یونس علیہ السلام دے واقعے دا ذکر اے۔ ایس توں اڈسرفدی دعاوی درج اے۔ شریف کچھ ای کھدے نیں: ”کہناں ڈراماں وچ مذہبی رنگ کافی گورھا اے۔“

2- کالاتین وچ عورت دی نفسیات دا کھل کے اظہار کیتا گیا اے یعنی جوانی دے نشے وچ عورت پری دا نگوں خوبصورت وکھالی دیندی اے۔ جدوں جوانی دا نشہ لہہ جاندا اے فیر اوہ عورت ڈین تے چڑیل نظر آؤندی اے۔ عورت ڈین تے سہنی وانگر ہور روپ وی وکھالی دیندی اے۔ فیر جدوں دس گھون لگ پوے تے اپنا گھرای سب توں پہلاں ساڑھے سواہ کردیندی اے۔ عورت اوہوای اے جیہڑی اپنے گھر دے بیڑے وچ پھل کیرے۔

3- بابا، ککھی دا ملاح اے۔ بڑا تجربہ کار، جہاں دیدہ، عقل مند تے ڈین اے۔ اوہ تجربے دیاں گلاں کردا اے۔ ایس طرح ایہدے ڈراما نصیحت آموز، سبق آموز تے مفید معلوماتی بن جاندا اے۔

- بابا جس سے ہمارے جاننے والے اوس لوں پاگل کتا ڈال دینا ہے۔ اوس سے اوپر ہے لاشعور وچ موجودگیاں اوہدی زبان آتے آجانے یاں نہیں۔ اوس لوں سنسار واد اوتھہ، بلہن واد اوتھہ یاد آؤندا ہے تے اوہرے دماغ وچ کھمدار ہندا ہے۔
- 4۔ کالا چن دے مکالمے بڑے من گھڑیوں نہیں تے کرواردی اندرونی شخصیت دی عکاسی کردے نہیں۔ جو یوں:
- ”جے مرشد واکلم ہووے تے جڑ اٹھیلے۔ آمین، یارب العالمین۔ مرشد کوئی ایس گناہی لوں ہدایت کرو۔“
- ”پاکتاں جو ہو یا میاں جی۔ اچھے تے امیر یاں راتاں وچ لوک نت باواں تے ہڈا وے دیکھدے نہیں۔“
- ”وقت بڑا ویری اے میاں جی۔ اوہ کھلے کھلو تے داسا وہی جاندا ہے۔“
- ”ڈرتے بندے وے اندر ہوندا ہے بھلیو۔ مرد گھروں او دوں نکلدے اے جدوں اپنی رن توں بے زار ہووے۔“
- 5۔ ڈراے وچ تجسس (Suspense) دی مکمل درجے تک موجوداے۔ تجسس جدوں دو جی واری وچ سوار ہوندا ہے تے اپنا تعارف کراندا ہے۔
- نہیہ اوہرے لہودی تریہائی بن جاندا ہے۔ اوتھے تجسس ابھر دا ہے۔
- 6۔ ڈراے وچ پنجابی زبان بڑی سادہ تے عام بول چال دے مطابق اے تے ایہدے وچ تشبیہاں وی درتیاں گھیناں نہیں۔ جو یوں:
- ”ڈروئی بندے نوں انج اے جو یوں جوئے گھوڑے نوں چھمکاں۔“ ”بانجھ عورت وی کھولیاں ہارویران ہوندا ہے۔“
- ڈراے دا انجام اوتھے ای ہوندا ہے جتھوں ڈراما شروع ہوندا ہے۔ یعنی پکی روٹی دے سبق توں شروع ہوندا ہے تے پکی روٹی دے سبق اتے ختم ہوندا ہے۔

دو چا ڈراما (راتیں کرن شکار دلاں دے)

کردار: مراد شہزادہ، عاقل خاں سوداگر، فلک شناس منجم، رضوان عام، روحانی، سانول، سر بیلا گانگ، روشن ضمیر، خضر خان (صدر الصدور)، بخت بی بی، سردار فیہی خان دی بیٹی۔

خلاصہ: مراد تے عاقل خاں اوس اونٹنی دے مگر جاننے دے نہیں جیہدے کجاوے وچ اک خوبصورت شہزادی بیٹھی ہوئی اے۔ شہزادہ بلخ دے بادشاہ واپتر تے عاقل خاں بلخ داسوداگر اے۔ دونوں مختلف مکاں دی سیر نوں نکلے نہیں تاں بے اوہناں مکاں دے حالات معلوم کرن، ہاشامی دے ٹر سکھن تے فیہر اپنے ملک وچ مستقل تے پائیدار حکومت قائم کرن۔ اوہ اوس اونٹنی دے پچھے پچھے چلے جاننے دے نہیں۔ جیہدے استقبال واسطے جوم کٹھا ہویا اے۔ راہ وچ اک فلک شناس نجومی ملدا ہے جیہدے اپنے علم دے زور تال اوہناں دوہاں نوں پچھان داتے اوہناں دے تاں وی جان دا اے۔ ایہدے دونوں اوہرے علم توں متاثر ہوندا ہے نہیں تے پچھدے نہیں پئی ایس اونٹنی اتے کون سواراے۔ جیہدے ایہناں وڈا استقبال ہو رہیا اے۔

فلک شناس دسد اے پئی ایس اونٹنی اتے شاہ پری بیٹھی ہوئی اے جیہدے حسن دی چھاں نہیں جھلی جاندا ہے۔ ایس کر کے اوہدی جھل دے ست پردے نہیں۔ بے ہوناں تن پردے لہدی جان تے چار جھل نوں کچی رکھن۔ ایس شاہ پری نوں بندے دی کچی اکھ وکھیں سکدی۔

مراد تے عاقل اوتھوں اکا نہہ جاننے دے نہیں تے راہ وچ اک عامل نال ملاقات ہوندا ہے جیہدے اوہناں دے سوالاں دا جواب دیندا ہے نالے دسد اے پئی ”جیہدی اونٹنی اتے شاہ پری سواراے اوس اونٹنی دیاں پھلیاں لتاں تے گھوڑیاں دے گھر نہیں سن دسدے، میں تہانوں سارا بھیت وساں گاتسیں جن جن دی پودھوں تاریخ نوں میرے کول آیا ہے۔“

اگے اوہ اک بزرگ نال ملاقات کردے نہیں جس دا ناں اے بابا جی جتی شاہ جلالی۔ دونوں دوست مراد تے عاقل خاں سوداگر بابا کولوں عجیب عجیب سوال پچھدے نہیں۔ اگوں اوہ آکھدا ہے ”سب اسرار اوس ذات پاک دی امانت نہیں۔ مینوں اوہنے اپنے غیب دے خزانے دی کنجی نہیں دتی ہوئی ہے۔ عورت ذات دے نھیل فریب توں بچو۔ جس سے جھل دارا رکھل گیا تہانوں وی پتا چل جاوے گا۔“

اکوں اک حکیم ملدا اے جیہڑا دسدا اے پئی ہو شنگ بادشاہ دا خزانہ راء دا بشلم نوں وراثت وچ ملیا سی۔ اوس مگروں خضر خاں تے حکیم وچکار بڑا مال

مکالہ ہوندا اے۔

فیر بخت بی بی دی فرمائش اتے سانول گاؤن ساؤندا اے مراد اخیر اتے دسدا اے پئی بخت اتے ست پردے پئے ہوندے نیں تے بخت دی اک جھلک دیکھن واسطے ایس ایویں جھلے ہوئے پھر نے آں۔

تقید

ایہہ اک علاقہ ڈراما اے جیہڑا تعلق پرانے زمانے نال اے جدوں بادشاہ تے شہزادے بھیس وٹا کے ملک ملک تے شہر شہر پھر دے سن، معلومات حاصل کردے سن تے خزانے لہندے سن۔

ایس ڈرامے وچ مراد تے عاقل دو کردار نیں جیہڑے اک محمل مگرڑے جاندے نیں۔ اوہ محمل اصل خزانے دا بھیت اے جس نوں فلک شناس تے صوفی بزرگ تے عامل جان دے نیں۔

مراد تے عاقل اوس بھیت نوں جان دی بڑی کوشش کردے نیں۔ ہر اک بندہ اپنی اپنی عقل، سوچ تے بساط نال اوس بھیت نوں حاصل کردا اے تے بیان کردا اے۔

ایس دا مقصد اے ایہہ پئی ہر بندہ کے نہ کے مقصد دے حصول لئی اوہدے مگر مگرڑیا جاند اے۔ کسے نوں اوہدا مقصد حاصل ہو جاند اے تے کسے نوں حاصل نہیں ہوندا۔ اوہ ایویں سفر اں دی دھوڑ پھک کے واپس ٹر جاند اے۔ ایس ڈرامے وچ ایہیاں علامتاں تے جھلاں نیں پئی پڑھن تے سنن والا بھنھل بھوسیاں وچ پھس جاند اے تے اکتا جاند اے۔

جویں کالا پتہن دلچسپ ڈراما اے تے ساڈی حیاتی نال سمبندھ رکھدا اے تے اوہدے وچ دلچسپی وی اے۔ اوہدے الٹ ایہہ ڈراما راتیں کرن شکار دلاں دے۔ غیر دلچسپ، خیالی تے فرضی ڈراما اے جس وچ ڈراوی دلچسپی نہیں۔

تریجا ڈراما (پھیلی)

کردار: میر، اماں، شاہ زمان، احمد خان، حسن دین، پہلوان، رُشنائی

خلاصہ: تاںگا چلدا جا رہیا اے۔ اوہدے وچ میر و تے پہلوان بیٹھے ہوئے نیں تے حسن دین کوچوان اے۔ اوہ اک اجیہی تھاں اپڑے جتھے چاروں پاسے ویرانی تے اجاڑا اے۔ حسن دین پچھدا اے پئی میر و تیر اپنڈ کیکہڑا اے؟ اوہ دسدا اے میرے پنڈ داناں پھیلی اے تے اوہ دور درختاں دے اوہلے میرا پنڈا اے۔

حسن دین آکھدا اے۔ او تھے نہ بندہ نہ پرندہ وکھائی دیندا اے۔ اوہ تے اجڑیا ہو یا پنڈ لگدا اے۔ پہلوان آکھدا اے ”ایس میر نوں اتھے ای لاہ دے۔ اگانہہ آپے ٹر کے چلا جاوے گا۔“ حسن دین جواب دیندا اے پئی ایہہ میر و پاگل خانے داخل سی ہن دو تئاں ورھیاں مگروں تندرست ہو یا اے تے پاگل خانے دے ڈاکٹر نے مینوں آکھیا سی پئی ایہوں گھر تیک پھڈ کے آویں۔ ایس لئی میں ایس نوں گھر تیک پھڈ کے آواں گا۔

حسن دین کوچوان تے میر و اتھوں پیدل ای پنڈول جاندے نیں تے دوروں ای اک سپاہی احمد خاں اوہناں نوں پنڈ جان تو روکدا اے۔ ایہہ جہ پچھدے نیں تے اوہ جواب دیندا اے پئی اتھے ڈیم بن لگا اے۔ حکومت نے پنڈ دے وسیڈ کال نوں چوکھا معاوضہ دے کے پنڈ خالی کر لیا اے۔ تالے اوہناں نوں پنڈ ولساؤن لئی زمین وی دتی اے۔

اتھے رات نوں پانی پھڈا تا باوے گاتے سویر تیک سارا پنڈ پانی وچ ڈب جائے گا۔

لوک اپنے اپنے گھراں دے بوہ لہ کے ٹرکاں اُتے لد کے لے گئے نیں۔

حسن دین پنچھدا اے پئی لوک گھر چھڈ دیاں ہویاں اداس تے ہوئے ہون گے۔

احمد خاں سپاہی دسد اے ”ہاں زانیاں تے انج کندھاں نال لگ لگ کے پٹیاں روندیاں سن جویں دھیاں پیکے گھروں ودیاں ہندیاں نیں۔“

اوہ گلاں کرن وچ رنجھے ہوندے نیں تے میر و بھج کے اپنے گھر جاوڑدا اے۔ گھردی نہ چھت اے نہ بوہا۔ اوہ اپنی ماں نوں آواز دیندا اے۔

”ماں میں آ گیاں۔ پتا نہیں اماں کتھے ٹر گئی اے؟ میرا اوڈا بھرا شاہووی پتا نہیں کتھے چلا گیا اے۔ میری بیوی رشنائی وی کدھرے دکھالی نہیں

دیندی۔ ایہہ سارے گھر خالی چھڈ کے کتھے چلے گئے نیں۔“

فیر اوہ خیالاں وچ اپنی ماں نال گلاں کردا اے۔ اماں آکھدی اے۔ ”ہن کیہڑا گھرای میرو۔ میں وی ہن ایس وتی وچ کتھے آں۔ شاہ زمان پنڈ چھڈ

کے ٹر گیا اے تے رشنائی پتا نہیں کتھے وے۔“

میر و اپنی ماں نوں دسد اے پئی ”اک واری اک عورت مینوں پانگل خانے ملن آئی سی۔ اوہدی شکل رشنائی نال ملدی سی۔ اوہ ہس ہس کے میرے نال

گلاں کردی سی۔ اوہدے نال اک مردوی سی۔ اوہدیاں وڈیاں وڈیاں مچھاں سن۔ رشنائی نے اوس بندے نال ویاہ کر لیا سی کیوں جے میرے پانگل ہوون نال

اوہدا میرے نال نکاح ٹٹ گیا سی۔“

فیر اماں چلی جاندی اے تے اوہدا اوڈا بھرا شاہو آجاندا اے۔ اوہ میر و نوں سمجھاؤندا اے پئی رشنائی گھروں چلی گئی سی۔ اوس نے دو جاویاہ کر لیا سی۔ میں

مٹی دے بھانڈے بنا کے و پتھدا تے گھر دا خرچہ ڈرا سی۔ ماں وی تینوں اڈیک اڈیک کے مر گئی اے۔ سانوں نوں زمین مل گئی اے۔ اسان او تھے نوں پنڈ

پھیلی آباد کراں گے۔ توں میرے نال او تھے چل۔“

دوویں ٹر پیندے نیں، احمد خاں کہندا اے۔ ”ایہدا خیال رکھیں۔ جدوں ایہہ اپنے آپ وچ آ جاوے تے کسے نیک گوی نال ویاہ دئیں۔“ میر و کہندا

اے۔ رشنائی کیہہ آکھے گی کہ میر و جاندیاں ہویاں مل کے وی نہیں گیا۔

تقید

ایہہ ڈراما پھیلی بڑا سوہنا، من کچھواں تے دلچسپ اے۔ ایہدے وچ ڈرامے دیاں سکھ لوڑاں تھوڑاں موجود نیں۔ ڈرامے دا پلاٹ خوب سوچ سمجھ

کے تیار کیتا گیا اے تے ایہدے وچ نال نال تجسس وی چلدا اے۔ پہلے منظر وچ تانگا چلدا اے تے اکا نہیں پتا لگدا پئی میر و پاگل خانے توں فارغ ہو کے

اپنے گھر جا رہا اے۔

حسن دین کوچوان اوہدے نال ہاساٹھٹھا کردا اے۔ کہندا اے میر و کیہہ ناں ہو یا۔ ساڈے علاقے وچ میر و ڈنگراں نوں کہندے نیں۔ ”نال دی

سواری پہوان وی اوہدی ہاں نال ہاں ملاؤندی اے۔“

ڈرامے دی تکنیک ایہہ ہوندی اے پئی ڈرامہ مکالمیاں راہیں اگے ودھدا اے۔ سجاد حیدر نے ایس تکنیک توں سوہنا کم لیا اے تے ڈراما مکالمیاں

راہیں اگے ودھدا اے۔ جوں جوں مکالمات ادا ہوندے نیں توں توں ڈراما نکل کے سامنے آؤندا اے۔

حسن دین کوچوان تے میر و دے مکالمے ڈرامے دیاں پرتاں کھولدے نیں۔ ایستھوں تیک پئی منظر وی مکالمیاں راہیں ظاہر ہوندے جاندے نیں۔

ایس توں اڈمکالمے بڑے جاندار تے کرداراں دے بہت موجب نیں یعنی میر و دی گل کتھے توں ای اوہدا پاگل پن ظاہر ہوندا اے۔

ایس ڈرامے وچ کردار نگاری وی کمال درجے دی اے۔ میر و دا کردار، میر و دی ماں دا کردار، احمد خاں سپاہی دا کردار تے شاہو یعنی شاہ زمان دا کردار

کھے سلاہن جوگ نیں۔

میر و اپنی ماں نال انسان دا پیار کردا اے۔ حالان اوہ جوان تے شادی شدہ اے پر پتی تو ان دنوں درست نہ ہون پاروں اوہ بچہ کن جاندا اے تے ایہہ
حقیقت اے پتی غیر متوازن ہال نال ماں دی محبت زیادہ ہوندی اے۔ میر و دی ماں اوہ سے نال حدوں ودھ محبت کردی اے۔ آکھدی اے:
”نہیں میر و بہن میر اوہدا (شاہو) کہہ ساتھ؟ اوہدی اپنی دنیا اے، میری اپنی۔ نالے مینوں ایہہ وی تے خیال ہی پئی توں
ایسے گھر مڑ کے آویں گا۔“

احمد خاں سپاہی دا کردار وی سلاہن جوگ اے۔ اوہ اپنے کردار دے مطابق گل کتھہ کردا اے تے اپنے فرائض دیانت داری نال انجام دیندا اے۔
ایس ڈرامے دا مرکزی کردار میر و اے جیہدے آل دوالے ایہہ ڈراما گھمدا اے۔ ڈرامہ نگار نے ایس کردار نوں بڑی مہارت نال تحقیق کج تے
پیش کیتا اے۔ اوہدے تندرست ہون دے باوجود اوہدے اندر پاگل پن دے اثرات حالے وی موجود نہیں جیہدے اوہدیاں حرکتیاں تے مکالمیاں توں
نکلا ہر ہونڈے نیں۔

چوتھا ڈراما (اک بوئد لہو وی)

خلاصہ

کردار: رنگ علی، پروین، ڈاکٹر، بے جی، گڈی۔

ایہہ اکا جیہا ڈراما اے پر ڈراما نگار نے مکالمیاں نال ایس نوں لوڑ توں ودھ لہا کر کھنڈیا اے۔

رنگ علی اک نو جوان اے۔ اوہ اک ہسپتال وچ ملازم اے۔ خون دیاں خالی بوتلاں دھوندا تے گاؤن گاؤندا اے۔ پروین ماں دی اک نرس اوہدے
کول آکے کہندی اے پئی گڈی دے ایکسیڈنٹ وچ اک نو جوان زخمی ہو کے ہسپتال آیا اے۔ اوس نوں O گروپ دے خون دی لوڑ اے۔ جے اوس نوں
دیسے سر خون نہ ملیا تے دو بندے مرجان گے۔ اک زخمی نو جوان تے دو جے اوہدا پیٹیم نال مر جاوے گا۔

رنگ علی جواب دیندا اے پئی میرے خون دا گروپ O اے۔ میں پہلاں وی اک میار نوں اپنے خون دی بوتل دتی سی۔ اوہناں نے مینوں 25 روپے
دتے سن پر اوہ میار مر گئی سی۔ اوہ بڑی سوتی میار سی۔ اوہ اک منڈے نال ویاہ کرنا چاہندی سی جیہدے اوہدے نال پڑھدا سی۔ پر اوہناں دے ماپے نہیں من دے
سن۔ ایس لئی دونوں نے زہر کھا کے خود کشی کرن دا پروگرام بنایا۔ اوس میار نے زہر پی لیا پر منڈے نوں حوصلہ نہ پیا۔ ایس طرح اوہ بچ گیا۔

رنگ علی فیر خون دیندا اے۔ اوس نوں 25 روپے ملدے نیں۔ اوہ اپنی گلی بھین واسطے 16 روپے دی اک گڈی خریددا اے تے چار روپے واسطے
اپنے واسطے خریددا اے۔ باقی پنج روپے ماں نوں دیندا اے۔ ماں اوس نوں منع کردی اے پئی خون نہ وسچیا کر۔ توں ایس طرح کمزور ہو جاویں گا۔

ایس طرح ماں دی مامتا اوس نوں سمجھاؤندی اے تے وسدی اے پئی رات سنے وچ تیرے والد مینوں ملے۔ اوہناں نے جیٹی چادر لوٹی ہوئی سی پر
اوہناں دے دونوں ہتھاں دیاں انگلیاں نہیں سن۔ اوہناں دنال وچ جنگ لگ جاندی اے، بمباری ہوندی اے۔ اک جوان سڑک اتے پے بم نوں چک
کے پراں بھانا چاہندا اے پر اوہ بم اوہدے ہتھاں وچ ای پھٹ جاندا اے۔

رنگ علی فیر خون دیندا اے تے پروین نرس نوں کہندی اے ”میرا خون اوس جوان نوں دتا جاوے جیہدے ہتھاں دیاں انگلیاں بم پھن نال ضائع ہو
گئیاں نیں۔“

نرس پروین اوس نوں 25 روپے معاوضہ دینا چاہندی اے پر رنگ علی نہیں لیندا۔ آکھدا اے ”میرا ایہہ خون پاکستان واسطے تحفہ اے۔ میرا ایہہ خون
دین نال میرے پیو دی روح خوش ہو جاوے گی۔“

رنگ علی ہسپتال وچ معمولی ملازم اے۔ اوہدا کم خون دیاں بوتلاں دھونا، ڈاکٹرنوں اوزار پھڑانا، میز کرسیاں صاف کرنا تے مریضاں دی خدمت کرنا اے۔ اوہ اپنے فرائض بڑی ایمانداری نال انجام دیندا اے تے خوش اے۔ پروین نرس اوہدے نال کم کردی اے جیہدے نال اوہ کھل کے گھاں کردا اے تے دلوں اوس دی عزت تے اوس نال محبت کردا اے۔

اوہ لوکاں دا ہمدردی اے تے مریضاں دے آرام تے دوا دوی خیال رکھدا اے۔ جس سے کسے مریض نوں خون دی لوڑ ہوندی اے رنگ علی اوس نوں خون دے دیندا اے پر معاوضہ 25 روپے وصول کردا اے۔ اوہ 25 روپے نوں معاوضہ نہیں سمجھدا مریض دی خوشی تے تحفہ سمجھدا اے۔

رنگ علی غریب آدمی اے۔ اوہدے دل وچ کئی ارمان نہیں پر پیسے نہ ہون پاروں اوہ اپنے ارمان پورے نہیں کر سکدا۔ اوہ جس سے ہسپتال توں چھٹی کر کے گھر پرتا اے۔ راہ وچ اک دکان وچ بڑی سوئی گڈی دیکھدا اے۔ جویں کوئی میاں چھت تے کھلی تھلے گلی وچ لنگھدے کسے گھر ونوں دیکھدی ہووے۔ اوہ دیاں نیلیاں اکھاں نہیں۔

رنگ علی دادل چاہندا اے پئی اوہ گڈی خرید کے اپنی کئی بھین نوں دیوے۔ اوس نوں 25 روپے خون دا معاوضہ ملدا اے جیہدے وچوں اوہ 16 روپے دی گڈی خریددا اے۔ چار روپے دا اپنے کئی شیشہ تے باقی دے بیچ روپے ماں دے ہتھ آتے رکھدا اے۔

ایہناں گھاں توں پتا لگدا اے پئی رنگ علی اپنی کئی بھین تے بیوہ ماہیا نال بڑی محبت کردا اے تے اوہناں نوں خوش دیکھن لئی اپنا خون دے پچدا اے۔ ایس توں اڈ رنگ علی اپنے دیس پاکستان نال وی بہت محبت کردا اے۔ جس سے زخمی فوجیاں دے علاج لئی خون دین دی اپیل کیتی جاندی اے تے رنگ علی وطن دی خاطر خون دیندا اے تے کوئی معاوضہ نہیں لیندا۔ اوہدے نیڑے ایس طرح وی وطن دی خدمت کیتی جاسکدی اے۔

ایس ڈرامے دا مرکزی کردار رنگ علی اے۔ سارا ڈراما اوہدے آل دوالے گھمدا اے تے رنگ علی ڈرامے دے انجام اتے اک ہیرو بن کے سامنے آؤندا اے جیہدے اپنا پاکستان دی خاطر خون دا عطیہ دیندا اے۔ پروین تے ڈاکٹر دے کردار اضافی تے ضمنی کردار نہیں جیہدے رنگ علی دے کردار نوں واضح تے نمایاں ہون وچ مدد دیندے نہیں۔

ڈرامے نوں نصیحت آموز بناؤن لئی اک منڈے تے کڑی دے کردار وی پاد تے گئے نہیں۔ جیہدے اک دوجے نال محبت کردے نہیں آپوں وچ شادی نہ ہون پاروں زہر کھالیندے نہیں۔ کڑی دی سچی محبت، وفاداری تے منڈے دی بے وفائی تے مکاری تے بزدلی دکھائی گئی اے۔

پنچواں ڈراما (پتنگے)

کردار: ماسٹر مجید اللہ، ماں کرماں والی، شریا، انسپکٹر، اظہر، محمد سعید، صفدر، رحمت خان ہیڈ کانسٹیبل، ناجی۔
خلاصہ: رحمت خان بالاں نوں اغوا کرن دا کیس پھڑ کے تھانے آؤندا اے تے انسپکٹر یونس نوں دسد اے پئی ایہہ جوان گول باغ وچ بالاں نوں غبارے وٹدا اے تے اوہناں نوں اپنے جال وچ پھساؤندا اے۔ ایس نے اک زنانی کولوں بال کھویا تے نس گیا سی۔ میں ایس نوں موقع اتے قابو کر لیا۔ ایہدی تلاش لئی اے ایہدے کولوں اک ڈبی سگریاں دی نکلی اے جیہدے وچ لازمی چرس ہونی اے۔ مینوں ایہہ کوئی جرائم پیشہ لگدا اے۔ ایہہ اپنا ناں مجید اللہ دسد اے۔

مجید اللہ اپنی صفائی پیش کردا اے پئی مینوں تہاڈے ایس سپاہی نے خواہ مخواہ پھڑ لیا اے۔ حالاں میرا کوئی قصور نہیں۔ بے شک میرے گھروں پتا کر لو۔ میرا گھر اسلام پورے گلی نمبر 7 اخیر لے سٹاپ دے سامنے اے جتھے میری بڑھی ماں رہندی اے۔ میں پڑھیا لکھیا ہاں۔ میری تعلیم بی اے، بی ٹی اے۔ پاکستان بنن توں پہلے میں ماسٹر ہوندا ساں۔ ہن میں اک سماجی کارکن ہاں۔

انسپکٹر اوس نوں جھاڑ دیندا اے، ڈانڈا اے تے رحمت خاں سپاہی نوں تفتیش کرن لئی کہندا اے۔ ایسے چراں نوں اک اخباری رپورٹر اظہر تھانے وچ داخل ہوندا اے۔ اوہ مجید اللہ بارے معلومات حاصل کر دا اے۔

اوس ویلے اک بڑھی مائی کرماں والی روندی کر لاندی تھانے آؤندی اے تے اپنے پتر مجید اللہ دی رہائی واسطے دہائی دیندی اے۔

انسپکٹر تے پولیس دے سپاہی اوس نوں سمجھاؤندے نیں پئی جے مجید اللہ بے گناہ ہو یا تے پھٹ دتا جاوے گا۔ اوہ دسدی اے پئی مجید اللہ میرا پتر نیں پتر اں درگا اے۔ اوہ مینوں اوس سے ٹیشن اتے ملیا سی جدوں میں پاکستان آئی ساں۔ اوس مینوں ماں آکھیاتے گھر لے آیا۔ اوہ میرا سکے پتر اں واگنوں خیال رکھدا اے۔ ایہہ میرے صفدر ورگا اے، اسال امبر سر ہندے ساں۔ میرا خاندن مر گیا، میں تے میرا صفدر رہ گئے۔ صفدر جوان ہو یا تے اک کڑی اتے عاشق ہو گیا پراوس کڑی داویا کسے ہو رنال ہو گیا۔

اوہ ویاہ کے اپنے سوہریاں گھر جاندھر چلی گئی۔ اوس دن توں صفدر فقیر ہو گیا۔ فیرا اک دیہاڑے اوہ گھروں ٹر گیا۔ اوہدا کجھ پتہ نیں لکیا۔ ہن ایہہ مجید اللہ مینوں میرا صفدر جا پدا اے۔

دو جے دن اک پڑھیا لکھیا مشہور شہری محمد سعید تھانے آؤندا اے تے اوہ انسپکٹر نوں دسد اے پئی اوہ مجید اللہ دا شاگرد وی اے تے دوست وی اے۔ اوہ دسد اے پئی مجید اللہ حافظ قرآن اے۔ جدوں قائد اعظم دے حکم نال پاکستان دی تحریک شروع ہوئی میں اوس ویلے لاء کالج لاہور وچ پڑھدا ساں۔ طالب علماں دا جوش و خروش ویکھ کے یونیورسٹی بند کردتی گئی۔ میں جاندھر واپس چلا گیا تے سیاسی جلسیاں وچ تقریراں کرن لگ پیا۔ اوس ویلے دے جلے تے جلوساں وچ سب توں جوشیلا کارکن مجید اللہ سی۔ اوس نے اپنا آپ سبھے کجھ وچ کے پاکستان بناؤن وچ حصہ لیا۔ ایہو جہانیک بندہ بالاں نوں کیوں اغوا کر سکدا اے؟ ایہہ سب جھوٹ اے۔

انسپکٹر اوس ویلے مجید اللہ نوں بلاؤندا اے پئی اوہ محمد سعید نال ملے۔ جس ویلے مجید اللہ آؤندا اے۔ محمد سعید اوہنوں اٹھ کے ملدا اے تے حال چال پچھدا اے۔ مجید اللہ اوس نوں دسد اے پئی میں تعلیم الاسلام ہائی سکول جاندھر وچ استاد ساں تے شہروں تیرہ میل دور بستہ دانشمنداں وچ میرا گھری جتھے میری بیوی شریاتے میرا پتر ناجی رہندے سن۔

پاکستان دی تحریک شروع ہوئی تے میں اوہدے وچ ودھ چڑھ کے حصہ لیا۔ بڑیاں جوشیلیاں تقریراں کیتیاں تے پاکستان بناؤن واسطے دن رات اک کردتا۔ اک دیہاڑے اک درویش فقیر صفدر میرے گھر آیا تے دیا پئی اوہ میرے گھر دی حفاظت کرے گا۔ اوہ میرے گھر ساہنے جھگی پا کے پہرا دین لگ پیا۔ میں اوس نوں دو ویلے روٹی نکر دے دیندا ساں۔ اوہ صابر تے شاکر میرے گھر دی حفاظت دن رات کردا سی۔ حکومت نے مینوں باغی سمجھ کے قید کردتا۔ میرے مگروں صفدر میرے گھر دی حفاظت کردار ہیا پر سکھاں نے میرے گھر اتے حملہ کر کے صفدر، شریاتے ناجی نوں شہید کردتا۔ ایس خونی خبر دی اطلاع مینوں جیل وچ ملی۔ فیر کجھ عرصے مگروں حکومت نے کئی قیدی رہا کردتے پر مینوں رہا نہ کیتا۔

فیر جدوں رہائی ملی تے میں پاکستان آ گیا۔ ایتھے آ کے مہاجراں دی خدمت وچ رجھ گیا۔ اک دیہاڑے ریلوے اسٹیشن اتے مائی کرماں والی نال میری ملاقات ہو گئی۔ ایس نوں اپنی ماں سمجھ کے میں اپنے گھر لے آیا۔ جس بچے نوں میں مائی کولوں لیا اے اوس نوں میں اپنا ناجی سمجھداں تے اوس نوں نانیوں لے کے دینا چاہندا ساں۔

میں ہر روز شام نوں کجھ غبارے لے کے گول باغ وچ چلا جاندھاں تے غباریاں وچ پھوک بھر کے بالاں وچ وند دیندا ہاں۔ ایس طرح میرے دل نوں خوشی تے سکون حاصل ہوندا اے۔

مجید اللہ دیاں گلاں سن کے انسپکٹر آکھن لگا ”واقعی مسلمان اپنے وطن دی شمع اتے پتلیاں وانگ جان قربان کردے نیں۔ پر ہن ایسے پتنگے کدھرے دی دکھائی نہیں دیندے۔“

مجید اللہ آکھن لگا "جناب انسپکٹر صاحب! شمع تے ہر ویلے جلدی رہندی اے پر جدوں برسات دا موسم آؤندا اے تے پتنگے اوہدے آل دوالے جمع ہو جاندے نیں۔ ایسے طرح جدوں وطن اتے مصیبت آؤندی اے لوک پتنگیاں وانگ اوہدی حفاظت لئی جان دے دیندے نیں۔"

مرکزی خیال

ماسٹر مجید اللہ نے پاکستان بنن دی تحریک وچ حصہ لیا۔ اوس نے اپنے بال بچیاں دی قربانی دتی فیر پاکستان آکے مہاجر اں دی خدمت کردار ہیما۔ ایس توں اڈ شام ویلے گول باغ وچ بالوں نوں غبارے تے ٹانفیاں لے کے دیندا سی۔ پر پولیس والیاں نے اوہنوں بچے اغوا کرن والا سمجھ کے تھانے حوالات وچ تیر کردتا۔ مطلب اے پئی جیہناں لوکاں نے پاکستان واسطے قربانیاں دتیاں اوہناں دی پاکستان وچ کوئی قدر نہ کیستی گئی۔ پاکستان اوس شمع وانگوں اے جیہدے اتے پاکستان نال محبت کرن والے پتنگیاں وانگ جان نثار کردے نیں۔

تقدیر

ڈراما دلچسپ تے من کھچواں اے۔ ایہدے وچ وطن دی محبت نوں موضوع بنایا گیا اے تے ماسٹر مجید اللہ ایس ڈرامے دا مرکزی کردار اے جیہڑا پاکستان واسطے بڑیاں قربانیاں دیندا اے تے پاکستان مگروں دی اپنی حیاتی پاکستان واسطے وقف کردیندا اے۔ ایہیہ کرداراں دیاں قربانیاں تے اوہناں دے ایثار نے پاکستان دا قیام عمل وچ لیاندا تے اوہ پاکستان نال ایس طرح محبت کردے نیں جس طرح شمع نال پروانے محبت کردے نیں۔ ایس ڈرامے دی خوبی ایہہ اے پئی جس کڑی نال صفر محبت کردا اے تے اوہ ویاہ کے جالندھر چلی جاندی اے اوہداناں ثریا ہوندا اے تے اوہدا ویاہ ماسٹر مجید اللہ نال ہوندا اے۔

صفر فقیر تے درویش بن کے ثریا نوں لہندا پھر دا اے۔ آخر اوس نوں پتا لگدا اے پئی اوہ ہستی دانشمنداں وچ مجید اللہ دی بیوی اے۔ اوس نوں خیال آؤندا اے پئی ماسٹر مجید اللہ پاکستان دی تحریک وچ حصہ لیندا اے تے گھروں باہر رہندا اے۔ ایسا نہ ہووے پئی فسادات وچ سکھ اوہدے گھراتے حملہ کردین تے ثریا نوں قتل کردین۔

ایس لئی اوہ مجید اللہ دے گھر دے سامنے جھگی پا کے پہر ادین لگ پیندا اے۔

جدوں سکھ مجید اللہ دے گھراتے حملہ کردے نیں تے صفر مقابلہ کردے ہویاں شہید ہو جاند اے۔

حملہ آور ثریا تے اوہدے بچے ناجی نوں وی شہید کردیندے نیں۔

مجید اللہ صفر دی ایس قربانی دابدلہ ایس طرح دیندا اے پئی اوہدی ماں کرماں والی دی خدمت کردا اے۔

ڈراما وطن دی محبت وچ ڈہیا ہو یا اے تے پڑھن والیاں دے دلاں وچ وطن دی محبت دی شمع روشن کردا اے۔

ماسٹر مجید اللہ ایس ڈرامے دا مرکزی کردار اے۔ جس دے ارد گرد ڈراما گھمدا اے۔ اوہ اک مثالی کردار اے جیہڑا پاکستان نال محبت کردا اے تے ڈراما پڑھن والیاں دے دلاں وچ وطن نال محبت دی شمع روشن کردا اے۔

کرماں والی مائی دا کردار وی سلاہن جوگ اے۔ اوہ اک اجیہی ماں اے جیہڑی ممتا دے جذبے وچ سرشارا اے۔ اوہ اپنے پتر صفر نال حدوں ودھ پیار کردی اے۔ جدوں اوہ فقیر بن کے کدھرے نکل جاند اے تے اوس نوں دن رات یاد کردی اے فیر جس ویلے پاکستان بنن مگروں ماسٹر مجید اللہ اوہدی خدمت کردا اے تے اوہ اوس نوں اپنا پتر سمجھدی اے تے اوہدے اتے اپنی ممتا نثار کردی اے۔

صفر اجیہا سچا تے کھراتے مخلص شخص اے جیہڑا ثریا نال دل دیاں ڈوہنگیاں توں پیار کردا اے تے جدوں ثریا ویاہ کے جالندھر چلی جاندی اے۔ تے اوہ اوہدے غم وچ فقیر بن جاند اے۔ اوہ دنیا تے اوہدیاں دلچسپیاں توں مونہہ موڑ لیندا اے تے فیر جدوں ثریا دا گھر لہ لیندا اے تے اوہدی حفاظت کرنا اپنا

فرض سمجھ لیتا ہے۔ فیراہیں فرض دی ادائیگی وچ جان دے دیندا ہے۔ اچھے مخلص عاشق بہت گھٹ لہجہ دے نہیں۔ صفدر اپنی قربانی تے اپنی درویشی نال ڈراما پڑھن سنن والیاں دے دلاں اتے ڈوہنگا اثر چھڈ جاندا ہے۔۔۔

سجاد حیدر نے شہراں وچ بولی جان والی پنجابی زبان ایہناں ڈرامیاں وچ ورتی ہے۔ جیہدے وچ کرداراں دی شخصیت، سوچ تے فکر ظاہر ہوندی ہے۔

ڈرامے وچ وطن پاکستان نال محبت کرن تے اوہدے واسطے دکھڑے جرن، اوہدے لئی جیون تے مرن، زندگی دی کھیڑ ہرن تے وطن دی شمع اتے پروانے وانگ جلن تے سزن داسبق موجودا ہے۔

سجاد حیدر دی ڈراما نگاری

سجاد حیدر پنجابی دے اک عظیم ڈراما نگار نہیں۔ اوہناں نے اپنی ملازمت داندھ ریڈیو دی ملازمت توں ہنھیا تے ساری حیاتی ریڈیو نال ای وابستہ رہے۔ اوہناں نے ریڈیائی ڈرامے نوں چنگی طرح سمجھیا، اوہدیاں لوڑاں تھوڑاں بارے گوہ کیتا تے فیئر ریڈیائی ڈرامے لکھے کیوں جے ڈرامے دیاں تن قسماں ہوندیاں نیں:

1- اسٹیج ڈراما

2- ریڈیو ڈراما

3- ٹیلی ویژن ڈراما

سب توں پہلاں اسٹیج ڈراما شروع ہویا۔ پہلاں رام لیلا، فیڑھیا کیاں تے اخیر وچ اسٹیج ڈرامے دا آغاز ہویا۔ ڈرامے دے کردار ناظرین دے سامنے بھیس بدل کے آؤندے تے اپنا اپنا کردار ادا کر کے پردے دے اوہلے چلے جاندا ہے۔

فیئر جیوں پاکستان ہندوستان وچ ریڈیو دار وراج ہویا تے ریڈیائی ڈراما سامنے آیا۔ ریڈیو داسمبندھ آواز نال اے ایس لئی ریڈیائی ڈرامے وچ ون سونیاں آوازاں اُتے بہتا زور دتا گیا۔ رفیع پیرزادہ دا پنجابی ڈراما اکھیاں ایس دی اعلیٰ تے عمدہ مثال اے۔

سجاد حیدر نے ریڈیو واسطے بہت سارے ڈرامے لکھے۔ اوہناں دے ڈرامیاں دے چار مجموعے، ہوادے ہوکے، سورج مکھی، بول مٹی دیا بویا، کالا بچن، شائع ہوئے۔ اوہناں 1992ء وچ چیمبر باغ نال اک ناول لکھیا۔

ایہناں ڈرامیاں وچ اوہناں نے ون سونے کرداراں تے اوہناں دیاں آوازاں اُتے بوہتا زور دتا۔ ایہو وجہ اے پئی اوہ ڈرامے دے شروع وچ کرداراں دے نال لکھدے نیں۔ اوہناں اگے خاص طور تے اوہناں دیاں آوازاں دا ذکر کردے نیں۔ جویں کالا بچن ڈرامے دے شروع وچ لکھدے نیں۔

- 1- بابا: ڈیری عمر دی گداز آواز۔ ایہو آواز مگروں ڈری ڈری لگدی اے۔
- 2- کا: کالاں والی معصوم آواز۔ ایہو آواز مگروں جوان ہوکے سامنے آوندی اے۔
- 3- نفیس (لاڑا): جوانی دے مدھ وچ بولدی آواز۔ ایہو آواز مگروں کرودھ نال بھر جاندی اے۔
- 4- نفیس: پیار نال بھری آواز۔ ایہو آواز مگروں دکھ نال تلخ ہو جاندی اے۔
- 5- بھیر خاکی: اک اللہ دے بندے دی آواز
- 6- طاؤس خاں: غور تے جبر نال گھر دری ہوئی آواز
- 7- نشاط: اک مجبور عورت دی آواز

2- سجاد حیدر نوں کردار نگاری وچ ملکہ حاصل اے۔ اوہ حیاتی وچوں لہجے کے نویکلے کردار پیش کردے نیں تے ایس طرح ساڈے سامنے لیاؤ وندے نیں پئی

ایس او ہناں دیاں آوازاں راہیں اپنے ذہناں وچ اوہناں دا اک ٹلیہ بنالیندے ہاں۔

سجاد حیدر دے زیادہ کردار پنڈاں دے و سنیک نہیں۔ اوہ زیادہ پڑھے لکھے نہیں۔ ایس لئی اوہناں دی سوچ تے فکر اپنی ذات تیکر محدود اے۔ جویں کالا پتن وچ بابا ملاح دا کردار صرف اپنی ذات تے بیڑی تے مسافراں بارے ای سوچدا اے۔ اوہدی سیانف دریا، تپن، بیڑی تے مسافراں تیک محدود اے۔

3- کرداراں دے مکالمے اوہناں دی شخصیت موجب ہوندے نہیں۔ سجاد حیدر نے مکالمہ نگاری وچ ایس گل دا خاص خیال رکھیا اے پئی جے کوئی کردار مذہبی خیالاں دا دین دار آدمی اے تے اوہدے ہر مکالمے وچوں اللہ تے اوہدے رسول ﷺ دا ناں ظاہر ہوندا اے۔ جویں کالا پتن ڈرامے وچ پیر خاکا دا کردار اے جیہڑا بیڑی دے روانہ ہون اتے سفر دی دعا پڑھدا اے۔ ”سبحن الذی سخر لنا هذا وما كنا له مقرنین وانا الی ربنا لمنقلبون“۔

ایس طرح سجاد حیدر دے مکالمے ڈاڈے سوہنے تے کرداراں دے مزاج دی ترجمانی کردے نہیں۔

4- سجاد حیدر دا کمال ایہہ وے پئی اوہناں نے بوہتے ڈرامے پنڈاں دی حیاتی بارے لکھے نہیں۔ جویں احمد ندیم قاسمی ہوراں لکھیا سی پئی سجاد حیدر دے ڈرامیاں دا بوہتا پچھوڑ پینڈا اے ایس دی جھلک اوہناں دے ڈرامیاں وچ ملدی اے۔ انج ساناں اوہناں دے مزاج تے اوہناں دی سوچ اُتے اوس دیہاتی پچھوڑ دی چھاپ ڈوہنگی لگی جا پدی اے۔

5- سجاد حیدر دے اکثر ڈرامے خیر تے شر دی جنگ دے موضوع اتے لکھے گئے نہیں جیہناں وچ خیر دی فتح تے شر دی شکست دکھائی گئی اے۔ ایس توں اوڈ اوہناں دے ڈرامیاں وچ دھرتی نال محبت، پاکستان نال محبت تے اوہدے واسطے ایثار تے قربانی دا جذبہ اگھڑاں اے۔ جویں ڈراما پتنگے وچ ماسٹر مجید اللہ دا کردار پاکستان واسطے قربانیاں دیندا اے۔ فیروزی اوہ پاکستان دی بھلائی بارے سوچدا اے۔

6- سجاد حیدر دے کجھ ڈرامے فلسفہ تے نفسیات دے مسئلے ظاہر کردے نہیں۔ اوہناں دے کجھ کردار فلسفیانہ گل کتھہ کردے نہیں تے کجھ نفسیات دے مریض دکھالی دیندے نہیں۔ مثلاً ڈراما پھیلی وچ میرودا کردار اک نفسیاتی مریض اے۔ اوہدے دل و دماغ اتے اوہدی بیوی رشنائی سوار اے۔ اوہ پھیلی پنڈنوں چھڈ دیاں ہویاں آکھدا اے ”رشنائی نوں ملدے چلیے۔ اوہ کیہہ آکھے گی، جانندی واری مل کے وی نہ گیا۔“

☆☆☆

ڈراما (ٹاہلی دے تھلے) _____ اشفاق احمد

تعارف

اشفاق احمد خاں 22 اگست 1925ء نوں موضع بکتر ضلع فیروز پور روچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں ڈاکٹر محمد خان سی۔ جیڑے ڈاکٹر اراں دے ڈاکٹر سن۔

اشفاق احمد نے ابتدائی تعلیم بکتر ضلع فیروز پور روچ حاصل کیتی۔ 1947ء وچ جس ویلے پاکستان ہوندا وچ آیا تے ایہناں دالمیر ہجرت کر کے پاکستان آ گیا تے لاہور وچ ونوں اتیاری کرنی آپ نے 1950ء وچ گورنمنٹ کالج لاہور توں ایم اے اُردو دا امتحان امتیازی حیثیت نال پاس کیتا فیروز پور کالج وچ پچھرا مقرر ہو گئے۔

فیر 1953ء وچ روم یونیورسٹی وچ پروفیسر بن کے آئی چلے گئے۔ اوتھے دو سال تک شعبہ تعلیم و تدریس نال وابستہ رہے۔ ایس دوران وچ روم دے ریڈیو توں اُردو پروگرام وی نشر کر دے رہے۔

دو سال مگروں پاکستان واپس آئے تے اپنا اک ذاتی اشاعتی ادارہ قائم کیتا تے اک خوبصورت ماہنامہ "داستان گو" دے نال نکلے ساڑھن وچ شائع کیتا۔ فیوضت روز و نیل و نہار دے ایڈیٹر بن گئے۔ ڈیڑھ ورھے تک ایہ خدمات انجام دیندے رہے۔

ایسے زمانے وچ آپ نے ریڈیو پاکستان لاہور واسطے فیر تے ڈرامے وی لکھے۔ ہانجانی ڈرامیاں وچوں آپ دے دو ڈرامے "ٹاہلی دے تھلے" تے "آپے برن لاہور دے" سلسلہ وار ریڈیو توں نشر ہوندا رہے۔ فیر جہوں نومبر 1964ء وچ لاہور وچ ٹیلی ویژن اسٹیشن قائم ہویا تے آپ ٹیلی ویژن نال وابستہ ہو گئے۔ آپ نے ٹاہلی دے تھلے تے آپے برن لاہور دے ڈرامیاں نوں ٹیلی ویژن دیاں لوڈاں تھوڑاں نوں کھڑکھنے کے دوبارہ لکھیا۔

ایہناں توں اڈا آپ نے اُردو وچ کارواں سرائے، شہر آرزو، حیرت کدو، قلند کہانی، ہمن چلے کا سودا ورگے بڑے کامیاب ڈرامے لکھے۔ آپ مرکزی اُردو سائنس بورڈ دے ڈائریکٹر وی رہے۔

اک فلم دھوپ اور سائے وی بنائی جیڑی کامیاب نہ ہو سکی۔ آپ دا اک ریڈیو پروگرام تھکین شاہ بڑا مقبول ہویا جیڑا ریڈیو پاکستان لاہور توں 25 سال تک نشر ہوندا رہیا۔ آپ دیاں لکھتاں وچوں۔ ایک محبت سو افسانے، اچلے پھول، مہمان بہار، تراجم و دواع جنگ مصنف ارشد بیگم گئے مگر باگرم، تھکار، وغیرہ مشہور نہیں۔ آپ نے مشہور ناول نگار بانو قدسیہ نال شادی کیتی۔ آپ دے جن بیٹے نہیں۔

آخر ستمبر 2004ء نوں انتقال فرمایا تے ماڈل ٹاؤن قبرستان وچ دفن ہوئے۔

ڈراما کس توں آکھ دے نہیں

ڈراما یونانی زبان دا لفظ اے جیڑا لفظ ڈراما (DRAU) وچوں نکلیا اے۔ ڈراما دا مطلب اے کچھ کر کے دکھاؤ نا۔ یعنی کوئی عمل کر کے دکھاؤ نا۔ ڈرامے وچ کردار اپنے عمل تے حرکت راہیں کوئی کہانی پیش کر دے نہیں تے مکالمیاں راہیں کہانی توں اگانہ دھماؤ دے نہیں یعنی ڈرامے دے کردار اپنے حرکت و عمل نال کوئی واقعہ یا کہانی پیش کر دے نہیں۔ اوس نوں ڈراما آکھیا جاندا اے۔

تاریخ دسدی اے پئی سب توں پہلاں یونان وچ ڈرامے دا رواج ہویا۔ اتجسنر یونان وچ مذہبی رسال تے ریتاں نوں ڈرامائی انداز وچ سب توں

پہلاں پیش کرن دا سہرا Thespis دے سر اے جس نے 535 ق م وچ ایہہ ڈراما پیش کیا۔ اوس مگروں یونانی ایسے دا پہلا ڈراما نگار اسکاکی لس (Aeschylus) منیا جاندا اے جس نے اپنا پہلا ڈراما The Suppliants 490 ق م وچ پیش کیا۔

ایس طرح 1100 ق م وچ چین وچ اسٹیج ڈرامے دا مذہ بھجا۔ چاؤ دی حکومت دے زمانے (1122 تا 233 ق م) وچ چینی ڈراما عروج اتے اپڑ چکیا سی۔

برصغیر ہندوستان و پاکستان دا پہلا باقاعدہ ڈراما شکنتلاسی جس نوں ڈراما نگار کالی داس نے سنسکرت زبان وچ لکھیا سی۔ کالی داس راجا بکر ماجیت (380 تا 413ء) دے دادر باری سی۔ شکنتلا توں اڈا اوس نے وکرم اروسی ڈراما وی لکھیا جیہڑا بہت مشہور ہویا۔

فیر جدوں مذہبی شعور نوں زندہ کرن دا زمانہ آیا تے ہولی ہولی مذہبی رسماں ڈرامائی شکلاں اختیار کر دیاں چلیاں گئیاں۔ برصغیر وچ شو دیوتا۔ یورپ وچ زی اس (ZEUS) تے مصر وچ Osiris دے حوالے نال منائے جان والے کئی تہوار تمثیلاں داروپ دھار گئے۔ ایس سلسلے وچ کئی اساطیری تے دیومالائی روایات توں علاوہ ہندو آں دی مقدس کتاب ”رگ وید“ اک کچے پیڑے حوالے نال لوکاکی دے ساہنے آئی جیہدے وچ موجود میاراں دے مذہبی ناچ، پراسرار حرکات تے سکنا تے دیاں روایتاں، بھجناں دے سر، تال تے مکالمات تے دیوتاواں تے قصیاں دی پیش کش ہندوستانی ڈرامیاں دا آغاز ثابت ہوی۔

ویدی عہد مگروں گوتم بدھ دے زمانے (گوتم بدھ وفات 543 ق م) وچ جیہڑیاں شہادتاں حاصل ہوئیاں اوہناں توں ڈرامے دی ہوند تے مقبولیت دا کھوج مل دااے۔

1899ء وچ ترجمیاں دا زمانہ شروع ہو یا تے چرن سنگھ شہید نے کالی داس دے ڈرامے شکنتلانوں پنجابی روپ دتا۔ فیر کالجیاں وچ ڈرامے کلبیاں نے شیکسپیر، گالزوردی تے برنارڈ شاہ دے ڈرامے پنجابی وچ ترجمہ کر کے پیش کیے۔ ایٹور چندر نندا نے کئی ڈرامیاں دے ترجمیاں توں اڈ ”شاموشاہ“ اک ڈراما 1928ء وچ پیش کیا جیہڑا امر چنٹ آف وینس توں لیا گیا سی۔ جیون سنگھ سیوک نے اوتھیلو دا ترجمہ، بلونت سنگھ نے کنگ لیر دا ترجمہ دھی راجدے نال نال پیش کیا۔ گوردیال نے چاندی دا ڈبہ دے نال نال گالزوردی دے ڈراما سلور باکس دا ترجمہ پنجابی وچ پیش کیا۔

1932ء وچ بدھ سنگھ عارف دا ڈراما جیون پلٹا، ایٹور چندر نندا ڈراما دلہن۔ لئی داویاہ تے سہدرہ اگور نمٹ کالج لاہور دی اسٹیج اتے پیش کیے۔

باوبدھ سنگھ نے دلیر کور، مندری چھل (1927ء)، نارنویلی (1930ء) تے دامنی (1930ء) ڈرامے لکھے۔ ایس تو اڈ جوشو افضل الدین دے ڈرامے پنڈے ویری، تے چوہدریاں دادن دیہاڑا۔ گوردیال سنگھ کھوسلہ نے بوہے بیٹھی دھی (1944ء)، بلوت کارگی لوہاکٹ، سنت سنگھ سکھیوں نے مہاتما، پتر، اک انتوار، ہڑتال، بھادی تے بابا بوہڑ چھ ڈرامے لکھے۔

16 دسمبر 1937ء نوں لاہور وچ آل انڈیا ریڈیو قائم ہو یا تے پنجابی ڈرامے دیاں رگاں وچ نواں لہو دوڑیا۔

رفیع پیر دا ڈراما اکھیاں 1938ء وچ نشر ہو یا۔ فیر آغا عبدالمجید دا ڈراما کریمے دی ماں، صوفی غلام مصطفیٰ تبسم داساواں رین داسناتے فیر آغا شرف نے پیار دے پینڈے، ترنجن، ڈنگ پیاردا، گیتاں داونجارا، ماسی مہراں، سما جھاما جھاتے اک بداری کامیاب ڈرامے لکھے۔

سجاد حیدر دے ڈرامے جاگو میٹی رات، ہوادے ہوکے، سورج مکھی تے بول مٹی دیا دیا تے کالا پتن مشہور ہوئے۔ اشفاق احمد نے ٹاہلی دے تھلے، اسپر برج لاہور دے، آغا شرف نے نما نما دیوالے، دھرتی دیاں ریکھاں تے بدلاں دی چھاں، نجم حسین سید نے جنگل دارا کھا، اک رات راوی دی تے تخت لاہور دے ناواں توں ڈرامے لکھے۔ ایہناں توں اڈ صوفی غلام مصطفیٰ تبسم دا ڈراما دونانک۔ منیر نیازی دا قصہ دو بھراواں دا، منو بھائی دا جزیرہ، نواز دا اک شام رنگی کڑی سوہنا خواب، اسحق محمد دا تقفیس، مصلی، اکرم بٹ داسجاول، اسلم قریشی دارستم تے سہراب۔ فدائے اطہر دا کوڑا خواب، سرمد صہبانی دا ڈراما توں کون۔ شک شہ داویلا تے نخر زمان دے ڈرامے چڑیاں دا چنبہ تے ون دا بوٹا بہت مشہور ہوئے۔

ایہہ اوہ پنجابی ڈرامے سن جیہڑے اسٹیج تے ریڈیو اتے پیش کیتے گئے۔ فیر ٹیلی ویژن دے آؤن نال پنجابی ڈرامے وچ بہت تبدیلی آئی تے امجد اسلام امجد نے ”وارث“، عطا الحق قاسمی نے شب دیگ تے ہور بڑے ڈرامے لکھے گئے۔ اشفاق احمد دے ڈرامے ٹاہلی دے تھلے بہت زیادہ مقبول ہوئے کیوں جے اوہناں وچ ساڈے پنڈاں دیاں سماجی تے معاشرتی ریتاں تے رہاں دیاں تصویراں نیں۔

ڈراما: (ٹاہلی دے تھلے)

اشفاق احمد نے ایہہ ڈرامے پہلاں ریڈیو واسطے لکھے فیر ایہناں نوں دوبارہ ٹیلی ویژن واسطے لکھیا کیوں جے ٹیلی ویژن تے ریڈیائی ڈرامیاں وچ چوکھا فرق اے۔ ریڈیو تے ٹیلی ویژن اتے ایہہ ڈرامے بہت مقبول ہوئے۔ لوکاں دی طلب ودھدی گئی تے اشفاق احمد لکھدے چلے گئے۔ ایس طرح کل 22 ڈرامے لکھے گئے تے اک سیریز بن گئی۔

اشفاق احمد توں ودھ اداکاراں نوں شہرت تے تعریف حاصل ہوئی تے اشفاق احمد نے ڈرامے لکھنے بند کردتے۔ 1972ء وچ ایہناں ڈرامیاں نوں چھاپن دا خیال آیا تے صرف چھ ڈرامے لکھے۔ ایہہ چھ ڈرامے مکتبہ میری لائبریری لاہور نے 1972ء وچ شائع کیتے تے ناں رکھیا ”ٹاہلی دے تھلے“۔

فیر باقی دے ڈرامے وی لکھے پئے تے 1991ء وچ عزیز بک ڈپولہ لاہور نے 22 ڈرامیاں دا مجموعہ ”ٹاہلی تھلے“ دے سرناویں پٹھ چھاپیا۔ ایس طرح ایہہ سارے ڈرامے چھپ کے لوکاں ساہنے آئے۔

ایہناں ڈرامیاں بارے اشفاق احمد لکھدے نیں:

”ایہہ ڈرامے پلاٹ دے ڈرامے نیں۔ چھوٹیاں چھوٹیاں کریکٹر سنڈیاں نیں۔ ڈراما نہیں ڈرامیاں نیں۔ اک مقام تے اک تھاں تے رنگ رنگ دے لوک آپ اپنی سوچ دے بندے مل بہندے نیں یاں اتفاقاً مل جاندے نیں۔ اوہناں دیاں جذبیاں، سوچاں، محسوساں، نفرتاں تے خوفاناں دے ٹاکرے ہوندے نیں تے فیر اوہ آپ آپ دی راہ تے ٹر جاندے نیں۔ ایہہ لوک نہ پیغمبر نیں نہ اولیا، نہ بادشاہ، نہ بادشاہ زادے، نہ صدر نہ سفیر، نہ پڑھا کو نہ ہلا کو بس سدھے سادے لوک نیں۔“

ایس اقتباس وچ اشفاق احمد ہوراں تن گلاں آکھیاں نیں جیہناں توں اوہناں دی ڈراما نگاری دیاں خوبیاں کھل کے ساہنے آؤندیاں نیں۔

- 1- ایہہ ڈرامے پلاٹ دے ڈرامے نیں یعنی ایہناں ڈرامیاں دے پلاٹ سوچ سمجھ کے تیار کیتے گئے نیں۔
 - 2- ایہہ کریکٹر سنڈیاں نیں توں مراد پئی ایہناں ڈرامیاں وچ کردار نگاری اتے پورا دھیان دتا گیا اے کرداراں دی نفسیات، اوہناں دی گل کتھ، عمل تے حرکت، سوچ، محبت تے نفرت سب نوں اہمیت دتی گئی اے۔
 - 3- ایہناں کرداراں وچ رنگارنگی، ون سونا پن، سوچاں وچ اختلافات تے اتفاق موجود اے۔ ایہہ کردار اپنے طبقے نال تعلق نہیں رکھدے سگوں پنڈاں دے سدھے سادے کردار نیں جیہڑے اپنیاں اپنیاں سوچاں، محسوساں، نفرتاں تے خوفاناں نوں جھولی پائی پھر دے نیں۔
- نہ ایہہ پیغمبراں دا گلوں کوئی پیغام رکھدے نیں، نہ اولیاء اللہ طرح عبادت گزار تے پرہیز گار نیں، نہ ایہہ بادشاہواں دا انگر دولت مند تے خزانیاں دے مالک نیں تے نہ شاہ خرچ شہزادے نیں، ایہہ نہ کسی ملک دے صدر نہ ای سفیر نیں تے نہ ظالم تے نہ ای مظلوم نیں۔ بس سدھے سادے لوک نیں۔
- ایتھوں ثابت ہوندا اے پئی اشفاق احمد نے ڈراما لکھدے ہو یاں اپنی پوری توجہ کردار نگاری اتے مرکوز رکھی اے۔ ایس لئی اوہناں دے کردار نوں رنگ، رنگ برنگے، ون سونے مزاں تے طبیعتاں دے مالک نیں۔ جو ایں اوہناں دا اک کردار بابا مولو اے جیہڑا ٹاہلی دے تھلے دے پنچویں ڈرامے وچ ظاہر ہوندا اے۔

ایسے کردار سارے ڈرامے اُتے چھایا ہویا اے۔ ایسے کئی کئی گل اتے رس جاندا اے۔ اوس نوں وہم ہو گیا اے پئی اوہ بڑھا ہو گیا اے تے کے کم کار جوگا نہیں رہیا۔ اوہ کوئی کم نہیں کردا، سارا دن وہ پہلا رہندا اے تے مفت دیاں روٹیاں توڑدا اے۔

ایس لئی گھر دے سارے جی اوہ دے خلاف ہو گئے تے اوہنوں اک فالٹو بے کار شے سمجھدے تے۔ جس دا کوئی فائدہ نہیں ہوندا۔

ایس لئی گھر والے چاہندے تے نہیں پئی ایسے کدھرے دفع ہو جاوے ساڈے اُتے مفت دا بوجھ بنیا ہویا اے۔

اک دن بابا مولو اپنی بیوی نوریاں کو لوں روٹی کھان واسطے ساگ منگدا اے۔ اوہ ویلے بابا مولو دا پتر اسماعیل اپنی کٹوری اگے کردا اے۔ نوریاں اپنے پتر دی کٹوری وچ ساگ پہلاں پاء دیندی اے تے فیر مولو دی کٹوری وچ پاؤندی اے۔

بابا مولو ایسے گل توں رس جاندا اے تے پنڈتوں باہر ناہلی دے تھلے جاہندا اے۔ تے اپنے آپ نال گلاں کردا اے۔

ساریاں کٹھے سُر رلائی اے۔ آہندے تے نہیں بڑھے نوں مار دیو۔ گل وڈھ دیو۔ ساڈی روٹی کھاندا اے۔ مینوں کہیہ، میں ہتھو شاہ داملنگ ہو جاں گا۔ بھگوس کپڑے پالاں گا۔ میں ایہناں کتیاں کول رہنا ہی نہیں۔ اللہ نال لولاں گا، چمنا چمٹی بنا لاں گا، حوالداراں دے بوہے تے جا بہاں گا، دھار کڈھاں گا، ڈنگر سا نہاں گا، روٹی ملدی رہے گی، کھاندا رہوں گا۔ پیراں مینوں سنبھا بہیہ جیسا، مولو اتھے اجا، ساڈے کول آجا، میں نہ گیا، ایہناں کتیاں کول پیارہیا، مینوں ہتھ کیتا، شرماں لاہیاں، سارے پنڈ وچ میری پگ رولی۔ میں حوالداراں دے بوہے جا بہاں گا۔ شہر جا کے مجوری کر لاں گا۔ منڈی وچ پتے داری کر لاں گا۔ سینا اتھے دے، گا گودی بیگا۔ ایہناں ماں پتر اں نوں بے عجت کر اں گا۔ منگدے پھرن گے۔ گلیاں وچ رلدے پھرن گے۔ میں شہر جا کے ہور کر لاں گا۔ اوہنوں دا بے پٹھ رکھاں گا۔ اوہ دے پتر اں نوں گھر ک کے رکھوں گا، میں نہیں ڈردا، نہیں ڈردا، میں تے تلی اتے رکھی پھر دا آں۔ جیہڑی رات قبر وچ آؤنی اے باہر نہیں آؤنی، مر جاں گا، پر ایہناں ماواں پتر اں نوں مار کے مراں گا۔“

بابا مولو اک نفسیاتی مریض اے۔ اشفاق احمد نے ایس کردار نوں کمال خوبصورتی نال پیش کیتا اے پئی اوہدی دماغی حالت، اوہدیاں سوچاں، نفرتاں، ماضی اتے پچھتاوا، اپنی عزت دا دھیان، گھر والیاں دی بے توجہی، اوہدی ذات دی بے قدری، بڑھاپے دا احساس سمجھ کجھ ساڈے ساہنے لیا رکھیا اے۔ سانوں ایس کردار نال محبت وی ہو جاندی اے۔ ترس وی آؤندا اے تے ہاں مذاق وی پیدا ہوندا اے۔

ایسے طرح ناہلی دے تھلے وچ تریجے ڈرامے دا اک کردار دتا اے۔ ان پڑھ، بھولا بھالا، سدھاسا دا پینڈ و نو جوان اے۔ اوس نوں دنیا داری دا کجھ پتا نہیں ہوندا۔ دھوکا، فریب تے جھوٹ تے مکاری اوہ دے کولوں نہیں لنگھے ہوندے۔ ہر اک بندے نوں اپنے وانگولں سدھاتے سچا سمجھدا اے۔ جدھر کوئی لاؤندا اے اوہر لگ جاندا اے۔

پنڈ وچ مشہور ہو جاندا اے پئی دتے دا پو ہزار روپیہ چھڈ کے مر یا اے۔ پنڈ دیاں دو کڑیاں شادو تے رحمتے اوہ دے کچھے پے جانداں تے پئی توں اپنی منگیتر صوباں نوں چھڈ کے ساڈے وچوں کے اک نال ویاہ کر لے۔ اسی دونوں صوباں نالوں چنگیاں تے سوہنیاں ہاں۔

دتا اپنی سادگی پاروں اوہناں مگر لگ جاندا اے تے صوباں نوں جواب دے دیندا اے پئی میں تیرے نال ویاہ نہیں کرنا۔

کجھ چرنوں سارا بھید کھل جاندا اے پئی دتے دا پو ہزار روپیہ چھڈ کے نہیں مر یا سی سگولں ذیلداراں دے سٹھر روپے دا قرضہ چھڈ کے مر یا سی۔

شادو تے رحمتے نوں جس ویلے قرضے دا پتا لگدا اے تے اوہ پچھاں ہٹ جانداں تے۔ دتے نال سدھے منہ گل نہیں کر دیاں۔ دتہ نہ ایدھر دار ہندا اے نہ اوہر دار۔ اپنی سادگی تے بے وقوفی پاروں مار کھا جاندا اے۔

ایسے طرح اشفاق احمد دا اک نوٹ لکھا کردار رضا بٹے خان اے۔ جیہڑا اگلا بی اردو بولد اے تے اپنی گل نال مزاح تے تفریح دا سامان پیدا کردا اے۔

شعاعی نے آکھیا سی:

تا مرد سخن نہ گفتہ باشد
عیب و ہنرش نہ ہفتہ باشد

ترجمہ (جتاچہ کوئی مرد منہوں گل نہ کرے۔ اوناچہ اوہدے عیب تے خوبیاں چھپیاں رہندیاں نہیں۔)

جس ویلے کوئی بندہ گل کتھہ کردا اے اوس ویلے اوہدی شخصیت سب دے سامنے آجاندی اے۔ اوہدی گل کتھہ توں اوہدی طبیعت، اوہدے پیشے اوہدے کردار، اوہدے نظریات، عقیدیاں تے ذہنی رجحانات دا پتا چل جاندا اے۔

مثال دے طور تے کسے دکان دار کو لوں پچھیا جاوے پئی تہا نوں بخاری تے ہن تہا ڈاکیہہ حال اے؟
دکان دار جواب دیوے گا، روپے وچوں چوانی آرام اے۔

ایس طرح اوہدے جواب توں اوہدے پیشے تے طبیعت دا پتا لگ جاوے گا کیوں جے گل کتھہ وچ ای شخصیت لکھی ہوندی اے۔ ایسے طرح ہابلی دے تھلے دے چھویں ڈرامے دا اک کردار ضابطے خاں اے جیہذا فوج وچوں سو بیدار ریٹائرڈ اے۔ اوہ جس ویلے گل کتھہ کردا اے تے فوج وچ استعمال ہون والے لفظ تے اصطلاحواں بولد اے۔ اوہ داناں وی ضابطے خاں یعنی اصول تے ضوابط دا پابند اے۔ اوہدے مکالمے ملاحظہ کرو:
سو بیدار ضابطے خاں: ایڈھر ہم کو فکر نہیں۔ سمجھ کر لو۔ کوئی ہمارے کچھے بنا کم نہیں کر سکتا۔ تم کو اک واری بول دیا کہ آڈر کے بغیر کسی جج کو ہتھ نہیں لگا سکتے ہمارے پنڈکی۔

بیلدار: اونے یارا! ایس کیہڑے ایویں آگئے آں۔ ایس وی سرکاروں آڈر تے ای آئے آں کہ۔

ضابطے خاں: جب ہم نے اک واری ہلٹ بول دیا۔ فیر سمجھ کر لوؤ۔ تم کیوں اس کے کچھے پے گئے ہو۔

بیلدار: لے ہن ایس تیری گل منیے کہ اپنے صاحب دی۔ چنگے دخت نوں پھڑے گئے آں ہی سردار یا۔

ضابطے خاں: سردار کے ساتھ مت گل کرو۔ ہماری طرف شت رکھو۔ تم کو کس نے بولیا ہے کہ آ کے ہماری ٹاہلی وڈھو؟

ایس طرح سو بیدار ضابطے خاں اپنی گل کتھہ نال مزاج پیدا کردا اے تے ڈرامے وچ جان پادیندا اے۔

اشفاق احمد دا کمال ایہہ دے پئی اوہناں نے ایہناں کرداراں نوں اپنے تخیل نال تخلیق کیتا اے تے ایہناں وچ اپنی فنکاری نال دلاں نوں بھاؤن والے رنگ بھردتے نیں تے ایس طرح ایہہ کردار زندہ جاوید بن گئے نیں۔

ڈرامیاں دا خلاصہ

پہلا ڈراما

کردار: میراں، کریسو، باگو، صوبا، شکندر، نوری، طفیل

ڈراما ایس طرح شروع ہوندا اے پئی پنڈ دیاں دو عورتاں مہراں تے کریسو سراں اُتے بالن دیاں پنڈاں چک کے کھیتاں وچ لیہہ اُتے تریاں جانندیاں نیں۔ تھک کے ٹاہلی تھلے سروں بھار لاه کے ساہ لین لئی بہہ جانندیاں نیں تے گلاں کردیاں نیں پئی 18 چک دے وٹوواں دی کڑی نوری تے چودھریاں دے منڈے طفیل دا عشق چلدا اے۔ پنڈا اک منڈا باگو پٹھے وڈھن لئی آیا ہوندا اے۔ اوہ لگ لگ کے اوہناں دیاں گلاں سن دا اے تے پنڈ آ کے ادھ دسد اے پئی میں طفیل تے نوری نوں ٹاہلی تھلے اکھنیاں گانے گاؤندیاں دیکھیا اے۔

مہراں تے کریسو وٹھوں اُنھہ کے چلیاں جانندیاں نیں تے فیر صوبا تے شکندر او تھے آجاندے نیں۔ شکندر شکلی مزاج بڑھا اے تے ہاگنووں پھندا اے کہ بس گاؤن ای گاؤندے سن یاں کجھ ہو روی دیکھیا ای۔؟ فیر صوبے نوں مخاطب کر کے آکھدا اے ”دیکھیں نا صوبیا۔ ایہہ جوانی دے دیہاڑے سھناں اے

اللہ دتہ اوہناں دے چکروچ پھس جاندا اے تے صوباں نال منگنی توڑ دیندا اے۔ صوباں اوہنوں مندا چنگا بول کے ناراض ہو کے چلی جاندا اے۔
 فیر بھیت گھلدا اے پئی اللہ دتے دا پوسٹھ روپے ترضہ چھڈ کے مریا اے۔ شادو تے رحمتے وی پچھا نہہ ہٹ جاندا یاں نہیں۔ ایس طرح اللہ دتے کا کارہ جاندا اے۔
 تنقید: ایس ڈرامے وچ دسیا گیا اے پئی ایس دنیا وچ لوکاں نوں بندیاں نال نہیں سگوں پیسے نال پیار اے کول پیسہ نہ ہووے تے بندہ ٹھن ٹھن گوپال
 اے۔ اللہ دتے سدھاسا دا بندہ اے تے اوہ چالاک چلتے زانیاں دے چکروچ آجاندا اے تے اپنی منگیتے صوباں نوں ناراض کر لیندا اے۔ فیر نہ اوہ ایہر دار بندہ
 اے تے نہ ہی اوہر دار۔

چوتھا ڈراما

کردار: جمیل، ناہید، رضیہ، اللہ دتہ، کھیرا

جمیل، ناہید تے رضیہ کاروچ بیٹھے ڈاک بنگلے ول جاندا اے۔ راہ وچ ناہی تھلے کار خراب ہو جاندا اے۔ اوہدے ناروچوں ہوا نکل جاندا اے۔
 اوہنوں اللہ دتے لکھدا اے تے جمیل اوس نوں کہندا اے ”گڈی دے ناروچ ہوا بھر دے۔“
 اللہ دتہ پپ نال ہوا بھر دا اے تے نالے اوہناں نال گلاں وی کردا اے۔ ایسے چہاں نوں پنڈ دا نمبر دار کھیرا (خیر دین) اوہتھے آجاندا اے۔ مہماناں
 نوں دیکھ کے خوش ہوندا اے۔ اپنی پگ لہا کے زمین اتے وچھا دیندا اے پئی رضیہ تے ناہید اوہدے اتے بیٹھ جان پر اوہ میلی پگ دیکھ کے نہیں بیٹھدیاں۔
 نمبر دار کھیرا اللہ دتے نوں پنڈ گھل کے دو عدد روپے تے چار روپے منگواندا اے تے فیر رضیہ تے ناہید نوں دو دو روپے تے اک اک دو پنڈ دیندا
 ہوئے آکھدا اے۔

”دھیان دھیانیاں پہلی واری میرے پنڈ آئیاں نہیں۔ ایہہ دو دو روپے تے اک اک لیوا۔ ساڈیاں دھیان دے ہتھاں دا کتیا ہویا اے۔“

ناہید تے رضیہ انکار کردیندیاں نہیں پئی شہراں وچ ایس طرح دیاں پٹیاں دار وچ نہیں۔

رضیہ اک چوانی اللہ دتے نوں دیندا اے۔ اوہ نہیں لیندا۔ اوہ چوانی زمین تے سٹ کے کار سنارٹ کر کے چلے جاندا اے۔ اللہ دتے چوانی چکن لگدا
 اے تے نمبر دار کھیرا کہندا اے:

”رہن دے ایس چوانی نوں ہتھ نہ لائیں دتیا۔ ایہہ چوانی پنڈ لے گئیوں تے ہستی وچ نفسا نفسی پے جاؤ گی تے سارا پنڈ دکھ دکھ ہو جاوے گا۔ رہن دے
 اتھے ای، آچھڑ، ایہہ لیوے لے جا گھرے تے اراں پھڑ امینوں کہی، میں ایہہ چوانی اتھے ای دب دیاں۔“

تنقید: ایس ڈرامے وچ شہر دے رہن والیاں تے پنڈ دے دسینکاں دا موازنہ پیش کیتا گیا اے۔ ایہہ دو دھراں دا تہذیبی، ثقافتی، رسی تے تمدنی ٹاکرا
 اے۔ ڈراما نگار نے دسیا اے پئی پنڈاں تے شہراں دے دسینکاں وچ کار زمین آسمان دا فرق اے۔ شہراں دے لوک اپنے آپ نوں اعلیٰ تعلیم یافتہ، امیر تے
 مہذب سمجھدے نہیں تے پنڈ دے دسینکاں نوں جاہل، بے وقوف تے رسماں رواجاں وچ جکڑیا ہویا سمجھدے نہیں۔

چاچا کھیرا یعنی خیر دین جدوں رضیہ تے ناہید نوں اپنے پنڈ دی بوہ وچ دیکھدا اے تے اوہناں نوں دھیان دھیانیاں سمجھ کے بڑی آدر بھاء کردا اے
 تے اوہناں دے بیٹھن لئی اپنی پگ سروں لہا کے زمین اتے وچھا دیندا اے نالے اللہ دتے نوں پنڈ گھلدا اے پئی پنڈوں چار روپے تے دو روپے لیاوے
 تاں بے ایہناں دھیان دھیانیاں نوں شگن دے طور تے دتے جان۔

رضیہ تے ناہید پگ نوں گندی تے میلی سمجھ کے نہیں بہندیاں تے آکھدیاں نہیں:

”دیہات وچ عورتاں روزمرہ زندگی وچ حصہ نہیں لیندیاں ایس وجہ نال ایہہ لوگ ہو روئی کچھے نہیں۔ پنڈ گندے وی ایسے وجہ

نال نہیں۔ اتھوں دیاں عورتاں کم نہیں کردیاں۔“

چاچا کھیر اپنڈاں دی سادگی، خلوص تے سچائی دا علم بُردار اے۔ اوہدے نیزے مہمان رب دی رحمت اے۔ خاص طور تے عورتاں عزت تے احترام دے قابل نیں۔

ایس طرح اشفاق احمد نے شہری لوکاں دی منافقت، خود غرضی تے زُکھے روئے دا پنڈاں دے لوکاں دی محبت، خلوص تے سادگی نال مقابلہ کر کے دسیا اے پئی پنڈاں وچ حالے وی چنگیاں قدر اے تے انسانیت موجود اے۔ اللہ دتہ جس ویلے ہر گل نال شیت کہند اے تے اوس ویلے مزاج پیدا ہوندا اے۔ دو جے اوہدے ان پڑھ ہون تے اپنی ذات اُتے بھروسہ ہون دا اظہار ہوندا اے۔

اشفاق احمد دا ایہہ چوتھا ڈراما بڑا کامیاب ڈراما اے جیہدے وچ اک سبق وی موجود اے۔

بچواں ڈراما

کردار: سمیلا، نوران، مولو۔

ایہہ اک دلچسپ، مزاجیہ تے نصیحت آموز ڈراما اے۔ ایس ڈرامے دا مرکزی کردار بابا مولو اے جیہدے ابا ہا ہو گیا اے۔ اوہ کوئی کم کار نہیں کردا۔ ایس لئی احساس کمتری دا شکار ہو گیا اے۔ اوس نوں وہم ہو گیا اے پئی گھر دے سارے جی اوس نوں اپنے اُتے بوجھ سمجھدے نیں کیوں جے اوہ ہن کماؤن دے قابل نہیں رہیا۔ ایس لئی اوہدی طبیعت وچ چڑچڑاپن پیدا ہو گیا اے۔ اوہ گل گل اُتے رُس جاندا اے تے اپنی بیوی نوران نال لڑن لگ پیندا اے۔

روٹی دا ویلا اے۔ بابا مولو اپنی بیوی توں روٹی منگدا اے۔ اوہ ویلا اوہدا پتر اسمعیل عرف سمیلا باہروں آؤندا اے تے اپنی ماں کولوں روٹی منگدا اے۔ نوران اپنے پتر نوں پہلاں روٹی دیندی اے۔ مولو ایسے گل توں رُس کے باہر جاند اے تے ناہلی تھلے جاہند اے۔ اپنے نال گلاں کردا اے پئی گھر دے سارے جی میرے خلاف نیں۔ اوہناں نے صلاح کیتی ہوئی اے پئی مولو نوں گھروں کدھ دیو۔ ساڈی روٹی کھاند اے۔

میرا کیمہ اے کھاؤم اے۔ حوالداراں دے بُوہے تے جا بہاں گا، دھار کدھ ہاں گا، ڈنگر سا نہاں گا، روٹی ملدی رہوے گی، کھاندا رہوگا، ایہناں ماں پترانوں بے عزت کراں گا، نوران ناہلی تھلے آؤندی اے تے مولو نوں مناندی اے اوہ ہورا ڈا جاندا اے۔ شام ہو جانندی اے گیدڑ بولن لگ پیندے نیں۔ بابا مولو ڈر جاندا اے تے نوران نوں آکھدا اے۔

”اج تاں میں تینوں مانی دے دتی اے ایدوں اگے فیر بے ابدی نہ کریں۔ میں گھر بہہ کے اللہ اللہ کراں گا۔ چل بن دیکھ گدڑاں کی کرلا ٹاپا یا اے۔ میں تیرے پتر نوں معاف کردتا اے۔“

چھوواں ڈراما

کردار: ضابطے خاں، اللہ دتہ، بیلدار، سردار، گلو، چودھری خیر دین

ایہہ ایس مجموعے دا آخری ڈراما اے۔ بہت دلچسپ، مکمل تے سبق آموز ڈراما اے۔ ڈرامے دا خلاصہ ایس طرح اے پئی پنڈ دے باہر اک ناہلی دا درخت اے۔ اوس نوں ٹیسو کیڑا لگ گیا اے جیہدے ناہلی نوں اندر رواند ری کھائی جاندا اے۔ محکمہ زراعت والے اوس نوں وڈھ دینا چاہندے نیں تاں جے کیڑا پھیل کے پنڈ دیاں فصلاں تے زمین نوں خراب نہ کرے۔

پنڈ والے ناہلی وڈھن دے خلاف نیں۔ اوہناں دا ناہلی نال جذباتی لگاؤ اے کیوں جے ناہلی نوں نمبر دار خیر دین دی مرحوم بیوی نے اپنے ہتھاں نال لایا ہوندا اے۔ اوہدی نشانی ہوندی اے۔ دو جے جس دن نمبر دار خیر دین دی دھی بختاں پیدا ہوئی سی۔ اوہ دن ناہلی دا بونا لکھیا سی۔ یعنی ناہلی بختاں دے ہان دی اے۔ ایس توں اڈ پنڈ دے وستیک ایس ناہلی بیٹھ بہہ کے اک دو جے نال اپنا دکھ سکھ پھولدے تے اوکھا ویلا کدھدے سن۔

نمبر دار خیر دین نوں وی ناہلی بہت عزیز اے پر اوس نوں جس سے پتا لگدا اے پئی ناہلی دا ٹیسو کیڑا فصلاں تے زمیناں نوں برباد کردیوے گا، اوہ بیلدار

کولوں کہاڑا پھڑکے آپ ٹاہلی وڈھ دیندا اے۔ ایس طرح اوہ وطن دی خاطر اپنے جذبیاں تے رشتیاں دی قربانی دیندا اے تے ڈراہا پڑھن، سنن تے دیکھن والے متاثر ہو جاندا اے۔

تقدیر: جذبات تے حقیقت زندگی دے دو دکھو دکھ پہلو نیں۔ اشفاق احمد نے کمال فنکاری نال حقیقت نوں اہمیت دتی اے پئی جذبات ویلا گزرن دے نال نال ٹھنڈے پے جاندا اے۔ پے حقیقت نیں بدلدی تے حقیقت دایوہ جذبات دی قربانی دین نال ہتھ آؤندا اے۔

ایس ڈرامے نوں ضابطے خاں نے گلابی اردو بول کے مزاح دارنگ دتا اے تے نمبر دار خیر دین دی کہانی نے ڈرامے اندر دردمندی تے ہمدردی دا عنصر اگھیر یا اے۔ ٹاہلی دے وڈھن نال ڈرامیاں دا سلسلہ ختم ہو جاندا اے کیوں جے ڈرامیاں دا سمبندھ ٹاہلی نال ای سی۔

ڈرامیاں دا تنقیدی ویروا

1- ٹاہلی

ایہناں ڈرامیاں دا مرکز ٹاہلی اے کیوں جے سکھ ڈرامے ٹاہلی توں شروع ہوندے نیں تے ٹاہلی اُتے ختم ہوندے نیں۔ ایس طرح ٹاہلی نوں بڑی اہمیت حاصل اے۔

ٹاہلی پنڈ دے وسیب دی علامت اے۔ کیوں جے ٹاہلی دی چھاں گوہڑی تے گھنی ہوندی اے۔ مسافر ٹاہلی تھلے بہہ کے جھٹ ساہ لیندے نیں۔ محبت کرن والے دودل ٹاہلی بیٹھ بہہ کے محبت دیاں گھاں کردے نیں۔ ٹاہلی تھلے پنچایت لگدی اے تے جھگڑیاں چھیڑیاں دے فیصلے ہوندے نیں۔

ٹاہلی پنڈ دی سادگی دی علامت اے ٹاہلی محبت، اتحاد، یگانگت دی علامت اے۔ ٹاہلی ایثار تے قربانی دی علامت اے۔ ٹاہلی نمبر دار دی مرحوم بیوی دی نشانی اے۔ ٹاہلی بختاں دے ہان دی اے۔ پنڈ دے لوکاں نوں ٹاہلی نال محبت اے۔ نور احمد ثاقب دا خیال اے:

”ٹاہلی اک پنڈ دی پوری تاریخ دسدی اے۔ ایہہ پنڈ دی تہذیب دی اے تے پنڈ دی تہذیب دی راکھی وی۔ جیہدی نگھی تے مٹھی چھاں سارے پنڈ لئی آرام تے سکھ دی جھولی اے۔ دو پہراں ویلے اتھے چوپال سجدی اے جتھے ہیر وارث شاہ تے سیف الملوک دے بول بلھاں اتے تھر کدے نیں۔ ایہدی چھاں تھلے بہہ کے بارال ٹہنیاں تے کوڈیاں کھیڈیاں جانداں نیں۔ گھبرو دینیاں پھڑدے نیں۔ ڈھپ دے جلمے ہوئے تے جنوراں دے اکے ہوئے ڈانگری جھٹ گھسان لئی ایہدے تھلے آہندے نیں۔“

ایہدے تھلے پنڈ، شہر دیاں سگوں سارے جہان دیاں گلاں، میلیاں ٹھیلیاں دیاں گلاں، سیاست دیاں گلاں، دکھ سکھ دیاں گلاں۔ پیراں فقیراں دیاں گلاں، دوروں آؤن والے تھکے ملے پاندھی وی اتھے جھٹ کو ساہ لین لئی تے کھے داسو نالان لئی بہہ جاندا اے۔ انج ایہہ ٹاہلی پنڈ دی بھوہ دی پہرے دار ہوندی اے۔ ٹاہلی تھلے سانوں اشفاق احمد تھوڑے چر لئی بنھا دیندا اے۔ انج پنڈ دی سچی تصویر ساڈیاں اکھاں ساہنے گھم جاندا اے۔“

2- موضوع

ایہناں ڈرامیاں دا موضوع پنڈاں دی حیاتی اے۔ پنڈاں دے وسیرکاں دے مسئلے۔ اوہناں دیاں سوچاں، محبتاں، سدھراں، انفرتاں تے جذبے نیں۔ ایس توں پنڈاں دی رہتل، بچل، فصلوں، کھیتاں، زانیاں، انواہاں، نفسیات، شہراں تے پنڈاں دے رویاں، تہذیب و ثقافت، رسم و رواج، قربانیاں تے ایثار سکھ کجھ موجود اے۔

3- کردار نگاری

اشفاق احمد دا مشاہدہ بڑا ڈوہنگا اے۔ اوہ عوام وچوں لہجہ کے ایچھے کردار پیش کردے نیں۔ جیہڑے معمول دی زندگی توں ہٹے ہوئے نیں، جیہناں وچ

کوئی نوٹیکلا پن اے۔ جو یوں بابا مولودا کردار، اللہ دتہ کردار، ضابطے خان تے نمبر دار خیر دین دا کردار اے۔
 ایہہ کردار اپنے اندر اک عام آدمی دی زندگی توں کجھ وکھری خوبی دے مالک نیں۔ ایہیہ کرداراں نال ڈراما دلچسپ تے خوبصورت بن دا اے۔ مشہور
 نقاد، ناول نگار ای ایم فوسٹر (E.M.Foster) نے آکھیا سی ”کردار دو طرح دے ہوندے نیں۔ اک Round Characters دو جے Flat
 جیہڑے بدل دے نہیں۔ اوہ جس طرح ناول دے شروع وچ ہوندے نیں جیہڑے حالات دے نال نال اپنے آپ نوں بدل دے رہندے نیں تے Flat کردار اوہ ہوندے نیں
 اشفاق احمد نے دونوں طرح دے کردار پیش کیتے نیں۔“

4- مکالمات

اشفاق احمد نے ماحول دے مطابق تے کردار دے مطابق مکالمات لکھے نیں۔ کردار جنی لیاقت نے علیست رکھدا اے اوئی ای گفتگو کردا اے۔
 جو یوں ضابطے خاں ریٹائرڈ فوجی اے، اوہدے مکالمات وچ فوج دیاں اصطلاحواں تے الفاظ موجود نیں۔ مثلاً ہم نے سرکار کو تم سے بہتا دیکھیا اے۔
 بالکل کلوز میں ہو کے گاڈ انز بولیا ہے تم سچی سچی بات کرو۔
 نمبر دار خیر دین دا مکالمہ اے جمیناں تے شاناں دا مالک تے اوہ نیلی چھتری والا اے۔ اسیں تے اوہدے گھریاں دے گھر لے آں۔

5- زبان

اشفاق احمد دے ایہہ ڈرامے پنڈاں دے پس منظر وچ لکھے گئے نیں۔ پنڈاں دے ان پڑھ و سٹیک جس طرح دی زبان بولدے نیں، اشفاق احمد نے
 اسے طرح دی زبان لکھی اے جیہدے نال پنڈاں دا ماحول اگھر کے سامنے آؤندا اے۔ مثال دے طور تے اللہ دتہ شاید نوں شہیت آکھدا اے۔ ایسے طرح
 پنڈاں وچ فکروں پھکر، دماغ نوں ڈماک، گلزار نوں گلجار، قبضہ نوں قبجہ، زمین نوں جمین، ذرا نوں جرا، خیر سلا نوں کھیر سلا، نالائق نوں نلیقا وغیرہ آکھیا جاندا
 اے۔

6- تجسس

ڈرامے دا ضروری انگ تجسس (Suspense) اے۔ ایہدے نال ڈرامے وچ دلچسپی ودھدی اے۔ ڈرامے وچ جتنا بہتا تجسس ہوندا اے اونا ای اوہ
 ڈراما کامیاب ہوندا اے۔ ایہناں ڈرامیاں وچ اشفاق احمد نے تجسس توں وی چوکھا کم لیا اے۔ ایس لئی ڈراما پڑھن سنن تے دیکھن والے دا تجسس ڈرامے
 وچ رہندا اے پئی اگانہہ کیہ ہووے گا؟
 جیویں اللہ دتہ والے ڈرامے وچ تجسس ڈرامے دے اخیر تیک قائم رہندا اے۔ آخر اتے بھیت کھلدا اے۔ ایس لئی اشفاق احمد دے ایہہ ڈرامے
 کامیاب ڈرامے نیں۔

ٹانواں ٹانواں تارا (ناول) منشاء یاد

تعارف

ناں محمد منشا تے تخلص یاد سی پر ادبی دنیا وچ منشا یاد دے نال نال شہرت پائی۔

آپ 5 ستمبر 1937ء نوں موضع ٹھٹھہ فاروق آباد (چوہڑگانہ) ضلع شیخوپورہ وچ پیدا ہوئے۔ والد داناں حکیم نذیر احمد سی جیہڑے آلے دوالے دے پنڈاں وچ اپنی حکمت پاروں مشہور سن۔ محمد منشا یاد نے مذہبی تعلیم پنڈ گجیانہ توں حاصل کیتی تے فیر 1955ء وچ میٹرک دا امتحان ایم بی ہائی سکول حافظ آباد توں پاس کیتا۔

رسول انجینئرنگ کالج توں 1957ء وچ ڈپلوما لیا۔ حشمت علی اسلامیہ کالج راولپنڈی توں ایم اے اُردو دا امتحان 1967ء وچ پاس کیتا۔ 1973ء وچ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے پنجابی دی ڈگری لئی۔

1958ء وچ پی ڈبلیو ڈی محکمہ بحالیات وچ سب انجینئر ہو گئے۔ فیر 1997ء تیکر ایگزیکٹو انجینئر، ڈپٹی ڈائریکٹر، افسر تعلقات عامہ دے طور تے ملازمت کیتی۔ 1997ء وچ ریٹائر ہو گئے۔

آپ نے اُردو وچ بند مٹھی میں جگنو، ماس اور منی، خلا اندر خلا، وقت سمندر تے درخت آدمی دے نال نال افسانیاں دے مجموعے لکھے۔ پنجابی افسانیاں دا مجموعہ وگدا پانی دے نال نال چھاپے چڑھیا۔ ایس توں اڈ پنجابی وچ ناول ٹانواں ٹانواں تارا دی 1997ء وچ شائع ہويا۔ دوست پہلی کیشنز اسلام آباد نے ایس ناول نوں چھاپن دا شرف حاصل کیتا۔ آپ نے 15 اکتوبر 2011ء نوں شیخوپورہ وچ وفات پائی۔

خلاصہ

ناول دی کہانی پنڈ دی جج توں شروع ہوندی اے۔ چوہدریاں دی جج بینڈ واجیاں دے نال پنڈ وچوں لنگھ رہی اے۔ پیراں دے خانوادے دا اک گھرو منڈا خالد اپنے یار بیلی انور کولوں کتاب لے کے گھرنوں پرند اے تے چوہدریاں دی جج ویکھن نوں کھلو جاندا اے۔ جج وچ ہوراں زانیاں نال اک سونی تے فیشن اہل کڑی فرح جمال شامل اے۔ خالد اوس نوں ویکھد اے تے ویکھد ای رہ جاندا اے۔

اوس نوں فرح جمال دی جوانی، حُسن تے فیشن اینا پسند آؤندا اے پئی اوہ اوہدے اُتے عاشق ہو جاندا اے۔ اوس نوں سمجھ نہیں آؤندی پئی اوہ کڑی اوہنوں اپنی سونی کیوں لگدی اے؟

فرح جمال لاہور دے ملک اللہ یار ایڈووکیٹ دی دھی اے۔ اوہدیاں دو بھیناں رضوانہ تے فرزانہ نیں تے ماں داناں فاطمہ اے۔ اوہ وی سکھ جج وچ شامل نیں۔ خالد پنڈ داوسنیک اے تے اوہدے والد پنڈ وچ حکمت کردے نیں۔ خالد داوڈا بھرا یونس اے تے اک بیوہ بھین وی اے۔

خالد دے خاندان دی دشمنی ملک خوشی محمد نال اے کیوں جے ملک خوشی محمد نے فراڈ کر کے خالد دے دادے رب نواز دی زمین اپنے نانویں لگوائی سی۔ خالد دی دادی نے ملک خوشی محمد اُتے فراڈ دا مقدمہ کردتا جیہڑا کئی ورہیاں مگروں ملک خوشی محمد دے حق وچ ہو گیا۔

خالد نے کوشش کر کے اپنے دادے دا مزار بنوایا۔ پنڈاں دے وسنیک اوہناں دے پہلاں ای گن گاؤندے سن۔ مزار دی بڑی منتا ہون لگ پئی تے چڑھا دے وی چڑھن لگ پئے پر خالد دے خاندان والیاں نوں مزار دی آمدنی توں اک دھیلا دی لینا پسند نہیں سی۔ اوہ سکھ کچھ غریباں وچ ونڈ دیندے سن۔

خالد دے والد حکیم صاحب پنڈ دے وسینکاں دامفت علاج کر دے سن۔ حکیم صاحب دسدے سن پئی ساڈے خاندان وچ اک وراثتی بیماری لگی چلی آ
رئی اے۔ اوہناں وچ ڈکھ تے مصیبتاں برداشت کرن دا حوصلہ نہیں۔ ایس برداشت تے حوصلہ نہ ہون پاروں اوہ پاگل ہو جاندا ہے نہیں۔ ایس بیماری نال اک
تے اوہناں دے والد فوت ہو گئے دو جے سائیں پونس کدھرے گواچ گیا اے۔

خالد نے جدوں بی اے پاس کیتا تے اوس نوں لاہور جان دا موقع ملیا۔ چوہدریاں نے اوس نوں آکھیا پئی توں لاہور جاندا ہویاں چاولاں دی اک
بوری لیندا جائیں تے ملک اللہ یار وکیل ہوراں نوں دے دئیں۔ خالد نوں دل امی دل وچ حدوں وڈھ خوشی ہوئی پئی ایس بہانے اوہ اپنے محبوب فرح جمال دا
دیدار کر لوے گا۔

اوس نے چاولاں دی بوری بس وچ رکھی تے ملک اللہ یار دے گھر لاہور اپڑ گیا۔ ایس طرح اوس نوں فرح جمال نوں دوجی واری دیکھن دا موقع مل
گیا۔ اوس نوں فرح جمال پہلاں توں وی وڈھ سوتی لگی۔ فرح دی ماں نوں خالد دا گھر آؤنا چنگا نہ لگا پر ملک اللہ یار وکیل صاحب بہت خوش ہوئے۔ آکھن
لگے، ”پتر! ایس طرح آؤندے جاندا رہیا کر۔ میرا مشورہ اے پئی توں وکالت دا پیشہ اختیار کر لے۔“

ایس طرح خالد نے وکالت وچ داخلہ لے لیا تے ملک اللہ یار دے گھر آؤن جان لگ پیا۔ اوہ فرح جمال نوں اک نظر دیکھن دا چاہیوان سی پر اوہدی
ماں اپنی دھی نوں اوہدے نال ملن دی اجازت نہ دیندی۔ اوہ صرف ملک ہوراں نال مل کے پرت آؤندا۔

خالد کدی مہینے کدی دو مہینے مگروں ملک صاحب دے گھر ضرور جاندا پر فرح جمال دا دیدار حاصل نہ ہوندا۔ مایوس ہو کے ہر واری فیصلہ کر داپئی آگوں توں
استغاثے نہیں آوے گا پر کجھ چمگروں اوہ دل دے ہتھوں مجبور ہو جاندا تے اوہدے قدم آپ مہارے ملک صاحب دے گھر ول ٹر پیندے۔

جو یں خالد ہوراں دے خاندان دا دشمن ملک خوشی محمد سی، ایسے طرح نور اچوہدری، باسو کمہار دا دشمن سی۔ باسو وڈے پنڈ دے کمہاراں دا پتر تے خالد
دے پکے یار انور دا وڈا بھراسی۔ اوہ کوڈی دامتیا پر مٹیا کھڈاری وی سی۔ اچالماقت تے مضبوط جھٹے والا سی۔ سارے پنڈاں وچ اوہدی شہرت سی کیوں جے اوس
نے ہر میدان ماریا سی تے کدی کسے کولوں نہیں سی ہریا۔

اک واری اوس نے اک سکھ سورے شیشم سنگھ نوں ہرایا تے اوہدیاں دُھماں دُور دُور تیک کھینڈ گیاں۔ باسو بڑا جی داری ایس لئی چوہدریاں دے منڈے
اوس توں خار کھاندے سن تے اوس نوں بے عزت تے بدنام کرن دے بہانے لہندے رہندے سن۔ چوہدری نور اوی اوہناں دے نال سی۔

اک دیہاڑے باسو میت دے غسل خانے وچ پانی پارہیا سی تے چوہدری نور اودھروں لکھیا تے چھستی نال غسل خانے وچ وڑ گیا۔ باسو پانی پاؤندا
رہیا تے اوہ نہاؤندا تے پانی ضائع کردارہیا۔ باسونوں غصہ چڑھیا تے اوس نے نورے نوں چک کے زمین اُتے سٹپا تے چنگلی دھلائی کیتی۔ نور اچوہدری
ہسپتال داخل ہو گیا کیوں جے اوہدی لک دی ہڈی دا اک مہرہ مل گیا سی۔

پنڈ دی پنچایت سدی گئی۔ پنچایت نے باسونوں پنچایت ساہنے پیش ہون لئی آکھیا۔ باسو دے پیو نے اوس نوں روک دتا تے آپ پنچایت وچ پیش ہو
گیا تے صفائی پیش کیتی۔ اک دن باسو کے کم لئی جا رہیا سی تے نورے چوہدری دے بھرانے اوس نوں راہ وچ گھیر لیا۔ دونوں وچ کارٹائی ہوئی تے باسو نے
چنگلی طرح اوہدا مٹکو ٹھپیا۔

اک دن پنڈ وچ اعلان ہو یا پئی باسو تے بشیرے چدھر دا مقابلہ ہووے گا۔ جس دن مقابلہ ہوتا سی اوسے دن نورے تے اوہدے بھراواں نے مل کے
باسو دے گھر تے حملہ کردتا۔ اوہدی لت بھن کے معذور کردتا۔ ندرہوے دا بانس تے نہو جے دی بانسری۔

باسو ہسپتال داخل ہو گیا۔ سارا پنڈ باسو دی خیر خبر لین واسطے ہسپتال اپڑ گیا۔ بشیرا چدھر وی باسو دی خبر لین واسطے ہسپتال گیا۔ خالد تے اوہدی بھین
وی حکیم صاحب نال ہسپتال گئے۔ بشیرے چدھر نوں پتال لگا پئی باسو مہن کدی وی کوڈی نہیں کھیڈ سکے گاتے اوس نے وی زندگی وچ کدی کوڈی نہ
کھیڈن دی قسم کھالی۔

باسو دے نکلے بھرا انور نے قسم کھاہدی پئی اوہ نورے تے غفورے نوں زندہ نہیں جھڈے گا۔ نور تے غفور اپنی جان بچاؤن لئی تھانے پیش ہو گئے۔
اک دن خالد دے سارے یار دوستاں جیہناں وچ نمودا ماچھی، جبر و پولی، جورا بھٹی تے عبدالقدوس شامل سن، صلاح بنائی پئی جھورے بھٹی دی ماں
دے گئے دھواون دے بہانے پنڈ باگاں والی چلیے۔ اوہناں دے پنڈ دی اک کڑی سیکنہ موچن باگاں والی ویاہی ہوئی سی۔ اوس نوں ملے تے فیر اوس نوں نال
لے کے سنیارے ول گئے۔ جھورا بھٹی تے نمودا ماچھی دونویں سنیارے دی ہٹی گئے۔ خالد سیکنہ موچن دے گھرای رہیا۔

ولی محمد سنیار اہندوس مسلمان ہو یا سی۔ بڑا ای نیک تے ایمان دار بندہ سی۔ اوہدی دھی نجی سنیاری بڑی خوبصورت سنیاری سی۔ اوہ جدوں ناگے وچ بہہ کے
گھروں نکلدی سی، اوہدے مگر پنڈ دے منڈے لگ جانے سن تے سکول تیکر جھڈے پرندے سن۔ ایس لئی ولی محمد سنیارے نے میٹرک پاس کرن مگروں
اوہدی پڑھائی ختم کروا دی۔ مہن اوہ گھرے رہندی سی۔

سیکنہ موچن نے اوہدے کول خالد دیاں بڑیاں تعریفاں کیتیاں تے دیا خالد بڑا سوہنا گاؤندا اے۔ اوہنے تینوں اک کیسٹ وی گھلی اے نالے دیا پئی
خالد ورگا سوہنا منڈا اوساں پنڈاں وچ نہیں لہندا۔ نجی نے خالد دیاں تعریفاں سُنیاں تے اوہدے نال پیار کرن ڈیہہ پئی۔ اوس نے اک رقعہ لکھ کے سیکنہ
موچن نوں دتا پئی اوہ چوری چھپے خالد نوں دے دیوے نالے سیکنہ نوں کرایہ بھاڑاوی دتا۔

سیکنہ دے گھر والا چاند خط لے کے نکلے پنڈ جاندا اے تے اوس نوں پتا لگدا اے پئی خالد تے لاہور چلا گیا اے۔ اوہ مایوس ہو کے گئے جولاہے کولوں
نجی سنیاری دے خط دا جواب لکھواندا اے تے نجی سنیارن نوں دیندا اے۔ ایس طرح نجی سنیاری خط لکھ کے چاندے نوں دیندی اے تے اوہ خط دا جواب
گئے جولاہے کولوں لکھو کے نجی نوں اپڑا دیندا اے۔ ایس طرح نجی سنیاری سمجھدی اے پئی خالد اوہدے نال محبت کردا اے۔ ایس طرح خط و کتابت دا سلسلہ
چلدا رہندا اے۔

اک واری عبدالقدوس دے بھرا عبداللطیف دی بیٹی پنڈ باگاں والی جانندی اے۔ بیٹی نال خالد، سرور تے وارث ملک خوشی محمد داہڑ وی جاندا اے۔
ویاہ والے گھر نجی سنیاری تے سیکنہ موچن وی آئیاں ہوندیاں نیں۔ نجی کوٹھے اُتے کھلوتی ہوندی اے، خالد نوں کوئی پتا نہیں ہوندا۔ اوہ اوپر نہیں
دیکھدا۔ مگر وارث دیکھ لیندا اے تے سارا معاملہ سمجھ جاندا اے۔ اوہ سیکنہ موچن کولوں بھیت لیندا اے تے فیر پنڈ آ کے گئے جولاہے کولوں زبردستی سارا بھیت
انگوا لیندا اے نالے خالد نوں ذلیل کرن تے مقدمے وچ پھساؤن دے طریقے لہندا اے۔

اوہ گئے جولاہے کولوں خط لکھواندا اے پئی نجی سنیاری اوس نوں (یعنی خالد نوں) سرور دے ڈیرے اتے ملے۔ نجی چھپ چھپا کے سرور دے ڈیرے
اتے جانندی اے۔ اوہتھے خالد نہیں ہوندا، اوہ مایوس ہو جانندی اے۔ سرور اوس نوں گھیر لیندا اے۔ اوہ اوہدیاں منتاں کردی اے تے پاؤندی اے پئی مینوں
گھر جان دے پر سرور بد معاشی کردا تے اوس دی عزت نوں داغ دیندا اے۔

اودھر فرح جمال، خالد نوں پسند نہیں کردی سگوں اپنی اک سہیلی دے بھرانوں پسند کردی اے تے اوہدے نال ویاہ کرنا چاہندی اے۔ ملک اللہ یار اوس
منڈے دا قصہ پتا معلوم کر دے نہیں تے پتا لگدا اے پئی اوہ کچھراں منڈا اے۔

ملک صاحب اپنی بیوی نوں ساری حقیقت دسدے نیں تے صلاح دیندے نیں۔ سخی خالد چنگا منڈا اے تے ساڈی دھی فرح جمال نوں ہر طرح خوش
رکھے گا۔ ایس لئی فرح دا ویاہ خالد نال کر دیے۔

ایس طرح ملک اللہ یار دی بیوی فاطمہ نوں گل سمجھ آ جانندی اے تے اوہ خالد دا آدر بھاء کرن لگ پیندی اے۔ ملک صاحب دیاں دھیاں خالد نال کھل
کے ملدیاں تے گل سمجھ کر دیاں نیں۔

خالد جدوں لاء دا امتحان دے دیندا اے تے ملک صاحب اوس نوں اپنے گھر لے آوندے نیں تے آکھدے نیں پئی مہن خالد مقابلے دے امتحان
دی تیاری کرے تاں جے وڈا افسر بن جاوے۔ انج خالد اوہناں دے گھر دے جیاں نال گھل مل جاندا اے تے خاندان دا فرد لگدا اے۔

فرح جمال دی سیکلی دے بھرا داویاہ راو پینڈی وچ ہوندا اے تے خالد اوہدے نال ویہاہ وچ شامل ہون واسطے راو پینڈی جاندا اے۔ ایس سفر وچ دونوں اک دوجے دے نیڑے آجاندے نیں کیوں جے خالد نوں دل دیاں گھاں کھول کے دکن دا موقع مل جاندا اے تے دونوں اک دوجے دی چاہت کرن ڈیہہ پیندے نیں۔

واپسی تے خالد اپنے پنڈا ٹر جاندا اے۔ اوہ بہت خوش ہوندا اے پئی بن ریل پڑی اتے چڑھ گئی اے۔ اوہر نجی سناری دی الماری وچوں خالد دے خط برآمد ہوندا اے۔ پولیس نوں خبر ہوندا اے تے اوہ خالد نوں پھڑکے لے جاندا اے۔ خالد دے یار بیلی تے گھر والے پولیس نوں یقین دوان دی کوشش کردے نیں پئی خالد شریف آدمی اے۔ اوہدا کردار ستر اے اوہ کدی وی ایجیے کم نہیں کردا۔ یار بیلیاں نے اوہدی ضمانت دے کے حوالا توں باہر لیا ندا۔

ملک اللہ یار نوں ایس واقعے دا پتا لگاتے اوہ اپنی بیوی فاطمہ نال پنڈا جاندا اے۔ راہ وچ ملک مراد نال ملاقات ہو گئی۔ اوہ اوہناں نوں اپنے گھر لے گیا تے اوہناں نوں خالد دے خلاف بدظن کردتا۔ خالد دے خلاف اوہناں دے کن بھردتے۔ ملک صاحب اپنی بیوی نال واپس شہر چلے گئے۔ اوہناں نے خالد نال ملاقات کرنا پسند نہ کیئا۔

خالد دی آپاں جدوں اوہناں دے گھر رشتہ لین واسطے شہر گئی تے اوہناں نے رشتہ دین دی بجائے اوہدی بے عزتی کر کے گھروں کڈھ دتا۔ اوہ غصے نال بھری پنڈ پرت آئی تے خالد نوں ساری گل کھھ دسی۔

نجی سناری جس ویلے امید نال ہو جاندا اے تے سرور پولیس تے مقدمے توں بچن لئی اوہدے نال نکاح کر لیندا اے۔ تے اپنے گھر لے آؤندا اے۔ اوہر نور تے غفور ا جیل وچوں چھٹ کے پنڈا آجاندا اے۔

انور نوں خبر ہوندا اے تے اوہ اعلان کردا اے پئی اوہ اپنے بھرا بسوا نال ہونے ظلم دا بدلہ نورے تے غفورے کولوں ضرور لوے گا۔

اک رات جھورا بھٹی جیہڑا ڈاکو دا نال رل کے ڈاکو بن گیا ہوندا اے تے اشتہاری قرار دتا گیا ہوندا اے اوہ ڈاکو داں واگ مڑا سا بھہ کے نجی سناری نوں سرور کولوں پھنداؤن واسطے پنڈا آؤندا اے۔ سرور نوں پتہ لگدا اے اوہ ڈاکو داں دا مقابلہ کردا اے۔ سرور اپنے بھرا نورے نوں گولی مار دیندا اے کیوں جے اوہ جاندا وچ اپنا حصہ منگدا اے۔ غفورے نوں دی گولی لگدی اے۔ اوہ بھڑو ہو جاندا اے پر ہسپتال جا کے سرور دے خلاف بیان دے کے مر جاندا اے۔

سرور نوں پولیس پھڑکے لے جاندا اے۔ نجی سناری دے بطن وچوں اک مری ہوئی کڑی پیدا ہوندا اے تے اوہ روندی پندی اپنے پنڈا ٹر جاندا اے۔ فیر کجھ چراں مگروں خالد دی آپا خالد داویاہ پھسپی دی دھی زینب نال کر دیندا اے۔ خالد اک مشہور وکیل بن جاندا اے۔ اوہ غریباں دے مقدمے مفت لڑدا اے تے اوہناں دی بیج کے مدد کردا اے۔ اوہدا یار بیلی انور ٹھیکیداری شروع کر دیندا اے تے ایس کم وچ چنگا ناں تے مال کھندا اے۔ خالد دی بیوی مذہبی خیالاں دی زانی ہوندا اے۔ نماز روزے دی پابند تے ان پڑھ ہوندا اے۔

خالد اوہدے نال نبھا کردا اے۔ اوہدے گھر اک دھی تے دو پتر جمدے نیں۔

اک دیہاڑے نجی سناری مائی حا کاں نوں اپنے گھر سد دی اے۔ مائی حا کاں اوس نوں دسدی اے پئی تیرے گھر مری ہوئی دھی پیدا نہیں ہوئی سی۔ اوس نوں سرور نے شادو کنجری کول سورویاں بدلے وچ دتا سی۔ نجی دی ماما جاگدی اے تے اوہ مدواسطے سیکینہ موجن تے خالد وکیل کول آؤندی اے تے سارا ماجرا بیان کردی اے تے دسدی اے پئی اوہدی دھی آج کل نوں جماعت وچ پڑھدی اے۔

خالد شادو کنجری نوں ملدا اے تے نجی دی دھی نوں شادو کنجری کولوں پنجاہ ہزار روپے وچ واپس لے آؤندا اے۔ اوہدے بہتر مستقبل تے پڑھائی دی خاطر اوس نوں اپنے کول رکھ لیندا اے تے اپنی دھی بنا لیندا اے تے اوہدا ناں نین تارا رکھدا اے۔ جدوں اوہدی بیوی زینب ناراض ہوندا اے تے اوس نوں ہاسل وچ داخل کر دیندا اے۔ انور نجی نال ویہاہ کر لیندا اے۔ اوس ویلے نجی نوں پتا چلدا اے پئی انور نے اوس نوں سرور دی قید وچوں چھڈایا سی۔

ملک خوشی محمد نال خالد دی دشمنی چلدی رہندی اے تے اوہ خالد نوں بدنام کرن تے نیواں جھکاؤن دیاں کوششاں وچ لگے رہندے نیں۔ اوہناں وناں وچ ای خالد دا گواہیا ہوا بھراپوس مل جاں اے تے سارے خوش ہوندے نیں۔ خالد دی بیوی موثر سائیکل دے حادثے وچ مر جاندی اے۔ مکال دی اک زبانی نے خالد نوں بدنام کرن پاروں مقامی اخبار وچ اک خبر چھپوادی جس داسرناواں سی۔ مقامی وکیل کاماں کے بعد بیٹی سے عشق۔

ایہہ خبر پڑھ کے خالد نوں حدوں ودھ دکھ ہویا۔ ایس دکھ تے صدے نوں اوہ برداشت نہ کر سکیا تے پاگل ہو گیا۔ اوہ سوچ سوچ کے سڑک اتے ڈگ پیا۔ پانی لین گیا اک منڈا پانی دا چھتا لے کے آ گیا۔ بابا (خالد) اک دوگھٹ بھرے تے پچھیا۔ کھنڈ نہیں رلائی۔
نکس! منڈے نے جواب دتا۔

بابے ریت دی منڈ بھر کے چھنے وچ پائی تے انگلی نال کھورن لگ پیا۔

ایہہ ساری کھنڈاں کھنڈاے۔ بابے ریت ول اشارہ کر کے آکھیا۔

منڈے کچھ سہم گئے پر جدوں بابے گھولی ہوئی ریت دا چھتا منڈا لالیا تے پی وی گیا تے تھلے بیٹھی ریت نوں شکر وایگ انگلیاں نال چٹن لگ پیا تے اوہ تریہہ کے پرے ہٹ گئے۔

پاگل جا پدا اے۔ اک منڈے گویز لایا۔

آہو۔

تے اوہ پاگل ای اوئے، پاگل ای اوئے آکھدے گھراں نوں نے۔ بابا ہس پیا۔ فیہر جدوں وڈی عمر دے کچھ بندے زانیاں نال واپس آئے تے اوہناں دیکھیا اوہ بڑے آرام نال روڑ چہداتے ریت بھکھد اپیا سی۔

تتھید

1- محمد منشا یاد نے پہلاں اردو وچ افسانے لکھے۔ جس ویلے اردو وچ اوہدا ہتھ رواں ہو گیا تے فیہر اوہ اپنے سارے فنی تجربے تے مشاہدے لے کے پنجابی ول پرتیا۔ اوس نے پنجابی وچ کمال دے افسانے لکھے تے پنجابی افسانیاں دا اک مجموعہ وگدا پانی دے ناں نال شائع کیتا۔ اوس گروں 1997ء وچ پنجابی ناول ناواں تارا لکھ کے پنجابی ادب دے دامن وچ وسعت تے کھلار پیدا کیتا۔

اشفاق احمد ہوراں دا خیال سی پی اوہ (منشا یاد) اپنے فن نوں اردو ناول دی شکل وچ پیش کرن گے پر اوہناں نے پنجابی نوں بھاگ لادتے۔ اوہ لکھدے نیں:

”ایس سارے ای ایس گل دی پکی آس لائی بیٹھے سی پی منشا یاد اردو ادب نوں اک چنگا چوکھاتے بھرواں جیہا ناول عطا کرے گا۔ جیہڑا اوہ دے اسلوب دے سوتھہرے نوں سرے تے گنڈھ مار کے اوہدے فن دانسار کر دے گا۔ پر منشا نے اردو دی تھاں پنجابی وچ ناواں تارا لکھ کے ایس گل دی مہر لاکھڑی اے کہ بولی بھانویں کوئی ہووے منشا یاد دا قلم اکو جیسے بھل بوئے لاکے اکو جیہیاں بہاراں سجا سکد اے۔ جدوں ایس ناول نوں اردو وچ اتھیا گیا تے منشا دے باقی بیچ پڑھن والیاں نے وی ایس نوں پڑھیا تے فیہر اوہ ضرور نیڑے ہو کے میرا ساتھ دین گے کہ بابا! تو بیچ کہند اسی۔ تیری واج ساڈے دلاں دی واج بن گئی اے۔“

2- ایس ناول دا مڈھ پاکستان ہن توں پہلاں دے زمانے نال بچھد اے۔ جدوں سانجھا معاشرہ سی۔ مسلمان، ہندو، سکھ، عیسائی مل جل کے رہندے سن۔ اوہناں دیاں رسماں ریتاں، سوچاں، محبتاں تے نظرتاں، چاہتاں تے رغبتاں سانجھیاں سن۔ اوہناں دی رہتل بھتل تے ثقافت اک جیہی سی۔ ایس لئی شیشم سنگھ دا جوڑ باسوناں پند اے۔ فیہر لالہ گنپت رائے وی چودھریاں دا ساتھ دیندا اے۔

فیر پاکستان بن گیا۔ رولیاں وچ بندے اپنیاں دشمنیاں ٹھہل گئے تے ہور آہرے لگ پئے۔ ہولی ہولی ہندو سکھ کیمپاں وچ یا ہندوستان ٹر گئے تے اوہناں دی تھاں پناہ گیر آؤن لگ پئے تے باگاں والی پنڈ دی وسوں وچ فرق پے گیا۔

3۔ ایس ناول وچ ناول نگار نے منظر نگاری وی حدوں ودھ سوتی کیتی اے۔ جیہدے نال پنڈ دی مکمل تصویر نگاہاں سامنے کھم جاندی اے۔ سگوں ڈنگراں دے پھوس یا گدھے دی بد بو وی محسوس ہوندی اے۔ پنڈ دا اک منظر دیکھو:

”باگاں والی بڑا سوہنا پنڈی۔ انج گدا کسے ماہر کار بیکر نقشہ بنا کے دسایا اے۔ گھلیاں گلیاں جیہناں وچوں دو گڈے لنگھ سکے۔ ہر بوہے تیک ناگہ اپڑ سکے۔ شہر دی سرکلر یارنگ روڈ واگوں پنڈ دے پھیرے گھمدی اک وڈی گلی۔ پنڈ دے نال نال امروداں، امباں، جامنواں تے مالٹیاں سنتریاں دے باغ، گھر گھر ٹاہلیاں دھریکاں تے بکائناں، وڈی مسیت دے اچے تے سوہنے منارے، وڈے پنڈ ولوں آؤن والی نرنگ بھانویں کچی سی پرکھلی تے ہموار۔ اک وڈا پکا ڈیرہ، نلکا لگا ہویا، کجھ بندے دری وچھا کے پاشا کھیڈ دے پئے۔ دو جے حقے پیندے موہڑھیاں اتے بہ کے دیکھدے پئے سن۔“

ناول وچ بیان کیتے گئے اجیہے منظر پنڈاں دے وسیکاں دے مسائل سمجھن وچ مددگار ثابت ہوندے نیں۔ پنڈاں وچ ڈیرے جتھے لوکاں دیاں کھیڈاں، پنجائیاں دے فیصلے کرن۔ چودھریاں دی چودھراہٹ ظاہر کرن دی علامت نیں اوتھے لوکاں دیاں دشمنیاں تے ججائی دے مراکز وی نیں۔ باگاں والی وچ ڈیرے ایہناں کماں کاراں دی نشاندہی کردے نیں۔

4۔ ناناں ناناں تارا وچ کردار نگاری دیاں عمدہ مثالاں لکھدیاں نیں۔ ایہہ خالص پنڈاں دے کردار نیں۔ اوہناں دے حلیے، لباس، سوچاں، فکراں تے گل کتھ پنڈاں نال گوہڑا سمبندھ ظاہر کردی اے۔ جویں باسودا کردار اے۔

”باسودا اصل ناں عباس سی۔ اوہ وڈے پنڈ دار بن والی سی۔ اوہ انور کپھار دا وڈا بھرا سی جیہڑا اوہدا نیلی تے جماعتی سی۔ جدوں اوہ چوتھی وچ پڑھدا سی اک دن ماسٹر گردھاری لال اوہنوں آکھیا پئی اوہ تے انور راتوں اوہدے گھر پڑھن لئی آیا کرن۔“

5۔ ایہہ سارے چلدے پھردے جیوندے جاگدے کردار نیں جیہڑے خوشیاں وچ ہسدے تے غماں وچ روندے نیں۔ اوہ مختلف جذبیاں توں متاثر ہوندے نیں۔ ایس لئی پیار وی کردے نیں تے ویر وی کڈھدے نیں۔

”خالد جدوں وی اوہناں ول آؤندا ملکانی دارویہ دیکھ کے سوچدا اگوں نیں آوے گا۔ پرفرح نوں اک نظر دیکھن لئی اوہدے اندر کوئی تنیناں دین لگ پیندا اے تے اوہ کسے شامیں خودی، خودداری تے ذات پات دے سارے سنگل تروڑ کے اوہناں ول اپڑ جاندا۔“

بھکھ نہ کھچھے سالناں تے عشق نہ کھچھے ذات۔ اپنے آپ نوں وچے وچ ملامت کردا۔

اوتے ڈھبیا۔ بد بدیتیا۔ فیر ٹریاں۔ اوئے مورکھا! ایس عشق دے دن وچ پار وچوں کسے پلے نہ بدھی دمڑی آ۔ آرام نال بیٹھا رہو۔ کتاباں وچ جی لا۔ کجھ بن کے دکھا۔ انج کس کھچھناں۔ اپنے پیو دادے دی عزت انج نہ رول۔“

6۔ ناول نگاری وچ مکالمہ نگاری نوں وی چوکھی اہمیت حاصل اے۔ جاندار مکالمے جتھے کرداراں دے خیالاں تے سوچاں نوں ظاہر کردے نیں، اوہناں نوں سمجھن وچ مدد کردے نیں، اوتھے ناول دی کہانی نوں اگانہہ ودھاؤندے نیں تے خوبصورت بناؤندے نیں۔ چنگے مکالمے ناول پڑھن والے نوں متاثر کردے نیں تے اوہناں نوں زبانی یاد وی ہو جاندے نیں۔ جویں:

”ملک مراد علی منجی تے بیٹھا داڑھی ہونا دیا سی۔ ساری گل دسی۔ ملک مراد پہلی گل تے گول کر گیا پر حمید دے دے کتابن کے بھونکن والی گل سن کے مسن لگ پیا۔ آکھن لگا بڑا حرام دا اے۔ میں اوہنوں سمجھا دیاں گا۔“

WhatsApp PDF Library

اس گروپ میں آپکو برقسیم کی PDF کتاب فراہم کرنے کی کوشش کی جاتی ہے۔ تمام کتابیں مفت دی جاتی ہیں۔

I'm not responsible of copyrights .This pdf file is downloaded from internet .I never ever earn from this pdf

For joining whatsapp group msg on whatsapp no# 03430575581 and for getting daily general mcqs like fb page

**GENERAL KNOWLEDGE
DAILY MCQS**

نرا سمجھاؤ نال گل نہیں بنی۔ خالد آکھیا۔

تے ہو میں اوہنوں پچا ہے لادیاں؟

اوہ معافی منگے۔

پنھی گل نہ کر منڈیا، ملک آکھیا۔ اک کی منڈے کولوں معافی؟

کیوں اوہ بندے نہیں ہوندے؟

بندے نیس۔ پر بندیاں وچ فرق ہوندا اے چا چا؟ جورے آکھیا۔

توں ساڈی برادری دا ایں۔ توں کیوں اک کی منڈے لئی اختا ہو رہیا ایں۔

اوہ میرا بیلی اے۔

تینوں کوئی بیلی نہیں لبھا اپنی ذات برادری دا۔

چاچا۔ ہو رگھاں نوں چھڈ۔ اہس منڈے نال انصاف کر۔

چلو میں ڈن بھر دینا۔ چارٹو پے نک۔

7- لکھاری نے ناول نوں خوبصورت بناؤن، دلچسپی پیدا کرن تے پنڈاں دی فضا نوں اکھیرن لئی کدھرے کدھرے پنجابی دے شعر، بارہاں ماہ دے

حوالے تے لوک گیت وی لکھے نیس جیہدے نال ناول من کچواں بن گیا اے۔ جویں پیر فضل گجراتی دا شعر اے:

وحشت فیر تنیناں دتیاں رتے فیر تر وڑے

فیر پرانے سنگل سودھے گھریاں میل لوہاراں

اک ہو رمثال اے۔

چیتر چنگ پی وچ سینے

چڑھیا چیت جدائی والا

8- ناول نگار نے ناول وچ خوبصورت زبان ورتی اے جیہدے وچوں ادبیت ظاہر ہوندی اے۔ جویں کتیاں کدی ددھ لکھن توں پہلاں کھنڈ کھوری اے؟

گر جاں کدی رنھ کے کھا ہدا اے؟ اوہ ہڑ بڑاؤندا اوہدا بلارا سن کے اوہدے خیالاں دے موتی چکدے۔ نیس جویں روڑھن لگ پیندے۔ اوہدے سوبل

پنڈے دیاں ناڑاں وچ رت سک جاندى۔ اوہدے ملوک جیسے ہتھ پیر ٹھنڈے ہو جاندے۔ اوہ جنناں چر بیٹھک وچ رہندا اوہنوں کتیاں ورگی بو

آؤندی رہندی اوہ ٹر جاندا تے لگدا جویں اوہ چکڑ وچ کھسی گلی واگنوں فیر ترن لگ پئی اے۔

☆☆☆

نوری (کہانی) _____ انور علی

انور علی بنیادی طور تے اک کارٹونسٹ اے۔ اوہ 1947ء وچ لدھیانہ توں ہجرت کر کے پاکستان آیا، لاہور وچ قیام کیتا۔ نوکری لکھن گھروں نکلیا تے انگریزی اخبار پاکستان ٹائمز (Pakistan Times) دے دفتر وچ داخل ہویا۔ اوہ انگریزی زبان چنگی بھلی جان داسی۔ اوس نوں خیال سی پئی اوہ سب ایڈیٹر نہیں تے رپورٹر ضرور بن جاوے گا پر اوہ تھے اک کارٹونسٹ دی اسامی خالی سی۔ اوہ کارٹونسٹ بن گیا۔ اوس نے چالیہ (40) ورہے تک پاکستان ٹائمز وچ ننھا (Nanha) دے ناں نال زبردست کارٹون بنائے تے اوہناں کارٹوناں راہیں سیاسی تے سماجی تے معاشرتی طنزاں دے ایسے تیر چلائے پئی پڑھن والے عیش عیش کرائے تے جیہناں اُتے تیر برسائے اوہ غش کھا کے ڈگ پئے، بے ہوش ہو گئے۔

انور علی دے کارٹوناں وچ ہاسا، ٹھٹھا، مزاح دے نال نال ڈوہنگی طنز وی ہوندا سی۔ ہاسا ٹھٹھا پسند کرن والے اوہدی مزاح نگاری توں مزالیندے سن۔ تے ڈوہنگی طنز نوں کھنن والے اوہدی طنز نگاری اوہلے لکے ہوئے تیراں دی تعریف کردے سن تے لطف لیندے سن۔

طنز نگاری دا مطلب سیاست، معاشرے تے سماج دی اصلاح ہوندا اے۔ طنز نگار لوکاں دیاں کمزوریاں تے خامیاں نوں کارٹوناں راہیں ظاہر کردا اے تے لوک اپنیاں خامیاں تے کمزوریاں توں واقف ہو کے اپنے قبیلے درست کر لیندے نیں۔

صرف اوہ ہوندا کامیاب طنز نگار بن سکدا اے جیہد اباریک مشاہدہ، ڈونگھی نظر، تے اُچی سوچ ہووے، اوہ ظاہری شیواں دے اوہلے لکھیاں ہویاں حقیقتاں نوں ویکھ سکدا ہووے تے فیر ظاہر دے پردے پھاڑن تے حقیقت نوں سامنے لیاؤن دا فن جان دا ہووے تے اوہدے ایس فن وچ تاثیر ہووے جیہڑی دلاں دے بوہیاں اُتے دستک دیوے تاں جے لوکاں دے ضمیر جاگن تے معاشرے یا سماج وچ اصلاح پیدا ہووے۔

انور علی دی ذات وچ ایہہ سبھی خوبیاں موجود سن۔ اوہ پاکستان ہجرت کرن توں پہلاں شملہ وچ کلرکی دامزہ چکھ چکیا سی تے اپنے آل دوالے دے ماحول دا ڈوہنگی نظر نال مشاہدہ کر چکیا سی۔ لاہور وچ کارٹون بناؤن دا میدان ہتھ لگاتے اوس نوں اپنے اندر دے جوہر باہر کڈھن دا موقع ملیا۔

انور علی نوں جس سے کارٹون بناؤندیاں اک لمیرا عرصہ گزر گیا تے فیر اوس نوں پنجابی وچ کہانیاں لکھن دا خیال آیا۔ اوس نے قلم ہتھ وچ پھڑیا تے کہانیاں لکھنیاں شروع کردتیاں اوہدیاں کہانیاں۔ داسجا، مزاح تے ڈھنگ بالکل اوہدے کارٹوناں ورگا اے۔ ایس لئی ایہہ آکھنا غلط نہ ہووے گا پئی اوہدے کارٹوناں دیاں لکیراں جس ویلے کاغذ اُتے پھیلیاں تے اوہ کہانیاں بن گئیاں۔ یعنی اوہدیاں کہانیاں اوہدے کارٹوناں ورگیاں نیں۔

اوہدیاں کہانیاں دی پہلی کتاب کالیاں اٹاں کالے روز 1988ء وچ چھاپے چڑھی تے بڑی مقبول ہوئی۔ پنجابی ادب وچ ایہہ کہانی لکھن دا نوے کلا ڈھنگ سی۔ جیہدے وچ کہانی دے نال ہاسا ٹھٹھا تے مزاح تے طنز وی موجود اے۔ لوکاں نے ایس ڈھنگ نوں پسند کیتا۔

ایس مگروں انور علی دیاں کہانیاں دی دوجی کتاب ”نوری“ دے ناں نال پنجابی ادبی بورڈ لاہور توں 1993ء وچ پہلی وار چھاپے چڑھی۔ ایس کتاب وچ کل چھ کہانیاں نیں۔

1- کالیے دی کہانی

2- وڈا آنہ

3- تے گندا نالہ وگدار ہیا

4- واہ پیا جانے

5- جنازہ

6- نوری

1- کالیے دی کہانی

کالیا، کہانی کارنوں کہند اے توں میرے بارے کہانی لکھ۔ کہانی کاراوس نوں نالدا اے۔ پاکستان بن سے کالیا مر جاندا اے۔ کہانی کارنوں کالییا د آؤندا اے پی کالیاسکو لے نہیں پڑھیا، اوہ بکریاں چارن لگ پیا، اوہ کوئل ورگا کالاسی تے اوس دی آواز وی کوئل ورگی سی۔ کالیے نے پہلاں ترکھاناں تے فیر لوہاراں دا کم کھیا۔

کالیے دی دوستی اک قیدی سکھ نال ہو گئی۔ اوہ جدوں رہا ہو یا تے کالیے نوں ملن اوہدے گھر آیا تے بہت سارا مگرو دے گیا۔ جنہوں کھا کے کالیے نوں دست لگ گئے۔ کالیاسکھتے دودھ والے دی دکان اُتے حقہ پیندانا لے جھیراں دی نوںہ نوں دیکھدا۔ کالیاکلویاں وی چوری کردا سی فیر اوہ ناں گا چلاؤن لگ پیا۔ ہندو سکھ مسلم فساد وچ اک سکھ نے کالیے نوں گولی مار دتی تے اوہ شہید ہو گیا۔

2- وڈا آنہ

دس پیسے داسکھ کے زمانے وچ وڈا آنہ اکھواندا سی: لکھاری نے اوہ وڈا آنا اک انھے فقیر نوں دتا تے اوس نے کھوٹا ویکھ کے موڑ دتا۔ فیر اوس نے اک کڑی نوں اوہ وڈا آنہ دتا، جہیدے پیسے نالی وچ گواچ گئے سن۔ لکھاری نوں خیال آیا پی گھر وچ اوس کڑی نوں مار پئے گی کہ توں کھوٹا آنہ کیوں لیاںدا اے۔ ایس خیال نال لکھاری اوس کڑی توں وڈا آنہ کھون لگدا اے تے اوہ رولا پادیندی اے۔ لکھاری نوں لوک پھڑ کے تھانے لے جاندا ہے نیس۔ تھانیدار اپنے کولوں اوس کڑی نوں دس پیسے دے کے وڈا کھوٹا آنہ لکھاری نوں موڑ دیندا اے۔ ایس طرح وڈا آنہ گھم گھما کے لکھاری کول واپس آجاندا اے۔

3- تے گندا نالہ وگدار ہیا

میرے گھر دے تھلے دکاناں نیس۔ دکاناں نال اک گندا نالہ وگدا اے۔ کدی کدی نالہ بندوی ہو جاندا اے تے گندا پانی دکاناں اگے جمع ہو جاندا اے۔ دکان داراں نے اپنے اگے پکیاں اناں دافریش بنا لیا جتھے تماشا کرن والے تے مختلف چیزاں وچکن والے بیٹھ جاندا ہے۔ دو جمعدار منڈے کدی کدی آکے گندے نالے دی صفائی کر جاندا ہے۔

لکھاری دے گھر جمعدار نی آؤندی اے تے لکھاری اوہدی چھوٹی بہن نوں تکدا ہندا اے کیوں جے اوہ گوری چٹی سی۔ اوس دیاں اکھاں نیلیاں سن۔ اک دن اک جمعدار آیا۔ ایہہ گندا نالہ اوہدے علاقے وچ وگدا سی۔ دو منڈے نالے دی صفائی کر کے اوہدے وچوں چیزاں وغیرہ کڈھ کے صاف کر کے وچ جاندا ہے سن۔ اوہ جمعدار اوہناں نال لڑوا سی۔ تے اپنا حصہ منگ واسی۔

4- واہ پیا جانے

ایہہ کہانی ورگا مضمون فیض احمد فیض بارے اے۔ لکھاری دسد اے پی میں شملہ توں لاہور آیا۔ فیض صاحب اوس ویلے پاکستان ہائمنر اخبار دے ایڈیٹر سن۔ اوہناں نوں پولیس پھڑ کے لے گئی۔ تے مقدمہ چلیا تے چار سال دی قید ہو گئی۔ فیض جیل وچ غزلاں تے نظماں لکھ کے مینوں گھل دیندا ہے تے میں غزل 20 روپے وچ وچ کے پیسے ایس فیض نوں دے دیندا۔ میں پنجابی وچ کہانیاں لکھناں شروع کیتیاں۔ فیض نے پنجابی وچ نظماں لکھیاں۔

5- جنازہ

جنازہ جنازہ گاہ لے جایا جا رہیا اے۔ جنازے وچ شامل لوک اپنیاں اپنیاں گلاں کر دے جا رہے نیس۔ اوہناں نوں اپنے اپنے کماں کاراں دی فکر

اے۔ اوہ نال نال کلمہ شہادت دی پڑھدے جاندے نیں۔ مولوی صاحب نماز جنازہ پڑھاؤندے نیں۔ تن صفیا بناؤندے نیں۔ لکھاری کپیاں قبریں ول دھیان ماردا اے۔ اوہناں دی بدحالی دیکھدا اے۔ لوک قبر اُتے مٹی پاؤندے تے گھراں نوں پرت آؤندے نیں۔

6- نوری

ایس مجموعے دا چھیواں افسانہ یا کہانی نوری اے جیہڑا سب توں لماتے سب توں سوہنا افسانہ اے۔ ایسے پاروں ایس کتاب داناں وی نوری رکھیا گیا اے۔ ایہہ طویل افسانہ اصل وچ لدھیانہ دے اک محلہ کریم پورہ دی کہانی اے پر لکھاری نے ایس افسانے نوں اجیے عوامی تے سوہنے ڈھنگ نال لکھیا اے پئی ایہہ ہر شہر دے محلہ دی کہانی کریم پورہ دی کہانی بن گئی اے۔ سگوں غریباں دی ہر آبادی دی کہانی بن گئی اے۔

ایس کہانی دا تعلق پاکستان ہن دے زمانے توں پہلاں دے زمانے نال اے جدوں ہندو، سکھ، عیسائی، مسلم سب اکٹھے رہندے سن۔ نوری اک ادھیڑ عمر دی زنانی اے جس نوں غماں، دکھاں تے فکراں نے بڑھاپے توں پہلا ای بڈھی کر دتا سی۔ نوری ذات دی پٹھانی سی تے اوہدا اصل نال نور گل سی جس نوں لوکاں نے وگاڑ کے نوری بنا لیا سی۔ اوہدا باپ شناور خان صوبہ سرحد توں لدھیانہ آیا تے فیرا ایتھوں دی ہوا پانی اینا راس آیا کہ ایتھوں داہو کے رہ گیا۔ شناور خان پشتو بولداسی۔ ایس لئی نوری وی پشتو بولدی سی پر پنجاب وچ اک عرصہ رہن نال دونوں پنجابی بولنا وی سکھ گئے سن۔

شناور خان نوں جو اکھیڑن دی لت لگ گئی۔ اک دیہاڑے اوس نے اپنی جوان دھی نوری نوں وی جوئے وچ ہار دتا، جس کول ہاریا سی اوس جواری دا نال رحیماسی۔ اک دن اوہ چودھری حق کولوں 28 روپے اُدھار لے کے شہتیریاں لین گیا تے فیر نہیں پرتیا۔ اوہ شہراں بھٹ گیا۔

کچھ نوری تے اوہدے دو پتر یوسف تے یعقوب رہ گئے۔ دونوں پتراں دیاں عمریں دس تے بارہاں ورہے سن۔ اوہ سارا سارا دن لوکاں دیاں منجیاں پیڑیاں ٹھوکدے تے گھر دا خرچہ چلاؤندے سن ایس طرح رحیم نوں اڈیکدیاں چھ مہینے لگھ گئے اوہ کدی کدی رات نوں لک چھپ کے آؤندا تے فجرے فجرے نکل جاندا۔ پتراں نوں اوہدا ایس طرح چوری چوری گھر آؤنا چنگا نہیں لگدا سی۔ اوہ باپ نال بھگڑدے سن۔

اک رات رحیم گھر آیا تے دونوں پتر یوسف تے یعقوب ناراض ہو کے گھروں ل اجیے نکلے فیر کدی نہ پرتے۔ نوری بی بی منجے اُتے بیمار پے گئی۔ رب جان دا اے پئی بھکھی بھانی کیہہ سوچدی رہی۔ پنجویں دن صغراں دی ماں چاہ کھچا لیا تے اوس نوں زبردستی کھوایا۔ نوری نے صبر شکر کر کے اپنی سلائی دی اوہ مشین کدھی جیہڑی رحیم جوئے وچ جت کے لیا یا سی۔ رحیم نے کئی داری اوہ مشین وکھنی چاہی پر نوری نے اڑ کر کے وکھن نہوتی۔

نوری نے زندگی گزارن لئی محلے دیاں زنانیاں دے کپڑے سینے شروع کر دتے۔ اوس زمانے وچ قمیض دی سلائی دو آنے تے شلوار دی اک آنہ ہوندی سی۔ نوری داسارا دن ہتھ مشین دی کھلی اتے ای رہندا۔ مشین دیاں پرانیاں گریاں گڑگڑ کر دیاں رہندیاں۔ اوہ ساری ساری رات مشین اُتے کپڑے سیندی رہندی تے تھک کے چورہو جاندی۔

پھتی جلا ہی نے چھ کڑیاں تے اک کڑی پالیا ہو یا سی۔ دو کڑیاں ہمیشہ کڑکدیاں رہندیاں باقی دیاں روز چار آنڈے دیندیاں۔ آنڈیاں والا اوہدے گھر آکے ڈیڑھ پیسے دے حساب نال تن آنڈے لے جاندا۔ اک آنڈے بارے آکھدا ایہہ گندا اے، شک شے والی گئی اے۔ پھتی رولا پاؤندی پئی ایہہ بھرا آنڈا اے گندا کیوں ہو سکدا اے۔

پھتی نے آنڈے وچ وچ کے اپنیاں دھیماں دے دا ج بنائے سن۔

پھتا حرامدان پتر دھیماں داسی پئی جدوں حافظ صغرا دھنوں پھڑ کے سکول لے گیا۔ حافظ صغرا نے محلے دی اک میت وچ سکول کھولیا ہو یا سی۔ اوہ بالوں نوں زبردستی اپنے مدرسہ شان اسلام کریم پورہ وچ داخل کر لیندے تے حکومت کولوں امدادی رقم ہر مہینے کھری کر لیندے سی۔

حافظ صفدر نے دو ماسٹر، ماسٹر محمد دین تے ماسٹر فضل دین بالالوں پڑھاؤن واسطے ملازم رکھے ہوئے سن۔ اوہناں نوں سولوں سولوں (16) روپے تکو او دیندا تے مسیہ جیہہ روپے دی رسید آتے دستخط کرانداسی۔ حافظ صفدر نے پہلاں سکول ہیری والی مسیٹھ کھولیا تے اوہ مولوی نور محمد نوں اٹھ روپے مہینہ کرایہ دیندا سی۔ جس دن مولوی نور محمد نوں پتا لکیا پئی حافظ صفدر کمیٹی توں چوکھی امداد لیندا اے تے میتوں اٹھ روپیاں اُتے فرخا دیندا اے، اوس نے ہر سے نوں جنورا مار دتا۔ حافظ صفدر سکول اتھوں مولوی فرزند علی دیو بندی دی مسیت وچ لے گیا تے پڑھاؤں شروع کر دتی۔ اوجی چھٹی ویٹے سکولوں باہر میلا لگ جاندے۔ پنے مسالیاں والے، چٹ پنے آلو کچا لو، پتل دی ٹلی د جاند اچورن والا، چورن میرا مزیدار گاؤندا، چورن وچوں اگ دی لاث کڈھدا۔ منڈیاں دیاں اکھاں وچ لاث والٹکارا پاؤندا۔ سکول دے رجسٹر وچ بھتے داناں فتح محمد ولد تاج دین درج ہو یا۔ اوہ بڑا شرارتی سی۔ سکول دے منڈے اوس نوں بھتتا حرام آکھن لگ پنے۔

بھتے نے چوتھی جماعت پاس کر کے سکول چھڈ دتا تے مستری ناظر دی دکان اُتے سائیکل دے ناڑاں وچ پھوک بھرن لگ پیا۔ اوہ امدت چھوٹا سی۔ ایس لئی اُچھل اُچھل کے پمپ نال ہوا بھردا تے گا ہک ہس ہس کے دوہرے ہو جاندا۔ فیر اوس نے پٹر لائے شروع کیے تے اخیر وچ پیسے سدھے کرن لگ پیا تے پورا مستری بن گیا۔

اوس نے اپنی دکھری ہٹی پالئی۔ اوہنے دیکھیا پئی اوہدے ہم جماعت کالجاں وچ پڑھن لگ پنے نیس ایس لئی اوہنے اپنی ہٹی داناں کالج سائیکل وکس رکھ لیا۔ اوہدے کول گا ہک آؤن لگ پنے تے اوہداواہ واکم چل پیا۔ اک دن نذیر قصور یہ اوہدے نال بھائی وال بن گیا۔ دونوں سائیکھاں چوری کر کے وچن لگ پنے۔

بھتتا حرام ایپ دے سگریٹ چھڈ کے قینچی دے سگریٹ بن لگ پیا۔ سائیکھاں دی کمائی وچوں اک موٹر سائیکل خرید لئی۔ کریم پورے دے لوک اوہنوں پھٹ پھٹی آکھدے سن۔

بھتتا چوری دے الزام وچ پھڑیا گیا۔ اوس نوں اک سال جیل دی سزا ہو گئی۔ رہائی سے تا جا اوہنوں تے بوئے بلشٹرنوں پھلاں دے ہارپا کے گھر لیا یا۔ پہلاں بھتتا شرم پاروں کئی مسیٹھ گھروں باہر نہ نکلیا۔ فیر اوہ گلی دی کمر اُتے نم پیٹھ اک بھٹے اُتے پرانی داتن نال ”تن پیسے پٹھر“ لکھ کے بہہ گیا۔ مستری ناظر پٹھر دے چار پیسے لیندا سی۔ فیر اوہ ماسٹر عنایت، داؤد گالھڑ تے دیوی لال نال مل کے شراب پین لگ پیا۔

اک رات اوہ شراب پی کے گلی وچوں لنگھ رہیا سی۔ بوہے اُتے ناٹ سی تے ناٹ دیاں جھتیاں وچوں لائین دی روشنی باہر آ رہی سی۔ اوہ نوری دا گھر سی۔ باہر بوہے اُتے اک چمکدا گلاس پیاسی۔ بھتے حرام دے نے اوہ گلاس چکیا تے نوری توں پچھیا ”نوری بی بی ایہہ تیرا گلاس باہر پیا اے؟“

نوری نے جواب دتا۔ ”ایہہ گلاس میں بی بی صفراں نوں دتا سی دو پیسے داد دودھ لیاؤن لئی۔ بی بی صفراں میرے کول قرآن شریف پڑھدی اے۔ دودھ لین گئی تے فیر پرت کے نہیں آئی۔“

بھتے حرام دے نوں نوری چنگی گئی تے اوہ اندرای آ گیا۔ اوس نے نوری دی ہانہ پھرنی تے کمرے وچ لے گیا۔

جانا گھمیا رنالدے گھر وچ رہندا سی۔ اوہدی دھی دے ڈھڈ وچ رسولی بن گئی۔ اوس نوں مشن ہسپتال وچ ماسی بختاؤرنے داخل کرایا۔ اوہدے گھر پتر نے جنم لیا۔ فیر اوہ کدھرے غائب ہو گئی۔ ہن جاننا گھمیا رکھار ہندا سی تے نوری دی رکھوالی کرداسی تے باہر بوہے اُتے بہہ کے دھی فاطمہ نوں اڈیکدا سی۔

کریم پورے دے اک گھر وچ غفورے دا پیو مر گیا۔ بابے کریم دی دھی نے دو جاویاہ کر لیا۔ تے کریم پورے دے لوگ غفورے نوں پچھلگ آکھن لگ پنے۔

بابا کریم اکہاری تے اوہ دیوالی دے تہوار اُتے بوہت سارے دیوے بناؤنداسی۔ اوس نے غفورے نوں اپنے نال کم لالیا۔ غفور اِصحت وندی تے محلے والے اوس نوں غفور اپہلوان آکھدے سن۔ جے کوئی منڈا اوہدے نال لڑداتے غفور اوس نوں چنگی پھینٹی لاؤنداسی۔ کریم پورے وچ رسولے نائی دی ہئی سی۔ غفور اوہدے کول پٹھن لگ پیا۔ کنگھی اپنی تے شیشہ رسولے نائی داورنداسی۔ رسولے نائی دی ہئی دے سائے نوری دا گھری۔

غفور اودھر ویکھد ارہنداسی۔ نوری نے زانیاں دے نال نال مردانے کپڑے وی سینے شروع کردتے۔ غفورے نے اوہدے کولوں اک قمیض سوائی۔ اک دن اوس نے جان بچھ کے قمیض دا اک بٹن توڑ لیا تے جا کے نوری نوں آکھن لگایا پئی ایہہ کس طرح دی قمیض سیتی اے، بٹن ٹھدے جاندے نیں۔ نوری نے آکھیا۔ لیا میں بٹن نا نکالا دینی آں۔ غفور اندر آ گیا تے نوری نوں اندر کمرے وچ لے گیا۔

نوری دے کمرے دے پچھے اک کوٹھڑی سی جیہد ابوہا پچھلی گلی وچ گھل داسی۔ غفورے نے اوہ کوٹھڑی کرائے اُتے لے لی تے اپنی کھڈی لائی۔ دن ویلے غفورے تے نوری دیاں کوٹھڑیاں دے وچکار لے بوہے اُتے جندرے لگے رہندے سن۔ رات نوں گھل جاندے سن۔

کچھ چداں مگروں پورے کریم پورے وچ ایس گل دی دھم پے گئی پئی نوری تے غفور ا بے نکا جے اکٹھے رہندے نیں۔ فیہر ماسی بختا ورنوری نوں مشن ہسپتال لے گئی۔ اوہدے منڈا اپیدا ابوہا جیہد اناں منظور حسین رکھیا۔ غفورے نے مولوی بدر دین کولوں فتویٰ پچھیا۔

مولوی صاحب نے دسیا پئی جے خاوندلا پتہ ہووے، جنگ تے گیا ہووے، بحری یا بری سفر تے گیا ہووے یا تجارت لئی کسے ہوہر ملک گیا ہووے تے اوہدے متعلق کسے نوں کوئی خبر نہ ہووے تے امام مالک دے مطابق صرف ست سال انتظار کرن توں بعد عورت تنہا نکاح دا دعویٰ کر سکدی اے۔

محلے داراں نے ایہدروں اودھروں گلاں سن کے نوری کولوں اپنیاں دھیاں قرآن شریف پڑھن توں ہنالیاں۔ رسولے نائی نے غفورے تے نوری خلاف کچہری وچ درخواست دتی پئی ایہناں نوں محلے وچوں کڈھ دتا جاوے۔ بوٹے بلشتر نے مجسٹریٹ نوں محلے وچ لیا نندا۔ عدالت لگی تے فیصلہ کیجا گیا:

”مسماں نوری اٹھ دنوں دے اندر کریم پورہ چھڈ جاوے۔ کا کے منظور حسین دی نگہداشت، پرورش لئی اوہنوں کسے سرکاری منظور شدہ ہسپتال دے سپرد کیجا جاوے۔“

نوری دا تنقیدی ویرا

انور علی نے جتیاں وی کہانیاں لکھیاں نیں اوہناں وچ سب توں اُچی تے سچی کہانی نوری اے۔ ایس کہانی اندر پورا کریم پورہ محلہ آباد اے جیہدے وچ ون سوتے لوک رہندے نیں تے بے شمار کردار نیں۔ اوہناں دے اک دو جے نال یاری دوستی دے نال نال لڑائی جھگڑے دے وی تعلقات نیں۔ ایہہ سارے کردار غریب تے پٹھلے طبقے نال سمبندھ رکھدے نیں ایس لئی اوہناں دیاں سوچاں فکراں چاہتاں یا رجحاناں تے نفرتاں وی مختلف نیں۔ اوہناں وچ توہم پرستی تے پیر پرستی وی اے تے مذہبی منافرت وی اے۔

ایس کہانی دا زمانہ پاکستان بنن توں پہلے دا اے جدوں سکھ، مسلمان، عیسائی دے ہندوں اکٹھے رہندے سن اوہناں دا سانجھا معاشرہ سی نالے اوہناں وچ بھائی چارہ سی تے تجارت رحصل بہتل اکٹھی سی پر مذہبی عقیدے تے سوچاں مختلف سن۔ خاص طور تے ہندو اپنے آپ نوں پاک پوتر تے دو جے مذہبیاں دے پیر وکاراں نوں ناپاک سمجھدے سن۔ اوہناں نوں ملیجھ آکھدے سن۔

انور علی نے ایس کہانی وچ اک واقعہ بیان کر کے ایس مذہبی تعصب دل اشارہ کیجا اے۔ اوہ لکھد اے:

”تاہنہ دانواں قلعی ہو یا گلاس جدا ایس نالی وچ ڈگیا تے دو کو پیسے وی کھا گیا تے نالی دی گوڑھی گار اوہدے اتے ولہی گئی تے

اوہ سلیٹی رنگا ہو گیا۔ ہٹی وچ پیٹھے رام چند نوں تخت پوش پٹھوں نالی تے نظر آؤندی سی پر گلاس نیں۔ اپنی دال روٹی چھکن مگروں

جدا دہنے پچھیا پانی نالی وچ سنیا تے ایس پانی نے گلاس دے اتلے پاسے دی گار دھوتی تے گلاس دی نوں قلمی چمکن لگ پئی۔
 رام چند اپنا حقہ سلگایا تے دواک گھٹاں مگروں اوہنوں نالی وچ کوئی چمکدی شے نظر آئی۔ چمک تے ٹھیک سی پر شے سمجھ نہیں سی آؤندی۔ چمے نال اوہنوں
 بلایا تے اوہ گلاس بن گیا۔ مشکل ایہہ سی کہ مسلماناں دے محلے وچ ایہہ مسلماناں دا ای گلاس ہوسکدا اے تے مسلماناں دی کھان پین دی شے تے اک پاسے
 اوہناں دے بھانڈے نوں وی ہتھ لاکے رام چند دا دھرم بھر شٹ ہو جاندا۔
 مسلمان رام چند دا تما کو لے جاندا تے مزے نال پیندا۔ اوہناں کدی سوچیاں وی نہیں کہ رام چند دے ہندو تما کو نال اوہناں دا دین ایمان
 خراب ہوسکدا اے۔

رام چند ایس گلاس نوں ہتھ نہ لایا۔ چمے نال کڈھ کے نالی دے کڈھے رکھ دتا۔“ (ص 65)
 ایس افسانے وچ کہانی وی موجود اے تے کردار بے شمار نہیں کیوں جے انور علی دا قلم کردار نگاری وچ مصور دے برش دا نگوں جدوں چلدا اے تے اوہ
 مختلف کرداراں دیاں تصویراں بناؤندا چلا جاندا اے۔ جویں اک کردار پھتتا حرامدا بارے لکھیا اے۔
 ”اک بُر چھاپھتتا حرامدا۔ نوری بی بی دی منجی تے پیا گھراڑے ماردا سی۔

پھتتا بیچ ورہیاں داسی جد حافظ صفدر اوہنوں پھڑکے اپنے سکول لے گیا۔ سکول دے رجسٹر وچ بھتتے داناں فتح محمد ولد تاج دین درج ہو یا۔ کیوں جو ایہو
 ای اوہداناں سی۔ کریم پور یے غریبڑے ہر گل وچ صرفا کرن والے فتح محمد نوں پھتتا تے تاج دین نوں تاجا کہندے۔ سکول وچ منڈے اوہنوں پھتتا حرامدا
 کہن لگ پئے۔ اوہ کدی کسے دی دوات روڑھ دیندا، کدی کسے دے قلم دی چٹج توڑ دیندا تے کدی ہورا جیسے کم کردا جیہناں نوں ماسٹر فضل الہی حرامز دگیاں
 کہندا۔

منڈیاں ”حرامز دگیاں“ نوں نکا کر کے حرامدا بنا لیا تے فتح دین توں پھتتا حرامدا بن گیا۔“

ایسے طرح ایس افسانے وچ اک ہورا گھڑواں کردار غفورے پہلوان دا اے۔ اوہدے ہارے انور علی لکھدا اے:

”غفور پہلوان نہیں سی۔ اوہدا ابا شیدا ضرور اکھاڑے جاندا سی تے شیدا غفورے دادو جا ابا سی۔ اوہدا اصلی پیو میریا تے غفورا تن ورہیاں داسی۔ اوہنوں
 اپنے اصلی ابا داناں نہیں پتا نہ ای اوہدی ماں کدی دسیا۔ ایس لئی منڈے اوس نوں غفور پھلگ آکھدے سن..... راہ وچ ستارا اوہنوں روندیاں دیکھ کے پھچیا،
 پھلگ تیتوں کسے ماریا؟“ غفورے نے دو جی گل نہ کیتی۔ پورے زور نال ستار نوں مکا کڈھ ماریا۔ اوہ سردے بھار ڈ گیا تے اوہدے تک وچوں اہو دگن لگ
 پیا۔ غفورے نوں لکیا۔ جیویں اوہنے شیدا دے دے ابا نوں مکا ماریا ہووے تے شیدا دے دے تک وچوں اہو دگدا اوہنوں بڑا چنگا لکیا۔

اوہوی تے میری ماں نوں ماردا اے نالے اوہنے میری نکیر کئی واری توڑی اے۔

ایسے طرح غفورے نے جیرے نوں وی چنگی پھنٹی لائی تے غفور پھلگ توں غفور پہلوان بن گیا۔

ایس افسانے دے سارے کردار منفرد تے انوکھے نیں۔ افسانہ پڑھن والا اوہناں کرداراں وچ دلچسپی محسوس کردا اے کیوں جے اوہناں کرداراں دا
 تعلق ساڈے آل دوالے دے معاشرے نال اے۔

ایہہ کردار زندگی دے کسے نہ کسے موڑا تے ساہنوں نظر آؤندے نیں

ایہناں سارے کرداراں وچوں نوری دا مرکزی کردار اے۔ جیہدے آل دوالے کہانی گھمادی اے۔ نوری دا تعلق صوبہ سرحد نال اے۔ اوہ پٹھانی
 اے۔ اوہدا پیو شادور خاں کسے زمانے وچ پشاور توں لدھیانے آیا تے اتھے داہو کے رہ گیا۔ اوس نوں جو اکھیڈن دی لت سی۔ اک دن اوہ اپنی جوان گوری چٹی

دی نوری نون جوئے وچ رحیے کول ہار گیا۔ رحیما نوری نون اپنے گھر لے گیا تے ادہرے وچوں دو پتر یوسف تے یعقوب پیدا ہوئے۔ رحیما اک دن چودھری حق کولوں 28 روپے ادھار لے کے ایسا گیا فیرنہ پرتیا۔

نوری دا حسن کما گیا۔ اوہ جوانی وچ ای بڑھی دکھائی دین لگ پئی۔ اوہنے گھر دا خرچہ نون لئی کپڑیاں دی سلانی شروع کردتی۔ اک دن ادہرے پتر دی ساتھ چھڑ گئے۔ اوہ دنیا وچ کلی رہ گئی۔ اوس نون کلی دیکھ کے ہراک دی نظر ادہرے اُتے پیندی تے ہراک اوس نون بری نظر نال دیکھدا۔

نوری نے محلے دیاں کڑیاں نون قرآن شریف پڑھاؤنا شروع کردتا۔ اک دن پھتا حرامد ادہرے گھر آوڑیا۔ فیر غفور اپہلوان قیص سلواؤن دے بہانے ادہرے کمرے وچ چلا جاندا اے تے ادہدی کوٹھڑی وچ کھڈی لاکے کرایہ دار بن جاندا اے۔ نوری عورت اے اوہ اپنی کمزوری دبا نہیں سکدی تے اک دن غفور دے پتر دی ماں بن جاندا اے تے سارے محلے وچ بدنام ہو جاندا اے۔ محلے والے کچھری وچ درخواست دیندے نیں، پئی غفور تے نوری بن نکاے اکٹھے رہ رہے نیں ایہناں نون محلے وچوں کڈھ دتا جاوے۔ ایہہ گند پھیلا رہے نیں۔ ساڈے بالال اُتے برا اثر پیندا اے۔ فیر فیصلہ ہوندا اے پئی نوری اک ہفتے تیک ایہہ محلہ چھڈ جاوے۔ ایس طرح نوری قربانی دا بکرا بن جاندا اے۔

انور علی نے ایس کرداری تخلیق وچ کمال کر چھڈیا اے پئی افسانہ پڑھن والیاں دیاں نگہواں ساہنے نوری دا معصوم کردار اُبھر آؤندا اے۔ ادہرے گھر بارے انور علی لکھدا اے:

”ایہدے پچھے ٹاٹ، ٹاٹ دے پچھے بوہے دیاں جھتیاں وچوں لوٹاٹ تے پیندی۔ ایہہ نوری بی بی دے گھر داناٹ سی۔“ (ص 60)

”بھتے نے گلاس دا پیندا دواری بوہے تے ماریا۔ لکڑ دا بوہا، اُتے ٹاٹ، آواز نمئی جیہی دھمک بن گئی۔ چلدی سلانی دی مشین رک گئی۔ اندر لا بوہا گھلیا۔ بھتے حرامدے نے اکھروی آواز نال کیہا ”نوری بی بی! ایہہ تیرا گلاس باہر پیانے“ (ص 60)

ایس افسانے دی اک ہور خوبی افسانہ نگار دا ڈوہنگا مشاہدہ اے۔ ادہرے مشاہدے توں کئی توں کئی شے وی اوہلے نہیں رہندی۔ اوہ ہر شے نون اپنے منفرذ اوہی نگاہ نال دیکھدا اے فیر ادہرے ذکر نال افسانے وچ دلچسپی پیدا کردا اے۔ جو یں

”نوری ساری رات کپڑے سیندی اے۔ ادھ کالے ادھ مہندی رنگے کھلے والے دوواں ہتھیاں نال اکٹھیاں کر کے سردے پچھے جوڑا جیہا بنالیا۔ پھیر اپنی جی ہتھیلی دے ڈوگھ نوں کجے ہتھ دے گوٹھے نال ملن لگ پئی۔“

حقیقت وچ ایسے طرح ہوندا اے پئی سلانی مشین چلاؤن نال جی ہتھیلی وچ ڈوہنگا بن جاندا اے جس نوں کجے ہتھ دے انگوٹھے نال ملیا جاندا اے۔ ایسے طرح اک ہور ڈوہنگے مشاہدے دی مثال دیکھو:

”ککڑو چوں چوں کر دالا گے پھر دی ککڑی نوں صلح ماردا جیویں چھوٹی ککڑی سھ کجھ جان دی اے آکے روڑی نوں پھجیاں ماری۔ ککڑا ک کدھے دے پد کھلار کے ککڑی دے دووالے ادھا چکر لاند۔ پھیر ککڑی تے ککڑا اپنے اپنے پر جھاڑ کے ایدھر او دھر ہو جاندا۔“ (ص 48)

ایس افسانے وچ اک مشن ہسپتال دا وی ذکر اے۔ ایہہ ہسپتال عیسائی مشنری نے قائم کیجا سی۔ اوس زمانے وچ انگریز ہندوستان اُتے حکمران سن۔ اوہناں دی کوشش سی پئی زیادہ توں زیادہ لوک عیسائی مذہب قبول کرن۔ ایس لئی مشن ہسپتال دا کم جتھے مریضاں دا علاج کرنا تے روگیاں دا روگ دور کرنا سی او تھے اک ہور خفیہ کم دی سی۔ اوہ ایہہ سی پئی جیہناں گویاں نون شادی توں پہلاں ای حمل ہو جاندا سی۔ یا اوہ زنانیاں اُمید نال ہو جانداں سن جیہناں دے خاندانز جھگڑ کے گھروں چلے جانداں سن۔ اوہناں دے ہودن والے بالال نون خفیہ طور تے پالنا پرورش کرنا، تعلیم دلانا تے عیسائی بنانا اوہناں ہسپتالاں دا کم ہوندا سی۔

نوری دا خانہ درجہ ماگھروں غائب ہو گیا کئی ورہے لکھ گئے۔ نوری اُمید نال ہو گئی تے اوس نے ماسی بختا ورتال گل کہتی۔ اوہ اوس نوں مشن ہسپتال لے گئی بہانہ پایا پئی نوری نوں رسولی ہو گئی اے۔ اوہدا آپریشن ہو گیا اے۔ لکھاری نے ایس افسانے وچ عیسائی مشنری دے ہسپتال دا چورا ہے وچ بھانڈا پھوڑیا اے۔ ایس توں اڈ لکھاری نے مسلماناں وچ طلاق دے مسئلے بارے مختلف مسالک دے نظریے بیان کیے نیں۔ حالاں طلاق دے مسالک افسانیاں موضوع نیں سگوں فقہ اسلامی دیاں کتاباں دا موضوع اے پر لکھاری گلاں گلاں وچ ایہہ مسئلے مسالک وی بیان کر گیا اے۔

ایس افسانے وچ تجسس تے چینیٹک (Suspence) وی بہت زیادہ اے۔ پڑھن والا معاشرے دے مختلف منظر ویکھد اے۔ اوہدے من وچ چینی لگ جاندی اے کہ پتا نہیں اگے کیدے ہووے گا؟ ایہو تجسس افسانے، ناول یا ڈرامے دی کامیابی ہوندی اے۔ انور علی تجسس پیدا کرن وچ کامیاب وکھان دیندا اے۔

جنتوں تیک افسانے دی زبان دا تعلق اے لکھاری نے پنجابی زبان دا اوہولہجہ اختیار کیتا اے جیہڑا دلہیانے وچ بولیا جاند اے۔ جیہڑے وچ کدھرے کدھرے تشبیہاں تے محاوریاں دا ترکاوی موجود اے۔ حتی گل ایہہ وے پئی ایس قسم دے افسانے پنجابی وچ گھٹ لکھے گئے نیں۔

☆☆☆

دو جا پرچہ

JAHANGIR'S
WorldTimes
PUBLICATIONS

ادبی پینڈے

برائے

PMS

سیکٹ سپیشلٹ: بی اے، ایم اے تے مقابلے دے ڈوبے امتحاناں لئی

Revised
Edition



ڈاکٹر سید اختر جعفری

پنجابی زبان و ادب دی تاریخ

پنجابی زبان دا پچھو کڑ

مطبوعہ پنجابی ادبی بورڈ لاہور مارچ 2014ء

لکھاری: محمد آصف خان

پنجابی بولی دے پچھو کڑ بارے عام طور تے دو نظریے مشہور نیں۔ پہلا نظریہ ایہہ دے پئی پنجابی بولی نے سنسکرت زبان وچوں جنم لیا تے سنسکرت اوہ زبان اے جس نے چارے ویداں دے لکھے جان دے زمانے وچ ہندوستان دی دھرتی اُتے جنم لیا۔ آریا اپنے آپ نوں ہندوستان دے دو جے قبائل توں اعلیٰ نسل تے اعلیٰ درجے دا سمجھدے سن ایس لئی چاہندے سن پئی اوہناں دی زبان وی ہندوستان دے واسیاں نالوں وکھری تے اعلیٰ ہووے۔ ایس لوڑ پاروں اوہناں نے سنسکرت زبان ایجاد کیتی لیکن ایہہ زبان اوہناں دیاں مذہبی کتاباں، مذہبی رسماں تے منتراں، بھجناں تیک محمد ودری۔

دو جہا نظریہ ایہہ دے پئی پنجابی بولی نے منڈاری تے دراوڑی زباناں وچوں جنم لیا اے کیوں جے پنجابی تے منڈاری تے دراوڑی زباناں وچ بہت سارے ساٹھے الفاظ ملدے نیں۔ فیہر ایہناں زباناں دی گریمر تے لفظاں دی بناوٹ وی اکو جیہی اے۔ جوہں پنجابی دے الفاظ اڈی، ہانڈی، یار، جھال، اگ، کھمبا، سوئی، رلجہ، تول، نم، پٹ، گھوڑا وغیرہ دراوڑی زبان وچوں لئے گئے نیں۔

محمد آصف خان نے ایہناں دونوں نظریاں بارے اپنی کتاب ”پنجابی بولی دا پچھو کڑ“ وچ کھل کے گل کتھہ کیتی اے۔

اوہناں نے ایس کتاب نوں پنج باباں وچ ونڈیا اے۔

پہلے باب بھرے بھنڈار وچ اوہناں نے ایس گل اُتے زور دتا اے پئی پاکستان دے وجود وچ آؤن مگروں ہندوستان نے اک ادارہ پٹیاالہ وچ بھاشا و بھاگ دے ناں نال قائم کیتا جس نے سائنسی اصطلاحواں نوں پنجابی وچ ڈھالیا۔ دو جیاں زباناں دے پنجابی وچ ترجمے کیتے تے ہندی تے سنسکرت دیاں ڈکشریاں نوں سامنے رکھ کے پنجابی وچ نوں لفظاں دا دادا کھیتا پر اصل پنجابی دا حلیہ وگاڑتا۔ ایس ادارے نے نوں نوں مصدر بنائے تے پنجابی زبان وچ ورتے۔ مثلاً کرلاؤ ناں یعنی کوچ دا بولنا، جھنکارن یعنی موردا بولنا، ڈاکرنا یعنی مجھ دا بولنا شوکرنا یعنی سب دا بولنا وغیرہ۔ ایسے طرح ای جمع نہ ہر کرن واسطے بہت سارے کتیاں نوں لودھ، جھال نوں مہاگ، مچھی دے شکاری، میٹھ، مرن ویلے اکٹھ، مکان وغیرہ۔ جمع بنایاں گھیاں۔

پنجابی بولی دا پچھو کڑ دا دو جہا باب ”پنگرواں“ ناں دا اے۔

ایس باب وچ دسیا گیا اے پئی بولی جدوں ترقی کردی اے تے اوہ ادبی بولی داروپ اختیار کر لیندی اے۔ اوس ویلے اوہ ادبی پنڈے اُتے ٹر پیندی اے۔ لکھاری دو جیاں بولیاں توں قائمہ لیندا اے تے اوہناں دے کوئی کوئی لفظ اپنی بولی وچ درت لیندا اے۔ ایس طرح بولی وچ کھلار پیدا ہوندا اے۔ پنجابی وچ بابا فرید الدین گیلانی توں پہلے توں پنجابی بولی دا ادبی روپ سامنے آؤندا اے۔ اوہناں نے اپنی شاعری وچ دو جیاں بولیاں دے الفاظ ورتے نیں۔ ہندوستان دے پنجابیاں نے سنسکرت توں تے پاکستان دے پنجابیاں نے عربی تے فارسی توں قائمہ لیا تے اوہناں زباناں دے الفاظ پنجابی وچ ورتے۔ محمد آصف خان دا نظریہ اے پئی اپنی بولی دیاں لوڑاں تھوڑاں پوریاں کرن لئی پنجابی نوں عربی، فارسی، ہندی تے سنسکرت اگے جھولی اڈن وی لوڑ

نہیں۔ سانوں پنڈاں توں نویں لفظالی یعنی چاہیدی اے۔ جویں انگریزی دوائیاں پیراپارین، ارگا پارین، فیر و پارین وغیرہ وچ پارین یونانی لفظ اے گھیرا
 پور توں پھٹیا اے جس دے معنی اگ یعنی بھاہ دے نیں۔ انگریزاں نے ایس توں مراد تاپے یا بخار لیا اے۔ یعنی بخار وچ گرم ہونا، لڑنا، فہمہ چھہنا وغیرہ۔
 اوہناں نے ایس لفظ نال پیرالا کے پیراپارین بنا لیا اے۔ ایسے طرح پنجابی وچ لفظ ”سار“ اے جس دا مطلب اے خبر لینا، لوہا، تلووار وغیرہ، اسماں ایس لفظ
 توں چت سار، چیت، اچیت لفظ بنا سکدے ہاں۔

ایس کتاب دا تریجا باب پنجابی بولی دا پچھو کڑ اے۔ ایس باب وچ لکھاری نے بیان کیتا اے پئی۔ پنجابی وچ بہت سارے لفظاں نال سابقہ جوڑن
 نال نویں لفظ بن سکدے نیں۔ مثال دے طور تے لفظ آپ نال آپ تڑاپی، آپ جوگا، آپ مونہاں۔ الفاظ بن سکدے نیں۔

ایسے طرح لفظ ادھ اے اوہ دے نال نواں لفظ جوڑ کے ادھ ردھا، ادھ مویا، ادھ وراتا، ادھ واڑ بنایا جاسکدا اے۔ ایسے طرح لاحقہ جوڑ کے وی نویں لفظ
 بنائے جاسکدے نیں۔ جویں آتا توں سر لانا، آتوں لوہار، آری توں لکھاری، کھڈاری وغیرہ الفاظ بن جاندے نیں۔

ساڈے بزرگاں دا نظریہ اے پئی پنجابی زبان نے سنسکرت وچوں جنم لیا اے۔ ثبوت دے طور تے اوہناں نے بوہت سارے لفظاں دیاں مثالیں
 دتیاں نیں۔ جویں لفظ شرن معنی پناہ اے ایہہ لفظ سنسکرت دے لفظ شرتوں نکلیا اے۔ ایسے طرح پنجابی دا لفظ چنڈ وی سنسکرت دے لفظ چوڈ وچوں نکلیا اے۔
 ایہہ نظریہ سانوں مولیر و لیمز تے ٹرنرنے دتا اے اوہناں نے آکھیا اے پئی سنسکرت دے لفظ پشوں نے پش توں جنم لیا تے پنجابی وچ اوہ سے طرح ورتیا گیا اے
 دو جیاں زبانوں وچوں آڈن والے لفظاں دیاں دو قسماں ہونیاں نیں۔

اک تسم، اوہ لفظ ہوندے نیں جیہناں نوں تبدیل نہیں کیتا جاندا، اوہناں نوں اوہ سے شکل وچ ورت لیا جاندا اے۔ دو جے تہ بھو، اوہ لفظ ہوندے
 نیں جیہڑے بدلے جاندے نیں۔ اوہ اپنا روپ ونا لیندے نیں۔ جویں لاڈ توں لاٹ، لینٹرن توں لائین، مسجد توں مسیت وغیرہ۔

ویدی بولی توں سنسکرت وجود وچ آئی۔ سنسکرت بدل کے پہلاں پراکرت تے فیراپ بھرنش بن گئی۔ ایہدے وچوں ہند آریائی بولیاں پنجابی، سندھی
 تے بنگالی نے جنم لیا۔ حتی گل اے پئی پنجابی اک غیر آریائی بولی اے تے بوہت سارے نقاد پنجابی نوں دراوڑی ٹبردی بولی من دے نیں کیوں جے پنجابی وچ
 منڈا، دراوڑی دے لفظاں دی تعداد ودھ اے۔ مثال دے طور تے بلوچستان وچ براہوی زبان بولی جاندی اے، اوہ دراوڑی زبانوں وچوں اک زبان اے۔
 ایسے طرح دکنی ہندوستان وچ، ملیالم، تامل، تیلیگو، کنڑی دراصل دراوڑی زبانوں نیں۔

سُنیتی کمار چیٹرجی نے دسیا پئی پنجاب وچ سب توں پہلاں نیگرا ایڈ قبیلہ فیرا سٹرائیڈ، فیر دراوڑ تے اوہناں مگروں آریہ اتھے اے اوہناں دیاں
 وکھریاں وکھریاں بولیاں سن۔ اوہناں بولیاں دے آپوں وچ ملاپ نے اک نویں زبان نوں جنم دتا تے اوہ پنجابی، پالی گلدھی، شورسینی تے پشچی سن۔

محمد آصف خاں نے ایس کتاب وچ دو قبیلیاں دسیو تے اُسردی وی دس پائی اے۔ ایہہ آریائی قبیلے سن ایہناں توں اڈاک غیر آریائی قبیلہ یعنی سی۔
 اوہناں بارے رگ وید وچ دسیا گیا اے پئی اوہ اجیہی زبان بولدے سن جیہڑی سمجھ نہیں آؤندی سی ایہہ توں قبیلے آریہ دے اتھے آون توں پہلاں موجود سن۔
 علماں نے دسیا اے پئی سنسکرت دے معنی نیں، مانجی سواری ہوئی بولی۔ سنسکرت دا لفظ رگ وید وچ ایس طرح ورتیا گیا اے۔

سہراؤ سنو لیمپورتھا اشواش ایشام

سو سنسکرتا ابھی شبو

ترجمہ: ”تہاڈے رتھاں دے دھرے پائیدار ہو جان اتے اوہناں دے گھوڑیاں دیاں زنجیراں پکیاں پیڈیاں ہو جان۔“

سنسکرت مگروں پراکرتاں دا رواج ہو یا۔ ایہہ پراکرتاں پالی، شورسینی، مہاراشٹری، گلدھی، ارہ ماگدی، پشچی، باہلیکی، شاکاری، چنڈالی، شاری،
 آبھریکی وغیرہ سن۔

جیہناں پراکرتاں نے ترقی کر لی اوہ اپ بھرنش دا درجہ اختیار کر گیاں، اُپ بھرنش دے معنی نیں وگڑی ہوئی بولی۔

گریسن نے لکھی پئی پنجابی سارے مشرقی پنجاب دی بولی اے۔ اوس نے ایس بولی نوں محدود کر دتا اے۔ کیوں جے پنجابی تے سارے پنجاب دی بولی اے۔ اتھے سنسکرت زبان دے کجھ لفظ دتے جان دے نیں۔ جیہڑے تھوڑی تبدیلی نال پنجابی وچ وی درتے جان دے نیں۔

سنسکرت	پنجابی	سنسکرت	پنجابی
اکشی	اکھ	شر	سر
ارک	کوئی	اوشھ	ہونھ
پہشھ	پٹھ۔ کنڈ	انکشھ	انگوٹھا
جیہوا	جیہھ	ہست	کر
کپس	کپاس۔ کپاہ	پ	پیر
کیش	کیس۔ وال	گھونک	گھوڑا

پنجابی زبان تے اوہدے لہجے

ایہہ اک مٹی پر مبنی حقیقت اے پئی ہر زبان وسیب دی لکھ وچوں جنم لیندی اے تے وسیب دا زبان نال گوہڑا سمبندھ ہوندا اے۔ وسیب، ہندیاں نال ہوند وچ آوند اے تے بندے وسیب وچ رہ کے اک دو جے نال گل کتھ کر دے نیں تے لین دین کر دے نیں۔ ایس طرحاں اوہناں دے آپوں وچ ملن ورتن نال زبان جنم لیندی اے کیوں جے زبان وسیب دی لوڑ ہوندی اے تے کوئی وسیب، زبان توں بناں نہیں چل سکدا۔

زبان راہیں لوکاں اپنیاں سدھراں، جذبے تے خیال دو جیاں تیک اپڑاؤندی اے تے ایس طرح زبان ہندیاں وچکارا بط، بھائی چارہ تے محبت پیدا کردی اے۔

تاریخ دے مطالعے توں پتا لگدا اے پئی دریائے سواں دے کنڈھے قدیم ترین قبائل آبادن جیہناں نوں کول، بھیل، سنسکرت تے منڈا قبائل آکھ دے کن۔ ایہناں دی زبان منڈاری تے سنسکرت سی۔ فیراج توں بیچ ہزار ورہے پہلاں پنجاب وچ دراوڑ داخل ہوئے۔ ایہہ دراوڑی زبان بولدے کن۔ ایہناں نے اتھے موجود قبائل نوں شکست دتی تے اوہناں نوں دکھن ول نسا دتا۔ جیہڑے لوک اتھے رہ گئے اوہناں نوں غلام بنا لیا۔ ایس طرح دراوڑی زبان وچ منڈاری تے سنسکرت دے الفاظ داخل ہو گئے۔

فیر 1500 ق م توں 1000 ق م تیکر اتھے آریا آئے۔ اوہناں دی زبان سنسکرت سی۔ اوہناں نے اپنی مذہبی کتاب رگ وید پنجاب وچ لکھی، ایس طرح مقامی بولی وچ سنسکرت دے کجھ الفاظ شامل ہو گئے تے اک نویں زبان ہوند وچ آئی۔

راجہ اشوک نے پابلی پتھر چھڈ کے ٹیکسلا نوں اپنی راج دھانی بنا لیا تے بدھ مت دا پرچار پالی زبان وچ شروع کر دتا۔ پالی زبان نے وی مقامی بولی نوں متاثر کیتا۔ فیر سکندر اعظم نے ہندوستان اتے حملہ کیتا تے یونانی زبان نے مقامی بولی اتے اثر پایا۔

محمد بن قاسم دے حملے (712ء) پاروں بہت سارے عرب ملتان تے سندھ وچ آباد ہو گئے تے ایس طرح عربی دے الفاظ مقامی بولی وچ داخل ہو گئے۔ ایرانی حملہ آور اپنے نال فارسی زبان لے کے آئے جس نے مقامی بولی نوں بڑا متاثر کیتا۔ ایہناں سبھے بولیاں دے الفاظ رل کے پنجابی زبان بنی۔ ایس پاروں پنجابی زبان وچ وسعت اے تے دو جیاں زبانان دے الفاظ نوں اپنے اندر سمون دی صلاحیت موجود اے۔ مغلیہ سلطنت توں پہلاں پنجاب دے دو صوبے کن۔ صوبہ لاہور تے صوبہ ملتان۔ پراکبر اعظم دے زمانے وچ ایس سارے علاقے داناں صوبہ پنجاب رکھیا گیا تے اتھوں دی بولی نوں پنجابی آکھیا گیا۔

پنجابی دے مختلف لہجے

سیانے آکھدے نیں پئی باراں کوہاں اُتے زبان بدل جاندی اے۔ اصل وچ اوہ زبان نہیں سگوں لہجہ بدل جاند اے۔ پنجابی زبان دے مشہور لہجے اٹھ (8) نیں پر جے ککے علاقیاں دے لہجے وی شامل کیے جان تے اوہ کل تیراں (13) بن جاندے نیں۔ جیہناں دا ویرہ ایس طرح اے:

1- ماجھی

ایہہ گل سب جان دے نیں پئی پنجاں دریاواں دی وجوں ایس علاقے دا ناں پنجاب رکھیا گیا اے۔ ایسے طرح دریاواں دی وٹنڈ پاروں پنجاب دے مختلف علاقیاں دے ناں رکھے گئے نیں۔ مثلاً دریائے راوی تے دریائے بیاس دے وچکارے علاقے نوں ماجھا آکھدے نیں تے ایسوں دی پنجابی بولی نوں ماجھی آکھیا جاند اے۔ ماجھے وچ لاہور، امرتسر، فیروز پور تے گورداسپور دے شہر آؤندے نیں۔ ایہہ علاقے پنجاب دا مرکز نیں۔ خاص طور تے لاہور سدا توں پنجاب دی راج دھانی رہیا اے۔ ایس لئی لاہوری بولی ماجھی نوں بڑی اہمیت حاصل اے۔ ایس بولی وچ بہت سارا ادب تخلیق ہو یا اے۔ ماجھی وچ ساریاں بولیاں دے اثرات موجود نیں۔ ایس بولی وچ نون غنہ اُتے زور دتا جاند اے۔

جویں توں کتھے جاناں ایں؟ روٹی کھادی سو

2- دوآبی

جیہڑ علاقے دریائے بیاس تے دریائے ستلج وچکارے، اوس نوں دوآبہ آکھیا جاند اے تے اوتھوں دی بولی نوں دوآبی آکھدے نیں۔ ایس علاقے وچ جالندھر، ہوشیار پور، کپورتھلہ دے شہر آؤندے نیں۔ ایس بولی دا اثر گورداسپور تے کانگڑہ تک اے۔ دوآبی وچ واؤدی تھاں ب بولی جاندی اے تے لفظاں نوں جتھہ کے بولیا جاند اے۔ دوآبی وچ دیہڑاں، بیڑا، ویرنوں، بیر، وچارنوں، پچار، آکھیا جاند اے۔ جیویں:

بیڑے بیچ باءِ بگدی (دیہڑے وچ واؤ گدی)

تیں نہ کریں گی، تے تیرا پے کرے گا۔ منڈا چک لے گڈی چل ہو جاؤ گی۔
دوآبی وچ بیونوں پے تے گھینوں گھے آکھدے نیں۔

3- پوٹھوہاری

لاہور وں راوی لپنڈی نوں جاندیاں جہلم توں پوٹھوہار علاقے شروع ہو جاند اے۔ پوٹھوہار علاقے راوی لپنڈی، گوجر خاں، ٹیکسلا، اسلام آباد، کہوڑ، کوہ مری، مظفر آباد تے انک تک تھیکر جاند اے۔ ایہہ علاقے دریائے جہلم تے دریائے انک دی وچکارے دھرتی اے۔ ایس علاقے دی دھرتی ہموار نیں۔ کدھرے اُچی تے کدھرے نیویں اے سگوں کدھرے پہاڑ، کدھرے کھائیاں تے کدھرے وادیاں نیں۔ ایس لئی کھیتی باڑی گھٹ ہوندی اے۔ ایسوں دے جوان پاکستان دی فوج وچ بھرتی ہونا بوہتا پسند کردے نیں۔

پوٹھوہاری بولی اُتے قدیم بولیاں تے سنسکرت دا بوہت اثر اے ایس لئی سنسکرت واگوں پوٹھوہاری وچ آؤنانوں اچھناتے جانا نوں کچھنا آکھدے نیں۔ ایس بولی وچ حرف نون دی بوہتی ورتوں کیتی جاندی اے۔ ایس لئی دانوں، دی نوں نی، دے نوں نے بولدے نیں۔ جیویں ایہہ کس نا قلم اے، ایہہ گھوڑی کس نی اے۔ ایس توں اڈ لفظ اُتے پیش بولدے نیں۔ جیویں گھتے، اسلم نوں اسلم، اکبر نوں اکبر کہندے نیں۔

4- ہندکو

ہندکو دی پنجابی زبان دا اک لہجہ اے، ایہہ لہجہ مانسہرہ، ایبٹ آباد، ہری پور، ہزارہ، نوشہرہ، پشاور، کوہاٹ، مردان، ڈیرہ اسماعیل خان تک بولیا جاند اے،

صوبہ سرحد وچ کجھ لوک پشتو بولدے نیس تے کجھ ہندکو بولدے نیس۔ پشاور وچ وی ہندکو بولی جاندی اے۔ ایس دا اثر کاغان تے ناران تیکر اے۔

5- جانگلو

فیصل آباد توں اگے نکل کے کمالیہ تے ساہیوال دے وچکار لے علاقے نوں جانگلی آکھیا جاند اے تے اتھوں دی زبان نوں جانگلو آکھدے نیس۔ ایہہ لوک جنگلاں دے وسنیک نیس۔ ایہناں نوں شہراں دی ہوائیں لگی۔ ایسی لئی پرانے طریقیاں نال حیاتی گزاردے نیس۔ تہذیب توں بہت دور قدامت پرست نیس۔ تعلیم دے چائن توں محروم نیس۔ زنانیاں وی مرداں وانگوں کم کردیاں تے دھوتی پنھ دیاں نیس۔

ایہہ لوک دو چشمی ہدی آواز سینے اندر ہوا بھر کے ادا کردے نیس۔ جیویں دھی، گھوڑا، بک وغیرہ۔ جے لفظ دے شروع وچ الف آئے تے اوس نوں ھ وچ بدل دیندے نیس۔ جیویں الاں نوں ہلاں، اک نوں ہک، ایہدے نوں ہیدے، ایسے طرح جے لفظ دے شروع وچ واؤ آوے تے اوس نوں الف وچ بدل دیندے نیس۔ مثلاً وچ نوں اچ آکھدے نیس۔

6- لہندی

راوی توں پار دا علاقہ لہندی دا علاقہ اے۔ ایہہ علاقہ شمال وچ پوٹھوہار تیک تے پچھتم ول ڈیرہ اسماعیل خاں تیک جاند اے۔ جنوب ولوں ریاست بہاولپور تے ڈیرہ غازی خاں نال جاملدا اے۔ ملتان، مظفر گڑھ، ڈیرہ غازی خاں تے بہاولپور دے علاقے وچ لہندی تے سندھی دا اثر چین نال سرانگی بن جاندی اے۔ ایس بولی وچ وی دو چشمی ہنوں وضاحت نال بولدے نیس۔ جیویں:

میرا گھوڑا گدھی آئیں میری دھی داناؤں فاتاں اے

7- سرانگی

سرانگی وی پنجابی زبان دا اک لہجہ اے۔ سرانگی دا لفظ سر و توں نکلیا اے تے سر و سندھی زبان وچ شمال نوں آکھیا جاند اے۔ سرانگی توں مراد اے شمالی علاقے دی زبان۔ ماہر سانیات گریسن نے ایس علاقے دی بولی نوں سرانگی ہند کی یا سرانگی لہندا آکھیا اے۔

جیہڑے لوک سندھ توں آکے ملتان، بہاولپور، مظفر گڑھ تے ڈیرہ غازی خاں دے علاقے وچ آباد ہوئے تے اتھے واپی کیتی، اوہناں آبادکاراں نوں سرانگی آکھیا جاند اے۔ بہاولپور وچ ایس بولی نوں ریاستی آکھیا جاند اے۔ کجھ لوک سرانگی نوں زبان آکھدے ہن۔ اتھوں دے وسنیک ”ڈ“ دی تھاں ”ذ“ دا حرف ورتدے نیس۔ مثلاً دونوں ڈونہہ۔ دس نوں ڈس یا ڈھ۔ جانا نوں جھلنا آکھدے نیس۔ مثلاً مینڈا بھرا کڈھے راہندا ہا۔ میکوں بک آدی ڈسیا ہا۔ اوکراچی نوکرتھی گیا اے۔ صدقے تھیواں مینڈا اویر۔

خواجه غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ سرانگی دے بوہت وڈے شاعر نیس، آپ دا شعر اے۔

مینڈا عشق وی توں مینڈا یار وی توں
مینڈا دین وی توں ایمان وی توں
مینڈا جسم وی توں مینڈا روح وی توں
مینڈا قلب وی توں جند جان وی توں

8- بھٹیانی

فیروز پور دے آلے دوالے، فاضلکادے لاگے چاگے دے علاقے وچ جیہڑی بولی رائج اے، اوس نوں بھٹیانی آکھدے نیس۔ شمال مغرب تے شمالی بیکانیر وچ وسدے مسلماناں دی بولی بھٹیانی اے۔ انیسویں صدی وچ ایس علاقے وچ بھٹی راجپوتاں نے بڑے کارنامے انجام دتے تے شہرت پائی۔ بہاولپور دی جیہڑی سرحد راہستان نال ملدی اے او تھے بھٹیانی دا چوکھا اثر اے۔ اوس علاقے وچ ایس بولی نوں رانھی یا باگڑی وی کہندے نیس۔ ایہدے الفاظ، جیویں۔ میرد، تھارو، جاسوں، گھتا وغیرہ۔

9- مالوی

ایہہ بولی ستلج دے مشرقی علاقے وچ بولی جاندی اے۔ خاص طور تے فیروز پور، لدھیانہ، مانسہ، تلونڈی، فریدکوٹ، ملیرکوٹلہ، ٹھنڈہ، پیٹالہ، کھیتل، جگراؤں، رائے کوٹ، سمرالہ، ماچھوواڑے دے علاقے وچ ایس بولی دارواج اے۔ ایہتھوں دے وسنیک اک دو جے نوں بھائی آکھ کے بلاؤندے نیں۔ لفظاں نوں گٹھا کے بولن دا عام رواج اے۔

جیویں۔ تہاڈا نوں تھوڈا، میں آکھیا نوں کھیا، لیاواں نوں لیاواں وغیرہ۔

10- پوادی

پوادی دا مطلب اے، پورب ادھ، چڑھدا، مشرق۔ ایہہ بولی انبالہ، کلیسر شریف، جگادھری، سرہند تے راج پورہ دے علاقے وچ بولی جاندی اے۔ ایس بولی اتے باگڑی تے ہندی دا اثر اے۔ ایہدے وچ لفظاں نوں گٹھا کے بولیا جاندی اے۔ جیویں تینوں نوں تے، مینوں نوں منے، ہم نوں، ہمانوں، تم نوں، تھانوں، وغیرہ۔

11- گوجری

ایہہ بولی وی پنجابی دا اک لہجہ اے۔ ایس بولی نوں کشمیر دے گوجر، بکریاں چران والے بولدے نیں۔ ایہہ لوک کشمیر تے لدراخ وچ رہندے نیں۔ پہلاں سندھ تے پنجاب دے وسنیک سن، ایس لئی ایہدے اتے سندھی دا اثر بہت زیادہ اے۔ کئی لوک گوجری نوں پہاڑی وی کہندے نیں۔ ایس بولی وچ واؤ تے ژدا بوہتا استعمال ہوندا اے۔ ہمارے نوں مہاڑے، چاچے نوں چاچو، دانوں نا، پترنوں پتر آکھدے نیں۔

12- چھاچھی

دریائے جہلم تے دریائے سندھ وچکار پوٹھوہار دے کجھ علاقیاں وچ چھاچھی بولی جاندی اے۔ چھاچھی اُتے ہندکو تے پوٹھوہاری دا چوکھا اثر اے، جیویں۔

کتھے جلنے او۔۔۔ جتا کھلتا اے۔ وغیرہ۔

☆☆☆

پنجابی زبان اُتے دوجیاں زبانناں دا اثر

پنجابی زبان دا چھوکر

پنجابی زبان دا مذہ کدوں تے کتھوں بچھا؟ ایس زبان نوں بولن والے کون لوک سن؟ اوہ کتھوں دے دستیک سن؟ پنجابی نے کیہوے کیہوے مرطے تے منزلاں طے کیتیاں تے زبان دا درجہ کیوں حاصل کیتا؟ نالے کس کس زبان توں اثرات قبولے؟ تے کیوں؟ اک ادبی زبان بن کے سامنے آئی؟ ایہہ ایہو جیسے سوال نہیں جینناں دا حالے تیک کوئی تسلی بخش تے حتمی جواب سامنے نہیں آیا۔ ہر اک ماہر لسانیات نے اپنی اپنی سوچ، کھوج تے ہت موجب ایہناں سوالاں دے جواب دتے نہیں پر کسے جواب نوں مکمل، حتمی تے آخری نہیں آکھیا جاسکدا۔

جویں بابا بدھ سنگھ نے تن کتاباں لکھیاں نیں۔ پریم کہانی، بنیہا بول تے ہنس چوگ۔ اوس نے پنجابی زبان دے مذہ بارے پریم کہانی وچ ارج لکھیا

اے:

”پنجابی زبان دا جسم سنسکرتی اے پر ایہد الباس بدلدا رہیا اے، جدوں سنسکرت وگزی تے پراکرت بنی تے اپ بھرنش تے اوہدے بعد پنجابی بن گئی۔“

بنارس داس جین نے ”پنجابی زبان تے اوہد لٹریچر“ کتاب لکھی۔ جیہدے وچ دیسا پئی پنجابی زبان نے سنسکرت وچوں جنم لیا۔ اوہناں نے لکھیا

اے پئی:

”چار ہزار سال پہلے ایتھے آریا آئے۔ ایہناں دے نال آریا تہذیب تے سنسکرت زبان وی ایتھے پھیلدیاں کہیاں تے مقامی زبان نے دراوڑی داروپ دھار لیا تے فیر 1000 ق م تے 600 ق م دے درمیانی عرصے وچ سنسکرت زبان پراکرت وچ بدل گئی تے ایہدے بعد پنجابی زبان نے ہُن دی شکل اختیار کر لئی۔“

بنارس داس جین دے ایس بیان وچ بوہت ساریاں بھٹلاں نیں۔

پہلی بھٹلا ایہہ اے پئی آریا ہندوستان وچ 1500 ق م توں 1000 ق م دے عرصے وچ داخل ہوئے۔ اوہناں توں پہلاں ایتھے دراوڑ آباد سن۔ اوہناں نے ہڑپہ، موہنجوداڑو، کوٹ ڈیجی تے امرتال ورگے وڈے وڈے شہر آباد کیتے تے اوہ دراوڑی زبان بولدے سن۔ دراوڑی زبان دے کئی لہجے (Dialects) سن جینناں وچوں اک لہجہ براہوی حالے تیک بلوچستان وچ بولیا جاند اے۔

آریا دے ہندوستان وچ آؤن مگروں بوہت سارے دراوڑ جنوبی ہندوستان ول ہجرت کر گئے۔ ایس لئی مگھرات، کاشیاواڑ، احمد آباد، بیجاپور، گوکنڈہ دے علاقیاں وچ حالے وی دراوڑی زبان دے لہجے تامل، ملیالم، تیلنگو، تسلیگو، کنٹری وغیرہ بولے جاندے نیں۔ اوہناں وچ ادب تخلیق ہوندا اے نالے معیاری فلماں وی بن دیاں نیں۔

آریا جس سے پنجاب یا ہندوستان وچ داخل ہوئے اوس ویلے دراوڑی تہذیب عروج اُتے سی۔ اوہ شہر تے بستیاں آباد کرن توں علاوہ کھیتی باڑی کردے سن، گندم دے ذخیرے جمع کردے سن۔ تے میسوپوٹیمیا (عراق) نال تجارت وی کردے سن۔ چولستان وچ دراوڑ قلعہ اوہناں دی یادگار نشانی حالے تیکر موجود اے۔

آریا نے پنجاب وچ قیام کیتا تے اپنی مقدس کتاب رگ وید مرتب کیتی۔ اک گویز موجب ایس کتاب وچ دوسو پنڈتاں دا کلام شامل اے جیہڑا دوسو ورہیاں وچ مرتب کیتا گیا۔ رگ وید دی زبان نوں ویدی آکھیا جاندا اے۔ ایہو ویدی زبان آریاواں دی زبان سی۔ جیہدے وچ مقامی بولیاں دے الفاظ وی شامل ہو گئے تے اک نویں زبان وجود وچ آؤندی چلی گئی۔

آریا وسطی ایشیا توں آئے سن ایس لئی اوہناں دے رنگ گورے چنے سفید سن۔ اوہ اُچے لے قد تے مضبوط جسم دے مالک سن۔ اوہناں دے مقابلے وچ ایتھوں دے وسنیک دراوڑ کالے رنگ تے چھوٹے قد دے سن۔ آریا نوں اپنی برتری دا شدید احساس سی ایس لئی اوہناں نے چار طبقاتی نظام دی نیہہ رکھی۔ پہلا طبقہ برہمن (پنڈتاں) داسی جیہڑے پوجا پاٹ کردے سن، مذہبی رسومات ادا کردے سن، شادی ویاہ تے جیون مرن دیاں رسماں ادا کردے سن تے تعلیم تے تدریس دے فرائض وی انجام دیندے سن۔ دو ج طبقہ کھشتری سی۔ اوہناں دا کم ملک وچ امن امان قائم کرنا، سرحداں دی حفاظت کرنا، چوراں، ڈاکو نوں پھڑنا سی۔ تریجیا طبقہ ویشی سی۔ اوہناں دے سپرد لین دین، تجارت، حساب کتاب سی۔ چوتھا طبقہ شودر اکھواندا سی۔ ایہہ کمی کمین، مزارع، نوکر چاکر، خدمت گاراں دا طبقہ سی۔ ایس طبقے وچ اوہ دراوڑ شامل سن جیہڑے پنجاب وچ ای رہ گئے سن تے آریاواں نے اوہناں نوں مار گٹ کے غلام بنا لیا سی۔ آریا نے رگ وید مگروں کئی سو سالوں وچ بجر وید، اتھرو وید تے شام وید لکھے جیہناں وچ بھجن، پنڈ و نصح، عبادات لین دین، رسومات، اخلاقی تعلیم وغیرہ موجود نیں۔ آریاواں نوں خیال آیا پئی ایتھوں دے وسنیک نالوں ساڈی نسل اُچی تے اعلیٰ اے پر ایس اوہوزبان بولدے ہاں جیہڑی ایتھوں دے وسنیک کمی کمین شودر تے دلت بولدے نیں۔ ساڈی زبان ایہناں توں اعلیٰ تے مقدس ہونی چاہیدی اے۔ ایس طرح اوہناں نے سنسکرت زبان ایجاد کیتی تے اوس نوں اُچے طبقے دے لوکاں تیک محدود رکھیا۔ سگوں ایتھوں تیک پئی جے کوئی پنڈت سنسکرت زبان وچ منتر پڑھدا ہوندا تے کوئی شودر اوہ منتر سن لیندا تے پنڈت نوں بڑی کوڑ چڑھدی تے اوہ کجھن لگ پیندا پئی ساڈی مقدس زبان سنسکرت بھر شٹ ہو گئی اے۔ ایس لئی اوس شودر دے کناں وچ سیسہ پگھلا کے پادتا جاندا۔ ایس طرحاں سنسکرت اک محدود زبان بن کے رہ گئی۔ پر سنسکرت دے کجھ الفاظ مقامی بولیاں وچ ضرور شامل ہو گئے تے مقامی بولیاں دے الفاظ سنسکرت دا حصہ بن گئے۔

اتھے ایسے لفظاں دی اک فہرست دتی جاندی اے جس توں آسانی نال گویز لایا جاسکدا اے پئی سنسکرت نے کتھوں تیک اردو تے پنجابی نوں متاثر

کیتا۔

سنسکرت	فارسی	اردو	پنجابی
ماتر	مادر	ماں	اماں
پتا	پدر	باپ	پپو
بھراتر	برادر	بھائی	بھرا
دوتتر	دختر	بٹی	دھی
اکشی	چشم	آنکھ	اکھ
دانت	دندان	دانت	دند
پہ	پا	پاؤں	پیر
چرمن	چرم	چمڑا	چم
شش	شش	چھ	چھ
سپت	ہفت	سات	ست

پاٹھ	خواندن	پڑھنا	پڑھنا
لکھ	نوشتن	لکھنا	لکھنا
دو	دو	دو	دو
راجن	سربراہ	راجہ	راجہ
دوار	در	دروازہ	بوہا

محمد آصف خاں آکھدے نیں:

”پہلاں ویدی بولی سی۔ فیروہ دے وچوں سنسکرت زبان نے جنم لیا۔ لکھاریاں دی وڈی گنتی ایس نظر یے دے حق وچ اے۔ کجھ تاں ایس پاروں ایہناں بولیاں وچ ویدی تے سنسکرت دے چوکھے لفظ لہجہ دے نیں تے کجھ ایس پاروں پئی پراکرتاں بارے جنیاں وی کتاباں پرانے پنڈتاں نے لکھیاں نیں، اوہناں وچ ایس نظر یے نوں دہرایا گیا اے پئی ویدی زبان وچوں سنسکرت زبان پیدا ہوئی تے سنسکرت وچوں دو جیاں ہووڑاں تاں نکلیاں نیں۔“

عین الحق فرید کوٹی دا نظریہ محمد آصف خاں دے نظریے توں وکھراتے مختلف اے۔ اوہناں دا خیال اے پئی آریا اپنے آپ نوں مقامی وسنیکاں توں اعلیٰ تے اُچا سمجھدے سن۔ کیوں جے دراوڑ تے منڈا قبائل دے مقابلے وچ اوہناں دے رنگ گورے، قد لمبے تے جتے طاقت ورسن۔ اوہناں نے اپنی وکھری زبان ایجاد کیتی، جیہداں سنسکرت رکھیا تے اوس نوں اپنی مذہبی تے مقدس زبان دا درجہ دتا۔ ایس لئی اوس زمانے وچ سنسکرت مقدس زبان سمجھی جاندی سی جس نوں بولن، پڑھن تے لکھن دا حق صرف تے صرف آریا نوں حاصل سی۔

پنجاب دے پرانے وسنیک دراوڑ تے منڈا قبائل اپنیاں اپنیاں بولیاں بولدے سن جیہناں نوں پراکرت آکھیا جاندی سی۔ اوہناں پراکرتاں وچ ماگدھی، مہاراشٹری، شورسینی، پشچی، برج بھاشا تے کھڑی بولی شامل سن۔ اوہناں وچوں سب توں مقبول پراکرت پشچی سی جیہڑی پشچہ دے وسیع علاقے وچ بولی جاندی سی تے سمجھی جاندی سی۔ ایس بولی دی نسبت نال اک زمانے وچ پنجاب دا ناں پشچہ مشہور ہو گیا سی۔

عین الحق فرید کوٹی دا خیال اے پئی صدیاں لگھن مگروں پشچی پراکرت وچوں پالی، پنجابی تے کشمیری بولیاں نے جنم لیا۔ ایہناں وچوں پالی نے ترقی کیتی تے زبان دا درجہ حاصل کر لیا۔ کیوں جے ایہہ بدھ مت دی زبان سی۔ بدھ مت دا پرچار پالی زبان وچ کیتا گیا تے بوہت سارا ادب ایس زبان وچ لکھیا گیا۔ ایہتوں تیک پئی نیکسلا یونیورسٹی پالی زبان دی وڈی درس گاہ سی۔ ایس زبان نے اوس زمانے وچ تعلیم یافتہ طبقے دی زبان دا درجہ حاصل کر لیا سی تے ادبی تخلیقات ایس زبان وچ لکھیاں جاندیاں سن۔

پالی زبان نے پنجاب دی دھرتی اُتے جنم لیا سی ایس لئی اوہدے وچ پنجابی بولی دے لفظاں دا شامل ہو جانا اک فطری گل سی۔ پنجابی زبان دے بہت سارے الفاظ پالی زبان وچ استعمال ہوندے سن۔ جیویں۔

پالی	پنجابی	اردو
تواں کتھا وساسی	توں کتھے وسناں ایں	تو کہاں رہتا ہے
آہاں کولہبا نگرے وساسی	میں کولہونگری رہندا ہاں	میں کولہونگرے رہتا ہوں
کتھاں تواں کمنا کروسی	توں کتھے کم کردا ایں	تو کہاں کام کرتا ہے
ایتھو تواں کوہیں گھی	ایہتھوں توں کتھاں گھی	یاں سے تو کہاں جائے گا

لسانیات دے ماہرین دا اک نظریہ اے پئی دراوڑاں دے پنجاب وچ آؤن توں پہلاں استھے منڈا قبائل آباد سن۔ اوہناں وچ سنھتال، کول بھیل، ساورا تے کوروا قبیلے شامل سن۔ اوہ جیہڑی زبان بولدے سن اوس نوں منڈاری یا منڈا زبان آکھیا جاندا اے۔ اوس وچوں پنجابی زبان نے جنم لیا۔ جوہیں منڈاری زبان دے الفاظ پنجابی وچ ورتے جاندے نیں۔

پنجابی	منڈاری	پنجابی	منڈاری
مائی	مائی	نانا	نانا
مُنڈی (بسر)	مُنڈی	نانی	نانی
کنڈ	کنڈ	ماما	ماما
کھری	کھری	سالا	سالا
نتھ	نتھ	سالی	سالی
دھیا	دھیا	مُنڈری	مُنڈری
ڈالا	ڈالا	چھٹا	چھٹا
ڈانگ	ڈانگ	پٹی	پٹی
ڈنڈا	ڈنڈا	سوٹا	سوٹا
دھ	دھ	بلم	بلم
کاجل	کاجر	پوٹا	پوٹا
چیرا	چیرا	لہنگا	لاہنگا
چینی	چینی	ہانڈی	ہانڈا
وکھرا	بکھرا	ٹنڈ	ٹینڈ

عین الحق فرید کوٹی نے ایسے لفظاں دی اک لمی چوڑی فہرست اپنی کتاب ”اردو زبان کی قدیم تاریخ“ وچ دتی اے جیہڑے منڈاری تے پنجابی زبان وچ ساآجھے ورتے جاندے نیں۔

تاریخاں وچ درج اے پئی ایہہ منڈا قبائل ایہوں دے قدیم و سنیک آسٹریک قبائل نالوں زیادہ ترقی وندتے مہذب سن۔ ایہہ لوہے دے ہتھیار ورتدے سن تے جھونپڑیاں بنا کے رہندے سن تے کپڑے دی لنگوٹی بھندے سن۔ اوہناں دیاں زنانیاں سارا جسم بنگا تے صرف ستر ڈھکدیاں سن۔ ایہہ لوک جانوراں دا گوشت اگ تے بھن کے کھاندے سن۔

اوہناں مگروں اک لمیرے عرصے بعد بحر روم توں اک نسلی گروہ ایدھر آنکلیا۔ اوہناں نوں دراوڑ آکھیا جاندا سی۔ اوہناں نوں منڈا قبائل نے روکیا۔ ایس طرح دوہاں گروہاں وچکار جنگ ہوئی۔ دراوڑ بوہتے طاقتور سن نالے کتری وچ وی ودھ سن۔ اوہناں نے منڈا قبائل نوں مار کے ایہوں نسا دتا، جیہڑے استھے رہ گئے اوہناں نوں اپنے وچ شامل کر لیا تے غلام بنا لیا۔

دراوڑ چنگے مہذب تے ترقی وند سن۔ اوہ کھیتی باڑی کردے سن، گائے بیل وی پال دے سن، بھھاں گاواں دا دُدھ استعمال کردے سن۔ اوہناں دے عبادت خانے نہیں سن۔ کھلیاں تھانواں اتے عبادت کردے سن۔ اوہ سپ، درخت تے شولنگ دی پوجا کردے سن۔ اوہ دراوڑی زبان بولدے سن، جیہدیاں شاخاں تامل، ملیالم، گوڈی، کنٹری، کوٹی، تیلنگو، گولامی، کرنخ تے بلتی تے براہوی اج وی بولیاں جاندی نیں۔ ہندوستان دے جنوبی علاقیاں وچ تامل، ملیالم تے کنٹری چنگیاں مقبول تے ترقی وند زبانوں نیں۔

دراوڑاں نے جدوں پنجاب وچ پکی دسوں اختیار کر لئی تے منڈا قبائل نال اوہناں دامیل جول ودھیا سگوں لین دین تے آپوں وچ رشتے ناتے وی ہوئے۔

دوہاں توہاں نے اک دوہے نوں لسانی، معاشرتی، سماجی تے تہذیبی طور تے متاثر کیا۔ دراوڑی زبانوں وچ منڈاری زبان دے لفظاں دی موجودگی ایس گل دا واضح ثبوت اے پئی اوہناں دا اک دوہے نال چوکھامیل ملاپ سی۔

استھے دراوڑی زبان دے اوہناں لفظاں دی فہرست پیش کیتی جاندی اے جیہڑے دراوڑی زبان توں پنجابی وچ داخل ہوئے تے فیہ پنجابی دا ای حصہ بن گئے۔

دراوڑی	پنجابی	اردو
اماں	اماں	اماں
اپا	ابا	باپ
آپا	آپا	بڑی بہن
مامن	ماما	ماموں
بیاگا	ویاہ	بیاہ
پگا	پگ	پگڑی
پٹو	پٹ	ریشم
لتر	لتر	جوتے
گانی	گانی	ہار
کنگن	کنگن	کنگن
کڑگا	کڑا	کڑا
بالے	والے	بالی
کنو	کننا	کوئنا
پوچو	پوچنا	لیپنا
تولو	دھونا	دھونا

عین الحق فرید کوٹی نے دلیلاں نال ثابت کیا اے پئی پنجابی زبان دا منبع سنسکرت نہیں سگوں منڈاری تے دراوڑی زبانوں نیں۔ اوہناں نے پنجابی زبان دا سنسکرت توں نکلن دا نظریہ غلط قرار دتا اے کیوں جے سنسکرت دالسانی ڈھانچا تے صرف ونحو پنجابی زبان نالوں اکا ای وکھرے نیں۔ سگوں پنجابی زبان دی گریہ تے لسانی ڈھانچہ بڑی حد تک دراوڑی زبان نال ملد اجلد اے۔

ایہہ اک فطری عمل اے پئی جیہڑی زبان رائج ہوندی اے اوہدے اندر ای اک نوں زبان اپنا سفر شروع کر دیندی اے فیراوہ ہولی ہولی عوام وچ مقبول ہوندی جاندی اے تے صدیاں گزرن مگروں اوہ زبان اپنا اک وکھارو پ اختیار کر لیندی اے۔ جدوں اوہدے وچ ادب دی تخلیق دانڈھ بچھد اے تے اوہ زبان دے درجے اُتے براجمان ہو جاندی اے۔

لسانیات دا دو جا اصول ایس طرح اے پئی جدوں دو زبانوں آپو وچ ملدیاں نیں تے اوہناں دے ملاپ نال ترتیبی زبان وجود وچ آ جاندی اے۔

ایس اصول دے مطابق جدوں منڈاری تے دراوڑی زبانوں دا آپو وچ میل جول ہو یا تے اک نوں بولی پیدا ہوگی جس نوں پشاپچی بولی یا پراکرت داناں دتا گیا۔ اوس زمانے وچ پنجاب نوں پشاپچہ آکھیا جاندا سی ایس پاروں اوس بولی داناں پشاپچی پئے گیا۔

ڈاکٹر سنیتی کمار چیٹر جی نے اپنی کتاب The Origin Development of Bengali language وچ لکھیا اے پئی آریا جدوں اتھے آئے تاں پنجاب توں لے کے بنگال تاں منڈا تے دراوڑی قبیلیاں دی وسوں سی۔ ایس وسوں دے پتہ ہون دے باوجود اج ایس پکا تھتھا ایہہ نہیں آکھ سکدے کہ منڈاری تے دراوڑی زبانوں نے سانوں کیہہ دتا اے تے کیہہ لیا اے۔

آریاواں دے آون مگروں ایہناں وچوں کجھ لوک ایتھوں ٹر گئے تے اگانہہ جا کے آباد ہو گئے۔ کجھ اتھے ای وسدے رہے۔ ویدی زبان وچ ایہناں دے کیہڑے کیہڑے لفظ رل گئے۔ اج ایہہ نتارا کرنا اوکھا ای نہیں سکوں ناممکن وی اے۔

ایس دے باوجود سنیتی کمار چیٹر جی نے کجھ لفظاں دی اک لمیری فہرست دتی اے جیہڑے منڈاری تے دراوڑی زبانوں توں پشاپچی یا پنجابی وچ شامل ہوئے۔

آریا

دراوڑاں دے پنجاب وچ آون توں کوئی تن ساڈھے تن ہزار سال بعد وسطی ایشیا توں اک قوم سندھ تے پنجاب دے علاقیاں وچ داخل ہوئی جس نوں آریا آکھیا جاندا اے۔ آریا مختلف گروہاں تے قبیلیاں دی شکل وچ 1500 ق م توں لے کے 1000 ق م تیک ہندوستان وچ داخل ہوندے رہے۔ اوہناں نوں ست دریاواں دی ایہہ دھرتی بوہت پسند آئی تے اوہ اتھے ای آباد ہو گئے۔ اوہ بھھیڈاں، بکریاں، گاوں تے گھوڑے پال دے سن تے ٹر دی و انساناں وانگوں ہری بھری چراگا ہواں دی دیکھ بھال وچ سفر کر دے رہندے سن۔ ایہہ لوگ دراوڑاں دے مقابلے وچ غیر مہذب، اجڈ تے جانگلی سن۔ آریاواں دی زبان ویدک سی جیہڑی اج وی رگ وید دی شکل وچ موجود اے۔

آریا مضبوط جسم، طاقت ور تے جنگ جو سن۔ اوہناں نے جنگ وچ دراوڑاں نوں شکست دتی تے بوہت سارے دراوڑ پہلاں شمالی ہندوستان تے فیر دکھنی ہندوستان ول نس گئے۔ جیہڑے پنجاب وچ رہ گئے، آریاواں نے اوہناں نوں غلام بنا لیا تے اوہناں دا کھرا طبقہ شودر بنا دتا۔

پروفیسر جسٹی (Justi) نے لکھیا اے:

”وادی سندھ میں داخل ہونے والے آریا قبائل کی تعداد یہاں کے اصلی اور مقامی باشندوں کے مقابلے میں بہت کم تھی۔ ان کے ساتھ عورتیں بھی بہت تھوڑی تھیں۔ انھوں نے بعد میں یہاں کی مقامی عورتوں سے شادیاں رچائیں۔“

دراوڑی زبان دے ماہر رابرٹ کالڈویل (Robert Caldwell) دا بیان اے:

”آریاواں دے اتھے آون توں پہلاں اتھوں دے وسنیکاں دی گنتری بوہت زیادہ سی۔ اوہناں دے مقابلے وچ آریا بوہت گھٹ سن فیروی آریاواں نوں فتح حاصل ہوئی۔ فیرا کہ مدت مگروں دونوں قوماں آپوں وچ گھل مل گیاں۔“

مقامی لوکاں نے آریاواں دیاں رسماں، ریتاں، رواجوں تے رہتل بہتل دے طریقیاں نوں اپنا لیا پر مقامی وسنیک گنتی وچ بہت زیادہ سن ایس لئی اوہناں دیاں رسماں، ریتاں، مذہب تے تہذیب نے آریاواں اُتے چوکھا اثر قائم کیتا۔

ایہہ وجہ اے پئی ویدان دی زبان اُتے مقامی بولیاں دے بوہتے اثرات دکھالی دیندے نیں۔ جویں پنجابی زبان وچ وی استعمال ہون والے دراوڑی زبانوں دے الفاظ ملدے نیں۔ جویں:

دراوڑی	پنجابی	دراوڑی	پنجابی
امبڑی	امبڑی	تایا	تایا

ان	ان	ان	روٹی	روٹی
ہانڈی	ہانڈی	ہانڈی	کوڑا	کوڑا
آری	آری	آری	کرنڈی	کرنڈی
تند	تند	تند	ڈور	ڈور
چٹا	چٹا	چٹا	گجرا	گجرا
موتی	موتی	موتی	مال	مال
موچی	موچی	موچی	پنجا	پنجا
کباڑی	کباڑی	کباڑی	آپا	آپا

ایس طرح دوہاں قوموں دے بوہت سارے الفاظ آپوں وچ رل مل گئے پر مقامی بولی بولن والیاں دی گنتری ودھسی تے مقامی شیواں دے ناں وی مقامی زبان وچ ای سن ایس لئی مقامی زبان داپلہ بھاری رہیا۔ ایہناں دوہاں زبانوں دے آپوں وچ ملن نال اک نویں بولی نکھڑدی چلی گئی جیہڑی اگانہہ چل کے پشچی تے فیر پنجابی اکھوان لگ پئی۔ جس سہ دراوڑاں تے آریاواں دیاں زبانوں مل گئیاں تے آریا نوں خیال آیا پئی اسان نسلی اعتبار نال اعلیٰ قسم دے لوک ہاں ایس لئی ساڈی زبان وی اعلیٰ تے اُچی ہونی چاہیدی اے۔ ایس طرح ساڈی وکھری شناخت قائم رہ سکدی اے۔ فیر اوہناں نے اپنی وکھری زبان سنسکرت بنائی۔

سنسکرت

لسانیات دے ماہرین دا خیال اے پئی سنسکرت نے ہند آریائی بولیاں وچوں جنم لیا۔ کیوں جے اوس زمانے وچ ویدی بولی دے دور وچ سن۔ اک روپ بول چال داسی جیہڑا ویلا لکھن پاروں تے مقامی اثرات پاروں بدلدا جارہیا سی۔ دو جا ادبی روپ سی جیہڑا سارے ہندوستان وچ ترقی کر رہیا سی۔ پنجاب توں بنگال تائیں تے کشمیر توں دکھن تائیں ویدی ادبی روپ پھیل رہیا سی۔ ایس ادبی روپ نوں باضابطہ بناؤن لئی اک گریمر دان پانپنی نے سنسکرت دی گریمر دی کتاب لکھی جس دا ناں اشٹادھائی سی۔

ایس طرح ادبی ویدی بولی دا ناں سنسکرت رکھ دتا گیا۔ ایہہ زبان پنڈتاں، برہمنوں تے پروہتاں تیکر محدود سی۔ ایس زبان وچ صرف بھجن، شلوک، منتر تے دعائیہ کلمات لکھے جاندے سن۔ کسے غیر آریا بندے نوں سنسکرت پڑھن، بولن تے سنن دی اجازت نہیں سی۔

سنسکرت دے معنی نیں مانجی، سنواری ہوئی بولی یعنی ایس زبان نوں بناؤن، سنوارن تے ادبی روپ دین تے نالے بھجن تے منتر لکھن وچ صدیاں لگ گئیاں۔ ایس احتیاط دے باوجود سنسکرت زبان غیر آریائی بولیاں توں اپنا دامن نہ بچا سکی۔ کدھرے نہ کدھرے اوہناں بولیاں دے الفاظ سنسکرت وچ دکھالی دے جاندے نیں۔

عین الحق فرید کوٹی نے جیسے لفظاں دی اک فہرست اپنی کتاب وچ پیش کیتی اے۔ نالے دسیا اے پئی کئی سانجھے الفاظ اردو، سنسکرت، فارسی تے یونانی زبانوں وچ درتے جاندے نیں۔

پراکرت

جس زمانے وچ سنسکرت ادبی روپ دھار چکی سی تے اک مخصوص طبقے دی زبان بن چکی سی اوس زمانے وچ عوام جیہڑیاں بولیاں بولدے سن، اوہناں نوں پراکرت آکھیا جانداسی۔ پراکرت دا مطلب اے مڈھ قدیم دی بولی یعنی قدرتی زبان۔ سنسکرت وچ لفظ ”پراکرتی“ دے معنی نیچر (فطرت) اے تے

ایہہ بولیاں نیچرل (قدرتی) سن ایس پاروں ایہناں نوں پراکرتاں آکھیا گیا۔ پراکرتاں بوہت زیادہ سن پرایہناں وچوں پالی، دورینی، مہاراشٹری، ماگدھی، پشاپچی، چولیکاپشاپچی، باہلیکی، شاکاری، چنڈالی، شاہری، آبیھریکی تے شاگی زیادہ مشہور سن۔

بدھ مت دے پیروکاراں نے پالی پراکرت نوں اپنی زبان بنا لیا تے ایہدے وچ اپنے مذہب دا پرچار شروع کردتا۔ مہاراجہ اشوک دے زمانے وچ سنو پاتے ہوئے عمارتاں تے عبادت گاہواں اُتے پالی زبان لکھی ہوئی لکھی اے۔

اک نظر یہ مشہور اے دوآبہ گنگا جمن وچ شورسینی پراکرت دارواجی۔ ایس پراکرت نوں بوہت مقبولیت حاصل ہوئی۔ ایس پراکرت وچوں اگانہہ سندھی، مغربی پنجابی تے کشمیری زبان نے جنم لیا۔ ایس لئی پنجابی زبان دا اصل منبع شورسینی پراکرت اے۔ پنجابی وچ دو چشمی ”ھ“ والے الفاظ سنسکرت توں لئے گئے نیں۔ جیویں، بھ، جھ، دھ، ڈھ، گھ وغیرہ نیں۔ ایس لئی بھانڈے، جھاڑو، دھی، ڈھول، گھر وغیرہ الفاظ سنسکرت توں لئے گئے نیں پرایہہ الفاظ پنجابی دیاں اصل اوازاں نوں ظاہر نیں کردے۔ مثال دے طور تے لفظ گھوڑا لکھیا جاندا اے، پر بولن ویلے گھ دی آوازاں ک تے گ دی درمیانی آواز نال بولیا جاندا اے۔ البتہ پنجابی دے لہندی لہجے وچ اوس نوں گ دی صحیح آواز نال گھوڑا ای بولیا جاندا اے۔ ایس طرح دیاں آوازاں پنجابی زبان وچ موجود نیں۔ اوہ چونکہ مانگت آوازاں نیں ایس پاروں پنجابی دے لفظاں نوں صحیح اُچارن وچ رکاوٹ ثابت ہوندا نیں۔

کچھ لوکاں دا خیال اے پئی پنجابی دے لفظاں نوں صحیح اُچارن لئی گورکھی رسم الخط موزوں اے۔ پر حقیقی گل ایہہ اے پئی گورکھی وچ وی اوہناں آوازاں دی تھوڑا جیہڑیاں پنجابی دے کچھ الفاظ صحیح اُچارن وچ مدد دے سکدیاں نیں۔

پہلاں ذکر کیتا گیا اے پئی بدھ مت دے زمانے وچ پالی پراکرت نوں چوکی اہمیت حاصل سی تے ایہہ بولی پنجاب وچ خاص طور تے بڑی مقبول سی۔ ایس لئی جس سے پنجابی بولی ترقی دیاں منزلاں طے کر رہی سی، پالی پراکرت نے وی اوہدے اُتے اثرات مرتب کیتے تے پالی پراکرت دے بوہت سارے الفاظ پنجابی وچ شامل ہو گئے۔ سلیم خاں گئی تے اپنی کتاب پنجابی زبان دا ارتقاء وچ لکھیا اے:

”پالی مہاتما بدھ دیاں تعلیماں دی زبان سی۔ کابل وی اشوک دے ماتحت سی تے اوہدی ہلاشیری اُتے ٹیکسلا چوں بدھ مت دے مبلغ آ لے دوالے کھنڈ کے بدھ مت دا پرچار کردے سن۔ ایہہ اوہ زمانہ اے جد پالی زبان نوں پنجاب وچ حدوں ودھ ترقی ملی۔ پوٹھوہار دی مقامی زبان ایس توں پہلے سنسکرت نال وسیعی تعلق قائم کر چکی سی تے ویدی تے سنسکرت دے کئی لفظ پوٹھوہاری وچ آ گئے سن جیہڑے انج وی سانوں اچھنا، گھننا دی شکل وچ مملدے نیں۔

سنسکرت دے بعد پالی نال وسیعی تعلق ہو یا تے اوہدے بعد زبان نوں جس وچ ویدی سنسکرت تے پالی دے کئی لفظ رچ مچ گئے سن، برہمنان، پنڈ تے پروہتاں نے پشاپچی دانان دتا۔ سنسکرت وچ پشاپچی اوہ لوک سن جیہناں بارے ایہہ مشہور کیتا گیا پئی اوہ وحشی، اُجڈ، کھر درے تے کچا گوشت کھان نیں تے ایہناں دی زبان پشاپچی (گندے تے پلچھ لوکاں دی کھر درے تے گندی زبان) اے۔

پشاپچی اوہ زبان سی جیہڑی پوٹھوہار دے لوک منڈا تے دراوڑ قبلیاں دے آؤن توں پہلاں بولدے سن۔ پالی دے کچھ لفظ اتھہ دتے جانے نیں جیہڑے پنجابی وچ داخل ہو کے اوہدا حصہ بن گئے۔

پالی	پنجابی	اردو
سنگ	سنگ	سینگ
دودھ	دُدھ	دودھ
سٹھ	سٹھ	ساٹھ
ڈٹھا	ڈٹھا	دیکھا

سیپ	ہسی	ہسی
آگے	اگے	اگے

ایرانی کتاباں تے تاریخاں موجب ایران دے ہخامنشی خاندان دے بانی بادشاہ کورش (558 ق م تا 530 ق م) نے ایس علاقے (پنجاب) نوں فتح کر لیا تے ایس داناں سر زمین صدگاؤ (ثت گو) رکھیا۔ اوہناں نے ایہتھوں دی مقامی زبان پنجابی اتے فارسی زبان دے اثرات مرتب کیے ایس لئی اچ وی 30 فی صد فارسی الفاظ پنجابی وچ ورتے جاندے نیں۔

ایرانیوں مگروں 326 ق م وچ سکندر اعظم اپنیاں فوجاں نال پنجاب وچ داخل ہو یا۔ اوہدا گورنر سلوکس کئی ورہیاں تیکر سیالکوٹ نوں راجدھانی بنا کے پنجاب اتے حکومت کردارہیا۔ اوس زمانے وچ لوکاں نے آرامی، خروشتی تے یونانی رسم الخط تے زباناں سکھیاں تے بوہت سارے الفاظ پنجابی زبان دا حصہ بن گئے۔ 320 ق م وچ چندر گپت موریا نے اپنی قوم نوں کٹھیاں کر کے وڈی فوج بنائی تے یونانیاں نوں ہندوستان وچوں کڈھ دتا۔ 712ء وچ محمد بن قاسم سندھ وچ داخل ہو یا۔ اوہدی زبان عربی سی۔ اوہدے نال آؤن والے علما نے عربی وچ اسلام دی تبلیغ کیتی۔ ایس طرح عربی زبان نے پنجابی زبان نوں متاثر کیتا۔

1021ء وچ محمود غزنوی نے پنجاب فتح کیتا۔ 1526ء وچ ظہیر الدین بابر نے ہندوستان وچ مغلیہ سلطنت دی بنیاد رکھی۔ ایس طرح فارسی تے ترکی زباناں نے وی پنجابی نوں متاثر کیتا۔ ایس لئی پنجابی وچ بیشتر الفاظ فارسی توں لئے گئے نیں۔ جویں دعویٰ، مدعی، مدعا علیہ، استغاثہ، عدالت، انصاف، عدل، منکھ سکی، بیجانہ، خریدار، فروخت کنندہ، تھانیدار، چوکیدار، تحصیلدار، انبار، اختیار تے اسام فروش سمیھے فارسی دے الفاظ نیں۔

ایسے طرح وضو، صلوة، بخشش، اللہ، قرآن، خیرات، خطبہ، حج، زکوٰۃ، عشر، قوم، نبی، رسول عربی الفاظ نیں جیہڑے پنجابی زبان وچ شامل نیں لہذا پنجابی زبان مختلف زباناں دے مجموعے داناں اے جیہدا اڈھ منڈاری تے درواڑی زبان توں بچھدا اے۔

☆☆☆

پنجابی ادب دی تاریخ

عبدالغفور قریشی نے 1956ء وچ اک نئی جیہی کتاب ”پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ“ پنجابی زبان وچ لکھی۔ ایہہ تذکرہ نگاری دی اک ونگی سی۔ فیروز جس ویلے 1970ء وچ پنجاب یونیورسٹی وچ شعبہ پنجابی قائم ہویا تے طالب علماں دیاں تدریسی لوڑاں تھوڑاں نوں لکھ رکھ کے عبدالغفور قریشی نے ایسے نئی جیہی کتاب نوں 640 صفحیاں اُتے کھلاردتاتے اوہداناں پنجابی ادب دی کہانی رکھیا۔ ایہہ کتاب اصل وچ مولانا بخش کشتہ دی کتاب ”پنجابی شاعراں دا تذکرہ“ دا چرہ بے پر ایہدے وچ پہلاں اوہناں کتاباں دا مختصر طور تے ذکر کیتا گیا اے۔ جیہویاں ایس کتاب (یعنی ادب دی کہانی) توں پہلاں پنجابی زبان تے ادب بارے لکھیاں جاچکیاں سن۔

مثلاً بابا بدھ سنگھ نے ہنس چوگ (1913ء)، کوئل گو (1916ء)، بنیابول (1925ء)، پریم کہانی (1926ء) لکھیاں۔ پریم کہانی وچ پنجابی دے پندراں (15) چوئیں شاعراں دا حال تے کلام دا نمونہ موجود اے۔ ایس کتاب دی زبان ہندی تے پنجابی رلی ملی اے۔

ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ نے انگریزی زبان وچ ”پنجابی ادب دی مختصر تاریخ“ 1930ء دے نیڑے تیز لکھی تے پنجابی ادب دی تاریخ دا پہلا حصہ 850 توں 1780ء تیک دا دیا اے یعنی پنجابی ادب دا مڈھ 850ء وچ تا تھ جو گیاں توں بچھد اے۔ حافظ محمود خان شیرانی نے 1928ء وچ اُردو زبان وچ اک کتاب ”پنجاب میں اُردو“ دے عنوان نال لکھی جیہدے وچ اوہناں نے دعویٰ کیتا پئی اُردو زبان، پنجابی زبان وچوں نکلی اے تے پنجابی بڑی قدیم زبان اے۔ ڈاکٹر بنارس داس جین نے اک مختصر کتاب ”پنجابی زبان تے اوہدالٹریچر“ 1941ء وچ لکھی۔ اوہناں نے ایس کتاب وچ دیا اے پئی پنجابی پنجاب دے وچکار لے حصے دی زبان اے جس وچ ایہہ علاقے شامل نیں:

کانگرہ، جموں، گجرات، گوجرانوالہ، سیالکوٹ، گورداسپور، امرتسر، لاہور، فیروز پور، منگمری، فریدکوٹ، بہاولپور، بیکانیر، لدھیانہ، ملیر کوٹلہ، سنگرور، ناہہ، ہوشیار پور، کپورتھلہ تے انبالہ وغیرہ نیں اوہناں پہلے پنجابی زبان بارے بحث کیتی اے تے فیرو بیان کیتا اے پئی سکھاں تے مسلماناں دے صوفیاں تے درویشاں نے پنجابی ادب دی ینہہ رکھی۔ پہلاں شاعری فیرو سکھ گوروآں نے نثر دا مڈھ رکھیا۔

محمد سرور نے اُردو وچ اک نئی کتاب لکھی تے ناں رکھیا پنجابی ادب۔ اوہدے وچ پنجابی دے اُگھے شاعراں دا ذکر اے۔ مولانا بخش کشتہ نے 520 صفحیاں دی کتاب ”پنجابی شاعراں دا تذکرہ“ 1960ء وچ لکھی۔ اوہناں نے کتاب دا مڈھ پنجابی بولی توں بنھیا اے۔ تے دیا اے پئی پراکرت دا دور 700 ق م توں شروع ہوندا اے۔

اوہدے گوروں اپ بھرنش یا برج بھاشا دا زمانہ آیا۔ برج بھاشا وچوں پنجابی زبان نے جنم لیا اے۔ اوہناں نے برج بھاشا تے پنجابی دے سانجھے لفظاں دی اک فہرست وی دتی اے جو ہاتھ، ہتھ، آگ، آگ، مانگنا، منگنا، وغیرہ۔ فیرو اوہناں نے پنجابی شاعری دیاں قسماں بکت کوڑا، دوہڑا، کنڈلیاں، سرکھنڈی، غزل، وار، شلوک، چوپائی، کافی، پوڑی دا ذکر کیتا اے تے بابا فرید الدین مسعودی گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ نوں پنجابی دا پہلا شاعر دیا اے۔ ایس تذکرے وچ پنجابی دے 348 شاعراں دا ذکر موجود اے۔

احمد حسین قریشی قلعہ داری نے اُردو وچ اک کتاب ”پنجابی ادب کی مختصر تاریخ“ 1962ء وچ لکھی۔ اوں نے تذکرہ نگاری دا طریقہ چھڈ کے ادبی تاریخ لکھن دا ڈھنگ اپنایا۔ 458 صفحیاں دی ایس کتاب وچ پہلاں پنجابی زبان دے لہجے، فیرو رسم الخط تے فیرو پنجابی نظم دیاں قسماں لکھیاں نیں۔ فیرو پہلا زمانہ 880ء تا 1068ء نوں متھیا اے تے بابا گورونانک نوں پنجابی دا پہلا شاعر دیا اے۔ ایس کتاب وچ پنجاب دے ہر ضلع دے پنجابی شاعراں دا ذکر ضلع وار کیتا اے۔

حمید اللہ شاہ ہاشمی نے اک کتاب ”پنجابی ادب دی مختصر تاریخ“ پنجابی زبان وچ لکھی اے۔ ایہہ 304 صفحیاں دی کتاب 1985ء وچ چھاپے چڑھی۔ ایس کتاب وچ لکھاری نے پہلاں پنجاب داسیاسی پس منظر، پنجابی زبان دی پچھلی کہانی، پنجابی ادب، پنجابی زبان دانثری ادب، پنجاب دے لوک گیت، پنجابی شاعری تے پنجاب دیاں تحریکاں دا ذکر کیتا اے تے دعویٰ کیتا اے پئی پنجابی زبان نے پالی پراکرت وچوں جنم لیا اے۔ فیر پنجابی بولیاں دا ذکر کیتا اے تے پہلا شاعر گورو گورکھ ناتھ نوں مٹھیا اے۔

ڈاکٹر سید اختر جعفری نے اک کتاب ”داستان پنجابی زبان و ادب“ دے ناں نال اردو وچ لکھی۔ ایہہ 487 صفحیاں دی کتاب ادارہ ثقافت اسلامیہ لاہور نے 2013ء وچ شائع کیتی۔ ایس کتاب وچ ”پنجابی زبان کا آغاز“ عنوان پٹھ دیا گیا اے پئی پنجاب دے منڈا قبائل دی منڈاری زبان اصل وچ پنجابی زبان دا ماخذ اے۔ فیر پنجابی دے علاقائی لہجے، رسم الخط دا آغاز، پنجاب دیاں تحریکاں تے اوہناں دے پنجابی ادب اتے اثرات، جویں بھگتی تحریک، سنگھ سبھا تحریک، آریا سماج تحریک، کسان تحریک، تحریک خلافت، غدر پارٹی، کالی لہر، سنٹرل پنجابی سبھا، شہید اہم سنگھ وغیرہ، بیان کیتے نیں پنجابی لوک گیت، پنجابی اصناف سخن، پنجابی نثری اصناف، پنجابی ادب دا آغاز، پنجابی ادب دے ادوار دا ذکر کیتا اے۔ اوہناں نے پنجابی ادب دے چار ادوار قائم کیتے نیں تے پہلا دور 940ء توں 1600ء تک دا دسیا اے اوہناں نے ہر دور دے ادب دیاں خصوصیات بیان کیتیاں نیں تے فیر شاعراں دی حیاتی دے حالات تے کلام دا نمونہ درج کیتا اے تے گورو چرپٹ ناتھ نوں پنجابی دا پہلا شاعر مٹھیا اے۔ اوہدے کلام دا نمونہ وی درج کیتا اے۔

پنجابی زبان تے ادب دیاں ایہناں سمجھناں تاریخاں تے تذکریاں دے مطالعے مگروں سہ ایہہ نکلد اے پئی پنجابی زبان دا ٹھہ منڈاری زبان توں بچھد اے تے منڈاری زبان نوں منڈا قبائل یعنی کول، بھیل تے سننتال بولدے سن۔ اوہناں مگروں پنجاب وچ دراوڑ بچیرہ روم وٹوں آئے۔ اوہ دراوڑی زبان ملایلم، تیلگو، گنٹری، براہوی وغیرہ بولدے سن۔ پنجابی بولی نے اوہناں کولوں وی فائدہ لیا۔ اوہناں مگروں پنجاب وچ آریا آئے۔ اوہناں دی زبان ویدک تے فیر سنسکرت سی۔ پنجابی زبان نے ویدک تے سنسکرت دونوں زبانوں کولوں لایا۔

پراکرتاں وچوں شورینی، پالی تے گدھی مشہور سن۔ پنجابی زبان نے پالی توں زیادہ اثر قبولیا تے اک نویکلی تے من پسند زبان بن کے سامنے آئی۔ فیر ناتھ جو گیاں نے ایس زبان وچ پھشکل شعر آکھے۔ سب توں پہلا گورو چرپٹ ناتھ نے ایس زبان وچ کجھ شعر لکھے۔ جویں:

اندر گندا باہر گندا

توں کیوں بھولیو چرپٹ اندھا

برصغیر وچ مسلمان 712ء وچ محمد بن قاسم نال آئے۔ اوہناں وچوں شاہ شمس سزوار نے پنجابی زبان وچ شعر لکھے۔ ایہہ اسماعیلی فرتے نال سمبندھ رکھدے سن۔ ایہناں دے شعراں نوں گنان آکھیا جاندا اے۔ جویں:

اے سوبھاگا۔ رل بھراواں تینوں وداع کیتا

ہوئے رب دے حوالے سوبھاگا

اے سوبھاگا، جیناں دے کارن کوڑ کماپو

کوئی نہ بنھ سی نال سوبھاگا

پنجابی دا پہلا باقاعدہ شاعر بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ (1188ء تا 1265ء) نوں مٹھیا جاندا اے۔ اوہناں دا کلام شلوک یا دوہڑیاں دی صورت وچ ملدا اے۔ جویں شعراے:

فریدا خاک نہ نندیے خاکوں جیڈ نہ کوئے

چیوندیاں پھراں تلے مویاں اُپر ہوئے

ایس طرح پنجابی شاعری داندھ صوفیانہ شاعری توں بچھدا اے ایس لئی اوہناں مگروں گورونانک، شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ، علی حیدر ملتانی رحمۃ اللہ علیہ بابا بلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ، سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ، حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ ورگے عظیم صوفی شاعر و کھالی دیندے نیں۔ شاہ حسین فرماؤندے نیں:

دبا میرے حال دا محرم توں
توں ہی تاناں توں ہی باناں، سب کجھ میرا توں
اندر توں ہیں باہر توں ہیں روم روم وچ توں
کہے حسین فقیر سائیں دا میں ناہیں سب توں

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نے سی حرفی لکھی جس دا اک بند ایس طرح اے:

ایہہ تن میرا پشماں ہووے میں مرشد دیکھ نہ رجاں ہو
لوں لوں دے مڈھ لکھ لکھ پشماں اک کھولاں اک کجاں ہو
انتیاں ڈٹھیاں صبر نہ آوے ہور کتے دل بھجاں ہو
مرشد دا دیدار ہے باہو مینوں لکھ کروڑاں ججاں ہو

احمد حسین قریشی قلعہ داری دا خیال اے پئی پنجابی دے پہلے شاعر بابا گورونانک نیں تے اوہناں دا گرتھ پنجابی ادب دی سب توں مڈھلی کتاب اے جیہدے وچ بابا گورونانک دے 2949، گوروارجن دے 6206، گوروامرداس دے 2522، گورورامداس دے 1730، تے کبیر بھگت دے 1146 شعر باا فرید دے 160 شعر شامل نیں۔ سکھاں دی ایہہ مقدس کتاب ادب وچ انقلاب دی حیثیت رکھدی اے۔ ایہدے وچ مذہبی تے فلسفیانہ نظریات دی ترقی وی موجود اے۔

اورنگ زیب عالمگیر دے زمانے وچ پنجابی وچ فقہی مسائل بیان کرن دا سلسلہ شروع ہو یا۔ مولانا عبداللہ عبدی نے 997ھ وچ رسالہ مہندی لکھیا۔ ایس توں اذتحفۃ الفقہ، نص فرائض، خلاصہ معاملات، انواع علوم، وغیرہ اوہناں دے فقہ بارے رسالے نیں۔

اوس مگروں داستان گوئی دا دور شروع ہو یا جیہدے وچ سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ سب توں وڈے قد آور شاعر و کھالی دیندے نیں۔ فیرجدید دور آیا۔ ایس دور وچ غزل تے نظم دارواج ہو یا تے ایہناں صنفاں وچ بہت کجھ لکھیا گیا اے تے ہن تیک لکھیا جا رہیا اے۔

جٹھوں تیک عبدالغفور قریشی دی کتاب ”پنجابی ادب دی کہانی“ دا تعلق اے، ایہہ کتاب 1972ء وچ عزیز بک ڈپو اوردو بازار لاہور توں شائع ہوئی۔ ایہدے وچ پنجابی ادب دے پٹھ دتے پنج دور دے گئے نیں:

پہلا دور: 580ء توں 1000ء تک

ایہہ پنجابی دی صوفیانہ شاعری دا دور اے جیہڑا بابا فرید توں شروع ہوندا اے تے حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ اُتے ختم ہوندا اے۔ ایس دور دیاں خوبیاں ایس طرح نیں:

- 1- ایس دور وچ پنجابی ادب داندھ بچھیا۔
- 2- لوک گیت، لوک بچراں تے لوک طرزاں وچ شعر، شلوک، باراں ماہے، ستوارے، کافیاں تے سی حرفیاں لکھیاں گئیاں۔
- 3- پنجابی صوفی شاعراں نے پنجابی زبان نوں ترقی تے وسعت دتی۔
- 4- پنجابی زبان وچ فارسی رنگ تے اوس دی مٹھاس دے نال نال ایہدے وچ سوز، اثر تے رس بھردتا۔

5- صوفیاں نے اللہ تعالیٰ نوں مرشد تے رانجھاتے مہینوال کہہ کے پکاریا۔ روح نوں ہیر، سستی تے سوئی دانال دتا۔ عشق دیاں رمزاں دسیاں تے اسلامی تصوف دا پرچار کیتا۔

دو جا دور: 1000ھ توں 1150ھ تک

ایس دور وچ صوفیانہ شاعری دا زور گھٹ گیا تے مذہبی دور دا آغاز ہويا۔ مسلمان عالماں نے اسلام دی تبلیغ دا آغاز کیتا تے شعراں راہیں روزہ، نماز، حج، زکوٰۃ تے دین دے دوجے احکامات بیان کیتے۔ ایس توں اڈندہ ہی کتاباں تے رسالے لکھے۔ مولانا عبداللہ عبدی نے فقہ بارے مختلف رسالے تحریر کیتے۔ قرآن مجید فرقان حمید دیاں تفسیراں لکھیاں گئیاں۔ بالاں دی اسلامی تعلیم لئی پنجابی وچ پکی روٹی، مسی روٹی تے مٹھی روٹی دے ناں نال نکیاں نکیاں کتاباں لکھیاں گئیاں۔ ایس توں اڈ شعراں وچ ایزد باری، اللہ باری، رازق باری، واحد باری تے صفت باری کتاباں لکھیاں گئیاں۔ حاجی نور محمد نے میت نامہ، میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ نے ہدایت المسلمین چوہدری فضل حق نے سیرت الحبیب تے مولوی عبدالکریم جھنگوی نے فقہ دی کتاب نجات المؤمنین لکھی۔

گھینٹا کاسی نے شہادت نامہ امام قاسم، خیر الدین نے قصہ ہاروت ماروت، مولوی روشن دین نے قصہ حضرت ایوب صابر لکھیا۔ ایس توں اڈ ان گنت حلیہ نامے، وفات نامے، مولود نامے، معراج نامے چوہڑی نامے تے نور نامے، لکھے گئے۔

تریجا دور: 1150ھ توں 1200ھ تک

بارھویں صدی ہجری یعنی محمد شاہ دے عہد وچ پنجابی وچ ادب تخلیق کرن دارواج زور پھڑ گیا۔ اوس دور وچ فارسی سرکاری تے درباری زبان سی ایس لئی فارسی ادب دے بوہت سارے تریجے پنجابی وچ ہوئے۔ ایس طرح فارسی زبان دا پنجابی زبان اُتے چوکھا اثر ہويا۔ پنجابی شاعراں نے فردوسی دے شاہنامے تے مثنوی یوسف زلیخا، نظامی گنجوی دے خمسے سامنے رکھ کے اوہناں دی تکنیک نوں اپنایا تے پنجابی وچ قصے لکھنے شروع کیتے۔ ساڈے پنجابی شاعراں نے مذہب، معرفت تے عشق نوں موضوع بنایا۔ سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ توں پہلاں دمودرد اس دمودر، احمد کوی تے شاہ جہان مقبل تے چراغ اعموان قصہ ہیر رانجھا لکھ چکے سن۔

ایس دور دیاں خوبیاں ایس طرح نیں۔

- 1- سید وارث شاہ نے اپنے فن دے زور نال اک عام کہانی نوں عشق والا زوال قصہ بنا دتا۔ اوہناں دی تقلید وچ بوہت سارے شاعراں نے پنجابی وچ قصہ ہیر رانجھا لکھیا۔
- 2- پنجابی زبان وچ بڑی وسعت پیدا ہوئی۔ اوس نوں ٹھیٹھ نکسالی زبان دا درجہ حاصل ہو گیا۔
- 3- بہت سارے پنجابی قصے گائیاں جان والیاں بحراں وچ تخلیق کیتے گئے۔
- 4- پنجابی ادب وچ وسعت تے مقبولیت پیدا ہوئی۔

چوتھا دور: 1872ء توں 1947ء تک

ایس دور وچ پنجاب اُتے سکھاں دا قبضہ سی۔ ملک وچ افراتفری تے بد امنی پھیلی ہوئی سی۔ لوکاں اُتے سکھاں دے ظلم دن بدن ودھدے جا رہے سن۔ ایہناں نامناسب حالات دے باوجود ہاشم شاہ نے قصہ سستی پنوں تے صوفیانہ دوہڑے لکھے۔ مولوی عبدالحکیم نے قصہ یوسف زلیخا تے مولوی غلام رسول عالیپوری نے احسن القصص یعنی قصہ یوسف زلیخا لکھیا۔

انگریزاں تے سکھاں وچ کار جنگاں دا حال شاہ محمد نے سکھاں دی وار دے نا نال لکھیا۔ انگریزاں نے پنجاب اُتے 1846ء وچ قبضہ کر لیا۔ 1850ء

وچ اتھے چھاپہ خانہ قائم ہو گیا۔ ایس توں اڈریلوے، ڈاک خانے، سڑکاں تے نہراں وی جاری ہوئیاں۔ ایس دور وچ وی پنجابی ادب نوں ترقی تے فروغ حاصل ہويا۔

ایس دور دیاں کجھ خوبیاں ایس طرح نیں۔

- 1- پنجابی ادب وچ حقیقت پسندی دا شعور جا گیا۔
- 2- دنیا داری تے سماجی زندگی وچ دلچسپی پیدا ہوئی۔
- 3- ایہہ احساس اگھڑیا پئی سماج دے قانون خدائی نہیں ایہناں نوں بدل لیا جاسکدا اے۔
- 4- تعلیم ول لوکاں دا دھیان ودھیاتے ادب نوں اک فن دا درجہ حاصل ہويا۔
- 5- نوں خیال، نوں موصلاتی نظام، نوں کارخانے لگن نال زندگی دے ہر شعبے وچ انقلاب آ گیا۔
- 6- نہراں نکلن نال زرعی انقلاب پیدا ہويا تے کسان دی حالت سدھر گئی۔

ایس دور دے شاعراں وچوں استاد ہدم، نواب گاموں خان، استاد عشق لہر، مولانا بخش کشیہ، استاد کرم، پیر مہر علی شاہ رحمۃ اللہ علیہ، سید فضل شاہ نوں کوئی تے میاں ہدایت اللہ بوہت مشہور ہوئے۔

استاد گاموں نے پنجابی وچ غزل تے سی حرفیاں لکھیاں۔ اوہناں دی غزل دے کجھ شعر ایس طرح نیں:

لوک کہن کافر مالدار ہويا ویکھ خال سنہری رخسار اُتے
یا ایہہ حکم خدا دے نال بیٹھا شاہ حبش تخت زرنگار اُتے
اودے ویکھ رخسار رقیب سڑیا میری روح رخساراں توں ہوئی صدقے
اودھر اگ اُتے پئی اگ بے ایدھر نور چمکے پیا نار اُتے

پیر مہر علی شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے عقیدت دے رنگ وچ ڈیریاں نعتاں لکھیاں۔ اوہناں دی ایہہ نعت بڑی مشہور ہوئیں۔

اوتھے بردیاں مفت وکاندیاں نیں
شالا آون وت بھی اوہ گھڑیاں
سبحان اللہ ما اجملک
ما احسک ما اکملک
کتھے مہر علی کتھے تیری ثنا
گستاخ اکھیاں کتھے جا لڑیاں

مولانا بخش کشیہ نے پنجابی شاعراں دا تذکرہ لکھیا۔ ایس توں اڈا اوہناں نے 1903ء وچ اپنیاں غزلاں دا دیوان شائع کیتا۔ ایہہ پنجابی وچ غزلاں دا پہلا دیوان سی۔ اوہناں نے دعویٰ کیتا:

کوئی لکھے تاریخ تے یاد رکھے بخش رب نے عزت ایہہ خاص مینوں
شعراں وچ پنجابی دے سب کولوں پہلے پہل چھپیا دیوان میرا
میرے باغ دی کرے جے سیر بلبیل ہو جائے معطر دماغ اودھا
علم ادب پنجابی دے جگ اندر کھڑیا چمن ہے اک دیوان میرا

کشتہ دے کلام وچ شوخی، رنگینی دے نال نال اردو، فارسی تے ہندی لفظاں دی ورتوں، اخلاقیات، سادگی تے جوش و جذبہ موجوداے۔ مولانا بخش کشتہ جدید پنجابی غزل گوئی دا نقطہ آغاز اے۔

اُستاد عشق لہر دا شمار اوہناں شاعراں وچ ہوندا اے۔ جیہناں نے پنجابی زبان تے شاعری نال عشق کینا تے پاکستان دی تحریک وچ دی ودھ چڑھ کے حصہ لیا۔ اوہناں نے لکھیا:

باندروں وڈی وڈی جدوں حاکماں نے بدل گیا اوہ خوشی دا دیس ساڈا
محمد علی جناح نوں بھیج دتا آ کے کم سواریا ایس ساڈا
جیہڑا ہر گیا سی لیڈراں توں اوہو جتیا آ کے کیس ساڈا
عشق لہر مبارکاں لوک دیندے پاکستان بن گیا اے دیس ساڈا

پنجواں دور: (پاکستانی دور): 1947ء توں ہن تیک

ایس دور وچ لوکاں وچ سیاسی شعور بیدار ہویا۔ جوشیلیاں نظمیں لکھیاں گئیاں تے پنجاب دی وڈی وڈی قتل و غارت ہوئی، بڑے ظلم تے فسادات ہوئے نالے زمانیاں نال غیر اخلاقی برتاؤ توں اڈاٹ مارتے بربریت ہوئی۔ ادیبوں تے شاعراں نے ایہناں حالات تے واقعات نوں ادب دا موضوع بنایا جیہدے نتیجے وچ پاکستان نال محبت تے وطنیت دا جذبہ بیدار ہویا۔ عوامی بیداری تے قومی شعور نوں تحریک ملی۔

پاکستان دے قیام توں بعد پنجابی شاعری وچ انقلاب آیا نالے۔ ناول نگاری تے افسانہ نگاری نوں وی ترقی ملی۔

جوشوا افضل الدین نے پتی ورتا مکلا، منڈے دامل، برکتے تے پر بھا، ناں دے ناول لکھے۔ میراں بخش منہاس نے دیہات سدھار بارے اک ناول جٹ دی کرتوت لکھیا۔ صوفی تبسم نے دونائک ڈراما، سجاد حیدر نے ہوادے ہوکے، سورج مکھی تے اشفاق احمد نے ناہلی دے تھلے تے اُچے برج لاہور دے ڈرامے لکھے۔ آغا اشرف نے دھرتی دیاں ریکھاں، وادو لے، نماں نماں دیوا بلے ورگے ڈرامے لکھے۔

ایس دور وچ پنجابی نثر، نظم، تحقیق تے تنقید وچ وادھا ہویا۔

عبدالغفور قریشی نے پنجابی ادب دی تاریخ تے پنجابی ادب دی کہانی لکھی۔ مولانا بخش کشتہ نے پنجابی شاعراں دا تذکرہ، حمید اللہ شاہ ہاشمی نے پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، احمد حسین قریشی نے اردو وچ پنجابی ادب کی مختصر تاریخ، ڈاکٹر سید اختر جعفری نے داستان پنجابی زبان و ادب تے محمد سرور نے پنجابی ادب وریاں کتاباں لکھیاں۔ ایس توں اڈ پنجاب یونیورسٹی نے تاریخ ادبیات مسلمانان ہند و پاکستان ادیبوں، نقاداں تے محققاں کوں لکھوائی۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے 1951ء وچ پنجابی رسالے تے چوہدری محمد افضل نے 1958ء وچ رسالہ پنچ دریا دا اجرا کیتا۔ تے رسالیاں وچ مضمون تے افسانے لکھے گئے۔ 1954ء وچ امر و اخبار نے پنجابی صفحہ دی اشاعت شروع کیتی۔ ایس دور وچ شفیق عقیل، وقار انبالوی، نذر فاطمہ، اکبر لاہوری، رشیدہ سلیم تے جوشوا افضل الدین نے کامیاب افسانے لکھے۔ ایہناں مگروں حنیف باوا، حنیف چوہدری، نواز، رفعت، شفقت سلطانہ، نسیم اشرف علی، ناہید اختر، شاہین آرا، مسرت کلانچوی، نائلہ صدق، فرخندہ لودھی، عائشہ اسلم، افضل توصیف، افضل احسن رندھاوا، سجاد حیدر پرویز، پروین ملک، حسین شاد، ناصر بلوچ تے اقبال صلاح الدین نے بڑے کامیاب افسانے لکھے۔

ایس توں اڈ غیر ملکی زبانوں وچ لکھے گئے افسانیاں دے پنجابی وچ ترجمے وی ہوئے۔

ناول نگاری وچ جوشوا افضل الدین مگروں عبدالمجید ڈاٹھیڈا (1960ء)، ڈاکٹر رضیہ نور محمد دا ناول بلدے دیوے، افضل احسن رندھاوا دا ناول دیواتے دریا (1961ء)، دو جا ناول دو آہ (1981ء) تریجا ناول سورج گرہن (1985ء)، سلیم خاں گمی دا ناول سانجھ (1969ء)، ڈاکٹر باقر دا ناول ہٹھ

(1972ء)، نادم عصری داناوول اک انکھی دھی پنجاب دی، نسرین بھٹی داناوول گنھل، کہکشاں ملک داناوول چکڑ رگی مورقی، غلام حسین سہیل داناوول ٹاہلیاں دی چھاں (1975ء)، فرزند علی دا "تائی"، ظفر لاشاری داناوول نازو (1971ء)، پہاج (1990ء)، احمد سلیم داناوول "نال میرے کوئی چلے"، اعجاز الحق دا "سکے پانی"، محمد اسماعیل احمد دانی دے دو ناول چھولیاں، امر کہانی شائع ہوئے، فخر زمان دے ناول اک مرے بندے دی کہانی ست گواچے لوک، بندی وان، بے وطناتے کم ذات، احسان بنالوی دا اک اجڑ دی کہانی، ارشد چہال داناوول چیرھاں دی چھاں، الیاس گھمن داناوول پرانا پنڈ، حسین شاہد داناوول ڈراکل، منشا یادوا ناول نانواں نانواں تارا (1997ء) پنجابی دے مشہور ناول نیں۔

پنجابی وچ تنقید نگاری دا آغاز ہو یا۔ مشہور نقاداں وچوں شریف کجاہی، حسین شاہد، عارف عبد المتین، محمد آصف خان، شہباز ملک، محمد اسلم رانا، ڈاکٹر سید نثر جعفری، ناہید شاہد، نبیلہ رحمن، ڈاکٹر انعام الحق جاوید، عصمت اللہ زاہد، حمید اللہ شاہ ہاشمی، سرفراز حسین قاضی، اقبال صلاح الدین، سبط الحسن ضیفم، لاجوئی ام کرشن، شفیع عقیل، حافظ عبد الحمید سرشار تے امجد علی بھٹی دے ناں ذکر دے قابل نیں۔

☆☆☆

پنجابی تحقیق تے تنقید دی ٹور

پنجابی ادب دا مذہب صوفیانہ شاعری توں بچھاتے صوفی شاعراں نے تصوف تے اخلاقی مضمون پنجابی شاعری راہیں بیان کیے جس دا مقصد لوکاں دی دے اخلاقیات نوں سنوارنا تے مذہب اسلام تے اسلامی تصوف دی تعلیم دینا سی تاں جے اک نیک تے صالح معاشرہ وجود وچ آوے تے لوکاں امن تے آشتی دی فضا وچ ساہ لے سکے، سکون تے سکھ دی دولت عام ہووے تالے اخوت، محبت، دیانت داری تے ایمان داری داسکھ جاری ہووے۔ اوس مگروں قصہ گوئی تے داستان گوئی نے شاعری وچ رومانی رنگ بھرے۔

پنجابی نثر دا آغاز وی مذہب دی گود وچ ہویا۔ مذہبی وعظ تے فقہی مسئلے نثر وچ لکھے گئے۔ اوس مگروں ناول نگاری تے افسانہ نگاری نے پنجابی نثر وچ ون سونے تے خوش رنگ پھیل کھڑائے۔ ایسے دور وچ جدید شاعری دے بوٹے پتھرے تے ہولی ہولی جوان ہوندے گئے تے گلستان دی شکل اختیار کر دے گئے۔

جس سے پنجابی زبان دیاں جڑاں ادب دی دھرتی وچ پکیاں تے پیڑیاں ہو گئیاں تے فیر تنقید تے تحقیق نے ایس بچہ وچ قدم دھرایا۔ ایس لئی پنجابی وچ پرکھ پڑچول دی عمر زیادہ نہیں تے دو جیاں زبانوں طرح ایہدا آغاز وی بہت عرصے بعد ہویا۔

سب توں پہلا تنقیدی وچاراں دا اظہار ساہنوں احمد یار مرالوی (1768-1848ء) دے قصہ احسن القصص دے آخری صفحاں اُتے درج کجھ شعراں وچ ملدا اے۔ اوہناں شعراں وچ اوس نے پنجابی دے کجھ شعراں بارے اپنے خیالاں دا اظہار کیتا اے جیہناں وچوں ٹڈھلے تنقیدی لشکارے دکھالی دیندے نیں۔ جو ایں اوہ لکھدا اے:

وارث شاہ سخن دا وارث کتوں نہ ہنگیا ولیا
پر مزایا چکی وانگوں نکا موٹا دلیا

یعنی وارث شاہ بے شک پنجابی شاعری دا وارث اے۔ اوہدے کلام وچ روانی تے تسلسل اے پر اوس نے گھر دری چکی وانگر کدھرے موٹی تے کدھرے باریک کنک دلی اے یعنی اوہدی شاعری کدھرے معیاری تے کدھرے غیر معیاری اے۔

ایسے طرح احمد یار مرالوی نے حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ بارے لکھیا اے:

واہ دوہڑے سلطان باہو دے چیر دو سلو جاندے
بے درداں دا درد ودھاندے کچی راہ دکھاندے

یعنی حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دے دوہڑے کمال دے نیں جیہڑے دل نوں وچوں چیر جاندے نیں۔ جیہڑے پتھر دلاں دے اندر درد پیدا کردے نیں تے اوہناں نوں صراط المستقیم دکھاؤندے نیں۔

احمد یار مرالوی مگروں حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ (1830-1907ء) نے قصہ سیف الملوک لکھیا تے اوہدے اخیر وچ چالیہ (40) شعراں بارے اپنے تنقید وچاراں دا اظہار کیتا اے۔ ایہناں شعراں وچ اوہناں نے سمناں شاعراں دی تعریف کیتی اے تے اپنے آپ نوں سب توں کم تر ظاہر کر کے اپنی عاجزی تے انکساری دا اظہار کیتا اے۔ فرماؤندے نیں:

اگے سخی بہترے ہوئے شاعر چنگ چنگیرے
 نکے وڈے محمد بخشا میں تمہیں سب اُچیرے
 شاعر بہت پنجاب زمیں دے ہوئے دانش والے
 کافی باراں ماہ جیہناں دے دوہڑے بیت اُجالے
 حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ بارے ارشاد فرماؤندے میں۔

پھیر سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ ہک ہويا خاصہ مرد حقانی
 دوہڑے پاک زبان اوہدی دے روشن دوہیں جہانی
 بلھے شاہ دی کافی سن کے ٹھدا کفر اندر دا
 وحدت دے دریادے اندر اوہ بھی وتیا تر دا

سید وارث شاہ بارے ایس طرح لکھدے میں:

وارث شاہ سخن دا وارث نندے کون اوہناں نوں
 حرف اوہدے تے انگل دھرنی ناہیں قدر اسانوں
 جیہڑی اوس چوہڑیٹی آکھی جے سمجھے کوئی ساری
 ہک ہک سخن اندر خوشبوئیں وانگ مہلاں دی کھاری

یعنی وارث شاہ پنجابی شاعری واضح تے جائز حق دار شاعر اے۔ اوہناں دے اُچے تے سچے کلام اُتے تنقید کرن دایمینوں کوئی حق نہیں۔ اوہناں نے
 جیہڑی کتاب چوہڑیٹی نامہ لکھی اے۔ جے کوئی بندہ اوہ ساری کتاب پڑھے تے اوس نوں معلوم ہووے گا پئی اوہناں دا اک اک شعر پھلاں دی ٹوکری وانگوں
 مختلف خوشبوواں نال بھریا ہو یا اے۔

اصل وچ میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دا مزاج احمد یار مرالوی نالوں اکاوی وکھرا سی۔ اوہ کسے دی برائی بیان نہیں کر سکدے سن تے نہ ای عیب جوئی
 کر سکدے سن۔ اوہ عاجزی تے انکساری دا مجموعہ سن اوہ فرماوندے میں:

مپرہ پوشی کم فقر دا میں طالب فقراواں
 عیب کسے دے پھول نہ سکاں ہر ہک تمہیں شرماواں

ایس طرح ایہہ پنجابی وچ تنقید دے ڈھلے نقوش سن تے فیر تنقید نے ہولی ہولی پیراگانہ دودھایا۔

باوا بدھ سنگھ پہلا بندہ اے جس نے پہلی تنقیدی کتاب لکھی تے اوہاناں ”پریم کہانی“ رکھی۔ ایس کتاب وچ لکھاری نے پنجابی دے 22 کلاسیکی
 شاعراں دی حیاتی تے فن بارے اپنے تنقیدی وچاراں دا اظہار کیتا اے۔

باوا بدھ سنگھ دی دوجی کتاب ہنس چوگ (1913ء) تے تریجی کتاب کوئل (1916ء) تے چوتھی کتاب پیہا بول سی۔ ایہناں کتاباں وچ تنقید تے
 تحقیق توں اڈکچھ موضوعاتی مضمون وی شامل نہیں۔

اوس مگروں ڈاکٹر موہن سنگھ نے 1935A History of Punjabi Literature وچ لکھی۔

ڈاکٹر لاجپت سنگھ نے 1938ء وچ Punjabi Sufi Poets مقالہ لکھ کے فرانس توں پی ایچ ڈی دی ڈگری حاصل کیتی۔ اوہدے مقالے وچ
 پنجابی دے صوفی شاعراں دے حالات، واقعات تے شاعری اُتے تنقید اے۔

ڈاکٹر ہناری داس جین نے اک کتاب پنجابی زبان تے اوہدالٹریچر 1941ء وچ لکھی۔ جیہدے وچ پنجابی زبان دے مدھ تے ارتقاہ توں اڈ کجھ شاعراں دے کلام دیاں خوبیاں بیان کیتیاں نیں۔ ایہناں کتاباں راہیں پنجابی تنقید تے تحقیق دامنہ مہاندراساہنے آؤندا گیا۔

ڈاکٹر گوپال سنگھ نے نصابی لوڑاں موجب اک کتاب پنجابی لیکھ 1945ء وچ لکھی۔ ایہدے پہلے حصے وچ تحقیق بارے کجھ مضمون موجود نیں۔

اوس مگروں پاکستان دی نویں اسلامی ریاست دینا دے نقشے اُتے ابھری تے مختلف ادبی رسالیاں وچ تنقیدی تے تحقیقی مضمون لکھے گئے۔ فیر جہدوں 1970ء وچ پنجاب یونیورسٹی وچ شعبہ پنجابی قائم ہویا تے فیر پنجابی تنقید تے تحقیق دے جتے وچ نواں خون دوڑن لگ پیا۔

ایس دور وچ تن قسم دیاں کتاباں لکھیاں گئیاں۔ اک نصابی لوڑاں پاروں لکھیاں گئیاں۔ جیہناں وچ تنقید و ادبی انداز سی۔

دوجیاں اوہ کتاباں سن جیہناں وچ کسے اک شاعر دی حیاتی تے فن بارے تنقید موجود سی۔

ترجییاں اوہ کتاباں سن جیہڑیاں ایم اے پنجابی دے نصاب بارے لکھیاں گئیاں پر لکھاریاں دا لکھن دا انداز خالص تنقیدی سی۔

ایس سلسلے وچ پہلی کتاب عبدالغفور قریشی نے پنجابی زبان و ادب تے تاریخ 1956ء وچ لکھی جیہدے وچ تذکرہ نگاری و انگوں پنجابی دے کجھ شاعراں دی حیاتی دے حالات تے شاعری دیاں ونگیاں دتیاں گئیاں سن۔ ایس توں اڈ پنجابی زبان دی تاریخ بارے کجھ مضمون سن۔

ایس توں مگروں مولانا بخش کشتہ دا پنجابی شاعراں دا تذکرہ 1960ء وچ چھاپے چڑھیا جیہدے وچ پنجابی زبان دے 318 شاعراں دی حیاتی دے مختصر حالات تے کلام دے نمونے نیں۔

فیر سلطان محمود نے پنجابی شہ پارے دے عنوان نال اک کتاب ایسے ای موضوع تے انداز تے لکھی۔

احمد قریشی قلعداری نے اک کتاب ”پنجابی ادبی تذکریاں تے تنقیدی نظر“ لکھی جیہدے وچ پنجابی وچ چھپے تذکریاں دا تنقیدی جائزہ پیش کیتا گیا اے تے تاریخی اغلاط دی نشاندہی کیتی گئی اے۔

ایس توں مگروں 1971ء وچ اختر حسین اختر دی کتاب کھلے موتی شائع ہوئی جیہدے وچ پنجابی دے اگے شاعراں دے مختصر حالات تے شاعری دے نمونے پیش کیتے گئے۔

عبدالغفور قریشی دی ضخیم کتاب ”پنجابی ادب دی کہانی“ 1972ء وچ چھپ کے ساہنے آئی۔ ایس کتاب وچ پنجابی زبان دا مدھ تے ارتقا، پنجابی لہجے، پنجابی لوک گیت، پنجابی شاعری دا ایروا، شاعری دیاں صنفوں، اسلامی تصوف، پنجابی ادب دی ونڈ، پنجابی تحریکاں، پنجابی قصہ کاری تے پنجابی ادب وچ پرکھ پڑچول ورگے مضمون کتاب دے مدھ وچ شامل نیں۔ اوس مگروں پنجابی شاعراں دی حیاتی دے مختصر حالات تے شاعری دے نمونے موجود نیں۔

عبدالغفور قریشی نے مولانا بخش کشتہ دے پنجابی شاعراں دا تذکرہ توں کافی حد تک لابلہ لیا اے تے اوہوای حالات تے تاریخاں درج کیتیاں نیں۔ اوہناں نے آپ تحقیق کرن دی لوڑ محسوس نہیں کیتی۔

اوہناں نے پنجابی شاعری دے پنج دور مقرر کیتے نیں پہلا دور 580ھ توں 1000ھ تیک اے۔ دوجا دور 1000ھ توں 1150ھ تیک، تریجا دور 1150ھ توں 1200ھ تیک، چوتھا دور 1872ھ توں 1947ھ تیک تے پنجواں دور پاکستانی دور اے۔

1972ء وچ ای حمید اللہ شاہ ہاشمی دی پنجابی ادب دی مختصر تاریخ چھپ کے مارکیٹ وچ آئی جیہڑی عبدالغفور قریشی دی پنجابی ادب دی کہانی نوں ساہنے رکھ کے لکھی گئی اے۔

سجاد حیدر پرویز نے سرائیکی ادب دی مختصر تاریخ 1986ء وچ تے سرائیکی ادب دی نور تے پندھ 1996ء وچ لکھی۔

دلشاد کھانچوی نے وی سرائیکی زبان تے ادب 1987ء وچ شائع کیتی۔ ایہناں کتاباں وچ سرائیکی زبان تے ادب دا جائزہ لیا گیا اے تالے شعری صنفوں تے نویں شاعری بارے تنقیدی وچاراں دا اظہار کیتا گیا اے۔

پنجابی زبان دی تاریخ تے ادب بارے کجھ کتاباں اردو زبان وچ وی لکھیاں گئیاں نیں جیہناں وچوں لوہاکت دی کتاب پنجابی زبان کے شہ پارے، محمد سرور دی کتاب پنجابی ادب 1953ء، احمد حسین قلعداری دی کتاب پنجابی ادب کی مختصر تاریخ 1972ء، انور بیگ اعوان دی کتاب دھنی ادب و ثقافت، قریشی احمد حسین قلعداری دی پنجابی ادب کا تحقیقی مطالعہ، شمیم چوہدری دی کتاب پنجابی ادب و تاریخ 1962ء، دلشاد کلا نجوی دی کتاب سرائیکی زبان اور اس کی نثر 1982ء، ڈاکٹر انعام الحق دی مرتب کیتی کتاب پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ 1997ء، سجاد حیدر پرویز دی کتاب سرائیکی زبان و ادب کی مختصر تاریخ 2001ء وغیرہ ذکر دے قابل نیں۔

ڈاکٹر سید اختر جعفری دی کتاب داستان پنجابی زبان و ادب ادارہ ثقافت اسلامیہ لاہور توں 2013ء وچ شائع ہوئی۔

ایس توں اڈ پنجاب یونیورسٹی لاہور نے کئی جلدوں وچ ”تاریخ ادبیات مسلماناں پاک و ہند“ شائع کیتی۔ ایس کتاب دی تیرہویں تے چودھویں جلد وچ پنجابی زبان تے ادب دی تاریخ درج اے پر غلطیاں بے شمار سن۔ ہن ایسے کتاب دیاں سبھی جلدوں نوں نویں سریوں مرتب کیتا گیا اے تے غلطیاں دور کر دتیاں گئیاں نیں۔ ایہناں سبھناں تاریخاں وچ تاریخی انداز گھٹ تے تذکرہ نویسی دا انداز زیادہ اے۔ عام طور تے کتاب نوں چار حصیاں وچ ونڈیا گیا اے۔ پہلے حصے وچ پنجابی زبان دا مذہ تے تاریخ بیان کیتی گئی اے۔ دو جے حصے وچ زمانی ونڈ دے لحاظ نال ویرا کیتا گیا اے۔ تریجے حصے وچ پاکستانی ادب تے چوتھے وچ جدید دور موجود اے۔

تنقید

تنقید توں مراد کے شے نوں پرکھنا، اوہدیاں اچھائیاں تے برائیاں بیان کرنا اے۔ ادبی تنقید وچ وی کے فن پارے دیاں اچھائیاں تے برائیاں دیاں جان دیاں نیں۔

پنجابی وچ تنقید 1960ء دے نیڑے تیز تیز ہوندا وچ آئی جدوں شریف کجاہی دی کتاب جھاتیاں شائع ہوئی جیہدے وچ پنجابی زبان، لوک گیت ہیرا رانجھا، حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ تے ہور لکھاریاں بارے تنقیدی مضمون موجود نیں۔ جھاتیاں وچ قصہ ہیرا رانجھا دے کرداراں دا نفسیاتی ویرا وی موجود اے۔ جو مضمون اے رانجھا اک وگڑیا ہو یا بال، ہیرا اک ضدل کڑی، لوریاں، سیف الملوک ول اک جھات، وارث شاہ دا پنجاب، ترنجن ول اک جھات وغیرہ۔ جھاتیاں پنجابی تنقید نگاری دا پہلا نقش اے فیراوس مگروں ایس طرح دیاں بے شمار کتاباں لکھیاں گئیاں۔ شہباز ملک دی کتاب چائن اک نصابی کتاب اے جیہدے وچ درسی قسم دی سطحی تنقید موجود اے۔

کجھ کتاباں ایم اے پنجابی دے نصاب نوں کھ مڈھ رکھ کے لکھیاں گئیاں۔ اوہناں وچ وی سطحی قسم دی تنقید دے نمونے موجود نیں۔ جیہیاں کتاباں وچوں بشیر حسین ناظم دی ابدی آوازاں، غفران سیدی کلاسیکی ادب، قدر آفاقی دی پنج رنگ، اقبال صلاح الدین دی لعلوں دی پنڈ ذکر دے قابل نیں۔ سرفراز حسین قاضی نے 1973ء وچ تصوف تے پنجابی شاعری کتاب لکھی جیہدے وچ تصوف دی تعریف تے پنجابی دے صوفی شاعراں دے کلام وچ صوفیانہ مسئلیاں دا ذکر کیتا گیا۔

ایس کتاب مگروں حافظ عبدالحمید سرشار دیاں دو کتاباں ادبی ریشماں 1970ء تے ادبی چھلاں 1974ء وچ شائع ہوئیاں۔ دلشاد کلا نجوی دی کتاب تنقید دیاں پوڑیاں 1981ء وچ چھپ کے سامنے آئی۔ ڈاکٹر سید اختر جعفری دی کتاب ”ویروے“ 1980ء وچ چھپی جیہدے وچ تنقیدی مضمون موجود نیں۔ اوہناں نے بہت سارے ایسے موضوعاں اُتے لکھیا جیہناں نوں کے لکھاری نے چھو یا تک نیں سی۔ مثلاً پنجابی شاعری وچ مرشدانہ تصور وغیرہ ہم۔

اسلم رانا دی کتاب ادب کہانی 1979ء وچ سرفراز حسین قاضی دی تنقیدی اصول تے نظریے۔ 1992ء وچ شائع ہوئی جیہدے وچ تنقید دے مختلف دستاناں بارے کھل کے گل گتھ کیتی گئی۔ ایس توں پہلاں حمید اللہ شاہ ہاشمی دے مضموناں دا مجموعہ پھل کلیاں 1972ء وچ چھاپے چڑھ چکیا سی۔

1980ء وچ ڈاکٹر سید اختر جعفری دے تنقیدی مضموناں دے مجموعے ”نویں زاویے“ دے ناں نال چھپ کے سامنے آیا۔ ایس کتاب نوں علمی تے

ادبی حلقیاں وچ بڑی سلاہنا حاصل ہوئی تے پنجاب حکومت نے ”خوشحال خان خٹک ایوارڈ“ نال نوازیا۔ اوس مگروں تنقیدی تے تحقیقی مضموناں دے مجموعے۔ سوچ وچار، پنجابی زبان تے ادب، ادبی پرچھانویں، ڈوہنگیاں سوچاں تے ادبی پینڈے شائع ہوئے۔

سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ

مضموناں دے ایہناں مجموعیاں توں اڈکے اک شاعر دی حیاتی دے حالات تے شاعری دے فن بارے وی تنقیدی کتاباں بڑی وڈی تعداد وچ جھاپے چڑھیاں جیہناں وچوں سرفراز حسین قاضی دی کتاب وارث نرا وارث، حمید اللہ شاہ ہاشمی دی کتاب سید وارث شاہ، بشیر صدیقی دی کتاب پنجاب دا فلسفہ، ڈاکٹر سید اختر جعفری دی کتاب سید وارث شاہ احوال تے آثار، قدر آفاقی دی کتاب وارث شاہ دا بولنا بھید اندر، مقصود ناصر چوہدری دی کتاب وارث شاہ، بڈرا و قادری کتاب وارث شاہ عہد اور شاعری (1981ء)، علی عباس جلال پوری دی مقامات وارث زاہد اقبال دی کتاب ہیر وارث شاہ وچ ملاوٹی شعر زیادہ ذکر دے قابل نہیں۔

ایہناں کتاباں راہیں سید وارث شاہ دی حیاتی تے شاعری دا کوئی اجیہا کچھ نہیں جیہہ اسانے نہ آیا ہووے۔ ایس طرح ایہناں کتاباں راہیں سید وارث شاہ دی شاعری دے فن نوں چنگی طرح سمجھن وچ بڑی مدد ملدی اے تے اوہناں دے مقام تے مرتبے دا پتا لگدا اے۔

حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ

سید وارث شاہ مگروں حضرت میاں محمد بخش پنجابی دے اچ پدھر دے صوفی شاعر نہیں۔ اوہناں دی حیاتی تے شاعری بارے پنجابی تے اردو وچ بہت کچھ لکھیا گیا اے جویں ڈاکٹر سید اختر جعفری دی معروف تے مستند کتاب حضرت میاں محمد بخش، حیاتی تے شاعری، حمید اللہ شاہ ہاشمی دی کتاب میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ، ماہنامہ وارث شاہ دا میاں محمد نمبر، افضل پرویز دی کتاب چٹھیاں میاں محمد، اقبال صلاح لعلان دی پنڈ، انتخاب سیف الملوک ڈاکٹر سید اختر جعفری، محمد سعید دی کتاب چوہناں کلام مثنوی سیف الملوک، غلام فقیر محمد جاوید قادری دی کتاب کلام حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ شہرہ آفاق سی حرفیاں میاں بخش، راجہ محمد اختر دی شیخ گنج تدوین صاحبزادہ میاں عمر بخش، کھڑی دے پھل، غازی محمد لطیف، باقیات میاں محمد بخش، صاحبزادہ میاں محمد عمر بخش رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ۔

اردو وچ وی حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ بارے بوہت ساریاں کتاباں لکھیاں گئیاں جویں:

حضرت میاں محمد بخش احوال و آثار، ڈاکٹر سید اختر جعفری، حضرت میاں محمد بخش حمید اللہ شاہ ہاشمی، رومی کشمیر نجابت حسین، گلستان غازی قلندر مشہود الفاروق، میاں محمد بخش آفاقی شاعر از محمد ظلیل ثاقب، غلام حسین انظہر دی کتاب، میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ شفع عقیل دی کتاب پنجابی کے پانچ قدیم شاعر، اجیہاں کتاباں نہیں۔ جیہناں دے مطالعے نال حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ دی شخصیت، تصوف تے کلام دے سارے کچھ کھل کے سامنے آجانے لیں۔

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ

حضرت خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ وی پنجابی کافی دے اُچ پدھر دے شاعر نہیں۔ اوہناں بارے وی اردو تے پنجابی وچ بہت ساریاں کتاباں لکھیاں گئیاں جیہناں وچوں سرفراز قاضی دی کتاب مٹھل فرید 1973ء، اسلم رانا دی کتاب یار فرید، حمید اللہ شاہ ہاشمی دی پیر فرید، دلشاد کلا نجویں دی کون فرید، میر گل محمد دی مرتب کیتی کتاب فکر فراق فریب، حمید الفت ملغانی دی کتاب سلک سلوک فریدی 2000ء پریت مہار 1961ء، رفیق خاوردی کتاب روح فرید، مسعود حسن شہاب دی کتاب خواجہ غلام فرید 1973ء تے ڈاکٹر مہر عبدالحق دی کتاب فرد فقیر ذکر دے قابل نہیں۔ ایہناں کتاباں وچ حضرت خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ دی شاعری دا تنقیدی تے تحقیقی جائزہ پیش کیتا گیا اے۔

مولوی غلام رسول عالم پوری

ایس توں آڈ محمد عالم کپور تھلوی نے مولوی غلام رسول عالم پوری بارے ڈوہنگے ویہناں دا شاعر کتاب لکھی۔ ڈاکٹر محمد بشیر گورایہ نے مولوی غلام رسول عالم

پوری دے فن تے فکراتے تحقیقی مقالہ لکھیا۔ صاحبزادہ مسعود احمد نے مولوی غلام رسول عالی پوری بارے ڈھونڈنے راز 1999ء کتاب لکھی۔

مختلف موضوعات

ڈاکٹر اسلم رانا نے سچل سرمست، ڈاکٹر سید اختر جعفری نے بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، ڈاکٹر نبیلہ عمر نے حسن جمال غزل دا پیر فضل گجراتی بارے کتاب لکھی۔ شفیع عقیل نے سسی پنوں ہاشم شاہ، سید افضل حیدر نے زندگی نامہ بابا فرید (2002ء) کتاب لکھی۔ ریاض احمد شاد نے دیوان صدیق لالی مرتب کیا۔

ایس توں اڈ بہت ساریاں کلاسیکی کتاباں دے متن نوں سو دھیا گیا۔ جویں ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے کلیات بلھے شاہ، ہیر وارث شاہ، ککارے سید ہاشم شاہ، ڈاکٹر سید اختر جعفری نے نجات المؤمنین، سسی پنوں ہاشم شاہ تے مرزا صاحبان پیلودے متن نوں سو دھ کے شائع کرایا۔

ایس توں اڈ بوہت سارے نقاداں نے مختلف شاعراں تے ادبیاں دیاں لکھتاں دے حوالے نال تنقیدی مضمون لکھے نیں جیہناں وچ اوہناں شاعراں تے ادبیاں دے فکرتے فن بارے مضمون لکھے گئے ایہناں کتاباں وچ تحقیق تے تنقید دے اچے تے سچے نمونے ملدے نیں۔

مثال دے طور تے شریف کجاہی نے جھاتیاں، حسین شاہد نے پورنے، نجم حسین سید نے سیدھاں، ساراں، محمد آصف خاں نے تک سک، ڈاکٹر سید اختر جعفری نے ویروے، نویں زاویے، شہباز ملک نے گوڑ، تارے، اسلم رانا نے رنگ سنگ، حرف حقیقت، حفیظ تاب نے سن چھان، اقبال صلاح الدین نے لعلوں دی پنڈ، ڈاکٹر انعام الحق جاوید نے پرکھاں، ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد نے ادب سمندر، حافظ عبد الحمید سرشار نے ادبی رشتاں، ادبی چھلاں، قاضی فضل الحق نے پنجاب کے صوفی شعراء، قاضی جاوید نے پنجاب کے صوفی دانش ور، عارف عبد المتین دی کتاب پرکھ پڑچول وغیرہ بوہت ساریاں کتاباں لکھیاں سکیاں۔ ایس طرح پنجابی تنقیدی ادب وچ چوکھا وا دھا ہو یا تے حالے ایہہ وا دھا جاری اے۔

تحقیق

تنقید وانگوں تحقیق دی اک فن اے تے ایس فن دے ماہر نوں محقق آکھیا جاندا اے۔ پہلے زمانے وچ ایہہ فن اُستاداں تے مرشداں کولوں سکھیا جاندا سی۔ ہن ایہہ فن باقاعدہ کالجاں تے یونیورسٹیاں وچ پڑھایا جاندا اے۔ تحقیق عربی زبان دالفظ اے تے ایہہ مطلب اے: دریافت کرنا، کھوج لگانا، حقیقت دریافت کرنا۔ پچھ گچھ کرنا، جانچ کرنا وغیرہ۔

اصل وچ تحقیق اوہ عمل اے جیہدے راہیں غور تے فکر کر کے معاملے یا مسئلے دا حل لہیا جاندا اے یعنی تحقیق کسے مسئلے نوں دلیل نال ثابت کر دی اے۔ دوجے لفظاں وچ محقق اوہ گور کن ہوند اے جیہدے اگڑے ہوئے مُردے اکھاڑا اے تے پاتال وچ ٹھھی مار کے حقیقت دے موتی لہ کے لیا وندا اے۔ تحقیق نال ای کے لکھاری دی ولادت تے وفات دی صحیح تاریخ مقرر تے متعین کیتی جاندی اے تے اوہدی حیاتی دے صحیح حالات سامنے آوندے نیں۔

پنجابی وچ تحقیق پاکستان دے ہوند وچ آؤن مگروں شروع ہوئی۔ کچھ محققاں نے اپنی پسند دے موضوعاں اُتے تحقیق کیتی تے اُج پدھر دے شاہکار تخلیق کیے۔ جویں محمد عالم کپور تھلوی دی کتاب ڈوہنگے ویہناں دا شاعر اے۔ بشیر صدیقی دی کتاب پنجاب دا شیکسپیر، علی عباس جلال پوری دی مقامات وارث، ڈاکٹر سید اختر جعفری دی کتاب حضرت میاں محمد بخش، احوال و آثار، نالے سید وارث شاہ احوال و آثار، سیف الرحمن ڈاردی کتاب رُکھ تاں ہرے بھرے۔

ایس طرح ہور بوہت ساریاں تحقیقی یا تنقیدی کتاباں جیہدیاں نقاداں تے محققاں نے اپنے من دی چاہت نال لکھیاں نیں اوہناں دا معیار تھراتے اچا اے۔ ایس توں اڈ کچھ کتاباں کے مجبوری پاروں لکھیاں سکیاں پر شاید ایس لئی اوہناں وچ معیار قائم نہیں رہیا۔

پنجاب یونیورسٹی وچ پی ایچ ڈی دی سطح اُتے 1974ء توں تحقیقی کم شروع ہویا۔ پہلے دور وچ جیہڑے مقالے لکھے گئے اوہناں دا معیار اُچا تے سچا اے۔ غیر حکومت پاکستان نے پی ایچ ڈی الاؤنس دینا شروع کردتا جیہڑا پہلے پندرہ سو روپے ماہانہ سی فی راہ پنج ہزار روپے کردتا گیا مہن پنداراں ہزار روپے اے۔ روپے پیسے دے لالچ وچ اوہناں طالب علماں نے وی پی ایچ ڈی دے مقالے لکھنے شروع کردتے جیہناں نوں تحقیق دا ذرا وی شوق نہیں سی تے نہ ای اوہ تحقیق دے اصولاں توں جانوں سن۔ ایس طرح پنجابی وچ کئی مقالے ایسے وی لکھے گئے۔ جیہناں دا تحقیقی معیار میٹرک توں وی تھلے اے، ڈاکٹریٹ دے درجے دی تحقیق تے بڑی دُور دی گل اے۔ ایہو جیسے بندے وی ڈاکٹریٹ دی ڈگری لئی پھر دے نیں جیہڑے عام تحقیقی شعور توں وانجے، ادبی ذوق توں خالی تے لکھن دی صلاحیت توں کورے نیں۔ اوہ تحقیقی رجحان قطعاً نہیں رکھدے تے نہ اوہناں نوں تحقیق بارے کوئی سدھ بدھ اے۔

پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی راہیں جیہناں محققاں نے پی ایچ ڈی دیاں ڈگریاں پنجاب یونیورسٹی لاہور توں حاصل کیتیاں اوہناں وچ چند مشہور ناں ایس طرح نیں۔

1982ء	مولوی احمد یار فکرتے فن	شہباز ملک
1982ء	میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ دی حیاتی تے شاعری	سید اختر جعفری
1983ء	پنجابی مرثیہ نگاری	سرفراز حسین فاروقی
1983ء	علاقہ پوٹھوہار دی پنجابی شاعری مڈھ قدیم توں لے کے آج تیکر	ایم۔ سین ظفر
1984ء	سید فضل شاہ نواں کوئی جیون تے رچنا	محمد بشیر
1984ء	جو شو افضل الدین حیاتی فکرتے فن	محمد اسلم رانا
1984ء	مولوی غلام رسول عالمپوری دی شاعری تے حیاتی	محمد صادق جنجوعہ
1986ء	فیروز دین شرف حیاتی فکرتے فن	دشاد نسیم ملک
1986ء	پاکستان وچ پنجابی ادب دا ارتقاء	انعام الحق جاوید
1984ء	پنجابی نعت	آفتاب احمد نقوی
1988ء	نوشہ گنج بخش حیاتی فکرتے فن	عصمت اللہ زابد
1991ء	سید ہاشم شاہ اوہناں دا دور تے شاعری	ثریا احمد
1991ء	پنجابی زبان وچ اسلامی تبلیغی ادب	طاہر محمود قریشی
1991ء	فقیر محمد فقیر حیاتی تے فن	اعجاز بیگ
1993ء	وارث شاہ تے اوہدی ہیر دے کرداراں تے اوہناں دے ٹکانیاں دا تحقیقی جائزہ	طالب حسین شاہ
1995ء	حکیم ناصر، تحقیق تے تنقید	محمد یونس احقر
1996ء	پنجابی واراں تاریخ تے تجزیہ	سید اختر حسین اختر
1996ء	پنجابی ادب وچ علامت نگاری	ناہید زمان خان
1997ء	دائم اقبال دائم جان پچھان تے علمی ادبی کارنامے	شاہد محمود
1998ء	قصہ یوسف زلیخا دا تحقیقی تے تنقیدی مطالعہ	حفیظ احمد

1998ء	پنجابی ادب وچ سیرت رسول صلی اللہ علیہ وسلم	سعیدہ بانو	-21
1998ء	علی حیدر تحقیقی تے تنقیدی جائزہ	شوکت علی قمر	-22
2000ء	بلھے شاہ فکر تے فن	ریاض شاہد	-23
2002ء	پنجابی شاعری دے ارتقا وچ قادریاں دا حصہ	نبیلہ رحمن	-24
2002ء	مولانا بخش کشتہ، شاعر نے نثر نگار	محمد بشیر صدیقی	-25
2002ء	ہیر وارث شاہ وچ قانونی رجحان	میلا ارشد محمود	-26
2002ء	عبدالحمید بھٹی، عہد شخصیت تے علمی ادبی کارنامے	سعید خاور بھٹہ	-27
2002ء	حافظ برخوردار رانجھا۔ حیاتی فکر تے فن	جاوید اقبال خالد	-28
2003ء	پاکستانی پنجابی گیت تحقیق و تنقید	نوید احمد شہزاد	-29
2005ء	پاکستانی پنجابی زبان تے ادب دی تحقیق تے تنقید۔ ویرواتے تجزیہ	ناصر محمود احمد	-30
2012ء	پنجابی صوتی شاعری وچ انسانی حقوق دا تصور	عمران خالد	-31
2012ء	پنجابی داستاناں وچ عورت دا مقام	خالدہ تنسیم	-32
2009ء	پنجابی نئی کہانی دا ارتقاء	فاخرہ سلطانیہ	-33
2012ء	بلھے شاہ دی شاعری وچ تلمیحاں	عامر غفار گوری	-34
2013ء	پنجابی شاعری وچ پاکستانیت	عبدالحمید محسن	-35
2013ء	پنجابی شعری ادب وچ معراج نامے	احسان علی	-36
2014ء	سلسلہ نوشتا سہ دی پنجابی ادب نوں دین	مغیث نوشہ	-37

لوک ادب

لوک گیت

لوک گیت توں مراد اے لوکاں دے گیت۔ ایہہ گیت لوک لکھدے نیں تے آپ ای گاؤندے نیں ایس لئی ایہناں نوں لوک گیت آکھیا جاندا اے۔ ایہہ گیت کسے شاعر دی تخلیق نہیں ہوندے ایس لئی ایہناں وچ سادگی، بے ساختگی تے عوامی پن ہوندا اے۔ کوئی فنی انگلاں نہیں ہوندیاں، کوئی زبان دی سجاوٹ تے گھاوٹ نہیں ہوندی سگول ایہہ گیت فطرت دے نیڑے ہوندے نیں۔

لوک گیت اوہناں خود رو پھلاں وانگوں ہوندے نیں جیہڑے مٹی دی زرخیزی پاروں دھرتی دی لکھ وچوں آپ مہارے پنکڑ پیندے نیں۔ فطرت دی گودی وچ پل کے جوان ہوندے نیں تے فیر اپنے ون سونے رنگاں نال دل تے داغ وچ لہہ جان والی و اشنا پاروں دھرتی نوں سمجھن بخشدے نیں۔

ایہہ لوک گیت کسے قوم دا اوہ انملا خزانہ ہوندے نیں جیہدے وچ نہ صرف اوس قوم دی رہتل بہتل تے وسپے دیاں من موہنیاں تصویریاں ہوندیاں نیں سگول ایہناں وچ اوس قوم دے وڈکیاں دے صدیاں دے تجربے، مشاہدے تے مت دیاں گلاں، قوم دا سجا، اوہدیاں ریتاں تے رساں، اوس دے ماضی دے جھلکارے (جس نے کدی پرت کے نہیں آؤنا)، دھرتی دارنگ، اوہدیاں فصلاں، ٹھاٹھاں مار دے دریا تے گیت گاؤندیاں ندیاں دا بیان ہوندا اے۔

ایسے لئی سمندراں تے دریاواں دے کنڈھے ون والیاں قوماں دے لوک گیتاں وچ دریاواں دیاں کانگاں، طوفاناں، بیڑیاں، ملاحاں تے جھکھڑاں دا ذکر ملدا اے تے ریتلے علاقے دے لوک گیتاں وچ جھکھڑاں، صحراواں، ریت بریتے، ٹیلیاں ٹیلیاں تے نخلستاناں دا ذکر موجود اے۔

انجی پہاڑی علاقیاں تے ہرے بھرے میداناں دے لوک گیت اتھوں دی دھرتی، لوکاں دے سجاتے آلے دوالے دیاں شیواں تے پھلاں دیاں خوشبوواں نال مہکدے نیں۔ ایہہ لوک گیت اصل وچ اوہ جذبے ہوندے نیں جیہڑے بالال، زنانیاں، ٹیاریاں تے گھروواں دے مونہوں آپ مہارے نکل کے موزوں لفظاں دا روپ دھار لیندے نیں۔ ایس لئی ایہناں وچ بے ساختگی ہوندا اے۔ زبان وی بڑی سادہ تے ٹھیٹھ بول چال والی ہوندا اے۔ جیہدے وچ کسے قسم دی گنجیل تے گھنڈی نہیں ہوندا۔ ایہو وجہ اے پئی ایہہ لوک گیت دلاں دیاں ڈونگائیاں وچوں اٹھدے نیں تے دلاں دیاں ڈونگائیاں تیک اثر کردے نیں۔ جیویں:

دو تاراں پتل دیاں
جدوں ماہی یاد آوے آپیں بل بل نکلدیاں
کوٹھے تے تھال پیا
ٹر گیا ماہیا نی اگ سینے بال گیا

گوہ نال مطالعہ کرن نال پتا لگدا اے پئی سسے دے نال نال لوک گیتاں دی زبان وی بدلدی رہندی اے کیوں جے ایہہ گیت سینہ بہ سینہ، نسل در نسل

سفر کر دے نہیں۔ ایس لئی سنگھی دی گھری وانگوں گھرے نال گھرا جڑ دا لگا آؤندا اے۔ پر زمانے دے نال نال لفظاں دیاں شکلاں تے معنے بدلدے رہندے
نیں۔ جیہڑے لفظ مُردہ ہو جاندا ہے نہیں اوہ اپنے آپ ایہناں گیتاں وچوں باہر نکل جاندا ہے نہیں تے اوہناں دی تھاں زندہ تے چالو لفظ گیتاں وچ شامل ہو
جاندا ہے نہیں۔ ایہو وجہ اے پئی صدیاں لنگھن دے باوجود وی ایہناں لوک گیتاں دی زبان اکا اوہو اے جیہڑی اج کل بولی تے سبھی تے لکھی جاندی اے،
جیویں ایہ لوک گیت صدیاں پرانا اے پر ایہدی زبان اج دی پنجابی زبان اے تے ایہدے وچ کوئی اجیہا لفظ وکھالی نہیں دیندا جیہڑا متروک ہو گیا
ہوے۔ مثلاً:

سوہے وے چیرے والیا پھل نکراں دے
نکراں لائی بہار میلے متراں دے
سوہے وے چیرے والیا پھل توری دا
توری کلاں مروڑی نخرّا گوری دا

پنجاب دے مشہور لوک گیتاں وچوں لوری، تھال، ماہیا، ڈھولا، ٹپہ، بولیاں، دوہڑے، چھلا، جگنی، گدا، سہی، جھمبر، ککلی تے گھوڑیاں زیادہ مقبول نہیں۔
ایہناں وچوں ”ماہیا“ اپنے وکھرے رنگ ڈھنگ تے گاؤن دی لہر پاروں دوہے گیتاں وچ خاص اچھ رکھدا اے۔

1- ماہیا

ماہیا صدیاں توں لگا آ رہیا لوک گیت اے۔ جیہدے وچ محبوب نال ڈاڈھی محبت دا اظہار کیتا جاندا اے۔ ایہدے وچ وچھوڑے تے بے چینی دا بوہتا
بیان ہوندا اے۔ جیویں:

سونے دا کل ماہیا

لوکاں دیاں رون اکھیاں ساڈا روند ای دل ماہیا

سیائیاں دا خیال اے پئی ماہیا دا لفظ ماہ توں نکلیا اے جس دا مطلب اے چن۔ محبوب چونکہ چن ورگا ہوندا اے ایس پاروں اوس نوں مانی یا ماہیا آکھیا
جاندا اے۔ ماہیا اصل وچ ڈیڑھ مصرعے دا لوک گیت اے۔ ایہد اپہلا ادھا مصرعہ ہوندا اے تے دو جا پورا تے مکمل مصرعہ ہوندا اے۔
پہلے ادھے مصرعے وچ پنجاب دے وسیب دے جھلکارے ہوندے نہیں نالے ایہدے قافیے دی گونج پیدا کر دا اے۔ دوہے مصرعے وچ اصل جذبہ تے
خیال بیان کیتا جاندا اے جیہدے وچ مفہوم دے مکمل ہون دے نال نال قافیے دی گونج وی پیدا ہوندی اے۔ ایہدے دو مصرعے سن دیاں ساراں من وچوں
ہوک اٹھدی اے تے جذبیاں وچ تھر تھلی سچ جاندی اے:

اک بوٹا ناردا اے

لے لے ناں تیرا جگ بولیاں ماردا اے

☆

چن چڑھیا پہاڑ کچھے

وسدی میں اجڑ گئی پردیسی یار کچھے

☆

یا گے وچ کھٹا کوئی نہ

اُس گھر کیہ و سنا جتھے بجلی دا پکھا کوئی نہ

ماہیا نچتے پورے پنجاب والوک گیت اے پر خاص طور تے پوٹھو ہار دے علاقے وچ ایہہ لوک گیت چوکھا مقبول اے۔ ماہیا عام طور تے شادی ویاہ دے موقعے اُتے ڈھولکی نال گایا جاندا اے پر کھیتاں وچ کم کردے گھرو، روٹی لے کے جانداں سوانیاں وی کھلے میداناں وچ ماہیا گاؤندیاں نیں۔

کنڈا لگا اے دوانی نوں

سانوں روگ لاؤن والیے شالا لگے نی جوانی نوں

☆

حقے دیاں ست نریاں

منگ میں نیں چھڈنی بھانویں لگ جان ہتھ کڑیاں

2۔ لوری

لوری صدیاں پرانا لوک گیت اے۔ ایس گیت داسمبندھ انسان دی ٹھہلی رہتل نال اے جدوں اوہ غاراں داوسنیک سی تے حالے بولنا نہیں سی سکھیا۔ اوں سے وی اک ماں اپنے اڑی پئے روندے بال نوں چپ کران واسطے اوں اوں تے آں آں کردی سی تے لوری دیندی سی۔ جس سے بندے نے بولنا سکھیا تے لوری گیت نوں الفاظ مل گئے۔

لوری وچ ماں دی مامتا، بال دی صحت دی دعا، اوہدے مستقبل دے سہانے سنے، خوشیاں تے دکھاں دا بیان، رزق دی خوشحالی، فصلاں لئی دعا، ڈنگراں تے پشوآں لئی دعا، ساکاں چاری وغیرہ سکھ کجھ بیان ہوندا اے یعنی لوریاں وچ دیس پنجاب دی وسوں دی مکمل تصویر دکھالی دیندی اے۔ جیویں مشہور لوری اے:

لہڑ بلھڑ باوے دا

باوا کنک لیاوے گا

باوی بہہ کے چھنے گی

ماں پونیاں وٹے گی

ایہناں لوریاں وچ انگاں ساکاں نال محبتاں تے نفرتاں دا ذکر وی ہوندا اے۔ جویں بھابی تے ننان دارشتہ اے جس دا ذکر لوری وچ انجملدا اے:

اللہ کا کا توں

تیرے بودے پے گئی جوں

کدھن والیاں بھابیاں

کڈاؤن والا توں

3۔ ڈھولا

ڈھولا وی پنجاب دا مقبول لوک گیت اے ڈھولا توں مراد محبوب اے۔ جیہڑا ڈھول ساز وانگوں سوہنا لگدا اے جس نال مل کے انگ انگ نچ اٹھدا اے تے دل دے سٹے جذبے جاگ پیندے نیں۔ ڈھولا اک ایجہا لوک گیت اے جیہدے وچ حقیقت تے مجاز، معرفت تے تصوف، عشقیہ داستاناں، ہجویہ شعر، مرثیہ، قصیدہ، مذہب تے رزمیہ داستاناں بیان کیتیاں جانداں نیں۔

ڈھولا وچ محبوب دے وچھوڑے دا بیان تے وچھوڑے وچ دل اُتے وا پر ن والیاں حالتاں دا ذکر ہوندا اے۔ جیویں اک ڈھولا اے:

بازار و کیندی ہنگ دے

میری تساں دے بُت وچ جند دے

تے بُت رکھ سامنے۔۔ جی وے ڈھولا

ڈھول چن دے

لکھاں اساں خیاں توں اک من دے

ڈھولا لوگ گیت وچ کنیں بند دے دے الفاظ اکثر آؤندے نیں تے کئی ڈھولے ایہناں لفظاں نال ای شروع ہوندے نیں:

۔ کناں نوں سوہنے بندے سرتے بودیاں ہن کھکیاں

کنگناں موہری ملی مگر چوڑیاں کھلیاں ہن جھکیاں

ڈھولا وچ جواناں دی بہادری دے جس وی گائے جاندا نیں۔ جیویں احمد خان کھل دے ڈھولے نیں:

۔ کال بلیندی نارد نشہ پیتا اے بھنگ دا

خان احمد کونوں پیا چڑھا سمانا کر کے جنگ دا

نفران مورنی پیڑ لیاندی اوڈھا جھکیا ننگ دا

نال اوہدے سیدا بھول دا جیہڑا ثانی اے تر ننگ دا

4- بولیاں

بولیاں جمع اے تے ایہد او احد بولی اے، بولی دا مطلب اے، بول مارنا، طعنہ دینا، مہنا مارنا، قول تے قرار نبھانا۔ بولیاں پنجابیاں دے لہو وچ ریچار

وسیاں ہویاں نیں۔ اوہناں دے انگ انگ وچ بولیاں داسر ورجھومر پاؤندا تے چھلکاں ماردا اے۔

۔ ساڈا دیس سہاگن سارا

تے چپے چپے کھوہ وگدے

بولی اصل وچ اک مصرعے دا لوک گیت اے جس نوں توڑ کے دو مصرعیاں وچ ونڈ لیا جاندا اے۔ ایس طرح بولی نوں گاؤنا آسان ہو جاندا اے تے

اوہدے وچ تاثر پیدا ہو جاندا اے۔ بولی وچ بے ساختگی ہوندی اے۔ کوئی جذبہ جیہڑا فوری طور تے من وچ تھر تھلی پا دیندا اے تے اپنے اظہار لئی بندے نوں

مجبور کر دیندا اے، ادہ اک مصرعے دی شکل وچ ظاہر ہو جاندا اے۔ جیویں:

۔ تیرے لوگ دا پیا لشکارا

تے ہالیاں نے بل ڈک لئے

بولی وچ ردیف قافیے دی پابندی نیں ہوندی تے نہ ای لفظی تراش خراش تے موزوں ورتوں دا خیال رکھیا جاندا اے۔ ایہدے وچ جذبے آپ

مہارے اپنے لفظ لے کے ظاہر ہوندے نیں:

۔ کتے نکریں تے حال سناواں

ڈکھاں وچ جند رُل گئی

بولیاں وچ وڈ کیاں دے صدیاں دے تجربے، ڈوہنگے مشاہدے تے سیانف دیاں گلاں تے مذہبی مضمون دی بیان کیتے جان دے نیں۔

گورا رنگ ٹیاں دی ریتا
 واء آئی اڈ جائے گا
 وچ سکھاں دے یار بھیرے
 دکھاں وچ کون دردی

5۔ تھال

ایہہ لوک گیت وی اے تے لوک کھیڈ وی۔ گڑیاں چڑیاں دوپہر سے کسے گھنے رُکھ دی ٹھنڈی چھانویں بہہ کے گاؤندیاں نیں تے نالے گیند نال کھیڈ دیاں نیں۔ کڑیاں وار و واری ہتھاں دی تلی دیاں ضرباں نال مسلسل گیندا چھال دیاں نیں تے نال نال تھال گیت گاؤندیاں نیں۔ ایس لوک گیت دے ہر بندہ آخری بول ایہہ ہوندا اے۔

آل مال، ہو یا پورا تھال

ایس لوک گیت وچ عام طور تے سارے رشتہ داراں دا ذکر ہوندا اے تے اوہناں نوں چنگے لفظاں نال یاد کیتا جاندا اے۔ تھال وچ ماں نوں رانی، پو نوں ساہوکار، نواب یا تھانیدار آکھیا جاندا اے۔

لوری تے تھال وچ فرق ایہہ اے پئی لوری ماں دی دعا ہوندی اے تے تھال وچ اوس ویلے دے جذبے ہون دے نیں جس ویلے کڑی صرف دھی ہوندی اے یا بھین یا تند ہوندی اے۔ اک مشہور تھال انج اے:

کوتھے اُتے گنا

ویر میرالما

بھا بومیری پتلی

اوبدے نک مچھلی

میں تے مچھلی نناؤن گیاں

لنڈے پیل پٹھ

لنڈا پیل ڈھے گیا

مچھلی آگنی پٹھ

مچھلی دے دو مے

تیجا آیا جیٹھ

جیٹھ دی میں روٹی پکی

اُتے پایاں توریان

جیون ویراں دیاں گھوڑیاں

آل مال، ہو یا پورا تھال

6- ککھی

تھال واٹکوں ککھی دی اک کھیڈاے تے نالے لوک گیت اے۔ پنڈ دیاں کڑیاں چڑیاں جدوں گھر دے کم کاج توں دیہلیاں ہو جاندیاں نیں تے مل کے ککھی پاؤندیاں نیں نالے گیت گاؤندیاں نیں۔ ککھی دا مشہور گیت اے:

ککھی کلیر دی ککھی کلیر دی
 پگ میرے ویرے دی
 دوپٹا میرے بھائی دا
 فنے مونہہ جوئی دا
 ککھی پان آئی آں
 بادام کھان آئی آں
 بادام میرا مٹھا
 میں ویرے دا مونہہ ڈٹھا

7- گدا

گدا ناچ دی اے تے لوک گیت دی اے۔ گدا چاننیاں راتاں وچ جادو جگاؤن والا اوہ ناچ اے۔ جیہدے وچ ہر رنگ روپ تے ڈیل ڈول دیاں گویاں شریک ہوندیاں نیں۔ گدا پاؤن والیاں میاراں کٹھیاں ہو کے دائرے دی شکل وچ کھلو جاندیاں نیں۔ فیر کڑیاں گیت شروع کر دیندیاں نیں۔ دو کڑیاں دائرے وچوں نکل کے نچدیاں نیں تے باقی کڑیاں تاڑی مار دیاں نیں تے نالے گیت گاؤندیاں نیں۔ ایس طرح گدا ناچ جاندا اے، دھرتی گونج اٹھدی اے، دلاں دیاں دھڑکنناں تیز ہو جاندیاں نیں۔ جذبے پورے جو بن اُتے آجانداں نیں، فیر وارواری دودو کڑیاں دے جوڑے دائرے وچوں نچدے نچدے نکلدے نیں۔ گدا گا کے نالے ناچ کے دائرے وچ پرت جانداں نیں۔ ایس طرح اک گیت مگروں دو جاتے دو جے مگروں تریجا گیت شروع ہو جاندا اے۔

ایہناں گیتاں وچ زنانی دا اپنے پیو، ماں، بھراتے خاوند نال پیار ظاہر ہوندا اے۔ اک گدے دے بول نیں:

س میری نے چیر کرایا
 اُتے پے گنی ریت
 ہُن کیوں رونی این
 شیشہ پھڑ کے دیکھ
 ہُن کیوں رونی این

8- گھوڑیاں

دیباہ شادی دے موقع اُتے جدوں لاڑا سہرا بندھ اے تے گھوڑے اتے سوار ہوندا اے اوس سے لاڑے دیاں بھیناں گھوڑے دی واگ پھڑ کے گھوڑیاں گاؤندیاں نیں تے بھرا کولوں واگ پھڑائی دی رقم منگدیاں نیں۔ ایہناں لوک گیتاں وچ پُر خلوص جذبیاں دی سچائی، مٹھاس، بھین دی بھرانال محبت، ماں پیوٹی دعاواں، بھرا دے مستقبل دے سنے، آؤن والی بھرجائی دی سدھر ہوندا اے۔ اک گیت اے:

س	نوں	سداں	شریکدہاں
سہرا	پکھری	دا	۱۱۱۱
مہن	۱۱۱۱	تیرا	۱۱۱۱
تیرا	۱۱۱۱	گا	جس
ہائل	تیرا	مہن	۱۱۱۱

10- سنہنہاں

جس سے سچ اُکھدی اے تے دوہائی والے سچ واسواگت کر دے نیں اوں سے دوہائی دیاں کھپیاں، سہیلیاں، ارشدتہ دارز نا نیاں سنہنہاں اے گیت
گاؤ نہیاں نیں۔ اہناں گیتاں وچ لاڑے نوں اوہدے ماں بیج، بھینتاں بھراواں تے ارشدتہ داراں نوں طعنے مہنے دتے جاندے نیں۔ اصل وچ سنہنہاں اون
گولی دے سوہریاں ہائل شرارتاں تے پھیز چھاڑ کیتی جاندی اے۔ اک سنہنہی ایس طرح اے:

لاڑیاں کسوتیا

تیری ماں مٹی تے موتیا

اودھی ٹھلی سکے پائی

تینوں اہے وی شرم نہ آئی

لاڑیا کسوتیا

تیری ماں مٹی تے موتیا

اودھی ٹھلی سکے پائی

تیری ماں نوں شرم نہ آئی

سچ نہ پڑھیا تے داد نہ پڑھیا

منڈا اہرام داسیجہ نہوڑیا

تھوڑا تھوڑا اکھایا ہے

گھیاں نڈر کا یا ہے

ساڈے تے دینڈے منڈھ کی دا

بہنہی تے تہدی نہیں

دانے تے منگدہ جڑ گئی دا

دے طہجہ۔۔۔ لچ تہانوں نہیں

11- پتھلا

ایہدی قدیم لوک گیت اے۔ پنجاب دے مختلف علاقیاں وچ مختلف انداز ناں گایا جاندہ اے۔ ایہہ خاص زمانیاں دا گیت اے، ایس گیت وچ عام
طور تے جن مصرعے ہونڈے نیں، جیویں:

چھلا پاتی کھڑیاں ہک مینڈی نہیں پئی لاہندی سک
سکوں تینڈی پئی ہے چھک جانی منہ ڈکھویں چا

12- ٹپے

پنڈاں تھانوں وچ ٹپے بڑے شوق نال گائے جانڈے نیں۔ ایہہ لوک گیت ماہیادی اک قسم اے۔ ایہدے وچ وی ڈیرھ مصرع ہوندا اے۔ پہلا ادھا مصرع تک دا ہوندا اے تے ایہد اکم صرف دو جے مصرعے نوں وزن، قافیہ تے ردیف مہیا کرنا ہوندا اے۔ فیرونی پہلے ادھے مصرعے دی تک وچ وی اپنا اک خُسن ہوندا اے۔ ایہدے وچ پنجاب دے من موہنے منظر، درختاں، فصلاں تے جانوراں بارے عام مشاہدیاں دا ذکر ہوندا اے۔

بھریاں جھناواں، وگدا پانی، بدل تے چن، ورھدا مینہ، امی دا بوٹا، چٹا ککڑ، بیری دا بور، بوہڑ دیاں گولہاں، توت دیاں جھمکاں، پتراناں دے، ساگ، چرخے دیاں ماہلاں، غرض ہر اوس شے دا ذکر ہوندا اے جیہڑی ساڈی وسوں تے رہتل دا حصہ اے۔

دکھو دکھو علاقیاں وچ ٹپے دانان وی دکھو دکھا اے۔ ساندل بار وچ لیہنوں ماہیا، کانگڑے وچ سبھی، ایبٹ آباد دے علاقے وچ قینچی تے ہور تھانواں تے بھنگڑے کہندے نیں۔ ٹپے جذبیاں دا عکاس تے ترجمان ہوندا اے۔

امی دا بوٹا ای

تیرے بناں وے ماہیا ساڈا جیونا جھوٹھا ای

☆

بیری نوں بور پیا

چنگی بھلی کھید دی نوں قسمت نے گھیر لیا

13- جگنی

جگنی بارے دیا جاندا اے پئی پرانے زمانے وچ اک زیور دانان سی۔ اوس زیور نوں موضوع بنا کے ہر طرح دے جذبے تے سوچاں بیان کیتیاں جاندیاں کن، جیویں:

بیری جگنی دے دھاگے چار

جگنی کرے سبھاں نال پیار

اللہ بسم اللہ میری جگنی

کھاوے روٹی نال اچار

کچھ لوکاں دا خیال اے پئی پڑی واساں دی اک کڑی دانان جگنی سی جیہڑی بڑی سوئی سی۔ اوہ گھروں ادھل گئی سی فیروہ جوگن ہو گئی سی تے صحراواں

وچ بھٹکدی رہی۔ ایس لوک گیت وچ جگنی دانان لے کے ہر طرح دے موضوع دیاں گلاں کیتیاں جاندیاں نیں۔ جیویں:

منڈے لے کتاباں نے

جگنی جاوڑی مدرسے

سائیں میری جگنی کہندی اے

مولوی کھڑ کھڑ پیا سے

ایہہ نام اللہ دالیندی اے

☆☆☆

لوک کہانی

قدیم زمانے وچ جدوں گھراں وچ بجلی نہیں ہوندی سی تے سیالاں دی شام چھیتی اپنے پرسمیٹ کے لہندے پاسے کدھرے لگ بھگ چاندی کی سی رات داہنیر اپنی کالی چادر وچ کائنات نوں لک لکیند اسی اوس سے بال اپنی نانی یا دادی دی رضائی وچ ٹھنڈ توں بچن لئی وڑ جانڈے سن گھراں تے گلیاں وچ لیمپاں بل جانڈیاں، گلیاں وچ وڈیاں لیمپاں چوک وچ کسے کندھ یا کھبے نال لکلیاں ہونڈیاں۔ گھراں وچ لیمپ نوں وچکار لے بوہے دی گنڈی نال لک لکنا جاندا سی، تاں جے دیہڑے تے کمرے وچ اوہدا چان کھنڈ جاوے۔

جیہناں گھراں وچ لیمپاں نہیں ہونڈیاں سن اوہناں گھراں وچ مٹی دے دیوے جگدے سن جیہڑے سر ہوں دے تیل نال بلدے سن، یاں فیڑی دے تیل دے دیوے جیہڑے ٹین دے بنے ہونڈے سن گھراں وچ چانن تے دھواں پھیلاؤندے سن۔

اوس سے بال اپنی نانی یا دادی نوں کہانی دی فرمائش کردے سن۔ کوئی آکھدا اپنی بادشاہ دی کہانی سناؤ۔ کوئی پریاں دی کہانی دی ضد کردا تے کوئی طوطیا من موٹیا دی کہانی دی فرمائش کردا۔

بالاں وچ بحث ہونڈی، رولا پیندا۔ ماں ڈانڈی پئی دادی نوں تنگ نہ کرو۔ جیہڑی کہانی دادی نوں پسند اے اوہ سنو۔ بال راضی ہو جانڈے تے دادی کہانی شروع کردیندی۔

بال پُچ ہو جانڈے تے پریاں دی دنیا وچ کھو جانڈے۔ وڈے بال ہنگارا بھر دے تے نکلے بال کہانی سُن دے سُن دے سوں جانڈے۔ رات ڈونگی ہو جانڈی، بچے گھراڑے مارن لگ پیندے۔ کہانی مک جانڈی۔ دادی اپنی وڈی پوتی نوں آکھدی۔ شیداں اپنے نکلے بھرانوں متا کے اوہدے بستر وچ لٹا دے متاں سارا بستر خراب کردیوے۔

دادی یا نانی اوہو کہانی سناؤندی سی جیہڑی اوہنے اپنی نانی یا دادی کو لوں سنی ہوئی ہونڈی سی۔ ایس طرح ایہہ لوک کہانیاں صدیاں توں سینہ بہ سینہ لگیاں چلیاں آؤندیاں سن۔ کہانی سناؤن والا اپنی سوچ تے پسند نال کہانی وچ وادھا گھاناوی کر لیند اسی۔ ایس طرح اوہ کہانیاں پھیلدیاں پھیلدیاں لگیاں ہو گلیاں جیہڑیاں شروع وچ نکلیاں نکلیاں سن۔ ایہہ کہانیاں بالاں دی سوچ سمجھ تے دلچسپی نوں مکھ رکھ کے گھڑیاں جانڈیاں سن تے ایہناں وچ تفریح دے نال نال کوئی نہ کوئی مت دی گل، کوئی اخلاقی نکتہ یا کوئی تجربہ وی موجود ہوندا سی جیہڑا اشعوری طور تے بالاں دے دماغ دی خالی سلیٹ اُتے نقش ہو جاندا سی تے حیاتی وچ اوکھے ویلے اوہناں دی راہنمائی کردا سی۔

ایہناں وچوں بوہت ساریاں لوک کہانیاں حیاتی دے تجربے یعنی ہڈ بیتی ہونڈیاں نیں۔ ایس لئی ایہناں وچ لوکاں دے جذبے، سدھراں، چاہتاں سوچاں، محسساں، نفرتاں، ہاسے، تاہنگاں تے چیزاں ہونڈیاں نیں۔ حیاتی وچ پیش آؤن والیاں مشکلاں تے اوہناں دے حل وی موجود ہونڈے نیں۔

ایہہ کہانیاں نہ اسماناں توں اتر دیاں نیں تے نہ ای خلاواں وچ پیدا ہونڈیاں نیں۔ ایہہ لوک کہانیاں لوکاں دے تجربے، ورتارے تے آپوں وچ مل بہن دے حالات تے واقعات ہونڈے نیں۔ ایہہ لوک کہانیاں دھرتی دی ککھ وچوں جنم لیندیاں نیں تے اپنے شیشے وچ ساڈے ای مکھ مہاندرے دکھاؤندیاں نیں۔ ایس لئی جتھے ایہہ ساڈے من پرچاؤندیاں نیں او تھے سانوں نویاں سوچاں تے نویں راہ وی دکھا جانڈیاں نیں۔

ہن نویں زمانے وچ جدوں بجلی دے آؤن نال نویاں نویاں شیواں، ریڈیو، ٹیلی وژن، فلم، سینما، وڈیو، موبائل فون، کیمرہ، وڈیو، انٹرنیٹ، وائی فائی، ڈس ایپ وغیرہ آگئے نیں، دادی نانی دی اہمیت ختم ہو گئی اے۔ کہانیاں دارواج مک گیا اے۔ بال شام توں لے کے ادھی رات تیک ٹیلی وژن، فلماں تے

وڈیو دیکھدے تے موبائل سُن دے نہیں۔

ایس لئی ساڈے معاشرے وچوں وڈیاں دا ادب تے احترام چلا گیا اے۔ سگوں وڈے وڈیرے outdated پرانے زمانے دیاں دقتیاں نوں چیزاں بن گئے نہیں تے بال اوہناں دا مذاق اُڈاؤندے نہیں پئی تانی نوں تے کمپوٹر آن کرنا وی نہیں آؤندا۔ دادا جی ٹیلی وژن اُتے فلمیں دیکھن توں ڈانڈے نہیں، آکھدے نہیں نماز پڑھیا کرو یا اپنا ہوم ورک کریا کرو۔

ایس دور وچ جدوں کہ پرانیاں چیزاں اپنی اہمیت کھوندیاں جا رہیاں نہیں میرے نیزے لوک ادب، لوک کہانیاں، لوک گیت، لوک لباس، مٹی دا دیوا، لیپ، مٹی دے تیل دا دیوا، چرخہ، ہانڈی، توا، چائی، مدھانی، چکی، ہل، پنچالی، وغیرہ نوں سنبھالن دی بڑی لوڑا اے جے ساڈا ماضی کدھرے گواچ نہ جاوے تے ایس خالی ہتھ ملدے رہ جائے۔ پنچابی دیاں لوک کہانیاں جیہڑیاں کدھرے کدھرے پنڈاں تھاواں وچوں لہندیاں نہیں اوہناں وچوں کجھ کہانیاں دے

ہاں ایس طرح نہیں:

- 1- رتی متی
- 2- کملی پھلی
- 3- ماسی حاجن
- 4- ہتھ کمان لاہوردی
- 5- دیو دا پردیو
- 6- کتاب تے گکو
- 7- چار شخص
- 8- طوطیا من موٹیا
- 9- ہک آئی تے ہک گئی
- 10- خلیل (شہد دا جھتہ) تے بوڑھ
- 11- سپ دی یاری
- 12- شہزادہ اوصاف تے سبز پری
- 13- گھگھی تے شکاری
- 14- مٹھاتیل تے ہون والا بادشاہ
- 15- پنچن پنچن
- 16- بابا توبا
- 17- بلگے دی کہانی
- 18- دھپے سڑوا کھوہ
- 19- توں سچا ایس بابا
- 20- کنوں بتاں چور
- 21- چار مسافر کھوہ تے ماہی
- 22- سنہرے سنہرے کیڑے کاہڈے

WhatsApp PDF Library

اس گروپ میں آپکو ہر قسم کی PDF کتاب فراہم کرنے کی کوشش کی جاتی ہے۔ تمام کتابیں مفت دی جاتی ہیں۔

I'm not responsible of copyrights .This pdf file is downloaded from internet .I never ever earn from this pdf

For joining whatsapp group msg on whatsapp no# 03430575581 and for getting daily general mcqs like fb page

**GENERAL KNOWLEDGE
DAILY MCQS**

23- ذہا

24- بادشاہ جان عالم

ایہناں توں اڈ ہوروی لوک کہانیاں نہیں جیہناں نوں استھے بیان کرن نال مضمون لمیرا ہو جائے گا۔

کچھ کہانیاں داویروا

1- رتی متی

اک سی چڑی تے اک سی چڑا۔ اوہ دونویں ہا سے خوشی رہندے سن۔ چڑے دی نیت جو بدلی۔ اوہ بھیڑے پاسے پے گیا۔ اوس نے اک ہور چڑی نال علیک سلیک کر لئی۔ تے پہلی چڑی نوں گھروں کڈھ دتا۔

پہلی چڑی دے نرے حال نے بوکے دیہاڑے۔ اوہنوں لکھ کجھ نہ آوے پئی اوہ کہہ کرے تے کدھر جاوے۔ اوہ اڈدی اڈدی مہندی دے اک بوٹے پیٹھ جا بیٹھی۔ اوسے ویلے زور داینہ ورہیا۔ چڑی دے پر مہندی نال رنگے گئے۔

اگلے دیہاڑے اوہ اڈدی اڈدی سدھی اپنے آہلے وچ جا بیٹھی۔ جدوں دوجی چڑی نے اوس نوں رتی متی ویکھیا تے سوچن لگی۔ پئی اوہ نہ ہووے پئی جدوں چڑا کھیتاں توں چک چگا کے واپس آئے تے مینوں چھڈ کے ایس مہندی رنگی چڑی نوں پسند کرن لگ پوے۔

اوہ اوس توں پکھن لگی توں رتی متی کیوں بنی ایس؟

اوس نے جواب دتا پئی ایہہ کیہڑا کم اے۔ چار لکھ اکٹھے کرو، اوہناں نوں اگ لاؤ، اوہدے اُپر چار گیزے لاؤ۔ رتی متی بن جاندی اے۔

دوجی چڑی نے انج ای کیئا۔ اوہدے پرسر گئے تے روندی دھوندی اپنے آہلے وچ آ بیٹھی۔ شام نوں چڑا واپس آیا تے اوس توں پکھن لگا۔

تینوں کیہہ ہو یا؟ اوس نے دیسا میں رتی متی ہون گئی ساں تے سر گئی، چڑا آکھن لگا۔ پگلیئے۔ ایس طرح وی کوئی رتی متی بن دی اے۔ چل تینوں میں

رتی متی بناؤندا ہاں۔ چڑی نے جواب دتا میرے پرسر گئے نیں، میں اڈ نہیں سکدی۔

چڑے نے اوہنوں اپنی چُچ وچ پھڑیا تے ہو اوچ اڈیا۔ دوجی رتی متی چڑی دی کچھے کچھے اڈن لگ پئی تے راہ وچ چڑے نوں آکھن لگی۔

توں ایڈی سوئی رتی متی چڑی نوں چھڈ کے اک بوٹ نوں چکی پھر دا ایس۔

دوجی چڑی بولی ہٹ وے ہٹا مینوں بوٹ نہ کہا۔

چڑا بولیا توں چپ کر جا مینوں نہ بلا۔

چڑے دے مونہوں اوہ بوٹ ڈگیا تے سدھادریا وچ ڈب گیا

چڑا رتی متی نوں لے کے اپنے آہلے نوں پرت آیا تے دونویں فیر ہنسی خوشی رہن لگ پئے۔

اخلاقی نکتہ

ایس کہانی توں اخلاقی نکتہ ایہہ نکلا اے پئی جیہڑے دو جیاں دا گھر اُجاڑ دے نیں اوہ آپ اُجڑ جان دے نیں۔ جیہڑے بناں سوچے سمجھے دو جیاں دی

رہس کر دے نیں اوہ حسد دی اگ وچ سر جاندے نیں۔ صبر شکر کرن والے پھل پاؤندے نیں۔

2- کتا تے کلڑ

کلڑی آنڈیاں اُتے بیٹھی تے اوس نے چھ چوچے کڈھے۔ اک نوں بلی کھا گئی، تتاں نوں ال چک کے لے گئی، پنجواں ٹھنڈنگن نال مر گیا۔ انج باقی اک

چو چارہ گیا۔ دو بے گھر گئی نے چار کتورے دتے جیہناں وچوں تن مر گئے تے اک باقی رہ گیا۔
اوس چو بچے تے کتورے دی آپوں وچ یاری دوستی ہو گئی۔

ویلا لنگھن نال دونوہیں وڈے ہو گئے۔ چو چا، کلز بن گیا تے کتوراکتے وچ بدل گیا دونوں اک دو بے دا بڑا خیال رکھدے سن۔
جدوں کتا کتا ہوندا تے کلز اوہدے اُتے چڑھ کے بہہ جاندا تے جدوں کلز نوں نیندر آؤندی تے کتا اوہدے آ لے دوا لے پھر کے اوہدی راکھی کردا۔
جے کتے نوں کدھروں روٹی دا کلز ابھ جاندا تے اوہ روٹی دا کلز امنہ وچ لے کے کلز کول آجاندا۔ دونوں مل کے کھاندے۔
ایسے طرح جے کدھرے کلز نوں روٹی دا کلز نظر آجاندا اوچھ نال چک کے کتے کول آجاندا۔ دونوں رل مل کے کھالیندے۔ ایس طرح دونوں دی یاری دوستی پکی ہو گئی۔

اک دن انج ہو یا کہ کمیٹی والے کتے مار گولیاں تھان تھان کھلا رگئے۔ کتے نے سوچیا پئی ایہہ کوئی نویں شے اے، ایہہ نوں کھا کے ویکھیے۔
کتے نے دو گولیاں نگل لیاں۔ اوہدے طور بھوں گئے۔ اوہ وڈا ڈھیندا کلز کول آیا۔ کلز اوس دی اجیہی حالت دیکھ کے پریشان ہو گیا۔ پچھیا پئی ایہہ
کیہہ بنیاں؟ کتے نے جواب دتا۔ میرے ڈھڈ وچ پیڑاں تے سولاں اٹھدیاں نیں۔
توں کھا ہدا کیہہ سی؟ کلز نے فکر نال پچھیا۔

کتا کہن لگا مینوں نہیں پتا میں کیہہ کھا بیٹھا ہاں۔ میریاں اکھاں اگے ہنیرا پھر دااے۔
کلز نے اوس نوں مشورہ دتا پئی توں اُلٹی کر دے۔ ایس طرح تیرا ڈھڈ صاف ہو جاوے گا۔ کتے نے اُلٹی کردتی پر اوہ پھڑک پھڑک کے مر گیا۔
کلز نے رونا شروع کر دتا تے حال دہائی پادتی۔ وے یارا مینوں کیوں چھڈ گئیوں، توں تے میرا پکا یار بلی سیں۔ توں آکھدا سی جیواں گے اکٹھے تے
مراں گے اکٹھے ہن توں دغا دے گئیوں۔
کلز نوں روندے روندے بھکھ جو لگی تے اوہ کتے دی اُلٹی کھا گیا تے اوہ وی کتے نال ای ڈگ کے مر گیا۔

اخلاقی نکتہ

جیہناں دی پکی یاری دوستی ہوندی اے اوہ جیوندے وی اکٹھے نیں تے مردے وی اکٹھے نیں۔ اوہ اک دو بے دے ہمدرد تے ساتھی ہوندے نیں تے
مصیبت وچ اک دو بے داسا تھ دیندے نیں، اک دو بے اتے جان قربان کر دے نیں۔

3۔ طوطیا من موطیا

اک طوطے نے جس ویلے اڈا مکھیا تے اوہدے ماں پیو نے اوہنوں مت دی گل دتی۔ آکھیا توں ساڈا پیارا پتر ایں۔ ساڈیاں اکھاں دا چان ایں تے
ساڈے دل دا سکون ایں۔ تینوں اک مت دی گل دسنے ہاں پئی توں جدھر چاہے اڈیں، سیراں کریں، موجاں مانیں پر جٹاں دی گلی نہ جائیں۔ اسیں تینوں مڑ
مڑ مت دیندے ہاں۔

طوطیا من موطیا توں ایس گلی نہ جا

ایس گلی دے جٹ برے لیندے پھاہیاں پا

اک دن طوطا گھر ایں واپس نہ آیا تے ماں پیو نوں فکر ہوئی۔ اوہناں نے لہھنا شروع کیتا آخر اوہ جٹاں دی گلی چلے گئے۔ اوہ تھے اک گھروں ادہناں نوں
طوطے دے روون دی آواز آئی جیہڑا آکھر رہیا سی۔

طوطیا من موطیا تینوں ماپے دین صلاح

جٹاں گلی نہ جائیں لیندے پھاہیاں پا

طوطے دے ماپے اوہدے پنجرے کول گئے تے اوہدے کن وچ کوئی گل آکھ کے اڈ گئے۔

اگلی سویرے جدوں جٹاں دے بال طوطے نوں چوری پاؤن آئے تے دیکھیا پئی طوطا مریا پیا اے۔ اوہناں نے مرے ہوئے طوطے نوں پنجرے نوں کڈھ کے باہر سٹ دتا۔ طوطے نے اڈاری ماری تے کندھ اُتے جا بیٹھا۔ جٹاں دے بال حیران ہو گئے تے طوطے توں پچھن لگے۔ ایہہ کیہہ ڈراما اے؟
طوطے نے جواب دتا پئی جے تسیں جٹاں اتے میں وی نٹ آں۔

اخلاقی نکتہ

ماں باپ دی نصیحت اُتے عمل کرنا چاہیدا اے۔ جیہڑے عمل نہیں کردے اوہ سدا نقصان وچ رہندے نیں۔ پچھوتاؤندے نیں۔ قیدی طوطے نے ماں پیو دی دے مشورے نال ای قید وچوں رہائی پائی۔

☆☆☆

پنجابی اکھان

اکھان، عقل مندوں تے سیانیاں دیاں اوہ گلاں ہوندیاں نیں جیہناں دے اوہلے صدیاں دے تجربے، ڈوہنگے مشاہدے، فکران تے سوچاں موجود ہوندیاں نیں۔ اکھان، غیر معمولی تے ہلا دین والے حادثات دی پیداوار ہوندے نیں۔ ایسے اکھان لوکاں دیاں عقلاں تے حیاتی دے تجزیوں دا نچوڑ ہوندے نیں۔ ایہناں وچ عالمگیر سچائیاں دی بنیاد تے مقبولیت ہوندی اے۔

مسٹر تیاگ نے دسیا اے پئی بوہت ساریاں پرانیاں عربی کہادتاں یا اکھان اودوں ہنگرے جدوں کے ٹبر وچ کوئی مشہور واقعہ ہو یا یاں کوئی ذاتی پھڑکدا ہو یا تجربہ سامنے آیا۔ مشہور اکھاناں کچھے جیہناں نوں بڑے پدھرے تے سجیلے اسلوب نال مقبولیت حاصل ہوئی، اک لمی چوڑی انفرادی تاریخ اے۔

عبرانی اکھاناں نے عبرانی شاعری وچوں جنم لیا۔ سمیری اکھان وی عبرانی اکھاناں طرح چنگے کلام تے سندر اسلوب نال گتے ہوئے نیں۔ اکھان ہمیشہ کلام دی تاثیر نوں ودھاؤندے نیں۔

پنجابی وچ اکھاناں دی گنتری لکھاں تیک اپڑدی اے۔ ایہناں اکھاناں نوں سب توں پہلاں مسٹر جان ٹی پلائس تے مسٹر ایس ڈبلیو فیلین نے جمع کر کے انگریزی ترجمے نال چھاپیا۔ فیرومولوی محبوب عالم نے چوہاں زباناں وچ اکھان دے نال اک چھوٹی کتاب شائع کیتی۔ حاجی ظہیر نیاز بیگی نے اپنی کتاب وچ ڈھائی سوا اکھان جمع کیتے۔ اوہناں توں اڈ نظام دین (مرزا سلطان بیگ)، ڈاکٹر مہر عبدالحق، چودھری سردار محمد، بشیر حسین ناظم تے ڈاکٹر شہباز ملک نے پنجابی اکھان جمع کر کے کتابی صورت وچ شائع کیتے۔

نمبر شمار	اکھان	معنی	ورتوں
1-	آب آب کرمویوں بچہ فارسیاں گھر گالے	غیر زبان وچ گل کتھہ کرن دا نقصان ہوندا اے	آب آب کرمویوں بچہ فارسیاں گھر گالے
2-	آبلائے مینوں مار	مصیبت سہڑنا	میں پاگل نوں گھر سدیا او ہو گل ہوئی آبلائے مینوں مار
3-	آپ بھلے جگ بھلا	آپ چنگے تے دنیا چنگی	انسان دا اپنا اخلاق چنگا ہووے تے لوکاں دا اخلاق اپنے آپ چنگا ہو جاندا اے یعنی آپ بھلے جگ بھلا۔
4-	آپ جھس سکھائے تے اپنے اگے آئے۔	اپنی کہتی اپنے اگے	میں شاگرد نوں کم سکھایا اوہنے میرے سامنے ای دوکان کھول لئی۔ ایہہ تے ایہو گل ہوئی آپ جھس سکھائے تے اپنے اگے آئے۔
5-	آپ کاج مہا کاج	اپنے ہتھیں کم کرنا ای چنگا ہوندا اے	نوکر کولوں کھانا پکویا تے اوہنے ہانڈی ساڑ دتی۔ سچ کہندے نیں آپ کاج مہا کاج۔
6-	آپ اپنی پے گئی دھی ماں نوں لٹ کے لے گئی۔	نفساںسی	بلھے شاہ فرماؤندے نیں جدوں آپ اپنی پے گئی، دھی ماں نوں لٹ کے لے گئی۔
7-	آپے پھا تھڑیے تینوں کون چھڈائے	آپ مصیبت سہڑنا	جدوں بندہ اوکھے کم نوں آپ تھہ پالوے تے آکھیا جاندا اے آپے پھا تھڑیے تینوں کون چھڈائے۔

8-	آدی اناج دا کیزا اے	آدی اناج کھا جاندا اے	گھر وچ ہزاراں من اناج ہووے گھر والے کھا کھا کے مکا دیندے نیں۔ ایس لئی آکھدے نیں آدی اناج دا کیزا اے۔
9-	آنڈے کتے تے کوٹو کتے۔	کھچل کے نوں تے فاندہ کے ہور نوں	گھڑی ساڈے گھر کوٹو کر دی اے تے آنڈے کتے ہور دے گھر دیندی اے۔
10-	آئی بسنت پالا اڈنت	بسنت دے دتاں وچ سردی ختم ہو جاندی اے۔	عام طور تے بسنت دا تہوار فروری دے وچکار آؤندا اے، ایس لئی اکھان اے آئی بسنت پالا اڈنت۔
11-	آیا رمضان بھجیا شیطان۔	رمضان دا مہینا رحمتاں دا اے۔	رمضان وچ بد معاش لوک دی نمازی، روزہ دار تے نیک بن جاندا نیں، ایس لئی اکھان مشہور اے آیا رمضان تے بھجیا شیطان۔
12-	اپنا اپنا پرایا پرایا	غیر بندے نال کنی وی محبت مہربانی کرو اوہ کدی وی اپنا نہیں بن دا۔	اساں اک یتیم بچے نوں لے کے پالیا۔ اوہ وڈا ہو کے ساڈا زیور چوری کر کے گھروں لے گیا۔
13-	اپنا ننگر پرایا ڈھینگر	اپنا مال چنگا دو جے دا خراب	اپنا پتر جج والا اڑاتے دو جے دا کنڈیاں والی ڈھینگری، جدوں کوئی اپنی چیز نوں چنگا تے دو جے دی چیز نوں خراب آکھے۔
14-	ات خدا دا ویر	حدوں ددھ ظلم کرنا چنگا نہیں ہوندا۔	جے بندہ کسے دو جے تے حدوں باہر ظلم کرے تے فیر رب نوں وی غصہ آجاندا اے تے اوہ انتقام لیندا اے۔
15-	اٹھ سکاں نہ تے پھٹے منہ گوڈیاں دا۔	آپ کجھ نہ کر سکاں دو جیاں نوں الزام دینا۔	گھڑی ساڈا گھڑی ٹھیک نہ کر سکیا تے آکھن لگا پچ کس ای خراب اے۔
16-	باندران نوں بنات دیاں ٹوپیاں۔	بے قدرے نوں قیمتی چیز دینا۔	میں قیمتی گھڑی اپنے دوست نوں دتی۔ اس نے کندھ وچ مار کے توڑ دتی۔ باندران نوں بنات دیاں ٹوپیاں۔
17-	بگل وچ چھری منہ تے رام رام	اتوں نرم تے دلوں بھیزا	ہندو نال دوستی چنگی نہیں۔ کیوں جے اوہدی بگل وچ چھری تے منہ تے رام رام ہوندا اے۔
18-	بلی نوں چھپھڑیاں دے سفنے۔	جس چیز دی لوڑ ہووے اوہ ہر دیے دھیان وچ رہندی اے۔	ہوراں نوں ہوری داتے اُنھے نوں ڈنگوری دا۔ ہیر پیراں تے پانی نہ پین دیندی آکھے مغز نہ میرا کھا سکتی آوے بلی نوں خواب چھپھڑیاں دے اینویں جاتا بے حیا سکتی
19-	بلی ددھ دی راکھی	چور نوں حفاظت دا کم سپرد کرنا۔	جو آں دا کارخانہ تے او تھے کھوتا رکھوالا بناتا۔
20-	بنامر شداں راہ نہ تھ آون۔	کسے وی کم لئی راہبری دی لوڑ اے	سید وارث شاہ نے فرمایا۔ بنامر شداں راہ نہ تھ آوے ددھاں باجھ نہ رہدی کھیر میاں۔
21-	بیگانہ من پردیس	دو جے دے دل دی کیہہ خبر۔	دو جے دے دل وچ کیہہ خیال اے، کجھ پتا نہیں ہوندا۔

22-	پتھر نالوں چکی بھلی جو پیسے سنسار۔	بے کار نالوں کم دی چیز چنگی	کہن نوں تے چکی وی پتھر اے پر اوہ ایس لئی چنگی اے پئی دنیا دے لوک اوہ دے نال آتا یہہ لیندے نیں۔
23-	پہلاں تو لیے پھیر بولے۔	گل کرن توں پہلاں سوچو۔	بے موقع بولنا غلط تاثر دیندا اے۔ ایس لئی پہلاں تو لو فیرو بولو اتے عمل کرنا چاہیدا اے۔
24-	پھانک ٹنیا گھر لٹیا	کم دے شروع وچ آسانی ہووے تاں کم چھیتی ہو جاندا اے۔	چوراں دا تجربہ اے پئی پھانک ٹنیا تے گھر لٹیا۔
25-	تیرے پیٹھے دا کہہ چھاننا۔	اعتبار کرنا۔	جے توں رقم گن لئی اے تے فیرو دوبارہ گنن دا کوئی فائدہ نہیں۔ مینوں اعتبار اے، تیرے پیٹھے دا کہہ چھاننا۔
26-	تیلے پکن تے کاج رچن	فصل پک جاوے تے جٹ اپنے منڈے کڑی داویاہ کر دا اے۔	فصل پک گئی اے تے ہن ویج کے منڈے داویاہ کراں گے۔ تیلے پکن تے کاج رچن۔
27-	تھکس وڑے نیں پکدے۔	کنجوسی نال کم نہیں ہوندے۔	چاہنا اے کہ کم ودھیا ہو جاوے تے پیسہ خرچن توں دور نسا۔ اوس ویلے سیانے آکھدے نیں، تھکس وڑے نیں پکدے۔
28-	نڈی سوئی ٹوکا جیتا	جدوں مایاں نالوں اولاد دودھ چالاک تے خراب ہووے۔	مانجھہ بدمعاش دے گھر پتر جمیا۔ اوہ مانجھہ نالوں وی چار ہتھ اگے دے۔ اوہو گل ہوئی نڈی سوئی ٹوکا جیتا۔
29-	جاوے لاکھ پر رہے ساکھ	عزت دی خاطر دولت قربان کر دینا۔	رشید نے پتر نوں بچاؤن خاطر بے دریغ رقم خرچ کر دتی۔ آکھیا جاندا اے لاکھ جائے پر ساکھ نہ جائے۔
30-	جان اے تے جہان اے	تندرستی بارے آکھیا جاندا اے۔	میں دل دی بیماری اُتے لکھاں رویے خرچ کر دتے نیں کیوں جے آکھدے نیں جان اے تے جہان اے۔
31-	جس گڑی داویاہ اوہو گوہے چکن جا۔	سارے کم آپے ای کرنا۔	جس کڑی داویاہ سی اوسے نوں دیگاں بیٹھہ بالن واسطے لکڑیاں اکھیاں کرن لئی جنگل گھل دتا۔
32-	جھے لال تے ونڈے کولے۔	جدوں کوئی بندہ کچا کم کرے۔	اوس نے کروڑاں دی دکان کھولی تے لوکاں نوں خالی چاہ دی پیالی اُتے ٹرخا دتا۔
33-	جیہڑے گجھدے نیں اوہ وسدے نیں۔	تھو تھا چننا باجے گھنا۔	جیہڑے بوہتیاں گلاں کر دے نیں اوہناں وچ کر توت گھٹ ہوندے نیں۔
34-	جو گھڑیا اوہ بھجنا	جو پیدا ہو یا اے اوس مرنا وی اے۔	لوک اپنے عزیزاں دی موت اُتے روندے تے پندے نیں۔ حالان کہ سچ ایہہ وے پئی جو گھڑیا سو بھجنا اے۔

35-	چاچا چور تے بھتیجا قاضی	چور تے سپاہی دامل جانا۔	چاچا چور اے تے اوہدا بھتیجا سپاہی اے۔ دونویں آپوں وچ ملے ہوئے نیں۔
36-	چوراں دے محل نہیں ہوندے	چور کول مال نہیں ہوندا۔	چور کول بھانویں کتنا مال آجاوے اوہ اوس نوں جمع نہیں کردا۔ جائیداد نہیں بناؤندا۔
37-	ڈروٹ زمانہ کٹ بھلے دن آؤن گے۔	صبر کر۔	چنگے دنوں دی اُمید وچ بندے نوں بھینڑے دن وی صبر شکر تال کٹ لینے چاہیدے نیں۔
38-	دھی اُسری کھان پین وسریا۔	دھی دا جوان ہونا، مایاں دیاں نیندراں حرام۔	جدوں دھی جوان ہو جاندی اے تے مایاں دی بھکھ سگ جاندی اے، اوہناں نوں اوہدے دیاہ دی فکر لگ جاندی اے۔
39-	ڈاہڈے داستیں ویہیں سو۔	طاقت ور بندہ اپنی منوالیندا اے۔	سید وارث شاہ فرماؤندے نیں۔ اسوں منگیا خیر تے ویر ملیا مینوں مار پونال مہوڑیاں دے وارث شاہ ڈاڈھیاں داسوست ویہیں ہاڑے رب اگے کمزوراں دے
40-	ڈُبدے نوں تیلے داسہارا۔	دکھ درد وچ تھوڑی سہولت مل جانا۔	میں مقروض ساں، پیرے یار نے میری تھوڑی جیہی مدد کیتی، اوہ ڈُبدے نوں تیلے داسہارا سی۔
41-	ڈھڈ بھریا تے کم وسریا	مطلبی بندہ	اوس نے دیاہ دی روٹی کھاہدی تے بھج پیا۔ سیانے ٹھیک ای آکھدے نیں ڈھڈ بھریا تے کم وسریا۔
42-	ڈھگی نہ وچھی تے نیندر آوے چھی۔	بے فکر ہونا	جس بندے کول مال دولت نہ ہووے اوہ بے فکر ہو کے سوندا اے۔ سیانے آکھدے نیں ڈھگی نہ وچھی تے نیندر آوے چھی۔
43-	رب رکھے تے مارے کیہدا	جیہنوں رب رکھے اوہنوں کون چکھے۔	جس بندے دی حفاظت رب نے اپنے ذمہ لئی ہووے اوس نوں کوئی نہیں مار سکدا۔
44-	سپ دا بچہ سنبولیا	بُرے بندے دی اولاد وی بری ہوندی اے۔	حامد دامنڈا اوس توں وی بھینڑا اے۔ سپ دا بچہ سنبولیا۔
45-	سٹا مویا اک برابر	سٹا ہو یا بندہ بے خبر ہوندا اے۔	سٹے بندے دا کوئی نقصان ہو جائے تے لوک آکھدے نیں سٹا مویا اک برابر ہوندا اے۔
46-	سنٹو کھی سدا سکھی	صبر کرن نال اجر ملدا اے۔	جیہڑے بندے صبر تے شکر کردے نیں رب اوہناں نوں نعمتاں دیندا اے۔ واقعی سنٹو کھی سدا سکھی ہوندا اے۔
47-	سیوانوں میوہ اے	خدمت نوں عظمت	جیہڑا بندہ وڈیاں دی سیوہ کردا اے اوہو مٹھا میوہ کھاندا اے۔
48-	شکاری دے کن ویری	شکاری کنال دا کچا ہوندا اے۔	شکاری نوں کوئی جھوٹھ آکھ دیوے پئی فلاں تھاں بوہت شکار ملدا اے اوہ ادھر نس پوے گا۔

49-	شیراں دے منہ کس دھوتے نیں۔ طاقت ورنوں بناؤن سنوارن دی لوڑ نیں ہوندی۔	بادشاہ ہمیشہ بادشاہ ہوندا اے۔ اوس نوں بناؤ سنگھار دی لوڑ نیں ہوندی۔
50-	کاغذ دی بیڑی تے باندر ملاح۔ نازک کم بے وقوف دے حوالے۔	ٹساں خانساے نوں کار دے کے منڈی بھیج دتا اے۔ کاغذ دی بیڑی باندر دے حوالے کر دتی اے۔
51-	کتا دی پوچھیل پھیر کے بہند اے کسے نوں صفائی لئی آکھنا۔	نونہہ نے گھر کنا گندار کھیا ہویا اے۔ حالاں کہ اوہ جان دی اے پی کی کتا دی پوچھیل پھیر کے بہند اے۔
52-	کوئی مرے کوئی جیوے ستر اگھول بے پردا بندہ	اوہ امیر آدمی اپنے عیش ورج مست اے پر لوک بھکھے مرے نیں۔ سیانے آکھدے نیں کوئی مرے کوئی جیوے ستر اگھول پتاشے پیوے۔

تھلے لکھے ہوئے اکھاناں دے معنی لکھو تالے جملیاں ورج ورتو۔

- 1- آپ لنگھن یار پروٹھے منکن
- 2- آپ مکان کوٹ سماں
- 3- آپ ہارے بہونوں مارے
- 4- آپے ای بیج آپے ای کھا۔
- 5- آپے کھیت آپے رکھوالا
- 6- آناگن دی ہلدی کیوں اے۔
- 7- آخر پچھ مولیا توں ہٹی بہنا۔
- 8- آنے دا چراغ اندر چوہے باہر کاگ
- 9- آساں دے پنہ لے۔
- 10- آکر پھول تے پھٹے مونہہ۔
- 11- آنے دی تہی چوانی دی ٹکڑ
- 12- آوے دا آوا ای وگڑ یا ہویا اے
- 13- آئی موج فقیر دی لائی جھکی نوں اگ
- 14- آئی وسا کھی گئی راکھی
- 15- آئے دی خوشی نہ گئے داغم
- 16- آئی بی دادوارا، اُجڑ گیا تخت ہزارہ۔
- 17- اپروں پکیاں وچوں کھیاں
- 18- اپنا تھاں دیکھ کے ماردا اے۔
- 19- اپنا گھر بہشت اپنا وطن کشمیر

- 20- اپنا گھر سنبھالو چور کسے نوں نہ آکھو۔
 21- آے کرنی تے آپے بھرنی
 22- اپنی نگھیں آپ سڑنا
 23- اپنے پیرتے آپے کہاڑی ماری۔
 24- اتر کاٹو میں چڑھیا۔
 25- ات خدا داویر۔
 26- اٹ چک تے پھرتیار
 27- اٹ کتے داویر۔
 28- اڈھ دی چولی، ریشم دا بنجیہ۔
 29- اٹھ دے ماما کھجڑی کھا۔
 30- اج دا کم کل تے نہ کرم۔
 31- اجڑے گھر بھونڈاں دا چھتا۔
 32- اج کھاتے کل خدا
 33- اچی دکان تے پھکا پکوان۔
 34- ادھ پاء آنا چو بارے رسوئی۔
 35- اُدھار دا سٹہ جھکڑا
 36- اسبغول تے کجھ نہ پھول
 37- اسمان توں ڈگاتے کھجور تے اٹکیا۔
 38- اسمان دا اٹھکیا منہ تے
 39- اک انارتے سو بیمار
 40- اک انگور تے ڈار کھیوں دی۔
 41- اک بڑھاپا سوسیا پا
 42- بڈھا ڈھگا چھستی روگ۔
 43- بڈھی رن خدیجی ناناں
 44- بڈھی گھوڑی لال لگام
 45- دن آئی موت کوئی نہ مردا۔
 46- بندہ کرے کوتلیاں تے رب کرے سوتلیاں
 47- بھٹھ پوے اوہ سونا جیہڑا کن تر وڑے

- 48- بھل بھلیکھے اللہ دے لیکھے
- 49- پاپی پاپ دامائی نہ باپ دا۔
- 50- پتر جمدے ای گبھر و ہوندے نیس۔
- 51- پتلون داشوقین تے بوجھے وچ گا جراں۔
- 52- پتر پیاتے ساک گیا۔
- 53- ٹبر بٹھکا مرے خاوند سیلاں تے چڑھے۔
- 54- ٹنڈاں گھرن نہ جانے مکھیاں دے اُستاد
- 55- جتھے دی کھوتی او تھے آن کھلوتی
- 56- جتھے بیری او تھے ڈھیلے۔
- 57- جڈا قداوڈا لد۔
- 58- جس دی روڑی اوس دی موڑی۔
- 59- جناں گڑ پاؤ گے اوناں مٹھا ہووے گا۔
- 60- جنج آئی پتن کچی لگی کتن۔

☆☆☆

داستانی ادب

قصہ ہیرا _____ وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ

تعارف

سید وارث شاہ 1720ء نوں موضع جنڈیالہ شیرخاں ضلع شیخوپورہ وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والداناں سید گل شیر شاہ سی جیہڑے اہل بیت دے دسویں امام علی نقیؑ دی اولاد وچوں سن۔

سید وارث شاہ نے مڈھلی تعلیم جنڈیالہ شیرخاں دی اک مسیت وچ حاصل کیتی جتھے اوہناں قرآن مجید ناظرہ توں اڈ عربی تے فارسی دی وی تعلیم حاصل کیتی۔

فیر اوہناں نوں جس ویلے ہو رو دھیری تعلیم حاصل کرن دا شوق ہو یا تے قصور شہر چلے گئے۔ اوس زمانے وچ کوٹ قصور دی مسیت دے امام تے خطیب مولوی حافظ غلام مرتضیٰ قصوری سن جیہڑے قرآن مجید تے حدیث نبوی توں اڈ ہو علوم دے وی ماہر سن۔

اوہناں نے سید وارث شاہ نوں ذہین شاگرد ویکھ کے بڑے پیار تے محبت نال حدیث، فقہ، تفسیر تے منطق دے علوم سکھائے تے ہر علم تے فن وچ ماہر بنادتا۔

قصور وں تعلیم حاصل کرن مگروں سید وارث شاہ اپنے استاد دے حکم نال روحانی تے باطنی علوم حاصل کرن واسطے 1171ھ دے نیڑے تیزے پاکپتن ضلع ساہیوال چلے گئے۔ او تھے بابا فرید الدین مسعود شکر گنج رحمۃ اللہ علیہ دے مزار اُتے حاضری دتی تے اوس سے بابا جی دے مزار دے گدی نشین حضرت مخدوم جہانیاں دے ہتھ اُتے بیعت کیتی تے اوہناں دے مرید ہو گئے۔ کجھ چر اوہناں کو لوں تصوف دا علم حاصل کیتا۔ ایس طرح آپ سلسلہ چشتیہ وچ شامل ہو گئے۔ آپ دا شعر اے۔

مورود دا لاڈلا پیر چشتی شکر گنج مسعود بھرپور ہے جی
خاندان وچ چشت دے کاملیت شہر فقر دا پنن معمور ہے جی
بائیاں قطباں دے وچ ہے پیر کامل جس دی عاجزی زہد منظور ہے جی
شکر گنج نے آن مکان کیتا دکھ درد پنجاب دا دور ہے جی

پاکپتن توں روحانی فیض حاصل کرن مگروں سید وارث شاہ اک پنڈ ٹھٹھہ جاہد چلے گئے۔ آپ دا جوانی دا زمانہ سی او تھے آپ نوں اک بلوچینی (جس داناں بھاگ بھری سی) نال عشق ہو گیا۔ جدوں بھاگ بھری دے قبیلے دے لوکاں نوں ایس عشق دا پتالگا، اوہناں نے سید وارث شاہ نوں پنڈوں کڈھ دتا۔ آپ او تھوں ساہیوال دے اک ہو پنڈ ملکہ ہانس چلے گئے تے او تھے مسیت دی امامت سنبھال لئی۔ لوکاں نوں دینی درس دین لگ پئے تے نالے دیہے ویلے شعر اں راہیں دل دی بھڑاس تے ہوا کڈھن لگ پئے۔

ایس پنڈ وچ اوہناں نے 1180ھ وچ ہیر دا قصہ لکھیا جس نوں پنجابی ادب دا شاہکار سمجھیا جاندا اے۔ آپ لکھدے نیں:

کھل ہانس دا ملک مشہور ملکا تھے شعر کیتا یاراں واسطے میں
پرکھ شعر دی آپ کر لین شاعر گھوڑا پھیریا وچ نخاس دے میں
سن یاراں سے ایساں نبی ہجری لے دیس وچ تیار ہوئی
اٹھاراں سے تریہاں سمتاں دی راجے بکرماجیت دی سار ہوئی

سید وارث شاہ نے تقریباً دسواں ورہیاں وچ ایہہ شاہکار تخلیق کیتا تے اپنا سارا علم، تجربہ تے مشاہدہ ایہدے وچ سمیٹ دتا۔ قصہ لکھ کے واپس پر تے
تے سدھے تصور گئے تے اپنے محترم استاد حافظ غلام مرتضیٰ قصوری دی خدمت وچ حاضر ہو کے قصہ ہیر راںجھا سُنایا۔ اوہناں نے قصے توں لطف لیا، بڑی سلاہنا
کیتی تے فرمایا:

”توں منج دی رسی وچ موتی پرود تے نیں۔“

ایس دا مطلب اے پئی پنجابی زبان اک کھردری منج دی رسی اے توں ایس زبان وچ موتیاں ورگے اعلیٰ شعر لکھ لیا ندے نیں۔
دو جی گل ایہہ آکھی پئی بلھے شاہ نوں پڑھایا۔ اوس نے نچناتے گاؤ تا شروع کر دتا۔ تینوں پڑھایا تے توں عشقیہ قصے لکھنے شروع کر دتے۔ چنگے میرے
شاگرداؤ۔ میراناں بدنام کر دے پھر دے او۔

سید وارث شاہ دے دل وچ ایہہ گل بیٹھ گئی۔ آپ استاد کولوں اجازت لے کے اپنے پنڈ جنڈیالہ شیر خاں اڑے تے سولہ مصرعے لکھ کے قصہ ہیر راںجھا
دے اخیر وچ شامل کر دتے جیہناں دا مطلب اے سی پئی ایہہ عشقیہ شاعری نہیں۔ سگوں روح تے جسم دا قصہ اے۔ یعنی تصوف دا مسئلہ اے۔ پئی روح اپنے
جسم توں بناں زندہ نہیں رہ سکدی تے جسم، روح توں بغیر بے کار تے مُردہ اے۔ شعر اے:

ہیر روح تے چاک قلبوت جانو بالنا تھ ایہہ ہیر بنایا
پنج ہیر نے پنج حواس تیرے جیہناں تھاپناں تھدھ نوں لایا
کیدو لنگا شیطان ملعون جانوں جس نے وچ دیوان پھڑایا
سیاں ہیر دیاں رن گھر بار تیرا جیہناں نال پیوند بنایا

ترجمہ:

”ہیر کو روح سمجھو اور رانجھا جسم ہے۔ بالنا تھ وہ ہیر ہے جو انسان کو صراطِ المستقیم دکھاتا ہے، برائیوں سے روکتا اور نیکیوں کا سبق دیتا ہے۔ اس کتاب میں
پانچ ہیروں کا ذکر ہے۔ وہ ہیر حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانی رحمۃ اللہ علیہ، سید جلال الدین بخاری رحمۃ اللہ علیہ، لعل شہباز قلندر رحمۃ اللہ علیہ، حضرت خواجہ خضر رحمۃ اللہ علیہ اور بابا
فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ ہیں۔“

یہ پانچ ہیر نہیں بلکہ انسان کے پانچ حواس ہیں۔ (بصرہ، سامعہ، لامعہ، ذائقہ، شامہ)۔ جو انسان کو ترقی کی طرف بڑھنے اور عمل و حرکت کی ترغیب
دیتے ہیں۔ اس قصہ میں کیدو لنگر اور اصل لعنت زدہ شیطان ہے جو پنجائیت میں شکایت لے کر جاتا ہے۔ اس کے علاوہ ہیر کی ساٹھ سہیلیاں ہیں۔ وہ سہیلیاں
نہیں بلکہ اہل خانہ اور رشتہ دار اور یار دوست ہیں۔ جن سے وہ ایسے تعلقات استوار رکھتا ہے کہ وہ اس دنیا سے دل لگا لیتا ہے اور اس دنیا سے جانے کو اس کا دل
نہیں چاہتا۔“

فیرسید وارث شاہ جنڈیالہ شیرخاں وچ مسیت دے امام بن گئے۔ لوکاں نوں پنہ، نصیحت تے درس دیندے سن۔ آپ نے او تھے ای 1798ء وچ انتقال فرمایا۔

آپ داعرس ہر سال ساون دی 14 تاریخ نوں جنڈیالہ شیرخاں وچ منایا جاندا اے۔

قصہ ہیر رانجھا

قصہ ایس طرح شروع ہوندا اے۔

اک تخت ہزاریوں گل کیجے جتھے رانجھیاں رنگ مچایا ای
چھیل گبھرو مست البیلوے نے سندر اک تھیں اک سوایا ای

ضلع سرگودھا وچ اک گاؤں تخت ہزارہ اے، جتھے رانجھے جٹ رہندے نیں، جیہڑے بڑے جوان، خوبصورت تے اپنی جوانی دے نشے وچ مست رہندے نیں۔ اک توں اک ددھ گبھرو جوان اوس پنڈ دا ہار شنگارا اے۔ اوس پنڈ وچ اک زمیندار موجود چودھری اے جس دے اٹھ پتر تے دودھیاں نیں۔ سب توں چھوٹے پتر داناں دھید ورا، رانجھا اے۔ سارے بھرا کھیتی باڑی کردے نیں۔ دھید ورا رانجھا سا رادن پنڈ وچ آوارہ پھر دا اے، پگھٹ اُتے گویاں نوں چھیڑ دا اے، جسم نوں سوہنا بناؤن واسطے ورزش کردا اے، لمے لمے والاں تے مچھاں نوں تیل، گیہو تے مکھن ملدا اے تے بانسری و جاؤندا اے۔

اک دن موجود چودھری فوت ہو جاندا اے۔ اوہ بے پتر پٹواری نوں رشوت دے کے زمین دا ہتوارہ کر لیندے نیں۔ چنگلی زمین اپنے ناں لکھو لیندے نیں تے بنجر زمین رانجھے نوں دے دیندے نیں۔ پہلاں بھرا کھیتی باڑی کردے سن تے رانجھا کھاندا اسی۔ ہُن رانجھے نوں آپ واہی نیجی کرنی پئی تے اوہ دیاں اڈیاں پھٹ گئیاں تے ہتھاں وچ چھالے پئے گئے۔ اک بھابی اوہدی روٹی لے کے آئی تے اوہنوں اپنے ہتھاں دے چھالے دکھاؤندا اے تے روندا اے۔

بھابی اوس نوں طعنہ ماری اے پئی توں ایڈا سندر گبھرو جوان ایں تے جا جھنگ سیال توں ہیر نوں ویاہ کے لے آ۔ جس دے حسن دی شہرت چاروں پاسے کھنڈ چکی اے۔

رانجھا اوسے ویلے بانسری ہتھ وچ پھڑدا اے تے جھنگ ول ٹر پیندا اے۔ راہ وچ شام پئے جاندی اے تے اک مسیت وچ جاوڑ دا اے۔ مسیت دا مٹلاں بڑا اکھڑ مزاج ہوندا اے۔ اوہ رانجھے دے لمے وال، لمیاں مچھاں تے گلیاں وچ پیندا لاچا ویکھ کے غصے وچ آجاندا اے تے آکھدا اے۔

گھر رب دا مسجدال ہونڈیاں نیں اتھھے غیر شرع نہیں واڑیے اوئے
کتا اتے فقیر پلپت ہووے نال دُریاں دے بنھ ماریے اوئے
تارک ہو صلواۃ دا پٹے رکھے لبیاں والیاں مار پچھاڑیے اوئے
نیوال کپڑا ہووے تال پاڑ سٹیے لبیاں ہون دراز تال ساڑیے اوئے

ترجمہ:

”مساجد خدا کا گھر ہوتی ہیں۔ یہاں غیر شرع شخص کا داخلہ ممنوع ہے۔ اگر کوئی پلید کتیا یا غلیظ فقیر مسجد میں آجائے تو ہم اُسے درخت سے باندھ کر کوڑے مارتے ہیں۔ اگر کوئی بے نمازی ہو اور حد سے زیادہ لمبے بال رکھے ہوں اور لمبی لمبی مونچھیں ہوں تو اُسے مار مار کر ادھ موا کر دیتا ہوں۔ اور اگر کسی کی دھوتی ٹخنوں سے نیچے غیر شرعی ہو اور اس کی مونچھیں اتنی لمبی ہوں کہ اس کے ہونٹوں کو چھپا رہی ہوں تو اس کی دھوتی اور مونچھیں جلا دیتا ہوں۔“

یوں دھید ورا، رانجھا اور مسجد کے ملاں کے مابین خاصی نوک جھونک اور بحث ہوتی ہے۔

راہنجا اوس میت وچ اک رات گزاردا اے تے سویر ہوندا یاں ای فجر ویلے اوتھوں کھڑ پیندا اے۔ پیدل چلدے چلدے اوہ چناب دریا دے کنڈھے اپردا اے۔ دریا وچ لڈن ملاح دی کشتی ہوندا اے تے اوہ کرایہ توں بناں کے نوں وی کشتی وچ نہیں بہاندا۔ راہنجا آکھدا اے پئی میرے کول کرایہ دین واسطے کجھ وی نہیں۔ اوس نوں لڈن ملاح آکھدا اے۔

سیسہ کھول کے دھریں جے ہتھ میرے گودی چائیکے پار اُتارنا ہاں
اتے ڈھیکیا مفت جے کن کھائیں چا بیڑیوں زمین تے مارنا ہاں
جیہڑا کپڑا دے نقد مینوں سبھو اوس دے کم سنوارنا ہاں
زور آوری جے بیڑی تے آن چڑھے ادھ واٹوے ڈوب کے مارنا ہاں
ڈوماں اتے فقیراں تے مفت خوراں دُوروں کتیاں وانگ دُرکارناں ہاں
وارث شاہ جیہاں پیرزادیاں نوں مڈھوں بیڑی دے وچ نہ واڑنا ہاں

ترجمہ:

”اگر تم اپنی تہ بند کے پلڑے سے پیسے نکال کر میری ہتھیلی پر رکھو تو میں تمہیں گود میں اٹھا کر یعنی عزت سے کشتی میں بٹھاؤں گا۔ اور اگر تم مفت میں دریا پار جانا چاہو گے اور کشتی میں زبردستی سوار ہو جاؤ گے تو میں تمہیں کشتی سے اٹھا کر زمین پر پھینک دوں گا۔ جو مسافر مجھے نقد پیسے یا کپڑوں کی شکل میں کرایہ دے گا میں اُسے عزت و احترام سے کشتی میں سوار کراؤں گا۔ اگر کوئی بد معاشی یا طاقت کا مظاہرہ کر کے کشتی میں سوار ہو جائے گا تو میں دریا کے منجھار میں اُسے ڈبو دوں گا۔ میرا شیوں، فقیروں اور مفت خوروں کو میں دُور سے ہی دھتکار دیتا ہوں اور وارث شاہ جیسے سیدزادوں کو میں کشتی میں سوار ہونے ہی نہیں دیتا۔ کیونکہ سید لوگ مفت سفر کرنے کے عادی ہوتے ہیں۔“

لڈن ملاح لالچی، خود غرض اور روپے پیسے کا پیر ہے۔ اس کے نزدیک اخلاقی قدریں، فقیر، سیدزادے اور شرافت کی کوئی قدر نہیں۔ لہذا لڈن ملاح اخلاقی قدروں کے زوال کی علامت بن کر سامنے آتا ہے۔

لڈن ملاح دیاں دو بیویاں نیں۔ جس ویلے راہنجا ماہیوں ہو کے دریا دے کنڈھے بہہ کے بانسری و جاؤن لگ پیندا اے تے ملاح دیاں دونویں بیویاں بانسری سن لئی اوہدے کول آپیٹھدیاں نیں تے اوہ دیاں تہاں گھٹن لگ پیندیاں نیں۔

لڈن ملاح اپنی دونواں بیویاں نوں سددا اے پئی کشتی بھر گئی اے تے چلن نوں تیار اے۔ اگول اوہ جواب دیندیاں نیں پئی پہلے راہنجا نوں کشتی وچ سوار کر فیرا سیں بہاں گنیاں۔ مجبوراً ملاح راہنجا نوں کشتی وچ بٹھالیندا اے۔

کشتی چناب دریا دے پار کنڈھے لگدی اے تے مسافر اتر کے اپنی اپنی راہ جانداں نیں تے راہنجا اوتھے ای اک خوبصورت باغ وچ وڑ جاندا اے۔ باغ وچ رنگ دار پادیاں دا اک پلنگ پھیندا اے۔ اوہ اُنیندرا ہوندا اے تے پلنگ اُتے سوں جاندا اے۔ اوہ پلنگ تے باغ ہیرا ہوندا اے۔ ہیرنوں پتا چلدا اے پئی کوئی اجنبی مسافر اوہدے پلنگ اُتے بٹھا ہویا اے۔ ہیرنوں غصہ چڑھدا اے تے اوہ اپنی سٹھ سہیلیاں نال باغ وچ آؤندی اے۔ سھناں دے ہتھال وچ سوٹیاں پھڑیاں ہوندیاں نیں تاں جے اجنبی دی چنگی بھلی مرمت کیتی جاوے۔

ہیر اپنی سوٹی نال سٹے ہوئے راہنجا نوں جگاؤندی اے تے ویکھدی اے پئی اوہ حدوں ودھ سوہنا گھرو جوان اے۔ اوتھے ای اوہدا غصہ ٹھنڈا پے جاندا اے تے اوہ راہنجا نوں پچھدی اے وے توں کون ایں، کتھوں آیاں ایں تے جھنگ کس کم آیا ایں۔ راہنجا سادگی نال جواب دیندا اے میرا ناں دھید وراہنجا اے میں تخت ہزار یوں آیا ہاں تے جھنگ دی سوئی کڑی ہیرنوں ویاہون آیا ہاں۔

ہیرنوں اوہدی سادگی اُتے پیار آجاندا اے تے کہندی اے میں ای اوہ ہیر ہاں۔

ایس طرح دوہاں وچکار پیار ہو جاندا اے تے ہیر دسدی اے پئی میرا پاپ چوچک جھنگ داز مینداراے۔ ساڈیاں بہت ساریاں جھاں نہیں۔ توں اوہناں نوں جنگل نیلے وچ چراؤن لئی ساڈا چاک بن جا۔ میں تیرے واسطے نیلے وچ پوری لیا کر اں گی تے ایس طرح ساڈی روز ملاقات ہو جایا کرے گی۔ سید وارث شاہ نے ہیر دا حلیہ (سراپا) ایس طرح بیان کیتا اے:

ہوٹھ سرخ یا قوت جیوں لعل چمکن ٹھوڈی سبب ولایتی سار وچوں
 نک الف حسینی دا پہلا سی زلف ناگ خزانے دی بار وچوں
 دند چنے دی لڑی کہ ہنس موتی دانے نکلے حسن انار وچوں
 لکھی چین کشمیر تصویر جئی قد سرد بہشت گلزار وچوں
 گردن کونج دی انگلیاں رواں پھلیاں ہتھ کولڑے برگ چنار وچوں
 باہاں ویلنے ویلیاں گنھ مکھن چھاتی سنگ مرمر گنگ دہار وچوں

ترجمہ:

”ہیر کے سرخ ہونٹ سرخ رنگ کے قیمتی پتھر لعل کی مانند چمک رہے تھے اور اس کی ٹھوڈی ولایتی سبب کی مانند سرخ اور گھڑے والی تھی۔ اس کی ناک حسینی الف کی طرح سیدھی اور نرم تھی اور زلفیں بار کے خزانے کی ناگونوں کی طرح بل دار تھیں۔“

اس کے دانت موتیے کے پھولوں کی لڑی اور بڑے بڑے موتیوں کی مانند چمک دک رہے تھے جیسے خوبصورت انار کے خوبصورت متوازن دانے ہوتے ہیں۔ وہ چین کی خوبصورت گڑیا اور کشمیر کی دلربا دوشیزہ نظر آتی تھی جس کا قد بہشت کے سرو کی مانند لمبا تھا۔

اس کی گردن کونج کی مانند لمبی اور صراحی دار تھی۔ اور انگلیاں روانہ کی پھلیوں کی طرح لمبی اور متوازن تھیں اور چھاتیاں سنگ مرمر کے پتھر کی طرح سخت اور سفید تھیں جو گنگا کی دھار کے مسلسل گرنے سے پیدا ہوتا ہے۔

اس کی باہیں اس قدر گول سدول تھیں جیسے مکھن کو گوندھ کر بنینے میں سے گزار کر گول بنایا گیا ہو اور اس کے ہاتھ چنار کے پتوں کی مانند نرم و نازک تھے۔“ ہیر دے سفارش کرن اُتے اوہدا پوچو چوچک، رانجھے نوں جھاں چارن اُتے ملازم رکھ لیندا اے۔ رانجھا سویرے سویرے اُٹھ کے جھاں داددھ چوندا اے فیر اوہناں نوں ہک کے جنگل نیلے لے جاندا اے۔ جھاں اپنے آپ چر دیاں نہیں تے رانجھا کسے رُکھ تھلے بہہ کے بانسری و جاؤ ندر ہندا اے۔

ہیر کھنڈتے دے لئی گھو وچ پوری گنھ کے لیاؤندی اے۔ دونوں کھاندے تے پیار محبت دیاں گلاں کر دے نیں۔ اک دن اوہناں دے شہر دا فقیر کیدو ویکھدا اے پئی ہیر بن ٹھن کے پوری لے کے کدھر جاندا اے۔ اوہ اوہدے پچھے پچھے جاندا اے تے جھاڑیاں اوہلے بہہ کے اوہناں نوں محبت کر دیاں دیکھدا اے۔ اوہ اوہناں پیراں نال شہر پرت آؤندا اے تے ہیر دی ماں ملکی تے پوچو چوچک کول شکایت لگاؤندا اے تے فیر پنچایت وچ معاملہ لے جاندا اے۔

پنچایت دے مشورے نال چوچک اپنی دھی داویاہ رنگپور دے سیدے کھیڑے نال کر دیندا اے۔ بڑے ٹھاٹھ باٹھ نال بارات آؤندی اے، دیگاں پکدیاں نیں، مٹھائیاں بندیاں تے تلیاں جان دیاں نیں۔ سید وارث شاہ نے چاولاں دیاں قسماں، مٹھائیاں دیاں قسماں تے جھاں دیاں قسماں تک گنوائیاں نیں تے نالے کڑیاں نوں وی اہا اُتے دین والے دا ج دی وی وضاحت کیتی اے۔ مٹھائیاں بارے اک بند ویکھو:

مٹھے ہور خور پراکڑی دے بھرے خوانچے نال سمویاں دے
 اندر سے کچوریاں لُچی دڑے اتے کھنڈ دی کھرنیاں کھوسیاں دے
 پیڑے نال خطائیاں ہور گپ چپ بیدائیاں نال پلوسیاں دے

ترجمہ:
 ”میدے کے بنے ہوئے بیٹھے اور کھجوریں اور پوری طرح مکی پراکڑی اور سموسوں سے بھرے ہوئے نوکرے تھے۔ ان کے علاوہ اندر سے کچوریاں، لپیاں (حلو پوری)، وڑے، کھانڈ کی کھوئے دار کھرنیاں بھی تھیں۔ کھوئے کے پیڑے، خطائیاں بسکٹ، گپ چُپ بوندی۔ بداندہ اور پلو سیاں بھی تھیں۔“
 (رانجھا مایوس ہو کے اک سادھو فقیر بالنا تھ دے ٹلے تے پہنچ جاندا اے جیہڑا ج دی جہلم دے قلعہ رہتاس دے نیڑے موجود ہے۔)
 بالنا تھ جوگی دی خدمت وچ حاضر ہو کے رانجھا عرض کر دا اے پئی مینوں اپنا چیلہ بنا لو۔ بالنا تھ اوس نوں بوہت سمجھاؤندا اے پئی جوگی بنا بڑا اوکھا کم اے، سردے وال، داڑھی چھ مناؤنی پیندی اے، جسم اُتے سواہ ملنی پیندی اے۔ گیروے رنگ دی دھوئی پاؤنی پیندی اے تے اپنی اتانوں ختم کرن واسطے بھیک دی منگنی پیندی اے۔

مہادیو تھوں جوگ دا پنٹھ بنیا کھڑا کنھن ہے جوگ مہم میاں
 کوڑا بیکسا سواد ہے جوگ سہندا جیہی گھوٹ کے پیونی نم میاں
 جہان سن سادھ دی منڈلی ہے اتے جوتتاں ہے رم جھم میاں
 تہان بھسم لگانیکے بھسم ہونا پیش جاء نہیں گرب دھم میاں

ترجمہ:
 ”جوگیوں کے اس فرقے کا آغاز مہادیو سے ہوا اور جوگی بنا سخت مہم طے کرنے کے برابر ہے۔ جوگ کا مزایا ذاتہ کڑوا اور بدذات ہے۔ جوگ ایسا ہے جیسے کوئی نیم درخت کے کڑوے پتے پیس کر پی لے۔ جوگی کے نزدیک دُنیا ایک عبادت کی محفل ہے، جہاں مشکل سے کھیتی باڑی اور فصل ہوتی ہے۔ جوگ میں انسان جسم پر اکھل کر اپنے آپ کو جلا کر جوگی بن جاتا ہے اور جوگ میں انا، تکبر، غرور کے لیے کوئی جگہ نہیں ہے۔“
 جدوں رانجھا بہت ضد کر دا اے تے بالنا تھ اوس نوں جوگ دے دیندا اے تے آکھدا اے پئی ہُن جا کے بھیک منگ کے لیا۔
 رانجھا سادھارنگ پورا رخ کر دا اے تے حویلیاں دے ویہڑیاں تے ترنجاں وچ جھانکدا اے تے ہیرنوں لہدا پھر دا اے۔ ہیر دی ننان جس دانان ستی ہوندا اے اوہدی نظر رانجھے اُتے پیندی اے تے اوہ دیکھدی اے پئی ایہہ فقیر جوگی نہیں لگدا۔ کوئی جسوس یاں کوئی عاشق اے جیہڑا اپنے محبوب نوں لہدا پھر دا اے۔

گھر آ ننان نے گل کھیتی ہیرے اک جوگی نواں آیائی
 کتیں اوس دے درشنی مندران نے گل ہیرکا عجب بنایائی
 پھرے ڈھونڈ دا وچ حویلیاں دے کوئی اوس نے لعل گویائی
 نالے گاؤندا تے نالے رووندائی وڈا اوس نے رنگ مچایا ای
 ہیرے کسے رجونس دا ایہہ پتر روپ تہہ تھیں دُون سواپائی
 وچ ترنجاں گاؤندا پھرے بھوندا انت اوس دا کسے نہ پایائی

ترجمہ:

”ہیر کی سندھتی نے گھر آ کر بتایا کہ اے ہیر ہمارے گاؤں میں ایک نیا جوگی آیا ہے۔ اُس کے کانوں میں چپکتے ہوئے بالے ہیں اور گلے میں منکوں کا عجیب سا ہار ہے۔ وہ گاؤں کی حویلیوں، گلیوں اور بازاروں میں ڈھونڈتا پھرتا ہے جیسے اس کی کوئی قیمتی چیز کم ہوگئی ہو۔ اُس نے عجیب و غریب طور طریقے اختیار

کر رکھے ہیں۔ کبھی وہ گانے گاتا ہے اور کبھی رونے لگتا ہے۔ اے ہیر! مجھے تو وہ جوگی نہیں بلکہ کسی راجے کا بیٹا لگتا ہے۔ اور وہ حسن و جوانی میں تجھ سے بھی بڑھ کر ہے۔ وہ ترنجبوں میں گاتا اور کسی کو ڈھونڈتا پھرتا ہے۔ اور کسی کو اس کا بھید معلوم نہیں ہوا۔“

ہیر نے جدوں جوگی بارے سنیا تے اوہ ادا دل ڈول گیا تے اوہ غم زدہ، حیران تے پریشان ہو گئی۔ دل ای دل وچ کہن لگی کہ کدھرے رانجھاتے جوگی بن کے نہ آ گیا ہووے۔ اوس نے تے اپنی زندگی برباد کر لئی اے۔

رب جھوٹھ نہ کرے جے ہووے رانجھا میں تاں چوڑ ہوئی مینوں پٹیا سو
اگے اگ فراق دی ساڑ سٹی سڑی بلی نوں موڑ کے پھٹیا سو
نالے رن گئی نالے کن پائے آکھ عشق تھیں نفع کیہہ کھٹیا سو
میرے واسطے دکھڑے پھرے کدا لوہا تاء جیھے نال چٹیا سو

ترجمہ:

”خدا کرے یہ بات جھوٹ نہ ہو بلکہ سچی ہو، تو پھر میں کیا کروں گی۔ میں تو تباہ و برباد ہو گئی اور اُس نے مجھے کہیں کا نہیں چھوڑا۔ میں تو پہلے اس کی جدائی کی آگ میں جل رہی ہوں اب اُس نے یہاں آ کر مجھے جلی بلی کو پھر سے زخمی کر دیا ہے۔ کوئی اُس سے پوچھے کہ تو کس قدر بد قسمت شخص ہے نہ تو تجھے بیوی ملی، نہ ہی اپنا گھر بسایا۔ بلکہ اُلٹا کان چھدوا کر بالے پہن لیے۔ تجھے اس عشق اختیار کرنے میں کیا فائدہ ہوا؟ میرے لیے اس قدر دکھ درد، مصائب اور تکالیف برداشت کر رہا ہے جیسے کوئی شخص لوہا گرم کر کے اپنی زبان سے چاٹ لے۔“

رنگ پور پنڈو ج منگدے منگدے رانجھا ہیر دے گھر اپڑ جاندا اے۔ ہیر نال ملاقات ہوندی اے۔ سہتی اوہناں دی ہمراز، ہمدرد تے ساتھی بن جاندا اے تے دوہاں دی ملاقات کراؤندی اے۔

رانجھا ہیر نوں آکھدا اے پئی کوئی صورت ایتھوں نکلن دی کریے۔ دونوں پروگرام بناؤندے نیں پئی رانجھا پنڈوں باہر جھونپڑی بنا کے جوگی بن کے بہہ جاوے۔ ہیر بہانہ بنائے پئی اوہنوں سپ لڑ گیا اے تے کسے جوگی نوں سدو۔
رانجھا جوگی بن کے آجاوے تے ہیر نوں اغوا کر کے لے جاوے۔

رانجھا جوگی بن کے پنڈوں باہر اک گھلی بناؤندا اے تے بڑا کرنی والا، غیب دا علم جانن والا تے ہر مرض دا علاج کرن والا جوگی مشہور ہو جاندا اے۔

ہیر بہانہ بناؤندی اے پئی اوس نوں سپ لڑ گیا اے تے پنڈوں باہر جیہڑا جوگی اے اوس نوں سدو داوہ زہر چوس لیندا اے۔
ہیر دا خاندن سیدا کھیڑا جوگی کول جا کے آکھدا اے۔

تہہ بنھ نیویں دھون گھاہ منہ وچ کڈھ دندیاں منتاں کھالیا وو
تیرے چلیاں ہیر ہندی ہے چنگی دہائی رب دی مندریں والیا وو
اٹھ پھر ہوئے بھکھے کوڑے نوں لُڈھ گئے ہاں فاقرا جالیا وو
جی زہر والے کسے ناگ ڈنگی اسان ملک تے ماندری بھالیا وو

ترجمہ:

”سیدا کھیڑا ہاتھ باندھ کر گردن جھکا کر اور عاجزی ظاہر کرنے کے لیے منہ میں گھاس پکڑ کر جوگی کے سامنے منتیں کرنے لگا۔ اے بالے پہننے والے جوگی! میں تمہیں خدا کا واسطہ دیتا ہوں کہ میرے ساتھ چل، تیرے جانے سے ہیر صحت یاب ہو جائے گی۔ ہمارے خاندان کے افراد کو بھوکے بیٹھے ہوئے آٹھ

پہر یعنی دودن گزر گئے ہیں۔ ہر کوئی فکر میں مبتلا ہے۔ میری ہیر جی کو کسی زہریلے ناگ نے ڈس لیا ہے۔ میں نے جگہ جگہ ماندری کو تلاش کیا ہے مگر تیرے جیسا کوئی ماندری اور جوگی نہیں ہے۔“

رانجھا جیہڑا جوگی دے روپ وچ ہوندا اے اوہ سیدے کھیڑے نوں خوب ڈاندا تے ماردا اے تے آکھدا اے پئی توں اپنے پیونوں گھل۔ سید اکھیڑا مایوس ہو کے واپس چلا جاندا اے۔

فیرا دہا پو جا کے جوگی دیاں نتاں تر لے کر دا اے۔ جوگی اوہدے نال ہیر دے گھر جاندا اے تے آکھدا اے پئی سارے باہر چلے جاؤ۔ میں منتر پڑھنا ایں۔

اوہ کمرہ اندرون بند کر لیندا اے تے کھڑکی راہیں ہیر نوں اغوا کر کے نکل جاندا اے تے عدلی راجے دی ریاست وچ جا کے پناہ منگدا اے۔ راجہ اوہتاں نوں پناہ دے دیندا اے۔ مگروں کھیڑے تے چدھڑ قبیلے دے لوک ہیر رانجھے نوں لہندے لہندے او تھے اپڑ جاندا اے نیں تے راجے کوں انصاف منگدے نیں۔ عدلی راجا رانجھے تے ہیر نوں کھیڑیاں دے حوالے کر دیندا اے۔ رانجھا بد عا دیندا اے تے عدلی راجہ دی ریاست نوں اگ لگ جاندا اے۔ راجہ ڈر جاندا اے تے چدھڑاں کوں ہیر کھوہ کے رانجھے نوں دے دیندا اے۔ نالے رانجھے نوں آزاد کر دیندا اے۔ رانجھا ہیر نوں لے کے چوچک کول جھنگ آؤندا اے تے نکاح دی درخواست کر دا اے۔ چوچک رانجھے نوں آکھدا اے پئی توں ہزارے جا کے حج لے کے تے سہرا بن کے آتے فیر تیرا نکاح کر کے ہیر نوں تیرے نال ٹور دیوان گے۔

رانجھا ہزارے جاندا اے پچھوں ہیر نوں زہر دے کے مار دتا جاندا اے۔ رانجھا بارات لے کے آؤندا اے تے راہ وچ ہیر دی موت دی خبر ملدی اے۔ اوہ وی موت دی خبر سن کے او تھے ای مر جاندا اے:

رانجھے وانگ فرہاد دے آہ کدھی جان گئی سو ہو ہوا میاں
دونویں دار فنا تھیں گئے ثابت جا پھرے نے دار بقا میاں
دونویں راہ مجاز دے رہے ثابت نال صدق دے گئے دہا میاں
وارث شاہ ایس خواب سرائے دی تے کئی واہڑے گئے وجا میاں

قصہ ہیر رانجھے دا سفر

سید وارث شاہ توں پہلاں چارہور شاعراں نے ایہو قصہ ہیر رانجھا لکھیا۔

پہلا شاعر دمورداں دمورسی جیہڑا ذات دا گھلاٹی ہندوسی تے جھنگ دا اک دکان داری۔ اوہ بہلول لودھی دے زمانے (1460-1526ء) دے وچ پیدا ہویا تے اک سو دو (102) ورہیاں دی عمر یا کے مغلیہ بادشاہ اکبر اعظم دے عہد وچ فوت ہویا۔

دمورداں دمور نے اپنے قصہ ہیر رانجھا وچ تھاں تھاں ایہہ ظاہر کیتا اے پئی ہیر رانجھے دے عشق دا واقعہ اوس نے اپنیاں اکھاں نال دیکھیا اے۔ جو کہ اوہ لکھدا اے:

نہ اکھیں ڈٹھا قصہ کیتا میں تاں گنی نہ کوئی

مونہوں اسماں اُلیا اوہو جو کجھ نظری پیو ای

دمورداں دعوے نال پڑھن والیاں نوں یقین دوانا چاہندا اے پئی اوس نے ایہہ فرضی قصہ نہیں لکھیا سگول سارے واقعات تے حالات اوس نے اکھیں ڈٹھے نیں۔

ہیردا واقعہ بہلول لودھی دے زمانے وچ پیش آیا۔ اوس ویلے دمودر اوس دی عمر پندرہاں (15) ورہے سی۔ جدوں مغلیہ بادشاہ اکبر 1556ء وچ تخت نشین ہو یا اوس ویلے دمودر نوے (90) ورہیاں دا ہو چکیا سی۔ اوس نے 1529ء بکری وچ ایہہ قصہ پنجابی وچ لکھیا۔

دو جاشاعر احمد کوی اے جس نے ایہہ قصہ ہیردا نچھا طویل بحر وچ لکھیا تے 1183 بند لکھ کے قصہ مکمل کیتا۔ اوہدا شعراے:

کر کے آیا آس کوئی زور ناہیں تسمیں واسطے رب دے کرودیا

کوئی سکھنا بھرے تے چل آوے بھریا چاہیے اوس پر کرودیا

احمد کوی دے تیراں سالوں بعد 1709ء وچ ہیردا نچھے دے عشق دی داستان پنجابی دے شاعر چراغ دین اعوان نے لکھی۔ ایہہ تاریخی اعتبارناں اورنگ زیب عالمگیر دے پتر معظم خان بہادر دا عہدی۔ احمد کوی لکھدا اے:

مینی ہیر تمام تھئی تاریخ پنجم شعبانی

یاراں سے سن سال اکیوں وچ سن مومن دل جانی

چراغ دین اعوان مگروں ایہہ قصہ شاہ جہان قبل نے 1170ھ وچ لکھیا۔ اوس نے لمی بحر وچ قصہ لکھیا تے سید وارث شاہ نے اوہدے کولوں کافی لایا۔

دیوا عقل دا مقبلے سرد کیتا مار عشق نے پدے دی وائے وانگوں

گھیاڑ دا خوف ہے بکری نوں مقبل ہرن نوں سہم پلنگ دا جی

سوئی لین گے مقبلا جا اگے جیہناں ایس جہان تے بی بویا

قصہ سید وارث شاہ دیاں خوبیاں

اتھے گل گوہ گوچری اے پئی سید وارث شاہ توں پہلاں پنجابی وچ چار شاعر ایں نے قصہ ہیردا نچھا لکھیا۔ اوہناں توں مگروں گھٹ توں گھٹ سو شاعر ایں نے ایہہ قصہ ہیردا نچھا پنجابی نظم وچ لکھیا پر سید وارث شاہ دے قصے وچ اوہ کیہڑی سچی تے چنگی گل اے پئی سید وارث شاہ دا قصہ ہیردا نچھا سب توں بوہتا مشہور تے مقبول ہویا۔ کیوں جے جتھے ہیردا نچھے دا ذکر آؤندا اے او تھے ای سید وارث شاہ دا ذکر وی ضرور کیتا جاندا اے تے جتھے سید وارث شاہ دا ناں آؤندا اے او تھے ہیردا نچھے دا ذکر ضرور ہوندا اے۔ ایس طرح سید وارث شاہ تے قصہ ہیردا نچھا لازم تے ملزوم بن گئے نیں۔

اتھے اوہناں خوبیاں دا ذکر کیتا جاندا اے جیہڑیاں سید وارث شاہ دے قصے وچ مکمل درجے تیک موجود نیں تے ہوراں شاعر ایں دے کلام وچ بوہت گھٹ دکھالی دیندیاں نیں۔

1- زبان تے بیان

جتھوں تیک سید وارث شاہ دے قصہ ہیردا نچھا دی زبان دا تعلق اے تے اوہناں نے اوہ زبان ورتی اے جیہڑی پنجاب دے پنڈاں وچ ٹھیک پنجابی بولی جاندی اے۔ ایس زبان وچ پنجابی محاورے، اکھان، ضرب الامثال تے تلمیحاں موجود نیں۔ جے سید وارث شاہ ایہناں محاوریاں تے اکھاناں نوں اپنے قصے وچ محفوظ نہ کر لیندے تے ہن تیکر اکثر مک مکا چکے ہوندے۔ جو ایں اوہناں نے اپنے قصے وچ ایہہ محاورے ورتے نیں۔ سچ نثارنا (بات کی تیک پہنچنا)، تلیاں پیٹھ انگیار رکھناں (دھوکا دے کارنا)، موتر وچوں مچھیاں پھڑناں (کمینہ پن ظاہر کرنا) طور بھورا ہوناں (حواس باختہ ہونا)، جیبہ سان تے چڑھانا (زبان درازی کرنا) وغیرہ۔ ایس توں اڈ سید وارث شاہ نے ٹھیکہ خالص پنجابی الفاظ ورتے نیں۔ جو ایں:

لدھا، گواہنڈ، ڈھڈ، وچولی، ورلاپ، ہوڑ، ہیک، دھرنا، رُکھ، سٹھنی، کھنگل یا کھنگال، روڑی، وگی، ویل، منگو، کھاٹڑ، جھوک، چول، کنک، پھڈو،

رکناں، پھڑنا۔

سید وارث شاہ نون مختلف زبانوں اُتے عبور حاصل سی ایس لئی اوہناں نے قصہ ہیرا رانجھا وچ عربی، فارسی، ہندی، ملتان، سنسکرت بھاشا تے ہور زبانوں وی لا بھ لیا اے۔

مثال دے طور تے حمد، رب، نزول، لولاک، رسول، قیامت، صلوة، صدق، عرش، یقین، قدرت، قاضی، شہد، ظلم، حُسن، رزق، کنیز، حفظ، قلم، منبر، انا الحق وغیرہ سارے عربی زبان دے الفاظ نیں جیہڑے ایس گل دا ثبوت پیش کر دے نیں پئی اوہناں نون عربی زبان اُتے عبور حاصل سی۔ سگوں اوہناں نے 1152ھ وچ امام بوصری دے عربی قصیدہ بُردہ شریف دا پنجابی نظم وچ ترجمہ وی کیتا سی۔

ایسے طرح اوہناں نون فارسی زبان وچ وی مہارت حاصل سی۔ اوہناں نے قصہ ہیرا رانجھا وچ بوہت سارے فارسی زبان دے الفاظ وی ورتے نیں جو ایں کہ غیر، ترک، خدا، لب، فعل، جُودان، غنسل، غیب، جماعت، شمع، چینگ، حور، عاشق، باغ، ستون، مینار، زلف، سُریں، بہشت، کلبہ، سنگ مرمر وغیرہ۔ ایسے طرح سید وارث شاہ نون ہندی زبان وچ وی مہارت حاصل سی۔ اوہناں نے قصہ ہیرا رانجھا وچ ہندی زبان دے کجھ الفاظ ورتے نیں۔ مثال دے طور تے:

چھاتی، ٹھاٹھ، مکھن، دند، نین، مرگ، انت، ہاتھی، جھمکاں، سُنجی، بیج، لنگ، گھوک، پلنگ، سُفنا، ناگ، ٹھگ، چھیل، گھبرو، کوڑماں، منگو وغیرہ۔ سید وارث شاہ نون جس ویلے کوئی موزوں تے مناسب لفظ نہیں سی ملدا تے اوہ کسے لفظ نون اپنی لوز موجب تبدیل کر لیندے سن۔ جو ایں جوگی توں جوگڑا، منڈا توں منڈڑا، رانجھا توں رانجھو، دلا سڑا، ٹنڈڑا، بندڑا، روٹی توں روٹوی، وغیرہ بہت سارے ایسے الفاظ اوہناں دے قصہ وچ مملدے نیں۔

بیان

جسوں تیک سید وارث شاہ دے بیان دا سبندھ اے، اوہناں دا بیان منفرد، بے مثال تے دلکش اے جیہڑا اوہناں دے کلام نون دو بے شاعران توں نکھیر دا اے۔ اوہناں نون موزوں الفاظ ورتن تے اپنے خیالاں دی ترجمانی کرن وچ ملکہ حاصل اے۔ ایس لئی اوہ اپنی گل نون بنا سنوار کے پیش کر دے نیں۔ جو ایں کہ:

ہیر آکھدی رتاں نون مند تاہیں رن پچھ تے آپ نون جال دی اے
تقدیر سیتی موجود فوت ہو یا بھائی رانجھے دے نال کیہو دے نیں

2- مشاہدہ

جس شاعر دی مشاہدے دی طاقت زور دار ہوندی اے اوہدی شاعری وی زور دار تے اثر والی ہوندی اے۔ سید وارث شاہ نون قدرت نے تیز قوت مشاہدہ تے ذور رس نگاہ عطا فرمائی سی۔ ایس لئی اوہناں دا ورتن چیزاں دی نہ صرف ظاہری صورت دکھاؤندا اے سگوں اوہدے باطنی حقائق توں وی پردہ چکدا اے۔ وارث شاہ دا چیزاں نون دیکھن دا اپنا ای وکھرا زاویہ نگاہ سی جیہڑا عام شاعران نالوں وکھرا سی۔ مثال دے طور تے جدوں رانجھے دی روٹی لے کے بھابی کھیت وچ آؤندی اے، رانجھا تھک کے چور ہو چکیا ہوندا اے۔ اوہ فوراً اہل روک کے اہل دیاں ارلیاں لاہ کے بیلاں نون آزاد کر دیندا اے تے روٹی کھان بہہ جاندا اے۔

رانجھا جوترا واہ کے تھک ریہا لاہ ارلیاں چھاں نون آؤندا اے

اوہدی بھابی آکھدی اے،

اٹھکیلیا اہل دیوانیاں دے ٹھکاں موہڈیاں دے اتوں سٹنائیں

پنجابی وچ ”ٹھکاں موہڈیاں اتوں سٹنا“ تکبر تے غروردی علامت اے

3- منظر نگاری

شاعر دی زبردست قوت مشاہدہ منظر نگاری وچ بہت کم دیندی اے۔ اوہ نہ صرف منظر دی روح نوں بیان کردا اے سگوں خاص طور تے اوہدے اوس حصے اُتے بوہتا زور دیندا اے جیہڑا اوہدے خیالاں تے مضمون نوں نمایاں کرن وچ مددگار ہوندا اے۔

سید وارث شاہ بہت وڈے مقصور نہیں۔ اوہ کسے وی منظر نوں لفظاں دے روپ وچ ڈھالن دافن جان دے نہیں۔ جویں اوہناں نے پنجاب وچ صبح سویرا منظر ایس طرح بیان کیتا اے پئی سارا منظر نگاہاں اگے پھر جاندا اے۔

چڑی چوہکدی نال جاں ٹرے پاندھی پیاں دُدھ دے وچ مدھانیاں نے
 اٹھ غسل دے واسطے جان دوڑے سجیاں رات نوں جیہناں نے مانیاں نے
 ایسے طرح سید اکھیڑا جدوں ہیر نوں دیا ہن واسطے جج لے کے جھنگ آؤندا اے، سید وارث شاہ ہوران جج دا منظر ایس طرح پیش کیتا اے۔

چڑھ گھوڑیاں کھیڑیاں گنڈھ پھیری چڑھے گھبرو جج پھانیکے جی
 کیسر بھنے پگاں دے جج دونوں گھوڑے لوہل حمل چھانیکے جی
 کاٹھیاں سُرخ بانات دیاں ہتھ نیزے دارو پنی کے دھرگ وچانیکے جی
 وارث شاہ دے مکھ تے بنھ سوئین سہرے بناں بناںیکے جی

4- قصہ گوئی دافن

قصہ گوئی باقاعدہ اک فن اے۔ جیہڑے قصہ نگار ایس فن دے جانوں ہوندے نیں اوہ اپنے قصے نوں سوہنے تے من کھجیوں ڈھنگ نال شروع کردے نیں۔ فیر ہولی ہولی ٹیسی تے یعنی عروج اُتے لے جاندا اے۔ اوہدے وچ چٹیک (Suspense) بھر دیندا اے نیں تے فیر قصے نوں انجام تیکر لے جاندا اے۔ سید وارث شاہ ایس فن دے ماہرن۔ ایس لئی اوہناں نے دل چپ انداز نال دل چپ منظر توں قصے دا آغاز کیتا۔

اک تخت ہزار یوں گل کیجے جتھے رانجھیاں رنگ مچایا اے
 چھیل گھبرو مست البیلوے نیں سندر اک تھیں اک سوایا اے
 کہیہ صفت ہزارے دی آکھ سکاں گویا بہشت زمین تے آیا اے

فیر جدوں قصے وچ کیدو لگا آؤندا اے تے ہیر رانجھے دے عشق وچ بھنگ پادیندا اے۔ اوس سے قصہ عروج اُتے اڑ جاندا اے۔ جس سے ایہہ معاملہ پختایت وچ اڑ جاندا اے تے ہیر دے ماپے اوس نوں رنگ پور دے سیدے کھیڑے نال ویاہ دین دا پروگرام بناؤندا اے نیں اوس ویلے قصہ پڑھن والے دے دل وچ سوال اٹھدا اے پئی ہن کیہہ ہووے گا۔ ایہہ قصے دا تجسس (Suspense) اے۔ فیر سید وارث شاہ رانجھے نوں جوگی بنن واسطے نلہ جوگیاں جہلم گل دیندا اے۔ فیر رانجھا جوگی بن کے رنگ پور آؤندا اے تے ہیر نوں اُدھال کے لے جاندا اے۔

ایس طرح ایہہ قصہ اپنے انجام ول ودھدا اے۔ سید وارث شاہ نے قصے دا انجام المیہ بنایا اے کیوں جے کامیڈی نالوں المیہ دا تاثر دیر تیک قائم رہندا اے۔ جویں شکسپئر نے ہیملٹ دا انجام المیہ بنایا اے۔

سید وارث شاہ قصے دے اخیر اُتے لکھ دے نیں۔

رانجھے وانگ فرہاد دے آہ کڈھی جان گئی سو ہو ہوا میاں
 دونوں دار فنا تھیں گئے ثابت جا پھرے نے دار بقا میاں

5- کردار نگاری

قصہ گوئی وچ کردار نگاری نوں بوہت اہمیت حاصل اے۔ کردار جنے خوب صورت تے دل چسپ ہوندے نیں قصہ اونا ای دلچسپ تے من موہنا

ہوند اے۔

سید وارث شاہ نوں کردار نگاری وچ ملکہ حاصل سی۔ اوہناں نے اپنی قلم کاری نال پرانے کرداراں نوں نواں چہرہ دتا اے۔ ایس لئی دمووداس، احمد

کوی، چراغ دین اعوان تے شاہ جہان مقبل نالوں سید وارث شاہ دے کردار زیادہ جاندار، فطرتی تے طاقتور نیں۔ سید وارث شاہ نے اپنے قلم دے برش نال ایہناں کرداراں دیاں لچیلیاں تصویریاں الکیاں نیں پئی قاری دیاں اکھاں ساہنے اوہناں دی سیرت، فطرت، نیت، چاہت، محبت، رغبت، نفرت، سوچ تے فکر آجاندی اے ہیر اپنے پوچو چوک دی لاڈلی دھی اے۔ ایس لئی اوہنوں اپنی گل مناؤن تے دو جیاں اُتے حکم چلاؤن دی عادت اے۔ جس ویلے رانجھے نال اوبدی پہلی ملاقات ہوندی اے، اوہ رانجھے نوں حکم دیندی اے۔

تیرے وارن وارن چوکنی ہاں منگو بابلے دا چار لیاؤ تائیں

منگوں بابلے دا تے توں چاک میرا ایہہ بھی پھند لگے جے توں لاؤ تائیں

انج ای کیدو لنگا شیطان فطرت، غلیظ، گندہ تے بھیک منگا فقیر اے۔ اوہ لوکاں دیاں راہواں وچ کنڈھے وچھا کے خوش ہوندا اے۔ اوہ کمیٹگی دی حد تک حسد کرن والا، کمینہ تے چغل خور اے نے دو جے لوکاں دا نقصان کر کے لطف لیندا اے۔

وارث شاہ پرائیاں جھگیاں نوں اگ لا لگے ہوئیں سیکدے نیں

وارث شاہ میاں دیکھ ننگ لنگی شیطان دی کلا جگاؤندی اے

6- جذبات نگاری

کردار اوس ویلے زندہ تے جاندار معلوم ہوندے نیں جس ویلے اوہ اپنے جذبات دا اظہار کردے نیں۔ قصہ اوس سے زیادہ دلچسپ بن جاندا اے جس سے کردار اپنیاں محسبیاں، نفرتاں تے احساسات ظاہر کردے نیں۔ قصہ پڑھن والا اوہناں دا ایسا ہمدرد بن جاندا اے پئی اوہ کرداراں دیاں خوشیاں نال ہسدا اے تے اوہناں دے دکھاں نال روند اے۔

جس ویلے ہیر نوں خبر ملدی اے پئی رنگ پور وچ اک نواں جوگی آیا اے جیہڑا حدوں ودھ خوبصورت تے جوان اے تے ہیر اوس ہو جاندی اے۔ اوس نوں رانجھے دے دکھاں تے مصیبتاں دا احساس رُلا دیندا اے تے اوہ آکھدی اے۔

رب جھوٹھ نہ کرے جے ہووے رانجھا میں تاں چوڑ ہوئی مینوں پٹیا سو

اگے اگ فراق دی ساڑھی سڑی ملی نوں موڑ کے پھلایا سو

نالے رن گئی نالے کن پائے آکھ عشق تھیں نفع کیہ کھلایا سو

میرے واسطے دکھڑے پھرے جدا لوہا تاء جھپھے نال پٹیا سو

7- پنجابی معاشرہ

سید وارث شاہ پنجاب دی دھرتی دے سپوت سن، اوہناں نے ایس دھرتی توں جنم لیا سی ایس لئی پنجاب دی دھرتی دی خوشبو اوہناں دی رگ رگ تے اگ اگ وچ رچی وی ہوئی سی۔ اوہناں نوں پنجاب دی دھرتی، پنجاب دیاں ریتاں رسماں، فصلاں نسلاں، باغاں تے کھیتاں، نہراں تے دریاواں نال پیار

سی۔ ایس لئی اوہناں نے قدیم پنجاب نوں اپنے قصہ ہیرا رانجھا وچ سانجھ لیا اے۔ اوہناں دا قصہ ہیرا رانجھا پنجاب دا انسائیکلو پیڈیا اے جیہدے وچ پنجاب ہسد اوسدا دکھالی دیندا اے۔

پنجاب وچ سویر کس طرح طلوع ہوندی اے تے لوکاں دے کہیڑے کہیڑے مشاغل نیں، ایس دی دنگی ویکھو۔

چڑی چوہکدی نال جاں ٹرے پاندھی پیاں ددھ دے وچ مدہانیاں نیں
اٹھ غسل دے واسطے جان دوڑے سجاں رات نوں جیہناں نے مانیاں نیں
ہوئی صبح صادق جدوں آن روشن تدوں لالیاں آن چچلاناں نیں
چندر بنیاں دی شاہی ختم ہوئی سورج بنسی کردے حکمرانیاں نیں
اکناں اٹھ کے ریڑکا پا دتا اک دھونڈیاں پھرن ددہانیاں نیں
گھر بارناں چکیاں جھوتیاں نے جیہناں تاؤناں گنھ پکانیاں نیں
اک اٹھ کے بلیں تیار ہوئے اک ڈھونڈ دے پھرن پرانیاں نیں
وضو ساز زاہداں پھڑی تسبیح بانگاں مسجدیں کہیاں ملوانیاں نیں

☆☆☆

وارث شاہ دی عظمت

سوال ایہہ پیدا ہوندا اے پئی سید وارث شاہ توں پہلاں چار شاعراں دموں داس دموں، احمد کوی، چراغ دین اعوان تے شاہ جہان مقبل نے قصہ ہیر رانجھا لکھیاتے سید وارث شاہ مگروں ان گنت شاعراں نے ایہو قصہ نظمیا۔ پرسید وارث شاہ دا قصہ سمھناں نالوں بوہتا کیوں مشہور تے مقبول ہويا۔ سید وارث شاہ دے قصے وچ اوہ کیہ خوبیاں موجود نیں جیہناں پاروں اوس نوں ہر دلعزیزی تے مقبولیت حاصل ہوئی تے وارث شاہ دا قصہ پنجابی ادب دا شاہکار مہیا گیا۔ تے دنیا دیاں سو بہترین کتاباں وچ گنیا گیا ایس قصے نوں جدوں اردو دے مشہور شاعر انشاء اللہ خاں انشاء نے سنیا تے آکھیا۔

سنایا رات کو قصہ جو ہیر رانجھے کا

ہم اہل درد کو پنجابیوں نے لوٹ لیا

جے سید وارث شاہ دے قصہ ہیر رانجھے دا گوہ دی اکھ نال مطالعہ کیتا جاوے تے بیٹھاں لکھیاں خوبیاں سامنے آؤندیاں نیں:

اسلوب بیان

سید وارث شاہ دے کلام دی سب توں وڈی خوبی اوہدازبان تے بیان اے۔ وارث شاہ نے اپنے زمانے دی پنجابی زبان ورتی اے۔ ایہہ اصل وچ ماجھی پنجابی اے جیہدے اُتے لہندی لہجے دا چوکھا اثر دکھائی دیندا اے کیوں جے لہندی لہجے وچ دوچشمی ”ھ“ مکمل طور تے ادا کیتی جاندی اے۔ ایس توں اڈکئی ہور الفاظ دی ایس لہجے وچ صحیح ڈھنگ نال ادا کیتے جاندے نیں۔ ایس لئی سید وارث شاہ نے لہندی لہجے نوں اپنایا۔ ایس دی وجہ ایہہ وی ہوسکدی اے پئی سید وارث شاہ نے ایس شاہکار نوں ساہیوال دے اک پنڈ ملکہ ہانس وچ تخلیق کیتا سی۔ اوتھوں دامقامی لہجہ آپ مہارے آپ دی تخلیق وچ پیدا ہو گیا۔ جیویں فرماؤندے نیں:

کھل ہانس دا ملک مشہور مکا جتھے شعر کیتا یارنن واسطے میں

پرکھ شعر دی آپ کر لین شاعر گھوڑا پھیریا وچ نخاس دے میں

وارث شاہ نہ عمل دی راس میتھے کراں مان نمائرا کاستے میں

محمد شریف صابر لکھدے نیں:

”وارث دے سسے ہندو مسلمان تے سکھاں وچ گوہڑی سانجھ سی۔ ایس لئی وارث نے اوس معاشرے دے انگ انگ نوں

بیان کرن لئی ہیر وچ ہندی، سنسکرت، عربی تے فارسی دے لفظ ورتے نیں جیہڑے اوس ویلے دی بولی وچ رچے مچے سن۔“

سید وارث شاہ دا کمال ایہہ وے پئی اوس نے شعری ضرورت پاروں کئی الفاظ آپ وی گھڑ لئے نیں تے اوہ الفاظ شعراں وچ انج فٹ ہو گئے نیں جیویں مندراں وچ نگینے صحیح بیٹھ جاند اے تے چچا اے۔ مثال دے طور تے رانجھے توں رنجیٹھا، رانجھو، رانجھن، منڈا توں منڈرا، جوگی توں جوگڑا وغیرہ دے الفاظ اوہناں دے کلام وچ چھبے تے سجدے نیں:

جے جیہڑے پنڈ وچ آوے تاں لوک کھنن ایہہ جوگڑا بالڑا چھوٹوا نی

کنیں مندراں ایس نوں نہیں پھین ایہدے تیز نہ بنے لنگوٹوا نی

سید وارث شاہ نے ایس زبان نوں ادبی تے من کھجیوں بناؤن واسطے پنجابی اکھان، محاورے، تشبیہاں، تلمیحاں تے استعارے ورتے نیں جیہناں پاروں زبان وچ جاؤ بیت تے ادبی حسن پیدا ہو گیا اے۔

مثلاً:

نا امید ہو وطن نوں جھڈڑیا موتی تے جیوں پٹ دی تار اتوں

سید وارث شاہ نوں جیہڑی خوبی دو جے شاعران توں نکھیر دی اے اوہناں دا اسلوب بیان یعنی بیان دا ڈھنگ تے سائل اے۔ اوہناں نے ہر گل وچ اپنا اسلوب بیان دکھار رکھیا اے اصل وچ ایہو بیان ای ہوندا اے جیہڑا کہے شاعر نوں انفرادیت تے فوقیت عطا کردا اے۔ انگریزی نقاد Buffon نے آکھیا سی Style is the man himself یعنی اسلوب اصل وچ لکھاری یا شاعر دی شخصیت ہوندی اے جیہدے وچ اوہدی علمیت، قابلیت، چاہتاں، سدھراں، محبتاں تے نفرتاں سبھی لکھیاں ہوندیاں نیں۔ جس مضمون نوں دو جے شاعران نے سادہ ڈھنگ نال بیان کیتا اے۔ سید وارث شاہ نے اوے مضمون نوں دلچسپ، رنگین تے خوبصورت بنا کے پیش کیتا اے۔ مثلاً

بھیت دنا مرد دا کم ناہیں مرد سوئی جو ویکھ دم گھٹ جاوے

وارث شاہ نہ بھیت صندوق گھلے بھانویں جند دا جنڈرا ٹٹ جاوے

داستان گوئی

داستان گوئی وی اک فن اے جیہڑا کہے کہے نوں آؤندا اے کیوں جے داستان گوئی وچ آغاز، عروج تے انجام دا خاص خیال رکھنا پیندا اے۔ قصے دا آغاز یا ابتدا جیہی من کھجیوں ہونی چاہیدی اے پئی پڑھن سنن والا اپنی پوری توجہ یا دھیان او دھرا دیوے۔ فیر قصے وچ الجھناں تے تصادم (conflict) ہولی ہولی ودھدا اے پئی اوہ الجھناں ٹیسی یا عروج اُتے اپڑ جان۔ پڑھن سنن والے دے من وچ چٹیک یعنی تجسس (suspense) پیدا کردین پئی من نہ جانے کہہ ہووے گا۔

فیر ہولی ہولی الجھناں گھلدا یاں جان، مسئلے حل ہوندے جان تے تصادم گھلدا جاوے تے اخیر اُتے الجھناں حل ہو جان، مسئلے نتر جان، دُڈھ دا دُڈھ تے پانی دا پانی ہو جاوے تے قصہ انجام تیک اپڑ جاوے۔

سید وارث شاہ قصہ گوئی دے فن توں جانوسن۔ اوہناں نے قصے دا آغاز موجودہری دے پنڈتخت ہزارے توں کیتا جیہڑا زمین اُتے بہشت دا ٹوٹا اے، جتھے چھیل چھیلے رانجھے رنگ مچاؤندے نیں۔

اک تخت ہزاریوں گل کیجے جتھے رانجھیاں رنگ مچایا اے

چھیل، گھبرو مست البیلوے نے سندر اک تھیں اک سوایا اے

کہہ صفت ہزارے دی آکھ سکاں، گویا بہشت زمین تے آیا اے

ایس طرح سید وارث شاہ نے رانجھے دا سفر بیان کیتا تے قصے نوں عروج اُتے اپڑا دتا نالے قصے دے انجام نوں وی مکھ مڈھ رکھیا جس پاروں اوہناں دا قصہ دو جے شاعران نالوں من کھجواں تے سوہنا بن گیا۔ ایس قصے وچ ہر واقعہ پہلے واقعے دا منطقی نتیجہ اے یعنی فطرت دے بوہت نیڑے اے نجم حسین سید نے لکھیا اے پئی سید وارث شاہ نے ایس قصے نوں نالک دے ڈھنگ نال پیش کیتا اے ایس پاروں ایہہ دلچسپ بن گیا اے۔

کردار نگاری

کے دی قصے وچ کردار بڑی اہمیت رکھدے نیں کیوں جے کردار ای قصے نوں اگانہہ ٹور دے نیں۔ کردار چنے من کھجیوں ہوندے نیں، قصہ اونا ای دلچسپ تے سوہنا ہوندا اے۔ وارث شاہ نوں کردار نگاری وچ ملکہ حاصل اے۔ اوہناں نے کرداراں دیاں تصویراں ایس طرح اُلکیاں نیں پئی کردار دی

ظاہری شخصیت دے نال نال اوہدی باطنی شخصیت وی سامنے آگئی اے تے پڑھن والے نوں اوس کردار دی فطرت، سیرت، نیت، چاہت، محبت، رغبت تے نفرت دا پتا لگ جاندا اے نالے اوہدیاں نیکیاں تے بدیاں سامنے آجانیاں نیں۔

وارث شاہ دے قصہ ہیرا رانجھا دے اکھڑویں کردار انج نیں:

- 1- ہیرا: چوچک دی دھی، الہڑنیا، جوان تے حسین، لڈکی دھی، ضدی، حکم چلاؤن والی۔
- 2- رانجھا: خوبصورت گھرد جوان، سچا عاشق، قربانی دین والا، حکم من والا، فیصلے دا کمزور۔
- 3- کیدو: شیطان فطرت، گنداتے غلیظ، لوکاں دی بربادی اُتے خوش، حاسد، مکینہ، چغتل خور۔
- 4- بالناٹھ: سادھو، دنیاوی لالچ توں پاک، نیک فطرت، سادہ تے پرخلوص۔
- 5- لڈن: لالچی، لوبھی ملاح، انحطاطی قدراں دا نمائندہ، پیسے دا مرید، بے غیرت۔
- 6- سیدا کھیرا: سدھاساداز میندار، رن مرید، بیوقوف، ہیرا دا خاوند۔
- 7- سہتی: سیدے کھیرے دی بھین، ضدی، اکھڑ، خوبصورت، عشق دی پچارن، ہمدرد۔
- 8- ملاں: کٹھن مذہبی بندہ، فقہ توں ناواقف، انسانی ہمدردی توں وانجا۔

سید وارث شاہ نے ایہناں نوں جیوندے جاگدے کردار اں دے طور تے ایس طریقے نال پیش کیتا اے پئی ایہہ کردار ہُن علامتاں داروپ دھار چکے نیں۔ ہیرا بارے وارث شاہ فرماؤندے نیں:

کھی ہیرا دی کرے تعریف شاعر متھے چمکدا حسن مہتاب دا جی
خونی چونڈیاں رات جیوں چن دوالے سرخ رنگ جیوں رنگ شہاب دا جی

جذبات نگاری

ایہہ کردار اوس سے زندہ تے جاندار معلوم ہوندے نیں جدوں ایہہ اپنے جذبیاں دا اظہار کردے نیں۔ تے شاعر دے کمال فن داوی اوس سے پتا لگ والے جدول اوہ کردار اں دے جذبیاں نوں موزوں لفظاں وچ بیان کردا اے تے اپنے پڑھن سنن والیاں نوں اوسے طرح محسوس کراند اے جیویں اوہ کردار محسوس کردے نیں۔

سید وارث شاہ دا ایہہ کمال اے پئی اوہناں نے جذبات نگاری وچ قلم توڑ چھڈ دیا اے۔ اوہناں نے ایڈے سچے تے سوہنے ڈھنگ نال ایہناں کردار اں دے جذبے بیان کیتے نیں پئی ایس قصہ ہیرا رانجھا پڑھدے ہو یاں ایہناں کردار اں نال ہسدے ہاں تے ایہناں کردار اں نال روندے ہاں۔ جدول ایہناں کردار اں نوں دکھ ہوندا اے، غم گھیر لیندا اے تے ایہہ روندے نیں۔ اوس سے ساڈیاں اکھاں وی رم جھم دی برسات شروع کر دیندیاں نیں۔ مثال دے طور تے ہیرا نوں جدوں پتا لگدا اے پئی اک نواں جوگی اوہدے پنڈ رنگ پور وچ آیا اے، اوہ خوبصورت جوان اے، اوہ جوگی نہیں کے دیس دا شہزادہ لگدا اے تے ہیرا نوں اک دم خیال آؤندا اے پئی کدھرے اوہ رانجھا نہ ہووے۔ اوسے سے اوہ ترف اٹھدی اے تے دن سونے وسوسیاں، غماں تے ڈکھاں وچ ڈب جاندی اے تے چیک اٹھدی اے:

دب جھوٹھ نہ کرے جے ہووے رانجھا تاں میں چوڑ ہوئی مینوں پٹیا سو
اگے اگ فراق دی ساڑ شی سڑی بلی نوں موڑ کے پھٹیا سو
نالے رن گئی نالے کن پائے آکھ عشق تھیں نفع کیہہ کھٹیا سو
میرے واسطے دکھڑے پھرے جردا لوہا تاء چھپے نال چٹیا سو

پنجاب دی وتوں

جے آکھیا جاوے پئی وارث شاہ دے قصہ ہیرا پنجاہ وچ پنجاب ہسداوسدا دکھالی دیندا اے تے غلط نہیں ہووے گا کیوں جے ایس قصہ وچ پنجاب دی دھرتی تے پنجاب دی حیاتی دا اک اک کچھ موجود اے۔ پنجاب وچ سویرا منظر، پنجاب دیاں فصللاں، کھیت کھلیاں، وگدے کھوہ، ویندے دریا، باغ، نیلیے، جھال گاواں، لوکاں دے پیٹھے، عبادت تے عبادت گاہواں، ویاہ شادی، ویاہ وچ تیار ہون والیاں مٹھائیاں، کپڑے، زیورات، حج دی تیاری، کھانے، جھیر، نکاح، ڈولی، سکھ کچھ موجود اے۔ پیراں نال عقیدت، سادھوسنت، رشتے تاتے، انگ ساک، محبتاں تے قربانیاں، نفرتاں تے دشمنیاں، کمی کمین، تالی، حلوائی، پنجاب دیاں ذاتاں تے فرقی، مسیتاں تے نصاب، سب کچھ ایس قصہ وچ وارث شاہ نے سمیٹ دتا اے۔

مثال دے طور تے پنجاب دے پنڈ وچ جس سے سویر ہوندا اے، اوس دے منظر نوں وارث شاہ نے ایس طرح الیکیا اے:

چڑی چوہدی نال جاں ٹرے پاندھی پیاں ددھ دے وچ مدہانیاں نی
اٹھ غسل دے واسطے جان دوڑے سیجاں رات نوں جیہناں نے مانیاں نی

زیورات دی تفصیل انج اے:

کنگن نال زنجیریاں پنج نیاں ہار نال لوگیر پورائیو نیں
ترگا نال کپوراں دے جٹ سچے توڑے پا نوٹے گجریاں چھائیو نیں
پہنچنی چونکیاں نال حمیل مالا مہر بچھوے نال گھڑائیو نیں
سوہنیاں الیاں نال پازیب پکھے گھنگرالاں دے گھنگھرو لائیو نیں

ڈرامائی رنگ

سید وارث شاہ نے ایس قصہ نوں ڈرامائی رنگ دتا اے۔ اوہدے کردار اپنی واری اتے ظاہر ہوندے نیں تے اپنا رول ادا کر کے غائب ہو جاندا نیں۔ ڈرامے وانگوں ایہدے وچ ون سونے منظر بدلے نیں تے نویاں گلاں ساہنے آؤندیاں نیں۔ فیر ڈرامے طرح ایس قصہ وچ چلیک یا تجسس دا عنصر وی اگھڑواں اے۔

سید وارث شاہ نے تخت ہزارے توں قصہ شروع کیتا تے اوس نوں بہشت دا ٹکڑا آکھیا۔ فیر ایس بہشت وچ رانجھے دے بھائیاں دے سب پھڈ دتے نیں۔ بھائی سپاں وانگوں وس گھولدے نیں تے گجھے ہنے مار کے رانجھے دے کالجے نوں ڈنگدے نیں۔

ایسے طرح وارث شاہ نے مسیت دا ذکر انج کیتا پئی اوہ مسجد اقصیٰ دی دو جی بھین لگدی اے۔ اوہدا ڈیزائن خانہ کعبہ ورگا سی۔ فیر اوس مسیت وچ اک اکھڑتے بد مزاج ملاں بٹھا دتا۔ ایس توں اڈھیر رانجھے دی محبت نوں پروان چڑھا کے کیدو ورگا شیطان (ولن) پیدا کردتا جیہدا رنگ وچ بھنگ گھسدا اے۔

کیدو آکھدا ملکیے بھیڑیے نی تیری دھیو وڈا پچر چایائی
جا نین تے چاک دے نال گھلدی ایس ملک دا ارتھ گویائی

آفاقی سچائیاں

ہر عظیم شاعر دے کلام وچ ایسے شعر ہوندے نیں جیہناں وچ آفاقی سچائیاں موجود ہوندیاں نیں۔ ایسے شعر ہمیشہ زندہ رہندے نیں۔ اوہ ہر ویلے تے ہر سے تے ہر دور وچ سچے تے مقبول ہوندے نیں کیوں جے اوہناں وچ کچھ ایسے مضمون بیان کیتے جاندے نیں جیہناں نوں ہر دور وچ سچ نیا جاند اے۔ سید وارث شاہ دے کلام وچ ایسے اشعار تے مقولہ شاعر موجود اے جیہڑے انسانی حیاتی دے ہر موڑ اُتے سچ ثابت ہوندے نیں۔ جیہناں دی

صداقت نون کے صورت وی جھٹلایا نہیں جاسکدا۔ مثلاً:

بے بادشاہ سچا رب عالماں دا فقر اوس دے ہن وزیر میاں
بنان مرشداں راہ نہ ہتھ آوے دڈھاں ہاتھ نہ رحمہدی کھیر میاں
رانجھے آکھیا خیال نہ پوو میرے شینھ سپ فقیر دا دلہیں کیہا
وطن دے نال تے ذات جوگی ساڈا ساک قبیلہ دا خویش کیہا

ہیردا کردار

سید وارث شاہ دے قصے دی ہیر و ن دانان ہیراے۔ ایہہ جھنگ دے سیال خاندان دے اک زمیندار چوچک دی دھی اے۔ چوچک چنگا وڈا زمیندار
اے جیہدیاں زمیناں، کھوہ تے بے انت مجھاں گاواں تے مال ڈنگر نیں۔ اوہ چنگلی کچی عمر دا تجربہ کار بندہ اے۔ جیہدا اک پتر تے اک دھی اے۔ پتر دانان
سلطان اے تے دھی دانان ہیراے۔

چوچک اپنی دھی نال بہت زیادہ پیار کردا اے۔ اوہ دے نال لاڈ کردا اے تے اوہدی ہر گل من دا اے۔ سگمنڈ فریڈ ڈانظر یہ اے پئی دنیا جہان دی بنیاد
جنیت اُتے اے۔ ہر شے وچ ایہو جنسیت کار فرما اے۔ تے ایہو تخلیقی عمل دا سبب اے۔ ایسے محرک پاروں اک پیو اپنی دھی نال پیار کردا اے تے اک ماں
اپنے پتر نال پیار کردی اے۔

چوچک اپنی دھی نال حدوں ودھ پیار کردا اے تے اوہدی کسے گل نوں نہیں موڑدا۔ ایس پاروں ہیر لاڈ پیار وچ اتھری تے ضدی گوی بن گئی اے۔
اوس نوں حکم چلاون دی عادت پئے گئی اے۔ اوہ ہر اک اُتے اپنا حکم چلاؤندی اے تے اپنی گل مناؤندی اے۔ جیہدا اوہدی گل نہیں من دا اوہدے دیر پئے
جاندی اے، اوہنوں سزا دیندی اے تے اپنی گل منو کے چھڈدی اے۔ ایسے پاروں اوہ کیدو دے خلاف ہو جاندی اے کیوں جے کیدو اوہدے آکھے نہیں گدا
نالے اوہدیاں شکایتاں چوچک تے ملکی کول لاؤندا اے۔ اوہدے پیار دے رنگ وچ بھنگ پاؤندا اے۔ اوہدے خلاف شکایت پرہیا وچ لے جاندا اے۔
ہیر اوہدی دشمن بن جاندی اے تے اپنیاں سہیلیاں نال مل کے نہ صرف اوہنوں پھینٹی لاؤندی اے سگوں اوہدی جھگی تے سامان ساڑ دیندی اے۔

اک مار لتاں دوئی لاء چھمک تری نال چٹاکیاں ماردی اے
کوئی اٹ وٹا بجتی ڈھیم پتھر کوئی پکڑ کے دھون بھوئیں ماردی اے
کوئی پٹ داہڑی دبر وچ دیندی کوئی ڈنڈکا وچ گزاردی اے
ہتھیں بال موٹڑے کاہ کانے وڈے بھانڈے بال لے آئیاں نے
جھگی ساڑ کے بھانڈے بھن سارے گلڑ کتیاں چا بھیجائیاں نے
جھل پاڑ کے ساڑ کے فتح پائی لکیاں ہیر نوں ملن ودھایاں نے

ہیر نوں حکم چلاؤن دی عادت اے۔ ایس پاروں اوہ رانجھے نوں آکھدی اے پئی اوہ اوہدے گھر مجھاں گاواں چارن والا چاک بن جاوے۔ رانجھا
اوہدے مگر لگ کے چاک بنن نوں تیار ہو جاندا اے۔ حالاں کہ اوہ موجودہری دا پتر اے تے مجھاں چارنا کمی کمین داکم ہوندا اے۔ پر اوہ ہیر دے حکم نوں نال
نہیں سکدا۔ ہیر اوس نوں اپنے باپ چوچک کول لے جاندی اے تے آکھدی اے:

لانی ہوئی کے معاملے دس دیندا منصف ہو وڈھے پھانسی پھیریاں دے
واہو گھت کے کئی دے پار لائے سھوں کڈھ دیندا کھوج جھیریاں دے

چوچک اپنے تجربے سے مشاہدے پاروں دیکھ لیندا اے پئی ایہہ سوال تے ملوک منڈا، مجھاں گاواں چارن داکم نہیں کرسکدا۔ پراوہ اپنی لڈکی دھی دا آکھا موڑنیں سکدا ایس لئی رانجھے نوں مجھاں دا چاک رکھ لیندا اے۔

ہیر حدود و دھ خوبصورت تے حسین اے۔ اوہدی جوانی تے حُسن دیاں دُھماں پورے دلیس وچ دور دور تیک کھلریاں ہوئیاں نیں۔ ایس لئی جدوں کسے دے حُسن دی مثال لوک پیش کردے نیں تے ہیر دی مثال دیندے نیں۔

وارث شاہ نے ہیر داسرا اپا ایس طرح بیان کیتا اے پئی اوس نوں پری تے حورنالوں وی ددھ خوبصورت تے حسین بنا چھڈیا اے۔ اوہ لکھدے نیں:

ہونٹھ سرخ یا قوت جیوں لعل ممکن ٹھوڈی سیب ولایتی سار وچوں
نک الف حسینی دا پتلا سی زلف ناگ خزانے دی بار وچوں
دند چنے دی لڑی کہ ہنس موتی دانے نکلے حسن اتار وچوں
لکھی چین کشمیر تصویر جیئی قد سرو بہشت گلزار وچوں
گردن کونج دی انگلیاں روانہ پھلیاں ہتھ کولڑے برگ چنار وچوں
باہاں ویلنے ویلیاں گٹھ مکھن چھاتی سنگ مرمر گنگ دہار وچوں
شاہ پری دی بھین پنج پھول رانی کجھی رہے نہ ہیر ہزار وچوں
پتلی پیکنے دی نقش روم والے لدھا پری نے چند اجاڑ وچوں

ہیر بحث مباحثے وچ وی ہوشیار اے اوہ کسے کولوں ہارن نوں تیار نہیں ایس لئی جدوں چوچک قاضی نوں سد کے لیاؤندا اے پئی اوہ ہیر نوں ویاہ واسطے راضی کرے تے اوہ قاضی نال چوکی بحث کردی اے۔ قاضی اوس نوں دین دے مسئلے مسائل بیان کردا اے تے اوہ اوہناں مسئلیاں دا توڑ کردی اے۔

قاضی آکھدا اے پئی نکاح کرنا رب تے رسول ﷺ دا حکم اے۔ توں دین اسلام دے راہ تے حرام کم پھڈ دے۔ کھیڑے نال حق حلال دا نکاح کر لے۔ اگوں ہیر جواب دیندی اے:

قالوا کئی دے دن نکاح پڑھیا روح نبی ﷺ دی آپ پڑھایاے
قطب ہو وکیل وچ آ بیٹھا حکم رب نے آن کرایاے

ہیر اک ضدی گڑی اے ایس لئی اوہ جدوں ضد اُتے اڑ جاندی اے، فیر دنیا دی کوئی طاقت اوس نوں ٹس توں مس نہیں کرسکدی۔ سید اکھیڑا اوس نوں ویاہ کے اپنے پنڈ رنگ پور لے جاندا اے پراوہ سیدے کھیڑے نوں نیزے نکیں لگن دیندی۔ کیوں جے اوہ رانجھے نوں ای اپنا خاوند من دی اے۔ سید اکھیڑا حالان اک گھرواے، پراوہ ہیر دے تھلے دیا ہویا اے۔ اوہ ہیر توں ڈریا ڈریا رہندا اے تے اوہ جو کجھ کردا اے جو کجھ ہیر کہندی اے۔

رنگ پور پڑ کے ہیر فیر رانجھے اُتے حکم چلاؤندی اے تے اوس نوں سنہیا گھلدی اے پئی اوہ جوگی بن کے رنگ پور آجاوے۔ رانجھا اوہدا حکم من کے کن پڑوا کے، گل وچ منکے تے مالاپاکے، داڑھی چھاں تے سرمنا کے تے جسم اُتے بھسوت مل کے رنگ پور پڑ جاندا اے۔

ہیر پیار دے جذبیاں دا مجموعہ اے۔ اوس نوں جس سے پتا لگدا اے پئی اک نوال جوگی رنگ پور آیا اے۔ اوہ خوبصورت اے، جوان اے تے لگدا اے کسے دی بھال وچ اتھے آیا اے تے ہیر ترف اٹھدی اے، روندی اے، بے چین تے بے قرار ہو جاندی اے، آکھدی اے:

نالے دن گئی نالے کن پائے آکھ عشق تھیں نفع کیہ کھٹیا سو
میرے واسطے دکھڑے پھرے جردا لوہا تاء چھبھے نال چٹیا سو

بکل وچ چوری چوری ہیر رووے گھڑا نیر دا چاء پلٹیا سو
ہویا چاک پنڈے ملی خاک رانجھے لاء ننگ ناموس نوں سٹیا سو
وارث شاہ ایس عشق دے ونج وچوں جفا جال کیہ کھٹیا وٹیا سو

رانجھا

رانجھے دا اصل ناں دھیدوی تے رانجھا اوہدی ذات سی۔ ایہہ جٹاں دا اک قبیلہ اے جیہدے نال سمبندھ رکھن والے رانجھے اکھواندے نیں۔ سرگودھا دے رانجھے اج وی مشہور نیں۔

پرانے زمانے وچ سرگودھا دے نیڑے اک پنڈت تخت ہزارہ بڑا مشہور سی۔ ایہہ رانجھیاں دا پنڈت سی۔ رانجھے جٹ کڑیل جوان، سوہنے تے بہادر سن۔ پنڈت دا چودھری موجوسی جیہڑا اوڈاز میندار، عزت تے وقار والا سی۔ اوہدے اٹھ پتر تے دودھیاں سن۔ سب توں نگے پتر داناں دھیدو رانجھیاں جیہدے نال پیو بوہت پیار کرداسی۔

وارث شاہ ایہہ قدرتاں رب دیاں نیں دھیدو نال اوس بہت پیار آہا

رانجھالا ڈلاسی، ایس پاروں اوہ کوئی کم کار نہیں سی کردا۔ رب نے حسن تے جوانی رنج کے دتی ہوئی سی۔ اوہ سارا دن وال واہ کے پنگھٹ اُتے کڑیاں نوں چھیڑداسی، ونجھلی و جاؤندا تے ورزش نال جتہ پالداسی۔ ایس پاروں اوہنوں کوئی کم کار نہیں آؤنداسی۔ جس سے موجو چودھری فوت ہو گیا، بھانیاں نے زمین وٹلی تے بنجر زمین رانجھے دے کھاتے پادتی۔ اوس سے اوس نوں آپ وای نیجی کرنی پئی پراوہدے ہتھ پیر پھٹ گئے، پیراں وچ چھالے پئے گئے، کیوں جے اوہ سوبل تے ملوک مُنڈاسی تے وای نیجی داکم نہیں کر سکداسی:

چھالے پئے تے ہتھ پیر پھٹے، سانوں وای داکم نہ بھاؤندا اے

بھابی آکھیا لاڈلا باپ دا سیں اتے کھرا پیارڈا ماؤں دا اے

رانجھا فطری طور تے اک عاشق اے۔ اوہ حسن پرست اے۔ جتھے حسن ویکھد اے پھسل جاندا اے۔ اوہ پنڈ دیاں کڑیاں نوں چھیڑدا اے متاں کوئی اوہدے اتے مہربان ہو جاوے۔ فیوجدوں اوہ ہیر دے حسن دی تعریف سن دا اے تے بھابھیاں اوس نوں طعنے مار دیاں نیں:

ساڈا حسن پسند نہ لیاؤنائیں جاہ ہیر سیال ویاہ لیاویں

واہ ونجھلی پریم دی گھت جالی کائی نڈھی سیالاں دی پھاہ لیاویں

رانجھا غصے وچ آکے تخت ہزاریوں ٹر پیندا اے۔ من وچ پکارا دے کردا اے پئی ہن اوہ سیالاں دی ہیر ویاہ کے ای مڑے گا۔ رانجھا ایڈا خوددار اے پئی اوہ ونجھلی توں اڈھور کوئی شے نال نہیں کھڑدا۔ نہ پیسہ نہ دھیلا، نہ کپڑا نہ لٹا، کجھ نہیں لیندا، صرف رب دے آصرے اُتے ٹر پیندا اے کیوں جے اوس نوں معلوم اے پئی بندے کول ارادے تے ہتھ دی دولت ہووے تے فیر راہ دیاں سبھے اوکڑاں تے رکاوٹاں آپ مہارے ہٹ جان دیاں نیں۔ دریا چناب پار کرن ویلے جس سے لڈن ملاح اوہدے کولوں پیسے منگدا اے تے اوہ پیسے نہ ہون کارن بیڑی وچ نہیں بہندا۔ دریا کنڈے بیٹھ کے بے فکرے جواناں وانگوں ونجھلی و جاؤن لگ پیندا اے، تے فیر دریا پار کرن دا سبب آپے رب بنا دیندا اے۔

دوہاں بانہاں توں پکڑ رنجھیں نوں مڑ آن بیڑی وچ چاہڑیا نے

رانجھے وچ فیصلے دی طاقت بڑی کمزور اے۔ اوہ کسے مسئلے دا اپنے آپ کوئی فیصلہ نہیں کر سکدا۔ اوہ جس سے ہیر نال پہلی وار ملدا اے اوس نوں پتا نہیں لگدا پئی اوہ ہن کیہ کرے؟ ہیر اوس نوں دسدی اے پئی اوہ مجھاں دا چاک بن جاوے۔ رانجھا ذرا وی مخالفت نہیں کرداتے چاک بن جاندا اے۔ جے ہیر

اوس نوں جوگی بنن واسطے آکھدی اے تے اوہ جوگی بن جاندا اے۔ اوس دا اپنا کوئی فیصلہ تے کوئی ارادہ نہیں۔
 رانجھا دل دا بنی اے۔ اوہ اک کھاندے پیندے گھر دا فرزند اے۔ ایس پاروں سخاوت اوہدے لوں لوں وچ رچی بسی ہوئی اے۔ جس سے کید و فقیر
 دے روپ وچ اوہدے ساہنے آکے سوال کردا اے اوہ پوری دا چھناں ای کیدونوں دے دیندا اے۔
 رانجھا بحث مباحثے وچ ہوشیار اے۔ جدوں ہیر دی ننان سہتی اوہدے نال آہڈا لاہندی اے اوس سے اوہ سہتی نال بڑی بحث کردا اے۔ اوہدے
 سوالاں تے مہنیاں دا جواب دیندا اے تے گالی گلوج وی کردا اے۔ غصے وچ آکے آکھدا اے:

کہاں آن پنچایتاں جوڑیاں نی ایس رن نوں ریوڑی جانے ہاں
 پھڑیے چتھ کے لیئے لگھا پل وچ تنبو ویر دے نت نہ تانے ہاں
 لوک چھان دے بھنگ تے شرتاں نوں ایس آدمی نظر وچ چھانے ہاں

جس سے رانجھا رنگ پورتوں ہیر نوں اُدھال لیا نندا اے اوہ اوس نوں اپنے نال تخت ہزارے وی لے جاسکدا اسی پر اوس نے صحیح تے جائز طریقے نال
 اوہدے نال ویاہ کرنا چاہیا۔ ایس پاروں اوہ ہیر نوں جھنگ لے جاندا اے۔ ایسوں اوہدی سادگی تے نیت دے خلوص دا پتا لگدا اے۔ رانجھا چالاک تے مکار
 نہیں۔ اوہ سدھاسادا تے دو جیاں اتے چھیتی اعتبار کرن والا جوان اے۔ ایسے پاروں اوہ سیالاں دے آکھے لگ کے بارات لین تخت ہزارے چلا جاندا اے
 تے دھوکا کھا جاندا اے۔

کیدو

ایس سارے قصہ ہیر رانجھا وچ سب توں نوں نکلا، بھر پور تے طاقت ور کردار کیدو دا اے۔ ایہہ کردار قصے وچ اوس سے نمودار ہوندا اے جدوں ہیر تے
 رانجھے دے عشق دی پیٹنگھ ہلارے لیددی اے۔ اوس سے وارث شاہ نے قصے نوں اگانہہ ٹورن واسطے کیدونوں پیش کیتا۔ کیدو اوہناں دے عشق دے رنگ وچ
 بھنگ گھنڈا اے تے قصے وچ اک نواں موڑ آندا اے۔ اوس سے قصے وچ الجھناں دا منڈھ بھجدا اے تے قصے وچ چٹیک جنم لیددی اے۔

کیدو اصل وچ جھنگ دا اک فقیر اے جس نے پنڈوں باہر ٹھکی بنائی ہوئی اے۔ اوس نے کتے تے کلڑ پالے ہوئے نیں۔ اوہ پنڈوں روٹی منگ تنگ
 کے گزارہ کردا اے۔ اوہ اک لت توں لنگا اے ایس لئی ہتھ وچ سوٹا پھڑ کے ٹردا اے۔ اوہدی بگی تے کالی داڑھی اے، جیہڑی کچھڑی وانگوں دکھالی دیندی
 اے۔ اوہدے کپڑے پھٹے پرانے نیں۔ اوہ گندا تے غلیظ، کوہجائے بھیرا اے۔ اوس نوں ویکھ کے نفرت تے کراہت آؤندی اے۔ پنڈوالے اوس نوں
 غریب، فقیر تے نما تاجان کے روٹی دے دیندے نیں۔ پنڈو دے بال اوس نوں چاچا کیدو آکھ کے بلاؤندے نیں۔

کیدو بد فطرت اے۔ اوہ کسے دیاں خوشیاں تے کسے نوں خوش نہیں ویکھ سکدا۔ اوہ سوچدا اے پئی اوہ آپ دکھی اے تے دنیا دے لوکاں نوں وی دکھی
 ہونا چاہیدا اے، اوہ کیوں خوش رہن۔ ایس لئی اوہ لوکاں نوں دکھ دیندا اے۔

کیدو بد صورت، کوہجائے گندہ تے غلیظ اے۔ ایس پاروں اوہدے من وچ خیال آندا اے پئی دنیا دے لوک کیوں صحت مند تے خوبصورت نیں۔ اوہ
 میری طرح بد صورت کیوں نہیں۔ اوہناں نوں وی میرے وانگوں بد صورت ہونا چاہیدا اے۔ ایس لئی اوہ خوش شکل تے خوبصورت لوکاں نال دشمنی تے حسد
 رکھدا اے۔ اوہ رانجھے نال ایسے پاروں حسد کردا اے پئی ہیر اوہدے نال محبت کیوں کردی اے۔ میرے نال کیوں نہیں کردی۔ ایس پاروں اوہ رانجھے تے ہیر
 وچکار کندھ بن کے کھلو جاندا اے۔ ایہناں گلاں تے عداوتاں پاروں سید وارث شاہ نے کیدونوں شیطان آکھیا اے:

کیدو لنگا شیطان ملعون جانو جس نے وچ دیوان پھڑایا

اک ہورتھاں لکھیا اے:

وارث شاہ ایلیس دی شکل کیدو ایہو مول ہے سب بکھیڑیاں دا

سید وارث شاہ نے کید و دی فطرت بارے لکھیا اے:

وارث شاہ پرائیاں ٹھکیاں نوں اگ لا لنگے ہوری سیکدے نی

اصل وچ کید ودا کردار وارث شاہ دے ہتھوں نکل گیا۔ کیوں جے وارث شاہ نے ایس کردار نوں بھیڑا تے مریلا پیش کرنا چاہیا سی۔ پراوہ اک بھرواں تے طاقت و کردار بن گیا تے قصے اُتے چھا گیا۔ جس طرح ڈپٹی نذیر احمد نے اپنے ناول توتہ النصوح وچ کلیم دے کردار نوں نصوح دے سامنے شکست خوردہ، بد فطرت، عیش پسند بنا کے پیش کرنا چاہیا سی پراوہ ایڈا مضبوط تے طاقت و کردار بن گیا پئی نصوح توں اگے نکل گیا۔

ایسے طرح کید واک متنازعہ کردار (controvertial character) بن گیا۔ کجھ پارکھاں نے آکھیا پئی کید و تے عزتاں تے انکھاں دارا کھاسی جس نے ہیر رانجھے نوں غلط راہ توں موڑیا، جس نے گھر والیاں نوں دیا پئی جاگو تہاڈے گھر چور نے سنھ لائی ہوئی اے۔ کید وادہ مصلح سی جس نے اک معاشرتی بُرائی نوں روکیا۔ کیوں جے دین اسلام وچ ویاہ توں پہلاں مرد تے زنانی داملنا جلنا جائز نہیں۔ جدوں کہ ہیر بیلا وچ رانجھے نال گھلدی اے، نال سوندی اے تے عشق کردی اے۔

ڈاکٹر رشید انور نے اپنی کتاب ”منزلاں“ وچ کید و نوں عزتاں تے انکھاں دارا کھایاں کیتا اے:

ڈاکٹر رشید انور لکھدے نیں

جے وارث میں وارث ہندا جے میں لکھدا ہیر کہانی
میں قصے دی ہیر نوں لکھدا اتھری تے انموڑ جوانی
جے وارث میں وارث ہندا جے میں زور وکھاوندا فن دا
کیدو جیئے فرشتے تائیں میں وارث شیطان نہ من دا
میں لکھدا تے اوہنوں لکھدا پھر دار عزت دے دھن دا
جسے پتہ نشانی دیا گھر وچ سب دے زہری پھن دا
کے دی دہی نوں اپنی جاتا اوہ سی پاک پوتر من دا
میرا کیدو مار نہ کھاندا اوہ چوراں دے گئے بھن دا
میں کیدو نوں آنکھی لکھدا لکھدا پنڈ دا پیر گیانی
جے وارث میں وارث ہندا جے میں لکھدا ہیر کہانی

حقیقت وچ کید و سید وارث شاہ دا ضمیر اے ایہہ ضمیر اوہوں بیدار ہوندا اے۔ جدوں اوہ معاشرے وچ کوئی برائی یا خرابی ویکھدا اے۔ اوس سے اوہ کید و دے روپ وچ سید وارث شاہ دے ساہنے آکھلوندا اے۔ وارث شاہ اوس برائی نوں کید و راہیں روکدے نیں کیوں جے اوہناں دا ضمیر ایس برائی یا معاشرتی خرابی نوں برداشت نہیں کر سکدا۔ سید وارث شاہ اوس داسد باب یا رکاوٹ چاہندے نیں ایس لئی کید وادہ کندھ بن کے کھلو جاندا اے جیہڑی رانجھے تے ہیر دے ملاپ وچ کارا سردی اے۔

ایہناں سبھناں گلاں توں اڈ کید ودا کردار ایس قصے وچ بڑی اہمیت رکھدا اے۔ اوہدے نال قصے وچ دلچسپی دا عنصر جنم لیندا اے۔

☆☆☆

قصہ سستی _____ ہاشم شاہ

تعارف

سید ہاشم شاہ مدینہ منورہ وچ 1753ء نوں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حاجی محمد شریف نے ست حج کیتے سن۔ جدوں اوہ 1758ء وچ اپنے پنڈ جگد یو کلاں ضلع امرتسر پرتے تے اوس ویلے ہاشم شاہ دی عمر پنج ور ہے سی۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے ہاشم شاہ دا مجموعہ کلام ”کارے“ دے نال نال مرتب کیتا تے اوہ دے دیباچہ وچ اک قدیم خاندان کولوں ملن والے قلمی نسخے دے حوالے نال لکھیا اے:

”موضع جگد یو کلاں تحصیل اجنالہ میں اللہ بخش نام کا ایک بڑھئی لا ولد تھا۔ وہ حج بیت اللہ کو گیا اور دو تین سال وہاں رہا۔ اسی اثنا میں اُس نے ایک لڑکا عبد اللہ نامی عمر گیارہ سال جو ذات کا قریشی فاروقی تھا اپنے جال محبت میں پھنسا لیا۔ اور اُسے ہمراہ لے کر موضع جگد یو کلاں واپس آ گیا۔ جس وقت لڑکے کی عمر 13 سال کی ہوئی تو خود اللہ بخش فوت ہو گیا۔

عبد اللہ کو دین کے علم کا شوق ہوا۔ چنانچہ وہ تحصیل علم کے بعد وعظ و نصیحت میں مصروف ہوا اور پھرتے پھرتے موضع گھربالا اور نالا تحصیل قصور میں چلا گیا۔ وہاں ایک جاٹ سندھو نے اُسے اپنی لڑکی کا رشتہ دے دیا اور وہ تھوڑی دیر کے بعد اپنی عورت کے ہمراہ موضع جگد یو کلاں آ گیا۔ ان کے ہاں ایک لڑکا پیدا ہوا جس کا نام اُس نے محمد شریف رکھا۔ جب لڑکے کی عمر بارہ برس ہوئی تو والدین دنیا سے رخصت ہو گئے۔ محمد شریف کو صوفیائے کرام کی صحبت میں رہنے کا شوق ہوا۔ چنانچہ وہ جھنگلی حضرت بخت جمال کی صحبت میں تحصیل اجنالہ میں دیر تک رہا۔ حضرت بخت جمال صاحب نوشاہی قادری خاندان کے طریقہ پر تھے۔ محمد شریف نے انہی کو پیر طریقت تسلیم کیا اور تھوڑی مدت کے بعد حج کو چلے گئے۔ چنانچہ ایک مدت میں آپ نے سات حج کیے۔ اسی واسطے حاجی محمد شریف کے نام سے مشہور ہوئے۔ ان کا روضہ مبارک موضع جگد یو کلاں میں موجود ہے۔“

پچیس سال کی عمر میں اُن کے ہاں فرزند پیدا ہوا جس کا نام انھوں نے ہاشم شاہ رکھا۔

ہاشم شاہ نے اپنے والد حاجی محمد شریف دے ہتھ اتے بیعت کیتی۔ اوس زمانے دے اولیاء اللہ وچ حاجی محمد شریف دا شمار ہوندا سی۔

ہاشم شاہ نے مختلف اُستاداں کولوں مختلف علوم تے فنون سکھے۔ ایس لئی آپ ہر قسم دے علم تے فن دے ماہر سن۔ ایس گل دا ثبوت آپ دیاں لکھتاں توں لہجہ اے۔ آپ حکیم حاذق وی سن۔

اک واری مہاراجہ رنجیت سنگھ بیمار پئے گیا۔ اوس نے مختلف حکیمان تے ویداں کولوں علاج کرایا پر آرام نہ آیا۔ مایوس ہو کے ہاشم شاہ نوں جگد یو کلاں توں سدیا۔ آپ نے علاج کیتا تے مہاراجہ رنجیت سنگھ چنگا بھلا ہو گیا۔ اوس نے صحت یاب ہو کے آپ نوں موضع تھر پال تحصیل نارووال وچ جاگیر انعام وچ دتی جس بارے آپ دے دو شعر مشہور نیں۔

مہاراجہ رنجیت سنگھ کہن جیہوں سرکار
مہان سنگھ گھر جمیا مہابلی اوتار
اُس نے سانوں بخشیا سی ایہہ پنڈ گراں
ایس سبب جگد یوں تھر پالیں بیٹھے آں

کچھ تذکرہ نگاراں نے ہاشم شاہ نوں مہاراجہ رنجیت سنگھ دادر باری شاعر لکھیا اے جس دی تردید ڈاکٹر لاجپتی رام کرشن تے پروفیسر پریتیم سنگھ نے اپنی تصنیف ہاشم پارے وچ کیتی اے۔

ہاشم شاہ دیاں لکھتاں

پنجابی زبان وچ آپ دیاں لکھتاں: سستی پنوں، ہیر رانجھا، سوئی مہینوال، شیریں فرہاد، قصہ محمود شاہ غزنوی، دوہے، ڈیوڑھے، گنج الاسرار، معدن فیض، سی حرفی، درمدج پیران پیر شیخ دنگیر عبدالقادر جیلانی۔

فارسی زبان وچ آپ دیاں لکھتاں: دیوان ہاشم، مثنوی ہاشم، چہار باغ ہاشم، گنج معانی (فقر نامہ)۔
ہندی زبان وچ گیان پرکاش (گیان مالا) سلوک، چتاہر، راج نیتی، پوتھی حکمت و رمل، ٹیکانچ گرتھی:

قصہ سستی پنوں

ہاشم شاہ نے قصہ سستی پنوں ایسی طرح شروع کیتا اے۔

پہلاں اللہ تعالیٰ دی حمد بیان کیتی اے تے فیر دیا اے اپنی سندھ وچ اک ریاست بھنجھوری جس دا حاکم آدم جام سی۔ اوہ زبردست شان تے شوکت، جاہ تے جلال تے رعب داب والا حاکم سی۔ بندیاں توں اڈ جانور، درندے تے پرندے وی اوہدے سامنے جھکدے سن۔

شہر بھنجھور حدوں ودھ سوہنا تے خوبصورت سی۔ شاندار مکان، بیشیاں وانگر باغات، سوہنیاں سڑکاں، ندیاں، حوض، تالاب ہر پاسے وگدے سن۔ جیہڑا کوئی ویکھد اسی اوہ ویکھد اسی رہ جاندا سی۔ اوس بادشاہ دے امیر وزیر، نوکر چاکر وڈی تعداد وچ سن۔ فوج تے خزانے بے حساب تے بے انت سن۔ اوہدے سُرخ رنگ دے جھنڈے سن تے ہر قسم دا بے انت سامان سی۔ فقیراں تے مسافراں نوں پیٹ بھر کے دونوں ویلے کھانا لکھد اسی لیکن اوس حاکم کول بھ کجھ ہون دے باوجود اک کمی سی۔ اوہدے گھر کوئی اولاد نہیں سی۔

اوہ حاکم ہر روز پیراں فقیراں نوں کپڑے، بھٹکھیاں نوں کھانا تقسیم کردا سی۔ اوس نے مسافراں دے آرام تے قیام واسطے سراواں تے مسافر خانے بناوا رکھے سن۔ ہر فقیر درویش اوہدے حق وچ دعا کردا سی۔ اللہ نے اوہناں دی دُعا سن لئی تے اوہدے گھر بڑی سوئی بیٹی پیدا ہوئی۔

ستی جنم لیا شب قدرے مثل ہلال درخشاں

دیکھ بے آب ہون نگ موتی، مائک لال بدخشاں

عقل خیال قیاسوں باہر نظر کرے ول نقشاں

ہاشم آکھ تعریف حُسن دی، شمس مثال زرافشاں

ترجمہ

”ستی نے شب قدر نوں جنم لیا، جس طرح پہلی رات دا چمکدار چین ہوندا اے۔ اوس نوں نگ موتی تے بدخشاں دے لعل دیکھ کے شرمندہ ہوندا اے۔“

سن۔ اوہدے نین نقش ایسے سوہنے سن پئی کوئی شخص سوچ وی نہیں سی سکدا۔ ہاشم میں اوہدے حسن دی کیہ تعریف کراں اوہ سونا کھلارن والا اک سورج سی۔“

پورے ملک وچ خوشیاں تے جشن منایا گیا۔ داہے گاہے و جے۔ رقص ہوئے تے خزانے ونڈے گئے۔

بھنجھور دے حاکم نے نجومیاں نوں سدیا تے سستی دی قسمت دا حال پچھیا۔ اوہناں نے ستاریاں نال حساب لاکے دیا پئی سستی جوان ہو کے عشق

کرے گی تے تھلاں وچ رُل کے مرے گی۔ اوہدے عشق دی کہانی سارے جگ وچ مشہور ہو جاوے گی۔

ریاست بھنجھور دا حاکم ایہہ سُن کے حیران پریشان ہو گیا۔ اوہدی خوشی ختم ہو گئی تے دُکھ تے غم شروع ہو گیا۔ اوس نے پروگرام بنایا کیوں ناک

صندوق وچ پاکے سستی نوں دریا وچ روڑھ دتا جاوے۔ چنانچہ اُس نے اک کارگر کولوں خوبصورت صندوق بنوایا۔ اوہدے وچ سستی دے نال زیورے کپڑے رکھ کے دریا بُرد کرتا۔

سپا - صندوق روڑھا سستی، نوح طوفان وگیندا
باشک ناگک نہ ہاٹھ لیاوے، دھول پناہ منگیندا
پار اُرار بلائیں بھریا، ڈانواں ڈول رہیندا
ہاشم دیکھ نصیب سستی دا، کیہ کجھ ہور کریندا

شہروں دُورا ک دھوبی دریا کنڈھے کپڑے دھوندا پیا سی۔ اوہداناں اتا دھوبی سی تے اوہ بے اولادی سی۔ اوس نے اوہ صندوق پھڑ لیا تے گھر لے گیا۔ اوہنے سستی دی پرورش کیتی تے سستی جووان ہو گئی۔

سستی ہوئی جووان سیانی، سورج جوت سوائی
صاحب علم حیا حلیمی، عقل بُنر چترائی
ماں پیو دیکھ کارگر کوئی، چاہن کیتی کڑمائی
ہاشم سنے سستی مصلحت، غیرت ہوسی سوائی

ترجمہ

”سستی جووان تے سمجھدار ہو گئی، اوس نوں اللہ نے سورج نالوں زیادہ سُسن دتا۔ اوہدے کول علم، عقل، حیا، نرم مزاجی تے ہوشیاری سی۔ اتا دھوبی چاہندا سی پئی اوہدی کدھرے منگنی ہو جاوے۔ اوہ لوکاں نال مشورے کردا سی تے سستی شرم تے حیا نال پانی پانی ہو جاندا سی۔ بھنہجور دے حاکم نوں سستی دی خوبصورتی تے جوانی دی خبر ملی۔ اوس نے رشتے واسطے پیغام گھلیا۔ اوس نوں علم نہیں سی پئی سستی اوہدی اپنی دھی اے۔ سستی نوں اتے دھوبی نے سب کجھ دس چھڈیا سی ایس لئی سستی نے جواب وچ اپنے گلے دا اوہ تعویذ تے کجھ کاغذات حاکم نوں گھلے جیہڑے اوہدے نال صندوق وچ رکھ کے دریا وچ روڑھے گئے سن۔ بادشاہ دیکھ کے شرمندہ ہو یا۔ سستی دی ماں نوں سستی دے زندہ ہون دی خبر ملی تے اوس نے دھی دی جدائی وچ رورور کے بُرا حال کر لیا۔

ماؤں فراق سستی دی ماری، نیند آرام نہ آوے
ہر دم وانگ یعقوب بینمبر، رو رو حال وںجاوے
کرے سوال لوڑی گھر آندی، روز سستی دھی آوے
ہاشم یاد صندوق سستی نوں، خاطر مول نہ لیاوے

اک دن اک مصور سستی دے شہر آیا۔ اوہدے کول بہت ساریاں تصویراں سن۔ اوہناں وچ کچھ مکران دے شہزادے پنوں دی وی اک تصویر سی جس دی لوک تعریف کردے سن۔ سستی نے اوہ تصویر دیکھی تے اوہدے اتے عاشق ہو گئی تے کچھن لگ پئی اوہ شہزادہ کون اے تے کتھے رہندا اے۔

کچھ شہر ولایت تھلاندا، ہوت علی تس والی
تسلاپٹ پنوں شہزادہ عیب ثوابوں خالی
صورت اوس حسابوں باہر، صفت خداوند والی
ہاشم عرض کیتی اُستاداں چڑنگ ککھاں وچ ڈالی

ترجمہ:

”تھلاں وچ اک کچم شہراے۔ ہوت علی اوس شہر دا حاکم اے تے پنوں اوہدا پتر اے جس دی ایہہ تصویر اے۔ اوہدا احسن تے خوبصورتی بے حد اے۔ اللہ دی کارگیری دا اعلیٰ نمونہ اے۔ ہاشم شاہ سستی دے دل وچ محبت دی اک ایس طرح بھڑک گئی جویں لکھاں وچ چنگاری سٹ دتی جاوے۔ سسی اوس اک وچ دن رات سڑن لگ پئی۔“

سستی نے دریا اُتے پہرا بٹھا دتا پئی جیہڑے مسافر دریا پار کرن اوہناں توں پنوں دا تھوہ پتا معلوم کیتا جاوے۔ جیہڑا قافلہ کچم توں آوے اوس نوں روک لیا جاوے۔

اک دن سستی نوں خبر ملی پئی اک قافلہ کچم توں آیا اے۔ اوہناں کول بے شمار سامان تے اونٹھ نیں۔ سستی نے قافلے والیاں دی دعوت کیتی تے پنوں بارے پچھیا۔ اوہناں نے جواب دتا پئی پنوں ساڈا بھرا اے تے اوہ کچم وچ موجود اے۔

سستی نے قافلے نوں روک لیا تے قید کر لیا تے آکھیا پہلاں پنوں نوں لے کے آؤ فیہ رہائی ملے گی۔ قافلے وچوں کجھ آدمی کچم گئے۔ پنوں نوں سارا حال سنایا، پنوں اوہناں نال سستی دے شہر آ گیا۔ سستی نال ملاقات ہوئی۔ دونوں اک دوجے تے عاشق ہو گئے تے دل دے بیٹھے۔ اوہر کچم مکران وچ پنوں دے ماں بیو تے بھراواں نوں فکر لگ گئی پئی اک عرصہ گزر گیا اے پنوں حالے تیک واپس کیوں نہیں آیا۔

پنوں دے بھرا اوہدی بھال وچ سستی دے شہر اپڑے۔ پنوں نوں نال چلن لئی آکھیا تے اوس نے صاف انکار کر دتا۔ اوہناں نے اک راتیں پنوں نوں چوکی شراب پیائی۔ اوہ بے ہوش ہو گیا تے اوس نوں اُونٹھ تے بہا کے راتوں رات کچم ول روانہ ہو گئے۔ سویرے سستی نیند توں جاگی، چاروں پاسے پتا کیتا، پنوں دی کدھرے خبر نہ ملی تے پریشان ہو گئی۔

نہین اُگھاڑ سستی جد دیکھے جاگ لئی سُدھ آئی
نہ اوہ اُونٹھ نہ اُونٹھاں والے نہ اوہ جام صراحی
واحد جان پئی اوہ ناہیں نال پئی جس آہی
ہاشم توڑ سنگار سستی نے خاک لئی سر پائی

اوس نوں اک دم خیال آیا پئی پنوں کدھرے واپس وطن نہ چلا گیا ہووے۔ اوہ ننگے سر تے ننگے پیریں تھل ریگستان ول دوڑی جیہڑا کیچم مکران نوں جاندا سی۔ بھجڈے بھجڈے اوہ ہف گئی۔ دوپہر دا ویلا ہو گیا، ریت تتی ہو گئی، سستی دے نازک پیراں وچ چھالے پئے گئے اوس نے فیروی ہمت نہ ہاری۔ ہاشم شاہ لکھدے نیں:

نہ نازک پیر ملوک سستی دے، مہندی نال شنگارے
عاشق دیکھ بہے اک داری، جی تنہاں پروارے
باؤ ریت تپے وچ تھل دے بھنن جوں بھٹھیارے
ہاشم دیکھ یقین سستی دا پھیر نہیں دل ہارے

ترجمہ:

سستی دے نازک تے نرم پیریں جیہناں نوں مہندی نال شنگار یا ہو یا سی۔ اوہدے پیراے سوہنے تے سوہل سن بے اک نظر عاشق دیکھ لیندا سی تے اوہ اپنا دل اوہناں توں قربان کر دیندا سی۔ ریگستان وچ سورج دی تپش نال ریت ایس طرح گرم ہو گئی سی پئی اوہدے پیراں وچ چھالے پئے گئے سن۔

چھالے ایس طرح بن دے تے پھدے سن جویں بھٹھی وچ کھٹھیارے جوں بھن دے نیں۔ لیکن ہاشم سستی دایقین ویکھو پئی اوس نے پنوں دی تلاش وچ ہمت نہ ہاری۔

سستی نوں ریگستان وچ اُوٹھاں دے پیراں دے نشان نظر آئے اوہ اوہناں نشاناں مگر مُردی رہی، اخیر ہمت ہار گئی تے گرمی نال چکر کھا کے ڈگ پئی تے مر گئی۔

ترے لکھ جتن کر پوہتی کھوج توڑی ہٹھ کر کے
 ٹھدی جان گیناں بھٹت آہیں یاد بلوچاں کر کے
 مثلاً روون قیامت تائیں نال سولاں دل بھر کے
 ہاشم مرن بلوچ کموتیں لون طرح کھر کھر کے

ترجمہ:

”سستی مضبوط ارادے نال تے ضد کر کے اُوٹھاں دے پیراں دے نشاناں تیک اپڑ گئی لیکن اوہدے ساہٹ گئے، ہمت ہار گئی۔ بلوچاں نوں یاد کر کے اوہ ریگستان وچ ڈگ پئی۔ اوہ دِل غماں تے ڈکھاں نال بھر گیا۔ اے خدا! اوس نوں بلوچ قیامت تیک روندے رہن گے۔ اے ہاشم! بلوچ بن آئی موتوں مرن جان۔ سگوں پانی وچ نمک طرح کھر کھر کے مرن جان۔“

ریگستان وچ بھیدیاں چارن والا اک آجڑی سستی نوں ویکھ رہی سی۔ پئی اک شیدائیں ننگے پیریں سڑدی ریت اُتے ٹری جارئی اے تے فیڑ ڈگ پئی اے۔ اوس نے نیڑے جا کے ویکھیا سستی مر چکی سی۔ اوس نے اوتھے ای اک قبر کھود کے سستی نوں دفنا دتا۔

کیچم اپڑ کے پنوں نوں ہوش آیا۔ اوس نے واپس سستی کول جان دارادہ کیتا۔ ماں پیوتے بھراواں نے روکیا پراوس نے کسے دی اک نہ سستی تے اُوٹھ اُتے سوار ہو کے ریگستان دا رخ کیتا۔ اوس نوں بھیدیاں چارن والا اوہو آجڑی ملیا۔ اوس توں سستی بارے پچھیا۔ آجڑی نے پنوں نوں دیا پئی ایس خلیے دی اک عورت پنوں پکار دی اوتھے ڈگ کے مر گئی سی تے میں اوس نوں قبر کھود کے دفن کر دتاسی۔

سُن کے ہوت زمین پر ڈگیا، لگی کلیجے کانی
 کھلی گور پیا وچ قبرے ہوت علی دل جانی
 خاطر عشق گئے رل مائی اک تھی خاک سانی
 ہاشم عشق بلوچ سستی دا جگ جگ رہیک کہانی

ترجمہ:

”ہوت علی حاکم دے پتر پنوں نے جس ویلے سستی دی موت دی خبر سنی تے اوہدے دل وچ افسوس دا تیر پچھ گیا۔ اوس نے دعا مانگی تے سستی دی قبر کھل گئی۔ اوہ وی قبر وچ جا پیا۔ ایس طرح سستی تے پنوں مرن مگروں وی اکٹھے ہو گئے۔ اوہ دونوں سچے عاشق سن تے عشق دی خاطر مٹی وچ رُل گئے تے مٹی ہو گئے۔ ہاشم سستی تے پنوں دا عشق ویکھ، ایسا سچا تے پاک عشق سی، جس دی کدھرے مثال نہیں لہدی۔ اوہ دونوں مر کے مٹی وچ سما گئے پراوہناں دے عشق دی کہانی زمانے تے زمانے گزرن مگروں اج وی زندہ اے تے زندہ رہوے گی۔“

اج دے دور وچ وی لوک سستی تے پنوں دے عشق دی کہانی پڑھدے نیں تے اوہناں نوں یاد کر دے نیں۔ کیوں بے اوہ عشق دے میدان وچ اپنے پیراں دے انٹ نقش بھڈ گئے نیں۔ اوہناں نشاناں وچوں سچے، بے لوث تے قربانی دین والے عشق دی خوشبو آؤندی اے۔

ہاشم شاہ دے کلام دیاں خوبیاں

1- سوز تے گداز

ہاشم شاہ نے اچیر سارے قصے لکھے۔ ہر قصہ اک دو بے توں وڈھ کے ہے۔ پر اوہناں دا لکھیا ہو یا قصہ سستی پنوں بوہت مشہور ہو یا۔ اوس نوں جیہوی شہرت تے مقبولیت حاصل ہوئی، اوہ کے ہور قصے دے جسے وچ نہیں آئی۔ کیوں ہے ایس قصے وچ جیہویاں شعری بندشیاں، فنی انگلاں دی چھٹل تے دل دیاں پیڑاں، ہو کے تے گرا لاناں، درد و غماں دے دراپ، دردناں تے پیڑاں موجود نہیں، اوہ کے ہور قصے وچ موجود نہیں۔

ایس قصے وچ ہاشم شاہ نے دل دا درد تے سوز گٹ گٹ کے بھر بھرا دیا اے۔ اوہ دے وچ ایسا گور دے ڈکھ بیان کج اے پئی پتھرتوں پتھرتوں انسان دی رون دھون آتے مجبور ہو جاندا اے۔ خاص طور تے جس ویلے سستی ننگے سروں تے ننگے پیروں تھل ریگستان دی سڑ دی تے بلدی ریت آتے پنوں پنوں پکار دی دوزی جاندی اے۔ اوہ دے نازک تے ملوک پیڑاں وچ چھالے چیرے جاندے نہیں۔ اوہ فیروں پنوں نال ملاقات دا پکارتے پیڑاں یقین رکھدی اے۔ اوہ دے ارادے مضبوط تے حوصلے جوان نہیں۔ ہاشم شاہ لکھدے نہیں:

نازک پیڑاں ملوک سستی دے مہندی نال سنگارے
عاشق دیکھ بے اک واری، جی تہاں پر وارے
بالو ریت تے وچ ترکن بھنن جوں بھٹھیارے
ہاشم دیکھ یقین سستی دا پھیر نہیں دل ہارے

قصہ سستی پنوں وچ دردناں دے بھانجھ پچھدے نہیں، سوز دے لہو نکلدے نہیں تے ہواں دے دھوئیں دھندے نہیں۔ پنوں دی برسات ہوندی اے۔ ڈکھاں دی دھوئی سلگدی اے تے پیڑاں پیڑاں پنوں یاں نہیں۔ ایس لئی ایہہ قصہ اپنے سوز تے گداز پاروں مشہور اے۔

2- زبان

ہاشم شاہ دے زمانے وچ جیہوی پنجابی زبان جگد یو کلاں دے آل دوالے بولی تے لکھی جاندی سی، ہاشم شاہ نے اوہ سے زبان نوں قصہ سستی پنوں وچ استعمال کیتا اے۔ ایس لئی اوس نے جاوگ، آوگ، ہووگ، کرگ، پوس، رہیگ، چوئک، بیراجا، کرہاں، کروانی، وغیرہ دے الفاظ اپنے کلام وچ درتے نہیں جیہوی ایس گل دی گواہی دیندے نہیں پئی ہاشم شاہ دے زمانے وچ پنجابی زبان وچ ایسے الفاظ عام ورتے جاندے سن۔ جو ایس قصہ سستی پنوں دا اک بند اے۔

سن کے ہوت زمین تے ڈگیا لگی کلیجے کانی
کھلی گور پیا وچ قبرے ہوت علی دل جانی
خاطر عشق گئے رل مانی اک تھیں خاک سانی
ہاشم عشق بلوچ سستی دا جگ جگ رہیگ کہانی

ہاشم شاہ مدرست دے پڑھے لکھے سن تے عالم فاضل سن۔ آپ نے عربی تے فارسی زبانوں دا وی چوکھا مطالعہ کیتا ہو یا سی پھ ایس گل دا ثبوت اوہناں دے کلام وچ ملد اے۔ جو ایس قصہ سستی پنوں دا اک بند اے۔

ستی جنم لیا شب قدرے مثل ہلال درخشاں
دیکھ بے آب ہودن نگ موتی مایک لعل بدخشاں

عقل خیال قیاسوں باہر نظر کرے ول نقشائ
ہاشم آکھ تعریف سُن دی شمس مثال زرافشائ

ایس بند وچ شب قدر، مثل، ہلال، درخشائ، بے آب، لعل، بدخشائ، عقل، خیال، قیاس، نظر، نقشائ، تعریف، شمس، زرافشائ، سارے فارسی دے

الفاظ نیں۔

3- تشبیہات

قصے نوں دلچسپ تے من موہنا بناؤن واسطے ہاشم شاہ نے بڑیاں من کھجویاں تشبیہاں دی ورتیاں نیں۔ ایہہ تشبیہاں جتھے زبان نوں خوبصورتی عطا کر

دیاں نیں او تھے کلام وچ فصاحت تے بلاغت وی پیدا کردیاں نیں۔ جویں تل تل مرن نوں پانی وچ لُون دے گھرن نال انوکھی تشبیہ دتی اے۔

ترے لکھ جتن کر پوہتی کھوج توڑی ہٹھ کر کے
نُدی جان سمیاں بھٹ آپیں یاد بلوچاں کر کے
شالا روون قیامت توڑی نال سولاں دل بھر کے
ہاشم مرن بلوچ کموتیں لون طرح کھر کھر کے

4- تلمیحات

جدوں دو یا تن لفظاں پچھے کوئی مشہور واقعہ، کہانی یا کوئی آیت موجود ہوتے اوس نوں تلمیح آکھیا جاندا اے۔ جویں جام جم، یعنی جمشید دا اوہ پیالہ جیہدے

وچ اوہ دنیا بھر دے ملکاں دے حالات دیکھد اسی۔ ایسے طرح چاہ یوسف اک تلمیح اے جیہد ا مطلب اوہ کھوہ اے جیہدے وچ حضرت یوسف علیہ السلام

نوں اوہناں دے بھراواں نے سُٹیا سی۔

ہاشم شاہ نے اپنے کلام وچ بڑیاں سوہنیاں تے مشہور تلمیحات ورتیاں نیں۔ جویں اک بیت دیکھو جیہدے اک مصرعے وچ تن تلمیحاں

موجود نیں۔

کھتھے شاہ سکندر دارا اتے جام گیا کت جم دا
تھڑکن دیو جیہناں دے تیغوں اتے دھول پیانت کم دا
ڈھونڈیاں خاک تہاں نہیں لہدی اوہ جگت برا گھر غم دا
ہاشم جان غنیمت دم نوں بھلا کیا بھروسا دم دا

5- جذبات نگاری

ہاشم شاہ نوں جذبات نگاری وچ دی ملکہ حاصل سی۔ اوہ بڑے دڈے حساس شاعر سن دو جے لوکاں دے دکھ درد دیکھ کے ترف اٹھدے سن۔ تے

اوہناں نوں ایس طرح محسوس کردے سن جویں اوہناں دے اپنے غم تے دکھ ہون۔ ایس لئی اوہناں نے اپنے قصیاں سوہنی مہینوال، سستی پنوں تے ہیرا پنجھا

وچ کمال دی جذبات نگاری کیتی اے۔ جویں قصہ سستی پنوں وچ لکھدے نیں۔

ہو دل گھائل نال سیاں دے پھیر سستی گھر آئی
نیندر بھکھ زلیخا والی، پہلی رمز ونبجائی

دیکھ احوال ہوئی درماندی بہت پچھاوس مائی
ہاشم گٹھی ہاجھ ہتھیاراں ظالم عشق سپاہی

6- اختصار

ہاشم شاہ نے خاص طور سے قصہ سستی پنوں وچ اختصار توں وی کم اے۔ جیہڑی گل اک بند یعنی چار مصرعیاں وچ بیان ہوندی اے ہاشم شاہ نے اوہو گل صرف اک مصرعے وچ بیان کر چھڈی اے۔ ایس طرح اوہناں نے لے لمیرے مضمون وی اک اک بند وچ بیان کردتے نیں۔ ایس طرح اختصار پاروں قصے وچ دلچسپی ودھ جاندی اے تے قاری لمیری گل دی بوری توں بچ جاندا اے تے تھوڑے ویلے وچ بوہتیاں گلاں، خیالاں تے مضموناں توں لطف لیندا اے۔ جویں قصہ سستی پنوں دا اک بند دیکھو۔ جیہدے وچ لے مضمون نوں چوں مصرعیاں وچ بیان کردتا اے۔

سُنی آواز سستی اٹھ بیٹھی سرت سریر سنبھالی
مثل نار ہوئے رخسارے پھیر پھری لب لالی
ہار سنگار لگے من بھاون خوب ہوئی خوش حالی
ہاشم آکھ تعریف بلوچاں آب حیات پیالی

7- منظر نگاری

منظر نگاری وی اک فن اے جیہڑا کہے کہے شاعرنوں آؤندا اے۔ جیہڑا شاعر ایس فن وچ ماہر ہوندا اے، اوہ شعراں وچ لفظاں راہیں اجیہاں تصویراں بناؤندا اے پئی اوہ منظر اکھاں وچ ہمیشہ لئی ٹھہر جاندا اے۔ شاعر دا قلم مقصود دے برش وانگوں کم کردا اے تے مختلف رنگاں دیاں تصویراں بناؤندا اے۔ ہاشم شاہ پنجابی وچ اُج پدھر دے شاعر سن تے اوہناں نوں قلم دے برش نال تصویراں بناؤنیاں آؤندیاں سن ایس لئی اوہناں نے اپنے قصیاں وچ وڈھ توں وڈھ تصویراں پیش کیتیاں نیں۔ جویں دریا دے طوفان دا اک منظر دیکھو:

گھسن گھیر چو فیروں گھیرن ٹھاٹھاں لین کلاوے
لہراں زور کرن ہر طرفوں اک آوے اک جاوے
صورت شیر صندوق جڑاؤ، بجلی چمک ڈراوے
ہاشم شاہ چاہ کنعانی دیکھ صندوق چھپاوے

اک ہور مثال دیکھو:

سونا صاف پیا کٹھالی تاء لگے تاں چمکے
جیوں تلوار اصل فولادی صقل ہووے تاں دکے
آتش تیز تیوں تیوں ہوندی واء لگے تاں رکے
ہاشم جان عشق دا جوہر خوار ہووے تاں جھمکے

8- نصیحت

ہاشم شاہ نے جتھے دل بھاؤن والے عشقیہ تے رومانی قصے لکھے نیں او تھے اوہناں نے ایسے ایہاں یاد دہڑے وی لکھے نیں جیہناں وچ زندگی دا کوئی نہ کوئی تجربہ، ذوق نگاہ مشاہدہ یا کوئی نہ کوئی نصیحت تے مت دی گل موجود اے۔

حقی گل وی ایہو اے پی شاعر اپنی شاعری نوں صرف تفریح دا ای سامان نہ بناوے سگوں اپنی شاعری راہیں قوم دا اخلاق وی سنوارے، قوم نوں کوئی مت دی گل وی دتے تاں جے قوم مذہبی تے اخلاقی طور تے ترقی کرے۔

ہاشم شاہ دے کلام وچ ایجیہے بہت سارے شعر مل جاندے نیں جیہناں وچ کوئی عقل دی گل، کوئی نصیحت تے اخلاقی درس موجود اے۔ جویں اوہناں نے بیان کیتا اے پی بندہ فطری طور تے لالچی، لوہی تے خود غرض اے۔ اوہ چاہندا اے پی دنیا جہان دی دولت سمیٹ کے سب توں وڈا امیر بن جاوے، لیکن اوہ بھل جاند اے پی اوس نے اک دن مرنا دی اے۔ ایہہ مال تے دولت سب کجھ اتھے ای چھڈ جانا اے۔
ہاشم شاہ لکھدے نیں:

سدت حرص جہانے والا میں دل وچ باغ لگایا
اوڑک باغ ہو یا پروردہ اتے نال گلاں سب چھایا
جاں میں مشک لیا ہر گل تھوں اتے بھیت چمن دا پایا
ہاشم بے بنیادی والا مینوں مشک گلاں تھوں آیا

ترجمہ

”میں اک طویل تے لمیرے عرصے تیک اپنے من اندر حرص، لوہی تے لالچ دا اک باغ لاؤندار ہیا، اوس نوں پانی دیندار ہیا، اوہدی گوڈی کردار ہیا۔ آخر اک دن اوہ باغ وڈا ہو گیا۔ اوس دے بوٹے جوان ہو گئے تے بوٹیاں نوں بھل تے بھل لگ گئے۔ جدوں میں پھلاں نوں سنگھ کے ویکھیا تے مینوں چمن دا بھیت معلوم ہو گیا۔ یعنی اوہناں پھلاں وچوں عارضی، فانی تے ہالک ہون دی خوشبو آئی۔“

جس طرح باغ اندر بھل مر جھا جاندے نیں، بھل تے پتے سک جاندے نیں ایسے ای طرح انسان دی زندگی اے۔ انسان جیہڑا جوانی دے نشے وچ مست ہاتھی وانگوں ہوندا اے، شیر وانگوں زور آور، طاقت ور تے قوی الجشہ ہوندا اے۔ اک دن بڈھا ہو جاند اے، کمزور ہو جاند اے، چلنوں پھرنوں تے ٹرنوں او ازار ہو جاند اے تے اخیر دنیا توں رخصت ہو جاند اے۔

ایسے طرح مال جاند ا بناؤن والے، دولت جمع کرن والے اک دن سب کجھ اتھے چھڈ کے ٹر جاندے نیں۔ شاہ حسین آکھدے نیں:

دنیا توں مرجانا، وت نہ آؤنا

برا بھلا جو کیتو، اپنا پاؤنا،

وت نہ آؤنا

☆☆☆

ہاشم شاہ و اشاہکار قصہ سستی پنوں

پنجابی ادب وچ عشقیہ قصے تقریباً سبھے شاعراں نے لکھے نیں پر ہر شاعر نے اک اک اجیہا شاہکار قصہ تخلیق کیتا جیہڑا اوہناں دی شہرت دا سبب بنیا۔ جویں قصہ ہیرا پنجاہی دے کئی شاعراں نے لکھیا اے پر سبھناں نالوں ودھ سید وارث شاہ دا قصہ بوہت مشہور ہویا۔ ایسے طرح قصہ مرزا صاحبان چکوال دے شاعر بیلو تے حافظ برخوردار، قصہ سستی پنوں ہاشم شاہ تے قصہ سوئی مہینوال سید فضل شاہ نوال کوئی، قصہ سیف الملوک حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ دا بہت مشہور ہویا۔

ایس لئی جدوں قصہ سستی پنوں دا ذکر آؤندا اے تے ہاشم شاہ دا ذکر ضرور ہوندا اے کیوں جے جس طرح ہاشم شاہ نے کمال فنکاری نال ایہہ قصہ لکھیا اے، کسے ہور شاعر نے نہیں لکھیا۔ ایس لئی قصہ سستی پنوں ہاشم شاہ دی شہرت تے مقبولیت دا باعث بنیا۔

ہاشم شاہ دا پورا ناں سید محمد ہاشم شاہ سی۔ ایہہ حاجی محمد شریف دے وڈے پترن جیہڑے قریش خاندان نال سمبندھ رکھدے سن تے قریشی صدیقی اکھوانداے سن۔

حاجی محمد شریف عرب دے وسنیک سن۔ اوہناں نے چالیہ (40) حج کیے ہوئے سن۔ اوہناں دے گھر مدینہ منورہ وچ 1147ھ بمطابق 1753ء نوں ہاشم شاہ پیدا ہوئے۔ حاجی محمد شریف اسلام دی تبلیغ دے سلسلے وچ ہندوستان آئے تے امرتسر دے اک پنڈ جگد یوگلاں وچ قیام کیتا۔ ایسوں دی آب و ہوا اینی پسند آئی پئی سدائی ایسوں دے ہو کے رہ گئے۔

ہاشم شاہ نے جگد یوگلاں وچ امی تعلیم حاصل کیتی نال اپنے والد کولوں حکمت سکھی۔ ایس توں اڈ جوش، نجوم تے ترکھاناں دا کم وی جان دے سن۔ آپ نوں عربی، فارسی، سنسکرت تے پنجابی زبانوں اُتے عبور حاصل سی۔

حاجی محمد شریف نے 1748ء وچ جگد یوگلاں وچ انتقال فرمایا۔ اوس سے ہاشم شاہ گھر و جوان سن تے حکمت کر دے سن۔ ایس توں اڈ پیری مریدی دا سلسلہ وی جاری سی۔ ایہناں دے مرید تے من والے دور دور تک پھیلے ہوئے سن۔

مولابخش کشتی نے اپنے تذکرہ پنجابی شاعراں وچ بیان کیتا اے پئی سید ہاشم شاہ نے تن ویاہ کیتے سن۔ دو اپنی برادری وچ تے اک ہندو عورت دے نال جیہڑی بعد وچ مسلمان ہو گئی سی۔ سید ہاشم شاہ بارے اوہناں دے اک رشتہ دار دا بیان اے:

”ہاشم شاہ نے اپنے والد حاجی محمد شریف کی بیعت کی جو اُس وقت کے اولیا میں ہوئے ہیں۔ آپ ہر علم کے ماہر و شاعر تھے۔ چنانچہ ان کی تصنیف ہر زبان میں ہمارے پاس موجود ہے۔ آپ حکیم حاذق بھی تھے۔ مہاراجہ رنجیت سنگھ بیمار ہوا تو حکیموں نے علاج سے مایوس ہو کر آپ کو علاج کے لیے بلایا۔ مہاراجہ نے آپ کے علاج سے صحت یاب ہونے کی خوشی میں موضع تھر پال تحصیل نارووال آپ کو انعام میں دیا۔“

سید ہاشم شاہ بارے ایہہ واقعہ بڑا مشہور اے پئی اک واری پنجاب دا مہاراجہ رنجیت سنگھ سخت بیمار ہو گیا۔ اوس نے مختلف ویداں تے حکیمان کولوں علاج کرایا پر کوئی آرام نہ آیا۔ کسے درباری نے دس پائی کہ جگد یوگلاں ضلع امرتسر وچ اک حکیم سید ہاشم شاہ اے، اوہدے کولوں علاج کرا کے دیکھو، خورے اوہدے کولوں آرام آ جاوے۔ مہاراجہ دے بندے جگد یوگلاں اپڑے تے سید ہاشم شاہ اگے مہاراجہ دی بیماری بیان کیتی۔ ہاشم شاہ اوہناں نال لاہور آئے۔ مہاراجہ دا علاج کیتا، اوہ کجھ دنوں وچ صحت یاب ہو گیا۔ مہاراجہ رنجیت سنگھ نے اوہناں نوں موضع تھر پال نارووال وچ جاگیر عطا کیتی۔ ایس بارے ہاشم شاہ نے فرمایا اے:

مہاراجہ رنجیت سنگھ کہن جیہنوں سرکار
 مہاں سنگھ گھر جمیا مہابلی اوتار
 اس نے سانوں بھنیا سی ایہہ پنڈگراں
 ایس سب جگدیوں تھرپالیں بیٹھے آں

ہاشم شاہ نے موضع تھرپال تحصیل نارووال ضلع سیالکوٹ (موجودہ ضلع نارووال) وچ 1259ھ بمطابق 1840ء نوں انتقال فرمایا۔ اوہناں دا مزار تھرپال وچ اے۔

سید ہاشم شاہ نے پنجابی، فارسی تے ہندی زبان وچ کئی کتاباں لکھیاں، جیہناں وچوں کجھ دے ناں انج نیں:

پنجابی وچ: قصہ سکی پنوں، قصہ ہیرا رانجھا، سوئی مہینوال، شیریں فرہاد، قصہ محمود شاہ غزنوی، دوہے تے ڈیوڑ، گنج اسرار، معدن فیض، سی حرفی مدح غوث الاعظم۔

فارسی وچ: دیوان ہاشم، مثنوی ہاشم، چہار بہار ہاشم، گنج معانی۔

ہندی وچ: گیان پرکاش، سلوک، چنناہر، راج نیتی، پوتھی حکمت ورمل، یگانچ، گرنختی (گرہانی)۔

ایہناں سبھی کتاباں وچوں قصہ سستی پنوں نوں بوہت شہرت تے مقبولیت حاصل ہوئی تے ایہو قصہ ہاشم شاہ دی شہرت دا سبب بنیا۔ ایس قصے وچ کیمہ کیمہ خوبیاں موجود نیں۔ اوہناں دا ویروا تھلے کیتا جاندا اے:

قصہ سستی پنوں

پنجابی ادب وچ ہاشم شاہ دا قصہ سستی پنوں اک شاہکار نیا جاندا اے۔ ایس قصے نوں بوہت مقبولیت حاصل ہوئی۔ کیوں جے ایہدے وچ ہاشم شاہ دا فن پورے شباب اُتے دکھائی دیندا اے۔

عشق

سید ہاشم شاہ پنجابی شاعری دی روایت توں چنگی طرح واقف سن۔ اوہناں نے کلاسیکی شاعری دا ڈوہنگا مطالعہ کیتا ہو یا سی ایس لئی اوہناں نے جدوں قصہ سستی پنوں لکھیا پنجابی قصہ نگاری دی روایت نوں کھ مڈھ رکھیا۔ اوہناں نے پنجابی دے دو جے قصہ نگاراں وانگوں اپنے قصے دا مڈھ روایتی ڈھنگ تال اللہ تعالیٰ دی حمد نال بنھیا اے۔ نالے اوہناں نے ایہہ ثابت کرن دا جتن کیتا اے پئی ایس کائنات دی عمارت عشق دی بنہہ اُتے اُساری گئی اے۔ ایس پاروں کائنات دی تخلیق دی غایت عشق دا سچا جذبہ اے جیہڑا ہر جاندار تے بے جان اندر جاری تے ساری اے۔ جے رب نے عشق نوں پیدا نہ کرنا ہونداتے اوہ کدے وی کائنات نوں تخلیق نہ کردا۔ ہاشم شاہ لکھدے نیں۔

حکمت نال حکیم ازل دی نقش نگار بنایا
 ہر ارواح امیر عشق دی قید جسم وچ پایا

اوہناں نے قصہ سستی پنوں نوں صرف ایس پاروں لکھیا پئی ایہدے وچ سستی دا سچا عشق ڈھلکاں ماردا اوہناں نوں دکھائی دتا سی۔ ایس عشق دے جذبے اُتے اوہناں نے قصہ سستی پنوں دی عمارت اُساری اے:

سن کے ہوت زمین تے ڈگیا لگی کلیجے کانی
 کھلی گور پیا وچ قبرے ہوت علی دل جانی

خاطر عشق گئے رل مائی اک تھی خاک سہانی
ہاشم عشق بلوچ سسی دا جک جک ریہگ کہانی

منظر نگاری

قصہ نگاری دا اک ضروری انگ منظر نگاری اے۔ منظر نگاری راہیں قصہ نگار ویلے تے تھاں (زمان تے مکان) نوں ظاہر کردا اے۔ ایس توں اڈ کرداراں دی اندرونی کیفیت نوں منظر نگاری ذریعے ساہنے لیاؤندا اے۔ منظر نگاری اصل وچ قصے دا پس منظر ہوندا اے جیہدے وچ سارا قصہ بیان کیتا جاندا اے۔ ایس لئی منظر جذبیان نوں اُکھیر دا اے تے خاص کیفیت نوں پڑھن والیاں ساہنے پیش کردا اے۔

ہاشم شاہ نوں منظر نگاری وچ کمال حاصل سی۔ اوہ جس منظر نوں جس طرح چاہندے سن اوہی تصویر لفظاں راہیں کھج دیندے سن۔ مثلاً اوہ ہنسہو د شہر دا منظر ایس طرح بیان کردے نیں پئی شہر دیاں گلیاں بازاراں دے کتھن دے نال نال، لوکاں دی خوش حالی، امن سکون تے بھائی چارے دی فضا چاروں پاسے کھلری پھری وکھالی دیندی اے:

شہر بھنجیور مکان الہی باغ بہشت بنایا
فرش فرش چمن گل بوٹا ہر اک ذات لگایا
ندیان، حوض، تالاب چوٹرفیں رل مل خوب سجایا
ہاشم روح رہے وچ پھسیا دام فریب وچھمایا

باغ بہاراں توں اڈ جدوں ہاشم شاہ تھل تے ریگستان دا ذکر کردے نیں تے ایجیہے الفاظ ورتدے نیں جیہناں نال تپش، گرمی، لو، جھکھو، ترف، بے چینی تے جلن دا احساس اگھڑدا اے۔ اوہ سدھے سادے ڈھنگ نال اک دا ذکر نہیں کردے سگوں اک نال پیدا ہون والی گرمی، جلن، سڑن تے سوز تے بے چینی دا ذکر کردے نیں۔ ایس طرح اوہ اک نال جنم لین والیاں کیفیتاں تے حالتاں دا ذکر کر کے گرمی دی شدت دا احساس دلاؤندے نیں:

چکی آن دوپہراں ویلے گرمی گرم بہارے
تپدی وا وگے اسمانے پیچھی مار اتارے
آتش دا دریا کھلوتا تھل مارو دل چارے
ہاشم پھیر پچھاہاں نہ مزدی لوں لوں ہوت پکارے

جذبات نگاری

سید ہاشم شاہ جذبات نگاری وچ وی مہارت رکھدے سن ایس لئی قصے وچ جتنے کدھرے اوہناں نوں کرداراں دے جذبات بیان کرن دا موقع ہتھ لگا اے، اوہناں نے اپنے علم تے فن دے اوہ اوہ کمال وکھائے نیں پئی عقل حیران رہ جاندا اے تے اک پڑھن والا اوہناں جذبیان نوں اوہ سے طرح محسوس کرن ڈیہ پیندا اے جیویں قصے دے کرداراں نے محسوس کیتا ہوندا اے۔ جویں سستی دے جنم آتے نجویں جدوں اوہدے مستقبل دا حال بیان کردے نیں تے اوہدے مال پیو دارنگ پیلا زرد ہو جاندا اے۔ سارے درباری چپ چاپ بے جان پتھر بن جاندا اے۔ ہر اک دا دل کباب وانگوں سڑ جاندا اے تے اوہ شمال دے شوہر دیا وچ ڈھچھاں ڈولے کھان لگ پیندا اے:

سن تقدیر ہويا دل بریاں ماں پو خویش قہیلا
آتش چک انھی ہر دل نوں جیوں کر تیل قہیلا

خوشی خراب ہوئی ہر دل دی زرد ہو یا رنگ پیلا
ہاشم بیٹھ سیانے دانا ہو وچارن حیلہ
ایسے طرح سستی دے یقین تے سچے عشق دے جذبے نوں سید ہاشم شاہ نے ایس لافانی بند وچ بیانیا اے:

بنازک پیر ملوک سستی دے مہندی نال شتکارے
عاشق دیکھ نہیے اک واری جی تنہاں پر وارے
بالو ریت تپے وچ تزکن مہمن جو ہمشیارے
ہاشم دیکھ یقین سستی دا پھیر نہیں دل ہارے

سراپانگاری

شاعری وچ سراپانگاری وی اک فن اے۔ ایس فن وچ کمال کسے کسے شاعرنوں ای حاصل ہوندا اے پر ہاشم شاہ ایس فن وچ عبور رکھدے سن۔ ایس لئی اوہ جس کردارنوں اپنے قصے وچ پیش کردے نیں اوہ سراپا ایس طرح بیان کردے نیں پئی لفظاں وچ اوہدی مکمل تصویر اُلیک دیندے نیں۔ انج گدا اے جیویں اوہ کردار جیوند اگا گدا ساڈے ساہنے کھلوتا ہووے۔ پڑھن والا اوس کردار دی شخصیت نال چنگی طرح واقف ہو جاندا اے۔ ایس طرح اوہ کردار ہمیشہ لئی اوہدے ذہن وچ محفوظ رہ جاندا اے۔

مثال دے طور تے ہاشم نے سستی دی تصویر ایہناں لفظاں وچ اُلیک اے:

ستی جنم لیا شب قدرے مثل ہلال درخشاں
دیکھ بے آب ہوون نگ موتی مانک لعل بدخشاں
عقل خیال قیاسوں باہر نظر کرے ول نقشاں
ہاشم آکھ تعریف حسن دی شمس مثال زر افشاں

زبان تے اسلوب

ہاشم شاہ نے اپنے ایس قصے وچ خالص پنجابی زبان درتی اے۔ ایہہ پنجابی زبان اوہناں دے زمانے وچ بولی جاندی سی۔ اوہناں اپنے فن نال عام بولی جان والی زبان نوں اک ادبی زبان بنا دتا اے۔ ایہہ زبان سادہ تے عام فہم اے ایس لئی ہر بندہ ایس زبان توں پورا پورا الابھ لیندا اے ہاشم شاہ نے ایس قصے وچ جان کے فارسی تے عربی دے الفاظ نہیں درتے تے نہ ای اپنی علییت تے قابلیت جتاؤن دی کوشش کیتی اے۔ اوہناں نے جیہڑے عربی تے فارسی دے الفاظ درتے نیں اوہناں وچ اجنبیت تے غیریت دکھائی نہیں دیندی۔ سگوں اوہ پنجابی دے لفظ ای چا پدے نیں۔ مثلاً نار، رخسار، لب، خوش حالی، آب حیات، فارسی تے عربی دے الفاظ نہیں۔ ایہناں نوں ہاشم شاہ نے خالص پنجابی دے الفاظ بنا دتا اے:

ستی آواز سستی اٹھ بیٹھی سرت سریر سنبھالی
مثل انار ہوئے رخسارے پھیر پھری لب لالی
ہار سنگار لگے من بھاون خوب ہوئی خوش حالی
ہاشم آکھ تعریف بلوچاں آب حیات پیالی

ترے لکھ جتن کر پوہتی، کھوج توڑی ہتھ کر کے
 ٹیدی جان کیناں چھٹ آہیں یاد بلوچاں کر کے
 شالا روون قیامت توڑی، نال سولاں دل بھر کے
 ہاشم مرن بلوچ کموتیں، لون طرح کھر کھر کے

☆☆☆

قصہ سیف الملوک _____ میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ

تعارف

حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ 1246ھ بمطابق 1830ء نوں موضع چک ٹھا کرا، علاقہ کھڑی شریف ضلع میرپور آزاد کشمیر وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حضرت میاں شمس الدین اک صوفی، ولی اللہ تے حضرت پیر شاہ غازی قلندر دے دربار دے گدی نشین سن۔ اوہناں دے تن پتر تے اک دھی سی۔ وڈے پتر داناں میاں بہاول بخش، دو جے پتر حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ سن جدوں کہ ترے پتر داناں میاں علی بخش سی۔ حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ اپنا پتہ دسدے ہوئے لکھدے نیں۔

۔ کنڈھے کول پہاڑ دے پہن دریا کنار
کھڑی رنگیلا ملک ہے دوہاں دے وچکار
کھڑی اندر چک ٹھا کرا پنڈ وڈا سردار
جس وچ وتے محمد پیرا شاہ سچار

حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ دے گھر دامانول علمی سی۔ آپ نے مدہلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی فیر سوال شریف دے مدرسے وچ داخل ہو گئے جتھے حافظ ناصر الدین تے حافظ محمد علی مدرس سن۔ حافظ ناصر الدین مجذوب سن ایس لئی حافظ محمد علی تے اوہناں دے دونوں پتر حافظ غلام حسین تے حافظ نور حسین، درس و تدریس دا کم سنبال دے سن۔ حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ نے اوہناں کولوں تفسیر، فقہ، حدیث، شاعری، عربی تے فارسی دی تعلیم حاصل کیتی۔ حضرت میاں شمس الدین نے 1848ء وچ انتقال فرمایا تے اوہناں گروں لوہناں دے وڈے پتر میاں بہاول بخش گدی نشین ہوئے۔ حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ تصوف دل مائل ہو گئے۔

آپ سائیں غلام محمد کلروڑی شریف دے ہتھ آتے بیعت کر کے اوہناں دے مرید ہو گئے۔ اوہناں کولوں تصوف دے مختلف درجے طے کیتے فیر اوہناں دے حکم نال پیدل کشمیر داسفر اختیار کیتا۔ ایس سفر وچ اوس دور دے ولی اللہ حضرت شیخ احمد ولی دی زیارت حاصل کیتی، مختلف صوفیا کرام دے مزاراں آتے حاضری دتی تے اوہناں کولوں فیوض تے برکات حاصل کیتے۔

جدوں واپس کھڑی شریف آئے تے حضرت پیر شاہ غازی قلندر دے مزار مقدس دے نیزے اک تہ خانہ بنا کے اوپر چھپر پا کے عبادت تے ریاضت وچ مشغول ہو گئے۔

لوکاں نوں نصیحت تے وعظ کرن دے نال وچ شاعری شروع کردتی۔ آپ نے ساری عمر ویاہ نہ کیتا۔ وڈے بھائی دی وفات گروں سجادہ نشین ہوئے تے زیادہ عبادت تے ریاضت وچ لڑ گئے۔ سادہ خوراک کھاندے، سادہ لباس پاؤندے تے اک ٹجر سے وچ قیام کردے سن۔ آپ نے پنجابی وچ ستاراں (17) کتاباں لکھیاں نیں جیہناں دے سرنا نوں ایس طرح نیں:

سی حرفی، بارال ماہ، قصہ سہنی مہینوال، تحفہ میراں، قصہ شیخ صنعان، مثنوی بیرنگ عشق، قصہ شاہ منصور، قصہ شیریں فرباد، قصہ سیف الملوک، تحفہ رسول، گلزار فقر، قصہ نئی خواص خان، قصہ مرزا صاحبان، قصہ سستی بنوں، ہدایت المسلمین، شیخ گنج ہنڈ کرہ مقیمی (فارسی)۔

آپ دی سب توں مشہور کتاب قصہ سیف الملوک اے۔ شاعری دی ایس کتاب دے 500 صفحے نیں تے حضرت میاں صاحب نے ایہہ قصہ 1279ھ وچ لکھیا۔ اوس سے آپ دی عمر 33 ورہے سی۔ آپ فرماؤندے نیں:

سن مقدس ہجری دساں باراں سے ست داہے
ست اُتے دو ہور محمد اوپر اُس تھیں آہے
ماہ رمضان مبارک اندر وقت بہار گلابی
سفر العشق کتاب بنائی ہو یوس فضل جنابی
عمر مصنف دی تد آہی تن داہے تن یکے
بھین وڈی فرماندی ایہو پتے رے نوں پکے

حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ نے کھڑی شریف وچ ای 22 جنوری 1907ء نوں انتقال فرمایا۔ حضرت پیر شاہ غازی قلندر دے مزار دے نال ای آپ دا مزار اے جتھے ہر سال 7 ذوالحجہ نوں عرس ہوندا اے۔

قصہ سیف الملوک

جس طرح سید وارث شاہ وادشاہ کا قصہ ہیرا بنھا اے ایسے طرحاں حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ ہوراں وادشاہ کا قصہ سیف الملوک اے۔ قصہ ایس طرح شروع ہوندا اے پئی کسے زمانے وچ مصر اُتے اک بادشاہ عاصم بن صفوان حکومت کردا سی۔ اوہدے وزیر اعظم داناں صالح ابن حمیدی۔ بادشاہ وسیع سلطنت داناں لک سی پر اوہدے گھر کوئی اولاد نہیں سی جیہڑی اوہدے بعد اوہدے تخت دی وارث بن دی۔ بادشاہ فکر مند رہن لگ پیا۔ نجومیاں نے تاریاں دا حساب لاکے دیا جے بادشاہ بدخشاں دی شہزادی نال شادی کرے تے اوہدے گھر پتر پیدا ہووے گا۔

عاصم بن صفوان شاہزادہ والی تخت مصر دا
آہا شاہ سلیمان دوجا صاحب دولت زر دا
شاہ بدخشاں دی بیٹی جے عاصم نوں لھے
اوس وچوں رب بیٹا دیسی ہو سن صفتاں سھے

بادشاہ نے بدخشاں دے بادشاہ دی دھی نال ویاہ کیتا تے اوہدے گھر رب نے پتر دتا جس داناں سیف الملوک رکھیا گیا۔ صالح ابن حمید نے شہزادی دی کیلی نال ویاہ کر لیا۔ اوہدے گھر وی اوسے راتیں پتر پیدا ہویا جس رات سیف الملوک جمیا سی۔ صالح ابن حمید نے اپنے پتر داناں صاعد رکھیا۔

سید علی ہمدانی رحمۃ اللہ علیہ ایہہ روایت دتے
شاہ وزیر دوہاں دے جھگے بکس دیہاڑے دتے

شہزادہ سیف الملوک تے وزیر زادہ صاعد نے اکٹھیاں ای پرورش پائی، تعلیم حاصل کیتی تے سپاہ گری دے سھے فنون سکھے۔ اک دن بادشاہ عاصم بن صفوان نے اپنے خزانے وچوں کچھ تحفے کڈھ کے اپنے پتر سیف الملوک نوں دتے۔ اوہناں تحفیاں وچ اک قیمتی ریشمی کپڑے اُتے دو تصویراں سن۔

شاہ مہرے دی گل سناواں اوہ شاہ مہرے کیہہ سی
دوہاں شکلاں دی مورت لکھی گوری کالی کیسی

اوصناں وچوں اک تصویر سیف الملوک دی تے دوجی بدیع الجمال پری دی سی۔ شہزادہ پری دی تصویر ویکھ کے عاشق ہو گیا تے دل وچ پکا ارادہ کر لیا پئی

جے اوہ شادی کرے گا تے ایس بدلیج الجہمال پری نال ای کرے گا۔

بادشاہ نے بدلیج الجہمال پری نوں لہمن واسطے بہت سارے سپاہی، افسر تے فوجی گھلے پراوہ ناکام واپس آگئے۔ شہزادہ سیف المملوک پری دے عشق وچ پاگل ہو گیا۔ بادشاہ نے اوس نوں زنجیراں تے سنگلاں نال بندھ کے قید کردتا۔

قید کیتا، دل میرا مورت پا کے سخت زنجیراں
ایہو قسمت سی تقدیروں کرے کیہ تدبیراں
میں ہُن ہو چکا سودائی جانی تھیں ہتھ دھوتے
گھر در نوں ہُن چھڈیا لوڑاں چایا پٹھی موتے

بدلیج الجہمال پری شہزادے دے خواب وچ آئی۔ اوس نے دیسا پئی اوہ شہارستان دے بادشاہ شاہپال دی بیٹی اے تے جے توں مینوں ملنا چاہناں اے تے فیر سمندر راہیں سفر کر کے مینوں تلاش کر سکنا ایس۔ شہزادے نے باپ کولوں اجازت لئی تے فوجاں، جہازاں، شہزادیاں تے مطرباں تے اپنے یار صاعد نال سفر اُتے روانہ ہو گیا۔ بادشاہ نے اوس نوں الوداع کیتا۔

الوداع پر دیسیں چلیوں ہے میرے فرزند
خبر نہیں کیہ کجھ ہو سی موت زراعت بند
صاعد تے شہزادہ دوئے رخصت ہوئے روندے
بیڑے ٹھیل روانے ہوئے کچھ کچھ بھوندے

سب توں پہلاں اوہ عین الارض دے شہر چین اپڑے، او تھوں دے شہزادہ نغفور نے اوہناں دی بڑی خاطر تے تواضع کیتی، او تھے کجھ دن رہ کے استنبول روانہ ہو گئے۔

استنبول شہر نوں پچھ کے ہو یا شہ رواناں
تیزوں تیز چلاؤ بیڑے کہیوس کشتی باناں

فیراک جزیرے اپڑے۔ او تھے بگھیاڑن جیہڑے گھوڑیاں نوں مار کے کھا جانداے سن تے پرندے کئی کئی بندیاں نوں اپنے ہنجیاں وچ پھڑ کے اُڈ جانداے سن۔ شہزادہ او تھوں چھیتی نال روانہ ہو گیا۔ راہ وچ زبردست سمندری طوفان آیا جس نال کجھ بیڑے تباہ ہو گئے تے وزیر زادہ صاعد وی وچھڑ گیا۔

غرق ہوئی دو دیہاں کشتی لشکر سنے خزانے
دس سے مرد سپاہی رُڑہیا زور آور مردانے
باقی دے کجھ تختاں اُتے آپو اپنے جانداے
کجھ مچھاں تے کچھاں کھادے پھیر نہ ہوئے داندے
شہزادے دے بیڑے اندر مرد رہے بچ ستر
اوہناں نوں بھی ہوش نہ کائی مُردے نالوں بتر

فیراک عجیب و غریب جزیرہ آیا جتھے بے شمار پھل سن پرگدڑ، سنسار، گینڈے، لونبڑ، باشک ناگ بہت سن۔ سارے او تھوں جان بچا کے نئے۔ دو بچے جزیرے اپڑے جتھے باندر رہندے سن۔ اوہناں نے شہزادہ تے اوہدیاں سپاہیاں نوں پھڑ کے اپنے شہزادے فیروز جا جوچہ دے دربار وچ پیش کردتا۔ شہزادہ فیروز نے اوہناں دی بڑی عزت تے خاطر کیتی تے چالیہ (40) دن اپنے کول رکھ کے رخصت کیتا۔ اگے شہزادے سیف المملوک داسگ ساراں نال مقابلہ

ہو یا۔ شہزادے نے اوہناں نوں نکست دتی فیرا گے اک جزیرے اُتے زنگیاں نے اوہناں نوں قید کر لیا۔ زنگی شہزادی نے سیف الملوک نوں پسند کر کے شادی دی پیش کش کیتی۔ سیف الملوک نے انکار کیتا تے اوس نوں ساتھیاں سے قید و بیچ بند کر دتا۔ اوتھوں سیف الملوک جان بچا کے لیا۔ زنگی شہزادی داخلہ حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ نے ایس طرح بیان کیتا اے۔

۔ کاشی ساہنگ دا جیوں تووا ہوندا سڑ کے کولا
پر اوہ بھی کجھ پکا ہوندا منہ اوس دا سی پولا
ہاتھی وانگر اکھیاں گھنیاں رتیاں سن رت چھائی
گاہاں آچھر آچھر ہونیاں جیوں ساون دی چائی
وال گاہاں تے متھے کنیں سونیاں وانگر دسدے
ہوٹھ موٹے تے پلپل کر دے ایہہ مہسدے کہ مہسدے
پلے وانگر کن کھلوتے تھوڈی وانگر چوہے
ناساں دے سوراخ ڈرگ سن دو بابل دے کھوہے

سیف الملوک دے ساتھیاں نے مل کے گھاس پھونس تے لکڑیاں دا اک ٹٹلا بنایا تے اوہدے اُتے سوار ہو کے سمندر وچ ٹھیل پئے۔ دس دن تے دس راتاں سمندر وچ بناں کسی منزل دے تر دے رئے۔ اک دن طوفان آیا۔ ٹٹلا سمندر وچ ڈوب گیا، شہزادے سیف الملوک نے رُڑھدی اک لکڑیوں ہتھ پالیا تے طوفان توں بچ گیا۔ اوس نے سمندر کنارے اک رُکھ نوں مضبوطی نال پھڑ لیا۔ اک اثر دیا پانی پین لئی پہاڑوں اُتریا۔ اوہ سمندر وچوں پانی پی کے واپس پہاڑ اُتے چڑھن لگاتے سیف الملوک نے اوہدی دم مضبوطی نال پھڑ لئی تے پہاڑ اُتے چڑھ کے چھڈ دتی۔ اوتھے پھل دار درخت سن۔ سیف الملوک نے اوہناں دے پھل کھاہدے۔ اک بہت وڈا پکھیر آیا، اوہ زمین اتوں کیڑے چن چن کے کھان لگ پیا۔ سیف الملوک نے اوہدے پیر پھڑ لئے تے اوہدے نال اُڈ کے اک جزیرے وچ اڑیا۔ اوتھے اثر دھے تے اوس پکھیر وچ چکار زبردست جنگ ہوئی۔ سیف الملوک اوتھوں جان بچا کے نس اٹھیا۔ اک وادی وچ گیا۔ اوتھے اوہ اپنے ساتھیاں دے سران گنت تے دھڑو کیکھ کے روون لگ پیا۔

۔ سیف الملوک اُس جوہے اندر سر دھڑ بپتے ڈٹھے
کئی پچھاتے تے اپنے پچھلے یار پیارے مٹھے
سر دھڑ یاراں والے تک کے رتو بھر بھر رویا
سر پونجھے تے گل لائے اوتھوں رخصت ہو یا

پیدل چلدے چلدے اوہ اک شہر اڑیا جتھے زنانیاں ای زنانیاں سن تے زنانی حکمران سی، اوتھے مرد کوئی نہیں سی۔ سیف الملوک نے اوس ملک دی حکمران نال ملاقات کیتی۔ اوس نے حدود و دھ خدمت تے خاطر تواضع کیتی نال اپنے شہر دی سیر کرائی۔ اوتھے اک گنبد نما عمارت وچ اک چشمہ سی جس دا پانی نیم گرم سی۔ اوہدے وچ زنانیاں نہا کے اپنی جنسی خواہش پوری کر دیاں سن۔

۔ سیف الملوک نے بی بی تھیں پچھیا کیہا ایہہ ہے پانی
کیہ کجھ صفت ایہدے وچ بی بی دیس کھول کہانی
بی بی کیہا سُن شہزادے اوتھے مرد نہ ملدا
جاں ایہہ کڑیاں بالغ ہوون مطلب لوڑن دل دا

شہوت آن کرے جد غلبہ اس چشمے وچ نہادون
لذت مرد زنانی والی پانی وچوں پاون
نالے حمل اوہناں نوں ہووے پیدا ہودن دھیاں
حکم رب دے نال ایہہ صفتاں اس پانی وچ پیناں

شہزادہ سیف الملوک نے شہر زنان وچ اٹھ دن قیام کیا۔ فیر رخصت لے کے اگلا سفر اختیار کیا۔ اگے اک اجیہا ریگستان آیا جتھے دُور دُور تیک نہ پانی نہ
درخت نہ سایہ تے نہ کوئی انسان سی۔ پیدل چل چل کے گرمی وچ پیاس نال اوہدا حال بُرا ہو گیا۔ زندگی توں مایوس ہو گیا۔ اوہدے دل وچ خیال آیا کیوں نہ
میں خود کشی کر لوں۔

بک دن بک اجاڑ وڈیری آئی بوہت مرلی
نہ شکار نہ پانی اوتھے آپ خداوند بلی
بہت ہويا لاچار شہزادہ طاقت زور نہ رہیا
تنگی تلخی ایسی جیسی جان کنڈن دن ایہا
کرے ارادہ ایہہ شہزادہ ماراں پیٹ کناری
اس تلخی دے سخت عذابوں مُٹھے جند وچاری

شہزادہ سیف الملوک اک جنڈ تھلے سوں گیا۔ اک فرشتہ حورائیل آیا۔ اوس دے اک ہتھ وچ پانی دا پیالہ تے دوجے ہتھ وچ سوٹا سی۔ اوس نے سیف
الملوک نوں پانی پلایا، اسم اعظم سکھایا نالے خوش خبری دتی پئی تیری مصیبت دے دن تھوڑے رہ گئے نیں، ہُن تینوں چھتئی کامیابی حاصل ہو جاوے گی۔
حورائیل فرشتہ عائب ہو گیا، شہزادہ اٹھ کے فیر سفر اُتے روانہ ہو گیا۔ اوس دے نازک پیراں وچ چھالے پئے گئے۔ رستے وچ نہ کوئی چیز کھان نوں تے
نہ ہی پین لئی پانی سی۔ اوس نوں دُوروں اک قلعہ دکھالی دتا جیہڑا بے حد وسیع تے عریض سی۔ اوہدے دروازے اُتے جنڈرے چڑھے ہوئے سن۔
شہزادہ سیف الملوک نے اسم اعظم پڑھیا، سارے جنڈرے ٹٹ گئے۔ اندر خوبصورت محل تے حویلیاں سن جیہڑے زمرد، لعل تے سونے دے بنے
ہوئے سن۔ اوہناں دیاں کندھاں اُتے انساناں، جتاں تے پریاں دیاں مورتاں بنیاں ہوئیاں سن۔ بازار سجے ہوئے سن، دکاناں اُتے طرح طرح دے
کھانے، مٹھائیاں تے عطر گلاب رکھے ہوئے سن پر دُور دُور تیک نہ آدم، نہ جن، نہ دیو، نہ پری دکھالی دیندی سی۔

سیف الملوک نوں بھکھ لگی ہوئی سی، اوس نے ایدھر اودھر دیکھ کے اوتھوں اک رکابی چکی، اوہدے وچ کھانے رکھے۔ اوہناں دی قیمت اک تھال وچ
رکھی تے آپ رنج کے کھانا کھا ہدا۔ فیر اوہ محل ول گیا جتھے رنگ برنگے پرندے پنجریاں وچ قید سن۔ پھلاں دی خوشبو نال سارا علاقہ مہکیا ہو یا سی۔
اک بوہے اُتے تالا لکیا ہو یا سی۔ سیف الملوک نے تیر مار کے تالا توڑ دتا۔ دیکھیا پئی اندر تخت اُتے چادر تان کے کوئی سُنا ہو یا سی۔ تخت دے پاویاں
نال شیر بنٹھے ہوئے سن جیہڑے اک حد تک وڈھ کے سیف الملوک اُتے حملہ کر سکدے سن۔ سیف الملوک نے تاڑ لیا پئی ایہہ مشینی شیر نیں۔ اوہ ذرا نہ ڈریا
تے اگے وڈھ کے سٹے ہوئے دے منہ اُتوں چادر اُتاری۔

چا پلا شاہزادے ڈٹھا صورت نظری آئی
در یتیم ان ودہا موتی لعلوں جوت سوائی
مست بے ہوش سُستی بک لڑکی صورت دی شہزادی
حسن کمال جمال اوہدے دی حدوں گل زیادی

روپ انوپ کڑی دا آہا وانگ بہار چمن دے
نویں جوانی حُسن ارزانی نازک شاخ سمن دے
جادوگر دو نین کڑی دے وچ کچلے دی دھاری
صوفی دیکھ ہوون مستانے چھڈن شب بیداری

اوس کڑی دے سرہانے چاندی دی اک تختی اُتے کجھ جادو منتر لکھے ہوئے سن۔ سیف الملوک نے اوہ تختی چک کے دُور سٹ دتی۔ اوسے ویلے اوس کڑی نے اکھاں کھول دتیاں تے اُٹھ کے بیٹھ گئی۔ شہزادے نے اپنا تعارف کرایا تالے اوہدا حال احوال پچھیا۔

اوس کڑی نے دسیا پئی اوہ سراندیپ دے بادشاہ عجائب الملوک دی بیٹی اے تے اوہداناں ملکہ خاتون اے۔ اک دیو جس داناں بہرام دیو اے اوہ مینوں سراندیپ توں چک کے ایس قلعے وچ لے آیا اے۔ ایس قلعے داناں اسفندباش اے تے ایہہ قلعہ دنیا جہاں توں اینا دُور اے پئی اتھے نہ کوئی جن تے نہ کوئی انسان اپڑسکدا اے۔

بہرام دیو میرے نال ویاہ کرنا چاہندا اے۔ میں انکار کیتا تے اوس نے جادو کر کے مینوں اتھے سُلا دتا اے۔ مَن اوہ ہر مہینے اتھے آؤندا اے، جادو منتر پڑھ کے مینوں جگاؤندا اے، مزے مزے دے کھانے کھواندا اے تے نالے ویاہ کرن اُتے اصرار کردا اے۔ میں انکار کردیندی ہاں تے ناراض ہو کے دو بارہ جادو کر کے مینوں سُلا دیندا اے تے آپ اپنے مُلک قلم نوں پرت جاند اے۔

سیف الملوک کہندا اے، ایڈے طاقت ور دیوناں مقابلہ کرنا بہت مشکل اے۔ کوئی اجیبی ترکیب دس جیہدے نال دیو مر جاوے تے میں تینوں حفاظت نال تیرے مُلک سراندیپ پچا دیواں۔ ملکہ خاتون جواب دیندی اے:

ملکہ خاتون نے پھیر کیکھا سن توں ویر پیارا
ہک تدبیر مرے دل آئی اوس تھیں ہے چھٹکارا
جے سلیمانی دو شاہ مہرے ہتھ اساڈے آون
اللہ بھاوے تاں ایس قیدوں اوہ سانوں چھڑکاون
ملکہ خاتون اوس بہرام دیو کولوں پچھدی اے پئی تیری عمر کئی اے تے تیری جان کس چیز وچ اے؟ دیو آکھدا اے۔

کھپوس ست سے برساں توڑی میں پرا تم ہوساں
سے برساں وچ عمر جوانی زور دیہی تن موساں
جان مری صندوقے اندر شیشے دا اوہ بنیاں
پھر صندوقے اندر جنڈریاں سنگ گھنیاں
دو شاہ مہرے صورت والے پاس ہوون جس بندے
ہمت کر کے آن کھلویے ایس ندی دے دندے
کھل وچن صندوق شتابی جاں شاہ مہرے دس
اوہناں وچ کبوتر چٹا اڈ کتے ول نتے

ملکہ خاتون نے جس ویلے ایہہ خبر سیف الملوک نوں سُنائی تے اوہ بہت خوش ہو یا فیر ملکہ خاتون نے سیف الملوک دا سارا قصہ سُنیا تے آکھن لگی میری

چھوٹی بہن دانان بدرہ خاتون اے۔ بدرہ خاتون تے پری بدیع الجمال دھرم دیاں بھیناں نیں۔ بدیع الجمال ہر مہینے اک ہفتے لئی ساڈے کول سراندیپ آؤندی اے۔ جے توں مینوں ایس قید وچوں چھڑا کے سراندیپ اپڑا دیویں تے میں بدیع الجمال نال تیری ملاقات کرا دیواں گی۔ ایہہ میرا پکا وعدہ اے۔ سیف الملوک حدوں ودھ خوش ہویا۔ اوس نوں منزل نیڑے نظر آؤن لگ پئی۔ اوس نے آکھیا اوہ دو شاہ مہرے میرے کول نیں۔ پہلاں بہرام دیو دا معاملہ مکائیے تے فیر سراندیپ جائیے۔

سیف الملوک اوہ شاہ مہرے کھول تعویذوں کڈھے
ملکہ سنے ندی تے آیا اوہ ٹکانے چھڈے
فاتحہ خیر درود دعائیں آئین آکھ مکایاں
مہرے کھول ندی نوں دتے، دریا موجاں آئیاں
کانگ چڑھی ہک وانگ طوفانے شوکو شانک قہر دی
گھڑی پچھوں صندوق لیاندا باہر موج لہر دی
اعظم اسم مبارک پڑھ کے چا صندوق ہگاڑے
وچ کبوتر چٹا ڈٹھا راہ نسن دی تاڑے
سیف الملوک بازاں والا کر کے پھٹ شتابی
نچے مار کبوتر پھڑدا جیوں کیرا مرغابی
بنگلے وچوں باہر وگایا دڈھ دھڑوں سر اُس دا
جاں سر دکھ ہویا تاں دھڑ تھیں پھر نہیں کجھ کھسدا

اوس ویلے سمندر وچ طوفان تے زمین اُتے مہیری جھلی، بہرام دیو مر گیا۔

سیف الملوک نے گھاہ تے لکڑیاں جمع کر کے ٹلا بنایا۔ اوس اُتے ملکہ خاتون نوں سوار کر کے سراندیپ ول روانہ ہو گیا۔ کئی دن تے کئی راتاں سمندر وچ لنگھ گئے۔ فیر اک جزیرہ آیا او تھے اتر کے آرام کیتا، پھل میوے کھا دے۔ سیف الملوک نے ملکہ خاتون نوں اپنی بھین تے ملکہ خاتون نے اوس نوں اپنا بھرا بنا لیا۔ اوس جزیرے اُتے اک مہینا آرام کرن مگروں اوہ فیر سفر اُتے روانہ ہوئے۔ سمندر وچ اک وڈا مگر چھ ظاہر ہویا۔ سیف الملوک نے تیر مار کے اوہ دیاں دونوں اکھاں کڈھ دتیاں تے تلوار نال گردن وڈھ دتی۔

کجھ دنوں دے سفر مگروں اک شہر آیا جس دانان واسطی تے اوہدے بادشاہ دانان تاج الملوک سی۔ اوہ ملکہ خاتون داسکا چا چا سی۔

سیف الملوک نے ملکہ خاتون نوں سمندر کنڈے بہایا تے آپ تاج الملوک نوں ملن چلا گیا۔ اوس نے تاج الملوک نوں اپنی تے ملکہ خاتون دی ساری کہانی سنائی۔ تاج الملوک بہت خوش ہویا تے اوہ نس کے سمندر کنارے گیا۔ ملکہ خاتون نوں بڑی شان تے شوکت نال گھر لیاندا۔ سیف الملوک دی بڑی عزت کیتی تے شکر یہ ادا کیتا۔

حراماں اندر خبراں سنیاں کرماں موج اٹھائی
استقبال کرو اٹھ سبھے ملکہ خاتون آئی
شادی دے شدیانے وچے، ملی مبارک بادی
گئی گواتی رب لیاندی باہر ملکہ شاہزادی

سیف الملوک واکگ کلی دے پھر روپ شہاوتے
 پر اندر وچ داغ پری دا دھوتا مول نہ جاوے
 تاج الملوک نے اپنے وڈے بھرا عجب الملوک نوں خط لکھیا پئی ملکہ خاتون بہرام دیو دی قید وچوں آزاد ہو کے میرے کول واسط آگئی اے۔ تے
 نہیں سمجھے اچھے آجاؤ۔

عجب الملوک او تھے اپڑ گیا۔ دسی نال مل کے بہت خوش ہویا تے سیف الملوک دا شکر یہ ادا کیتا۔ فیروہ دونوں نوں اپنے نال مراند پپ لے گیا۔
 او تھے خوشیاں تے جشن منائے گئے۔ سراند پپ وچ ای سیف الملوک دی ملاقات صاعد نال ہو جانندی اے جیہڑا فقیر دے لباس وچ سڑک کنارے بیٹھا ہویا
 سی۔ دونوں مل کے بہت خوش ہوئے تے اکوئل وچ اکٹھے رہن لگ پئے۔ صاعد نے اک دن ملکہ خاتون دی گئی بھین بدرہ خاتون دیکھی تے اوہدے آتے
 عاشق ہو گیا۔ او تھے ای پری بدلیج الجہمال آئی تے اوہدی ملاقات شہزادہ سیف الملوک نال ہوئی۔ دونوں اک دوہے نوں دل دے بیٹھے تے شادی لئی ترکیبیاں
 سوچن لگ پئے۔

پری بدلیج الجہمال نے دسیا پئی شارستان وچ میری دادی مہرا فرورز رہندی اے۔ میرے نال بہت محبت کردی اے تے میرا والد دیواں دا بادشاہ اے
 تے اوہا ماں شہپال اے۔ اوہ میری دادی دی گل من دا اے۔ میں دادی نوں خط لکھدی ہاں تالے سیف الملوک نوں اوہدے کول گھلدی ہاں۔ جے دادی
 من جاوے تاں ساڈی شادی ہو سکدی اے۔ بدلیج الجہمال پری اک دیو آہو حافظ نوں حکم دیندی اے پئی اوہ سیف الملوک نوں تے میرا خط لے کے دادی
 کول جاوے۔

دادی مہرا فرورز اوہ خط پڑھدی اے تالے سیف الملوک نال ملاقات کردی اے تے دوہاں دی شادی واسطے رضامند ہو جانندی اے۔ اوہ سیف
 الملوک نوں نال لے کے باغ ارم جانندی اے تے شہپال نال ملاقات کردی اے۔ ایس دوران سیف الملوک نوں باغ ارم وچ انتظار کرن دا کہندی اے۔
 بہرام دیو دے والد شاہ ہاشم دیاں پریاں باغ ارم وچ آؤندیاں نہیں تے سیف الملوک نوں گرفتار کر کے شاہ ہاشم دے دربار وچ پیش کرو دیاں
 نیں۔ شاہ ہاشم اوس نوں اک ڈوہنگے کھوہ وچ قید کر دیندا اے۔ شہپال نوں ایس گل دا پتہ لگدا اے تے اوہ شاہ ہاشم دے علاقہ قلمز اُتے حملہ کر دیندا اے۔ شاہ
 ہاشم ہارن کے سیف الملوک نوں شہپال اگے پیش کر دیندا اے۔ فیروہ تون عاصم بن صفوان، صالح ابن حمید تے ہور بہت سارے لوک پرستان شارستان
 آؤندے نیں۔ سیف الملوک داویاہ بدلیج الجہمال پری نال تے وزیرزادہ صاعد داویاہ بدرہ خاتون نال ہوندا اے۔

فیروہ تون مصر آؤندے نیں۔ سیف الملوک دا والد عاصم بن صفوان مر جاندا اے تے سیف الملوک تخت اُتے بیٹھ جاندا اے۔ فیروہ سیف الملوک دی
 مر جاندا اے۔ اوہدے غم وچ بدلیج الجہمال وی ایس جہان توں رخصت ہو جانندی اے۔ قصہ تمام ہو جاندا اے۔ جس دا لب لباب ایس مصرعے وچ حضرت
 میاں محمد بخش صاحب نے بیان فرمایا اے۔

ات بکے مصرے اندر غرض قصے دی ساری
 جو ڈھونڈے سو پاوے بھائی مفت میں پر یاری

حضرت میاں محمد بخش صاحب دے کلام دے اوصاف

۱۔ اسلوب بیان تے لسان

کے نام و ادب دے بیان کرن دے انداز نوں اسلوب بیان آکھیا جاندا اے کیوں جے ہر شاعر تے ادیب دا اپنا وکھرا اسلوب بیان ہوندا اے۔
 اسلوب بیان اصل وچ تکلیف امت، زبان تے بیان دے سمناں انگاں اُتے حاوی ہوندا اے۔ ایس دا دائرہ بہت وسیع ہوندا اے کیوں جے لہر دے وچ

موضوع دی چون، احساس دی شدت، ادبی خلوص، سوچن دا انداز تے سوچ، فکر تے تاثر سمجھے کجھ شامل ہوندا اے۔

جے تاثیر توں لے کے اظہار تیک کے اک عنصر نوں دکھ کر دتا جاوے تے اسلوب داسارا شیرازہ بکھر جاندا اے کیوں جے اوہو ای موضوع، طرز بیان، نفس مضمون تے سائل دا سنگم ہوندا اے۔

شاعر تے ادیب معاشرے دا احساس ترین فرد ہوندا تے اوہ جو کجھ اپنے آل دوالے ویکھدا اے اوہنوں شدت نال محسوس کردا اے۔ فیروسی نوں موزوں لفظاں وچ بیان کردیندا اے۔ قاری وی اوس نوں پڑھ کے اوہ سے طرح محسوس کردا اے جویں لکھاری نے محسوس کیتا ہوندا اے۔

Encyclopaedia Britannica وچ اسلوب بارے لکھیا ہویا اے۔

Style involves the selection and organization of the features of language for the expressive effects, and includes all uses of sound patterns, words, figures of speech, images and syntactic forms.

پنجابی شاعری وچ حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ دا اپنا وکھرا اچھوتا اسلوب بیان اے جیہڑا متوازن تے ہموار اے، جیہدے وچ خلوص وی اے تے پیار وی، جیہدے وچ خوبصورت زبان تے لفظاں دے انبار وی نیں، اوہناں وچ ملی ہوئی مستی وی اے تے خمار وی، جذبات دے طوفان وی نیں تے ڈوبنگے افکار وی، نشیلے رنگ وی نیں تے ہوشیار وی، الغرض اوہناں دے اسلوب بیان وچ سکھے خوبیاں مکمل درجے تیک موجود نیں۔

حضرت میاں محمد بخش صاحب رحمۃ اللہ علیہ نے اپنے کلام وچ پنجابی زبان دا اوہو لہجہ ورتیا اے جیہڑا لاہور تے اوہدے آلے دوالے دے علاقیاں وچ بولیا، سمجھیا تے لکھیا جاندا اے۔ پنجابی زبان دے ایس لہجے نوں ماگھی یا مغربی پنجابی داناں دتا جاندا اے۔ آپ نوں لفظاں دی قدرت تے قیمت دا پتہ سی ایس لہجے اوہ مضمون تے موقع محل دے مطابق الفاظ استعمال کردے سن۔ بلا ضرورت تے فالتو لفظ نیں ورتدے سن، آپ نوں اکو جیسے ہم وزن، ہم صوت تے ہم رنگ الفاظ ورتن اے عبور حاصل سی۔ مثلاً:

تاجوں راجوں کموں کاجوں آن ہوئی دلگیری
پٹ دو شالے بھاون ناپیں بھاوے ویس فقیری
رنگ گلابی انگ حسابی چہرہ وانگ مہتابی
جئے تھیں خوشبوئی ہلے اکھیں مست شرابی

ایہہ اسلوب بیان صرف حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ تیک ای مخصوص اے۔ شعراں وچ الفاظ سنگینے وانگوں جڑے ہوئے نظر آؤندے نیں۔ حضرت میاں صاحب دا شعرا اے۔

مصرعے اندر جڑیا ہوئی جیوں تھیوا وچ چھاپے
جے کوئی ڈوبنگی نظروں دیکھے بیتوں بیت سہاپے

حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ دے اسلوب دی اک خوبی لفظاں نال کھیدنا (Pun upon words) اے۔ قصہ سیف الملوک وچ جتھے وی اوہناں نوں لفظاں نال کھیدن دا موقع ہتھ لگدا اے اوہ اوس توں فائدہ لیندے نیں۔ جویں ایہہ شعر ویکھو:

سُن سُن راگ ہوون متانے مارن چنگلی تاڑی
چنگلی تاڑی دا آوازہ زہرا انبر تاڑی
کھا سنار سنار نہ رجدے غضب الہی پیلے
ماگر مچھ سمندر اندر باشک ناگ مریلے

ایسہ دلیلاں تہاراں مائے بخشیش بتری دہاراں
تہاراں تے کوہ قافاں اندر تہاڑاں پون ہزاراں

حضرت میاں صاحب دے کلام وچ کجھ ایسے الفاظ وی موجود نیں جیہڑے اوہناں دے اسلوب دی انفرادیت نوں ظاہر کردے نیں۔ اوہ اوہناں دے پسندیدہ الفاظ نیں، ایہناں لفظاں وچ معنیاں دا جہان آباد اے تے کمال درجے دا صوتی آہنگ وی موجود اے۔ جو یں۔

بردہ، نفر، بتلا، برم، قہر قلو، روپ انوپ، دن رین، طالع، میتا، سخن، چتارن، نردھن، ننگ، چیرا، چھٹے، جنجالوں، سر جیا، روگ، بھائی، عاجز، کیدک، دوس، ساعت۔

عاشق دے پرتان نوں رب گھلی اوہ رات
سردی قہر قلو دی عجب سنواں برسات

2- محاورات

محاورات دے موزوں استعمال نال شاعر دی زبان دانی تے قادر الکلامی دا پتا لگدا اے۔ کلام وچ سلیقے نال ورتے گئے محاورے شاعر دی زبان دانی تے قادر الکلامی نوں ظاہر کردے نیں کیوں جے محاوریاں دی ورتوں نال شعر وچ فصاحت تے بلاغت دی چاشنی پیدا ہو جاندی اے۔

حضرت میاں محمد بخش ہوراں قصہ سیف الملوک وچ بڑے سوہنے تے من موہنے محاورے ورتے نیں جیہڑے کلام نوں چارچن لادیندے نیں۔

اوڑک عاصم گلاں سُن کے گھلیا غم دے بوتے
ہنجوں پانی نال پیو نے بیٹے توں ہتھ دھوتے
اگے انت شمار نہ غم دا سار چنے نت چباں
میں سر گھٹ مصیبت دے ہور چڑھاویں دباں

3- تشبیہات

حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ دا کلام تشبیہات دا انمول خزانہ اے کیوں جے آپ دی طبیعت دا بوہتا جھکاؤ تشبیہاں دی ورتوں ول سی۔ آپ نے عام تشبیہاں توں اڈ بڑیاں نادر تے انوکھیاں تشبیہاں اپنے کلام وچ ورتیاں نیں۔ آپ دے کلام وچ اک ایسی انوکھی تشبیہ ورتی گئی اے جیہڑی سارے پنجابی کلام وچ ہور کدھرے دکھائی نہیں دیندی۔ ایسی تشبیہ وچ آپ نے کاغذ اُتے دو لفظاں وچ کار سفیدی نوں پھلاں نال تشبیہ دتی اے۔

حرفاں وچ سفیدی روشن جیوں پھل اندر پتاں
شاخاں وانگر سٹراں سدھیاں چوٹی تھیں لگ لتاں

آپ دے کلام وچ کجھ ہور تشبیہاں دیکھو:

سورج وانگ نورانی متھا نظر نہ کیتی جاوے
جے پتھر دل والا تکے آھیں پانی آوے
قوس قزح بھروٹے دوئے جیوں عیدے چن چڑھدا
صبر صوفی دا روزے داراں تک روزہ بھن کھڑدا
زلفاں ناگ چن سنگ لکے دل کنڈل مارے
یا زنجیر دلاں دے آہے یا کند ہتھیارے

4- استعارے

حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دے کلام وچ نادر تشبیہاں دے نال نال بلیغ استعارے وی استعمال ہوئے نیں۔ استعارہ اصل وچ تشبیہ دی اک بلیغ صورت داناں اے تے استعارہ وی کلام وچ تشبیہ وانگوں حُسن تے خوبصورتی پیدا کردا اے۔ حضرت میاں صاحب لکھدے نیں:

۔ اینویں نال غمی دے تیرا فکر ہو یا سودائی
 آدم عاجز مُٹھ مٹی دی کر سی کیہ کمائی
 ذکر شہادت کلمے پڑھدا خوشیاں نال مُراداں
 عاصم شاہ پکے گھر ٹریا جھڈ کچیاں بنیاداں

5- عاجزی تے انکساری

حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دے مزاج وچ دُور دُور تیکر تے غرور داناں تھیبہ نہیں ملدا۔ اوہناں دی طبیعت وچ عاجزی تے انکساری کٹ کٹ کے بھری ہوئی سی۔ اوہ سبھناں نالوں اپنے آپ نوں پینا، عاجز تے منکسر المزاج سمجھدے سن تے آکھدے سن پئی میرے نالوں ہر کوئی چنگا تے بہتر اے۔

۔ میرے نالوں ہر کوئی بہتر میں ہی بیچ ایاناں
 تھوڑا بہتا شعر سخن دا گھانا وادھا جاناں

حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ نے جس ماحول وچ اکھ کھولی تے پرورش پائی اوہ مزاراں، گدی نشیناں، فقیراں، درویشاں، دنیا تے مافیہا توں بے نیاز ملنگاں، حال مست مجذوباں تے گودڑی پوشاں دی دنیا سی جیہناں داد دھرتی دی مٹی نال گوہڑا رشتہ سی۔ صبر تے قناعت اوہناں دی حیاتی داسرماہی، عاجزی تے انکساری اوہناں دا ورثہ سی۔ ایسے پاروں حضرت میاں صاحب دی طبیعت وچ عاجزی تے انکساری دا پیدا ہو جانا اک فطری گل سی۔ ایہو وجہ اے پئی آپ دی طبیعت تے کلام وچ عاجزی تے انکساری دا کچھ گھڑواں اے تے اوہناں دے شعراں وچ عاجزی تے انکساری ایس طرح اے:

۔ میں پاپی شرمندہ جھوٹا بھریا نال گناہاں
 بکو آس تساڈے در دی نہ کوئی ہور پناہاں
 میں انھاں تے تلکن رستہ کیونکر رہے سنبھالا
 دھکے دیون والے بہتے توں ہتھ پکڑن والا
 منہ کالا شرمندہ عاصی کیہ تیرے در آواں
 مجرم تھیں چا محرم کرنا تیرا فضل سچاواں

6- اخلاقیات

حقوق العباد دا دو جاناں اخلاقیات اے، لوکائی نال محبت، خدمت، چنگا سلوک، مٹھی گل کتھ، کسے دا حق نہ مارنا، عدل تے انصاف کرنا، حقیقت نوں فنا، جھوٹ توں پرہیز کرنا، بے راہ روی توں بچنا، نیکی دی راہ تے چلنا، غرور تے تکبر توں پلا بچانا، عاجزی تے انکساری اختیار کرنا، حیاتی نوں عارضی تے فانی سمجھنا، موت نوں برحق جاننا، علم حاصل کرنا، ماں پیو دی عزت، بھیناں بھراواں دی محبت، لوکاں نال ہمدردی تے درد مندی داناں اخلاق اے۔ حضرت میاں صاحب رحمۃ اللہ علیہ دے کلام دی اگھڑویں خوبی اخلاقیات دا درس اے۔

آپ فرمادے ہیں:

نچاں دی اشائی کولوں فیض کے جس پاپا
کیر تے اگور چھایا ہر گچھا زخمایا
پڑھنا علم ضرور بندے نوں کچھا فرض الہی
کروا علم دلے نوں روشن ہوندی دور سیاہی
لوئے لوئے بھر لے کڑیے ہے تہہ بھانڈا بھرتا
شام پئی دن شام محمد گھر جاندی نے ڈرتا
دشمن مرے تے خوشی نہ کریے جہاں دی مر جاتا
ڈیگر تے دن گیا محمد اوزک نوں ڈپ جاتا
عاماں بے اخلاصاں اندر گل خاصاں دی کرنی
منھی کیر پکا محمد کٹیاں اگے دھرنی

7- جذبات نگاری

انسان جذبیاں دا مجموعہ اے۔ اوہ حیاتی وچ مختلف جذبیاں توں متاثر ہوندا اے۔ کدی یاراں، بیلیاں دی محفل وچ ہسد اے تے کدی محبوب دے ہجر وچ جھوکیں والا اے۔ کدی کے دی موت آتے تمکین ہوندا تے دکھ محسوس کردا اے تے کدی دشمن نوں دیکھ کے کرودھ دا شکار ہوندا اے تے غصے وچ آجاندا اے۔ تم تے الم، خوشی تے مسرت، بے چینی تے بے قراری، سکون تے اطمینان سکھے جذبے نہیں جیڑے حیاتی والا زمی انگ نہیں۔
حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ دا کمال اے پئی آپ نے ایس طرح دی جذبات نگاری کیتی اے پئی پڑھن والا اوہناں جذبیاں نوں اپنے ای جذبے سمجھدا اے تے محسوس کردا اے۔

ملکہ نوں گل لا کے رتے مائی باپ ہسیرے
مائی کہندی گھول گھمائی سر پتے ہتھ پھیرے
خوشی کمال میرے دل آئی ہويا چین ہزاراں
سکا باغ دلے دا کھڑیا ساوا وانگ بہاراں
کھاوون تھیں ہتھ چاون گلی بھٹ گیا سٹکھ سونا
سونا چاندی چاہندی ناہیں چاہندی بھٹپ کے رونا
نیلی نیلی تیلی تیلی ہوئی دن دن سٹکدی چاندی
پاپا عشق پچھاواں ڈانڈا رہن گلی نت ماندی

8- وطن پرستی

وطن بندے دی جنم بھومی اے ایس لئی بندے نوں اپنے وطن نال فطری پیار ہوندا اے۔ وطن وچ بندے دی عزت تے وقار اے۔ بے وطن بندہ لکھساں توں ہولا ہو جاندا اے۔ ایس لئی وطن نال محبت فطری امر اے۔ سیانے آکھدے نیں پئی اپنی ٹھگی غیراں دے محلاں نالوں چنگی ہوندی اے۔

موج جوانی مان گھراں وچ رہو وطن دا راجا
 یا پھر موت سرے تے دسدی کر اُسدا کجھ ساجا
 دانہ پانی ایس وطن تھیں سنبھ گیا ہن میرا
 جس جس پاسے لکھیا ہو سی پیا کرا سی پھیرا
 وس گدے کد چھڈدا کوئی لذت گھر شہر دی
 ہتھیں کون مائی بن اوکھت مارے تلی زہر دی

9۔ لفظی بازیگری

تجنیس لفظی توں مراد اجیہی صنعت اے جیہدے وچ دو یا دو توں ودھ ایہیے الفاظ ورتے جاندے نیں جیہناں دیاں شکلاں، آوازاں، کئی واری جے اکو
 جیسے ہوندے نیں پر اوہناں دے معنی مختلف ہوندے نیں۔ جویں حضرت میاں محمد صاحب فرماندے نیں:

ول ول پے ول والاں ول ول ولے ولاون
 آب حیات مونہوں گھت ظلمت ذوالقرنین بھلاون
 تار ستار ست تار بجائے واہ ستار چتارے
 کھول دے رب باب کرم دے چنگ رباب پکارے

☆☆☆

مرزا صاحبان _____ حافظ برخوردار

تعارف

پنجابی ادب دی کہانی وچ لکھیا اے:

”نام برخوردار، قوم جٹ رانجھا، قران شریف دے حافظ ہون پاروں حافظ برخوردار اکھوائے۔ پنڈتخت ہزارہ تحصیل بھلووال ضلع سرگودھا دے نیڑے مسلمان والہ جنم 1620ء یاں 1030ھ دے نیڑے تیرے۔ آپ دے استاد اتاں عبدالحکیم سی۔ مولوی عبدالحکیم صاحب بارے حافظ برخوردار پنج لکھدا اے:

۔ جوڑے فرانس ہندوی وچہ جہان آباد
جاں ہویا لطف خدا سیدا مدد کیتی استاد
اس ناؤں عبدالحکیم ہے ہویا اس مکان
فرانس پڑھے جس تھیں ثابت ہوں مکان

ضلع شاہ پور سرگودھا اک پنڈ جہاں آباد اے۔ ایہہ پنڈتخت ہزارے دے نیڑے اے۔ حافظ برخوردار اتھوں دے وسینک سن ایس پنڈنوں مسلمان والہ دی آکھدے سن۔ حافظ برخوردار نے سیالکوٹ جا کے مولوی عبدالحکیم کولوں علم حاصل کیتا فیر اپنے پنڈ پرت کے لوکائی نوں وعظتے نصیحت کرن تے کتاباں لکھن وچ گزار دتی کیوں جے اوہناں نے انواع تے ترجمہ غوثیہ وچ اپنا وطن تخت ہزارہ ای دیا اے۔ کجھ عرصہ اوہناں نے رسول مگر ضلع گوجرانوالہ وچ وی قیام کیتا۔

حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ نے اپنے شاہکار سیف الملوک وچ حافظ برخوردار بارے لکھیا اے:

۔ رانجھا برخوردار سیدا بلبل باغ سخن دی
شعر اوہدا جیوں واؤ فجر دی آئے باس سخن دی
رانجھا برخوردار مصنف گور جیہناں دی چٹی
ہر ہر بیت اوہدا وی مٹھا جیوں مصری دی کٹھی

حضرت میاں صاحب دے شعراں توں ظاہر ہوندا اے پئی حافظ برخوردار اک وڈا شاعر سی، اوہدی قبر چٹی شیخاں ضلع سیالکوٹ وچ اے۔ حقیقت ایہہ دے پئی حافظ برخوردار ناں دے دو بندے ہوئے نیں۔ اک داسمبندہ تخت ہزارے نال سی تے دوجے داتعلق سیالکوٹ دے پنڈ چٹی شیخاں نال سی۔

کیوں جے ایس حافظ برخوردار دیاں لکھتاں تے اوہناں دے لکھن دے سن ول جہات ماریے تے ایس گل دی تصدیق ہو جاندی اے۔ پہلی گل ایہہ دے پئی لکھتاں دی تعداد بوہت زیادہ اے۔ اک بندہ ساری حیاتی وچ اینیاں کتاباں نہیں لکھ سکدا۔ دوجی گل ایہہ اے پئی لکھتاں اُتے ”رنج“ سن دے موجب اک بندے دی ایٹی لمبی عمر نہیں ہو سکدی پئی اک تصنیف یوسف زلیخا 1090ھ وچ لکھی ہووے تے دوجی تصنیف انواع برخوردار 1176ھ وچ لکھی ہووے۔ دوہاں لکھتاں وچ کار 86 ورہیاں دی وتھ اے۔ فیر اوس نے گھٹ توں گھٹ ویہاں بائیاں سالوں دی عمر وچ لکھنا شروع کیتا ہونا

اے۔ ایس طرح اوہدی کل عمر 108 سال بن دی اے۔ جے ایس اوہدیاں لکھتاں ول جھات پائیے تے اوہناں دے ناں ایس طرح نیں:

مرزا صاحبان، سکی پنوں، یوسف زلیخا 1090ھ، شیریں فرہار، نہر العلوم، بحر العلوم، رسالہ نماز شمس العلوم، مفتاح المصلیٰ، فقہ اجمال، نجات المسلمین، بیان سایہ اصلی سی حرفی، مفتاح السعادت، میزان شریعت، تنبیہ المفسدین، شرف النکاح، سراج المعاملات، فرائض ہندی، ترجمہ قصیدہ غوثیہ، رسالہ بے نمازاں، مسئلہ بانگ و نکاح، شرح الحمد شریف، رسالہ بوبل نماز، شرح خلاصہ کیدانی، فرائض ورثہ 1081ھ، حکایت پاک رسول دی، جنگ نامہ امام حسینؑ، ترجمہ قصیدہ بانس سعادت، رسالہ نادر یہ، قصیدہ کھتری، ہیرا پنجا، چرخہ نامہ انواع بر خوردار 1176ھ، ایس انواع وچ 19 رسالے شامل نیں۔

ایہناں لکھتاں وچ جتنے رومانی قصے موجود نیں اوہتے مذہبی کتاباں وی نیں۔ ایہتوں گوڑ لایا جاسکدا اے پئی جس نے رومانی قصے لکھے اوہ حافظ بر خوردار ہور اے تے جس نے مذہبی کتاباں تے رسالے لکھے اوہ حافظ بر خوردار ہور شخصیت اے۔

حقیقت ایہہ دے پئی اوس زمانے وچ فوجاں دے اک جرنیل داناں بر خورداری۔ اوہ بڑا دلیر تے بہادر مشہور سی۔ لوکاں نے ایس کر کے اپنے پترال دے ناں بر خوردار رکھنے شروع کردتے پئی اوہناں دلپتر وی جرنیل بر خوردار وانگر دلیر، بہادر تے مشہور ہووے۔

ایس طرح اوس زمانے وچ دواہی نہیں سگوں کئی بر خوردار موجودن، پر دو بر خورداراں نے کتاباں لکھیاں، رومانی قصے نظم وچ پیش کیے تے اوہناں دی شہرت ہو گئی۔

ایس اوس حافظ بر خوردار دی اتھے گل کراں گے جس نے مرزا صاحبان دا قصہ لکھیا۔ اوس نے اپنے توں پہلاں ہون والے شاعر پیلودے لکھے ہوئے قصہ مرزا صاحبان توں چوکھالا بھلیا۔ سگوں اوس نے اک کال نوں پیلو شاعر دی قبر تے گھلیا پئی اوہدے کولوں پہلاں اجازت لے کے آوے تے فیر میں قصہ مرزا صاحبان لکھال۔

کال اجازت لے کے آؤندا اے تے فیر حافظ بر خوردار قصہ مرزا صاحبان لکھدا اے۔

قصہ مرزا صاحبان

قصہ چھوٹا اے پر شاعر نے اوہدے وچ ہور گلاں شامل کر کے قصہ وڈا بنا دتا اے۔ اک جٹ ونجھل دانا آباد، جڑانوالہ ضلع فیصل آباد از میندار ہوندا اے۔ اوہدے گھر پتر جمدا اے، جیہداناں اوہ مرزا خاں رکھدا اے۔ مرزا خاں دی ماں داناں مہری لاگی ہوندا اے، حافظ بر خوردار لکھدا اے:

جس دن مرزا جمیا اوہ دن نور و نور
زیارت کرن فرشتے جھول کھدایا خور
واقتس الضحیٰ ہويا نور ظہور
قالوا بلی کر جاننا کیجا رب مشہور

مرزا خاں پیدا ہوندا اے ای عاشق مزاج سی:

جس دن مرزا جمیا پیڑھی اُتے بال
گلاں کرے نال عشق دے کرے جواب سوال

مرزا خاں نے ہوش سنبھالیا، وڈا ہو یا تے اوس نوں نالکیاں دے پنڈ جھنگ سیال تعلیم حاصل کرن واسطے گھل دتا گیا۔ اوہ تھے اوہد امانا خان کھیوار ہندا سی جس دی دھی داناں صاحبان سی۔ اوہ مرزے دے ہم عمری۔ مرزا خاں تے صاحبان اکومیت وچ مولوی صاحب کولوں پڑھن لگ پئے۔ پڑھدے پڑھدے جدوں اوہناں نے جوانی دی دلہیز اُتے پیر پایا تے اک دو بے دے عشق وچ گرفتار ہو گئے تے اک دو بے اُتے جان قربان کرن ڈھیہ پئے۔ صاحبان جوان ہو کے سندر، من موئی تے کامٹی ٹیار بن گئی۔ حافظ بر خوردار اوہدے حسن دی تعریف ایس طرح کردا اے:

دھی کھیوے دی صاحبان حوراں گھنڈ کڈھن
 پریاں پر بت سیٹے جٹی ویکھ کھن
 قد سرو گل کونج جیوں دھوئی واہ پون
 لبیاں سے جام شراب دا عاشق مست تھیوں
 خونی نین بکھاؤ لے بازاں وانگ تنگ
 پاڑن ول ول دلاں نوں ٹیکیں رت پیوں
 چھاتی تنختہ سیم دا دوویں لعل بھکھن
 دھنی تنگ شراب دی عاشق گھٹ بھرن

مرزا خاں وی کھن تے جوانی وچ بے مثال سی۔ اوہ کڑیل شینہ ورگا جوان تے گھردی۔ لوک اوہدے ول ویکھدے سن تے ویکھدیاں ای رہ جانڈے
 سن۔ حافظ برخوردار اوہدے بارے ان لکھدا اے:

چڑھی خماری کھن دی ہو یا آء جوان
 خونی نین نشاچی عشق چڑھائے سان
 چوئیں رت کھیوں دل دا گوشت کھان
 داد سیالاں اوس پاس بک آون بک جان

صاحبان اوہدا حسن ویکھ ویکھ نہ رجدی سی تے ہر ویلے اوہدے ول بکدی رہندی سی:

صاحبان چوری کھل ول دل دی کرے نگاہ
 نین وچولے دوہاں دے دیوں گھرت سنا
 عشق کمائے حال میں ہوون نین گواہ
 لکھیں اگ چھپائے آخر بھڑکے بھاء

میت وچ مرزا خاں تے صاحبان اک دو جے ول ویکھدے رہندے سن، سبق نہیں پڑھدے سن۔ مولوی صاحب اوہناں نوں ڈانڈدے رہندے سن
 تے کدی کدی سوئی نال مار دے وی سن۔

مار نہ ملاں جھانبزاں تیاں نوں نہ تا
 اگلا پڑھیا بھل گیا عشقے سبق پڑھا
 ہن روگی گھر عشق دے ویداں خبر نہ کاء
 ماں بھولی کہیہ جان دی آندے وید بلاء
 میاں میاں کر آکھدی، رکھدی شرم حیا
 گھٹیاں رت نہیں آوندی توڑے پھری چلا

ایس طرح مرزا خاں تے صاحبان وچکار عشق روز دیہاڑے ددھدا گیا۔ تھوں تیک پی اک دو جے نوں ویکھیاں بناں ساہ نہ لیندے سن۔ صاحبان
 کہندی اے:

خوفوں دیہی سوز سوں کریو وانگ کباب
 کچرک منہ چھپائے مستی وانگ شراب
 میانے لوتی لا کے مینوں کرن خراب
 ماتر کمار ماؤں گھر نت میرے بھا عذاب

صاحبانوں مرزاخاں دے عشق وچ کھانا پینا، چرخہ کتنا، سہیلیاں نال ملنا سب کجھ بھٹل گیا۔ اوہ ہر ویلے مرزاخاں دے خیالاں وچ گم ضم رہندی سی۔

کھاوون پیون مجلساں بھٹل گئی سبھ جا
 جس ترنجن وچ صاحبان کوئی نقار و جا
 کٹ کٹ کیتا کندلے برہوں دے کے تا
 کون بجاوے حافظا اک لگے دریا

اوہناں دے عشق دی گل گھر گھر پورے جھنگ وچ کھل پلر گئی۔ خان کھیوانوں بدنامی دا ڈر لگاتے اوس نے مرزاخاں نوں واپس دانا آباد گھل دتا۔
 صاحبان اُتے ایہہ خبر بجلی بن کے ڈگی، اوہنے پٹ پٹ کے بُرا حال کر لیا:

چلن سُن کے صاحبان جتھے کھتھے پٹ
 ترن نین نیر جیوں ردوے نیر پلٹ
 اندر وڑے تے نکلے بیٹھ نہ ہنگے جھٹ
 دم دم سیلاں ماردا اس برہوں دا پھٹ
 ودیا کر کے چلیا صاحبان مرن کنار
 جند وڑے نہ نکلے دھکڑے وچکار

صاحبان دے پیو خان کھیوانوں بڑی فکر ہوئی پئی کدھرے اوہدی اکلوتی دھی مرنہ جاوے۔ اوہنے حکیم، وید وغیرہ بلائے تے اوہدا اعلان شروع کردتا۔

صاحبان دیہن بتیاں نک دے وچ دھکھا
 باجھ وصال نہ نکلے برہوں جن بلاء
 سُنڈھ اجوائن کٹ کے گھوٹیا دیہن بنا
 صاحبان کٹھی عشق دی ویداں خبر نہ کاء

صاحبان دی ماں نے سوچیا پئی ساڈی بڑی بدنامی ہوگئی اے۔ جے ایس صاحبان دارشتہ مرزاخاں نال کردتاتے ہووے بدنامی ہووے گی۔ ایس لئی اوس نے خان طاہرنوں اک بھٹ راہیں ویاہ دا پیغام گھلایا:

لے گنڈھیں گھر آ گیا خان طاہر دا بھٹ
 بہہ پچھاویں کھولیاں رُنی سارا جھٹ

صاحبان نوں پتا لگ گیا پئی اوہدے ماپے اوہدا ویاہ مرزاخاں نال نہیں سگوں طاہر چدھڑ نال کرن لگے نیں تے اوہ بہت پریشان ہوئی تے اوس نے مرزے خاں نوں خط لکھیا۔ کرموں بہن خط لے کے دانا آباد گیا۔

گنڈھیں سُن کے صاحبان لکھیا مرزے ول
 ایہہ کجھ ورتن ہار میں تتی دے جھل
 تیرے میرے نیونہ دی خبر ہے سہے جگ
 ویلا ای ہُن پہنچ توں دچھڑ نہ جائے سگ
 کرموں واسطہ جد داء دانا باد جا ہُن
 وکھ کے تخم اصیل دا یاری لائی چُن
 گکر پھلے ڈیک دے جنڈیں لگا مُور
 تیرا عشق قبولیا ساڈا کر منظور

کرموں بہن اوس نوں آگوں جواب دیندا اے:

لکھاں کڈھیاں بُتیاں ایہہ نہ کڈھی جا
 خاں کھیوے دی بیٹوی آندا غرض نوا
 چھوڑ پرانی دوستی نویں کتے ول لا
 نکلیاں ہوندیاں دی دوستی منوں چھڈی اس لاه

پھٹو تاضی وی صاحبان نوں سمجھاؤندا اے پئی توں پرانی یاری بھلا دے۔ اپنے ماپیاں دی چٹی چادر اُتے داغ نہ لاتے اوہناں دی عزت مٹی وچ

نہ رول۔

بس کر ٹھہے صاحبان توں نہ دین اُلا
 کھیوے مہر شیر دے متھے داغ نہ لا
 چدھڑ آؤن جج کر بوہے بیسن آ
 ملاں تیری جد دا میری من دعا
 ہُن کیہہ کریئے حافظا ڈھاہ لگی دریا

کرموں نے خط لے جا کے مرزا خاں نوں دتا، اوس نے خط پڑھیا تے جھنگ جان واسطے تیار ہو گیا۔

بُٹا مرزا اٹھیا کیتا یاد خدا
 حکم کیتا نفر نوں پانی گرم کرا
 نہاتا گھڑی پلٹ کے کعبے سیس نوا
 پنے زری تے بافتے بند رہے جڑلا
 دیس سیالاں نوں ٹر پیا خولچہ پیر منا
 ایہہ نقارے کوچ دے کئی گئے و جا

مرزے خاں دی ماں مہری لاگئی نے اوہدراہ ڈک لیا۔ آکھن لگی توں جھنگ نہ جا، مینوں ایہدے وچ بربادی دکھالی دیندی اے کیوں بے سیانے

آکھدے نیں گرم تیل دے کڑا ہے وچ ہتھ نہیں پاؤنا چاہیدا۔

چڑھدے مرزے خان نوں متیں دے کھلی

جت ول لایے دوستی نہ جانیے اوس گلی

مرزا خاں دی بھین چھتھی سی۔ اوہ وی مرزے خان نوں جھنگ جان توں روکن لگ پئی۔

واسطہ گھتھی آل رب دا، اجوکا وار کھنجا

جویں شہیداں کربلا، کھیوا ساڈے جا

ستی سفنا، واپیا، سفنا بُری بلا

تھم کڑا کا ماریو محل ڈگا گرڑا

ونجھل جٹ نے وی مرزا خاں نوں سمجھایا۔ بھراسر جانے وی اوس نوں ڈکن دی کوشش کیتی۔

چڑھدے مرزے خان نوں وچھل دیندا مت

بھٹھ رتاں دی دوستی کھریں جیہناں دی مت

ہس کے لاون یاریاں رو کے دیون دس

لکھیں ہتھ نہ آوندی دانش منداں دی پت

اودھر جھنگ وچ طاہر خاں چدھڑ بارا ت لے کے آ گیا، مرزا خاں نے اپنی نیلی گھوڑی نوں تیز دوڑایا۔

چا بک ماریا ای وٹ کے جد نوں لائی آ لاج

حور ساں وچ فرشتیاں پے گئی تیرے داج

رل مہاجن بیٹھ کے شاہوکار کراڑ

آ گئے پے آکھدے گدڑاں دے بھٹیار

جُدھ پوسی گھر کھیوے دے پیو سی جٹ خوار

چڑھ چوبارے دیکھاں گے چلے گی تلوار

مرزا خاں راتوں رات سفر کر کے صبح سویرے جھنگ اپڑ گیا۔ اوس نے صاحبان نوں سد لیا تے آکھیا گانا تے مہندی ہتھوں لاہ دے تے گھوڑی اُتے بہہ

ا۔ صاحبان پہلے ای تیار سی۔ مرزے خاں نے گھوڑی بھجادی تے جھنگ دی سرحد توں نکل کے شیخوپورہ دی سرحد وچ داخل ہو گیا۔

ماہیناں نوں پتالگا پئی مرزا خاں سویرے سویرے صاحبان نوں اغوا کر کے لے گیا اے:

شہر کھیوے ہے غلغلہ نما نما شور

کھارے چڑھدی لے گیا کھل حرامی چور

ماہیناں یعنی جھنگ والیاں نے فوجاں جمع کیتیاں تے مرزے خاں دا پچھا کیتا:

مہریکا چڑھیا ماہیناں، ڈھولاں گھتھی ڈنڈ

سینا دھرت اچھا ہیا بارے پیو گھمنڈ

مرزا خاں ساری رات جاگدار ہیاسی ایس لئی اک جھنڈر کھ نال گھوڑی، بھہ کے سوں گیا۔ جھنگ دے ماہیناں دالشرک اوتھے اپڑ گیا۔ مرزا خاں جاگ اٹھیا، اوس نے اپنا تیر کمان تلاش کیتا پر صاحبان نے اوہدا تیر کمان جنگ دے ڈرتوں جھنڈر درخت نال لٹکا دتا سی۔ مرزا انتہاسی، پریشان ہو گیا، آکھن لگا۔

مندا کیتوئی صاحبان ترکش ٹنگیوئی چند
کافی ترے سو سٹھ میری دیندا سیالیں ونڈ
پہلی ماراں شمیر نوں دوجی گلے دے تنگ
تریجی ماراں اوس نوں جس توں ساہیں منگ
چوتھی ماراں اوس نوں جس دی توں فرزند
سروں منڈاسا ڈھے پیا تنگی ہو گئی کند

جھنگ دے ماہینا سیالاں نے مرزے نوں اوتھے ای مار دتے صاحبان نوں زبردستی نال لے گئے تے جھنگ اپڑ کے اوس نوں پھانسی دے دتی۔

بچا ہے دتی صاحبان نال وناں دے جا
جیوں ساون دی پینگھ تے چاڑھی تھم بھرا
رنڈی ہو پرنیوں نہ شادی ویکھ نہ کا
ویکھ تماشا حافظا اگلی گل سنا

مرزا خاں دے باپ جٹ و نچھل تے ماں مہری لاگئی نوں مرزا خاں دی موت دا پتا لگاتے اوہ پھٹ پھٹ کے روئے۔

گل نیلی دے لگ کے بوہے ماری پگ
روو سرجیا گرجیا بانہہ گئی جے بھج
چڑھ ماڑی کوکدی اچی کراں بیان
جس دن مرزا ماریا سیاہی پھری اسماں

قصہ مرزا صاحبان تے حافظ برخوردار دے کلام دیاں صفتاں

اک انگریز سررچر ڈیمیل نے قصہ مرزا صاحبان پنڈاں دے میراثیاں کولوں سن کے اپنی کتاب Legends of Punjab وچ درج کیتا۔

سررچر ڈیمیل بارے دیا جاندا اے پئی اوہ 1877ء وچ انڈین سٹاف کورنل ہندوستان آیا سی۔ 1878ء وچ اوس نے افغاناں نال جنگ لڑی، فیر 1886ء توں 1889ء تک تن ورہے برما دے محاذ اُتے جنگ لڑا رہیا۔ 1897ء وچ اوہ ترقی پا کے لیفٹیننٹ کرنل دے عہدے اُتے اپڑ گیا۔ فیر 1904ء تک اوہ جزیرہ انڈیمان دا کمشنر رہیا۔ بھانویں اوہ پیشے دے اعتبار نال اک فوجی سی پر اوس نوں ہندوستان دیاں مختلف زبانان سکھن دا شوق سی۔ اوس نے کافی تحقیق مگروں کتاب Legends of Punjab تیناں جلدواں وچ لکھی۔ اوس نے پیلو دا قصہ مرزا صاحبان جالندھر دے جٹاں تے میراثیاں کولوں سن کے کتاب وچ محفوظ کر لیا، اوہ لکھدا اے:

The version here given is characteristically incomplete and full of reference of local nature. It is also wanting in that skilful treatment, which is so distinctive of the ancient Indian legends even in their gabbed modern forms.

ترجمہ:

”قصہ جیہڑا ایتھے بیان کیتا گیا اے اوہ کئی لحاظ نال نامکمل اے تے ایہدے وچ بوہت سارے مقامی حوالے دتے گئے نیں۔ ایہدے وچ بیان دی اوہ گھاٹ تے تھوڑاے جیہڑی پرانے نامکمل ہندی قصیاں وچ بیان دے نوں روپ دے ہوندا یاں وی بڑی اُجاگر اے۔“

پیلو پہلا شاعر اے جس نے سب توں پہلاں قصہ مرزا صاحبان لکھیا۔ اوہدے قصے دی مقبولیت ویکھ کے حافظ برخوردار نے قصہ مرزا صاحبان نوں اپنے ڈھنگ نال لکھیا پر اوس نے پیلو نالوں قصے نوں مکمل طور تے لکھیا تے اوہدے وچ بہت سارے واہے گھاٹے وی کیتے۔

1- ادبی دیانت

حافظ برخوردار نے ادبی دیانت داری دا ثبوت دیندے ہویاں اک کال نوں چلوال دے پنڈ مہر د پیلو گھلیا پئی اوہ پیلو کولوں ایہہ قصہ لکھن دی اجازت لے کے آدے۔ کال پیلو دی قبر کولوں اجازت لے کے آؤندا اے تے حافظ نوں سندیسہ دیندا اے پئی پیلو نے قصہ لکھن دی اجازت دے دتی اے۔ فیہر حافظ نے قصہ لکھیا۔ کال آکھدا اے:

گھلیا	پیلو	شاعر	دا	آیا	تیرے	تیک
تیری	نال	سبیاں	دے	ڈٹھی	آن	میت
اساں	کہہ	گئے	پنچھیاں	آدم	نال	رفیق
حافظ	قصہ	جوڑنا	صاحبان	دا	تحقیق	

حافظ برخوردار دا قصہ مرزا صاحبان کئی اعتبار نال پیلو شاعر دے قصے نالوں ودھیاتے چنگا اے۔ اوس نے قصے وچ مرزا خاں دے دو بھرانوں سر جاتے گر جادا اوادھا کیتا اے۔ ایہہ دونوں کردار پیلو دے قصہ مرزا صاحبان دے وچ موجود نیں۔ ایس توں اڈ پیلو دا قصہ نامکمل اے۔ اوہدے وچ کئی تھانواں آتے قصے دا سلسلہ ٹھڈا اے جدوں کہ حافظ برخوردار دے قصے وچ تسلسل موجود اے۔

2- کردار نگاری

حافظ برخوردار نے کردار نگاری اُکا ای فطری رنگ وچ کیتی اے۔ جویں پنڈاں دے وسنیک سوچدے نیں تے محسوس کردے نیں، حافظ نے اوہناں نوں اوسے طرح نیچرل رنگ وچ پیش کیتا اے۔ مثال دے طور تے جس سے مرزا خاں نوں صاحبان دا خط ملدا اے پئی میرے ماپے مینوں کے ہورتھاں ویا بہن لگے نیں، جج ڈھکن والی اے تے توں تھیتی نال جھنگ اپڑتے مینوں ای تھوں لے جا، اوس سے مرزا خاں دی ماں نوں دھر کو لگدا اے پئی کدھرے انہونی نہ ورت جاوے۔ اوہ مستقبل دے خطرے دی بوسنگھ لیندی اے تے مرزا خاں دی گھوڑی نیلی دی واگ پھڑ کے مرزے نوں روکدی اے تے آکھدی اے:

چڑھدے مرزے خاں نوں متیں دیے کھلی
 جت ول لایے دوستی نہ جایی اوس گلی
 تپ کڑاہ گئے تیل دے اُدے نہ لت دھری
 ہاتھی عشق سندھوریا کردا علی علی
 در پڑاں وچ آئیے ہونداں زری زری

فیراگے جا کے حافظ برخوردار مرزے دی ماں دی منت زاری تے فریادوں انج رقم کر دا اے:

چڑھدے مرزے خان نوں ماں کرے فریاد
کھیوے ٹریائیں بچیا مینوں کر برباد
رہو اکھیں دے ساہنے اندر دانا باد
پچھا دے نہ مرزیا، ڈاڈھی سک اولاد

حقیقت ایہہ دے پئی جناں جناں خون دارشتہ ہوندا اے اوناں اوناں درد ہوندا اے۔ ماں دی بچے نال محبت اک فطری امر اے۔ ماں بچے نوں نومینے اپنی لگھ وچ رکھدی اے، فیراوس دے جمن دی تکلیف برداشت کردی اے، اوس نوں پالدی تے پوسدی اے۔ آپ بھانویں بھکھی رہندی اے پر بچے نوں ویلے سر دھ پلانندی اے۔ آپ گیلی تھال اُتے سوندی اے پر بچے نوں سکے بستر اُتے سواندی اے، ایس لئی اوہ بچے دے دکھ درد نوں محسوس کردی اے، تے اوہ اڈکھ وکھ کے ترف اٹھدی اے۔

ایسے پاروں مرزا خاں جس سے جھنگ جان داناں لیندا اے تے ماں دے دل وچ ہول اٹھدا اے۔ اوہ سب توں پہلاں اوہداراہ ڈکدی اے فیرا اوبدے مگروں مرزا خاں دی بھین جھتی اوبدیاں منتاں تر لے کردی اے تے اوس نوں جھنگ جان توں روکدی اے۔

بھین اٹھی لٹر چمیری توں سن ویر بھرا
جامہ تیرے کاج دا رکھیا خوب رنگا
واسطہ گھتاں رب دا کھیوے شہر نہ جا

اوبدے مگروں باپ تے فیر بھرا گے ودھ کے مرزا خاں نوں روکدے نیں پر مرزا خاں دے سر اُتے عشق دا بھوت سوار ہوندا اے، اوہ کسے دی گل نہیں من داتے کھیوے شہر یعنی جھنگ ول دوڑ جاندا اے۔

3- جذبات نگاری

حافظ برخوردار نے جس جس طرح دے کردار ایس قصے وچ پیش کیتے نیں اوسے طرح اوہناں دی جذبات نگاری وی کیتی اے یعنی اوہناں دے جذبات تے احساسات دی ترجمانی ایس طرح کیتی اے جیہدے نال کردار دی سوچ تے باطنی کیفیت دا وی پتا لگدا اے تے نالے دوچے کرداراں نال اوبدے رویے تے رشتے تے تعلقات ظاہر ہوندے نیں۔ مثال دے طور تے مرزا خاں جس ویلے واپس دانا باد چلا جاندا اے تے اوبدی جدائی وچ صاحبان دی کیمہ حالت ہوندی اے تے جذبات کیمہ ہوندے نیں:

رہوں پیائی گھول کے صاحبان پریم جڑی
با بھوں مرزے کھل دے گو کے سڑی سڑی
سولاں گھٹاں چڑھائیاں لاون نین جھڑی
سُجے عشق لا باولی اپن چیت پھڑی
زلفاں لائی جاکی سُر میوں رنجک پا
ماری مرزے کھل نوں گئی کلیجہ کھا

قدرتی گل اے پئی مرد دے مقابلے وچ زبانی کمزور ہوندی اے۔ اوہ جدائی دے دکھ درد نوں شدت نال محسوس کردی اے۔ اوبدے مقابلے وچ مرد

وی دکھ دردوں محسوس کر دیاے پراوہدے وچ دکھ درد برداشت کرن دا حوصلہ تے ہمت ہوندی اے۔

حافظ برخوردار نے ایس فرق نوں محسوس کر دیاں ہویاں جدائی وچ مرزا خاں دے دکھ دردوں وی بیان کیتا اے پراوہدے وچ صاحبان دے دکھ درد وری شدت نہیں۔ مرزا خاں صاحبان نوں آکھدا اے۔

سول ہڈیں تن اچوی اکھیں ویسین نیر
چہریوں ہے نورانگی پنجر وانگ سرے
برہوں کھلے تائے کے دھروس وانگ کریر
سجھے گھاء پریم دے بند بند انھس پیڑ

4۔ پیلو توں لایا لیتا

حافظ برخوردار توں پہلاں قصہ مرزا صاحبان پیلو شاعر نے لکھیا سی ایس لئی حافظ دے سامنے پیلو دا قصہ موجود سی۔ حافظ نے بہت حد تک پیلو توں لایا لیتا لیا اے۔ جتھے اوس نے قصے دی کہانی، کردار تے حالات تے واقعات کولوں فائدہ لیا اے او تھے اوس نے پیلو دے شعراں توں وی پورا پورا لایا لیتا لیا اے۔ سگوں اتھوں تیک پئی پیلو دے شعراں دے بند دے بند ای اپنے قصے وچ شامل کر لئے نہیں تے کدھرے کدھرے شعر یا کوئی مصرعہ اپنے کلام وچ او سے طرح ورت لیا اے۔ مثال دے طور تے۔

پیلو:

نہ مار قاضی مہمکاں نہ دے تتی نوں تاء
پڑھنا ساڈا رہ گیا لے آئے عشق لکھا

حافظ برخوردار:

مار نہ مٹلاں جھانجھڑاں تیاں نوں نہ تاء
اگا پڑھیا بھل گیا عشقے سبق پڑھا

پیلو:

چڑھدے مرزے خاں نوں وچھل دیندا مت
بھٹھ رتاں دی دوستی کھری جیہناں دی مت
ہس کے لاوندیاں یاریاں روکے دیندیاں دس
جس گھر لایئے دوستی مول نہ گھتھے لت
سٹھیں ہتھ نہ آوندی دانش منداں دی پت
صاحبان آئیں نہ چھڈ کے ہر نہ رہوے ساڈی مت

حافظ برخوردار:

چڑھدے مرزے خاں نوں وچھل دیندا مت
بھٹھ رتاں دی دوستی کھریں جیہناں دی مت

ہس کے لاؤن یاریاں رو کے دیون دس
لکھیں ہتھ نہ آوندی دانش منداں دی پت
جھلیں چلدے شیر فوں کے نہ ماری نتھ
ہتھیں یار گہانڈیاں دے چھاتی تے لت

5۔ مقولہ شاعر

حافظ برخوردار نے قصہ نگاری دے دوران مقولہ شاعر لکھیا اے جس دا مطلب اے پئی جتھے شاعر کے کردار دا مکالمہ نہیں لکھدا، او تھے اوہ مقولہ شاعر دے راہیں قصے نوں اگانہہ ٹوردا اے یعنی قصہ بیان کردا اے یاں فیر کوئی دانائی، عقل یا تجربے دی گل بیان کردا اے۔ جویں پہلے مقولہ شاعر وچ حافظ برخوردار مرزا خاں دی جوانی، حُسن تے صاحبان دے عشق دل ایس طرح اشارہ کردا اے:

سُخّر و کجھل خاں دا سوہنیاں دا سلطان
تیرے نالوں اوکڑا ہے اوہ خوب جوان
اٹھ کے دیکھ لے صاحبان جم جم پڑھیں قرآن
لعل عجائب قیمتی عمر اوائل جان
دوہے مقولہ شاعر وچ اوہ عشق دے جوش تے جذبے نوں مست ہاتھی نال تشبیہ دیندے نیں۔

ہاتھی عشق سندھوریا پوش کریندا پوش
وانگوں مٹ شراب دے صاحبان اندر جوش
چشم پیالے یار دے پی کے بہے بے ہوش
سکن سول فراق غم نقل کریندے نوش

ترتیب مقولہ شاعر وچ حافظ برخوردار جدائی دی کیفیت نوں بیان کردا اے:

چھٹن ناہیں حافظا اس برہوں دے ڈنگ
اندر وار رچاوندی کھانڈی اے ایہہ انگ
عاشق سولی چڑھن تھیں مول نہ رہندے سنگ
سزنا مرنا سہل ہے عشق نہ لگے نگ

6۔ زبان تے بیان

حافظ برخوردار دے زمانے وچ پنجابی زبان ترقی دیاں کئی منزلاں طے کر چکی سی۔ اوہ دے وچ نویں الفاظ شامل ہو گئے سن تے زبان وچ کافی وسعت پیدا ہو چکی سی یعنی اظہار دیاں کئی سہولتاں پیدا ہو چکیاں سن۔ ایس لئی اوہدی زبان پیلو دی زبان نالوں چوکھی وسیع تے فصیح اے۔ جویں اوس نے اپنے قصے وچ فارسی دے الفاظ قافیے دے طور تے ورتے نیں:

اتن کتن بھل گیا رچیا عشق ہنیم
 سکن سول فراق بنھ دھکی صفاں غنیم
 پانی اندر نون دانگ گھل گھل پھوہے سقیم
 پیا وچھوڑا یار دا کلوتر کرس دوہیم

حافظ برخوردارنوں زبان تے بیان اُتے عبور حاصل سی ایس لئی اوہ جتھے شاعری وچ موزوں لفظ ورتن وچ کمال رکھ دے سن، او تھے اوکھے توں اوکھے
 قافیے استعمال کرن وچ وی مہارت رکھ دے سن۔ جویں اک بند ویکھو جس دا قافیہ مشکل تے اوکھا اے:

کتے خان شمیر دے چھپڑی آن دڑے
 اِکے ڈھنڈاؤ اساں دے اِکے شکار چڑھے
 پٹھ اوہناں دے کلیاں رلیاں کپ رڑے
 راکھا وچارا کیہہ کرے کچی پین گڑے

حافظ برخوردارنوں بیان اُتے وی عبور حاصل سی۔ اوہ جس مضمون، خیال تے فکرنوں جس طرح جس رنگ وچ بیان کرن دا ارادہ کر دے سن، او سے
 طرح پنجابی زبان وچ بیان کر دیندے سن۔ ایس پاروں اوہناں نون خیالاں دی ترسیل وچ کوئی رکاوٹ محسوس نہیں ہوندی سی سگوں کلام وچ روانی تے
 سلاست مکمل درجے تیک موجوداے۔

ایس طرح اوہ جس لفظ نون قافیہ دے طور تے ورتنا چاہندے سن او سے طرح دے الفاظ قافیہ بن لئی اوہناں دے ساہمنے ہتھ بنھ کے کھلو جان دے سن۔
 ایسے پاروں حافظ برخوردارنوں پنجابی شاعری دی تاریخ وچ اک اُچا تے سچا مقام حاصل اے۔

☆☆☆

پنجابی واراں

تعارف

پنجابی وچ وار دالفظ بڑے وسیع معنی رکھدا اے ایس لئی پنجابی دے مختلف عالماں نے ایس لفظ نوں کئی معنیاں وچ ورتیا اے۔ کجھ عالماں دا خیال اے پئی لفظ وار، سنسکرت دے لفظ وروچوں نکلیا اے جس دے معنے وار کرنا، ویر کڈھنا، وارے جانا دے نیں۔ کجھ عالماں دے نیڑے ایہہ لفظ واقعی سنسکرت نال سمبندھ رکھدا اے پر ایہہ لفظ ”ور“ وچوں نہیں نکلیا سگوں ایس لفظ دامادہ ”ورت“ اے تے سنسکرت زبان وچ ورت دے معنی نہیں گل کتھ کرنا تے کسے گل نوں بیان کرنا۔ ایسے لئی لفظ ورت توں اگانہہ ہور الفاظ بنے نیں، جویں وار تک (نثر)، وارالاپ (مکالمہ) تے ورتن (بیان) ورگے الفاظ ورتوں وچ آؤندے نیں۔

لفظی اعتبار نال وار داملطلب اے قربان کرنا، حملہ کرنا، پر اصطلاح وچ وارتوں مراد اوہ لمی نظم اے جیہدے وچ کسے لڑائی، کسے سورے دی بہادری یا کسے مشہور واقعے دا بیان موجود ہووے۔

عام طور تے وار وچ کسے سورے یعنی بہادر بندے دی بہادری دی تعریف کیتی جاندی اے یعنی اوہدے جس گائے جاندے نیں۔ اوہدی بہادری، اوہدی حوصلہ مندی، تلوار چلاؤ تاتے دشمنان نال ڈٹ کے مقابلہ کرن دی تعریف کیتی جاندی اے۔

صوتی تے ظاہری اعتبار نال ایہہ لفظ انگریزی دے لفظ وار (WAR) نال ملدا اے پر معنوی اعتبار نال ایہہ لفظ مختلف اے کیوں جے انگریزی وچ وار داملطلب اے لڑائی یا جنگ جیہدے وچ صرف جنگ دا ذکر ہوندا اے۔ پر پنجابی وچ واراں کجھ جیہدے وچ صرف جنگ دا ذکر ہوندا اے۔ اوہدے نال نال بہادران تے سورمیاں دی دلیری، بہادری تے جی داری اُتے بوہتا زور دتا جاند اے۔ فیر انگریزی وار وچ صرف جنگ دا ذکر ہوندا اے پر پنجابی وار وچ عشقیہ داستاناں تے مذہبی واقعات تے عقائد وی بیان کیتے جاندے نیں۔

پروفیسر محمد آصف خاں ہوریں اپنی کتاب ”جنگ ہند پنجاب وچ“ لکھدے نیں پئی

”پرانے زمانے وچ جد کوئی جنا اپنے ٹبر، قبیلے، پنڈیا علاقے دا ویر کڈھن لئی یا کوئی نویں مل مارن لئی یا ایسے نیت نال چڑھے آرہے داہروداوار روکن لئی اپنے ساکاں سیناں تے پکھیاں دی واہر لے کے کسے پڑ وچ نتر داتے بہادری دے جوہر دکھاؤندا، تاں اوہدے میراٹی، ڈوم، ڈھاڈی، بھرائی، بھٹ تے جھوڑاں لڑائی وچ اوہدے نال ہوندے سن۔ جد لڑائی مک جاندی تاں ایہہ جماندرو شاعر اوس لڑائی دیاں لمیریاں نظماں بنا لیندے کیوں جے ایہناں نظماں وچ واہراں دے وار کرن تے ویریاں دے کیتے وار نوں مڑ مڑھ ٹھلہن دا ویر واہوندا۔

یعنی کیوں واہراں جڑیاں، جُو کے نکلیاں، کیوں ویریاں اُتے ہلہ بولیا تے وار کیتے یا کیوں اگلے گل آچے تے سورمیاں نے اوہناں دے واراں نوں اُکھیا تے تا کام بنایا۔ ایسے پاروں اجیہیاں لسیاں نظماں داناں ای ”وار“ پئے گیا۔

ایس حقیقت توں انکار کیوں کیتا جاسکدا اے پئی پرانے زمانے وچ سارے داہرودرہ خیبروتوں پنجاب وچ داخل ہوئے۔ اوہناں واسب توں

پہلا مقابلہ یاں ہتھ جوڑی پنجابیاں نال ہوئی۔ پنجابیاں نے اوہناں حملہ آوراں دا ڈٹ کے مقابلہ کیتا تے اوہناں نوں اوہناں پیراں اُتے پچھانہہ پرتن تے مجبور کر دتا۔

ایس طرح کئی واہرو پنجاب توں مارکھا کے واپس نس گئے پر جیہڑے حملہ آورنگڑے سن، جیہناں دیاں فوجاں پنجاب دیاں فوجاں نالوں تعداد وچ وڈھ کن اوہناں نے پہلاں پنجاب نوں بھانج دتی فیر ہندوستان وچ داخل ہوئے تے سرہند توں ہوندے ہوئے دتی وچ داخل ہوئے۔

پرانے زمانیاں وچ پنجاب اک اجیہا صوبہ یا علاقہ سی جتھے ہر سال کوئی نہ کوئی لڑائی یا جنگ ہوندی سی۔ ایس لئی پنجاب دے وسنیکاں داسجھا ای ایس طرح دا بن گیا سی پئی اوہ بہادری تے دلیری نوں بڑی مہانتا تے اچھتا دیندے سن۔ جیہڑا کوئی جوان، شیر، گھرو تے جی دار ہوندا سی، اوس دی بڑی تعریف کیتی جاندی سی تے راج کے اوہدے جس گائے جاندے سن۔ ایس طرح اوہدی بہادری تے دلیری دے قصے دُور دُور تیکر پھیل جاندے سن۔ ایس لئی ایس علاقے یعنی پنجاب وچ بہادری تے دلیری جووان وافر تعداد وچ پیدا ہوئے تے اوہناں دی بہادری تے دلیری دے جس گائے گئے۔ ایس طرح بہادری تے دلیری دے بیان دے نال نال ’وار‘ دی شاعری نوں وی ودھیری اہمیت تے مقبولیت حاصل ہوئی۔

تاریخ وچ بیان ہو یا اے پئی یونان دا بادشاہ سکندر اعظم 326 ق م وچ جدوں بوہت سارے ملکاں نوں فتح کر دا ہو یا پنجاب وچ داخل ہو یا تے ایسوں دے بہادراں تے سورمیاں نے ڈٹ کے اوہدا مقابلہ کیتا۔ جہلم دریا دے کنڈھے اتے راجا پورس دے ہاتھیاں تے جوواناں نے اوہدے ددھدے پیراں نوں ڈکیا۔ ہاتھیاں دی فوج دشمن دے سامنے دیوار بن کے کھلو گئی۔ اوس سے سکندر اعظم اک داری تاں سرتوں لے کے پیراں تیک کمنب گیا تے اوس نوں ایہہ علاقہ فتح کرن وچ بڑی اوکھت پیش آئی۔ ایہو وجہ سی پئی جدوں اوہ دیاں فوجاں بیاس دریا دے کنڈھے اپڑیاں تے اوہ اینیاں تھک کے پُور ہو چکیاں سن پئی اوہناں نے اگانہہ دھن توں صاف انکار کر دتا۔ مجبوراً سکندر اعظم نوں بیاس دریا توں واپس مڑنا پیا۔ فیر ملتان دے نیڑے اوس نوں لگھڑ قوم نال واہ پیا جیہناں نے اوہدا ڈٹ کے راہ روکیا تے سکندر سمیت کئی سپاہیاں نوں زخمی کر دتا تے اوہ واپس یونان دل نس گیا۔ کجھ تاریخ داناں نے لکھیا اے پئی اوہ زخماں نوں برداشت نہ کر دے ہو یاں راہ وچ ای مر گیا سی کیوں جے پنجابیاں دے لائے ہوئے زخم اوہ برداشت نہیں کر سکیا سی۔

پنجاب دی تاریخ وچ اجیہیاں بوہت ساریاں مثالاں لکھدیاں نیں پئی باہر دے واہرواں نوں پنجابیاں نے ٹھلیا تے اوہناں نوں پچھانہہ پرتن اُتے مجبور کر دتا۔

ایس پاروں پنجابی زبان وچ بہت ساریاں واراں لکھیاں گئیاں جیہناں وچ بہادراں دی بہادری تے دلیری بیان کیتی گئی۔

واراں دی تاریخ بوہت پرانی اے تے ایہہ تاریخ صدیاں تیکر پھیلی ہوئی اے۔ کجھ لکھاریاں دا خیال اے پئی دراوڑ قوم پنجاب تے سندھ وچ آباد سی۔ 1500 ق م توں لے کے 1000 ق م تیک ایسے آریا وسط ایشیا توں آؤندے رئے۔ اوہناں دیاں دراوڑاں نال جنگاں ہو یاں۔ آریا بھانویں تعداد وچ تھوڑے سن پر جسمانی طور تے مضبوط، گورے چٹے طاقت ور سن۔ اوہناں نے پنجاب تے سندھ دے علاقیاں وچوں دراوڑاں نوں نسا دتا تے اوہ گروہ دے گروہ دکھنی ہندوستان ول چلے گئے تے اوہ تھے آباد ہو گئے۔ ایس طرح آریا پنجاب اُتے قابض ہو گئے جیہناں دراوڑاں نوں اوہناں نے قید کر لیا سی اوہناں نوں غلام بنا لیا تے اوہناں کولوں فصلاں دی واڈھی، صفائی، خدمت، ڈنگراں نوں چارنا، پٹھے پاؤنا، گوباسا نبھنا وغیرہ، نکلے نکلے کم لین لگ پئے تے اوہناں داناں شوہر یا دولت رکھ دتا۔

آریا نے پنجاب وچ اپنی پہلی مذہبی کتاب ’رگ وید‘ لکھی جیہدے وچ جنگاں دا بیان، دیوتا دی پوجا، مذہبی گیت بھجن تے رسماں ریتاں دا ذکر کیتا گیا۔

رگ وید وچ جیہڑا جنگاں دا بیان اے اوہ ’وار‘ دی مڈھلی شکل اے۔ صنف دے لحاظ نال ایہہ مڈھلیاں واراں نیں پر تکنیک دے اعتبار نال ایہہ واراں موجودہ راج وادی ہیست تے بیان دے ڈھنگ نال کوئی سمبندھ نہیں رکھدیاں۔ ایس طرح اوہناں نوں جنگ نامہ آکھیا جاسکدا اے، واراں نیں۔

پنجابی زبان وچ سب توں پہلی وار کھیڑی سی تے اوہ کدوں لکھی گئی، ایس بارے حالے تیک کوئی حتمی گل یا سٹہ ساہنے نہیں آیا۔ ایس بارے کھوج تے تحقیق دی لوڑ اے۔ ہاں اینا ضرور پتا لکھیا اے پئی مسلماناں دے ہندوستان وچ آؤن توں پہلاں اتھے وار لکھن دار وراج سی تے ایہتوں دے شاعر، ڈوم تے ہیراٹی واراں لکھدے سن۔

منشی سبحان رائے بٹالوی اپنی کتاب خلاصۃ التواریخ وچ لکھدا اے:

”امیر خسرو و بزبان پنجاب مرغوب مقدمہ غازی الملک و ناصر الدین خسرو خاں گفتہ کہ آن را بزبان ہندوار گویند۔“

ترجمہ: امیر خسرو نے غازی الملک و ناصر الدین خسرو خاں دے وچکار جنگ و حال پنجاب دی زبان وچ لکھیا اے جس نوں ہندی زبان وچ وار آکھدے نیں۔

اک روسی لکھاری آئی سری بریا کوف نے اپنی کتاب The History of Punjabi Literature وچ ایس گل دی دس پائی اے پئی اٹھویں تے دسویں صدی عیسوی تاں پنجابی زبان وچ واراں لکھن دار وراج ہو چکیا سی۔ خاص طور تے ایہہ واراں اوس زمانے وچ لکھیاں گئیاں جدوں مسلماناں نے ہندوستان اُتے حملے کرنے شروع کردتے سن۔ ایس لئی ایہناں واراں وچ اوہناں راجیاں، مہاراجیاں تے سورمیاں دے جس گائے گئے نیں جیہناں نے اپنے دیس دی حفاظت تے باہر دے حملہ آوراں توں اپنے دیس دے واسیاں نوں بچاؤن خاطر اپنیاں جاناں دے نذرانے پیش کیئے۔ قربانیاں دتیاں تے بہادری دے جوہر دکھائے۔

آئی سری بریا کوف دے ”وار“ بارے ایہناں خیالاں توں اک گل واضح ہوندی اے پئی ”وار“ دی صنف بابا گرو ناک توں کافی چر پہلاں رواج پا چکی سی۔ ایس گل دا ثبوت اوہناں واراں توں وی ملدا اے جیہڑیاں گورو صاحبان نے لکھیاں نیں کیوں جے ایہہ واراں گورو گرنتھ نوں ترتیب دین توں کافی چر پہلاں لکھیاں گئیاں سن۔ سکھاں دی مذہبی کتاب گورو گرنتھ وچ گورو صاحبان دیاں 32 واراں شامل نیں۔

ایہناں واراں بارے خاص طور تے ہدایت کیتی گئی اے پئی ایہناں واراں نوں فلاں فلاں وادری دھن وچ گایا جاوے۔ جو یں:

آسا دی وار نوں ٹنڈے سراج دی وار دی دھن وچ

گوجری دی وار نوں سکندر ابراہیم دی وار دی دھن وچ

راگ وڈہنس دی وار نوں للا بیلیا دی وار دی دھن وچ

راگ رام کلی دی وار نوں جودھے ویرے پور بانی دی وار دی دھن وچ

سارنگ دی وار نوں رائے میٹھے حسنے دی وار دی دھن وچ

راگ ملار دی وار نوں رائے کیلاش تے مال دیو دی وار دی دھن وچ

کانٹھے دی وار نوں موسیٰ دی وار دی دھن وچ

ایہناں سمہناں واراں توں اک گل واضح ہو جاندی اے پئی ایہہ واراں گورو صاحبان توں بہت عرصہ پہلاں لکھیاں گئیاں سن تے اوس زمانے وچ عام طور تے مشہور تے پرچلت سن۔ ایسے پاروں اوہناں نے جیہڑیاں واراں آپ لکھیاں، اوہناں نوں اوس زمانے دیاں مشہور واراں دیاں دھناں وچ گاؤن دی ہدایت کیتی اے۔ دوجی گل جیہڑی ایہناں واراں توں کھل کے ساہنے آوندی اے۔ اوہ ایس طرح اے پئی اوس سے ہندوستان وچ مسلمان داخل ہو چکے سن۔ اوہناں دی تہذیب تے دین اسلام دے اثرات ایہتوں دی مقامی تہذیب اُتے اگھڑن لگ پئے سن۔

کیوں جے اسراج، سکندر، ابراہیم، موسیٰ تے حسن سارے اسلامی ناں نیں جیہڑے ایس گل دا ثبوت نیں پئی ایہہ واراں ہندوستان وچ مسلماناں دے آؤن مگروں لکھیاں گئیاں سن ایس توں اڈ ایہناں واراں وچ ورتے گئے عربی تے فارسی زبانان دے الفاظ ایس گل دی اندرونی شہادت دیندے نیں پئی اوس

زمانے وچ مقامی بولی اُتے عربی تے فارسی لفظاں دے اثرات مرتب ہو چکے سن تے عام بول چال دی زبان وچ اوہناں دا عام استعمال ہوندا سی۔
 ا۔ نڈے اسراج دی واراصل وچ پورن بھگت دے سلسلے دی اک کہانی اے جیہدے وچ پورن بھگت دے مگروں پنجاب دے حالات تے اوس دور وچ ہون والیاں جنگاں دا ذکر اے۔

ب۔ سکندر ابراہیم دی وار، دو مسلمان سرداراں وچکار جنگ دا بیان اے۔ راجہ سکندر اک برہمن کڑی اُتے عاشق ہو جاندا اے تے اخیر اوس نوں ادھال (یا کڈھ) کے لے جاندا اے۔ ایس برہمن کڑی دی عزت بچاؤن خاطر ابراہیم سردار اگے آ جاندا اے۔ دوہاں وچکار جنگ ہوندی اے تے آخر راجہ سکندر اپنی بھل من لیندا اے۔

ج۔ رائے کمال دی موج دی وار۔ اصل وچ دو بھراواں وچکار لڑائی دا بیان اے۔ دونویں بھرا اپنی اپنی بہادری دے جوہر دکھاؤندے نیں تے آخر اُتے رائے کمال نوں فتح حاصل ہوندی اے۔

جے ذرا گوہ دی اکھ نال ویکھیا جاوے تے پتا چلدا اے پئی واراں پنجابی شاعری دا اہملا سرمایہ نیں۔ ایہناں دی اچھتا تے اہمیت دا گویا ایتھوں لایا جا سکدا اے پئی ایہناں واراں وچ ہندوستان دی تاریخ بڑی تفصیل نال بیان ہوئی اے۔

کچھ مشہور واراں دا ذکر

موضوع دے اعتبار نال واراں دی وڈی کیتی جاوے تے تن قسماں دیاں واراں لسھدیاں نیں۔

الف۔ رزمیہ واراں ب۔ مذہبی واراں ج۔ رومانی واراں

الف: رزمیہ واراں

رزمیہ واراں اوہ ہوندىاں نیں جیہناں وچ دو دھڑیاں وچکار جنگ دا ذکر تفصیل نال کیتا جاندا اے۔ ایس توں اڈ ایہناں واراں وچ سورمیاں دی بہادری تے دلیری دے جس گائے جاندا نیں۔ اوہناں دے حوصلے تے جگرے دی تعریف کیتی جاندی اے نالے اوہناں دے تگوار چلاؤن تے ویریاں دے حملے ڈکن، میدان وچ نترن تے دشمنان دے گائے لاؤن دا ذکر کیتا جاندا اے۔

ایس توں اڈ جنگ وچ حصہ لین والے بہادراں دے نال تے اوہناں دے کارنامے تے دشمن نال مقابلے بیان کیتے جاندے نیں۔ نالے ایہہ دی دسیا جاندا اے پئی اوہناں نے کیہڑے کیہڑے مشہور دشمن نوں شکست دتی تے کس کس نال مقابلہ کیتا تے ایہہ مقابلے کس کس مقام تے تھاں اُتے ہوئے۔ ایہہ ساری تفصیل رزمیہ واراں وچ بیان کیتی جاندی اے۔

مثال دے طور تے شاہ محمد نے اک وار لکھی جیہد اناں سکھاں دی وار رکھیا۔ ایہہ وار اصل وچ انگریزاں تے سکھاں وچکار ہون والیاں جنگاں دا بیان اے جیہڑیاں پھیر و شہر، مدکی، سکھراؤں تے علی وال تھاواں اُتے دسمبر 1845ء تے جنوری 1846ء وچ لڑیاں گئیاں سن۔ شاہ محمد نے ایس وار نوں اپنے سوہنے ڈھنگ نال لکھیا اے تے لڑائی دا منظر ایس طرح الیکیا اے پئی انج جا پدا اے جو ایں اوہ آپوں ایہناں جنگاں وچ شامل رہیا اے۔

اوس نے اک اک واقعہ بڑی تفصیل تے وضاحت نال لکھیا اے تے دسیا اے پئی جس سے جنگ شروع ہوئی تے سکھ فوجاں دے کمانڈر سر تاج سنگھ تے مسر لال سنگھ میدان وچوں نس گئے تے جاندا ہوئے بیڑیاں دا اوہ پل دی تباہ کر گئے جیہڑا خالصہ فوج نے آوا جانی لئی بنایا سی۔ اوس توں مگروں خالصہ فوج جرنیل دی راہنمائی تے چھتر چھاں توں محروم ہو گئی تے پرتن داوی کوئی راہ نہ رہیا۔ بھانویں خالصہ فوج نے بے جگری نال جنگ لڑی پر انگریزی فوج دیاں توپاں ساہنے اوہناں دا کچھ دس نہ چلیا۔ اخیر اوہ شکست کھا گئے۔ خالصہ فوج دا اک حصہ تلج دریا وچ ڈب گیا۔ ایس موقعے بارے شاہ محمد لکھدا اے:

۔ گھروں گئے فرنگی دے مارنے نوں بیڑیاں توپاں دے سبھ کھوہا آئے

چھیڑ آفتاں نوں مگر لاپو نیں سگوں اپنا آپ گوا آئے

خوشی وسدا شہر لاہور سارا سگوں کنبیاں ہتھ پھرا آئے
شاہ محمد اکہندے نیں لوک سنگھ جی تسمیں چنگیاں پوریاں پا آئے

انج ای نادر شاہ دی واروی اک رزمیہ واراے جیہدے وچ نادر شاہ درانی دے ہندوستان آتے حملے (1739ء) دے سکھے واقعات بڑی تفصیل نال بیان کیتے گئے نیں۔

نادر شاہ جس سے ایران توں فوجاں لے کے ہندوستان آتے حملہ آور ہویا، اوس نے ایران توں کیوں کوچ کیتا، اوہدی فوج وچ کبھڑے کبھڑے سورے جوان سن تے کبھڑے کبھڑے بہادر جرنیل سن، نادر شاہ نے کس قسم دے کپڑے پائے ہوئے سن تے کبھڑے کبھڑے ہتھیار اپنے جتے نال بٹھے ہوئے سن، اوہدے گھوڑے دارنگ کبھڑے سی تے اوس دی تلوار کس طرح دی سی، ایہہ سکھے تفصیل نادر شاہ دی واروچ ملدی اے تے ایس وارنوں نجات کوی نے لکھیا اے۔

مثال دے طور تے خان دوران مغلیہ فوجاں دا اک جرنیل سی۔ اوہ قصور رسالے دا کمان داری۔ اوس نے بڑی دلیری تے بہادری نال نادر شاہ دی فوج واڈٹ کے مقابلہ کیتا۔ سگوں اک واری بڑی جوانمردی نال نادر شاہ دے ملے نوں ڈکیا تے اوہدیاں فوجاں دی پیش قدمی روک دتی۔

خان دوران نے نادر شاہ آتے اُپر تھلے تلوار دے ست وار کیتے پر نادر شاہ ہر واری بچ گیا۔ اوس گروں نادر شاہ نے اپنی ولایتی بندوق نال نشانہ بٹھہ کے ناز کیتا۔ خان دوران او تھے ای ڈھیر ہو گیا۔ اک روایت اے پئی خان دوران دی موت نال ای کرنال دی ایہہ جنگ ٹک گئی سی کیوں جے مغلیہ فوج دا اوہو جرنیل بہادر، دلیر تے ایمان داری۔ باقی دے وڈے وڈے جرنیل تے درباری اندروں نادر شاہ نال ملے ہوئے سن۔

کرنال دی ایس لڑائی وچ مغلیہ فوج دے ستاراں ہزار (1700) سپاہی تے نادر شاہی فوج دے صرف چار سو (400) سپاہی مارے گئے سن۔

نادر شاہ نے اپنے پتر رضا قلی خان نوں اک خط لکھیا جیہدے وچ بیان کیتا پئی ہندوستان دی ایس جنگ وچ ویہہ (20 ہزار) ہندوستانی جنگ دے میدان وچ مارے گئے تے ایرانی فوج دا بہت گھٹ نقصان ہویا۔ ایس واردے لکھاری نجات نے خان دوران دی بہادری تے دلیری دے جس ایس طرح گائے نیں:

خان دوران گھوڑا چھیڑیا جنگ لشکر وڈیا
تے کھنڈا دھرو میان توں ہتھ سجے پھڑیا
اوس گرمی کھاہدی آہر نوں رت منگے سڑیا
اگے آیا نجر شاہ لوہ بکتر جزیا
اوس سٹ سرور ماریاں نہ رہندا اڑیا
لوہے نوں لوہا جھلیا پھٹ کرنے نہ سڑیا
پر واہ حیاتی شاہ دی شکرانہ پڑھیا
خلقت آکھے واہ واہ خان دوران لڑیا
نادر تہک وجتیا سار دانے گھڑی فرنگ دی
اوہ اڑے نہ زریاں بکتراں رت پیندی مول نہ سنگدی
اوس دھر تلی تے پھڈیا چھوڑ پٹھ گیا ترنج دی
نجات گلاں اگلیاں وڈی گوتھ ماری شطرنج دی

نجر شاہ واچے فتح دے شدیانے واہے
پر دھروئی نجر شاہ ہند ساری پاہے

ب: مذہبی واراں

مذہبی واراں اوہناں نوں آکھیا جاندا اے جیہناں وچ مذہبی گلاں، مذہبی عقیدے تے مذہبی شخصیات بارے دس پائی جانندی اے۔ ایس توں اڈ روحانی تے اخلاقی موضوعات وی ایس مذہبی وار وچ بیان کیے جانداں نیں۔

مذہبی واراں وچ شاہ چراغ دی وار، امام حسینؑ دی وار، گورونانک دی وار، آسادی وار، گورو گو بند دی چنڈی دی وار، بھائی گورداس دیاں 29 واراں بہتیاں مشہور نیں۔ حضرت امام حسینؑ دی وار وچ ماتم ایس طرح بیان کیتا گیا اے:

امبر کالا دیس ہے ماتم قیامت تیک
کالے دھاگے ماتمی جانوراں کل لیک
تھر ہر کنبے عرض بھی کر سی اُلٹی ہو
مدھم نو ستاریاں سن کے ماتم ہو
ماتم کل فرشتیاں روون کر کے وین
رن وچ ماریا ظالماں سید شاہ حسینؑ
تھر تھراٹ دریا وچ پانی نوں تھر تھل
بھھاں کچھاں بہناں سہانوں کلیجہ پل
ستے زمیناں تھر تھراٹ آیا دھرتے بھوانب
حکم ہووے اس قوم نوں غرق کراں میں کنب
دھاڑاں مارن جیہناں سارے جو جوان
بڈل رنا گج کے دوہلا کرے مکان
حضرت پاک رسولؐ آپ وچ بہشتاں رو
ڈھاراں مارے فاطمہؑ مانواں مومن رو
رووے شیر خدا دا جس دا ناؤں علیؑ
گریہ گل اصحابؑ نوں روون دیکھ علیؑ

ج: رومانی واراں

پنجابی شاعری وچ کچھ شاعراں نے رومانی داستانوں وی واردی صنف وچ لکھیاں نیں مثال دے طور تے ڈھول بادشاہ دی وار، مرزاخان دی وار، روڈا جلالی دی وار، ہیر رانجھے دی وار وغیرہ۔

ڈھول بادشاہ دی وار وچ جدوں ڈھول بادشاہ مر جاندا اے تے اوہدا گھوڑا اپنیاں واگاں جٹواکے کسی رانی کول اپڑدا اے تے کسی رانی نوں آکھدا اے:
توں تے سُن خاں نی سیمے ہو جائیں گی حیرانی

ساڈا ڈھول مر گیا نی ڈھوک ساڈے والی سردانی
 میں وی اوتھے ای جاناں جتھے گیا ساڈا والی
 سمیے بیٹھ جا اُتے میں تیرا بن جاں رکھی
 تینوں لے جاں اوتھے جتھے ساڈے سر دا والی

سئی گھوڑے اُتے چڑھ بہندی اے تے گھوڑا فوراً کھج اٹھدا اے تے سئی رانی نوں ڈھول بادشاہ دی لاش کول لے آؤندا اے۔ سئی اپنے محبوب ڈھول
 نوں مردہ دیکھ کے وین کردی اے:

میرا مر گیا ڈھولا مر بھناں نے جاناں
 ایہہ قد نہالی سر ڈھیم سر لے نائی
 قبراں کڈھن والیو گل میری سُن جاناں
 میرا مر گیا ڈھولا ایتھوں کتھے دفاناں
 بگ بھریا دیاں مٹی اچا ڈھیر بناناں
 میں ڈھیری تے بہہ جاں مجور کہاناں
 آنا منگ لیاواں میں دھواں پاناں
 جمعرات نوں میں ایتھے چراغ جلاتاں

ایسے طرح ہیرا نچھے دی وار وچ ہیرا نچھے دی محبت دی داستان بیان کیتی گئی اے جیہدے وچ دوہاں دے پیار محبت توں اڈ کیدو، قاضی، لڈن ملاح،
 سدا کھیزا، بانا تھ دے کردار وی خوبصورت ڈھنگ نال پیش کیتے گئے نیں۔ ایس وار وچ منظر نگاری، کردار نگاری تے جذبات نگاری کمال دی ملدی اے۔
 ٹائرنے کرداراں دے چلیے تے جذبات بیان کرن وچ کمال کر چھڈیا اے۔ کجھ تھانواں اُتے انج محسوس ہوندا اے جو ایہہ سمجھے کردار ساڈے ساہمنے
 چلے پھردے، گل کتھ کر دے تے ہسدے وسدے نیں۔

☆☆☆

سکھاں دی وار

سکھاں دی وار دے لکھاری داناں شاہ محمد اے۔ اوہ موضع وڈالہ ورک ضلع امرتسر وچ 1789ء وچ پیدا ہویا۔ اوہ دے وڈو ڈیرے مغل بادشاہواں دے زمانے وچ قاضی دے باعزت تے باوقار عہدے اُتے فائز رہے سن۔ شاہ محمد نوں شاعری دا شوق سی۔ اوس نے پہلاں پنجابی وچ قصہ سکی پنوں لکھیاں سکھاں تے انگریزاں وچکار ہون والی جنگ دے حالات لکھے جس نوں سکھاں دی وار دے ناں نال شہرت حاصل ہوئی۔ شاہ محمد دے دو پترن۔ اک داناں محمد بخش تے دو دے داناں ہاشم شاہ سی۔ ایہناں وچوں ہاشم شاہ چنگے شاعر سن تے مخلص تخلص کردے سن۔ شاہ محمد دا کارنامہ ”جنگ ہند پنجاب“ اے جس نوں سکھاں دی وار وی آکھیا جاندا اے۔ ایس وار وچ سکھاں دی بہادری، انگریزاں دی منصوبہ بندی، سکھ حکومت دی غداری، سکھاں دی پنجاب نال محبت، لاہور دی حکومت وچ خانہ جنگی بیان کیتی گئی اے۔ ایس توں اڈتیبہاں، استعارے، محاورے دی ورتوں تے منظر نگاری کمال دی اے۔

ایہہ جنگ 1845ء دے انہری مہینے وچ شروع ہوئی۔ مدکی، پھیر و شہر، علی وال، سمہراؤں دیاں تھانواں اُتے لڑی گئی تے 1846ء دے شروع وچ مک گئی۔ انگریزاں نے پنجاب اُتے قبضہ کر لیا۔ سکھاں نوں شکست ہوئی۔ لارڈ ہینری لارنس گارڈین مقرر ہویا۔ پنجاب دے مہاراجہ دلپ سنگھ تے رانی چنداں نوں انگلستان گھل دتا تے 1849ء نوں پنجاب دا انگریزاں دی حکومت نال الحاق ہو گیا۔

انگریزاں نے پنجاب حکومت اُتے ڈیڑھ کروڑ روپے تاوان پادتا۔ حکومت دا خزانہ خالی سی۔ بڑی مشکل نال 75 لکھ روپیہ جمع کیتا گیا۔ باقی 75 لکھ روپیہ (ٹانک شاہی) مہاراجہ گلاب سنگھ نے اپنے کولوں ادا کیتا تے امرتسر وچ انگریزاں نال 16 مارچ 1846ء نوں معاہدہ کیتا یعنی 75 لکھ روپیہ دے کے مہاراجہ گلاب سنگھ نے جموں کشمیر دا علاقہ اپنے ناں لکھو لیا۔ ایس طرح اوہ جموں تے کشمیر دا مالک حکمران بن گیا۔ انگریزاں نے پنجاب وچ اصلاحات کیتیاں یعنی سڑکاں، لاریاں، ریلوے، تھانے، سٹیشن، سکول کالج، فیکٹریاں قائم کیتیاں تے پنجاب نوں ترقی دی راہ اُتے نوردتا۔

سکھاں دی وار دے لکھاری شاہ محمد نے 1862ء وچ امرتسر دے پنڈو ڈالہ ورک وچ وفات پائی۔

سکھاں دی وار

سکھاں دی وار داندھ اللہ تعالیٰ دی حمد توں بچھدا اے تے شاعر نے ایس وار وچ کُل 104 بند لکھے نیں تے ہر بند وچ چار مصرعے نیں۔ وار نظم وچ اے تے شاعر نے قافیہ تے ردیف دا خاص خیال رکھیا اے تے وار نوں دلچسپ بناؤن دی پوری کوشش کیتی گئی اے۔ پہلے بند وچ اللہ تعالیٰ دی حمد ایس طرح بیان کیتی اے:

اول حمد جناب اللہ دی نوں جیہڑا قدرتی کھیل بناؤندا ای
چوداں طبقات دا نقش نگار کر کے رنگ رنگ دے باغ لگاؤندا ای
صفناں کھلیاں سب لپیٹ لیندا اگے ہور ہی ہور وچھاؤندا ای
شاہ محمد اوس توں سدا ڈریئے بادشاہاں توں بھیکھ منگاؤندا ای

واردے دو بے بندوچ دنیا دے عارضی تے فانی ہون دا مضمون بیان کیتا گیا اے جدوں کہ تریجے بندوچ دیا گیا اے پئی مینوں میرے بلی نور خاں نے ایہہ وار لکھن دی فرمائش کیتی تے ایہہ اوس زمانے دی گل اے جدوں سارے مسلم تے غیر مسلم اکٹھے رہندے سن۔

مہاراجہ رنجیت سنگھ 13 نومبر 1780ء نوں گوجرانوالہ وچ پیدا ہویا۔ اوہدے پیو داناں مہاں سنگھ سی۔ مہاراجہ رنجیت سنگھ اپنے پیوی وفات مگروں تخت نشین ہویا۔ اوس نے لاہور، ملتان، کشمیر، پشاور، لدراخ، جموں، کانگڑہ فتح کیتے تے پنجاب اُتے پنجاہ (50) ورہے حکومت کیتی تے اخیر 27 جون 1839ء نوں فوت ہو گیا۔ اوہدی وفات مگروں اوہدے پتراں وچکار جنگاں تے لڑائیاں ہوئیاں۔ وڈا پتر کھرک سنگھ تخت اُتے بیٹھا۔ اوہ انیون دانشہ کرداسی۔ اوہ 5 نومبر 1840ء نوں مر گیا۔ اوس نوں شمشان گھاٹ ساڑکے واپس آؤندے ہوئیاں کھرک سنگھ دا وڈا پتر کنورنوالہ سنگھ تے اڈھم سنگھ دونوں روشنائی دروازہ ڈگن نال مر گئے۔ شاہ محمد واردے دسویں بندوچ لکھدا اے۔

اک دُدت نے ویکھ کے فکر کیتا پلک وچ دروازے تے آیا ای
جیہڑا دُھر درگاہ دا حکم آندا ویکھو اوس نوں خوب وجایا ای
اندر طرف حویلی دے رُے جاندے چھجا ڈہاہ دوہاں اُتے پایا ای
شاہ محمد اڈھم سنگھ تھاؤں مویا کنور صاحب وی سہکدا آیا ای

وزیر اعظم راجہ دھیان سنگھ نے مہاراجہ رنجیت سنگھ دے دو بے پتر شیر سنگھ نوں بنا لے خط لکھیا کہ توں لاہور آ کے راج گدی اُتے قبضہ کر لے۔ ایس گل دی خبر مہاراجہ رنجیت سنگھ دی بیوہ چند کورنوں ہوئی تے اوس نے تخت اُتے قبضہ کر لیا۔ شیر سنگھ نے لاہور اُتے حملہ کر دتا۔ قابض ہو کے تے رانی چند کورنوں قید کر دتا۔ 14 جون 1842ء نوں راجہ دھیان سنگھ نے لاہور دے کو تو ال مکھا سنگھ نال ساز باز کر کے رانی چند کورنوں اوہدیاں چار کینیراں ہتھوں قتل کروادتا۔
شاہ محمد اپنی سکھاں دی وار وچ لکھدا اے:

شیر سنگھ گدی اُتے بیٹھا رانی قید کر کے قلعے وچ پائی
گھر بیٹھیاں رب نے راج دتا ویکھو مل بیٹھا ساری بادشاہی
برس ہویا جاں اوس نوں قید اندر رانی دل دے وچ جو بچ آئی
شاہ محمد مار کے چند کوراں شیر سنگھ نے گلوں بلا لائی

اجیت سنگھ سندھانوالیہ دلوں شیر سنگھ دے خلاف سی۔ اوہ شیر سنگھ نوں اپنی جاگیر تے فوج دا معائنہ کروان دا بچ پا کے اپنے نال لے گیا۔ او تھے اوس نے شیر سنگھ نوں اپنی نویں بندوق دکھائی تے جس ویلے اوہ بندوق دی نالی ویکھ رہیا سی، اجیت سنگھ نے بندوق دا گھوڑا دبا دتا۔ شیر سنگھ او تھے ای ڈھیر ہو گیا۔

برس ہویا جاں حاضری لین بدلے ڈیرا شاہ بلاول لگاؤندا ای
اجیت سنگھ کبھی قراہین لے کے شیر سنگھ نوں آن دکھاؤندا ای
سدھی جدوں شہزادے نے نظر کیتی جلدی نال چا کلا دباؤندا ای
شاہ محمد زمین تے پیا تڑنے تیغ مار کے سیس اڈاؤندا ای

اجیت سنگھ سندھانوالیہ اپنے ساتھیوں نال قلعہ لاہور وچ آیا۔ سب توں پہلاں اوس نے اوہناں بندیاں دے گائے لاہے جیہناں نے رانی چند کورنوں قتل کیتا سی۔ اوہناں وچ راجہ دھیان سنگھ وی شامل سی۔ فیر مہاراجہ رنجیت سنگھ دے سب توں نکلے پتر دلیپ سنگھ (جنم 4 ستمبر 1838ء) نوں تخت لاہور اُتے بٹھایا تے اوہدی تخت نشینی 16 ستمبر 1844ء نوں ہوئی جس سے اوہدی عمر صرف چھ ورہے سی تے اوہدی ماں چند کوراں نوں اوہداسر پرست مقرر کیتا۔
راجہ دھیان سنگھ دے پتر ہیر سنگھ نوں باپ دے قتل دی خبر ملی تے اوہ فوج لے کے لاہور اُتے حملہ آور ہویا۔ اوس نے اجیت سنگھ تے لہنا سنگھ نوں قتل کر دتا

تے دلپ سنگھ نوں گدی اُتے بیٹھا رہن دتا تے آپ اوہدا سر پرست بن گیا۔ اوہدا خاص وزیر پنڈت جلتا سی جس نے سکھے سرداراں تے امیراں تے جاگیرداراں کولوں زبردستی ٹیکس وصول کرنا شروع کردتا۔ لوکانی ہیرا سنگھ تے پنڈت جلتا دے خلاف ہوگئی۔

لاہور دے امیراں تے سرداراں نے راجہ گلاب سنگھ دے چھوٹے بھرا اُچیت سنگھ نوں خط لکھیا پئی سانوں ہیرا سنگھ تے پنڈت جلتا دے ظلم توں نجات دلاؤ۔ اُچیت سنگھ اوس سے جموں دا حکمران سی۔ اوہ فوجاں لے کے لاہور آیا تے حملہ کردتا۔ جنگ ہوئی۔ ہیرا سنگھ تے پنڈت جلتا جنگ وچ ہار ہوئیں ویکھے کے خزانے دی پنڈتھ کے جموں ول نس گئے۔ سپاہیاں نے اوہناں دا پچھا کیتا تے راہ وچ ای گرفتار کر کے مار چھڈیا۔

ہیرا سنگھ تے جلتے نوں مار کے جی جواہر سنگھ وزیر بناؤندے نی

طرف جموں پہاڑ دی ہو چلے راہیں شور کھرو د مچاؤندے نی

اوتھوں راجہ گلاب سنگھ بھہ آندا کینٹھے لے پھیر گلیں پاؤندے نی

شاہ محمد اسماں ہُن کڑے لینے جواہر سنگھ نوں آکھ سناؤندے نی

اوس سے لاہور تے آل دوالے دے پنڈاں تے شہراں وچ برچھا گردی شروع ہوگئی۔ لٹ مار تے قتل و غارت عام ہوگئی تے پنجاب دا امن تباہ ہو گیا۔ ہر پاسے افراتفری پھیل گئی۔

۔ کیہا برچھیاں انھ اندھیر پایا جیہڑا بھہ گدی اوس نوں مار لیندے

کڑے کینٹھے انعام روپے باراں کدی پنج تے ست نہ چار لیندے

کئی ترے نی قلعے دی لٹ کر کے کئی شہر دے لٹ بازار لیندے

شاہ محمد چڑھے مچھیل بھینے پیہہ طلب دا نال پیزار لیندے

اوہناں آوارہ گرداں تے لئیرے سکھاں نے جندکوراں دے بھرا جواہر سنگھ وزیر نوں وی قتل کردتا تے جندکوراں نوں دھمکیاں دتیاں پئی اوہ اوہناں نوں روپیہ پیسہ تے زیور دیوے۔ جندکوراں تنگ آگئی۔ اوس نے تنگ آکے انگریزاں نوں چٹھی لکھی پئی میں سکھاں نوں جنگ لڑن لئی گھلنی آں، اوہ تہاڈے نال جنگ کرن گے تساں اوہناں نوں زندہ نہیں چھڈتا۔ اوہناں کولوں میرے بدلے گن گن کے لینے نیں۔

ایسٹ انڈیا کمپنی نے خط اُتے غور کیتا۔ اوہناں نوں پنجاب فتح کرن دا چنگا موقع ملیا۔ ٹنڈے لاٹ نے وعدہ کیتا پئی اوہ سکھاں نال جنگ کرے گاتے کجھ گھنٹیاں وچ لاہور فتح کر لوے گا۔

۔ لندن کمپنی صاحب کتاب ڈھٹی ایہناں لاناں وچوں کون لڑے گا جی

ٹنڈے لاٹ نے چکیا آن بیڑا ہم سنگھ سیوں جا کے لڑے گا جی

گھنٹے تین میں جا لاہور ماراں ایس بات دا میں فرق نہ پڑے گا جی

شاہ محمد پھلکوں تیرھویں نوں ہم شہر لاہور میں وڑے گا جی

جندکوراں نے سکھاں تے فوجاں نوں انگریزاں دے خلاف لڑن واسطے تیار کیتا۔ نالے گولا بارود دتا تے نالے روپیہ پیسہ وی دے کے وعدہ کیتا پئی جنگ جت کے آؤ گے تے انعام کرام وی دیواں گی۔

۔ سنگھاں ساریاں بیٹھ گورمتا کیتا چلو جا فرنگی نوں ماریے جی

اک وار جے سامنے ہوئے ساڈے اک گھڑی وچ مار اتاریے جی

بھائی دیر سنگھ جیہے ایس چھڈے ایس کدی نہ اوس توں ہاریے جی

شاہ محمد امار کے لدھیانہ فوجاں دلی دے وچ اتاریے تے
سکھاں تے انگریزاں وچکار پہلی جنگ مدکی پنڈ دے نیزے ہوئی جیہدے وچ سکھاں نوں شکست ہوئی۔ شاہ محمد سدا اے:

اک پنڈ دا نام جو مدکی سی اوتھے بھری سی پانی دی کھڈ میاں
گھوڑ چڑھے اکالیے نویں سارے جھنڈے دتے نی جا کے گڈ میاں
توپاں چلیاں کنک فرنگیاں دے گولے توڑدے ماس تے ہڈ میاں
شاہ محمد پچھاں نوں اٹھ ٹھے توپاں سبھ آئے اوتھے چھڈ میاں

دوجی جنگ پھیر و شہر دے نیزے ہوئی۔ اوس جنگ وچ پہلاں سکھاں دا پلہ بھاری رہیا، فیروہ شکست کھا گئے۔ اوہناں دیاں توپاں تے گولا بارود اُتے
انگریزاں نے قبضہ کر لیا۔

گھروں گئے فرنگی دے مارنے نوں بیڑے توپاں دے سب کھوہا آئے
چھیڑ آفتاں نوں مگر لایو نہیں سکوں اپنا آپ گوا آئے
خوشی وسدا شہر لاہور سارا سکوں کنجیاں ہتھ پھڑا آئے
شاہ محمد کہندے نہیں لوک سنگھ جی تسیں چنگیاں پُریاں پا آئے

سردار رنجودھ سنگھ تے سردار میوا سنگھ نے بہادری نال جنگ کیتی۔ انگریزی فوج دے پیرا کھڑ گئے۔ ٹنڈالاٹ جنگ دے میدان توں نس کے لدھیانہ
جاوڑیا۔ اوتھوں ہور فوج لے کے فیروہ میدان وچ ڈٹ گیا۔ زبردست مقابلہ ہویا، سکھ فوج فیروہ شکست کھا گئی۔ سکھ فوج داسر دار کوئی نہیں سی، حکومت ولوں وی کوئی
مدد حاصل نہیں سی ایس لئی اوہ شکست کھا گئے۔

لکھیا تر ت پیغام رانی چند کوراں کوئی تساں نے دیر نہیں لاؤنی جی
رہندی فوج دا کرو علاج کوئی قابو تساں بغیر نہ آؤنی جی
میری جان دے رب یا تسیں راکھے پاؤ وچ لاہور دے چھاؤنی جی
شاہ محمد اچ میں لیا بدلہ اگے ہور کیہہ رب نوں بھاؤنی جی

ایس طرح رانی چند کوراں نے اپنے بھرا جواہر سنگھ دے قتل دا بدلہ سکھ فوج کولوں لے لیا۔ سکھ حکومت نوں بری طرح شکست ہوئی تے انگریزی فوج لاہور
وچ داخل ہو گئی۔ ہنری لارنس پنجاب حکومت دا انگریز مقرر ہویا۔ اوس نے لاہور وچ دربار کیتا۔ مہاراجہ دلیپ سنگھ نوں گدی اُتے بٹھایا تے رانی چند کوراں نوں
اودھ انگریز مقرر کیتا۔

فیروہ 1849ء وچ سارے پنجاب دا الحاق انگریزی حکومت نال ہو گیا تے ایس طرح پنجاب ایسٹ انڈیا کمپنی دا حصہ بن گیا۔ کوہ نور ہیرا انگریزاں دے
ہتھ لگا۔ اوہ ہیرا برطانیہ لے گئے۔ مہاراجہ دلیپ سنگھ تے رانی چند کوراں نوں انگلستان بھیج دتا۔

سکھاں دی واردیاں خوبیاں

1- منظر نگاری

ایس واردی سب توں وڈی خوبی منظر نگاری اے۔ شاعر شاہ محمد نے لڑائی دا نقشہ ایسے سونے ڈھنگ نال ایلکیا اے پئی انج چا پدا اے جو ایہہ جنگ

ساڈیاں اکھاں ساہمنے ہو رہی ہووے تے اسیں اوہدا اک اک منظر تے واقعہ اپنیاں اکھاں نال دیکھ رہے آں۔

ایس توں اڈاوس نے جنگ وچ توپاں دی تعداد تے سپاہیاں دی کنتری وی بیان کیتی اے تے نالے بیان کیتا اے پئی سکھ بڑی بہادری، دلیری تے جی داری نال جنگ وچ لڑے۔ جے اوہناں نوں حکومت تے کمانڈر دی سرپرستی حاصل ہوندی تے اوہ ضرور جنگ جت جاندے۔ اوہناں دے مقابلے وچ انگریزی فوج بڑی تجربہ کار تے منظم سی۔ اوہناں داکمانڈر اوہناں نوں ہلاشیری دینداسی تے نالے دسداسی پئی فلاں پاسیوں حملہ کروتے کامیاب رہوونگے۔ اک بند دیکھو:

پھیر و شہر دے پیٹھ جو کھیت اُدھے توپاں چلیاں نی وانگ توڑیاں دے
سنگھ سورے آن میدان لتھے گنج لاہ سٹے اوہناں گوریاں دے
ٹنڈے لاٹ نے انت نوں کھا غصہ پھیر دتے نی لکھ ڈھنڈوریاں دے
شاہ محمد رنڈ بیٹھا لندن سنگھ جان لیندے نال زوریاں دے

2- پنجاب دی دھرتی نال محبت

شاہ محمد دی ایس وار توں پتا لگدا اے پئی اوس نوں پنجاب دی دھرتی نال بڑا گوہڑا پیاری۔ ایس پیار دا اظہار اوہدی وار وچ تھاں تھاں ملدا اے۔ اوہدے شعراں وچ اپنی دھرتی نال پیار، پنجاب دے وسیع کال نال درد مندی تے آزادی ہتھوں کھسن دا دکھ تے انگریزاں دا پنجاب اُتے قبضہ کر لین دا غم موجود اے۔

جویں اوہ تریجے بند وچ لکھدا اے پئی اک زمانہ سی جدوں پنجاب وچ صرف مسلمان تے ہندو رہندے سن۔ تریجی کوئی ذات نہیں سی۔

اک روز وڈالے دے وچ بیٹھے چلی آن انگریز دی بات آہی
سانوں آکھیا ہیرے تے نور خاں نے جیہناں نال ساڈی ملاقات آہی
راضی بہت رہندے مسلمان ہندو سراں دوہاں دے اُتے آفات آہی
شاہ محمد وچ پنجاب دے جی کدی نہیں سی تیسری ذات آہی

3- آفاقی سچائی

شاہ محمد نے دو بے وڈے وڈے شاعراں وانگوں ایس آفاقی سچائی دا وی کھل کے اظہار کیتا اے پئی ایہہ دنیا تے دنیا دی حیاتی عارضی، فانی تے ہالک اے۔ سگوں دنیا دی ہر شے فانی اے۔ ایس دنیا اُتے وڈے وڈے بادشاہ، راجہ مہاراجے تے حاکم حکومت کر گئے پر اخیر قبریں وچ سما گئے تے مٹی نال مل کے مٹی ہو گئے کیوں جے انسان دا انجام مٹی اے۔ اوہ مٹی دچوں پیدا ہو یا اے تے مٹی وچ مل جاند اے تے مٹی بن جاند اے۔ فارسی دا اک شعرا اے:

خشت بر سر کنگرہ ایوانے است
انگشت وزیرے یا سرے سلطانی است

ترجمہ:

بادشاہ کے بلند و بالا محل کی چوٹی پر جوائینٹ لگی ہوئی ہے، وہ کسی وزیر کی انگلی یا کسی بادشاہ کا سر ہے۔ مطلب یہ ہے کہ اس مٹی میں بادشاہ اور وزیر بھی مل کر مٹی بن گئے۔ آنے والی نسلوں نے اس مٹی سے اینٹیں بنا کر محل بنا لیے۔

شاہ محمد نے سکھاں دی وار وچ ایس عارضی تے۔ بے وفادار دنیا دا ذکر ایس طرح کیتا اے:

سجھے آیاں نوں موہ لیدی دئے باز دا دھار کے بھیس میاں
 سدا نہیں جوانی تے پیش ماپے سدا نہیں جے بال بریس میاں
 سدا نہیں جے دوتاں نفل گھوڑے سدا نہیں جے راجیاں دس میاں
 شاہ محمد سدا نہ روپ دینا سدا رہن نہ کاڑے کیس میاں

حضرت میاں محمد بخش ^{رحمۃ اللہ علیہ} ہور اسیے مضمون نوں ایس طرح بیان کیجے اے:

سدا نہ ہائیں بلبل بولے سدا نہ باغ بہاراں
 سدا نہ ماپے حسن جوانی سدا نہ صحبت یاراں
 سدا نہیں ہتھ مہندی رتے سدا نہ پھٹکن دنگاں
 سدا نہ چھوپے پاء محمد رل مل بہتاں سنگاں

4۔ زبان تے بیان

شاہ محمد نے ایس وار وچ پنجابی زبان سواہری تے من کھجیوں ورتی اے۔ ایہہ زبان سوہریاں گھروں اج وی پنجاب وچ بولی تے کجی جاندی اے۔ ایس زبان وچ اردو، فارسی، عربی، ہندی تے انگریزی دے الفاظ ورتے گئے نیں۔ ایہہ زبان پنجاب دے شہراں وچ عام بولی جاندی اے۔ کجھ قصاں آتے شاہ محمد نے ایسے الفاظ ورتے نیں جیہناں دے معنیاں دیاں اک توں وڈھ پرتاں ظاہر ہونداں نیں تے جیہناں او بے طرز دے تیروی لکھے ہوئے نیں، جیویں:

گھروں گئے فرنگی دے مارنے نوں بیڑے توپاں دے سبھ کھوہ آئے
 شاہ محمد کہندے نیں لوک سنگھ جی تسیں چنگیاں پڑیاں پا آئے

فیراک ہور قصاں لکھدے نیں:

بجلی ابو تویلے دی پڑھلاں نے اوہ گھڑی لڑائی دی سوز میاں
 شاہ محمد سنگھ لھا ڈیرے کر آئے نی تریاں چوڑ میاں

شاہ محمد نے زبان نوں من موہنی بناؤن لئی محاوریاں دی ورتوں توں وی چوکھا کم لیا اے۔ اوں نے صف لہجی، دنجارے دی پھیری، گلوں بلا لہجی، سیر کھنکے، متادنا، کندوئی، دنگاں بہتیاں، پوری پاؤنی وغیرہ محاورے دی ورتے نیں۔

ایس توں او شاعری او ناچر خوب صورت تے من کھجیوں نہیں بن دی جتاں پڑ اوہدے وچ تشبیہاں تے استعارے استعمال نہ کیجے جان۔ ایس لئی شاہ محمد نے ایس وار وچ سوہنیاں تے من موہنیاں تشبیہاں تے سوہنے استعارے دی ورتے نیں، جیویں۔

بجلی واگک جیوں دین دکھالیاں نی کونجاں نظر آیاں بازاں ٹھکھیاں نوں
 واگک نہواں لبو نچوڑ نئے رتہ آس امید دا دڈیا جے
 ٹہل سیوا کرنا کجی چال، عقل واکوٹ، جامے وچ نہ مول ساوندائی، شتر جیوں ہانجھ مہار۔ سوہنے استعارے نیں۔

بنداے:

مظہر علی تے ماگھے خاں کوچ کینا توپاں شہر تھیں باہر نکالیاں نی
 بیڑا چڑھتا سلطان محمود والا توپاں نال امام شاہ والیاں نی
 الہی بخش پٹولی نے مانج کے جی دھپ دے کے تحت بہالیاں نی
 شاہ محمد ایسیاں لشک آیاں بجلی واگک جیوں دین دکھالیاں نی

مذہبے دور وچ لکھی گئی اے۔

انگریزاں نے 1846ء وچ پنجاب اُتے قبضہ کیتا تے فیر 1849ء وچ پنجاب دا الحاق ہندوستان نال کر لیا گیا۔ اوس سے رائے احمد خاں کھرل تے مراد قیاس نے قومی تحریک دی مینہہ رکھی تے پنجاب دے بہادران نوں انگریزاں دے خلاف اک جھنڈے تھلے کٹھیاں کیتا تے اوہناں انگریزاں نوں پنجاب وچوں کڈھن دا چاراماریا، لوکاٹی دے دلاں وچ انگریزاں دے خلاف نفرت دانی بیجیا تے اوہناں نوں اتحاد دے اک پلیٹ فارم اُتے جمع کیتا۔

اوس سے پیر محمد نوں خیال آیا پئی غلام محمد چٹھہ دی بہادری، دلیری تے شجاعت تے سچائی دے کارنامے بیان کیتے جان کیوں جے غلام محمد چٹھہ نے اپنی ہمت تے حوصلے نال سکھاں دا مقابلہ کیتا، قید دیاں سختیاں برداشت کیتیاں پرکدی وی ہار نہ مٹی۔ سدا جواں ہمت تے اُچے حوصلے تے خیالاں نال زندہ رہیا۔ اخیر جس ویلے دشمنان دا کوئی وس نہ چلیا تے اوس نوں مکاری تے چالاکی دے جال وچ پھسا کے قتل کردتا۔

چٹھیاں دی واردی تخلیق دا زمانہ 1850ء دے نیڑے تیزے دا بن دا اے۔

پیر محمد نے آپوں وار لکھن دا کوئی سن درج نہیں کیتا تے نہ ای وار لکھن دے زمانے دی کوئی دس پائی اے ایس لئی واردی تخلیق بارے گوڑا لایا جاسکدا اے پئی ایہہ وار انہویں صدی دے وچکار لے سے لکھی گئی ہووے گی۔

پیر محمد توں پہلاں پنجابی وچ بہت ساریاں واراں لکھیاں جا چکیاں سن ایس لئی اوہناں دے سامنے واردے نمونے موجود سن تے ایس لئی اوس نے عام روایتی وار وانگوں چٹھیاں دی وارداندھ وی حمد باری تعالیٰ توں ہٹھیا اے تے فیر رسول مقبول دی نعت لکھی اے۔ اوس توں مگروں وارداتاریخی پچھو کڑی بیان کیتا اے۔ جو سن نجابت نے نادر شاہ دی وار وچ دہلی دی سیاسی تے معاشرتی حالت بیان کیتی اے۔ پیر محمد نے ایس وار وچ ٹھینٹھ تے رواں پنجابی زبان ورتی اے سگوں محاورے، اکھان، تشبیہاں تے استعارے وی کمال دے ورتے نیں تے فنی کمالاں دا وی حق ادا کردتا اے۔

پیر محمد نے واردی خاص بحر ورتی اے جیہدے وچ جوش، جذبہ تے سوچاں دی چڑھتل مکمل درجے تیک موجود اے تے ساری نظم دی بندش بڑی پکی تے با محاورہ اے۔ فنی کمالات تے پختہ عملی تجربیاں دی جیوندی جاگدی تصویر نظر آؤندی اے۔

جے ایس وار نوں 1764ء توں 1797ء تیک دی اک معتبر پنجابی تاریخ آکھیے تے ایہہ غلط نہ ہووے گا۔ پیر محمد لکھدا اے:

تے چڑھ کے احمد شاہ بی قندھاروں دھایا
تے انگوں لنگھ اُرار اوس براجا پایا

پیر محمد ایس شعر توں وارداندھ بندھدا اے۔ احمد شاہ ابدالی نے ایہہ حملہ 1763ء وچ ہندوستان اُتے کیتا سی تے رحمت خاں 1797ء تیک سکھاں دا مقابلہ کردا رہیا۔ ایس طرح ایہہ وار 33 سالوں دی پنجابی ادب تے پنجاب دی ہتھوپائی، افراتفری تے لڑائیاں دی صحیح تاریخ بن دی اے۔ ایس وار وچ چٹھیاں دی سچی اسلام دوستی، شرافت تے بہادری دی تصویر پیش کیتی گئی اے۔

چٹھیاں دی ایس وار نوں ہندوستان وچ شمشیر سنگھ اشوک نے وی سودھ کے چھاپیا اے، پراوہدی مرتب کیتی ہوئی وار وچ ہندی لفظاں دی بوہتی ورتوں ملدی اے۔ جدوں کہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دے سودھے ہوئے نسخے وچ (اشاعت 1964ء) فارسی تے اردو لفظاں دا چوکھا استعمال موجود اے۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے قاضی فضل حق دے سودھے ہوئے نسخے نوں ای چھاپیا اے جیہدہ پہلا مصرع ایس طرح اے۔

رب جبار قہار دا کسے انت نہ پایا

ایس طرح شمشیر سنگھ دے مرتب کیتے ہوئے نسخے دا ڈھلا مصرع ایس طرح اے:

رب بے انت اُپار دا کسے انت نہ پایا

قاضی فضل حق دے نئے وچ 95 بند مکمل نہیں تے چھیا نوں بند دیاں صرف دو تکاں شامل نہیں جدوں کہ شمشیر سنگھ اشوک دے سودھے ہوئے نئے وچ صرف 91 بند شامل نہیں تے 93 بند دیاں صرف دو تکاں شامل نہیں۔

ایہوں ایہہ گل کھل کے سامنے آؤندی اے پئی چھیاں دی واردے اک توں ودھ قلمی نئے موجودن جیہڑے نامکمل سن، کیوں بے ایہہ دونوں نئے نامکمل نہیں۔

قاضی فضل حق دے نئے وچ 96 بند دیاں صرف دو تکاں ساڈی گل دی تصدیق کر دیاں نہیں کیوں بے "رحمت خاں دامقابلہ کرنا" دے سرنا نوں پٹھ شاعر نے صرف دو تکاں نہیں لکھیاں ہون گیاں جدوں کہ اوہ ہر سرنا نوں پٹھ چھیاں ست تکاں لکھدا لگا آؤندا اے فیہرحمت خاں دامقابلہ لہناں دوہاں تکاں وچ مکمل نہیں ہوندا یعنی مضمون پورا بیان نہیں ہوندا۔ ایس لئی ایہہ نسخہ وی نامکمل اے جیہڑا بعد وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے سودھ کے چھاپیا اے۔

چھیاں دی واردی کہانی ایس طرح شروع ہوندی اے پئی احمد شاہ ابدالی نے 1764ء وچ ہندوستان اُتے حملہ کیتا۔ اوہ فوج لے کے قندھاروں روانہ ہویا تے دریائے انک عبور کر کے پنجاب وچ داخل ہویا۔ اس سے سلطان مقرب خاں لکھڑ، گجرات دے علاقے دا حاکم سی۔ اوہنے احمد شاہ ابدالی اگے ہتھیار سٹ دتے تے اوہدے نال مل گیا۔

دونوں اپنیاں اپنیاں فوجاں لے کے لاہور ول روانہ ہوئے۔ مقرب خاں دا خیال سی پئی احمد شاہ ابدالی فتوحات مگروں افغانستان پرت جاوے گا تے فیراوہ سارے علاقے دا حاکم بن جاوے گا پر رب دی کرنی کہیہ ہوئی پئی حالے اوہناں دیاں فوجاں نے گجرات توں صرف دس میل داسنر طے کیتا سی پئی اک اپٹی نے احمد شاہ ابدالی نوں خبر دتی پئی افغانستان وچ بغاوت ہو گئی اے۔ اس نے لاہور فتح کرن دا ارادہ چھڈ دتا تے گجرات دا علاقہ مقرب خاں دے حوالے کر کے آپ افغانستان پرت گیا۔

اس دے پیلے چوہدری رحمت خاں وڑا کج جلال پور جٹاں دا حاکم سی۔ اوہ مقرب خاں دی دن بدن ودھدی ہوئی طاقت کولوں خوف زدہ تے ڈریا ہویا سی اس نے لاہور دے حاکم کولوں امداد منگی۔ گجر سنگھ لاہور وں فوج لے کے گجرات ول ودھیا۔ اوہدی راہ وچ گوجرانوالے دا حاکم سی تے اس نے اس نوں مدد لئی نال لے لیا۔

ایہناں دوہاں نے مل کے سلطان مقرب خاں اُتے چڑھائی کر دتی۔ مقرب خاں شکست کھا کے جہلم ول نس گیا۔ اک روایت موجب اوہ بھمبر نالہ عبور کر دے ہویاں ہاتھی توں ڈگ کے پانی وچ ڈب گیا سی۔

ایس طرح جنگ دے مک جان مگروں گجرات دے آل دوالے دا علاقہ گجر سنگھ دے حصے وچ آ گیا تے سردار چڑھت سنگھ نوں گوجرانوالے دا خود مختار حاکم من لیا گیا۔

اوہناں دناں وچ رسول نگر وچ چٹھے جٹاں دا بڑا زور سی تے اوہناں داسر دار نور محمد چٹھے سی۔ اوہوں رسول نگر داناں کوٹ نور محمد مشہوری۔ گوجرانوالے دا حاکم سردار چڑھت سنگھ نور محمد چٹھے دی ودھدی ہوئی طاقت توں خوف زدہ سی کیوں بے نور محمد چٹھے نے گجرات تے گوجرانوالہ دے کجھ علاقے اپنے قبضے وچ کر لئے سن۔ چڑھت سنگھ نوں اوہدے نال مقابلہ کرن دی جرأت نہ ہوئی پر اوہ کسے نہ کسے طرح اپنے علاقے حاصل کرن دی کوشش کردار ہیا پر کوئی کامیابی حاصل نہ ہوئی۔

اک دن کہیہ ہویا کہ اک سپاہی دی بندوق پھٹن نال چڑھت سنگھ مر گیا۔ اس مگروں اوہدی بیوہ رانی دیاں نے 1774ء وچ سرداری سنبھال لئی۔ کیوں بے اوہدا پتر مہاں سنگھ حالے بال سی۔ اوہدی عمر اس سے سرف ست ورہے سی پر جدوں مہاں سنگھ جوان ہویا، اس نوں اپنی ماں دے چال چلن اُتے شک ہویا تے اوہ رانی دیاں نوں قتل کر کے آپ گدی اُتے بہہ گیا تے گوجرانوالے داسر دار بن گیا۔

مہاں سنگھ حدوں ودھ چالاک، مکار تے دھوکا بازی۔ اس نے اپنی چالاکی تے سیانف نال اپنی طاقت ودھائی، کجھ سرداراں نال یاری دوتی گندھی تے

آل دو الے دے علاقیاں وچ اپنی دھاک بٹھائی۔ اوس نے جدھر حملہ کیتا فتح حاصل ہوئی۔ اوہ جموں توں لے کے سون میانی تیک لوکاٹی کولوں ٹیکس وصول کرن لگ پیا۔

اودھر رسول نگر وچ نور محمد چٹھہ دی وفات مگروں اودھ اپتر پیر محمد چٹھہ اپنے قبیلے داسر دار متھیا گیا۔ اوہ مہاں سنگھ دی روز دیہاڑے چڑھتل ویکھ کے اندرو اندری ڈردا سی۔

مہاں سنگھ نے پیر محمد چٹھہ نوں اپنا باجگزار بناؤن لئی برائیل لایا پر اوس نوں کے طرح وی کامیابی حاصل نہ ہوئی۔ پیر محمد 1776ء وچ طبعی موت مر گیا۔ اودھے مگروں اودھ اپتر غلام محمد چٹھہ اپنے قبیلے داسر دار چنیا گیا۔

پیر محمد اپنی وار وچ لکھدا اے:

جاں پیر محمد چلیا کر سفر تیاری
تے چڑھیا اوہ نال بھی پھڑ خاص سواری
پر رستم ماؤں جمیا جن دوجی واری
تے دولت دنیا دین دی اوس آہی ساری
تے دنیا آخر چھڈنی پر نال خواری
تے دنیا یار نہ کے دی نہ رکھدی یاری

پیر محمد چٹھہ دی موت دے اک ورہے مگروں 1777ء وچ مہاں سنگھ نے رسول نگر اُتے حملہ کر دتا مگر ناکام رہیا۔ غلام محمد چٹھہ نے اپنے بال پن وچ ای سکھاں دی دشمنی دیکھی سی ایس لئی اوہ بڑا محتاط سی۔ اوہ بہادر، دلیر تے نڈر سی۔ اوہ اپنے ڈیرے اُتے بڑے مان تران نال رہندا سی تے اودھ آکھا کوئی نہیں موڑ دا سی۔ اوس نے اپنی عقل مندی تے محنت نال اپنی طاقت وچ وادھا کیتا۔ ہزاراں دی تعداد وچ جان نثار اودھے جھنڈے تھلے جمع ہو گئے۔ اوس نے اپنی طاقت تے ہمت نال دریائے جہلم تیک دا علاقہ اپنے قبضے وچ کر لیا۔ غلام محمد دی چڑھتل بارے پیر محمد شاعر لکھدا اے:

سر دولت دُنیا مال دھن اوس آہا وافر
تے دولت دُنیا ویکھ کے سے آہے چاکر
ملک دبایا اوس نے لا جہلم تا کر
پر دولت والا دولتوں نہ ہندا شاکر
پر چنگا جس خمیر ہے اوہ چنگا آخر

غلام محمد چٹھہ دی دن بدن چڑھتل ویکھ کے مہاں سنگھ نوں ساڑ لگدا سی۔ اوہ نت دیہاڑے اوس نوں شکست دین دے حیلے بہانے سوچدا رہندا سی۔

حیلہ کریئے تہ جاں پر جائے کیتا
مت پاڑ اوّلا پاڑیئے تہ جائے نہ سینا
کیوں عاقل کم وگاڑدا ہو چپ چپنا
تے مت ایہہ دوڑے جنگ لے ہتھیار پلیتا
جے ملک کھڑائے ہتھ تھیں نہ جائے لیتا
تے جنگ پیالہ زہر دا مت دتے پیتا

مہاں سنگھ نے اپنا اک سفیر بلوچ خاں، غلام محمد دے ڈیرے گھلایا جس نے مہاں سنگھ دا پیغام غلام محمد چٹھہ تیک اپڑایا پئی مہاں سنگھ ایس علاقے دارلجبرائے تے اوس نوں ٹیکس ادا کریا کرو۔ غلام محمد نے اپنے ساتھیوں ہال مشورہ کر کے ٹیکس نہ دین دا فیصلہ کیتا تے بلوچ خاں نوں جواب دتا کہ ٹیکس ادا کرن نالوں جنگ کرنا چنگاے۔

جدوں مہاں سنگھ نوں غلام محمد چٹھہ ولوں کورا جواب ملیا تے اوہ غصے ہال لال پیلا ہو گیا۔ اوس نے حملے دی تیاری دا حکم دتا تے فیر 1777ء وچ سیدنگر آتے حملہ کردتا۔

تے	لشکر	مہاں	سنگھ	دا	دریائی	کانگاں
تے	سید	نگر	نوں	وگیا	کر	کوکان
تے	کانیں	جیونگر	بیلیاں	تیوں	مکتے	سازنگاں
تے	کیہاں	ہور	کہاڑیاں	ہتھ	سوئے	ڈانگاں

مہاں سنگھ نے پورا اک سال سیدنگر دا محاصرہ کیتی رکھیا پر کچھ حاصل نہ ہویا۔ فیر اوس نے سیدنگر دے ہندواں نال ساز باز کر کے بھلے کھتری نوں اپنے ہال ملا لیا۔ اوس نے مہاں سنگھ کو لوں بھاری معاوضہ لے کے رات ویلے شہر دی دیوار تھلے سرنگ لوداتی۔ نوج شہر اندر داخل ہو گئی۔ غلام محمد تے سپاہی حیران رہ گئے تے بوہت سارے سپاہی مہاں سنگھ نے قید کر لئے۔

تے	اوڑک	بھلے	کھتری	چا	سُرنگ	لوانی
راتو	رات	اچانچک	جا	پئی	لوکانی	
گھر	بھیتی	نگرے	ساڑیا	پر	نال	توانی
گھر	بھیتی	دھمیر	ساڑیا	اس	لنک	لناتی

غلام محمد چٹھہ نے سیدنگر توں فرار ہو کے رسول نگر وچ پناہ لئی۔ ایس افراتفری وچ اوہ داپٹر پچھے رہ گیا جیہنوں گجر سنگھ دے سپاہیاں نے پھڑ لیا تے قید کر لیا۔ گجر سنگھ اوس نوں اپنے نال اسلام گڑھ لے گیا۔ مہاں سنگھ نوں ایس گل دی خبر ہوئی تے اوس نے گجر سنگھ دا پچھا کیتا۔ اوس نوں ایس گل دا ڈرسی پئی جے ایس منڈے پاروں گجر سنگھ تے غلام محمد چٹھہ وچ صلح ہو گئی تے فیر اوہ دونوں مل کے میرے خلاف اک طاقت بن جان گے، تے میرا کوٹھا کر دین گے۔

ایس لئی اوس نے گجر سنگھ نوں سنبھیا گھلایا پئی غلام محمد چٹھہ داپٹر میرے حوالے کر دے۔ گجر سنگھ نے صاف انکار کردتا۔ ایس طرح مہاں سنگھ نے آل دوالے دے ڈوگراں نال مل کے اسلام گڑھ آتے حملہ کردتا۔ گجر سنگھ نوں شکست ہوئی تے اوس نے غلام محمد داپٹر مہاں سنگھ دے حوالے کردتا۔ مہاں سنگھ اوس نوں گوجرانوالے لے آیا تے غلام محمد چٹھہ نوں اک خط لکھیا پئی جے پتر دی جان لوڑی دی اے تے ٹیکس دینا منظور کر لے۔ مینوں ایس علاقے دا مہاراجہ من لے۔ غلام محمد چٹھہ اک جی دار میرت مند سرداری۔ اوس نے مہاں سنگھ نوں جواب دتا۔

تے پڑھ کے خط جواب بھی لکھ گھلے میاں
 جے پیسہ اک نہ داغ ساں میں ڈاڈا ہیماں
 جے چنی کانہ زہر دا میں کچرک پیہماں
 تده پاڑ اولا پاڑیا میں کیکر سیناں
 اوس نوں بھانویں مار پٹھ دیہو نہیماں
 جاں ماپے رہن سلاستیں سے پتر دھیماں

مہاں سنگھ حدود و دھ چالاک تے مکاری۔ اوہ غلام محمد چٹھہ دا جواب پڑھ کے پہلاں تے گھبرایا فیراوس نے اک چال چلی۔ اوس نے غلام محمد دے پتر نوں آزاد کر دتا۔ سونے دے کنگناں دی جوڑی تے اک سوہنا گھوڑا دے کے اوہنوں پیوول ٹوریا۔ کجھ سپاہی اوس نوں چھڈن گئے۔ مہاں سنگھ دے ایس ظاہری سلوک پچھے اک ڈونگی چال سی۔ اوس نے غلام محمد چٹھہ نوں اپنے ڈیرے گوجرانوالے آؤن دی دعوت دتی۔

غلام محمد چٹھہ تے اوہدا چا چامیاں خان دونویں ہتھیار بنھ کے مہاں سنگھ دے ڈیرے گوجرانوالے اپڑے۔ مہاں سنگھ نے بڑی آؤ بھگت کیتی تے بڑی خوشی دا اظہار کیتا، نالے اوہناں نوں ہر طرح دی تسلی دتی۔

جدوں غلام محمد چٹھہ تے میاں خان ہتھیار لاء کے بے فکر ہو کے بہہ گئے تے مہاں سنگھ نے مکاری نال اوہناں نوں قید کر لیا تے اوہناں نوں مجبور کر کے من مرضی دیاں شرطیں پیش کیتیاں پر غلام محمد چٹھہ نے اک وی شرط نہ منی سگوں اوہدی مکاری اُتے لعنت گھلی۔

مہاں سنگھ غصے وچ آ گیا۔ اوس نے میاں خان نوں توپ دے منہ اگے بنھ کے اڈا دتا۔ غلام محمد نوں قید کر کے فاقے رکھیا، ظلم تے تشدد کیتا۔ غلام محمد چٹھہ نے تنگ آ کے رسول نگر دا شہر مہاں سنگھ دے نال لکھ دتا۔ ایس طرح اوس نے قید وچوں رہائی حاصل کیتی۔ غلام محمد نے وعدہ دے مطابق رسول نگر چھڈ دتا تے منچر چلا گیا۔

ایس بارے واردا لکھاری پیر محمد لکھدا اے:

تے مال متاعیں چھٹیاں ڈہو منچر
تے نگر ڈیرا سنگھ دا وچ منچر چٹھے
جان نگر کھڑیا چھٹیاں سر کر دے ٹھے
تے ملے مہاں سنگھ نوں اوہ میوں ٹھے

غلام محمد چٹھہ نے منچر وچ ڈیرے جما کے آل دوالے دے علاقیاں وچ لٹ مار شروع کردتی، سب رستے بند ہو گئے۔ جان دے خوف توں قافلے وی آؤن جان توں رُک گئے۔ مہاں سنگھ نوں ایس گل دی خبر ہوئی تے اوس نے 1790ء وچ منچر اُتے چڑھائی کردتی۔ اوس نے منچر دا محاصرہ کر لیا۔ غلام محمد چٹھہ نے اوہدی کوئی پروانہ کیتی سگوں اوس نے ڈٹ کے خالصہ فوج دا مقابلہ کیتا ایس طرح دوہاں دھراں وچ کارز بردست جنگ ہوئی۔ پیر محمد لکھدا اے:

تے پائی توفان تبکاں جاں دھواں دھاری
تے کجمن ہور جمورچے جے ایہا داری
تے کڑکن ڈیرے رہکے بھٹو پاون ہاری
تے گھستی ڈھنڈ تیاریاں کر ماروماری
تے فرش اٹھایا گھوڑیاں پٹ دھرتی ساری

مہاں سنگھ دا اک دیوان (وزیر) ایس جنگ وچ ماریا گیا۔ اوہدے غم وچ مہاں سنگھ نے چھ مہینیاں مگروں محاصرہ چک لیا تے غلام محمد چٹھہ ہور دلیر ہو گیا۔ اوہدی چڑھتلی دیاں ہر پاسے دُھماں پئے گیاں۔

غلام محمد چٹھہ نے بڑی دھاڑ ماری کیتی تے کئی علاقیاں اُتے قبضہ کر لیا تے اوہدھ مہاں سنگھ منچر نوں فتح کرن دے منصوبے سوچن لگ پیا۔ غلام محمد چٹھہ نے کلیاں والے کوٹ اُتے حملہ کر دتا۔ مہاں سنگھ نے اوس حملے نوں ڈکھیا فیر اپنا لشکر ترتیب دے کے منچر اُتے حملہ کر دتا۔ اوہتے زبردست جنگ ہوئی۔

کھا غصہ شیری پے گیا کڈھ تیغ میانوں
تے گیا مہاں سنگھ تے جیوں تیر کمانوں
تے ماری پھٹ اس سامنے ہتھ دھو کے جانوں
تے پھڈیا اس سنگھ نے چک گیا دھیانوں
پر رہیا نام بہادران ٹر گئے جہانوں

زبردست حملے اگے مہاں سنگھ دی فوج دے پیر اکھڑ گئے تے اوہ میدان چھڈ کے نس گئی۔ غلام محمد چھٹھ دی فوج نے پچھا کیتا تے دشمن دی فوج نوں چوکھا نقصان اڑایا۔

پر بد قسمتی نال غلام محمد چھٹھ بیمار پئے گیا۔ اوہ دیاں سوانیاں وچوں اک بے وفا سوانی سکھاں نال رل گئی تے سکھاں نال مل کے سازش وچ شریک بن گئی۔ اوس سوانی نے سکھاں نوں غلام محمد چھٹھ دی بیماری دی اطلاع دتی تے نالے دیس پئی مخر اُتے قبضہ کرن دا ایہو ویلا اے۔

مہاں سنگھ نے جوتھیاں تے نجومیاں نوں سد کے مشورہ کیتا تے اوہناں نے فتح دی خوشخبری دتی۔ اودھر گجر سنگھ اپنے پتر نال ناراض سی۔ مہاں سنگھ نے اوہناں پو پتراں دی صلح کرادتی۔ فیرتاں سرداراں دیاں فوجاں نے مل کے مخر اُتے حملہ کردتا۔ مہاں سنگھ دا لشکر ساون دیاں ہاٹھاں وانگر چڑھیا۔ چھٹھ دی فوج وی بڑی بے جگری نال لڑی تے زبردست جنگ ہوئی۔

تے جہکاں دن گولیاں جیوں ساون پھنڈاں
تے پیا طوفان اک موت دا سے ہویاں رنڈاں
تے ہندو جرم نہ سازدے چا پھوکن جھنڈاں
تے مسلم مویا نہ ددے تد وچ گھمنڈاں
پر مرن بہادر جنگ تھیں نہ پھیرن کنڈاں

جس سے مہاں سنگھ نے اپنی شکست ہوندی دیکھی تے اوس نے جنگ بند کرن تے صلح صفائی دی پیش کش کیتی۔ اس نے اپنے سر اُتے گورو گرنتھ چک کے قسم کھاہدی پئی اوہ پہلاں وانگر دغا فریب نہ کرے گا۔

غلام محمد نے قطب الدین نوں اپنا سفیر بنا کے گھلیا۔ مہاں سنگھ نے اوہدی بڑی آؤ بھگت کیتی تے فیر غلام محمد چھٹھ نوں یقین دوان واسطے اپنے پتر نجیت سنگھ نوں اوہدے نال ٹوریا۔ قطب الدین نے غلام محمد چھٹھ نوں یقین دیوایا پئی مہاں سنگھ ہن کوئی دھوکا فریب نہیں کرے گا۔

غلام محمد نے جو گیاں والا لباس پایا تے صلح کرن خاطر مہاں سنگھ دے ڈیرے چلا گیا۔ اوس نے غلام محمد نوں قید کر لیا تے مخر اُتے توپاں دے گولیاں دا ایندہ دسا کے مخر تباہ کردتا تے فتح دا جھنڈا ہرا دتا۔

غلام محمد چھٹھ نوں بڑا دکھ ہویا۔ اوہ ایس قدر مایوس ہو گیا پئی اوس نے حج اُتے جان دا ارادہ ظاہر کیتا۔ مہاں سنگھ نے اوس نوں اجازت دے دتی۔ غلام محمد چھٹھ اپنے ساتھیاں نال جہلم دے نیڑے اپڑیا ای سی پئی مہاں سنگھ دے سپاہیاں نے رستے وچ ای اوہناں سھناں نوں قتل کردتا۔ اوس مگروں مہاں سنگھ نے گجر سنگھ اُتے حملہ کردتا تے اوہدا علاقہ وی اپنے قبضہ وچ لے لیا۔ ایس جنگ وچ غلام محمد چھٹھ دا وفادار ساتھی بونا سنگھ وی ماریا گیا۔ پر رحمت خاں اوتھوں بچ کے نکل گیا۔ اوس نے اپنی فوج بنائی تے مہاں سنگھ دا ڈٹ کے مقابلہ کیتا تے اوس نوں کافی جہاں تیک وخت پائی رکھیا۔

تے گھوڑی اس لے نکلی رب جیوں پائے
تے ڈر کے رب کریم تھیں اوہ پیر نہ پائے

تے وانگوں ہرناں چنگیاں وت چارے لائے
تے جے کوئی چڑھ کے اوس تے چا واگ ہلائے
تے پرے سٹے داؤ نوں اوہ قدم اٹھائے

ایس طرح ایہہ سکھاں تے چٹھیاں وچکار جنگاں ختم ہوئیاں۔ گوجرانوالہ تے گجرات داسارا علاقہ مہاں سنگھ دے قبضے وچ چلا گیا۔ ایس وار وچ پیر محمد نے کردار نگاری خوب کیتی اے۔ کرداراں دیاں ظاہری خوبیاں دے نال نال اوہناں دیاں باطنی خوبیاں دی قاری دے سامنے آجانیاں نیں تے اوہ کردار نال چٹلی جانکاری رکھدا اے۔

غلام محمد چٹھہ دا کردار

اٹھارویں صدی عیسوی وچ کوٹ نور محمد دا حاکم نور محمد چٹھہ سی۔ اوس نے اپنی محنت نال کوٹ نور محمد آباد کیتا۔ اوہ اپنے علاقے دا چنگا وڈا زمیندار سی۔ اوہدی وفات مگروں اوہدا پتر پیر محمد چٹھہ اپنے علاقے داسردار بنیا۔ اوس نے کوٹ نور محمد داناں رسول نگر رکھیا تے اپنی جاگیر تے علاقے وچ چوکھا وادھا کیتا۔ اوس نے آل دوالے دے علاقے اپنی جاگیر یا ریاست وچ شامل کر لئے تے اپنے علاقے دا وڈا انواب بن گیا۔

پیر محمد چٹھہ نے 1776ء وچ وفات پائی۔ اوہدی وفات مگروں اوہدا پتر غلام محمد چٹھہ اوس علاقے داسردار مٹھیا گیا۔ ایس بارے پیر محمد شاعر لکھدا اے:

سب ہویا پیر محمدوں غلام اگیرے
تے اوس دی کیتی گل نوں کوئی مول نہ پھیرے
تے بادشاہی دے سب سلسلے اُس دے ڈیرے
تے کہندا سی اوہ راجیاں ہو بہو پریرے
تے جیہا کوئی نہ جمیا جو اُس نوں چھیڑے

غلام محمد چٹھہ بڑے رعب داب والا سردار سی۔ اوس دے حکم نوں نال ن دی کے وچ جرأت نہ ہوندى سی تے اوہ بڑے ٹھاٹھ باٹھ نال حیاتی گزارا سی۔ جو کجھ بادشاہاں دے درباراں وچ شان و شوکت، رقص و سرود تے جاہ و حشمت ہوندى اے۔ اوہ سمجھے کجھ غلام محمد دے ڈیرے موجودی، آل دوالے دے سب حاکم اوہدے توں ڈر دے تے خوف کھاندے سن تے دب کے رہندے سن۔

ایس دے باوجود غلام محمد چٹھہ وچ غرور یا تکبر ناں دی کوئی شے نہیں سی۔ اوہ سب لوکاں تے رعایا نال محبت تے خلوص نال ملدا سی تے ہر موقع اُتے اپنے سنگیاں ساتھیاں تے بزرگاں نال صلاح مشورہ کردا سی۔

جس ویلے مہاں سنگھ نے اپنا سفیر بلوچ خاں اوہدے کول گھلیا سی تے اوہدے پیغام دا جواب دین واسطے غلام محمد چٹھہ نے اپنے بزرگاں، دوستاں تے ساتھیاں نال مشورہ کیتا۔ فیر اوہناں دے صلاح مشورے نال مہاں سنگھ دے سندھے دا جواب دتا تے اوس نوں ٹیکس دین توں صاف انکار کردتا۔

ایتھوں ثابت ہوندا اے پئی اوہ اک خوددار مسلمان سی تے اوہ کسے غیر مسلم دے تھلے لگ کے حیاتی گزارنا نہیں چاہندا سی۔ اوہ غیرت مند مسلمان سی۔ آزادی پسندی، کسے دی چاکری تے غلامی پسند نہیں کردا سی۔ اوس نے مہاں سنگھ نوں ٹیکس دین توں صاف انکار کردتا کیوں جے اوہ خودداری دی زندگی گزارن دا چاہیوان سی۔ جے اوہ ٹیکس ادا کر دیندا تے فیر اوہ ساری عمر لئی اوہدے تھلے لگ جاند ا۔ اوہدی گل نوں لیک لگ جاندی۔ غلام محمد چٹھہ نے ٹیکس دین دی تھاں اوہدے نال جنگ کرن نوں چنگا سمجھیا۔

غلام محمد غیرت مند ہون دے نال نال نڈر، دلیر تے بہادر وی سی۔ جس سے مہاں سنگھ نے منجرا تے حملہ کیتا تے غلام محمد نے ڈٹ کے اوہدا مقابلہ کیتا۔ تے اوس نوں پرتن اُتے مجبور کردتا۔

سہ چٹھہ نکل مٹھروں تلواراں ماری
تے وار نہ عزرائیل نے لاجول پکاری
سہ دارو سکھ مٹھروں تے کوٹھیں دانے
تے خوف نہ کجھ غلام محمد نوں اوہ موجاں مانے

غلام محمد چٹھہ دیندار تے مذہبی ذہن دا بندہ وی سی۔ اوہ نمازی تے پریہیز گاروی سی۔ جدوں مہاں سنگھ نے چالاکی تے مکاری نال اوس نوں قید کر لیا تے اوس سے اوہ مایوس ہو کے حج کرن دا ارادہ ظاہر کر دا اے۔ اوس دا خیال سی پئی اوہ باقی حیاتی خانہ کعبہ وچ اللہ تعالیٰ دی عبادت کردیاں گزار دے گا کیوں جے اوس نوں سمجھ آگئی سی پئی ایس دنیا وچ لڑائی جھگڑے توں سوا کجھ وی نہیں رکھیا اے۔ امن تے سکون تے من دی شانتی خانہ کعبہ وچ ای مل سکدی اے تے اوتھے ای ابدی حیاتی ملدی اے۔

سہ دیہو چالیہ اوٹھ بھی میں کے جاناں
تے کر لے توشہ سفر دا کھاناں داناں
تے چالیہ اوٹھ دو پھکڑے لے محمد آیا
تے جتھے ساہن زیارتاں اوہ طاق کھلایا
تے رہیاں مول نہ ادھیاں رومال وںجایا
تے سانوں جہان تھیں ہن سفر چلایا
پر بھار سلیٹی کڈھ کے بھ ساتھ لدایا
تے کرو تیری چلیئے جیوں اللہ چاہیا

غلام محمد چٹھہ سدھاسادہ تے بھولا بھالا بندہ سی۔ اوس نوں زمانے دی مکاری تے چالاکی دا اکا ای پتا نہیں سی ایس لئی اوہ دوواری مہاں سنگھ دی چالاکی تے مکاری دے جال وچ پھس گیا سی۔ جے اوہ چالاک تے دھوکے باز ہوندا تے کدی وی مہاں سنگھ دے جال وچ گرفتار نہ ہوندا۔ اوہ آپ سدھاسادہ، دیاننداری ایس لئی اوہ دو جے بندیاں نوں وی اپنے ورگا ای سمجھدا سی۔

پہلی واری جدوں مہاں سنگھ نے اپنے پتر رنجیت سنگھ نوں رسول نگر گھلایا تے اپنی دوستی یاری دا پکا یقین دوایا تے غلام محمد اپنے چاچے میاں خان نال مہاں سنگھ دے ڈیرے آیا، تے مہاں سنگھ نے اوس نوں قید کر لیا تے میاں خان نوں توپ نال بٹھ کے اڈا دتا۔

دوجی واری مٹھری جنگ وچ غلام محمد گل بات کرن لئی مہاں سنگھ دے ڈیرے گیا تے گرفتار کر لیا گیا۔ اخیر حج نوں جان دے ہویاں راہ وچ قتل کردتا گیا۔ غلام محمد چٹھہ فطری طور تے نیک تے سادہ بندہ سی۔ اوس نوں دنیا داری، چالاکی تے مکاری نہیں آؤندی سی تے اوہ ہر بندے اُتے اعتبار کر لیندا سی تے دوجی واری وی اوسے سوراخ توں ڈسیا جاندا سی جس توں پہلی واری ڈسیا گیا سی۔

مہاں سنگھ دا کردار

گوجرانوالہ تے آل دوالے دے علاقے دا حاکم سکھ سردار چڑھت سنگھ سی۔ اوس نے آل دوالے دے علاقیاں وچ لٹ مارتے ماروڈھ کر کے اپنے علاقے تے جاگیر نوں وسعت دتی۔ نئے نئے زمینداراں توں ٹیکس وصول کرنا شروع کردتا۔ ایس طرح دولت نال خزانہ بھر لیا۔ چڑھت سنگھ بہادر، ہمت والا، ضد داپکا تے ہٹ دھرم سی۔ پیر محمد لکھدا اے:

سہ چڑھت سنگھ سی سورماں اوہ آہا پکا
 اوہ ڈر دا مول نہ آہرے مت رہے نہ پھکا
 جے جٹ بھلیرا رجا مت کرے بھکا
 پر مویا ایس آرزو وچ نہ ہو یا سکا

اک دن چڑھت سنگھ سپاہیاں دیاں بندوقاں چیک کر رہیا سی پئی اچن چیت اک سپاہی دی بندوق پھٹ گئی تے اوہ او تھے ای ڈھیر ہو گیا۔ چڑھت سنگھ
 1776ء وچ مر گیا۔ اوس سے اوہ اپتر مہاں سنگھ ستاں ورہیاں دا بال سی تے اوہ سرداری دے قابل نہیں سی۔ ایس لئی اوہدی ماں رانی دیاں نے سارا انتظام
 اپنے ہتھ وچ لے لیا تے جاگیرداری سنبھال لئی۔ رانی دیاں چنگی منظم سی، اوس نے سرداری داکم سوہنے ڈھنگ نال چلایا۔

سہ دیاں دیس سپاہ دی گل اوہا پالی
 تے لشکر فوجاں اوس تھیں سب ہوئے سکھالی
 پر راج کمایا اوس نے ہو منلکے والی

جس سے مہاں سنگھ جوان ہو یا، اوس نے سرداری اپنے ہتھ لے لئی۔ اک روایت عام مشہور ہے پئی رانی دیاں دے اک دیوان نال ناجائز تعلقات
 سن۔ جس ویلے مہاں سنگھ نوں پتا لگاتے اوس نے اپنی ماں نوں قتل کر دتا تے ساڑھو کچھڈیا۔

مہاں سنگھ نے سرداری سنبھال دیاں ای اپنے علاقے تے جاگیر نوں پھیلا تا شروع کر دتا۔ اوس نے آل دوالے دے علاقیاں اُتے قبضہ کر لیا تے جا کماں
 توں ٹیکس وصول کرنا شروع کر دتا۔ ایس سلسلے وچ اوس نے بلوچ خاں نوں سفیر بنا کے غلام محمد چٹھہ کول دی گھلیا پئی اوہ ٹیکس ادا کرے نہیں تاں جنگ کرن واسطے
 تیار ہو جاوے۔

مہاں سنگھ چالاک تے مکار شخص سی تے اوہ چالاکی تے مکاری نال اپنے دشمنان نوں قابو رکھدا سی۔ اوس نے جس سے سید نگر اُتے حملہ کیتا تے اک
 ورہے تیک اوہدا محاصرہ کیتی رکھیا، پر اوہدی دال نہ گئی۔ آخر تک آ گیا تے اوس نے اک چال چلی۔ اوس نے سید نگر دے بھلے کھتری نوں لالچ دے کے اپنے
 نال لالیا۔ بھلے کھتری دی شہر دے جس گیٹ اُتے ڈیوٹی سی، اوس نے اوس دے تھلیوں سُرنگ لو ادتی۔ ایس طرح مہاں سنگھ دی چالاکی نال اوہدی فوج سید نگر
 وچ داخل ہو گئی تے غلام محمد چٹھہ نوں جان بچا کے اوتھوں نسا پیا۔

مہاں سنگھ چالاک تے مکاری، اوہ اپنی مکاری نال بھولے بھالے لوکاں نوں اپنے جال وچ پھسالید اسی۔ اوس نے سید نگر دے حملے وچ غلام محمد دا
 اک بچہ گجر سنگھ کولوں ایس پاروں حاصل کیتا پئی پُردی خاطر غلام محمد چٹھہ اوہدیاں شرطاں من لوے گاتے ٹیکس دینا شروع کر دے گا۔
 غلام محمد دے حوصلے تے جگرے والا سی۔ اوس نے پتردی قربانی دینی منظور کر لئی پر مہاں سنگھ اگے بھٹکنا گوارا نہ کیتا۔
 جس سے مہاں سنگھ دی ایہہ چال ناکام ہو گئی تے فیروسی نے دو جی چال چلی۔ اوس نے غلام محمد دے پتر نوں بڑی محبت تے عزت نال رہا کر دتا۔
 نالے سونے دے کڑے تے اک خوبصورت گھوڑی تحفے دے طور تے دتی تاں جے غلام محمد اوہدی دوستی اُتے اعتبار کر لوے۔

ایس طرح مہاں سنگھ دی ایہہ چال کامیاب رہی۔ غلام محمد نے اوہدی دوستی اُتے یقین کر لیا تے اوہدے دعوت نامے اُتے اپنے چاچے میاں خاں نال
 گوجرانوالے مہاں سنگھ دے ڈیرے چلا گیا۔

مہاں سنگھ نے پہلاں چنگی خاطر تو واضح کیتی فیروسیاں نوں گرفتار کر لیا تے اپنیاں شرطاں منوا کے غلام محمد چٹھہ نوں آزاد کر دتا تے میاں خاں نوں توپ
 دے مندا گے بنھ کے اڈا دتا۔

غلام محمد نے رسول نگر مہاں سنگھ دے حوالے کر دتا تے آپ مچر چلا گیا۔ اوس نے دوبارہ طاقت جمع کرنی شروع کر دتی۔ مہاں سنگھ نوں اک واری فیروزہ

محموس ہو یا تے اوس نے پھر اُتے حملہ کر دنا پرنا کام رہیا۔ اوس سے چٹھہ دی اک زنائی نے بے وفائی کیتی تے اوس نے غلام محمد چٹھہ دے سارے راز مہاں سنگھ
نوں دس دتے۔ ایس طرح مہاں سنگھ پٹرنوں فتح کرن وچ کامیاب ہو گیا۔

اوس نے فیراک نویں چال چلی تے اپنے پتر رنجیت سنگھ نوں غلام محمد چٹھہ کول گھلیا تاں بے چٹھہ نوں یقین آجاوے پئی اوہ مہاں سنگھ ولوں دل صاف کر
لوے جویں مہاں سنگھ دا دل صاف اے۔

ایس طرح غلام محمد چٹھہ اک واری فیر مہاں سنگھ دی چال وچ آگیا تے اوہ دے اُتے اعتبار کر بیٹھا۔

تے غور دلاسا اگلا دھرو اس دوایا
تے کہن آپ غلام بھی کیوں ملن نہ آیا
تے مہاں سنگھ گرتھ نوں لے سرتے چایا
بے دغا نہ مولے وچ ایس تا قسم خدایا
پر پتر مہاں سنگھ نے اُس نال چلایا
تے جا کے کہیں غلام نوں بندھ باپ بلایا

مہاں سنگھ جھوٹا تے بے دین وی اے۔ اوس اپنی مذہبی کتاب گورو گرتھ نوں سر اُتے چنک کے قسم کھاہدی پئی اوہ کوئی دغا یا فریب نہیں کرے گا تے غلام
محمد نال دوستی تے اخلاق نال پیش آوے گا۔

پر اوہ گورو گرتھ دی قسم کھا کے وی اپنے وعدے تے زبان اُتے قائم نہ رہیا۔ جدوں غلام محمد اوہ دے ڈیر بے تے اپڑیا، اوس نے جھٹ نہیں لایا تے
اوسے ویلے اوس نوں گرفتار کر لیا۔

ایسھوں ایہہ ثابت ہوندا اے پئی مہاں سنگھ دے نیڑے گورو گرتھ صاحب دی کوئی قدر و قیمت تے اہمیت نہیں سی۔ اوہ دے نیڑے جاگیر، جائیداد تے
روپے پیسے دی قدر سی۔ اوہ صرف دنیا داری نوں اہمیت دیندا سی تے ایسے نوں سیاست تے زندگی سمجھدا سی۔

مہاں سنگھ وچ اک خوبی ایہہ سی پئی اوہ دلیر، نڈرتے تلوار دا دھنی سی تے جنگ وچ ڈٹ کے دشمن دا مقابلہ کردا سی۔ اوس نے جدوں پٹرن اُتے حملہ کیتا تے
بڑی بے جگری نال جنگ دے میدان وچ لڑیا، تلوار دے جوہر دکھائے تے بندوق وی چلائی۔

چٹھیاں دی واردالکھاری پیر محمد بھانویں چٹھیاں دی۔ خاص طور تے غلام محمد چٹھہ دی دلیری، جرأت تے بہادری دی بوہت تعریف کردا اے، ایس
دے باوجود اوہ انصاف توں کم لیندے ہو یاں مہاں سنگھ دی بہادری تے دلیری دی سلاہنا وی کردا اے۔

تے شور ککارا لشکراں وچ آیا کنناں

تے چڑھیا مہان سنگھ لاہولی دناں

مہاں سنگھ دا لشکر بوہت وسیع سی، پیر محمد اوہدا بیان ایس طرح کردا اے۔

تے لشکر مہان سنگھ دا جیوں ساون ہاٹھاں

تے ٹریاں فوجاں جوڑ کے دریاویں ٹھاٹھاں

تے راہ چھپایا گرد نے نو دس واٹاں

تے لشکر پار نہ واری گھاناں

تے نیزے سورج ساہنے وچ مارن لاناں
 تے پیا جنگ مقابلے وچ سنگھاں راٹھاں
 مہاں سنگھ سرداری دے سارے طریقے تے داء پتچ جان داسی۔ اوس نوں پتاسی پئی جنگ تے محبت وچ ہر چیز جائز ہوندی اے تے کس طرح جنگ جتی
 مہاں سنگھ نوں خیال آیا پئی گجر سنگھ دا پتر صاحب سنگھ اپنے باپ نال ناراض اے۔ جے اوہ غلام محمد چٹھہ نال جا ملیا تے فیر غلام محمد چٹھہ دی طاقت دگنی ہو
 جاوے گی ایس لئی اوہنے سب توں پہلاں ایہہ کم کیتا پئی گجر سنگھ تے اوہدے پتر صاحب سنگھ وچ کار صلح کرا دتی۔ ایس طرح مہاں سنگھ نوں نہ صرف گجر سنگھ دی
 حمایت حاصل ہو گئی سگوں صاحب سنگھ دی فوج وی اوہدے نال آ ملی۔ ایس طرح اوہدی طاقت تن گنا ہو گئی۔

تے گجر سنگھ تے پترے تہ آہی لڑائی
 تے گھل پروانہ سنگھ نے چا صلح کرائی
 تے میری گل نیزے کے مڑ لیو کائی
 جے بیو پتر فوج بھی سرپٹ ملائی
 تے لگی سٹ نقاریاں چڑھ کیتی دہائی

سوال: گجر سنگھ، چڑھت سنگھ، قطب الدین، رحمت خاں تے خان محمد اُتے بھرویں نوٹ لکھو۔

جواب

1- گجر سنگھ

گجر سنگھ بھنگی لاہور دا حاکم سی۔ اوہدی وڈی فوج سی۔ اوہدے کول اک توپ وی سی جس نوں بھنگیاں دی توپ آکھیا جاندا اے۔ ایس توپ بارے ایہہ
 گل مشہور سی پئی احمد شاہ ابدالی 1764ء وچ جس ویلے افغانستان نوں پریتیا تے اوہدیاں کجھ توپاں دریاے جہلم وچ ڈب سکیاں۔ احمد شاہ ابدالی نوں افغانستان
 اپن دی جلدی سی کیوں جے اوہدے ہندوستان آؤن مگروں اتھے بغاوت ہو گئی سی۔ اوس نے دریا وچوں توپاں کڈھن وچ ویلا ضائع نہ کیتا تے افغانستان
 چلا گیا۔

اوس مگروں گجر سنگھ بھنگی نے توپاں دریا وچوں کڈھ کے صاف کرائیاں تے احمد شاہ نوں گھل دتیاں جینناں وچوں اک توپ احمد شاہ نے گجر سنگھ نوں تحفے
 دے طور تے دے دتی۔

گجر سنگھ کوئی اعتبار دے قابل حاکم نہیں سی۔ جے اوس نوں رحمت خاں نے مدد لئی سد گھلیا تے اوہ اوہدی امداد لئی۔ سلطان مقرب خاں دے خلاف لڑیا
 تے جے مہاں سنگھ نے اوس نوں چٹھیاں دے خلاف لڑن واسطے سد یا تے اوہ اوہدی مدد لئی اپڑ گیا تے جے غلام محمد نے اوہدے کولوں مددنگی تے اوہ اوہدے
 نال کھڑا ہو گیا۔

ایس طرح گجر سنگھ دا کوئی پائیدار کردار سامنے نہیں آؤندا، اوہ جدھر فائدہ ویکھدا سی اوہر ہو جاندا سی۔ جدوں غلام محمد چٹھہ رسول نگر چھڈ کے پتھر چلا جاندا
 اے، اوس ویلے غلام محمد دا اک پتر گجر سنگھ دے قابو آ جاندا اے۔ اوہ اوس نوں مہان سنگھ توں بچاؤ نا چاہندا اے پر اوہدی حفاظت نہیں کر سکدا۔ آخر مہاں سنگھ
 دے حوالے کر دیندا اے۔

گجر سنگھ تے اوہدے پتر صاحب سنگھ وچ کاراکر اک بندے سکھا سنگھ دے قتل پاروں ناراضگی ہو جاندی اے۔ مہاں سنگھ دونوں پتھراں کولوں لا بھ لین

لئی اوہناں وچکار صلح کرادیندا اے۔ گجر سنگھ جھتی من جاندا اے تے مہاں سنگھ نال مل کے منجھرتے چڑھائی کردیندا اے۔
تے چڑھیا گجر سنگھ بھی چڑھ پاروں دہائے
تے چودھری مہان راج نے ادلار لنگھائے

2- چڑھت سنگھ

مہاں سنگھ دا پپو تے رنجیت سنگھ دا دادا سردار چڑھت سنگھ سی۔ اوس نے احمد شاہ ابدالی دے افغانستان جان مگروں گوجرانوالہ دے آل دوالے دے
علاقیاں اُتے قبضہ جمالیاتے لٹ مار شروع کردتی۔ اپنی آمدنی و دھاؤن لئی زمینداراں تے جاگیرداراں توں ٹیکس وصول کرنا شروع کردتا۔
بجے ملک آہا ایہہ خالصہ تہ کیتا مکا
پر چڑھت سنگھ سی سورما او آہا پکا
اوہ ڈر دا مول نہ آہیرے مت رہے نہ پھکا
پر مویا ایس آرزو وچ نہ ہویا سکا
چڑھت سنگھ اک چنگا منظم تے انصاف پسند حاکم سی۔ اوہ اپنے بندیاں تے سپاہیاں دا بڑا خیال رکھدا سی۔ اک دن اک سپاہی دی بندوق ویکھ رہیا سی
پئی بندوق پھٹ گئی۔ اوہ تھاں تے ای مر گیا۔
ہر بندہ اوہدی تعریف کردا سی۔ اوہدی اچانک موت مگروں اوہدی بیوہ رانی دیاں نے سرداری سنبھال لئی تے چڑھت سنگھ دے زمانے دا طریقہ جاری
رکھیا۔ رعایا نوں انصاف تے خوش حالی دتی۔

سپردیاں دیس سپاہ دی گل اوہا پالی
تے لشکر فوجاں اوس تھیں سب ہوئے سکھالی

3- قطب الدین

غلام محمد چٹھہ دے نکلے بھرا داناں قطب الدین سی۔ جدوں مہاں سنگھ نے گجر سنگھ دی مدد نال منجھرتے حملہ کیتا تے منجھر دا محاصرہ کر لیا پر جنگ ہون دے
باوجود کوئی فیصلہ نہ ہو سکیا تے فیر مہان سنگھ نے تنگ آ کے غلام محمد نوں صلح دی پیش کش کیتی۔ اوس ویلے غلام محمد نے اپنے نکلے بھرا قطب الدین نوں حالات دا
جائزہ لین واسطے گھلیا۔

مہاں سنگھ نے قطب الدین دی بڑی خاطر تواضع کیتی تے قطب الدین دے سامنے گورو گرنتھ سرائے چک کے قسم کھاہدی پئی میں کوئی دغا فریب نہیں
کراں گا۔ مزید یقین دوان لئی اوس نے اپنے پتر رنجیت سنگھ نوں اوہدے نال گھلیا۔ قطب الدین اک بہادر نوجوان سی۔ اوس نے منجھر دی جنگ (1790ء) وچ
ودھ چڑھ کے حصہ لیا تے اپنی بہادری دے جوہر دکھائے۔

فیر جدوں غلام محمد چٹھہ نے حج کرن دا ارادہ کیتا تے قطب الدین اوہدے نال سی۔ پر مہاں سنگھ دے سپاہیاں نے اوہناں نہتیاں نوں راہ وچ ای قتل کر
دتا۔ اوس سے قطب الدین جان بچا کے گجر سنگھ دی پناہ وچ چلا گیا۔ مہاں سنگھ نوں پتالگا اوس نے گجر سنگھ دے لشکر اُتے حملہ کردتا تے قطب الدین نوں اپنے قبضے
وچ کر لیا۔

تے ٹریا قطب الدین بھی جا اوٹھے کہا
بجے مینوں دیو ہتھیار تے مول نہ ڈھیا

تے رب دا دتا کون ہے جس مول نہ سیا
قطب الدین ایڈالیرتے بہادر سی پئی جس سے اوہ مہاں سنگھ دے ڈیرے گیا تے اوس نے اپنی جان دی پروانہ کیتی تے مہاں سنگھ اُتے حملہ کردتا۔

۔ جے مینوں منوں وسار کے کیوں غیریں دھایا

تے طرفے مہاں سنگھ دے اوہ پکڑ چلایا

تے کر کے حملہ اوس تے ہتھ کیسیں پایا

تے پھڑ پھڑ مارے سورے پھر مرنوں چایا

اوس سے قطب الدین کول کوئی ہتھیار نہیں سی اوہ نہتاسی، مہاں سنگھ دے سپاہیاں نے اوس نوں اوتھے ای قتل کردتا۔

۔ تے ماریا قطب الدین بھی ہور جنگ نکھھا

تے ایہوں کر پیا چھٹیاں دا پاسا پٹھا

4۔ رحمت خاں

غلام محمد چٹھہ دے وڈے پتر داناں رحمت خاں سی۔ اوہ بڑا جوان، بہادر تے دلیری۔ جس سے غلام محمد چٹھہ حج لئی روانہ ہویا تے رحمت خاں وی اوہدے نال سی پر حملے سے اوہ اپنی تیز رفتار گھوڑی اُتے چڑھ کے بھج گیا۔ اوہدی گھوڑی اپنی تیز رفتار سی پئی دشمن اوس نوں پھڑ نہ سکیا۔ اوس نے کھلری پلری اپنی فوج دے سپاہیاں نوں اک تھان جمع کیتا تے مہاں سنگھ دی فوج اُتے لک چھپ کے حملے کر کے نقصان اپڑایا۔

۔ تے لشکر وانگوں گڑی اوس پچھے دھانیں

تے مڑ کے رحمت خاں نے ہتھ پھڑی کمانیں

اخیر جدوں رنجیت سنگھ نے اپنی فوج نوں وسعت دتی تے اوہ اک طاقت بن گیا، اوس سے رحمت خاں نے رنجیت سنگھ اُتے حملہ کردتا پر شکست کھا کے

1797ء وچ ہار من لئی۔

5۔ خان محمد

غلام محمد چٹھہ دادو جاپتر خان محمد سی۔ اوہ وی حج اُتے جان والے قافلے وچ شامل سی۔ جدوں مہاں سنگھ دے سپاہیاں نے قافلے اُتے حملہ کیتا، خان محمد دے دل وچ خیال آیا پئی جے میں مہاں سنگھ نوں جا کے ملاں، خورے اوہ مینوں معاف کر دیوے۔ اوہ مہاں سنگھ دے ڈیرے چلا گیا۔ مہاں سنگھ نے کھچیا پئی لبہدے وچ چھٹیاں دی کوئی چال اے۔ اوس نے خان محمد نوں قتل کردتا۔

۔ تے زندہ کوئی چھڈ چا جد مکا ہو

جے اگے چاڑھے رب نے سب کھپا ہو

چھٹیاں دی واردیاں خوبیاں

پنجابی دیاں مشہور واراں وچ چھٹیاں دی واردیاں شمار ہوند اے۔ ایس نوں پیر محمد نے لکھیا اے جس نے اپنی بت موجب وار لکھن وچ بڑی محنت کیتی اے۔ اوہدے نیڑے وار لکھن دا مقصد چھٹیاں دی بہادری، دلیری تے جرات ظاہر کرنا سی۔ نالے دنسا سی پئی چٹھے بڑے سدھے سادے، بھولے بھالے، ایماندار تے طاقتور سن۔ اوہ دغا فریب نہ جان دے سن ایس لئی بار بار مہاں سنگھ دیاں چالاکیاں تے مکاریاں دے جال وچ پھس جان دے سن۔

وارلکھن والے دیاں سکھے ہمدردیاں غلام محمد چٹھہ نال دکھالی دیندیاں نیں۔ اوس نے بھانویں مہان سنگھ دی بہادری دی تعریف وی کیتی اے، پر زیادہ زور غلام محمد دی معصومیت، بہادری تے دلیری اُتے دتا اے۔ ایس لئی وار پڑھن والے دیاں ہمدردیاں غلام محمد چٹھہ نال ہو جاندیاں نیں۔

1- واقعات

پیر محمد نے ایہہ وار اُنہویں صدی عیسوی دے مڈھ وچ لکھی کیوں جے واردے واقعات 1764ء توں شروع ہوندے نیں تے 1797ء تک تک جانندے نیں۔ ایہتوں ظاہر ہوندا اے پئی وار 1797ء دے بعد لکھی گئی۔ پیر محمد نے مہاں سنگھ تے غلام محمد چٹھہ وچکار دو ڈیاں جنگاں دے حالات ایس وار وچ بیان کیے نیں۔ پہلی جنگ سیدگرد وچ تے دوجی جنگ مچر وچ ہوئی۔ ایہناں توں اڈہور کئی نکلیاں نکلیاں لڑائیاں وی ہوئیاں جیہناں دے مختصر واقعات بیان کیے گئے نیں۔

شاعر پیر محمد نے ایہناں جنگاں دے واقعات تے حالات کجھ اپنے اکھیں دیکھے نیں تے کجھ حالات اوس نے لوکاں کولوں سُنے نیں۔ ایس بارے اوہ لکھدا اے۔

سہرِ آخِ حقیقتِ اگلی جو لوک سُنائون
پر انھا مول نہ دیکھدا سو کریئے چائون

شاعر کوئی بوہتا پڑھیا لکھیا بندہ لگدا اے پراوہدے بیان دا ڈھنگ اینا قدرتی تے نیچرل اے پئی انج جا پدا اے جو یں جنگ دے سارے واقعات اوس نے اکھیں دیکھے نیں۔ یا اوہ آپوں وی جنگ وچ شریک رہیا اے۔ اوہ جزئیات نگاری داماہر لگدا اے ایس لئی اک اک واقعہ تے اک اک کئی توں کئی چیز وی بیان کردا اے۔ مثال دے طور تے غلام محمد چٹھہ گیر ونگ دے کپڑے پا کے مہاں سنگھ دے ڈیرے جاندا اے تے اپنے آپ نوں اک درویش، بھگت تے فقیر سا دھو ظاہر کردا اے۔

تے میاں وانگ فقیر دے چا ویس وٹائے
تے کر کے گیری کپڑے گل سہلی پائے
تے پھڑ کے ہتھ کمان بھی وچ ڈیرے آئے

پیر محمد دا کمال ایہہ وے پئی اوس نے سچے واقعات بیان کیے نیں تے کسے قسم دی مبالغہ آرائی توں کم نہیں لیا۔ ایس لئی واردی سب توں وڈی خوبی واقعات دی صداقت تے سچائی اے۔

2- منظر نگاری

پیر محمد نے ایس وار وچ کمال دی منظر نگاری کیتی اے۔ منظر نگاری وچ اوہدا قلم مصور دے برش وانگوں چلدا اے۔ جیہدے نال منظر دیاں سونہیاں تے من کھجویاں تصویراں بن دیاں چلیاں جاندیاں نیں۔ پیر محمد نے جنگ دے واقعات دیاں لہجییاں دلچسپ تصویراں الیکیاں نیں پئی صدیاں گزرن مگروں وی اوہناں دے رنگ حالے توڑی پھکے نیں پئے۔ مثال دے طور تے سیدگردی جنگ دے میدان دا منظر ایس طرح پیش کیتا اے۔

لگی سٹ نقاریاں ہر ڈیرے وچن
تے توفان ہور جمورچے جیوں بدل گجن
تے گھوڑے کرن شتابیاں اٹھ کنکوں بھجن
تے تیغاں بہت پیاسیاں نہ رتوں رجن

3- کردار نگاری

ایس واروچ لکھاری نے کردار نگاری وی اعلیٰ درجے دی کیتی اے۔ اوس نے بڑے جاندار، بہادر تے دلیر کردار پیش کیے نیس۔ شاعر نے اوہناں دیاں تصویراں ایس ڈھنگ نال اٹکیاں نیس پئی اوہناں دی ظاہری شخصیت دے نال نال اوہناں دی باطنی شخصیت وی پڑھن والے دیاں اکھاں ساہنے آجاندی اے۔ ایہہ کردار کیہہ سوچدے نیس، اوہناں دیاں سدھراں، چاہتاں، نجستاں، نفرتاں تے رغبتاں کیہہ نیس، سمناں دا پتا چل جاندا اے۔ مثال دے طور تے مہاں سنگھ اک چال چلدا اے پئی اوہ اپنے پتر رنجیت سنگھ نوں قطب الدین نال غلام محمد چٹھے دل گھلدا اے۔ پڑھن والے اوہدی چالاکی سمجھ لیندے۔

تے مہاں سنگھ غلام محمد نال ایہہ پارسائی
جے ملے غلام نہ مارساں سر پوتھی چائی
پر گھلیا قطب الدین نوں جا مل توں بھائی

4- تشبیہاں تے تلمیحاں

پیر محمد نے دارنوں دلچسپ بناؤن لئی پنجابی زبان دیاں سونہیاں تشبیہاں تے تلمیحاں موقع دی مناسبت نال ورتیاں نیس۔ اوہناں تشبیہاں وچ پنڈاں دا ماحول تے وسوں ظاہر ہوندی اے، جو یس:

تے کہہ توں پیر محمد کیہہ حال سواراں
جیوں پوندی دٹ اچانچک جا وچ اڈاراں
تے چمکے جیوں کر بدلی سوگل تلواراں
تے دن جبرکاں گولیاں جیوں ابر بہاراں

تلمیح اوہناں دو لفظاں نوں آکھدے نیس جیہناں اوہلے کوئی مشہور واقعہ، کہانی یا قصہ موجود ہوندا اے، جو یس حسن یوسف، آتش نمرود، چاہ یوسف، دم عیسیٰ، آب حیات وغیرہ تلمیحاں نیس۔ پیر محمد لکھدا اے:

سپر یوسف وچ بازار دے چن اج دکایا
تے گٹھا اوہ فرعون بھی جس رب کہایا
تے گٹھا اوہ شداد بھی جس بہشت بنایا
تے گٹھا اوہ قارون بھی جس مال ودھایا

☆☆☆

حسن یوسف دم عیسیٰ بد بلیہ دارمی آپنی جوانی ہمہ دارند توتندہ دارمی ملتان دی وار

مبین

نواب مظفر خان دی جان پچھان

نواب مظفر خان 1757ء نوں ملتان وچ پیدا ہوا۔ اوہدی عمر جس سے 23 ورہیاں دی سی، افغانستان دے بادشاہ احمد شاہ درانی دے پتر تیمور شاہ نے اوس نوں ملتان دا گورنر مقرر کیتا۔ اوہ 18 فروری 1780ء توں 2 جون 1818ء تیک ملتان دا گورنر تے حاکم رہیا۔ اوس نے 29 سال ملتان اتے حکومت کیتی۔

نواب مظفر خان دا تعلق اسد اللہ خان عرف سدہ (1558ء تا 1626ء) دے خاندان نال سی۔ اسد اللہ سدہ دے ناں نال سدوزئی قبیلے دا ناں مشہور ہويا۔ سدہ و خان 25 ورہیاں دی عمر وچ اپنے قبیلے دا سردار بنیا تے قندھار اُتے قبضہ کر کے حکومت کرن لگ پیا۔

مظفر خان اوس دی چھینویں پیرھی وچ پیدا ہويا۔ احمد شاہ درانی دے پتر تیمور شاہ نے اوس نوں مظفر جنگ دا خطاب وی دتا۔ اوس سے مظفر خان پٹھان دو ہزار گھڑ سوار سن۔ تیمور شاہ اوس نال ایسا خوش سی پئی اوس نے ملتان دے لوکاں دی فلاح تے بحالی خاطر نواب مظفر خان نوں دو لکھ روپے دی مدد وی دتی۔

مظفر خان نے اوس سے تیمور شاہ درانی نوں ہر سال تن لکھ روپے خراج دین دا وعدہ کیتا۔ تیمور شاہ دے دتے ہوئے دو لکھ روپے نال مظفر خان نے ملتان دے قلعے دی مرمت کرائی، مظفر گڑھ شہر آباد کیتا، ملتان تے شجاع آباد دے نیڑے اک نہر کھدوائی۔ مولوی لطف علی سیفیل نامہ یعنی سیف الملوک وچ لکھدا اے:

وچ ملتان مظفر خاں واہ نیک سنیوے
نور بھریا تیمور معظم شاہ منصور بنیوے
اس عادل سلطان اُتے صدر رحمت سدا کھیوے
رہن سدا ملتان اندر پر نور محمدی ڈیوے

لاہور دے مہاراجہ رنجیت سنگھ نے اپنی سلطنت دیاں سرحدیں وسیع کرن واسطے ملتان اُتے پنج حملے کیتے۔ اوس نے پہلا حملہ 1802ء وچ کیتا پر ناکام رہیا۔ فیر اوس مگروں 1804ء، 1807ء، 1810ء تے آخری حملہ 1818ء وچ کیتا۔ جس دا حال کجھ شاعراں نے واردی شکل وچ نظم کیتا اے۔ ایس جنگ وچ نواب مظفر خان شہید ہو گیا تے مہاراجہ رنجیت سنگھ ملتان اُتے قابض ہو گیا۔

ملتان دی واردی کہانی

اک مستشرق انگریز ایف، ڈبلیو سکیمپ جیہڑا اک سرکاری افسروی سی، اوس نے 1917ء وچ اک کتاب لکھی جیہڑا سر ناداں سی ملتانئی سٹوریز Multani Stories۔ ایس کتاب دا مقصد انگریزوں نوں سرانسیکی زبان سکھانا تے ایہتھوں وی تہذیب تے تمدن نال واقف کرانا سی۔ ایہہ لوک کہانیاں کستری وچ 34 سن۔ ہر ملتانئی کہانی نوں رومن رسم الخط وچ لکھیا گیا سی اوس مگروں اوہدا انگریزی زبان وچ ترجمہ وی درج سی۔

1- دلپت رائے دی وار

ایسٹن 34 کہانیاں دے بعد ست گیت دی انگریزی ترجمے نال لکھے گئے سن۔ ایسٹن گیتاں دے مگروں اک وار دی لکھی گئی سی جیہدا عنوان سی مظفر خان دی وار (A Ballad of Muzaffar Khan)۔ ایہہ 29 مصرعیاں دی وار ترجیح ہندی صورت وچ لکھی گئی اے تے وارٹوں ست بنداں وچ وڈیا گیا اے۔ آخری بند چ مصرعیاں دا اے جدوں کہ باقی سارے بند چار چار مصرعیاں دے نیں۔ ہر بند وچ ٹیپ دا مصرع اے۔ اوہ مصرع ایس طرح اے۔

جاتے لوک ڈولیں، ناں ڈولے مدفرخان چار چک کہیں ایہہ نواب دا داہے۔
 وار دے اخیر وچ شاعر نے اپنا ناں دلپت رائے لکھیا اے۔

ایف ڈبلیو سکیپ دا خیال اے پئی ایہہ وار رنجیت سنگھ دے ترےجے حملے 1807ء بارے ہے۔ لیکن ایہہ گل درست نہیں جا پدی کیوں جے ایس وار وچ درج سارے واقعات نواب مظفر خان تے مہاراجہ رنجیت سنگھ تے اوہدے پتر کھڑک سنگھ دے وچکار ہون والی جنگ 1818ء بارے نیں۔
 ملتان دی واراں دے اک محقق عمر کمال دا خیال اے پئی وار دی زبان قدیم پنجابی اے جیہدے اُتے ہندی زبان دے اثرات بڑے ڈوبتے نیں۔
 (کتاب 11 ملتان دی واراں)

اوپنے اگے چل کے لکھیا اے پئی ایس وار اُتے کاغز اہہ پل پر دیش دے پہاڑی زبان دے زیادہ اثرات نیں۔ محمد آصف خان دا خیال اے پئی ایہہ وار خالص ہندی زبان وچ لکھی گئی اے تے ایہدے وچ پنجابی لفظ نہیں درتے گئے۔

شوکت مغل دا نظریہ اے پئی وار دی زبان اُتے سرائیکی زبان دے بوجے اثرات نیں کیوں جے ایس وار وچ امر، اتے، برقا، بی بی، پلک، تیغ، درگاہ، جیہا، شاہ، صاحب، طر فوں، نکام، لوٹ، گنگ، گوڈے، لوتھ، من، جھائے ہواں، ہنی، یار، وغیرہ سرائیکی دے لفظ درتے گئے نیں۔

ایف ڈبلیو سکیپ نے ایس وار نوں رو من تے انگریزی وچ لکھیا اے۔ اوس نے لکھیا اے پئی دلپت رائے لاہور دارہن والا شاعر سی۔
 کجھ لوکاں دا خیال اے پئی پنجابی ادب دی تاریخ وچ دلپت رائے ناں دا کوئی شاعر موجود نہیں۔ ایہہ صرف فرضی ناں اے تے اصل وچ ایہہ

دارمیاں رحموں نے لکھی اے۔ اوہدے کجھ مصرعے تبدیل کر کے دلپت رائے نوں شاعر ظاہر کیتا گیا اے۔ دلپت رائے دی وار ایس طرح شروع ہوندی اے۔

1- صاحب چیار جو کجھ چا چا ہے سو چا کرے۔ کر داپلک نہ لاہنی
 تے آخری مصرع ایس طرح اے۔

29- پھر ہے دلپت رائے رب سچے کی درگاہ جیدی ول اوہی فتح اس کی منا ہیں
 ایس وار دا انگریزی ترجمہ وی 29 فقریاں وچ کیتا گیا اے۔

2- میاں رحموں دی وار

دو جی ملتان دی وار میاں رحموں دی لکھی ہوئی اے۔ فضل فرید لالیکا نے دعویٰ کیتا اے پئی ایس وار دا قلمی نسخہ میرے کول موجود اے۔ ایس وار دا اصل شاعر میاں رحموں اے ایس وار وچ کجھ تبدیلیاں کر کے ایس نوں دلپت رائے دے ناں نال منسوب کر دتا گیا اے۔

میاں رحموں بہاول پور دا وسٹیک سی تے اوس ویلے سکھ بہاد پور اُتے حملہ کرنا چاہندے سن۔ ایس گلوں مسلماناں وچ اوہناں دے خلاف نفرت پیدا ہون لفظی گل سی۔ ایسے جذبے نے میاں رحموں کو لوں ایہہ ڈنگ (وار) لکھوائی۔ میں میاں رحموں دے خاندان دے جانوں ہندیاں کو لوں چھپیا۔ ساریاں

نے ہک مٹھ ہو کے تے ہو کا دے کے آکھیا۔ ”جو ایہہ ڈنگ (دار) اوہناں دے وڈ کے میاں رحموں دی بنی ہوئی اے، میرا خیال اے پئی میاں رحموں نواب مظفر خان (1757ء تا 1818ء) دے زمانے وچ جیندا سی۔ رنجیت سنگھ تے نواب دیاں نو جاں دی لڑائی و حال اوہنے آپ سنیا ہو یا سی۔ ایس وار توں او نواب مظفر خان بارے میاں رحموں نے ہور دی شاعری کہتی اے۔ جیدیاں ونگیاں ملدیاں نیں میاں رحموں دی لکھی ہوئی وار دے کل 21 بند نیں۔ تے ہر بند دے چار مصرعے نیں۔ ایس طرح ایس وار دے کل 84 مصرعے بن دے نیں جیہناں وچوں اصل وار دے 64 مصرعے نیں کیوں ہے 20 مصرعے ٹیپ دے نیں یعنی ہر بند دے آخر اُتے اک مصرعہ بار بار دہرایا جاندا اے، اوس نوں ٹیپ دا مصرعہ آکھدے نیں۔ لیکن آخری بند وچ ٹیپ دا مصرعہ موجود نہیں۔

وار دے پہلے دو بندوں وچ اللہ تعالیٰ، نبیاں، فرشتیاں، ولیاں، غوث قطب دا ذکر کر کے امام حسنؑ، امام حسینؑ، حضرت فاطمہ الزہراءؑ تے ہور بزرگاں دا ذکر کیتا اے۔

فیر تے پنج بند توں چھینویں بند تیک رنجیت سنگھ دیاں فتوحات تے کامیابیاں دا ذکر اے۔

ستویں توں تیرھویں بند تیک رنجیت سنگھ دے وکیلاں قطب الدین خان تے غلام غوث دی نواب مظفر خان نال گل کتھ یعنی پیغام رسانی اے۔ فیر چودھویں بند توں اٹھارویں بند تاں نواب مظفر خان دی شہادت دا بیان اے۔

آخری بند وچ رنجیت سنگھ تے اوہدے دیوتاواں تے گوروواں دی وڈیائی بیان کیتی گئی اے۔ ایس طرح ساری وار وچ اک منطقی ترتیب تے حالات تے واقعات دا ارتقاء دکھالی دیندا اے۔

وار دا پہلا بند ایس طرح شروع ہوندا اے:

- 1- آیا سوں خواب تے شتاب دینی اٹھ بیٹھا۔ او سے ای وقت لیا وزیر کو بلا ہے۔
 - 2- دیکھی اے لو کا کئی تے دہائی پھری سکھوں کی پوندی دیکھی میں ملتان میں کہائے
 - 3- اے وسورے وزیر۔ ورتی تقدیر کیا، جیسی یہ گزری کیا رب کی رضا ہے؟
 - 4- اتے لوگ ڈولے، نہ ڈولیو مظفر خان چار کوٹ کہن، یہ نواب واہ وا ہے۔
- ایس وار دا آخری بند ایس طرح اے۔

- 81- سری کرشن کے اوتار، سبھی زور رام چند ہوں کے، لپھن کے بان گوروار جن من بھا ہے۔
 - 82- فتح جنگ سارا، سب جیت لیا پل ہوں میں، پرے کی ولایت لوگ ملنے کو آ ہے۔
 - 83- ماریا ملتان اور کابل کے طاق پلے زور اور تران کی دھوم جا بجا ہے۔
 - 84- بلونت مہارا ہے کی، چار کوٹ ان مانی، پگڑی کا تیج سانچا ہے، را کھا خدا ہے۔
- ایس وار دا انگریزی ترجمہ ہر بند دے ساہنے دو جے صفحے اتے لکھیا ہو یا اے۔

3- نظام دی وار

ملتان دی وار دے نال تاریخی وار نظام دی وار لکھی اے۔ دو جیاں واراں وانگر ایہہ واروی مہاراجہ رنجیت سنگھ تے نواب مظفر خان وچکار ہون والی جنگ 1818ء بارے اے۔ ایہہ واری حرنی وانگوں لکھی گئی اے۔ پہلے صفحے اُتے الف توں ”ظ“ تیک دے حروف نال بند شروع ہوندے نیں۔ دو جے صفحے اُتے ”ع“ توں ”ن“ تیک دے بند لکھے گئے نیں۔ ایہہ سی حرنی مکمل نیں۔ وچوں کئی مصرعے گم نیں تے ورتے دی پھنے ہوئے نیں۔ ایس لئی وار دا پورا متن ساہنے نہیں آؤندا۔

ایس واردے 23 بند نہیں تے کل 92 مصرعے میں جیہناں وچوں 5 مصرعے غائب نہیں۔

ایہہ وار جیت دے اعتبار نال سی حرفی اسے پر مواد دے لحاظ نال مظفر خان دی جرأت، بہادری ظاہر کرن پاروں ملتان دی بربادی دا نوحہ واروی بن گئی اے۔

ملتان دی وار وچ شاعر نظام نے ملتان دے شاد تے آباد ہون دی دعا کیتی اے۔ اوہ لکھدا اے:

- 1- رب پھر وسائے ملتان کوں جی گھڑی گھڑی مینڈا روح سکدا اے۔
 - 2- رب پھر وسائے ملتان کوں جی، جیدے درواں دے گانوں گانوی آں۔
- فیر شاعر نے حضرت شیخ عبدالقادر جیلانی رحمۃ اللہ علیہ نوں مخاطب کر کے عرض کیتی اے:
- 1- ض۔ ضرورت کرو میراں! میراں مہر کرو ملتان آتے۔
 - 2- گھیں تند اولڑی پے گئی، کفر نازل ہو یا اسلام آتے۔
 - 3- غ غیرت ملک دی دور کرو میراں۔ مہر کرو ملتان آتے۔

نظام دی ایہہ وار جس دے کجھ حصے نوں شہر آشوب وی آکھیا جاندا اے نواب مظفر خان دی اوس آخری لڑائی بارے اے جیہدے وچ نواب نے شہادت د امرتہ حاصل کیتا۔ تے ملتان آتے سکھاں نے قبضہ جمایا۔

نظام شاعر بارے تاریخاں تے تذکریاں وچ کدھرے وی معلومات نہیں لکھدیاں۔ صرف وار توں اینا کو پتا لگدا اے پئی اوہ ملتان دی بربادی ویلے یعنی 1818ء وچ زندہ سی۔

کیوں جے اوہ خود وار وچ لکھدا اے:

- 1- نظام وکھ تماشہ تقدیر والا کھن والے جو اینویں لکھیا اے۔
 - 2- نظام وکھ تماشہ تقدیر والا۔ آدم سوہنا ہو یا سب خاک میاں
 - 3- نظام وکھ تماشہ تقدیر والا، سنگھ ماریا تے ملک سلطان دا جی
- شاعر نے جس سے ملتان دی بربادی تے تباہی ویکھی تے چیخ اٹھیا۔
- 1- پ۔ پیو پترنوں روندیاں پھڈ گئے، مانواں وہیاں دا کوئی نہ ساک میاں
 - 2- د۔ داغ ملتان شریف دا جی، ڈیہناں راتیں میکوں پیلا پھلکدا اے۔
 - 3- ش۔ شہر پنجاب دے چنگے ڈٹھے عجب شہر ملتان قریشیاں دا

ایس واردی زبان اوس پنجابی زبان نال ملدی اے جیہوی عبدالکلیم شور کوٹ تے جھنگ دے علاقیاں وچ بولی جانندی اے۔ ایہہ وار سوخی، واقعاتی تے محاکاتی اے تے شاعر نے ایس وار وچ من کھجویاں تصویریاں لکھیاں نیں۔

میاں رحموں دی واردیاں خوبیاں

☆ جے دلپت رائے لاہوری دار، میاں رحموں دی وارا تے نظام دی واردا موازنہ کیتا جائے تے پتا لگدا اے پئی ایہناں تہاں واراں وچوں میاں رحموں دی وار کئی لحاظ نال سب توں چنگی تے ودھیا وارا اے۔

☆ بھانویں تہاں واراں دا موضوع آٹو اے یعنی مہاراجہ رنجیت سنگھ تے نواب مظفر خان وچکار جنگ جیہڑی 1818ء وچ ملتان دے مقام آتے ہوئی، پر میاں رحموں دی وار ڈاہدی سوخی، واقعاتی، معلوماتی تے محاکاتی اے۔ یعنی اوس نے وار وچ واقعاتی ترتیب نوں سامنے رکھیا اے۔

☆ اوس نے سب توں پہلاں اللہ تعالیٰ دی حمد فیر نعتیہ شعر، فرشتیاں، ولیاں تے غوماں قطباں دا ذکر کیتا اے تے فیراوس نے حضرت امام حسنؑ تے حضرت امام حسینؑ تے حضرت فاطمہ الزہرہ دا ذکر کیتا اے۔ جو یں:

ایسے ، ملائک تے مشائخ ، سبھی غوث قطب، ڈر گئے وکھ کے عالی درگا ہے

ہونی نہ مٹی حسنؑ تے حسینؑ کولوں حضرت خاتون جنتؑ امر نیا بجا ہے

☆ اوس گروں شاعر نے تریج بندتوں لے کے چھینویں بندتیک مہاراجہ رنجیت سنگھ دی شان تے فتوحات نوں بیان کیتا اے۔ جو یں:

تیرا ماڑ رہتاس، انک، کاگڑہ سیالکوٹ، کھمبایت گجرات، منجھ بھاری موجمائے

دھاروں کے راجے کئی گڑھ تپنے دیسوں کے ، دیئے سب کوٹ اوہناں سن کر نو اے

ایسے طرح ستویں بندتوں تیر حویں بندتیک رنجیت سنگھ دے وکیلاں قطب الدین خان تے غلام غوث دا ذکر اے جیہڑے رنجیت سنگھ دا پیغام لے کے

☆ نواب مظفر خان کول گئے سن تے اوس نوں قلعہ دیاں چابیاں دین لئی آکھیا سی۔ چودھویں بندتوں اٹھارویں بندتیک نواب مظفر خان دی شہادت دا بیان اے تے آخری بندت رنجیت سنگھ دے دیوتاواں تے گوروواں دی وڈیائی بیان کیتی اے۔

ایس طرح ایہہ وارد رجبہ بدرجہ پوزھی چڑھدی اے تے سارے واقعات ترتیب نال ساہنے آؤندے چلے جانے نہیں۔

☆ میاں رحموں وی وار وچ محاکاتی رنگ اکھڑواں اے یعنی جیہڑے واقعات اوہ بیان کردا اے اوہناں دی اجیہی تصویر کھچدا اے پئی بعض تھانواں اُتے

انج چا پدا اے جو یں اوہ سبھے واقعات ساڈیاں اکھاں ساہنے ہور ہے ہون۔ جو یں جنگ دے میدان دا نقشہ ایس طرح بیان کیتا اے:

57- گھن ہوں کی گھٹاں، دل ہوں میں دلاں لاکھ، گھیر یا ملتان کوٹ لنگ تڑ پھڑا ہے۔

58- دھسکت ہے دھول دھول تو فن کی لاناں سے تو فن کی لاٹ جیسے دوزخ برلا ہے۔

59- دھرت ہے منج کچھ، دور پار سروں سے ڈولنے سیرے بھمب ہل چلا ہے۔

ترجمہ:

☆ فوجیں گھناؤں کی مانند دور دور تک پھیلی ہوئی تھیں۔ لاکھوں دل دہل گئے تھے۔ ملتان کا قلعہ لنگا کی مانند تھر تھر کانپ رہا تھا۔ زمین کا تیل زمین کے اندر دھسک رہا تھا۔ توپوں سے آگ اور روشنی اس طرح نکل رہی تھی جس طرح دوزخ میں آگ جلتی ہے۔

دھرتی پر تمام پہاڑ ہل رہے تھے۔ زمین خوف سے کانپ رہی تھی۔ ایسے لگتا تھا جیسے بڑا زلزلہ آ گیا ہو۔

☆ ایس وار وچ نواب مظفر خان دا تعارف ایسے لفظاں وچ کرایا گیا اے پئی اوہدی بہادری، دلیری، خاندانی شرافت تے جرأت دی تصویر پڑھن سُنن والے دیاں اکھاں سامنے آجاندی اے۔

شاعر لکھدا اے:

45- نبی خاں نواب، جیسے بیرم خان خانان، ایسے ہی مظفر جیسے لودھی شیر شاہ ہے۔

46- گپڑی پٹھان، تیغ، دل ہوں سے آجنا، منڈت پر منڈنت، لوتھ لوتھ پر سا ہے۔

47- رت ہوں کی چلی گنگ، جیسے ساون دریا چلے، پچلت ہے بیر دیکھ جو گئی لر جا ہے۔

اگے چل کے لکھدا اے:

49- آئے میدان پنج پلوان مولاعلی کے، کر کے دھیان رب بخشے جزا ہے۔

71- گپڑی پٹھان، تیغ، ہاتھ قہے پہ کنج کیا، بھلے کی پریت جیسی تہہ پرنگا ہے۔

71۔ مارے ہتھیار، فرش گھوڑے سے پار پوے، عورت ذات بہت کیتی ہتھ واہ واہے۔

ترجمہ:

نبی خان جے مظفر خاں اجنبی شان تے شوکت نال ہتھیار سجا کے نکلے جس طرح بیرم خان خانان تے شیر شاہ لودھی جنگ دے میدان وچ نکلدے دے دے۔ مظفر خاں نے ہتھ وچ تلوار پھڑی، دشمن دی فوج دا مقابلہ کرن لئی۔ اوس نے دشمنان نوں لولا لنگڑا کر دتا تے لہودی گنگا بہادتی۔ لہودا دریا ساون دے دریا واگوں دگ ریاسی۔ جس نوں دیکھ کے کجگ وی کنب جاوے۔

مولانا علی دے پہلوان میدان وچ آئے۔ دھیان رب دل سی پی اوہی اوہناں نوں چنگا بدلہ دیوے گا۔ پٹھان نے تلوار ہتھ وچ پھڑی تے قبضے اُتے منہ بولی نال ہتھ پایا۔ اوہدی نظراں دشمن اُتے جمیاں ہوئیاں سن۔ اوس نے زوردار تلوار چلائی تے اوہ گھوڑے نوں چیر دی ہوئی فرش تیک اپڑ گئی۔ نواب دیاں دھیال نے واہ واہ کیتی۔

☆ میاں رحموں دی زبان بھانویں بہاؤ پور ریاست دی اے پر اوہدے وچ اُردو لفظاں دی بوہت زیادہ ورتوں اے جس پاروں پڑھن والے نوں زبان آسان لگدی اے تے کجھ وی آؤندی اے۔ جویں ایس وار وچ مظفر خان داناں اُردو دے جدید لہجے وچ مظفر خان ای لکھیا گیا اے۔ جدوں کہ دلپت رائے نے ایس نوں مدفر خان لکھیا اے۔ ایس زبان وچ پنجابی تے سرائیکی لہجے دے الفاظ وی ورتے گئے نیں۔

☆ اخیر ہی بند وچ اوس نے مہاراجہ رنجیت سنگھ نوں سری کرشن، رام چند، پنچھن، گوروارجن داوا تارا کھ کے اوہدی وی تعریف کردتی۔ اے مکدی گل اے پی ایہہ وار ملتان دیاں دو جیاں داراں توں ہر اعتبار نال اعلیٰ، عمدہ تے ودھیالے۔

میاں رحموں دی وار دا پنجابی ترجمہ

بند نمبر 1: مظفر خان نے اک سفنا دیکھیا تے فوراً وزیر نوں سدیا تے دیا پی میں خواب وچ دیکھیا اے پی سکھاں نے ملتان فتح کر لیا اے تے ہر پاسے تباہی تے بربادی کردتی اے۔

اے وزیر مینوں دس، ایس سفنے دا مطلب کیہہ اے تے ساڈی قسمت وچ کیہہ لکھیا ہو یا اے تے رب دی کیہہ رضا اے؟ لوگ کنب گئے دھرتی ڈول گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ نواب مظفر خاں دی واہ واہے۔

بند نمبر 2: رب سچا اے اوہ جو چاہندا اے کردا اے تے اک پل وچ کردا اے۔ وڈے وڈے انبیاء کرام، فرشتے، بزرگ علماء تمام غوث تے قطب اوس رب دی شان دیکھ کے ڈردے نیں تے ہونی حضرت امام حسنؑ تے امام حسینؑ تے حضرت خاتون جنت توں دی نہیں ٹلدی۔ رب دا حکم ہر تھاں چلدا اے لوگ ڈول گئے۔ دھرتی کنب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خان دی واہ واہے۔

بند نمبر 3: مہاراجہ رنجیت سنگھ نے ملتان ول کوچ کیتا تے سبھے سکھاں تے سنتاں نے آکھیا پی اوہ سکھاں دا بادشاہ اے۔ راجے دی فوج جدوں بڑی دھوم دھام نال روانہ ہوئی تے گھوڑیاں دی وڈی تعداد نے اپنی دھوڑا ڈائی پی سورج اوہدے وچ لک گیا۔

رہتاس، راجوڑی، کشمیر، کابل، قندھار، انک کنب کنب کے ڈول گئے تے غش کھا گئے۔

لوگ ڈول گئے، دھرتی کنب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خاں دی واہ واہے۔

بند نمبر 4: تیرا، روہتاس، انک، کاگڑہ، سیالکوٹ، کھمبایت، گجرات تے پونچھ وغیرہ غم تے فکر نال مرجھا گئے۔ جدوں رنجیت سنگھ دیاں فوجاں دی گھن گھرج سنی تے وڈے وڈے راجے، کئی دیاں دے گورنر تے مختلف قلعیاں دے مالک ڈر گئے تے اوہناں نے ہتھیار سٹ دتے۔ مہاراجہ بہت خوش قسمت سی۔ اوہدی طاقت دیکھ کے دریاواں دا پانی گھٹ گیا۔ ترن والے ڈب گئے۔

لوگ ڈول گئے، دھرتی کنب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خان دی واہ واہے۔

بند نمبر 5: جدوں مہاراجہ رنجیت سنگھ ملتان فتح کرن آیا تے لوک و انس و انگوں لف گئے یعنی جھک گئے۔ اوہدی وہشت و یکھ کے کشمیر دے قلعے جھک گئے۔ کابل دا گورنر فتح خان چپ کر کے بہہ گیا۔ چڑھدے (مشرق) لکن (شمال) تے دکن دے لوگ اوہدے ڈرتوں محتاط ہو گئے۔ چاروں پاسے مہاراجے دی طاقت والو ہامن لیا گیا۔ اس نوں بادشاہ بنیا۔ لوگ ڈول گئے، دھرتی کنب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خان دی واہ واہ ہے۔

بند نمبر 6: مہاراجہ دے ڈرتے خوف کولوں گنگا توں کھمھ جٹ نس گئے۔ راون تے راجہ دستر تھ دی دل چھڈ گئے۔ کان پور، کلور کوٹ، جمنادے واسی، مھر اگڑھ دے لوگ کلکتہ تیکر دے ہاشندے ڈرناں کنب گئے۔ سیرے۔ دریائے جہلم توں پار دے لوگ وی اپنے گھر بار چھڈ کے نس گئے۔ لوگ ڈول گئے دھرتی کنب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خان دی واہ واہ ہے۔

بند نمبر 7: فوجاں دیاں گھنواں جوڑ کے جدوں شاہزادہ کھڑک سنگھ نے چڑھائی کیتی زمین، سورج تے پہاڑ کنب گئے۔ شہنایاں گونجیاں، ڈھول نٹارے دجے، طریاں تے گھونگھے یعنی سنگھ و جے، جویں ڈڈور و لا پاؤندے نیں۔ کئی راجپوت، رانے، کئی دریاواں دے دستیک دن رات کنوں لگے۔ اوہناں دے دماغاں وچ خوف سا گیا۔ لوگ ڈول گئے، دھرتی کنب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خان دی واہ واہ ہے۔

بند نمبر 8: قطب خاں پٹھان اپنی، مہاراجے دا سند یہ لے کے نواب مظفر خان دے دربار اپڑیا تے آکھن لگا ملتان دا قلعہ آپ مہاراجہ رنجیت سنگھ دے حوالے کر دیو۔ گل وچ پکا پکا کے مہاراجے کولوں پناہ منگ لوؤ۔

اے مظفر خان سدوزئی بادشاہ۔ میری گل غورناں سن۔ ملتان دا قلعہ مہاراجہ دے حوالے کر دے تے اوہدے کولوں پناہ منگ لے۔ لوگ ڈول گئے دھرتی کنب گئی۔ پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خان دی واہ واہ ہے۔

بند نمبر 9: میراناں مظفر اے یعنی فاتح، میں صوبہ ملتان دا حاکم ہاں تے کابل دا بادشاہ احمد خاں میرا بھرا اے۔ میں ملتان دا گورنر تے سردار ہاں۔ میں ملتان دی عدالت، تخت بادشاہی تے سجھے خوشیاں ویکھیاں نیں۔ میں ملتان دا قلعہ مہاراجے نوں کیوں دیواں۔ ایس طرح بادشاہاں دی بدنامی اے۔ ملتان دا قلعہ دینا شریقاں تے بہادران دا طریقہ نیں۔

لوگ ڈول گئے دھرتی کنب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خان دی واہ واہ ہے۔

بند نمبر 10: مہاراجے دادو جا اپنی غلام غوث سی۔ اوہ نواب مظفر خان دے دربار وچ حاضر ہو یا تے اک گٹھے جا کے اس نوں نصیحت کیتی پئی سکھاں دا عروج، زور تے شان تے فوجاں ایس ویلے ٹیسی اُتے نیں۔ مہاراجہ رنجیت سنگھ دا پتر کھڑک سنگھ پورے زوراں نال حملہ کرن لئی تیار اے۔ جے تینوں اپنی عزت پیاری اے تے ملتان چھڈ دے تے مہاراجہ نوں جا کے مل، کیوں جے تیرا ملک سکھاں دے نانویں لگ چکا اے۔ لوگ ڈول گئے اتے دھرتی کنب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خان دی واہ واہ ہے۔

بند نمبر 11: میں مظفر خان عظیم پٹھان ہاں، میرا القاب نواب تے بادشاہ اے۔ میں ملتان اُتوں تلواراں دی برسات کر دیواں گاتے خون دے دریا وگا دیواں گا۔ دشمن نوں پٹھاناں دی طاقت دکھاواں گا میں اپنا سر دے دیاں گا پر ملتان کدی نہ دیاں گا۔ لوگ ڈول گئے دھرتی کنب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خان دی واہ واہ ہے۔

بند نمبر 12: میری زندگی وچ ملتان نوں کوئی فتح نہیں کر سکدا۔ میں فیصلہ کر لیا اے پئی بھانویں جان چلی جائے ملتان نہ جائے۔ اگے رب دی جو مرضی، میں جنگ لڑن دی پوری کوشش کراں گا۔ اگے رب جس نوں چاہوے جت عطا کرے۔ اے غلام غوث، خاموش ہو جا۔ فضول گلاں نہ کر۔ میرا آخری فیصلہ اے پئی میں ملتان دی خاطر جنگ لڑاں گا۔ لوگ ڈول گئے دھرتی کنب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خان دی واہ واہ ہے۔

بند نمبر 13: غلام غوث جواب لے کے پرتیا۔ تے کھڑک سنگھ اگے پیش ہو کے آکھن لگا۔ نواب نے جواب دتا اے پئی میں تلواراں نال جنگ کراں گا۔ جتاچہ میرے جے وچ ساہ اے میں ہرگز ملتان نہ دیواں گا۔ اپنیجاں تے دکیلاں دیاں گلاں نال کون ملتان دا قلعہ دیندا اے۔ نواب نے جنگ کرن لئی لوہے دی زرہ بکتر پہن لئی اے۔

لوگ ڈول گئے دھرتی کنب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا ہر پاسوں آوازہ آوے۔ سبحان اللہ مظفر خان دی واہ واہ ہے۔

بند نمبر 14: جنگ دی تیاری شروع ہو گئی۔ نقارے و جن لگ پئے۔ واہے تے طریاں ڈڈوواں واگھر دولا پاؤن لگ چیاں۔ میں لکھاں دیاں فوجاں دیاں کہیہ
کیہ تعریفیاں کراں۔ بے شمار اٹھ، ہاتھی، گھوڑے تے فوج دے جواناں دا کوئی انت نہیں سی۔ جواناں نے اپنے دونوں موڑھیاں اتے ہتھیار لائے
ہوئے سن۔ اوہناں بہادران دے دلاں وچ جنگ لڑن دا جوش تھا تھاں مارہیاسی۔

لوگ ڈول گئے دھرتی کسب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خان واہ واہ ہے۔

بند نمبر 15: سکھ فوج دے لکھاں دستے سن۔ اوہناں نے قلعہ ملتان دے گرد گھیرا پالیا۔ انکا کسب گئی۔ زمین دا تیل زمین وچ دھس گیا۔ توپاں دے گولے
چلے سن تے ایہی اگ نکلی سی جویں دوزخ دی اگ بھڑکدی اے۔ جس ویلے بوب چلے سن دور دور تک پہاڑ لڑ جاندے سن تے زمین
بھونچال نال بل جاندی سی۔

لوگ ڈول گئے دھرتی کسب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خان واہ واہ ہے۔

بند نمبر 16: جس ویلے کھڑک سنگھ نے فوجاں نوں اگے دھن دا حکم دتا اوس سے سکھ فوجاں دی کٹری ہزاراں وچ نہیں سکوں لکھاں وچ سی۔ ہزاراں گولے
دانے گئے، بارود دے دھوئیں دے بدلاں نال آسمان چھپ گیا۔ بھاری مصیبت بن گئی۔ ہر پاسے ہتھیار اچھا گیا۔

لوگ ڈول گئے دھرتی کسب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خان واہ واہ ہے۔

بند نمبر 17: نبی خان تے مظفر خان اجیہی شان تے شوکت نال ہتھیار سجا کے نکلے جس طرح بیرم خاں خان خاناں تے شیر شاہ لودھی جنگ دے میدان وچ
نکلے سن۔ مظفر خان نے ہتھ وچ تلوار پھڑی تے دشمنان دی فوج دا مقابلہ کیتا تے بہت سارے سپاہیاں نوں لولا تے لنگڑا بنا دتا۔ لہو دی گڑگا بہاوتی۔
لہو دار یا ساون دے دریا وانگوں وگ رہیاسی جس نوں ویکھ کے کجک وی کسب چاوے لوگ ڈول گئے دھرتی کسب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ
مظفر خان دی واہ واہ ہے۔

بند نمبر 18: مولائی دے پہلوان جنگ دے میدان وچ آئے۔ اوہناں دا دھیان رب ول سی پئی اوہو چنگا بدل دیوے گا۔ پنڈھان نے ہتھ وچ تلوار پھڑی تے
قبضے نوں مضبوطی نال ہتھ پایا۔ اوہ دیاں نظراں دشمن اتے جھیاں سن۔ اوس نے زور دار تلوار چلائی۔ اوہ گھوڑے نوں چیر دی ہوئی زمین تیکر چلی گئی۔ نواب
دیاں زانیاں نے واہ واہ کہتی۔ لوگ ڈول گئے دھرتی کسب گئی۔ پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خان دی واہ واہ ہے۔

بند نمبر 19: رب دی مرضی ویکھ کے ملتان دا قلعہ جھک گیا۔ مظفر خان نے سنیا پئی فوج قلعے دے دروازے توں اندر داخل ہو گئی۔ شہاباش نواب مظفر خان توں
بستیاں توں قلعیاں دی لارج تے عزت ایں۔ کئی لوک مر گئے۔ جویں کربلا معلیٰ وچ بے گناہ قتل ہو گئے۔ اوس ویلے رحموں پنڈھان نے اپنے ہتھ وچ تلوار
پھڑی، عرش دے فرشتے واہ واہ کراٹھے۔

لوگ ڈول گئے دھرتی کسب گئی پر مظفر خان نہ ڈولیا۔ سبحان اللہ مظفر خان دی واہ واہ ہے۔

بند نمبر 20: نواب مظفر خان نے ملتان دا تخت چھڈ دتا سکوں دنیا جہان نوں چھڈ دتا۔ باغ، بہاراں تے دنیا دی ہر شے چھڈ گیا۔ اوس نے عدالت پکھری، رنگ
بھرے کمرے، خوشبوواں، تے خوشبوواں وچ ڈبے گھر چھڈ دتے۔ اوہ جن وانگوں روشن محل چھڈ گیا۔ راگ رنگ، دنیاوی خوشیاں سکھے کچھ چھڈ کے
امام حسن تے امام حسین نال سدھا جنت وچ چلا گیا۔

بند نمبر 21: مہاراجہ رنجیت سنگھ اصل سری کرشن دا پیغام بر، رام چند دی طاقت والا، لچھن دی کمان والا تے گوروارجن دا پیارا سی۔

اوس نے بڑی چھیتی فتح حاصل کر لئی تے دوروں دوروں لوک اوس نوں مبارکباد دین لئی آئے۔ جس ویلے اوس نے ملتان فتح کیتا تے کابل دے طاق
بل گئے۔ مہاراجہ دی طاقت تے زور دی تھاں تھاں دھاک بیٹھ گئی۔

مہاراجے دی طاقت دا چاروں پاسے چر چاتے شور پئے گیا۔ اوس دی پگڑی دی شان یعنی تاج دی عزت رب نے رکھ لئی۔ رب نے اوس نوں
فتح دلائی۔

پنجابی ادب دیاں صنفاں

پنجابی شاعری

1- حمد

حمد دے معنی تعریف دے نہیں تے تعریف کسے وی بندے دی کیتی جاسکدی اے۔ پر حمد دا لفظ صرف رب دی تعریف واسطے مخصوص ہو چکیا اے۔ ہن حمد توں مراد رب دیاں صنفاں بیان کرنا لیا جاند اے۔ ایس لئی حمد توں مراد اوہ نظم اے جیہدے وچ شاعر اللہ تعالیٰ دیاں صنفاں بیان کردا اے تے اپنی بندگی، عاجزی تے انکساری دا اظہار کردا اے۔ فیراپنیاں حاجتاں تے لوڑاں رب دی بارگاہ وچ پیش کر کے اوس توں رحم تے کرم دی التجا کردا تے اوہناں حاجتاں نوں پورا کرن دی درخواست کردا اے۔ اللہ دی عظمت تے اپنی کم مائیگی بیان کردا اے۔

پنجابی وچ اجیہی کوئی کتاب موجود نہیں جیہدی صرف حمد باری تعالیٰ اُتے مشتمل ہووے۔ ہاں پنجابی شاعری دی ہر کتاب دے مڈھ وچ حمد ضرور موجود ہوندی اے۔ ہر شاعر نے پہلاں حمد لکھی اے فی نعت کہی اے تے فیراپنے کلام دا مڈھ رکھیا اے۔ میاں محمد بخش وی سیف الملوک دا آغاز حمد دے ایہناں شعراں دے تال کردے نیں:

اول حمد ثنا الہی جو مالک ہر ہر دا
اُس دا نام چتارن والا ہر میدان نہ ہر دا
کام تمام میسر ہوندے نام اوہدا چت دھریاں
رحمیں سکے ساوے کردا قہروں ساڑے ہریاں

یاد کرنے والی

کسی میدان میں بھی
نہیں کھانا

2- نعت

نعت دے معنی وی تعریف کرنا اے پر ایہہ صنف صرف رسول اکرم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی تعریف واسطے مخصوص ہو چکی اے۔ ایس لئی نعت وچ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی مبارک حیاتی دا ہر کچھ بیان کیتا جاند اے۔ آپ ﷺ دیاں صنفاں بیان کیتیاں جاندیاں نیں۔ مدینے جان دی سدھر، روضہ مبارک ویکھن دی خواہش، روضے دی جالی مٹھن دی آرزو، حج دی سعادت، اپنے گناہاں دا اقرار، گناہاں دی بخشش واسطے حشر دیہاڑے شفاعت دی درخواست، آپ ﷺ دی عظمت، اخلاق، عفت، رحمت، فضیلت، نعت، عدالت، شجاعت، رفاقت، امامت، صداقت، امانت، دیانت، شفاعت، شرافت، سبھے کچھ بیان کیتا جاند اے۔ نعت دا گھیرا ہن خاصا موکلا ہو گیا اے تے اوہدے وچ اج کل مذہبی، معاشرتی، سماجی تے سیاسی موضوعات وی بیان کیتے جاندے نیں۔ رسول اکرم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی پاک حیاتی وچ سب توں پہلاں عربی وچ نعت، حضرت حسان بن ثابتؓ نے لکھی تے عشرہ مبشرہ وچ شامل ہون دی سعادت حاصل کیتی۔ اوہناں مگروں کعب بن زہیرؓ نے قصیدہ بانٹ سعادت تے امام بوسیریؓ نے قصیدہ بردہ شریف لکھیا جیہدے نعت دے بہترین نمونے نیں۔ فارسی وچ مولانا عبدالرحمن جامی، شیخ سعدی تے فرید الدین عطار نے سونیاں نعتاں لکھیاں۔ اردو وچ مولانا حالی، امیر معینا، محسن کاکوردی،

قربانیاں دا ذکر شعراں وچ کیتا تے اوہناں شعراں نوں مرثیہ آکھیا گیا۔ فیر مرثیہ کر بلا دے دکھانت دے واقعے نال مخصوص ہو گیا۔ ہُن مرثیہ دے معنی میں اوہ نظم جس وچ اہل بیت دیاں قربانیاں دا ذکر، اوہناں دی شہادت تے شجاعت دا ذکر ہووے۔

فارسی زبان وچ محتشم کاشی دے مرثیے مشہور ہوئے۔ اُردو وچ میر انیس مرزا دبیر نے پُر تاثیر مرثیے لکھے۔ پنجابی وچ مرثیہ لکھن دی ریت ڈھیر پرانی اے، ملتان وچ دت قوم نے پہلی صدی ہجری وچ مرثیے لکھے۔ ایہہ اوہ لوک سن، جیہڑے یزیدی فوجاں توں ڈر کے بغداد توں ملتان آ گئے سن۔ ایہہ لوک اہل بیت نال تصقیدت رکھدے سن تے مرثیے لکھدے سن۔

پنجابی وچ سب توں پہلا مرثیہ درویش شاعر دا لکھیا ہو یا ملدا اے۔ اوس گروں سید علی شاہ، مولوی فیروز، غلام سکندر، نور محمد گدائی، واصف حسین، کمال مگسی، شمشیر علی ذاکر تے سید اکبر شاہ نے کامیاب مرثیے لکھے۔ غلام حیدر فدا اک مرثیہ اے:

تعریف کیا لکھاں شہہ گردوں جناب دی	جنگی بھری جوان شجاع لا جواب دی
ایں شان نال نکلی سواری جناب دی	یاد آ گئی تیاری علی بو تراب دی
حیدر دے وانگ غازی دا سب رنگ ڈھنگ ہا	میدان کر بلا دا کیمہ خیبر دا جنگ ہا

5- جنگ نامے

پنجابی وچ بوہت سارے جنگ نامے وی لکھے گئے۔ شاعری دی ایس صنف وچ مختلف جنگاں دا ذکر کیتا جاندا اے۔ ایس پاروں ایس نوں جنگ نامہ آکھیا جاندا اے۔ جنگ نامہ اصل وچ رزمیہ نظم ہوندی اے جیہدے وچ توں دے عروج تے زوال دی داستان بیان کیتی جاندی اے۔ ایہدی اک شکل شاہنامہ وی اے۔ جوں فردوسی دا شاہنامہ فارسی وچ اے تے اُردو وچ حفیظ جالندھری دا شاہنامہ اسلام اے پر آنحضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے غزوات نوں وی جنگ نامے آکھیا گیا اے۔ مثلاً جنگ نامہ بدر، جنگ نامہ احد، جنگ نامہ تبوک وغیرہ۔

پر شعراں نے کر بلا دے واقعات نوں جدوں نظمایا تے حضرت امام حسینؑ تے یزیدی فوجاں وچکار جنگ پاروں ایس رزمیہ نظم نوں وی جنگ نامہ دا ناں دتا۔ فیر اوس گروں جنگ نامہ صرف کر بلا دے جنگی واقعات بیان کرن تیک مخصوص ہو گیا۔ پیر محمد کاسی دا جنگ نامہ تے مولوی محمد اعظم دا جنگ نامہ بڑے مشہور ہوئے فیر جنگ نامہ حامد، جنگ نامہ مقبل، جنگ نامہ احمد یار، مولوی رکن الدین، عبدالعزیز، مولوی غلام مصطفیٰ، حاتم علی ڈسکوی تے حافظ برخوردار دے جنگ نامے جو کھے مشہور ہوئے۔ مولوی عبدالعزیز دے جنگ نامہ وچ حضرت امام حسینؑ دی شہادت دا ذکر انج اے:

موزیاں ماریا تیر لگا وچ تالو شاہ سوہارے
اللہ اکبر کہہ گر پئے سجدے وچ پیارے
سجدے اندر جان پیاری دتی شاہ گرامی
بھلا نہ ہووے قوم یزیدیاں چک لئی بدنامی

6- حلیہ نامے

شاعری دی ایس صنف وچ نبی پاک حضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دا حلیہ مبارک بیان کیتا جاندا اے۔ آپ ﷺ دے مقدس سرتوں لے کے پاک پیراں تیک دا حلیہ بیان کیتا جاندا اے۔ پنجابی وچ مولوی اعظم، مولوی غلام رسول، مولوی محمد علی فائق تے احمد حسین قلعداری دے لکھے ہوئے حلیہ نامے مشہور ہن۔

7- مثنوی

مثنوی دالفظ مثنوی وچوں نکلیا اے جیہدے معنی دؤ (2) دے ہوندے نیں۔ عام طور تے رسید دے دو حصے ہوندے نیں۔ پہلا حصہ رسید تے دو جا حصہ مثنوی ہوندے۔ مثنوی اک مشہور شعری صنف اے جیہدے وچ لمے واقعات، لمیاں کہانیاں تے داستاناں بیان کیتیاں جاندیاں نیں۔ جیویں مولانا روم دی مثنوی فارسی وچ مشہور اے۔ اردو وچ مثنوی سحر البیان تے مثنوی گلزار نسیم بہت مشہور نیں۔

پنجابی وچ میاں محمد بخش دی مثنوی سیف الملوک (سفر العشق)، مولوی غلام رسول عالپوری دی مثنوی یوسف زلیخا (احسن القصص) بہت مشہور نیں۔

مثنوی وچ ہر شعر دا وکھرا قافیہ ہوندے تے ساری مثنوی اک خاص بحر وچ لکھی جاندی اے۔ سیف الملوک مثنوی دے کجھ شعرا ایس طرح نیں:

سیف الملوک ہنجوں بھر زناں سُن ماؤ دی زاری
بیراں اتے متھا رگڑے چھیں دار د واری
کہندا قدم تیرے دی مٹی سرمہ میرے بھانے
حق تیرے سبھ گردن میری تاہیں ملے مکا نے

8- وار

سیانیاں دا خیال اے پئی وار سنکرت دالفظ اے جس دے معنی وار کرنا، ویر کڈھنا، وارے جانا نیں۔ پرانے زمانے وچ جدوں کوئی گھبر و میدان وچ اُتر داسی تے اپنے ٹبر، قبیلے، پنڈیا علاقے دا ویر کڈھن لئی یا کسے چڑھے آرہے واپر دوا ویر و کون لئی اپنے سینیاں ساکاں نال مل کے دشمن دا مقابلہ کر داسی تے اپنی بہادری دے جوہر دکھاؤنداسی۔ ڈوم، ڈھاڈی تے میراٹی اوہدی بہادری دی تعریف شعراں وچ کردے سن۔ اوس نوں وار آکھدے سن۔ پنجابی وچ مذہبی تے رزمیہ واراں لکھیاں گئیاں۔ سکھاں دے گوروواں نے کئی واراں لکھیاں جیہناں وچوں سے بلوئندے دی وار، بسنت دی وار، ملاردی وار، سارنگ دی وار رائے جیہے حسنے دی وار، موسیٰ دی وار، موعنی دی وار، سکندر ابراہیم دی وار مشہور نیں۔ بادشاہاں تے راجیاں تے مہاراجیاں دیاں واراں وچوں نادر شاہ دی وار، چٹھیاں دی وار تے سکھاں دی وار بہتیاں مشہور نیں۔

سکھاں دی وار شاہ محمد نے لکھی اے جیہدے کجھ شعرا ایس طرح نیں:

سنگھاں ساریاں بیٹھ گورمتا کیتا چلو جا فرنگی نوں ماریے جی
اک وار جے سامنے ہوئے ساڈے اک گھڑی وچ مار اتاریے جی
بھائی ویر سنگھ جیہے اسیں نہیں چھڈے اسیں کدی نہ اوس توں ہاریے جی
شاہ محمد مار کے لدھیانہ فوجاں دلی دے وچ اتاریے جی

(سکھاں دی وار: ص 141)

9- غزل

غزل فارسی زبان دالفظ اے جس دے معنی زمانیاں ہارے گلاں کرنا، اوہناں دے سپن دی تعریف کرنا نالے اوہناں دے حسن تے عشق دیاں گلاں کرنا اے۔ ایس لئی غزل وچ حسن تے عشق تے عاشقی دیاں گلاں ہوندیاں نیں۔ آج دے دور وچ غزل دا گھیرا وسیع ہو گیا اے تے ایہدے وچ سیاسی،

سماجی، معاشرتی تے مذہبی ہر قسم دے مضمون بیان کیے جانے لیس۔ ایس پاروں غزل پوری حیاتی اُتے حاوی اے۔

کچھ دوواناں دا خیال اے پئی غزل دا لفظ غزال وچوں نکلیا اے۔ غزال دا مطلب اے ہرن تے ہرن نوں جس سے شکاری جال وچ پچھا لیندا اے تے ہرن اپنے آپ نوں جھڈاؤن دا چارہ ماردا اے پر اوہ نکل نہیں سکدا۔ اوس سے اوہ اک دردناک چیک ماردا اے۔ اوس چیک نوں غزل آکھدے نیں۔ ایس پاروں غزل وچ سوز تے دردوی موجود ہوندا اے۔

زمانہ جہالت وچ عرب وچ قصیدے دارواج سی۔ شاعر صرف قصیدہ لکھدے سن تے قصیدے دے چار حصے ہوندے سن: تشبیب، گریز، مدح تے دعا۔ ایران دی فتح مگروں جدوں قصیدہ ایران اپڑیا تے ایرانیوں نوں تشبیب بوہت پسند آئی ایس لئی اوہناں نے تشبیب نوں قصیدہ وچوں وکھریاں کر کے غزل ناں رکھ دتا۔ غزل وچ تشبیب وانگوں محبوب دے حسن تے جمال دا ذکر، منظر نگاری، جذبات دا ذکر موجود اے۔ فارسی وچ حافظ شیرازی تے رودکی نے سوہنیاں غزلاں لکھیاں۔ فارسی توں غزل اُردو وچ داخل ہوئی۔ اُردو وچ ولی دکنی، میر تقی میر، مرزا غالب تے علامہ اقبال نے سوہنیاں غزلاں لکھیاں۔ اُردو مگروں غزل نے پنجابی وچ پیر دھریا تے پنجابی شاعراں نے فارسی دے مقابلے دیاں غزلاں لکھیاں۔ پنجابی وچ شاہ مراد خانپوری، میاں محمد بخش، مولانا بخش کشتہ، پیر فضل گجراتی، قیوم نظر، رؤف شیخ، منظور زیر آبادی، سلیم کاشر، ڈاکٹر رشید انور، بیراجی تے یونس احقر وغیرہ نے سلاہن جوگ غزلاں لکھیاں۔ ڈاکٹر رشید انور دی غزل اے:

کیہ دساں میں کیہوی گلوں جتی بازی ہار گیا
جیہنوں جیہنوں منصف پایا اوہو مینوں چار گیا
نہر کنارے میلا لکیا لوکی پچھدے پھر دے نیں
ڈہن والا کاغذ وی اک بیڑی کاہنوں تار گیا

(یاداں۔ ص 28)

10- نظم

نظم فارسی زبان دا لفظ اے جس دے معنی نیں ترتیب دینا، درست کرنا، اک لڑی وچ پرونا وغیرہ۔ ادبی اصطلاح وچ نظم توں مراد شعراں وچ کوئی منظر، کوئی واقعہ یا کوئی تاثر بیان کرنا اے۔ ایہہ شعر خاص ترتیب وچ لکھے جانے نیں۔ اک شعر دا دو جے شعر ناں ڈوہنگا تعلق ہوندا اے۔ سب شعر مل کے اک تاثر، اک منظر یا اک واقعہ پیش کردے نیں ایس پاروں ایس نوں نظم آکھدے نیں۔

نظم وچ ردیف قافیہ ورتیا جاندا اے۔ عام طور تے ہر شعر دا وکھرا قافیہ ہوندا اے پر کئی واری اکو قافیہ وچ پوری نظم لکھی جاندی اے۔ کئی واری نظم ہنداں دے روپ وچ پیش کییتی جاندی اے۔ اوس سے ہر بند وچ وکھرا وکھرا قافیہ ورتیا جاندا اے۔ فارسی وچ خواجہ فرید الدین عطار تے شیخ سعدی ملک الشعراء بہار تے پروین اعتصامی دیاں نظماں مشہور نیں۔

اُردو وچ مولانا حالی، مولانا شبلی نعمانی، مولانا ظفر علی خان، علامہ اقبال تے فیض احمد فیض دیاں نظماں نے شہرت حاصل کییتی۔

پنجابی وچ ایہہ صنف بہت دیر ناں آئی ایس لئی جدید دور دے شاعراں وچوں شریف کجاہی، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، احمد راہی، باقی صدیقی، منیر نیازی، سلیم کاشر تے ڈاکٹر رشید انور دیاں نظماں بوہتیاں مشہور ہوئیاں۔ منیر نیازی دی اک نظم اے ”اک کچی رات“:

گھر دیاں کندھاں اُتے دین چھٹاں لال پھوہار دیاں
ادھی راتیں بوہے کھڑکن ڈیناں چیکاں مار دیاں

سپ دی شوکر گونجے، جیویں گلاں گجھے پیار دیاں
 ایدھر اودھر لُک لُک ہسن شکاں شہروں پار دیاں
 روحاں دانگوں کولوں لنگھن مہکاں باسی ہار دیاں
 قبرستان دے رستے دن کوکاں پہرے دار دیاں

11- معرا نظم

جس نظم وچ ردیف تے قافیہ ورتیا جاندا اے اوس نوں پابند نظم آکھدے نیں جس طرح منیر نیازی دی نظم دی ونگی پیش کیتی گئی اے۔ نظم دی دو جی قسم معرا نظم ہوندی اے۔ ایہدے وچ ردیف تے قافیہ نہیں ورتیا جاندا، صرف وزن تے بحر دی پابندی کیتی جاندی اے۔ یعنی نظم دے سکھ مصرعیاں دی لمبائی اکو جیہی ہوندی اے۔ شاعر کے خیال، واقعہ، کہانی نوں اکو جیہے مصرعیاں وچ بیان کردا اے پر اوہدے سکھ مصرعے قافیہ تے ردیف توں خالی ہوندے نیں۔ ایسے پاروں ایہداناں معرا نظم اے کیوں جے معرا دا مطلب اے خالی۔ پنجابی وچ معرا نظماں شریف کنجاہی، باقی صدیقی، احمد راہی تے منیر نیازی نے لکھیاں نیں۔ باقی صدیقی دی اک نظم اے گڈی:

بک گڈی چلے
 اگے نا پہیہ پچھے
 پچھے نا پہیہ اگے
 ہر ڈہیری ڈنگی
 ہر پرزہ ڈھلا
 چلے تے سارا پنجر ہلے
 بک گڈی چلے

(کچے گھڑے۔ ص 24)

12- آزاد نظم

ایہدی نظم دی اک قسم اے۔ ایس نظم وچ نہ ردیف قافیہ دی تے نہ ای بحر دی پابندی کیتی جاندی اے۔ ف سے اک رکن دی پابندی کیتی جاندی اے۔ اوہ رکن کے مصرعے وچ اک واری، کے مصرعے وچ دو یا تن واری وی آسکد اے۔ ایس لئی ایہدے مصرعے اکو جیہے نہیں ہوندے۔ سگوں وڈے چھوٹے ہوندے نیں۔ پر ایس نظم وچ وی اک خیال، اک واقعہ یا کوئی اک کہانی بیان کیتی جاندی اے۔

اردو وچ ڈاکٹر تصدق حسین خالد، ن۔ م۔ راشد تے میراجی نے اجیہیاں نظماں لکھیاں۔ پنجابی وچ شریف کنجاہی، احمد راہی، باقی صدیقی تے منیر نیازی نے آزاد نظماں لکھیاں۔

شریف کنجاہی دی اک نظم اے ”لمیاں سیالی راتاں“:

لمیاں سیالی راتاں کئیاں نہ جانندیاں

شوکت دیاں

شاں شاں کر کے ڈرانندیاں

بیٹھی بیٹھی اپنے ای نال دکھ پئی پھولاں
 صبر دے کٹورے بھراں
 بھر بھر پئی ڈولھاں
 چندریاں سوچاں دیاں گنڈھاں، ننھ، ننھ کھولاں
 کراں میں ہزار چارے
 کسے طرح پینڈے ایہہ دلیلاں والے مک جان
 چتادے کھوبے کدے سک جان

13- کافیاں

پنجابی شاعری دی اک ہور خوبصورت صنف کافی اے تے پنجابی دے صوفی شاعراں نے اچیاں تے سچیاں کافیاں لکھیاں۔ کچھ لوکاں دا خیال اے پئی کافی دالفظ قرآن پاک وچوں لیا گیا اے کیوں جے قرآن پاک دا ارشاد اے کئی باللہ وکیلا (اللہ تہاڈے واسطے کار ساز کافی اے) تے کئی باللہ شہیدا (تہاڈے واسطے اللہ دی گواہی کافی اے)۔

کئی توں لفظ کافی نکلیا اے یعنی کافی نظم دی اجیہی صنف اے تے جس نوں سُن لینا کافی اے۔ اوہدے سنن مگروں تسلی تے اطمینان ہو جاتا تے کسے ہور شے دے سنن دی لوڑ نہ رہتا۔

کچھ لوک آکھدے نیں پئی کافی اک راگنی داناں اے ایس توں کافی دالفظ اخذ کیتا گیا اے۔ ایس پاروں کافی دی شاعری وچ موسیقی دا کچھ اگڑواں ہوندا اے۔

ایہہ گل مٹی پر مٹی اے پئی کافی وچ صوفیانہ وچار، تصوف دے مسائل تے رب توں وچھوڑے دیاں گلاں بیان کیتیاں جاندیاں نیں۔ کافی داندہ پنجابی دے اک صوفی شاعر شاہ حسین دے ہتھوں بھجیا۔ اوہناں نے تصوف تے نیک اعمال دے مضمون کافی وچ بیان کیتے۔ اوہناں مگروں سید بلھے شاہ، علی حیدر ماتانی، خواجہ غلام فرید نے پنجابی وچ خوبصورت کافیاں لکھیاں۔ سندھی زبان وچ شاہ عبداللطیف بھٹائی تے چچل سرمست نے سوہنیاں کافیاں لکھیاں۔ کافی وچ شعراں دی تعداد مقرر نہیں ہوندی۔ ایس لئی تئاں شعراں توں لے کے سو 100 شعراں تیک دیاں کافیاں لکھیاں جاندیاں نیں۔ شاہ حسین دی کافی اے:

رہا میرے حال دا محرم توں
 اندر توں ہیں باہر توں ہیں روم روم وچ توں
 توں ہیں تانا توں ہیں بانا میرا سب کچھ توں
 کہے حسین فقیر نماں میں ناہیں سب توں

14- سی حرفی

فارسی زبان وچ ہیہہ (30) نوں سی آکھدے نیں۔ اجیہی نظم جیہڑی ہیہہ حرفاں نال لکھی جاوے اوں نوں سی حرفی نظم آکھدے نیں۔ ایجد دے کل چھستی (36) حروف ہوندے نیں۔ اوہناں وچوں چھ (6) حروف ایہیہ نیں جیہناں نال کوئی لفظ نہیں بن دا۔ اوہ حروف نیں ٹ، ش، ڈ، ژ تے ہمزہ۔ ایس پاروں شاعر ایہناں حرفاں نوں چھڈ کے باقی الف توں لے کے ی تیک ہیہہ حرفاں نال بنداں دی شکل وچ نظم لکھدے نیں جس نوں سی حرفی

آکھیا جاندا اے۔ سی حرنی وچ کئی بند بچ مہر عیاں دے وی ملدے نیں۔ پنجابی وچ حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نے سب توں پہلاں سی حرنی لکھی تے اوہ بے وچ دینی تے صوفیانہ وچار بیان کیتے۔

سی حرنی وچ کئی شاعران نے رومانی قصے وی لکھے نیں۔ جیویں میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ نے مرزا صاحبان، سید فضل شاہ نواں کوئی نے قصہ سوئی مہینوال، قادر پور نے قصہ پورن بھگت سی حرنی وچ لکھیا اے۔ حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دی سی حرنی دا اک بند اے:

الف ایہہ تن میرا ہشماں ہووے میں مرشد وکھ نہ رجاں ہو
لوں لوں دے مڈھ لکھ لکھ ہشماں اک کھولاں اک کجاں ہو
اتنیاں ڈٹھیاں صبر نہ آدے ہووے کتے دل بھجاں ہو
مرشد دا دیدار اے باہو رحمۃ اللہ علیہ مینوں لکھ کروڑاں حجاں ہو

15- دوہڑا

پنجابی شاعری دی اک صنف دوہا یا دوہڑا اے۔ عام طور تے دوہا دوہڑا ہوندا اے تے ایس پاروں ایس صنف نوں دوہا یا دوہڑا آکھیا جاندا اے۔ پر کئی دوہے یا دوہڑے دوہڑے مہر عیاں دے وی لکھے گئے نیں بابا فرید الدین مسعود رحمۃ اللہ علیہ شکر پوریاں نے دوہے لکھے نیں۔ پر اوہناں دے کجھ دوہے تن تن مہر عیاں دے وی نیں۔

دوہے دے دونوں مصرعے ہم وزن، ہم بحر تے ہم قافیہ ہوندے نیں۔ شاعر اپنا پیغام یا سندیرہ دوہڑے مہر عیاں وچ بیان کردا اے۔ ایہہ شاعر وافتی کمال ہوندا اے پئی اوہ لمے مضمون نوں بڑی کوشش نال صرف دوہڑے مہر عیاں وچ بیان کردیندا اے۔ حضرت بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ نے دوہڑے مہر عیاں وچ بڑے لمیرے مضمون نوں ایس طرح بیان کیتا اے:

فریدا جن لوئیں جگ موہیا سولوئیں میں ڈٹھ
کجھل رکھ نہ سہندیاں سے پٹکھی سوئے بٹھ

اے فرید جیہناں اکھاں نے اپنی خوبصورتی پاروں سارے جگ دے بندیاں نوں اپنا دیوانہ بنا لیا سی، اپنا گرویدہ بنا لیا سی تے اوہناں اُتے جادو کر کے پاگل بنا دتا سی، میں اوہناں اکھاں نوں ویکھیا پئی اوہ اپنی خوبصورتی تے نزاکت پاروں کجھل دی اک لکیر وی برداشت نہیں کر سکدیاں سن۔ مرن مگروں اوہناں اکھاں وچ پنچھیاں نے آپلنے بنائے ہوئے سن۔

کجھ لوکاں دا خیال اے پئی دوہڑے وچ صرف رب دی حمد تے ثناء بیان کیتی جاندی اے۔ اوہناں دا ایہہ خیال غلط اے۔ کیوں جے موضوعاتی اعتبار نال دوہے دا گھیرا اینا موکلا اے پئی اوہ بے وچ مذہبی، دینی، سماجی، معاشرتی، سیاسی ہر قسم دے مضمون بیان کیتے جاسکدے نیں۔

بابا فرید الدین مسعود رحمۃ اللہ علیہ دے شلوکاں یا دوہڑیاں توں ایس گل دا ثبوت ملدا اے پئی اوہناں نے حیاتی تے مرگ گل تے برگ، نرگ تے مرگ، خلق تے مخلوق، سالک تے سلوک، رعایا تے ملوک، جنگل تے شہر، حقیقی عشق دی لہر، ظلم تے قہر، تریاق تے زہر، حیاتی عارضی تے فانی بڑھاپا تے جوانی، زہد تے عبادت، چلہ کشی تے ریاضت بارے دوہڑے لکھے نیں۔ جتھوں ثابت ہوندا اے پئی دوہڑیاں وچ مضمون دی کوئی پابندی نہیں۔ کون کائنات تے حیات دے کسے دی کجھ نوں دوہڑے دا موضوع بنایا جاسکدا اے۔ جویں نماز بارے بابا جی فرماؤندے نیں۔

اٹھ فریدا وضو ساز صبح نماز گزار

جو سر سائیں نہ نیویں سو سر کپ اتار

فریدا بے نمازا کتیا ایہہ بھلی نہ ریت
کدے وی چل نہ آیا پنچے وقت مسیت

16- رُباغی

عربی وچ رباع دے معنی چار (4) دے نیں۔ رباع وچوں لفظ رباعی نکلیا اے تے رباعی دے معنی چار مصرعیاں والی نظم اے۔ ایس پاروں رباعی دے چار مصرعے ہوندے نیں۔ شاعر چار مصرعیاں وچ کوئی مضمون، کوئی خیال، کوئی جذبہ یا فکر بیان کردا اے یعنی رباعی دے چار مصرعیاں وچ اک مکمل مضمون تے خیال ہوندا اے۔

رباعی لئی خاص بحراں مقرر نیں جیہناں دی تعداد چوی (24) اے۔ رباعی صرف اوہناں بحراں وچ ای لکھی جاسکدی اے۔ اوہناں توں اڈکسے ہور بحر وچ لکھے ہوئے چار مصرعے رباعی نہیں قطعہ ہوندے نیں۔

رباعی داندھ ایران وچ بھجا۔ فارسی وچ فرید الدین عطار، خواجہ حافظ شیرازی تے عمر خیام دیاں رباعیاں مشہور نیں۔ اُردو وچ مولانا حالی، علامہ اقبال تے عبد الحمید عدم دیاں رباعیاں مشہور ہوئیاں۔ رباعی وچ ردیف تے قافیہ دا التزام ہوندا اے ایس لئی پہلا، دو جاتے چوتھا مصرعہ ہم قافیہ ہوندے نیں۔ تریجے مصرعے وچ قافیہ نہیں ہوندا۔ صوفی شاعراں نے صوفیانہ مضمون رباعی وچ لکھے نیں۔ عمر خیام نے شاہد، شراب، ساقی تال بھریاں رندانہ رباعیاں لکھیاں۔ عبد الحمید عدم دیاں کافیاں وی رندانہ نیں۔

علامہ اقبال نے فلسفے نوں رباعی دا موضوع بنایا تے اپنے نظریات رباعی راہیں بیان کیتے۔

پنجابی وچ قصہ ادب دا بڑا رواج سی ایس پاروں رباعی ول بہت گھٹ دھیان دتا گیا۔ ایس دے باوجود ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ حکیم شیر محمد ناصر، ساقی گجراتی، مولانا بخش کشتہ تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے دل کش رباعیاں لکھیاں۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی اک رباعی اے:

فقر آں نہ عالم نہ اُستاد ہاں میں کرودھی نہ ظالم نہ جلا د ہاں میں
سناں کیوں تڑھی تیری دوزخ دی میں نہ نمرود ہاں میں نہ شداد ہاں میں

17- شلوک

ایہہ اصل وچ لفظ اے شہہ لوک، یعنی بادشاہ دی زبان۔ جس نوں کشا کر کے شلوک بنا دتا گیا اے۔ ایس نوں بول یا دوہا دی آکھ دے نیں۔ ایہہ اک شعر یا بیت ہوندا اے جیہدے دو مصرعے ہوندے نیں۔ دوہاں مصرعیاں وچ قافیہ دی ورتوں ہوندی اے۔ کوئی خیال یا جذبہ شلوک وچ بیان کیتا جاندا اے۔ عام طور تے صوفیانہ وچار، مت دیاں گلاں، صدیاں دے تجربے، حقیقی عشق، شلوک وچ بیان کیتے جاندے نیں۔ بابا فرید الدین مسعودی شکر مینے بابا گورداناک نے شلوک لکھے۔ بابا فرید دا اک شلوک اے:

فریدا میں نوں مار کے منج کر نکی کر کے گٹ
بھرے خزانے رب دے جو بھاوے سو گٹ

18- باراں ماہ

ایس نظم دا تعلق سال دے باراں مہینیاں تال اے۔ ایس لئی ایس نوں باراں ماہ آکھ دے نیں۔ شاعر چیتے دے مہینے توں نظم دا آغاز کردا اے تے بارہویں مہینے تک لے جاندا اے۔ ہر مہینے داناں لے کے اوہدیاں کیفیتاں تے اپنے من دیاں حالتاں رلا کے بیان کردا اے۔ ہر مہینے دا کھر اوکھر ایہاں ہوندا

اے۔ پنجابی وچ سب توں پہلاں باراں ماہ مقبول ہوئے۔ سید بلھے شاہ لکھدے نیں:

اسوں اساں تساؤی آس ساؤی جنتا ساڈے پاس

جگر مڈھ پریم دی لاس دکھاں ہڈ سکائے ماس

سولاس ساڑیاں

وساکھ

۔ بساکھی کا دن کنھن ہے جے سنگ میت نہ ہو

میں کس کے آگے جا کیوں اک منڈی بھادو

تاں من بھاوے سکھ بساکھ

گچھیاں پنیاں پکی دا کھ

لاکھی لے گھر آیا لاکھ

تاں میں بات نہ سکاں آکھ

کونتاں والی

کونتاں والیاں ڈا ہڈ ازور

ہن میں خھر خھر ہو یاں ہور

کنڈھے پڑے کلجے زور

بکھا شوہ بن کوئی نہ ہور

جن گھت گالیاں

(کلیات بلھے شاہ ص 358)

☆☆☆

پنجابی نثر دیاں صنفیاں

1- داستان

جیسے لمبرے قصے نوں داستان آکھدے نہیں جیہدے وچ مافوق الفطرت عناصر دا ذکر ہوندا اے۔ مطلب اے پئی داستان وچ جناتاں، بھوتاناں، چڑیلاں، ڈیناں، پریاں تے جاوگراں دا ذکر ہوندا اے۔ ایس توں اڈ بادشاہواں، شہزادے تے شہزادیاں دیاں کہانیاں بیان کیتیاں جاندیاں نہیں۔ کئی داستاناں وچ جن تے پریاں، بندیاں دے ہمدرد تے یارینلی بن جاندے نہیں تے اوکڑاں وچ اوہناں دی مددوی کردے نہیں۔ جنگلی درندے، شیر، چیتے، طوطے، مینا بندیاں وانگوں گلاں کردے نہیں تے اوہناں دیاں مشکلاں دور کردے نہیں تے اوہناں نوں منزل اُتے اڑاندے نہیں۔

اُردو وچ ان گنت داستاناں لکھیاں گئیاں نہیں جیہناں وچوں باغ و بہار، آرائش محفل، الف لیلیٰ، فسانہ عجائب بہت مشہور ہوئیاں تے ایہناں وچ مثالی کردار موجود نہیں۔

پنجابی وچ داستان لکھن دا کوئی رواج نہیں سی۔ صرف لوک کہانیاں ضرور لکھیاں گئیاں۔ میاں محمد بخش ہندوستان نے سیف الملوک دی داستان نظم وچ لکھی اے جیہدے وچ مصر دے بادشاہ عاصم بن صفوان دا پتر سیف الملوک اک پری بدیع الجمال دی بھال وچ لکھیا اے۔ اوہ سمندری طوفاناں دا مقابلہ کردا اے، بہرام دیونوں قتل کردا تے جتاں دے بادشاہ شاہپال دی مدد کردا اے تے اخیر وچ پری بدیع الجمال نوں تلاش کر لیندا اے۔

2- ناول

ناول انگریزی زبان دا لفظ اے جس دے معنی نہیں ”نویں چیز“ ناول دا مڈھ اٹھارویں صدی عیسوی وچ انگلستان وچ بھجیا تے انگریزی وچ سب توں پہلا ناول سیموئیل رچرڈسن نے پامیلا دے ناں تال لکھیا۔ انہویں صدی وچ ناول نے بہت ترقی کیتی تے پورے یورپ وچ مقبول ہو گیا۔ ایس صدی وچ انگریزی وچ ان گنت ناول لکھے گئے۔ خاص طور تے ایملے بروئے تے شیلٹ براونے دے ناول جین آرتے و درنگ ہائینس بوہت مقبول ہوئے۔

اُردو وچ پہلا ناول ڈپٹی نذیر احمد نے 1869ء وچ مرآة العروس لکھیا۔ فیروہناں نے بنات النعش، توبتہ النصوح، ابن الوقت، رویانے صادقہ وغیرہ ورگے ناول لکھے۔ اوہناں مگروں اردو وچ ناول نگاری دا طوفان آ گیا۔ ایس لڑی وچ علامہ راشد الخیری، پنڈت رتن ناتھ سرشار، عبدالحلیم شرر، مرزا سوا، پریم چند، کرشن چندر، علی عباس، عصمت چغتائی، اے آر خاتون، نسیم حجازی، اے حمید تے انتظار حسین دے ناں ذکر کردے قابل نہیں۔

ناول وچ کسے اک بندے دی پوری حیاتی دی عکاسی کیتی جاندی اے۔ اوس بندے دیاں عاداتاں، رہنمائی، تہذیب تے تمدن، یارینلی، ساکا چاری وغیرہ سکھے کجھ بیان کیتا جاند اے۔

ناول نوں دلچسپ بناؤن خاطر کجھ فرضی واقعات وی اصلی واقعات نال جوڑدے جاندے نہیں۔ ناول دا میدان چوکھا وسیع ہوندا اے۔ ایس پاروں ناول وچ منظر نگاری، کردار نگاری، واقعات دا تسلسل، چٹیک، ہاسٹھٹھ سکھے کجھ ہوندا اے۔

پنجابی وچ پہلا ناول بھائی ویر سنگھ نے 1898ء وچ سندری لکھیا جیہدے وچ سکھ مت دا پرچار کیتا گیا اے۔ فارسی رسم الخط وچ پہلا ناول نواب خان عرف جٹ دی کرتوت میراں بخش منہاس نے لکھیا۔ فیروہناں نے فیروز شاہ افضل الدین دے چار ناول برکتے، منڈے دا مل، پر بھاتے پتی ورتا کلا چھاپے چڑھے۔ عبدالمجید بھٹی دا ناول ٹھیڈا 1960ء وچ چھپیا۔ فیروز افضل احسن رندھاوا دا ناول دیواتے دریا 1961ء، سلیم خان گی دا ناول سانجھ 1969ء، ظفر لاشاری دا ناول ناز 1971ء، ڈاکٹر محمد باقر دا ناول ہٹھ 1972ء، راجا محمد احمد دا ناول کھیڈ مقدر دی 1974ء، آغا شرف دا ناول دل اک دیوا 1975ء، اعجاز الحق دا ناول سکے پانی 1975ء، فخر زمان دا ناول ست گواچے لوک 1975ء، نادم عصری دا ناول اک آنکھی دھی پنجاب دی 1976ء، رضیہ نور محمد دا ناول بلدے دیوے

1976ء، فخر زمان دا اک، ہور ناول اک مرے بندے دی کہانی 1977ء، احمد سلیم دا ناول نال میرے کوئی چلے 1977ء تے سجاد حیدر دا ناول چیترا باغ 1992ء وچ شائع ہوئے۔

3- افسانہ

پنجابی وچ کہانی، اردو وچ افسانہ تے انگریزی وچ شارٹ سٹوری آکھدے نیں۔ ایہہ اک اجیہی ادبی صنف اے جیہدے وچ کسے کردار دی حیاتی دے کسے اک پکھنوں بیان کیتا جاندا اے۔ اوس پکھنوں واضح کرن لئی منظر نگاری، پلاٹ، کردار تے مکالمے دا خیال رکھیا جاندا اے۔

ایڈگر ایلن پو نے آکھیا سی پئی افسانہ اوہ مختصر کہانی ہوندی اے جیہڑی ادھے گھنٹے یا اک گھنٹے وچ پڑھی جاوے تے ادبی ذوق نوں تسکین دیوے۔ ایڈگر ایلن پو آپوں افسانہ نگاری۔ اوس نے بڑے من موہنے افسانے لکھے، اوہدا افسانہ دی اولوگ بکس مشہور ہو یا۔ انگریزی وچ ان گنت افسانے لکھے گئے۔

انگریزی توں افسانہ اردو وچ داخل ہو یا۔ اردو وچ پریم چند، علی عباس حسینی، کرشن چندر، عصمت چغتائی، سعادت حسن منٹو، غلام عباس، راجندر سنگھ بیدی، احمد ندیم قاسمی، اشفاق احمد تے انتظار حسین نے بڑے کامیاب افسانے لکھے۔

پنجابی وچ افسانہ ڈھیر چرگروں داخل ہو یا۔ کملا اکالی، گور بخش سنگھ، بھائی ویر سنگھ، موہن سنگھ، چرن سنگھ شہید تے سوہن سنگھ نے چنگے افسانے لکھے۔ 1935ء وچ جوشوا افضل الدین دیاں اخلاقی کہانیاں، ادبی افسانے دے سر تانویں پٹھ شائع ہوئیاں۔

پنجابی افسانے دا صحیح ٹڈھ 1951ء وچ بھجوداے جدوں ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دے رسالہ پنجابی وچ چوہدری اکبر خاں، سہیل یزدانی، صادق بھٹی تے صادق قریشی دے افسانے چھپے۔ فیر 1960ء وچ نواز دے افسانیاں دا مجموعہ ڈوہنگیاں شاماں شائع ہو یا۔ اوس گروں رفعت، حنیف باوا، آغا اشرف، نذر فاطمہ، اکبر لاہوری، شفیع عقیل، کہکشاں ملک، پروین ملک، فرخندہ لودھی، شاہین آراء تے نائیلہ صدف دے افسانے شائع ہوئے تے پنجابی افسانے نے چوکھی ترقی کیتی۔

4- ڈراما

ڈرامہ یونانی زبان دے لفظ ”ڈراما“ توں نکلیا اے جیہدے معنی نہیں کر کے دکھانا، عمل کرنا وغیرہ۔ آکھیا جاندا اے پئی قدیم زمانے وچ یونان وچ دیوتا تے دیویاں، ہندیاں نال مل کے رہندے سن۔ دیوی دیوتاواں نے اپنا ویلا پٹاؤن واسطے ڈراما ایجا کیتا، جیہڑا ترقی کردا کر دابا قاعدہ اک ادبی صنف بن گیا۔ یونان واسطے توں پہلا ڈراما نگار اسکلس (Aeschylus) سی جس نے سکندر اعظم دی فتوحات بارے ڈراما لکھیا۔ یونان توں ڈراما انگریزی وچ آیا، جس وچ مارلو، شکسپیئر تے برنارڈ شاں نے کامیاب ڈرامے لکھے۔

ہندوستان وچ ڈراما نگاری دارو وچ سکندر اعظم دے حملے گروں عام ہو یا۔ سنسکرت وچ کالی داس نے ”شکنتلا“ تے ”وکرما روسی“ دو ڈرامے لکھے۔ اردو وچ ڈراما نگاری دا آغاز نواب واجد علی شاہ دے زمانے وچ ڈراما اندر سجا توں ہو یا۔ ایہہ ڈراما منظوم سی تے امانت علی نے لکھیا سی۔ فیر رونق بہاری، محمد طالب، عبداللہ تے آغا حشر کاشمیری نے سٹیج ڈرامے لکھے۔ اوہناں گروں امتیاز علی تاج، میرزا ادیب، اشفاق احمد، منو بھائی تے اصغر ندیم سید نے کامیاب ڈرامے لکھے۔

ڈراما وی اک کہانی وانگوں ہوندا اے۔ ایہہ کہانی لکھاری بیان نہیں کردا سگوں کرداراں دے عمل راہیں بیان ہوندی اے۔ ڈرامے وچ کردار نگاری، مکالمہ نگاری، تے چٹیک (suspense) نوں ایچ حاصل اے۔ ڈراما نگاری وچ ٹڈھ، الجھاؤ، ٹیسی، سلجھاؤ تے انجام دا خاص خیال رکھیا جاندا اے۔ پنجابی وچ ڈراما دیویوں صدی عیسوی وچ شروع ہو یا۔ سب توں پہلا ڈراما راجہ لکھ داتا دے نال بھائی ویر سنگھ نے لکھیا۔ فیر آئی۔ سی تندا، رفیع پیرزادہ، فیر وزیر شرف، سجاد حیدر، آغا اشرف، اشفاق احمد، منو بھائی، صوفی تبسم، نواز، بانو قدسیہ، ڈاکٹر طارق عزیز، ناصر بلوچ تے ڈاکٹر اختر جعفری دے ڈرامے مشہور ہوئے۔

کتابی شکل وچ رفیع پیرزادہ دا ڈراما اکھیاں، سجاد حیدر دے ہوا دے ہو کے، بول مٹی دیا بویا، سورج کھسی، اشفاق احمد دے ڈرامے ٹاہلی دے تھلے، منو بھائی دا جزیرہ، آغا شرف دے ڈرامے نمہاں نمہاں دیوالے، دھرتی دیاں ریکھاں، بدلاں دی چھاں، نواز دے ڈرامے چکر رگی مورتی، شام رگی کڑی، اختر کا شمیری دا ڈراما مت، سرمد صہبائی دا ڈراما توں کون، میجر اسحق دا ڈراما مصلیٰ، بنیر نیازی دا قصہ دو بھراواں دا شائع ہوئے۔

5- انشائیہ

انشائیہ نوں انگریزی وچ light essay آکھدے نیں۔ ایہہ اصل وچ مضمون دی اک قسم اے۔ ایہہ مختصر ہوندا اے تے ایہدے وچ ہاں سے ٹھٹھے دا وی خیال رکھیا جاندا اے نالے فلسفیانہ گلاں وی کیتیاں جاندیاں نیں۔ مطلب اے پی فرش دی گل نوں چک کے عرش اُتے اڑا دتا جاندا اے۔ انشائیہ وچ لکھاری نال نال معلومات وی دیندا جاندا اے تے اپنی علمیت دے پھل کھڑاؤندا جاندا اے۔ ایہدے وچ زبان سادہ، عام فہم تے آسان ورتی جاندی اے۔

انشائیہ وچ حیاتی دے کسے اک کچھ بارے تاثرات، بے ساختہ تے بے تکلف ڈھنگ نال بیان کیتے جاندے نیں۔ اسلوب وچ سادگی تے شگفتگی ہوندی اے۔ کدی کدی خیال دی چاشنی دارنگ وی دتا جاندا اے۔

انشائیہ وچ اختصار ہوندا اے تے انداز ہلکا پھلکا تے رواں ہوندا اے۔ اردو وچ انشائیہ دے مؤدھی سر سید احمد خاں سن۔ اوہناں مگروں محمد حسین آزاد، سجاد حیدر بلدرم، مرزا فرحت اللہ بیگ، چراغ حسن حسرت تے ڈاکٹر وزیر آغانے سوہنے انشائیہ لکھے۔

پنجابی وچ انشائیہ چوہنہراں دے سر نانویں پٹھہ ارشد میر نے لکھے۔ اوہناں مگروں ناصر رانا غلام رسول شوق، میاں مقبول ظفر، اسلم قریشی، عاشق راحیل، مشتاق باسط تے خاور راجہ نے بڑے سوہنے انشائیہ لکھے نیں۔

6- مقالہ نگاری

مقالہ دے لغوی معنی نیں ”گل کتھ کرنا“ پر علمی اصطلاح وچ مقالہ توں مراد اے کسے خاص موضوع اُتے علمی تے تحقیقی ڈھنگ نال کوئی تحریر لکھنا تے اپنے موقف نوں واضح کرنا اے۔

مضمون تے مقالہ اصل وچ اکو صنف دے دو روپ نیں۔ دونواں وچکار فرق صرف اینا اے پی مضمون عام طور تے مختصر ہوندا اے تے اوہدے لکھن دا ڈھنگ تاثراتی تے مفہوم سادہ ہوندا اے جدوں کہ اوہدے مقابلے وچ مقالہ طویل تے عالمانہ ہوندا اے۔ مقالے وچ موضوعاتی ڈوہنگھائی ہوندی اے تے دلائل تے ٹھوس ثبوت ہوندے نیں۔

دنیا دے ہر موضوع اُتے مضمون یا مقالہ لکھیا جاسکدا اے۔ ایس لحاظ نال مقالہ نگاری دیاں کئی قسماں بن جاندیاں نیں۔ بعض مقالے ادبی تحقیق تے تنقید بارے ہوندے نیں۔ بعض زبان دانی یعنی لسانیات بارے تے بعض مختلف قسم دے علمی مسئلیاں بارے ہوندے نیں۔

عالماں نے عام طور تے مذہبی موضوعاں بارے بڑے تحقیقی مقالے لکھے نیں۔ اوہناں وچوں شبلی نعمانی، سید سلیمان ندوی، ابوالکلام آزاد، عبدالماجد دریا آبادی، سید ابوالاعلیٰ مودودی، مناظر احسن گیلانی، مولانا ابوالحسن ندوی، مولانا امین احسن اصلاحی تے مولانا مسعود عالم ندوی اردو وچ مشہور نیں۔

پنجابی وچ مقالہ نگاری دارواج اوس زمانے وچ ہو یا جدوں پنجاب یونیورسٹی وچ ایم اے پنجابی دیاں کلاساں دا آغاز ہو یا۔ اوس زمانے وچ پہلاں ایم اے دے درجے دے کچھ تحقیقی مقالے لکھے گئے۔ جیہناں وچوں زاہدہ ملک نے سلطان العارفين سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ، امین نقوی نے ناول دے انگ۔ خالد ہمایوں نے تحصیل گجرات دالوک ادب، ناہید قادر نے نواز شخصیت فکر تے فن مقالے لکھے۔ پی ایچ ڈی دی ڈگری واسطے اُچے درجے دے تحقیقی مقالے لکھے گئے۔ جیہناں وچوں ڈاکٹر سید اختر جعفری دا مقالہ حضرت میاں محمد بخش، حیاتی تے شاعری، ڈاکٹر اسلم رانا دا مقالہ جوشوا فضل الدین، حیاتی فکر تے فن۔

میر بشیر دامقوالہ سید فضل شاہ نواں کوٹی، آفتاب احمد نقوی دامقوالہ پنجابی نعت، عصمت اللہ زہد دامقوالہ نوشہہ گنج بخش، حیاتی فکر تے فن، اعجاز بیگ دامقوالہ فقیر محمد فقیر حیاتی فکر تے فن۔ ریاض شاہد دامقوالہ بلھے شاہ فکر تے فن۔ شوکت علی قمر دامقوالہ علی حیدر تحقیقی تے تنقیدی جائزہ۔ سعید خاور بھٹو دامقوالہ عبد المجید بھٹی عہد شخصیت تے علمی ادبی کارنامے۔ وغیرہ شامل نہیں۔

جس سے یونیورسٹی نے ایم فل دی ڈگری لئی مقالہ لکھن دی اجازت دے دتی تے فیرایم فل لئی بوہت سارے تحقیقی مقالے پنجابی وچ لکھے گئے۔ بیناں وچوں اللہ رکھانے ڈاکٹر سید اختر جعفری، شخصیت تے ادبی خدمات، مس سعید کمال نے سرائیکی پنجابی وچ خواتین واحصہ، رضیہ بیگم نے سید بلھے شاہ تے چکل سرست دیاں کافیاں۔ ثوبیہ اسلم نے پنجابی ادب دی ترقی وچ افضل احسن رندھاواداحصہ، محمد جمیل نے اوکاڑہ وچ پنجابی شاعری دی ریت وغیرہ ورگے مقالے لکھے۔ ایس طرح پنجابی دے تنقیدی ادب دے بھنڈا وچ چوکھا اضافہ ہو یا۔

7۔ سفر نامہ

سفر نامہ اک قسم دی روداد یا رپورٹاژ ہوندی اے جس نوں آپ بیتی یا ہڈ ورتی دے ڈھنگ وچ لکھیا جاندا اے۔ سفر نامے لکھن وچ دو گھاں دا خاص رکھیا جاندا اے۔

اک تاں سفر دے واقعات وچ کجھ نواں پن، انوکھے واقعات تے دلچسپ حادثات ہونے بڑے ضروری نہیں۔ دوجے اوہناں دے بیان وچ ڈھنگ وچ تازگی، دلچسپی تے من کچھویں تاثیر ہونی چاہیدی اے۔ فیہ سفر نامہ دلچسپ تے مقبول بن دا اے ورنہ اوہ اک رپورٹ یا روئیداد بن کے رہ جاوے گا۔

نویں دور وچ سفر نامہ نگاری اک مقبول تے منفرد صنف دی حیثیت اختیار کر گئی اے ایس لئی ایس دور وچ جنے سفر نامے لکھے گئے، شاید ای کدی لکھے گئے ہون گے۔

اُردو وچ پرانے سفر نامیاں وچوں عجائبات فرنگ (یوسف کبیل پوش)، سفر نامہ مہاراج، مسافران لندن (سر سید احمد خان)، سیر ایران (محمد حسین آزاد)، سفر نامہ روم و شام (شبلی نعمانی)

جدید دور وچ اختر ریاض الدین دے دو سفر نامے سات سمندر پار، دھنگ پر قدم، فارغ بخاری و ابرات عاشقاں، کرشن چندر واضح ہوتے ہی، ممتاز مفتی دالبیک، ابن انشاء دے سفر نامے چلتے ہوتو چین کو چلیے، ابن بطوطہ کے تعاقب میں، دنیا گول ہے، مستنصر حسین تارڑ دے سفر نامے نکلے تیری تلاش میں، خانہ بدوش، اندلس میں اجنبی، دیوسائی، ڈاکٹر سید اختر جعفری دے سفر نامے پریوں کا دیس، سیاحوں کی جنت ترکی، کچھلتی برف کی سرزمین کینیڈا، پتایا ساحل مشہور نہیں۔

پنجابی وچ سفر نامہ نگاری بوہت بعد وچ شروع ہوئی۔ پنجابی وچ لکھے گئے سفر نامیاں وچوں مسیحی مسافر دی یاترا (1844ء)، سردار لال سنگھ دامیرا و لائق سفر نامہ 1933ء ڈاکٹر شیر سنگھ دا پردیس یاترا، اعجاز الحق دایورپ توں چنگم نال 1975ء، سلیم خاں گی دادیس پردیس 1978ء محمد اسماعیل احمدانی دا بیت دے پندھ، سجاد حیدر پرویز دا و ہند نہیں وگدیں، ممتاز حیدر نے کبھی واس، اعظم سعیدی داروہی لیر کتیر 1989ء، عبد الباسط بھٹی دا کوکدے پندھ کرلانڈے پاندھی (1992ء) سید طارق ممتاز دا کوئی دن مان مسافر، (1996ء) احمد سلیم داجھوک رانجھن دی (1989ء) تے جمیل احمد پال دالندن لاہور وگ، خالد حسین تھتھیال نے بھنڈا بھنڈا (2003ء)، عطا الحق قاسمی داشوق داسفر، تنویر ظہور و اڈھائی سو گھنٹے کراچی وچ تے فیض محمد داسفر نامہ حج زیادہ مشہور نہیں۔

ایہناں سفر نامیاں وچ اک کہانی کار، نقاد، لکھا سماجی شعور رکھن والا سمجھ دار انسان اکٹھے سفر کردے دکھالی دیندے نہیں۔ اوہ ہر نویں چیز نوں گوہ دی

اکھ نال ویکھدے نیں تے جویں محسوس کردے نیں، او سے طرح بیان کردیندے نیں۔ ایس لئی ایہناں سفر نامیاں وچ تازگی، دلچسپی، معلومات تے تفریح داساماں موجوداے۔

8- تنقید نگاری

عربی زبان وچ لفظ نقد ورتیا جاندا اے جس دا مطلب اے کھوٹا کھر اپر کھنا۔ پر علمی اصطلاح وچ تنقید توں مراد کسے ادب پارے یا فن پارے دیاں اچھائیاں، برائیاں نوں پرکھنا تے نالے ادب وچ اوہدے مقام بارے فیصلہ صادر کرنا اے۔

انگریزی زبان وچ تنقید نوں criticism آکھدے نیں جس دا مطلب اے پئی کسے شے یا ادب پارے دیاں اوہناں خوبیاں نوں اُجاگر کرنا اے جیہڑیاں اوس نوں دو جیاں دے مقابلے وچ اُچا درجہ یا مقبولیت عطا کردیاں نیں۔

تنقیدی عمل دو طرح دا ہوندا اے۔ پہلا پرانے زمانے وچ ادب پارے دا مطالعہ کر کے اوس دے مطالب نوں پچھ ڈھنگ نال پیش کیتا جاندا اے تے اوہدے لکھاری بارے تحقیق تے پڑچول کیتی جاندی سی۔ دو جا طریقہ ایہہ دے پئی ادب پارے نوں عقلی طور تے پرکھ تول کے فیصلہ صادر کیتا جاوے۔

پنجابی وچ پہلاں منظوم تنقیدی وچار احمد یار مرالوی تے حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ ہوراں کول لکھدے نیں۔ فیر پنجابی ادب دیاں تاریخاں وچ کدھرے کدھرے تنقیدی نکتے ملدے نیں، لکھاری بارے رائے یا اوہدی شاعری بارے خیالاں دا اظہار ملدا اے۔ جویں عبدالغفور قریشی نے اپنی کتاب پنجابی ادب دی کہانی وچ لکھیا اے پئی ہاشم شاہ دے کلام وچ سوزگداز، جدائی دی تڑف، جذبات دی ترجمانی تے زبان دی مٹھاس ملدی اے۔

پنجابی وچ شریف کنجاہی وی کتاب جھاتیاں توں تنقید نگاری دا مڈھ بچھدا اے اوہناں نے لوک گیتاں، ہیر وارث شاہ، سیف الملوک، ترنجن وغیرہ بارے مضمون لکھے نیں۔ ایہناں مضموناں وچ پنجابی دی مڈھلی تنقید دے نمونے ملدے نیں۔

اوہناں مگروں حسین شاہ دی کتاب پورنے آئی جیہدے وچ باراں ماہے، واراں، شاہ حسین تے وارث شاہ دے فن بارے تنقیدی مضمون لکھے گئے نیں۔ حسین شاہ نے اوس پنجابی ادب دی سلاہنا کیتی اے جیہدہ ایس دھرتی دی لکھ وچوں پھل اے۔ فیر نجم حسین سید نے پنجابی تنقید دیاں دو کتاباں سیدھاں تے ساراں لکھیاں۔ اوہناں نے تنقید وچ ڈوہنگائی پیدا کیتی تے اوکھی پنجابی زبان نوں اظہار دا ذریعہ بنایا۔

اوہناں مگروں عارف عبدالتمین نے پرکھ پڑچول، ڈاکٹر سید اختر جعفری نے ویروے تے نویں زاویے، ڈاکٹر اسلم رانا نے حرف حقیقت تے رمز روایت، عصمت اللہ زاہد نے ادب سمندر، محمد آصف خان نے جنگ ہند پنجاب تے نک سک، نبیلہ رحمن نے حسن جمال غزل دا، حمید اللہ شاہ ہاشمی نے سید وارث شاہ، سرفراز قاضی نے تصوف تے پنجابی صوفی شاعر، ڈاکٹر انعام الحق جاوید نے پنجابی ادب دا ارتقاء، حافظ عبدالحمید نرشار نے ادبی رشتاں تے ادبی چھلاں ورگیاں تنقیدی کتاباں لکھیاں۔

انگریزی توں پنجابی ترجمہ

تھلے لکھی ہوئی عبارت دا ترجمہ سلیس تے با محاورہ پنجابی وچ لکھو

(1)

The Middle Ages had laid waste Europe's productive forces. Sciences were stagnant, superstition reigned supreme, the social life was primitive and crude to an extent hardly conceivable today. At that point, the cultural influence of the Islamic World - at first through the adventure of the Crusades in the East and the brilliant universities of Muslim Spain in the West, and later through the growing commercial relations established by the republics of Genoa and Venice - began to hammer at the bolted doors of the European Civilisation. Before the dazzled eyes of the European scholars and thinkers, another civilisation appeared - refined, progressive, full of passionate life and in possession of cultural treasures which were long ago lost and forgotten in Europe.

(2)

In India, there was no Christian culture or Sikh culture or Parsi culture. But there was definitely a Hindu culture, ancient and well-established, with which the invading Muslims had clashed. As the background, content and contours of the two cultures were so different their adherents never evolved a common society. The cultural differences were, in fact, at the root of separatism. The gulf was too deep to be bridged and too wide to be crossed. The two cultures stood side by side adamant, exigent and inexorable. They met only on the field of battle. In the event, cultural separatism divided the country so that each of the two cultures, which could not live together in harmony, may flourish in its own dwelling place. This is one way, the cultural way of interpreting the genesis of Muslim nationalism.

(3)

The Hindu-Muslim conflict was not merely religious; it was the clash of two civilizations, of two peoples who had different languages, different literary roots, different ideas of education, different philosophical sources and different concepts of art. Such a yawning cultural gulf was enough to destroy any affinity which the two peoples might have had and to bring to nought all efforts at unity. When this cultural variance was combined with diversity in social customs and modes of livelihood, the emergence of United Indian nationalism was doomed without redemption.

(4)

We have to remember that Iqbal is not merely a lyrical poet; transforming into beautiful verses

the wayward whims and fleeting emotions of the human heart. He is also a vital thinker and philosopher, promiscuously concerned not with abstract and remote issues and speculations, which have no concern with the living problems of the present, but bringing the wealth of his keen intelligence and trained mind to bear on all these problems as to suggest their possible solutions in the light of what he regards as the basic values of the individual or the collective life. The planners in a developing country frequently devote most of their efforts to the expansion of capital equipment. Often they neglect the development of the country's most important resources including the human capital. Not much attention is given to long-term educational planning and education simply cannot proceed on its own, the two must be fused. The development decision should not be based so much on the proposition of dams and factories versus people, but on a better combination of the capital goods and people.

(5)

In the third period, metaphysics is displaced by psychology, and religious life develops the ambition to come into direct contact with the Ultimate Reality. It is here that religion becomes a matter of personal assimilation of life and power; and the individual achieves a free personality, not by releasing himself from the fetters of the law, but by discovering the ultimate source of the law within the depths of his own consciousness.

(6)

At the end of the third year, the Prophet (PBUH) received the command to "arise and warn," whereupon he began to preach in public, pointing out the wretched folly of idolatry in the face of the marvellous laws of day and night, of life and death, of growth and decay, which manifest powers of God and attest to His Oneness. It was then, when he began to speak against their gods, that Qureysh became actively hostile, persecuting his poorer disciples, mocking and insulting him. The one consideration which prevented them from killing him was fear of the blood-vengeance of the clan to which his family belonged. Strong in his inspiration, the Prophet (PBUH) went on warning, pleading and threatening, while Quraish did all they could to ridicule his teaching and deject his followers.

(7)

The only virtues these Mongols or Tartars possessed were those generally called military - with discipline, subordination, and obedience to their superior officers carried to the highest degree. All promotions went by personal merit; failure, disobedience or incapacity was punished, not only by the death of offender himself but of his wife and children.

The highest officer, if he incurred the anger of his emperor, must submit before all his troops to chastisement at the hands of meanest messenger sent by his master to reprimand him. Yet, though they held life so cheaply, the Mongols rarely had resource to courage where falsehood and deceit could enable them to gain their ends. If death was the punishment of resistance it was also in most cases the consequence of surrender.

(8)

Aristotle knew better than that. He was an accurate observer and must have noticed the usual result of sitting on a safety valve. He knows that emotion must have an outlet, and assigns to dramatic poetry the moral function of providing such an outlet safely, conveniently and at regular intervals. If people try to bottle up their feelings, the accumulated surplus may explode in violent and irrational conduct. It is object of tragedy to produce pleasure. But pleasure itself, as Aristotle tells us in his lectures on moral philosophy, is neither good nor bad.

(9)

Even after your mother and father met and mated, there was only one chance in 300,000 billion that the person who is specifically you would be born! In other words, if you had 300,000 billion brothers and sisters, they might all have been different from you. Is all this guesswork? No. It is a scientific fact. If you would like to read more about it, go to your public library and borrow a book entitled: You and Heredity, by Amran Scheinfeld. I can talk with conviction about this subject of being yourself because I feel deeply about it. I know what I am talking about. I know from bitter and costly experience. To illustrate: when I first came to New York from the cornfields of Missouri, I enrolled in the American Academy of Dramatic Arts.

(10)

Donne's intellectual curiosity enabled him to challenge accepted beliefs and conventions. Donne's dismissal and adversity shook, for a time, his belief in humanism. This was responsible for the gloomy strain and pessimistic note of his later writings. His craving for death, his inability to reconcile flesh and spirit, his vacillation between faith and reason was but a temporary phase due to unfavourable domestic circumstances. Donne regained his humanism by reconciliation of matter with spirit.

انگریزی توں پنجابی وچ ترجمہ کرو

1. The pages of history are filled with stories of rise and fall of nations. But the history of the Muslim Empire in Spain is the most extraordinary and moving. The Muslims of Spain, who were called "Moors" by the Europeans, were regarded as the leaders of the civilized world in the prime of their reign. The ruins of their edifices in Cordoba and Granada bear witness to their past grandeur even today. The prosperity which Spain enjoyed under their regime could not be revived even at the time when her treasures were being stuffed with riches from America. Andalusia, which was called the Garden of the West in the days of Moorish rulers, became so deserted that after the expulsion of the Muslims, it could not be established again. In art and knowledge also, they achieved such heights that no history of modern philosophy and science can be complete without a mention of their achievements.

1- ترجمہ

تاریخ دے ورتے تو ماں دے عروج تے زوال دے واقعات نال بھرے ہوئے نیں۔ پر پین وچ اسلامی طاقت دی تاریخ سب توں دکھری، عجیب تے اثر والی اے۔ پین دے واسی مسلمان، جیہناں نوں یورپ والے "مور" دے ناں نال یاد کر دے نیں، اپنے عروج دے زمانے وچ دنیا بھر وچ متمدن راہنما سمجھے جاندے سن۔ قریب تے غرناطہ وچ اوہناں دیاں آساریاں ہوئیاں عمارتاں دے کھنڈ راج دی اوہناں دی بڑائی تے اُچھائی دی گواہی دیندے نیں۔ اوہناں دے زمانے وچ پین نوں جیہڑی خوش حالی تے ترقی حاصل سی اوہ اوس سے وی حاصل نہ ہو سکی جدوں اوہناں دے اپنے خزانے نوں دنیا دی دولت نال بھرے ہوئے سن۔ اندلس داصوبہ، جس نوں مور حاکماں دے زمانے وچ مغرب داباغ آکھیا جانداسی، مسلماناں نوں ملک وچوں باہر کڈھ دین مگروں اجیہا ویران ہو یا پئی فیر آباد نہ ہو سکیا۔ علم تے فن دے مختلف شعبیاں وچ اوہناں نوں اجیہا اُچا درجہ حاصل سی پئی جدید فلسفہ تے سائنس دی کوئی تاریخ اوہناں دے کارنامیاں توں بناں مکمل نہیں اکھواسکدی۔

2. Spring is the sweetest of all the seasons. Of course, the circle of seasons goes on revolving throughout the year but with the advent of spring, nature turns over a new leaf. The atmosphere becomes so beautiful and the earth so colourful, verdure spreads everywhere as if the earth were carpeted with green velvet. Multi-coloured flowers wave their heads in the air.

They sing melodious songs which move one to ecstasy. The scenery of the nature looks so charming. Valleys and hills look bright and beautiful. A wave of freshness pervades the atmosphere as if a new life has been breathed into it. The sky is clear, the air is cool and bracing and the atmosphere fill of sweet aroma. In short, we have a glimpse of the paradise in this very world. There is no sign of clouds. The sweltering and scorching heat of summer is no more. The shivering cold of icy winter is dead and gone. Man enjoys a happy life. Shoots of green break out on the trees, the branches become heavily laden with fruits and flowers. At this moment, man is reminded of divine omnipotence and omnipresence.

2- ترجمہ

سب موسماں توں سوہناتے خوش گوار بہار دا موسم اے۔ اُنج تے موسماں دا چکر سار سال چلدا رہندا اے پر بہار دے آؤندیاں ای فطرت دارنگ بدل جاند اے۔ فضا من کھجیوں تے دھرتی حدوں ودھ رنگین ہو جاندی اے۔ ہری ہری گھاہ ہر تھاں ایس طرح اُگی ہوئی ہوندی اے جویں ہرے رنگ دا تالین وچھا دتا گیا ہووے۔ بہار وچ دن سونے رنگ دار پھل ہو اوچ لہلہاندے نیں۔

کلیاں پھلداں یاں نہیں تے پھل بن جاندیاں نیں، رنگین پھلاں نال درختاں دیاں ٹہنیاں بھر جاندیاں نیں، پنچھی ہو اوچ نچدے گاؤندے نیں، اوہناں دے گیت سُن کے ہر اک جھوم اُٹھدا اے۔ قدرت دے نظارے من بھاؤنے ہوندے نیں۔ پہاڑ تے وادیاں سرسبز و شاداب ہو جاندیاں نیں۔ فضا وچ زندگی دی لہر دوڑ جاندی اے جویں کسے مُردہ جُھے وچ روح پھونک دتی گئی ہووے۔ دنیا جنت دانموندے پیش کرن لگ پیندی اے۔ آسمان صاف، ہوا خوش گوار تے روح پرور بن جاندی اے۔ آسمان اُتے بدلاں داناں تھہیہ نیں ہوندا، نہ مڑھکا چوندا اے، نہ گرمی جُھ ساڑدی اے۔ کانبا چھیڑن والی سردی میلاں ڈور چلی جاندی اے۔ بندہ ایہناں خوش گوار موسماں توں مزالیند اے۔ بہار آؤندی اے تے رُکھاں دیاں ٹہنیاں اُتے توپیاں کلیاں پھلداں یاں نیں، فیر ٹہنیاں پھلاں تے پھلاں نال لد جاندیاں نیں، خدا دی قدرت تے اوہدے ہر تھاں موجود ہون دا احساس ہووڑ و ہنگا ہو جاند اے۔

3. Bahadur Yar Jung was one of the greatest heroes of the Pakistan Movement. He played an important role in the movement by arousing in the Muslims of India the feelings against the British

rule. He belonged to a family of Nawabs of Deccan and was brought up among luxuries and comforts. It is strange that he was against the so-called standards of life and had a great love for Islam and his fellow Muslims. He had a strong desire to help the Muslims of India and pull them out of their miserable plight under the British rule. He hated to see the Muslims being treated as second-rate citizens under foreign rule. He was a strong advocate of Muslim unity. He spread the message of freedom through the Khaksar Movement. He was a great orator and his speeches infused a new spirit among the Muslims of India. He was not only a man of words but also of deeds. He suffered a lot for the cause he was fighting for. He was deprived of his title and heritage. He was imprisoned also. This great hero of Pakistan Movement died of heart attack in 1944.

3- ترجمہ

بہادر یار جنگ پاکستان دی تحریک دے وڈے وڈے سر کردہ لوکاں وچوں اک سن۔ اوہناں نے ہندوستان دے مسلماناں وچ انگریزی حکومت دے خلاف جذبات بھڑکا کے تحریک نوں کامیاب بناؤن وچ وڈا کردار ادا کیتا۔ اوہ دکن دے نواب خانوادے نال سمبندھ رکھدے سن تے اوہناں دی پرورش امیرانہ تے نعمتاں بھرے ماحول وچ ہوئی سی۔ ایس نوں ویکھ کہ ایہہ اک اچر ج گل گندی اے پئی اوہ اوس زمانے دی حیاتی دے معیار توں خوش نہیں سن پر حقیقت وچ اوہ اوس دے خلاف سن۔ اوہناں دی سب توں وڈی سدھرا ایہہ سی پئی ہندوستان دے مسلماناں نوں انگریزی راج دے پٹھ جس بد حالی تے ظلم داسا منا کرنا پے رہیا اے اوس توں اوہناں نوں نجات دوائی جاوے۔ ایس توں اڈ اوہناں نوں ایس گل توں سخت نفرت سی پئی انگریز حکومت ہندوستان دے مسلماناں نال دو جے در جے دے شہریاں والا سلوک کردی سی۔ اوہ مسلماناں دے اتحاد دے زبردست حامی سن تے اوہناں نے خاکسار تحریک راہیں آزادی دا پیغام پھیلایا۔ اوہ اک زبردست مقرر وی سن تے اوہناں نے اپنیاں تقریراں دے ذریعے ہندوستان دے مسلماناں دے دلاں وچ آزادی دی روح پیدا کردتی۔ اوہ صرف لفظاں دے ای نہیں سگوں کردار دے غازی سن، اوہناں نے ایہہ مقصد حاصل کرن واسطے بڑیاں تکلیفاں جریاں، اوہناں دا خطاب تے وراثت کھو کے اوہناں نوں جیل وچ قید کردتا گیا۔ پاکستان دی تحریک دا ایہہ عظیم لیڈر 1944ء وچ دل دا دورہ پین نال دنیا تو چلانا کر گیا۔

4. It is due to science alone that the modern world is taking rapid strides towards progress. A great revolution has taken place all over the world. New wonders are coming to light day by day. Science has created self-confidence in man and he is dominating everything. Science has shortened distances and has quickened travels. A journey which took days and weeks before, now takes only some hours. Railways, cars and aeroplanes have made the world travel-minded, and have diminished space. News can be flashed across the world in no time by virtue of telephone, telegraph and wireless. Thanks to television, we can even watch the speaker many miles away besides hearing his voice. Due to wireless and swift transport, countries of the world have come closer. Distant countries have been linked and ties of friendship among far-flung countries have been strengthened. Man has come closer to man and this is science's greatest service to mankind.

Radio is a source of instruction as well as amusement. The cinema entertains us. Electricity is our handmaid at home; it heats our stoves, moves our fans, illuminates our cities, make heavy and gigantic machines work. Science helps us cover long distances in a few hours, makes us fly easily in air, dive into the remotest depth of the sea, blow up the mountains, construct bridges on rivers and build skyscrapers. In short, we can turn the impossible of the past into the possible today.

دے کرے دا بوا کھولیا، اندر جھانک کے دیکھیا، بستر اٹالی سی تے بڑی صفائی نال وچھایا گیا سی۔ سارا کمرہ صاف سُھر سی۔ کمرے دی صفائی تے چیزاں دی ترتیب دیکھ کے میں حیران ہو گئی، جے میں کسے ہو روں اوہدا کمرہ دیکھدی تے خورے آرام کرسی اُتے کپڑیاں دا ڈھیر ہوندا، اوس دیاں ہتھیاں کھلایاں ہوئیاں، کتاباں میز اُتے بے ترتیب سُٹیاں ہوئیاں ہوندیاں۔

میں کمرے وچ بھج کے اوہدی کپڑیاں والی الماری ول گئی پئی ہوسکدا اے اوہ خالی ہووے پر مینوں ایہہ دیکھ کے خوشی ہوئی پئی اوہدا کم کرن والا لباس اندر لنگ رہیا سی، اوہدے کپڑے، جیکھاں تے پتلوناں وی اوہ تھے موجود سن پر اوہدے سب توں قیمتی تے سونہنا نیلا جوڑا اوہ توں غائب سی۔

6. One of the greatest Russian writers, Gogol was born in 1809. After completing his education, he spent some time as professor of History at St. Petersburg University and then turned his attention to writing fiction. Gogol deals with the everyday life of Russia of his day. His presentation is so faithful that he soon earned for himself the title of great realist. In fact, his influence was so great that the young men of his time considered him as their teacher and guide and he well deserved this state for Gogol's pictures of the society of his time are very convincing and they freely satirized the dullness and stagnation of feudal setup of small town.

-6 ترجمہ

روس دے چندو ڈے تے نامی ادیبوں وچوں اک گوگل وی سی جیہڑا کہ 1809ء وچ پیدا ہويا۔ تعلیم مکمل کرن مگروں اوہ سینٹ پیٹرز برگ یونیورسٹی وچ تاریخ دا پروفیسر بن گیا۔ فیر اوہ افسانے لکھن ول متوجہ ہويا۔ گوگل نے اپنے سسے دی روسی زندگی نوں افسانیاں دا موضوع بنایا۔ اوس نے اپنے زمانے دی ایڈی سونی عکاسی کیتی پئی اوہ بوہت چھیتی اک حقیقت نگار ادیب دے طور تے مشہور ہو گیا۔ ایتھوں تیک پئی اوس زمانے دے نوجوان لوک اوس نوں اپنا استاد تے رہنما بن لگ پئے۔ اوہ ایس آدر بھاء دا جائز حق دار وی سی۔ گوگل نے اپنے زمانے دی سوسائٹی تے معاشرت دی عکاسی مؤثر انداز وچ کیتی اے۔ اوہ عام طور تے پنڈاں دے جاگیردارانہ نظام، جمود تے کاہلی اُتے بھروسے طنز کردا اے۔

7. Although the Hindus and the Muslims had lived together in India for many centuries. There was a great difference between their ways of life. Their religions were different, their habits and customs were different. The only thing on which both the Hindus and Muslims were united in the early 20th century was their struggle for independence from the British rule. The Hindus did not like India to be divided into two separate states as a united India was more to their advantage. The Muslims, however realized that freedom would be meaningless without their own separate country and they would always be a minority ruled by the Hindus, who were in a big majority.

-7 ترجمہ

بھانویں ہندو تے مسلمان صدیاں توں ہندوستان وچ اکٹھے رہ رہے سن پر اوہناں دے حیاتی گزارن دے طریقے اک دو جے کولوں اُکا ای وکھرے کن، اوہناں دے مذہب وکھرے وکھرے کن نالے اوہناں دے طور طریقے تے رسماں رواج وی الگ الگ سن۔

ویہویں صدی دے مُڈھ وچ اوہناں دا صرف اک گل اُتے اتفاق سی تے اوہ ایہہ سی پئی انگریزاں کولوں آزادی حاصل کیتی جاوے۔ ہندہ نہیں چاہندے سن پئی ہندوستان دو علیحدہ ریاستاں وچ ونڈیا جاوے کیوں جے متحدہ ہندوستان دے اوہناں نوں بوہت فائدے سن۔ پر مسلماناں نوں ایس گل دا احساس سی پئی وکھرے ملک توں بناں اوہناں لئی آزادی بے معنی ہووے گی کیوں جے اوہ اقلیت وچ نہیں تے ایس طرح اوہ ہمیشہ ہندو اکثریت دے رگھوم بن کے رہن گے۔

مضمون نویسی

پاکستان دافکری تے سیاسی سفر

14 اگست 1947ء نوں اک نویں اسلامی ریاست داؤنیادے نقشے اُتے اُبھرنا، ویہویں صدی وچ ہون والے معجزیاں توں کوئی گھٹ معجزہ نہیں سی۔ اسلامی جمہوریہ پاکستان، قائد اعظم محمد علی جناح دی قانونی جنگ دا پھل سی۔ اوہناں نے ایہہ جنگ جنوبی ایشیا دے مسلماناں لئی اک دکھری اسلامی مملکت واسطے لڑی۔

مسلم لیگ دے سیاسی لیڈراں، کارکنان تے عام مسلماناں نے قائد اعظم محمد علی جناح دی قیادت وچ پاکستان حاصل کرن لئی بڑیاں کوششاں کیتیاں، بڑیاں قربانیاں دتیاں، اپنا سب کچھ قربان کردتا تے اخیر اوہ کامیابی دامنہ مہاندرا دیکھن جوگے ہوئے۔

دنیا دی تاریخ اپنی تھوڑی مدت وچ اک نویں ریاست قائم کرن دی مثال پیش کرن توں قاصر اے۔ جے ایس ایس کوشش، آزادی دے حصول تے قربانیاں دا جائزہ لیئے تاں ایہہ کوشش دو حصیاں وچ ونڈی ہوئی دکھالی دیندی اے۔

پہلا حصہ 1940ء توں پہلاں برصغیر دے مسلماناں دے حقوق تے مفادات دی حفاظت دی جنگ اے تے دو جا حصہ 1940ء توں مگروں اک دکھرے دیس نوں حاصل کرن دی جدوجہد اے۔

تاریخ دسویں اے پئی قرارداد پاکستان (23 مارچ 1940ء) توں پہلاں ہندوستان دے مسلمان اپنے جائز حقوق حاصل کرن دے چاہیوان سن کیوں جے 1857ء دی آزادی دی جنگ مگروں مسلماناں نوں جان بھجھ کے زندگی دے ہر شعبے وچوں بے دخل کردتا گیا سی۔ انگریز تے ہندو کے طرح وی مسلماناں نوں اوہناں دا جائز مقام دین واسطے تیار نہیں سن۔

مرسید احمد خاں نے مسلماناں نوں فرمایا پئی تعلیم توں بناں تسیں کوئی سیاسی، معاشرتی تے سماجی مقام حاصل نہیں کر سکہے۔ جے مقام حاصل کرنا اے تے فیر تہا نوں علم دا ہتھیار چنگا پینا اے۔ اپنے آپ نوں علم نال لیس کرو فیر حقوق دی بحالی لئی جنگ کرو تے تسیں اپنے حقوق حاصل کرن وچ کامیاب ہو جاؤ گے۔

1905ء وچ مسلماناں دا اک وفد وائسرائے ہند نال ملاقات کرن لئی شملہ اپڑیا۔ فیر 1906ء وچ مسلم لیگ جماعت ایس لئی ہون وچ آئی پئی اک جھنڈے تھلے کٹھیاں ہو کے مسلماناں دے حقوق تے مرتبے دی مانگ کیتی جاوے۔ ایس طرح اپنی آواز اُچی کرن تے مانگ وچ مضبوطی پیدا کرن لئی مسلماناں نوں اک پلیٹ فارم مل گیا۔

1916ء وچ میثاق لکھنؤ دا مقصد ایہہ سی پئی آل انڈیا کانگریس نال مل کے ”کچھ لو کچھ دو“ دی نینہ اُتے مسلماناں دے مفادات دی حفاظت کیتی جاسکے۔

قائد اعظم محمد علی جناح نے 1929ء وچ اپنے چودہ نکات پیش کیتے جیہناں دا مقصد ہندوستان وچ مسلماناں دے حقوق نوں مضبوط کرنا تے اوہناں نوں سماجی، معاشرتی تے سیاسی حیثیت دوانا سی۔

آل انڈیا کانگریس جیہڑی ہندواں دی نمائندہ جماعت سی اوہ ہندوستان وچ رہن والیاں سکھ توماں دی نمائندگی دا دعویٰ تے کردی سی پر اہل ہندوستان
مخالفت تے ہندی زبان دی حمایت کردی سی نالے بنگال دی ونڈ دے وی سخت خلاف سی۔

بعد وچ حالات تے تاریخ نے ثابت کردتا پئی کانگریس مسلماناں دی جماعت نہیں۔ کیوں جے اوہ اوہناں دے مطالبات نوں تسلیم نہیں کردی۔ اور
تحریک خلافت نوں ناکام کرن وچ، ہندو مسلم فسادات وچ مسلماناں دی مخالفت تے ہندواں دی طرفداری کرن وچ ودھ چڑھ کے حصہ لیا۔ 1928ء وچ
رورپورٹ نے مسلماناں دے مطالبات نوں رد کردتے واضح آکھ دتا پئی کانگریس نوں مسلماناں دے مفادات تے مطالبات وچ کوئی دلچسپی نہیں۔

1937ء دے انتخابات دے سٹے وچ جیہڑیاں کانگریسی وزارتیں قائم ہوئیاں سن اوہناں نے مسلماناں اُتے بڑے ظلم کیہتے جیہدے نال مسلمان وکھتی
درتے تیار ہو گئے پئی انگریزاں دی موجودگی وچ ہندوستان وچ مسلمان، ہندواں نال مل کے نہیں رہ سکدے۔

بندے ماترم داترا نہ تے ترنگا جھنڈے داسرکاری عمارتاں اُتے لہراؤنا، گاندھی دی مورتی دی پوجا، ودیا مندر تے واردھا سکیمیاں دی مسلم دشمن، تعلیم،
پالیسیاں تے انتظامیہ راہیں مسلم مدرسیاں، مسجدیں تے ثقافتی اداریاں دی بے حرمتی نے ثابت کردتا پئی کانگریس مسلماناں نوں اک علیحدہ قوم دی حیثیت نال
کدے وی نہیں منے گی۔

کانگریسی وزارتیں دیاں ایہناں پالیسیاں نے ہندوستان دے مسلماناں نوں سوچن اُتے مجبور کردتا پئی ہندو اکثریت مسلماناں نوں ایس نظام وچ
برداشت نہیں کر سکے گی۔ ایس لئی آل انڈیا مسلم لیگ دی کونسل نے فیصلہ کیہتا پئی مسلم لیگ دے سالانہ کانگریس 1940ء نوں لاہور وچ اک پروگرام طے کیہتا
جاوے گا۔ ایس پاروں مارچ 1940ء نوں لاہور دے اجلاس وچ ایہہ قرار داد منظور کیہتی گئی:

”ایس ملک وچ کوئی دستوری خاکہ عمل دے قابل تے مسلماناں نوں قبول نہیں ہووے گا جدوں تک اوہدے وچ پٹھان درج
اصول موجود نہ ہون گے۔“

یعنی جغرافیائی لحاظ نال آل دوالے دے علاقے خطے بنا دتے جان تاں جے ہندوستان دے شمال مغرب تے شمال مشرق دے جیہناں علاقیاں وچ
مسلماناں دی آبادی زیادہ اے، اوہناں نوں اک تھاں کر کے اک خود مختار ریاست بنا دتی جاوے۔

قائد اعظم محمد علی جناح نے ایس تاریخی اجلاس دی صدارت کیہتی تے ہندوستانی مسئلے نوں بین الاقوامی مسئلہ قرار دیندیاں ہوئیاں فرمایا:
”یہ مسئلہ جو ہندوستان میں ہے فرقوں اور فرقوں کے مابین نہیں بلکہ بین الاقوامی ہے اور اس کو بین الاقوامی جان کر ہی حل کرنا
چاہیے۔ جب تک یہ بنیادی حقیقت سمجھ میں نہیں آئے گی اُس وقت تک اگر کوئی دستور وضع کیا گیا تو وہ تباہی پر منتج ہوگا اور صرف
مسلمانوں کے لیے نہیں بلکہ ہندوؤں اور انگریزوں کے لیے بھی تباہ کن ثابت ہوگا۔“

برطانوی حکومت نوں برصغیر دی ونڈ بارے مشورہ دیندے ہوئے قائد اعظم نے فرمایا جے برطانوی حکومت برصغیر دے واسیاں لئی امن تے خوشی دی
چاہیوان اے تے ایس معاملے وچ تخلص اے تاں اوہدی صرف اکو ای صورت اے پئی ہندوستان دی ونڈ کر کے وڈیاں توماں لئی دکھرا وطن منظور کیہتا
جاوے۔ پاکستان حاصل کرن واسطے عوام نوں ہر قسم دی قربانی دین واسطے تیار رہنا چاہیدا اے۔ ایہوساڈا نصب العین اے جیہڑا اسان اپنیاں اکھاں سامنے
رکھیا ہویا اے تے جس نوں حاصل کرن لئی قربانیاں دین دی لوڑ اے۔“

پاکستان دی تحریک دادو جابر حملہ قرار داد لاہور (23 مارچ 1940ء) توں بعد شروع ہوندا اے۔ برصغیر دے مسلماناں نے پکا وعدہ کر لیا پئی جے پاکستان
حاصل کرن توں بناں ہوو کوئی فیصلہ قبول نہیں کرن گے۔ پاکستان حاصل کرن لئی اوہ تن من دھن دی قربانی دین توں دریغ نہیں کرن گے۔

مسلم لیگی رہنماواں نے قائد اعظم دے ایس پیغام نوں ملک دے کونے کونے تک پھیلایا۔ پنڈاں، شہراں تے قصبیاں وچ مسلماناں نوں پاکستان
حاصل کرن لئی تیار کیہتا۔ قائد اعظم محمد علی جناح خود ہندوستان دے دور دراز علاقیاں وچ گئے۔ لوکاں وچ آزادی دی لہر پیدا کیہتی۔ لوکاں دے جتھے دے جتھے

مسلم لیگ دے جھنڈے تھلے جمع ہونے شروع ہو گئے۔

مسلم لیگ دے سالانہ اجلاس مدراس 1941ء تے کراچی 1943ء دی زبردست کامیابی نال مسلم لیگ دے سیاسی عہدیداراں نوں حوصلہ ملیا۔ تے اوہناں نے ہور جوش تے خروش نال ایسے تحریک وچ حصہ لینا شروع کردتا۔ جدوں کانگریس نے ”ہندوستان چھوڑ دو“ داعرہ بلند کیتا تے قائد اعظم محمد علی جناح نے ”تقسیم کرو تے چلے جاؤ“ داعرہ ماریا۔

برصغیر دے مسلماناں نے اوہناں دی آواز نال آواز ملائی تے قائد اعظم داہر معاملے وچ ساتھ دتا۔

اوس گروں برصغیر ہندوستان وچ برطانوی حکومت تے کانگریس دے خلاف جلسے جلوس ہون لگ پئے تے مسلمان قائد اعظم دے اک حکم اتے جان قربان کرن واسطے تیار ہو گئے۔

1945-46ء دے مرکزی تے صوبائی انتخابات وچ مسلم لیگ نے چنگی تے چوکی کامیابی حاصل کیتی جیہدے نال ثابت ہو گیا پئی صرف مسلم لیگ ای مسلماناں دی نمائندہ جماعت اے تے ہندوستان وچ مسلماناں دے مقدر دا فیصلہ مسلم لیگ ای کر سکدی اے۔ مسلم لیگ نے ایہہ انتخاب پاکستان دے نال نال لڑے سن۔ ایس لئی پاکستان دا قائم ہونا صاف نظر آ رہیا سی۔

1946ء وچ وزارتی مشن (Cabinet Mission) دے آؤن، کانگریس دیاں سیاسی چال بازیاں تے ہندوستان دے وانسرائے دی وعدہ خلافی نے قائد اعظم نوں مجبور کردتا پئی اوہ ہندوستان دے مسلماناں نوں 16 اگست 1946ء والے دن کوئی سخت قدم چکن دا حکم دین۔ ایس فیصلے نے حکومت برطانیہ اتے واضح کردتا پئی اوہناں کول برصغیر دی ونڈ توں علاوہ ہور کوئی راہ نہیں۔

برصغیر دے مسلماناں دی آزادی دی داستان بڑی لمی اے کیوں جے 1857ء دی آزادی دی جنگ گروں ای مسلمان رہنماواں دی ایہو کوشش رہی پئی انگریزاں تے ہندواں نوں ایس حد تک مجبور کردتا جاوے پئی اوہ مسلماناں نوں آزادی دین اتے مجبور ہو جان۔

پر جدوں دونوں قوماں مسلماناں نوں اوہناں دے حقوق دین اتے راضی نہ ہوئیاں تے اوہناں نے حقوق منگن دی تھاں مسلماناں لئی اک وکھری اسلامی ریاست دا مطالبہ شروع کردتا۔ شاعر مشرق علامہ اقبال نے قائد اعظم دی ولولہ انگیز قیادت اتے نہ صرف اعتبار کیتا سگوں اوہناں نوں پاکستان حاصل کرن واسطے مفید مشورے وی دتے تے ہر قدم اتے اوہناں دا ساتھ دین دا وعدہ وی کیتا۔

برصغیر دے مسلماناں نے 1940ء توں لے کے 1947ء تک آزادی حاصل کرن لئی ان تھک جدوجہد کیتی۔ قربانیاں دتیاں، جلسے جلوس کیتے اتھوں تک پئی انگریز حکومت نوں پاکستان قائم کرن اتے مجبور کردتا۔

14 اگست 1947ء نوں دنیا دے نقشے اتے اک نویں اسلامی ریاست اسلامی جمہوریہ پاکستان دے نال ظاہر ہوئی تے قائد اعظم محمد علی جناح اوہدے پہلے گورنر جنرل بنے۔

انفارمیشن ٹیکنالوجی تے پاکستان

انفارمیشن ٹیکنالوجی، جدید دفتر، ان پٹ، ورڈ پراسسنگ، ایکویپمنٹ، کمپیوٹر ہارڈ ویئر اینڈ سوفٹ ویئر۔
آؤٹ پٹ ڈیوائس، تقسیم تے ترسیل یا ابلاغ، ذخیرہ کرنا تے دو جی وار محفوظ کرنا تے فائیلوں دے نظام تے رپورٹ دی تیاری وغیرہ ورگے کماں لئی
نویں نویں طریقیاں نال واٹھی دا اک عمل اے۔
ترقی وند مکاں وچ دفتر تے تجارتی تے کاروباری مرکز ایہناں نویاں راہواں اُتے ٹرپے نیں تے جیہڑے رہ گئے نیں اوہ وی ایہناں راہواں اُتے ٹرن
دی کوشش کر رہے نیں۔ تھلے دتیاں ہونیاں طریقیاں اُتے چائن پاؤن دی کوشش کیتی گئی اے۔

جدید دفتر

آکسفورڈ ڈکشنری موجب دفتر دی تعریف انج کیتی گئی اے۔

Office means rooms as a place of business.

ہت نویاں ایجاداں نے ساڈی حیاتی نوں بدل کے رکھ دتا اے۔ دفتر دے کماں دیاں بنیادی گلاں جیہڑیاں آج توں پنجہ ورہے پہلاں پرچلت سن،
ہن اوہ اکا ای تبدیل ہو گئیاں نیں۔ اک اوہ ویلا سی یعنی 1960ء تیک ہر دفتر وچ ٹائپ رائٹر، ٹیلی فون، فونو کاپی والی مشین ہوندی سی۔ جس نوں اک جدید دفتر
لی ضروری سمجھیا جاندا سی تے اوہ دے نال سارے کم چلائے جاندا سن۔ آج دے زمانے وچ کمپیوٹر ٹیکنالوجی دفتر کی کماں کاراں اُتے چھائی ہوئی اے۔ دفتر
وچ کم کرن والیاں واسطے ایہواہناں داساز و سامان تے ہتھیار اے۔ جدید نال اوہناں دے کم مغناں تے سکناں وچ ہو جاندا ہے نیں۔ ہن ٹائپ رائٹر
تے ٹیلی فون والیاں گلاں پُرتیاں تے ماضی دا حصہ بن چکیاں نیں۔

دفتر تے ٹیکنالوجی

ٹیکنالوجی، فن تے عمل دا وہ علم اے جیہڑا سائنس دانوں دے تصورات تے سوچاں نوں حقیقت دے روپ وچ تبدیل کر دیندا اے۔ ایس طرح کمپیوٹر
دی ایجاد نے دفتر کی کماں وچ انقلاب پیدا کر دتا اے۔

کمپیوٹر

الیکٹرانک کمپیوٹر پچھلے ویہہ یا تیسہ (20-30) ورہیاں وچ زیادہ مقبول ہوئے۔ پہلا الیکٹرانک کمپیوٹر 1940ء وچ بن کے لوکاں دے سامنے آیا۔
جیہڑا آج کل دے کمپیوٹر توں حجم وچ بوہت وڈا سی۔ ویلے دے نال نال اوہ دے وچ ترقی ہوندی چلی گئی۔ اوہ دے حجم نوں گھٹایا گیا تے نوں قسم دے کمپیوٹر
1960ء وچ لوکاں دے سامنے مارکیٹ وچ آئے جیہڑے پرانے کمپیوٹر دے مقابلے وچ کئی گنا زیادہ تیز تے چھوٹے سن کیوں جے اوہناں وچ وڈے
ڈیس ہڈیاں دی تھاں ٹرانسٹرانسمال کیتے گئے سن۔ فیر کجھ ورہیاں مگروں کمپیوٹر دی تریجی نسل مارکیٹ وچ آئی تے اوہ دے وچ ٹرانسٹرانسٹرانس
جیسے یونٹ وچ تبدیل کر دتا گیا سی جیہناں دا حجم اک پن دے سرے نالوں وی چھوٹا سی تے اوہناں دے نکلے نکلے ہڈیاں نوں آپوں وچ جوڑن لئی سائنس
داناں نوں مائیکروسکوپ (خور و بین) استعمال کرن دی لوڑ پئی۔

آج دے دور دے کمپیوٹر صرف سائز وچ ای چھوٹے نہیں سگوں اوہ پہلے استعمال ہون والے کمپیوٹر دے مقابلے وچ بہت زیادہ انفارمیشن محفوظ رکھن دی

صلاحیت سے استفادہ وی رکھدے نہیں۔ اوہناں دی انفارمیشن نوں محفوظ رکھن دی استعداد اپنی ہوندی اے جیہدے وچ تن لکھ کتاباں محفوظ کیتیاں جا سکدیاں نہیں۔

آفس آٹومیشن (Office Automation)

آفس آٹومیشن نے روایتی طور تے کمپیوٹری بنیادی ٹیکنالوجی نوں دفترآں وچ کم کرن والیاں نال واہمی کرائی تے اوہناں دے کم وچ تیزی، تکمیل تے آسانی پیدا کردتی۔ دفتر دے کماں نوں چٹاؤن لئی آٹومیشن دی طرف ودھنا تے اوس توں کم لینا آفس آٹومیشن اکھواندا اے۔ ایہ نوں بارڈر ویز، سوفٹ ویئر ٹیکنالوجی، الیکٹرانک میل (Electronic Mail) پراسیسر تے ایسے طرح دے ہور کماں تے کاراں لئی ہوندی اے۔ آفس آٹومیشن تھلے لکھی ہوئی ادائیگی ٹیکنالوجی نوں اپنے گھیرے وچ لیندی اے۔

ڈیٹا پراسسنگ

ایسی انفارمیشن جیہڑی اعداد تے شمار بارے ہوندی اے، جیہڑی کمپیوٹر راہیں گنی جا سکدی اے، اوس نوں ڈیٹا پراسسنگ آکھدے نہیں۔

گرافکس

ایسی انفارمیشن جیہڑی اعداد و شمار تے لفظاں بارے ہوندی اے۔ اوس نوں کمپیوٹری سکریں اُتے گروپ، چارٹاں تے گراف دی صورت وچ دکھیا جا سکدے تے تاں بے سمجھن تے یاد رکھن وچ آسانی رہوے۔ اوس نوں گرافکس آکھیا جاندا اے۔

تاثر

ایسی انفارمیشن جیہدے وچ تصویراں ہون تے اوہناں نوں کمپیوٹری سکریں اُتے دکھیا جاسکے اوس نوں تاثر (Impression) آکھیا جاندا اے۔

آواز

ایسی انفارمیشن جیہڑی بولے جان والے لفظاں بارے ہودے۔ اوس نوں آواز کہندے نہیں۔

دفتر تے انفارمیشن

انج دی انفارمیشن ٹیکنالوجی دانہ صرف ڈیٹا نال تعلق اے سکوں ایہ اوس رستے دا اختیار وی ظاہر کردی اے جس نوں اپنا کے لوک اپنا کم مکمل کر لیندے نہیں۔ بہت سارے ایسے ادارے وی نہیں جیہناں واسطے انفارمیشن حاصل کرنا مرکزی اہمیت رکھدا اے۔ اوہناں نوں انفارمیشن حاصل کرن واسطے ہور دی کئی ذریعے یا وسائل حاصل ہوندے نہیں۔

اک تحقیقی ادارے وچ ٹیکنیکل ملازم اپنا 61 فی صد ویلا انفارمیشن حاصل کرن وچ ای گزار دیندے نہیں۔ ایسے طرح اوہناں دا 35 فی صد وقت کولان تے سنن وچ لگھدا اے۔ 16 فی صد لکھن لکھاؤن وچ گزاردا اے تے 10 فی صد پڑھن وچ گزار جاندا اے۔

مینجمنٹ انفارمیشن

ایس دا مطلب کاروبار نوں حساب کتاب نال چٹاؤنا اصل وچ اوہدے مستقبل نوں محفوظ تے منظم کرنا ہوندا اے تے مستقبل نوں محفوظ تے منظم بناؤنا، انفارمیشن نوں منظم بناؤنا ہوندا اے۔

انفارمیشن انقلاب

انج کل ایس انفارمیشن دے انقلاب وچوں گزر رہے آں جیہدے وچ ڈیٹا دی آمد ہر کجھ درجیاں مگروں دگنی ہوندی جارہی اے۔ آؤن والے کجھ

درہیاں گھروں میں ڈیٹا گھسا کر ان والیاں لپیٹیاں مہیناں دے مالک ہوواں گے جیہڑیاں ڈیٹا جذب کرن یاں، ایسی انفارمیشن کرن وچ اجیہی کارکردگی رکھیاں ہون گیہاں جی چار ناداں دی لہائی نوں اک سیکنڈ وچ سمیٹیا جاسکد اے۔

بلڈ شپ اے کل ڈیٹا دا بوہتا حصہ۔ مائیکرو فلم آتے جمع کچھ جاندا اے۔ ایس طرح روایتی فائبرکوں دی الماری دی جگہ وچ 98 فی صد کی پیدا ہوگئی اے۔

انفارمیشن

انفارمیشن حقائق، اعداد تے شماردی ترتیب داتاں اے، حقائق تے اعداد تے شمار ہر اعتبار نال مکمل، صحیح تے مختصر ہوندا اے۔

ان ہٹ

ان ہٹ نوں کمپیوٹر سسٹم وچ اعداد تے شمار داخل کرن اپنی ورتیا جاندا اے۔ ایس کم واسطے (keyboard) ورتیا جاندا اے جیہدے آپر حروف تہجی (Alphabets) تے خاص نشانات ترتیب نال لکھے ہوندے نیں۔ کمپیوٹر دے نال لکھیا ہو یا مائیکرو جیہڑا نیلی وژن دی سکرین وانگر ہوندا اے، کمپیوٹر وچ داخل ہون والے اعداد تے شمار نوں ظاہر کردا اے۔ جیہڑے کی بورڈ دی مدد نال ٹائپ کیتے جاندا نیں۔ ایس ٹائپ کیتے ہوئے ڈیٹا نوں آسانی نال چیک کرنا۔ تے اوہ دیاں غلطیاں نوں درست کرنا ممکن ہوندا اے۔

2- ڈکٹیشن مشین (Dictation Machine)

ایہ مشین اصل وچ اک ٹیپ ریکارڈ ہوندا اے تے جلسیاں وچ تقریراں دی رپورٹنگ لئی استعمال کیتی جاندی اے۔ ایہدی اک کیسٹ آتے سٹھاں سٹھاں دی ڈکٹیشن ریکارڈ کیتی جاسکدی اے تے ٹیپ نوں دوبارہ سُننا (Playback) دی ممکن ہوندا اے۔

3- ورڈ پروسیسنگ (Word Processing)

اجو کے زمانے وچ کئی قسماں دے ورڈ پروسیسر مارکیٹ وچ دستیاب نیں۔ ایہناں وچوں کجھ اوکھے تے پیچیدہ دی نیں پر سھناں ورڈ پروسیسرال وچ شیخ ضروری حصے ہوندے نیں جو نیں۔

1- کی بورڈ (Keyboard)

2- سنٹرل پراسسنگ یونٹ (Central Processing Unit)

3- سٹوریج (Storage)

4- پرنٹر (Printer)

5- مانیٹر (Monitor)

4- کمپیوٹر ہارڈ ویئر تے سافٹ ویئر (Computer Hardware and Software)

کمپیوٹر دیاں قسماں نوں ایٹھاں لکھیاں درجیاں وچ ونڈیا جاسکد اے:

1- مائیکرو کمپیوٹر

2- ڈیسک ٹاپ سسٹم

3- مائی کمپیوٹر

4- مین فریم کمپیوٹر

5- سُپر کمپیوٹر

سافٹ ویئر درج ذیل قسماں بارے ہوندے نیں۔

- 1- سسٹم سافٹ ویئر
- 2- ڈویلپمنٹ سافٹ ویئر لائف سائیکل

آؤٹ پٹ ڈیوائس (Output Device)

- 1- پرنٹر
- 2- الیکٹرونک پرنٹر
- 3- ٹان الیکٹرونک
- 4- ریپر و گرافکس

5- تقسیم و ترسیل (Distribution/Communication)

ایہ درج ذیل ہوندیاں نیں:

- 1- پوسٹل سروس
- 2- ایکسپریس میل سروس
- 3- انٹیل پوسٹ (Intel Post)
- 4- ٹیلی پرنٹر نیٹ ورک
- 5- میل گرام
- 6- فیکس مشین

7- ذخیرہ کرنا (Storage and Retrieval)

اج دے نوں دور وچ فائلوں نوں ذخیرہ کرن تے استعمال کرن مگروں اوہناں نوں دوبارہ محفوظ کرن دے سلسلے وچ بہت زیادہ ترقی ہوئی اے۔ پہلے زمانے وچ اجیہی انفارمیشن صرف کاغذ اُتے ای ذخیرہ کیتی جاسکدی سی پر اج دے دور وچ قلم تے مقناطیس میڈیا استعمال کیتا جاندا اے۔ ذخیرہ کرن تے دوبارہ محفوظ کرن واسطے مندرجہ ذیل مقناطیسی میڈیا رائج اے۔

- 1- کارڈز تے ٹیپ
- 2- فلاپی ڈسک
- 3- ہارڈ ڈسک یا فلکس ڈسک

6- فائلوں دا نظام تے رپورٹ دی تیاری

کچھ ورے پہلاں کئی فرماں وچ شیمنٹ تے سیل ڈیٹس (Sale Dates) دی تیاری مختلف مرحلیاں وچ ہوندی سی تے اوہدے وچ بڑا ماحول لگدا سی۔ رپورٹوں ہر مہینے دے اخیر اُتے تیار کیتیاں جاندیاں سن۔ اوہ گھٹ توں گھٹ دو ہفتے پہلاں دیاں رپورٹوں ہوندیاں سن۔ ہن کمپیوٹر دی مدد نال ڈیٹا دی بہت وڈی مقدار آسانی نال گھٹ خرچے اُتے ذخیرہ کیتی جاسکدی اے۔ کمپیوٹر نال تیار کیتیاں ایہناں فائلوں وچ معلومات تیار کیتیاں جاندیاں نیں، جیہناں نوں صرف کچھ منٹ لگدے نیں۔

انتظامیہ دی لوڑ موجب خاص دستاویزات دی تیاری وچ مدد حاصل کرن لئی کچھ مقاصد دی لینگو ایج حاصل کیتی گئی اے۔

مثلاً رپورٹ پروگرام جنریٹر (R.P.G)، جیہڑے شروع شروع وچ چھوٹے کاروبار واسطے مفید سن۔ اوہناں دے ذریعے سادہ پراسنگ تے کمپیوٹیشن عمل وچ لیائے جاندے نیں تاں جے مفصل رپورٹوں تیار ہو سکسن۔

ملکی معیشت وچ موثر وے دی اہمیت

دنیا دی ہر حکومت معاشی ترقی لئی کوشش کردی رہندی اے تاں جے اوہد املک معاشی طور تے زیادہ توں زیادہ تیز رفتاری نال ترقی کرے۔ ملکی معیشت مضبوط ہووے تے اوہناں دے ملک دا شمار دنیا دیاں ترقی وند تے خوش حال تے تمدن یافتہ قوماں وچ ہون لگ پوے۔ ایہو وجہ اے پئی دنیا دی ہر قوم معاشی ترقی نوں پہلی ترجیح دیندی اے۔

معاشی ترقی وچ بوہت سارے عناصر شامل نیں جہاں وچوں سب توں زیادہ ضرورت تے اہمیت مواصلات تے آمد و رفت دے ذرائع نوں حاصل اے۔ ایہہ دیکھن وچ آیا اے پئی جدوں کوئی ملک صنعتی انقلاب حاصل کر لیند اے فیروں ملک نوں اپنی صنعت لئی خام مال تے صنعتاں دے تیار کیے ہوئے مال دی فروخت لئی منڈیاں لہنیاں پیندیاں نیں۔ ایہہ منڈیاں اپنے ملک وچ تے عالمی سطح اُتے وی تلاش کیتیاں جاندیاں نیں۔ صرف منڈیاں لہنن نال ای مسئلہ حل نہیں ہوند اسگوں اوہناں منڈیاں نوں لہنن مگروں اوہناں تیک اپڑن لئی مواصلاتی نظام نوں ممکن بنانا وی وڈا اہم مسئلہ ہوند اے۔

جس طرح منڈیاں نوں تلاش کرنا اک وڈا مسئلہ ہوند اے اوہ سے طرح منڈیاں تیک اپڑن لئی بڑی، بحری تے فضائی رستے تے ذرائع لہے جانے نیں تاں جے اوہناں منڈیاں تیک آسانی نال اپڑیا جاسکے۔ اوتھوں خام مال صنعتاں تیک اپڑیا جائے تے خام مال توں تیار ہون والا مال منڈیاں تیک اپڑیا جاوے۔ مواصلاتی نظام جتنا تیز سستا تے آسان ہووے گا معیشت اوئی چھیتی ترقی دیاں منزلاں طے کر لوے گی۔

قدیم زمانے وچ تجارت، معیشت لئی ریڑھ دی ہڈی سمجھی جاندی سی۔ اوس زمانے وچ آؤن جاؤن دے ذرائع نہ ہون دے برابر ہوندے سن۔ جہڑے حاصل ہوندے سن اوہ غیر یقینی، سُست رفتار تے دشوار گزار ہوندے سن۔ اک علاقے یا ملک دی تجارت اوتھناں اُتے مال لد کے کیتی جاندی سی۔ لہدے وچ سفر دیاں مشکلاں پاروں مہینے لگ جانے سن۔ کئی واری راہ وچ ای مال خراب ہو جانا اسی یاں راہ وچ لیرے یاں ڈاکوٹ لیندے سن۔ ایس طرح تجارتی مال دالے کے جانا تے لیانا اک مسئلہ سی۔ ایس لئی لوگ تجارت توں دُور رہندے سن۔

پرانے زمانے وچ کئی قافلے اک ملک توں دو جے ملک وچ تجارتی سامان لیجانے سن۔ اوتھے اوہ سامان وچ کے اوسے ملک توں نواں تجارتی مال خرید لیندے سن تے اوس نوں اگلے ملک وچ اپڑ کے وچ دیندے سن۔ ایس طرح اوہ قافلے تجارت کر کے و رہیاں مگروں اپنے ملک اپڑ دے سن۔ کئی واری موہاں دی سختی پاروں طوفاناں وچ ای مرکھپ جانے سن۔ یاں ڈاکوٹیرے قافلے لٹ لیندے سن تے تاجر سالاں بدھی سفر کر کے خالی ہتھ گھراں نوں پرتے سن۔ یعنی مواصلاتی ذرائع کمزور تے غیر محفوظ سن۔

تاریخ و سدھی اے پئی جویں جویں زمانہ ترقی کردا گیا، توں توں آؤن جاؤن دے ذریعے وی ترقی کردے گئے۔ پہلاں کچیاں سڑکاں بنایاں گئیاں، فیروں گاڑن دے نال نال پکیاں سڑکاں بنایاں گئیاں۔ اوہناں دے دونوں پاسے سایہ دار درخت لائے گئے۔ فیروں انسان نے ہور ترقی ول قدم ودھایا تے ڈیال شاہراہواں بنایاں گئیاں، ریل دی پٹری وچھائی گئی، بحری راہ لہے گئی تے ہوائی جہاز دی ایجاد نال فضاواں وچ ہوائی رستے مقرر کیے گئے۔

ایہہ سارے ذرائع آمد و رفت نہ صرف مسافراں نوں اک تھان توں دوجی تھان اپڑاؤن دا ذریعہ بنے سگوں تجارتی سامان وی ایہناں راہیں اک شہر توں دوجے شہر تے اک ملک توں دوجے ملک آسانی نال اپڑایا گیا۔ ایس طرح انفرادی روزگار توں اڈملکی معیشت نوں وی ترقی حاصل ہوئی۔

پاکستان وچ ذرائع آمد و رفت دی سہولت وڈے شہراں تے وڈیاں منڈیاں تیک جے بوہت زیادہ اچھی نہیں تے بوہت زیادہ بُری وی نہیں۔ چھوٹے چھوٹے پنڈاں تے قصبیاں وچ وی سڑکاں بن گئیاں نیں۔ ایس لئی ہر پنڈے تے قصبے توں منڈی تیک اپڑنا آسان ہو گیا اے۔ ایس توں اڈ

ایس توں اڈ افغانستان تے ہندوستان ایس راہداری یا موٹروے دے ذریعے اک دو جے ہال تجارت کر سکن گے پر اوہ موٹروے استعمال کرن دا ٹیکس
 پاکستان نوں دین گے۔ فیرو سٹی ایشیا دے ملک اپنا تجارتی مال لے کے چین، ہندوستان تے دو جے مکاں نوں جاسکن گے تے پاکستان نوں ٹیکس ادا کرن
 گے۔ ایس طرح پاکستان ترقی کرے گا تے اوہدے وچ خوش حالی دی لہر دوڑ جاوے گی۔ لوک خوش حال ہو جاوے گے تے اوہناں نوں زندگی دیاں سبھے
 بہتیاں میسر ہو جاوے لگیاں۔

پاکستان تحریک انصاف دی حکومت نے چین اقتصادی راہداری دے منصوبے نوں جاری رکھیا اے تے ایہہ منصوبہ کافی حد تک مکمل ہو چکیا اے۔ ایس
 طرح لاہور وچ اورنج ٹرین دا منصوبہ وی تقریباً مکمل ہو گیا اے تے نومبر 2019ء وچ اورنج ٹرین لاہور وچ دوڑن لگ پے گی۔

کالاباغ ڈیم

کالاباغ ڈیم بارے پچھلے کئی ورہیاں توں بہت کجھ آکھیا جا رہیا اے۔ بڑے بڑے دعوے کیے گئے، بڑیاں مخالفتاں ہوئیاں، پر کالاباغ ڈیم دا مسئلہ انج دا انج ای رہیا تے کسے بے نہ لگا۔ حالات تے واقعات توں انج جا پدا اے پئی ایہہ گل کتھ، بحث و مباحثہ، حق تے مخالفت او دوں تیک جاری رہوے گی جدوں تیک ڈیم بن نہیں جاندا۔

جے گوہ دی اکھ نال ویکھیا جاوے تے ایہہ مسئلہ اپنا گنجھل دار تے پیچیدہ نہیں جتا ایس نوں بنا دتا گیا اے۔ اوہدی وجہ اے پئی ساڈے ملک پاکستان وچ کوئی جماعت پارٹی ملک دی ترقی تے خوش حالی واسطے کوئی منصوبہ بناؤندی اے تے دو جی سیاسی پارٹی اوہدی مخالفت ایس واسطے کر دیندی اے پئی ایہہ پارٹی ایس منصوبے اُتے عمل کر کے مقبول ہو جاوے گی، اپنے نمبر بنا لوے گی یاں منصوبے وچوں کمیشن کھا جاوے گی تے نالے مقبولیت وی حاصل کر لوے گی۔ ایس لئی منصوبے دی مخالفت کر کے ایس پارٹی دی لت کھج دتی جاوے۔ نہ رہوے بانس تے نہ دجے بانسری۔

ایس طرح مخالفت برائے مخالفت نال پاکستان ترقی دی دوڑ وچ بوہت پچھے رہ گیا اے۔ ایہہ وی دیکھن وچ آیا اے پئی جدوں اک واری کسے چیز دی مخالفت وچ ساڈی زبان پھسل جاوے فیر ساری عمر اوس دی مخالفت وچ لنگھ جاندی اے۔ بھانویں اوہدا ملک تے قوم نوں کنا ای فائدہ کیوں نہ ہووے۔

اکثر ایہہ وی دیکھن وچ آیا اے پئی ساڈے بوہت سارے راہنماواں تے سیاست دانان نے ایہہ طریقہ اپنایا ہو یا اے پئی کسے مسئلے اُتے اپنی رائے دیندے ہو یاں اوہ ملکی مفاد، ملکی ترقی تے خوش حالی نوں بھل جاندے نیں۔ اوہ صرف اپنے ذاتی مفاد یا عام لوکاں نوں اپنے نال ملاؤن واسطے اوس نوں صوبائی تے علاقائی مسئلہ بنا دیندے نیں تے مخالفت شروع کر دیندے نیں۔ ایس طرح اوہ چنگے توں چنگے منصوبے وچ کیڑے پاؤنے شروع کر دیندے نیں۔

کیوں جے اوہ منصوبہ اوہناں دی مخالفت جماعت نے بنایا ہوند اے ایس لئی اوہدی راہ وچ روڑے اٹکانا اپنا فرض سمجھدے نیں۔ ایس طرح اوہناں نوں قومی مفاد نال کوئی غرض نہیں ہوندی تے اوہ صرف اپنا اُلو سدھا رکھن دے چاہیوان ہوندے نیں۔

ایہو ای وجہ اے پئی ساڈے ملک پاکستان وچ بوہت سارے قومی مفاد دے چنگے توں چنگے منصوبیاں دی مخالفت کیتی گئی تے اوہناں دی تکمیل وچ روڑے اٹکائے گئے۔

ساڈے ملک پاکستان وچ قومی اہمیت دے منصوبیاں اُتے اتفاق رائے گھٹ ای دکھالی دیندا اے۔ کسے قومی منصوبے بارے حکومت کجھ سوچدی اے تے مخالف جماعتاں اوہدا الٹ مطلب کڈھ لیندیاں نیں۔ ایس لئی کالاباغ ڈیم دا قومی اہمیت دا منصوبہ اک لمیرے عرصے توں وچکار لکھیا ہو یا اے۔ حالانکہ ایسے عرصے وچ کالاباغ ڈیم بن کے لوکاں نوں فائدہ اپڑاؤندیاں بجلی پیدا کر دیاں، زمیناں نوں سیراب کر دیاں تے لوکاں وچ خوش حالی وڈھ دیاں کئی سال لنگھ جانے سن۔

لیکن ساڈے کجھ مفاد پرست سیاست دانان دی ہٹ دھرمی تے ضد پاروں ایہہ مسئلہ 70 ورہیاں مگروں وی اوہتھے ای کھلوتا ہو یا اے تے ابے تیک حل نہیں ہو یا۔ سگوں ایہہ منصوبہ مفاد پرستاں دی خود غرضی پاروں اک گھمبیر مسئلے دی صورت اختیار کر چکیا اے۔

حالانکہ دو جے مکاں وچ وی لوکاں دی بھلائی دے منصوبے بن دے نیں اوہناں اُتے عمل وی ہوند اے، قومی تے ملکی مفاد خاطر مخالف سیاسی جماعتاں دی حکومت دا ساتھ دیندیاں نیں کیوں جے ویلا ہتھوں کھنچ جاوے تے فیر اوہہ منصوبہ عملی صورت اختیار نہیں کر سکدا۔ جے کر دا اے تے فیر اوہدے اُتے خرچہ بہت زیادہ ودھ جاندا اے۔ ایس لئی لوکاں دے اجتماعی مفادنوں اولیت دتی جانندی اے۔ جے اوہدے وچ کوئی ہڑت پیدا ہو جاوے تے اوس نوں گل کتھ،

بحث تے دلیلاں نال حل کر لیا جاندا اے۔ تعمیری بحث، گل کتھ تے تجویزاں تے تجھاپاروں منصوبے وچ اصلاح کیتی جاندی اے تے اوس نوں ودھ توں ودھ فائدہ وند بنایا جاندا اے۔

اجہی صورت حال اوس ویلے پیش آؤندی اے جس ویلے ذاتی مفادات اے تے قومی مفادات غالب ہو جاوےں پر جے مقصد تعمیری دی تھاں تخریبی ہووے تے فیر مخالفت برائے مخالفت ای ہوندی اے تے اوہ اکوئی حل نہیں نکلدے۔

ایہو مسئلہ کالا باغ ڈیم دی تعمیر دے سلسلے وچ پیش اے۔ ایس دی تعمیر وچ اختلافات دی طرح کوئی لمی چوڑی نہیں، اوس نوں گل کتھ، بحث مباحثہ تے دلیلاں نال پرکیتا جاسکدے اے تے پاکستان دے سارے صوبے ایس ڈیم دی تعمیر توں فائدہ لے سکدے نیں۔

جے کالا باغ ڈیم بن جاوے تے کھیتاں دی سیرابی توں اڈ پاکستان وچ بجلی دی کمی نوں دُور کیتا جاسکدے اے، پانی دی کمی دے مسئلہ حل کیتا جاسکدے اے تے جیہڑا لکھنواں کیوسک پانی ہر سال ضائع ہو جاندا اے، اوس نوں ضائع ہون توں بچایا جاسکدے اے۔

کالا باغ ڈیم دے منصوبہ ایسے تضادات دا شکار اے پئی پچھلے کئی ورہیاں توں ایس نوں حتمی شکل دتی نہیں جاسکی۔ ایس بارے وچ کئی سیمینار ہوئے، کئی رپورٹاں پیش کیتیاں کیناں پر معاملہ جوں دا توں ای رہیا۔ پاکستان وچ کالا باغ ڈیم خورے اک ایہہ منصوبہ اے جس اے صوبہ سندھ تے صوبہ خیبر پختون خواہ نوں اعتراضات نیں ایس لئی اوہ ایس منصوبے دی مخالفت کر رہے نیں۔

حالانکہ ایس توں پہلاں منگلا ڈیم تے تربیلا ڈیم بنائے گئے، اوہناں اے کسے صوبے نے کوئی اعتراض نہیں کیتا۔ جدوں کہ دونوں ڈیم دریائے سندھ دے نظام توں پار ای تعمیر کیتے گئے سن۔ اوہناں ڈیماں نال کسے صوبے نوں کوئی نقصان نہیں ہو یا سگوں سھناں نوں فائدہ ای حاصل ہو یا نالے بجلی دی مل گئی۔

اتھہ گوہ کرن والی گل ایہہ دے پئی آؤن والے زمانے وچ جدوں کالا باغ ڈیم نہیں بنایا جاوے گا ایس پانی دی کمی نوں کس طرح پوری کراں گے۔ ہر سال پاکستان دی آبادی وڈھدی جارہی اے۔ اوہناں نوں کھان واسطے، روٹی کماؤن واسطے فیکٹریاں تے کارخانیاں دی لوڑا اے تے کارخانے چلاؤن واسطے بجلی دی لوڑا اے۔ ایہہ لوڑاں کتھوں تے کیوں پوریاں کیتیاں جان کیناں۔ جدوں کہ حقیقت ایہہ دے پئی ساڈی زمین دے تھلے پانی دی سطح دن بدن گھٹدی جارہی اے۔ ہن ہزار فٹ دی ڈونگاں توں گھٹ پانی نہیں لہندا۔

پانی دی سطح ہر ورہے تن فٹ تھلے ہوندی جارہی اے۔ ذرا سوچو، آؤن والیاں ورہیاں وچ کیہہ حالت ہووے گی۔ آج دے دور وچ بجلی دی لوڈ شیڈنگ اٹھاراں اٹھاراں گھنٹے ہوندی اے۔ لوک چیکاں مار دے نیں تے روندے نیں۔ آؤن والے ورہیاں وچ جدوں ہور بجلی پیدا نہیں ہووے گی نالے پاکستان دی آبادی 30 کروڑ توں وی ودھ جاوے گی تے فیر ہر پاسے ہنیرے ای ہنیرے چھا جان گے۔ نہ فیکٹری، نہ پچھلے تے نہ ای اے کی (A.C) چلن گے۔

کالا باغ ڈیم دی تعمیر اے صوبہ سندھ نوں سب توں وڈا اعتراض ایہہ دے پئی صوبہ سندھ ریگستان بن جاوے گا۔ سارا پانی پنجاب، بلوچستان تے خیبر پختون خواہ لے جاوے گا۔ اتھہ اوہناں توں کچھیا جاوے پئی منگلا ڈیم، تربیلا ڈیم بنن نال اوہناں دے آبپاشی نظام وچ کوئی کمی آئی اے؟

جے جواب نفی وچ اے تے فیر سوال پیدا ہوندا اے پئی کالا باغ ڈیم دی تعمیر نال اوہناں دے آبپاشی نظام وچ کیوں کمی آسکدی اے؟ صوبہ خیبر پختون خواہ نوں کالا باغ ڈیم بارے اعتراض اے پئی ڈیم دی سطح اپنی اچی اے پئی ساڈا شہر نوشہرہ اوہدے پانی وچ ڈب جاوے گا۔

ماہرین نے ایس اعتراض نوں دُور کرن واسطے ڈیم دی اچائی نوں گھٹ کر کے ایسا کر دتا اے جیہدے نال نوشہرہ نوں کوئی خطرہ نہیں ہووے گا۔ اوہناں نے ایس گل دی ضمانت وی دتی اے پر مخالفت برائے مخالفت حالے وی جاری اے۔

دراصل اوہناں دے پچھے ہندوستان دی حکومت دا ہتھ اے۔ جیہڑی کالا باغ ڈیم دی تعمیر دی سخت مخالفت اے۔ اوہ نہیں چاہندی پئی کالا باغ ڈیم بنے۔ پاکستان ترقی کرے تے اوہدے وچ خوش حالی دی لہر بھر دوڑے۔ ایس کم واسطے پاکستان دے کچھ سیاست دانوں دی ہندوستان دی حکومت مالی مدد دی

کردی اسے۔ ہن اوہناں راہنماواں داوتیرہ بن گیا اسے پئی وچوچ کھائی جاؤتے اتوں ردلا پائی جاؤ۔

حالانکہ کالا باغ ڈیم اک اجیہا منصوبہ اسے جیہدے نال پاکستان ایس صدی وچ ای اک نویں ترقی یافتہ دور وچ داخل ہو سکد اسے۔ ایہو ای اک ذریعہ اسے جیہدے نال پاکستان دنیا دے دو جے مکاں وچ عزت تے وقار نال کھلو سکد اسے۔

حقیقت ایہو اسے پئی کالا باغ ڈیم صوبیاں دے فائدے تے نقصان دا مسئلہ نہیں سگوں پاکستان دے روشن مستقبل تے وقار دا مسئلہ اسے۔

1980ء توں لے کے آج تک پاکستان دی ہر حکومت نے کالا باغ ڈیم دی تعمیر تے فائدیاں بارے چائن پایا اسے۔ ایس ڈیم دی افادیت تے ضرورت بارے لوکائی نوں آگاہی دتی اسے۔ ایس دے باوجود ایس مسئلے وچ حالے تیک کامیابی حاصل نہیں ہوئی۔ ہر حکومت صوبیاں دے اعتراض دُور کرن تے سیاست دانان نوں مطمئن کرن وچ ناکام رہی اسے۔ ایس لئی ہن ایہہ آکھیا جاسکد اسے کجھ سیاسی پارٹیاں نے کالا باغ ڈیم دی مخالفت نوں اپنا فرض تے منشور دا حصہ بنا لیا اسے۔ مثال دے طور تے اک واری جدوں محترمہ بے نظیر صاحبہ نے اقتدار حاصل کیتا تے اوہناں نے کالا باغ ڈیم دے منصوبے اُتے عمل کرن دی کوشش کیتی پر ناکام ہو گئیاں۔ اوہناں مگروں جدوں میاں نواز شریف دی حکومت قائم ہوئی تے میاں صاحب نے کالا باغ ڈیم دے منصوبے نوں عملی جامہ پہنانا چاہیا تے محترمہ بے نظیر بھٹو صاحبہ نے اوہناں دی مہج کے مخالفت کیتی حالانکہ میاں نواز شریف حزب اختلاف وچ ہوندے ہو یاں وی ایس منصوبے دے حق وچ سن۔ ایسھوں ثابت ہوندا اسے پئی جدوں کوئی سیاسی جماعت اقتدار وچ ہووے تے کالا باغ ڈیم دا منصوبہ درست اسے تے جدوں اوہ حزب اختلاف وچ ہووے تے کالا باغ ڈیم دا منصوبہ غلط تے نقصان دہ بن جاندا اسے۔ پاکستان دی تاریخ وچ دو موقعے ایہیہ آئے جدوں مارشل لاء نافذ سی۔ اک موقع جنرل ضیاء الحق دے دور وچ آیا۔ بے اوہ چاہندے تے کالا باغ ڈیم تعمیر کر اسکدے سن۔ اودوں سیاسی جماعتاں اُتے پابندی عائدی۔ اوہ مارشل لاء سامنے آچی آواز نہیں کڈھ سکد یاں سن۔ دو جاموے اودوں آیا جدوں پرویز مشرف نے پاکستان وچ ایمر جنسی لائی۔ اودوں وی سیاسی جماعتاں نہیں سن۔ پرویز مشرف نوں سبھے اختیار حاصل سن۔ اوہ چاہندا تے کالا باغ ڈیم تعمیر کر سکد اسے۔

پراہیہ دونوں موقعے ہتھوں نکل گئے۔ ہن سپ دی لیکر کٹن دا معاملہ رہ گیا اسے۔ آج کل بجلی دی کمی دی وجہ نال پاکستان نوں 15 ارب روپے دا سالانہ نقصان ہور ہیا اسے۔ 1993-94ء دے اکنامک سروے آف پاکستان دے مطابق توانائی دی لوڑ وچ 12 فی صد سالانہ اضافہ ہور ہیا اسے جدوں کہ ایہدی رسد وچ صرف پچھلے پانچواں ورہیاں وچ اک یونٹ داوی اضافہ نہیں ہو یا۔ ایس کمی نوں دُور کرن واسطے ترکی توں اک جہاز کراچی دی بندرگاہ اُتے لنگر انداز ہو یا۔ اس جہاز وچ بجلی پیدا کرن والے وڈے وڈے جنریٹر لگے ہوئے سن۔ پاکستان دی حکومت اوہناں کولوں مہنگی بجلی خرید کے عوام نوں سبسڈی دے ذریعے سستی بجلی سپلائی کردی سی۔ ایس سپلائی وچ وڈے وڈے افسراں نے خوب مال کمایا تے پاکستان نوں نقصان اپڑایا۔

کنے افسوس دی گل اسے پئی 1953ء توں لے کے ہن تیک 63 ورہ لنگھ گئے نیں جدوں کالا باغ ڈیم دا ڈیزائن تجویز ہو یا سی تے حالے وی دُور دُور تیک اوہدے بنن دا کھڑا کسے پاسیوں وی سائی نہیں دیندا۔ جدوں کہ ایہدی تعمیر دے سلسلے وچ ہن تیک وڈی رقم خرچ کیتی جا چکی اسے۔ 1994ء تیک ایس ڈیم اُتے خرچ کیتی جان والی لاگت دا تخمینہ 100 کروڑ روپے لایا گیا سی تے ہن ایہہ لاگت سو گنا ودھ چکی اسے۔

کالا باغ ڈیم دے منصوبے بارے کئی قسم دیاں من گھڑت کہانیاں سنن وچ آؤندیاں نیں حالان کہ ایس ڈیم دی تعمیر پاروں ملک دی صحیح معنیاں وچ تعمیر تے ترقی ممکن بنائی جاسکدی اسے۔

ایہہ حقیقت ہمیشہ نظراں سامنے رہنی چاہیدی اسے پئی آؤن والے زمانے وچ قومی غذائی تحفظ، مناسب آبپاشی، پانی دی رسد تے پاکستان دی خوش حالی دا سارا دار و مدار کالا باغ ڈیم دی تعمیر اُتے منحصر اسے۔

ڈیم نہ بنن دی صورت وچ پانی دی ونڈ بارے صوبیاں وچ کار جھگڑے کھڑے ہو سکدے نیں۔ ایس توں اڈ قوم ایس گل نوں وی برداشت نہیں کر سکدی کہ ہر سال 470 ملین ڈالر دازر مبادلہ موجودہ یا مستقبل دے تھرمل پاور جنریشن دے ایندھن اُتے خرچ کر سکے۔ بے کالا باغ ڈیم نوں تعمیر نہ کیتا گیا تے ایہہ اک بہت وڈا المیہ ہووے گا تے آؤن والیاں نسلاں نوں ساڈے ایس جرم دی سزا جھگڑتی پوے گی تے پاکستان ترقی دی دوڑ وچ سب توں پچھاں رہ جاوے گا۔

منشیات دی لعنت تے ساڈا معاشرہ

منشیات اک اجنبی لعنت اے جس نے ہزاراں گھراں دے چراغ گل کر چھڈے نیں۔ کئی جوانی چڑھدے گھبراواں نوں ایس لعنت نے معاشرے دا پیکار عضو بنا دتا اے تے موت دے گھاٹ اتار دتا اے۔ پر ہرکھ دی گل اے پئی حالے وی ساڈے معاشرے نے ایس لعنت توں ہٹا نہیں پچایا۔ ایہدے کالے منوس سائے گھر گھر نچدے پھر دے تے قبرستان آباد کردے دکھالی دیندے نیں۔

اک رپورٹ موجب پاکستان وچ ایس ویلے پہنچا لکھ توں ودھ بندے ایس لعنت دا شکار نیں۔ اوہناں وچوں 48.6 فی صد چرس پیندے نیں، جدوں کہ 29.3 فی صد ہیروئن دے عادی نیں، 7.5 فی صد بھنگ پیندے نیں، 6.9 فی صد افیون کھاندے نیں تے 7.7 فی صد لوک دوہے ہور نشے والیاں شیواں استعمال کردے نیں۔

رپورٹ دسدی اے پئی ایہناں وچوں 92 فی صد لوک سگریٹ نوشی توں منشیات ول آئے۔ 80 فی صد نوجواناں نے 10 توں 20 سال دی عمر وچ سگریٹ نوشی شروع کیتی تے ہولی ہولی منشیات ول اُکرے تے ادبے عادی بن گئے۔

ایہناں وچوں بوہتے اجیسے لوک وی نیں جیہناں نے یاراں بیلیاں دی بُری صحبت وچ بہہ کے منشیات دا استعمال شروع کیتا۔ کجھ لوکاں نے محبت وچ ناکامی پاروں نشے دے پرچھانویں وچ پناہ لے لئی۔

جے جائزہ لیا جاوے تے پتا چلد اے پئی منشیات استعمال کرن والیاں دی وڈی تعداد بے روزگاراں دی اے۔ اوہناں نے بیروزگاری توں تنگ آکے موت دی ایس وادی داراہ اختیار کیتا۔

اقوام متحدہ نے افغانستان وچ تیار ہون والی منشیات دی سب توں وڈی منڈی پاکستان نوں قرار دتا اے۔ اک رپورٹ دے مطابق افغانستان وچ تیار ہون والی منشیات دی سالانہ پیداوار تن ہزار (3000) ٹن اے۔

بن ایس گل واخدا اے پئی جے ایس لعنت اُتے قابو نہ پایا گیا تے آؤن والے کجھ سالوں وچ ای ایہدی پیداوار دگنی ہو جاوے گی تے منشیات دے عادی لوکاں دی تعداد وی چوکھی ودھ جاوے گی۔

منشیات دی ودھدی ہوئی تباہی نے ساڈی موجودہ نسل نوں بہت زیادہ نقصان اڑایا اے۔ اخبارات، ریڈیو تے ٹیلی وژن اُتے خبراں نشر ہونیاں نیں پئی سکولوں، کالجوں تے گروپوں دے کجھ کالجاں وچ وی منشیات آسانی نال مل جانداں نیں تے نوجوان کڑیاں ایس لعنت دی عادی بن دیاں جانداں نیں۔ جس ویلے اوہناں دانشمنداں اے تے اوس ویلے ہیروئن دی اک پڑی دی خاطر اپنی عزت تے آبرو سب کجھ داء اُتے لادیندیاں نیں۔

حقیقت ایہہ وے پئی اک سوچے سمجھے منصوبے نال نوجواناں نوں منشیات دا عادی بنایا جا رہیا اے۔ منشیات دے سوداگر دولت کماؤن دی خاطر اٹھدیاں جوانیاں نوں چلدے پھر دے جنازیاں وچ بدل رئے نیں۔

سب توں افسوس دی گل ایہہ وے پئی ساڈی پولیس منشیات دی روک تھام وچ ناکام رہی اے سگوں اوہ منشیات دے کاروبار وچ ملوث اے۔ ورنہ ایہناں دی بلا شیری تے سرپرستی توں بناں ایہہ گھناؤنا کاروبار ایس قدر نہ پھیلدا۔ سگوں پولیس منشیات دی نقل تے حمل دے کاروبار وچ اپنا حصہ بنور کے اٹھال بند کر لیندی اے۔ ایس طرح منشیات فروشاں نوں منشیات وچکن واپر مثمل جاندا اے تے اوہ دیدہ دلیری نال کھلم کھلا ایہہ کاروبار کردے نیں۔ ہر روز اخباراں وچ خبراں چھپدیاں نیں پئی فلاں تھان پولیس نے چھاپا ماریا تے ایسے من چرس یا ہیروئن پھڑی گئی۔ پر ہیروئن سمگل کرن والے پولیس

مقابلے دے بعد فرار ہو گئے۔

حقی گل ایہو دے پئی پولیس اوہناں منشیات فروشاں دی سرپرستی کردی اے تے منشیات دیکھن والیاں نال مک مکا کر کے اوہناں نوں پھل دیندی اے۔ ایس واقعہ نوں پولیس مقابلے دارنگ دے کے افسران نوں خوش کردتا جاندا اے۔

ساڈے ملک پاکستان وچ منشیات پاروں سینکڑاں ہزاراں گھر برباد ہو گئے نیں۔ روز دیہاڑے ایہو جیہیاں خبراں سنن لوں ملدے ہاں نیں پئی بعضی خاندانے رقم نہ دین دی وجہ پاروں اپنی بیوی نوں قتل کردتا۔ حقی گل ایہو دے پئی جس سے نشئی بندے دانٹھ لٹ رہیا ہوندا اے اوس ویلے اوہ دیاں اکھاں اگے میرا چھا جاندا اے، اوہ دے نیزے رشتیاں دی کوئی قدرتے جان تے چھان نہیں رہندی۔ اوہ دے جُستے دی بوٹی بوٹی پھڑک رہی ہوندی اے۔ اوہ جہاں کوزر ہوندا جاندا اے۔ اک اک ساہ نال اوہدی جان نکلی اے۔ اوس سے اوہ نشئی دی خاطر گھنیا توں گھنیا کم دی کرن اُتے تیار ہو جاندا اے۔ اوس لوں اوہ بندہ ہاڈا دھن جاپدا اے جیہو اوہ دے نشئی دی راہ وچ رکاوٹ بن دا اے۔

ایہو وجہ اے پئی اوس سے اک نشئی اپنے گھر دیاں چیزاں وچ دیندا اے۔ لکھاں دی شے کوڈیاں دے نل سٹ آؤندا اے۔ بے بیوی نشئی واسطے پے نہ دیوے تے اوہ دے اُتے حملہ کردیندا اے تے اوہ نوں قتل تک کردیندا اے۔

چالاک تے مکار لوگ اوہناں دی ایس کمزوری توں لایھ لیندے نیں۔ اوہ اوہناں نوں اک ٹڈی ہیر دَن دے کے اوہناں کو لوں دڈے دے کم لیندے نیں۔ چوریاں کراندے، قتل کراندے تے عزتاں تے اکھاں دے سودے کراندے نیں۔

اکثر نشئی اپنا نشہ پورا کرن لئی اپنیاں دھیاں تے بھیناں داسودا کرن توں وی نہیں ڈردے۔ اوہ اپنی عزت تے غیرت نوں سرعام شہام کردیندے نیں ایہو تیک پئی بعض دفعہ اپنا نشہ پورا کرن لئی اپنا خون تیک وچ دیندے نیں۔

اجیسے نشئی میوہسپتال لاہور دے باہر پارک وچ ڈھپ سیکدے نظر آؤندے نیں۔ اوہ کسے ضرورت مند نوں خون دی اک بوتل دی قیمت دو ہزار روپے تیک وصول کردے نیں۔ پراوہناں دے خون وچ نشئی دے اثرات ہوندے نیں۔ اوہ مریض نوں فائدہ دین دی تھاں نقصان دا باعث بن جاندا اے۔

دیکھن وچ آیا اے پئی بعض گلیاں تے بازاراں وچ نشئیاں دیاں لاشاں پیاں ہوندیاں نیں۔ اوہناں نوں اوہناں دے گھراں والے وی قبول نہیں کر دے۔ پولیس والے اوہناں لاشاں نوں لاوارث قرار دے کے دفن کردیندے نیں۔ ایس طرح اوہناں دی زندگی دی کہانی ختم ہو جاندی اے۔

لاہور وچ منشیات بارے منعقدہ اک تقریب وچ انٹی نارکوٹکس فورس ولوں دسیا گیا پئی ایس ویلے گھٹ توں گھٹ سمیہ (30) ایجنسیاں منشیات دی روک تھام لئی دن رات کوشش کر رہیاں نیں جدوں کہ اے این ایف نے این جی او لئی تربیتی ورکشاپ وی منعقد کیتی اے تاں بے اوہناں دی مدد نال منشیات دی لعنت اُتے قابو پایا جاسکے۔

لیکن گوہ طلب گل ایہو دے پئی ایہناں 130 ایجنسیاں نے منشیات دی روک تھام لئی مہن تیک کیہہ کم کیجا اے؟ صرف ادارے قائم کر کے دسائل نوں پانی وانگوں روڑہیا جا رہیا اے تے حالے تیک کوئی کارنامہ انجام نہیں دتا گیا۔

اے این ایف دی کارکردگی ایس لحاظ نال تعریف دے قابل اے پئی ایہہ ادارہ پاکستانی فوج دی نگرانی وچ کم کر رہیا اے۔ پاکستان دی تاریخ وچ ایس ادارے نے پہلی واری منشیات دے وڈے وڈے مگر چھاں اُتے جال پایا۔ مرید کے، شیخوپورہ، نارووال، ننکانہ صاحب تے ہور دو بے شہراں تے قصبیاں توں منشیات فروشاں دیاں گرفتاریاں ایس سلسلے دی اک کامیاب کڑی اے۔

ساڈی اک تجویز اے پئی حکومت سختی نال ایس گل دی ہدایت جاری کرے پئی جس تھانے دے علاقے وچ منشیات فروشی دا کاروبار ہووے گا اوس علاقے دا ایس ایجنڈا مدد دار ہووے گا۔ اوہ دے کولوں ہچھ گچھ کیتی جاوے گی تے جرمانہ یا نوکری توں برخاست کردتا جاوے گا۔

حالاں کہ ایہہ گل بہنیرے وچ تیر چلاؤن دے مطابق ہووے گی پراہیدا کجھ نہ کجھ اثر تے نتیجہ ضرور برآمد ہووے گا کیوں بے ایس پولیس اُتے ذمہ

داری پایاں بناں منشیات اُتے قابو نہیں پاسکدے۔ پولیس اُتے سختی یاد باؤ پاؤن نال نہ صرف منشیات فروشی اُتے قابو پایا جاسکد اے سگوں لوک نشہ دی عادت چھڈ جان گے۔ نالے منشیات دی فروخت اُتے کنٹرول پاروں ایہدی طلب تے رسد دی محدود ہو جاوے گی۔

ساڈے پاکستان دی نویں نسل یا اک فی صد آبادی جیہوی ایس معاشرتی روگ وچ مبتلا اے اوس نوں صحت مند بناؤن وچ محنت تے محبت دی لوڑ اے۔ خیال کرو جے پنجاب لکھ لوکاں وچوں چالیہہ لکھ وی صحت مند ہو جان تے اوہ کسے کم کار اُتے لگ جان تے پاکستان دی معاشی حالت اُتے کتنا چنگا اثر پئے سکد اے نالے ایہہ روگ وی دُور ہو جائے گا۔ بہت سارے گھراں دے دکھ درد دُور ہو جان گے۔ اوہناں دیاں خوشیاں پرت آؤن گیاں تے پاکستان نوں ایس لعنت توں چھٹکارا مل جائے گا۔

پاکستان داعدالتی نظام

کسے جمہوری حکومت لئی عدلیہ دی بہترین کارکردگی ایسی ضروری اے جنی کہ عامہ تے مجلس قانون سازی اعلیٰ کارکردگی ضروری اے کیوں جے حکومت دے ایس شعبے اُتے نہ صرف لوکاں نوں انصاف دینا فرض اے سگوں فرد تے حکومت وچکار انصاف دیاں لوڑاں تھوڑاں نوں پورا کردے ہو یاں صحیح تعلقات نوں مضبوط تے پکیاں بناؤ تاوی اوہدے فرائض وچ شامل اے۔

ایس لئی عدلیہ دی آزادی دی ضمانت دینا تے اوس نوں برقرار رکھنا بوہت ضروری اے کیوں جے ایہہ عدلیہ ملکی قانون دی حاکمیت دی محافظ ہوندی اے۔

جے ایس ماضی ول جہات ماریے تے سانوں پتا لگدا اے پئی پاکستان وچ عدلیہ دی روایت شروع توں ای روشن تے صاف ستھری تے فخر دے قابل رہی اے۔ کیوں جے ایس نے ہر دور وچ عدل تے انصاف دیاں لوڑاں تے تھوڑاں پوریاں کیتیاں نیں۔ لوکاں دی آزادی تے حقوق دی حفاظت کیتی اے۔ پاکستان دے عدالتی نظام دیاں کجھ خوبیاں دا ذکر پٹھاں کیتا جاندا اے۔

1- عدلیہ دی تنظیم

کجھ وفاقی مکاں وچ عدلیہ دا دواہر نظام قائم اے۔ اوہناں مکاں وچ وفاقی قوانین نال سمبندھ رکھن والیاں عدالتاں وکھریاں تے علاقائی قوانین یا صوبائی دیاں عدالتاں وکھریاں ہوندیاں نیں۔ ایس طرح وفاقی تے صوبائی عدالتی نظام وکھرا وکھرا ہوندا اے۔ پاکستان وچ شروع توں ای اکو عدالتی نظام قائم اے۔ وفاقی تے صوبائی حکومتاں نے ساریاں عدالتاں اکو ای عدالتی نظام بیٹھ کم کردتیاں نیں۔ یعنی اوہ وفاقی تے صوبائی قوانین دا اطلاق کردیاں نیں۔

ایس نظام وچ پٹھلی سطح اُتے فوجداری مقدمات لئی مجسٹریٹ تے دیوانی مقدمات لئی سول جج دیاں عدالتاں ہوندیاں نیں جدوں کہ اعلیٰ سطح اُتے ہر صوبے وچ اک ہائی کورٹ قائم ہوندا اے۔ ہائی کورٹ دا دائرہ اختیار صرف اوہناں ای مقدمات تیک محدود نہیں ہوندا جیہڑے صوبائی قوانین نال تعلق رکھدے نیں سگوں اوہ دستوری قانون نال تعلق رکھن والے تمام مقدمات دی سماعت وی کردیاں نیں۔ ایسے پاروں 1973ء دے آئین وچ وی پرانا عدالتی نظام برقرار رکھیا گیا۔

2- عدلیہ دی آزادی

پاکستان وچ عدلیہ دی آزادی دی روایت چوکھی پرانی اے۔ اجو کے آئین وچ وی ایہناں ریتاں تے روایت نوں منیا گیا اے تے اوہناں نوں پہلے طرحاں بحال رکھیا گیا اے۔

1- جج نوں مقررہ مدت تیک اوہناں دے عہدے اُتے قائم رکھن دی آئینی ضمانت موجود اے۔ کسے جج نوں کسے خاص وجہ توں بناں اوہدے عہدے توں ہٹایا نہیں جاسکدا۔ ایس طریقہ کار موجب کسے جج دے طرز عمل دا فیصلہ اک سپریم جوڈیشل کونسل نوں کرن دا اختیار حاصل اے جیہڑی سپریم کورٹ دے چیف جسٹس، دو سینئر جج تے ہائی کورٹ دے دو سینئر چیف جج اُتے مشتمل ہوندی اے۔

2- جج نوں چوکھی تنخواہ دتی جاندی اے تے ملازمت وچ کسے طرح وی اوہناں دی تنخواہ نوں گھٹ نہیں کیتا جاسکدا۔ جج دیاں تنخواہاں مجموعی فنڈ توں

ادا کیتیاں جانندیاں نیں جیہدے وچ سالانہ بجٹ دے راہیں وی کوئی گھانا دا دھانئیں کیتا جاسکدا۔

- 3- جہاں دے منصب تے وقار دی حفاظت لئی آئین وچ ایس گل دی وضاحت کردتی گئی اے پئی جہاں دے طرز عمل یا کردار بارے قانون بناؤن والیاں مجلساں وچ کوئی تنقید نہیں کیتی جاسکدی نہ ای عدالتاں وچ چلن والے مقدمیاں بارے کوئی مشورہ یارائے دتی جاسکدی اے۔ ایہو جیہی گل کرن والا بندہ عدالت دی توہین کرن والا سمجھیا جاوے گا تے جیہڑا بندہ عدالت دی توہین کردا اے اوہدے اُتے مقدمہ چلایا جاسکدا اے۔
- 4- جہاں دا تقرر خود صدر مملکت کردا اے تے اوہناں دی تقرری ویلے اوہناں دی اہلیت، قانونی مہارت تے کردار نوں ساہمنے رکھیا جاندا اے۔
- 5- آئین دے اعتبار نال اعلیٰ عدالتاں دے جج ریٹائرمنٹ مگروں وکالت نہیں کرسکدے۔ ایس توں اڈا وہ دو ورہے تیک کوئی سرکاری ملازمت وی نہیں کرسکدے۔ تاں جے ملازمت دے زمانے وچ اوہناں دا طرز عمل تے کردار انصاف دیاں لوڑاں پوریاں کردار رہوے تے اپنے عہدے دے مطابق عدل تے انصاف دیاں لوڑاں پوریاں کردار ہیا ہووے۔

3- عدلیہ تے انتظامیہ دا وکھرا پن

عدلیہ دی پٹھلی سطح اُتے عدلیہ تے انتظامیہ وچ کار کوئی وکھرا پن نکھیر موجود نہیں۔ ایہہ نظام ساہنوں انگریزاں کو لوں ملیا اے کیوں جے اوہ اپنی حکومت نوں پکیاں پیڈیاں نیںباں اُتے اسارنا چاہندے سن تے ملک وچ امن امان قائم کرن دے چاہیوان سن۔ ایس لئی اوہناں نے ضلعی سطح اُتے عدلیہ تے انتظامیہ دے اختیارات ڈپٹی کمشنری ذات وچ کٹھے کردتے سن۔ ڈپٹی کمشنر اپنے ماتحت مجسٹریٹاں دی مدد نال ضلع وچ امن تے امان رکھدا سی۔

حالاں جے حقیقت دی نظر نال ویکھیا جاوے تے ڈپٹی کمشنرنوں سارے اختیارات دے دینا عدل تے انصاف دے خلاف اے۔ 1973ء دے آئین وچ ایس گل دی وضاحت کیتی گئی اے پئی تن ورہیاں وچ عدلیہ نوں انتظامیہ توں وکھ کر دتا جاوے گا۔ پرفیبر 1976ء نوں آئین وچ پنجویں ترمیم دی مدد نال ایس مدت وچ ہورتاں ورہیاں دا وقت ددھا دتا گیا۔ ہن آئین دی بحالی دے حکم مجریہ 1985ء دی رو نال ایہہ مدت چوداں (14) ورہے کردتی گئی جدوں کہ عدل تے انصاف دیاں لوڑاں پوریاں کرن لئی عدلیہ تے انتظامیہ دا وکھ وکھ ہونا ضروری اے۔

4- سپریم کورٹ دی بالادستی

آئین وچ وفاقی تے صوبائی حکومتاں وچ کار اختیارات دی وند واضح طور تے کردتی گئی اے۔ سارے حکومتی نظام وچ آئین نوں بالادستی حاصل اے۔ ایس دے باوجود حکومتاں وچ کار اختیارات دے عمل دے دائرے دے سلسلے وچ پیدا ہون والے جھگڑیاں دے فیصلے لئی اک آزاد تے بااختیار عدلیہ دا ہونا بوہت ضروری اے۔ عام طور تے ایہہ کم سپریم کورٹ دے ذمے لایا جاندا اے۔ ایس لئی پاکستان وچ وی ایہہ کم سپریم کورٹ دے فرائض وچ شامل اے۔

آئینی جھگڑیاں جھیڑیاں تے دستوری قانون دی تشریح دے سلسلے وچ سپریم کورٹ دا فیصلہ حتمی ہوندا اے۔

5- دیوانی تے فوجداری عدالتاں

پاکستان دے عدالتی نظام وچ دیوانی تے فوجداری مقدمیاں نوں سنن لئی مچھی سطح اُتے وکھریاں وکھریاں عدالتاں قائم کیتیاں گیاں نیں۔ ایس دے باوجود اعلیٰ عدالتاں نوں دونوں قسم دے مقدمیاں نوں سنن دا اختیار حاصل اے۔

امریکا تے ہور دو جے ماکاں وچ دونوں قسم دے مقدمیاں نوں سنن لئی وکھریاں وکھریاں عدالتاں موجود نیں۔ پاکستان دے عدالتی نظام وچ ایہہ ریت، رسم تے خصوصیت انگریزاں دے زمانے توں چلی آؤندی اے۔

6- عدالتاں دا قیام تے دائرہ اختیار

1- آئین موجب پاکستان دی اک سپریم کورٹ ہووے گی جدوں کہ ہر صوبے وچ ہائی کورٹاں ہون گیاں۔ اوہناں توں اڈا جیہاں عدالتاں دی ہون

- گیں۔ جیہڑیاں قانون راہیں قائم کیتیاں جاسکدیاں نیں۔
- 2۔ کسے عدالتوں اوس اختیار توں اڈہور کوئی اختیار حاصل نہیں ہووے گا جیہڑا اوس نوں آئین دے موجب دتا گیا اے۔
- 3۔ آئین دے نفاذ دے چوداں (14) ورہے مگروں عدلیہ تے انتظامیہ نوں ہولی وکھریاں کردتا جاوے گا۔

اعلیٰ عدالتی کونسل (Supreme Judicial Council)

پاکستان دے آئین دے موجب اک اعلیٰ عدالتی کونسل قائم کیتی جاوے گی۔

تشکیل

ایہہ کونسل پٹھاں دتے ہوئے بندیاں نال وجود وچ آوے گی۔

- 1۔ چیف جسٹس آف پاکستان
- 2۔ سپریم کورٹ دے دو سینئر جج
- 3۔ ہائی کورٹ دے دو سب توں سینئر چیف جسٹس۔ ایس سلسلے وچ ہائی کورٹاں دے چیف جسٹس دی سنیا رٹی دا فیصلہ اوہناں دی تقرری دے حوالے نال ہووے گا۔

طریقہ کار

جے کسے ویلے کونسل کسے ایسے جج دی حیثیت یا رو لے بارے تحقیقات کر رہی ہووے جیہڑا کونسل دارکن ہووے یا کونسل دا کوئی رکن غیر حاضر ہووے یا بیماری یا کسے ہور وجہ پاروں کم نہ کر سکد اہووے تے:

- 1۔ اوہدی تھاں اجیہا رکن سپریم کورٹ دا جج ہووے گا تے سپریم کورٹ دا اوہ جج جیہڑا دو جے نمبر تے سینئر ہووے گا۔
- 2۔ اجیہا رکن ہائی کورٹ دا چیف جسٹس ہووے تے فیہر کسے ہور ہائی کورٹ دا چیف جسٹس جیہڑا باقی ہائی کورٹ دے چیف جسٹساں نالوں سینئر ہووے گا۔

اوہدی تھاں کونسل دے رکن دی حیثیت نال کم کرے گا۔

جے کونسل وچ پیش ہون والے کسے معاملے بارے ارکان وچ اختلاف رائے پیدا ہو جائے تے فیہر ارکان دی اکثریت دی رائے نوں من لیا جاوے گا۔ اوس سے صدر نوں پیش کیتی جان والی رپورٹ اکثریت دی رائے نوں ظاہر کرے گی۔

دائرہ اختیار

جے کونسل یا کسے ہور ذریعے نال صدر نوں اطلاع ہووے پئی سپریم کورٹ یا کسے ہائی کورٹ دا کوئی جج جسمانی یا ذہنی نااہلیت پاروں اپنے فرائض صحیح طریقے نال انجام نہیں دے سکد یا بد عنوانی د امر تکب ہو یا ہووے تے صدر، کونسل نوں ایس معاملے دی تحقیقات کرن دی ہدایت کرے گا۔ کونسل اوس معاملے دی تحقیقات کرن مگروں صدر نوں رپورٹ پیش کر کے سفارش کرے گی:

- 1۔ پئی جج اپنے فرائض انجام دین دے قابل نہیں یا اوہ بد عنوانی د امر تکب ہو یا اے تے
- 2۔ اوس نوں ایس عہدے توں ہٹا دینا چاہیڈا اے تے صدر اوس نوں عہدے توں ہٹا سکد اے۔

ضابطہ کار

کونسل، سپریم کورٹ تے ہائی کورٹ دے ججاں لئی اک ضابطہ کار جاری کرے گی جس اُتے اوہناں نوں عمل کرنا ہووے گا۔

افرادوں حاضر کرن واسطے کونسل نوں اختیار

کے معاملے دی تحقیقات دے سلسلے وچ کونسل نوں سپریم کورٹ وانگلوں کے بندے نوں اپنے سامنے پیش ہون یا کے دستاویز نوں لمحن یا پیش کرن دی ہدایت یا حکم جاری کرن دے اختیار حاصل ہون گے جیہڑے سپریم کورٹ یا کے ہائی کورٹ نوں آئین دی روناں حاصل نیں۔
کونسل دی کارروائی، صدر نوں اوہدی رپورٹ تے اپر دے گئے طریقہ کار موجب کے جج نوں ملازمت توں فارغ کرن نوں کے عدالت وچ چینج نہیں کیتا جائے گا۔

انتظامی عدالتاں تے ٹریبونل

پارلیمنٹ یا مجاز مقتضہ قانون دے ذریعے اک یا کئی وار انتظامی عدالتاں یا ٹریبونل قائم کر سکدی اے۔ اوس نوں پٹھاں لکھے ہوئے کماں بارے خصوصی اختیارات حاصل ہون گے۔

1- پاکستان دی سرکاری ملازمت وچ شامل لوکاں دی ملازمت دیاں شرطیں بارے معاملات جیہناں وچ انضباطی (Disciplinary) معاملات وی شامل نیں۔

2- حکومت یا کے سرکاری ملازم یا کے مقامی یا کے دو جی اتھارٹی دے تکلیف دین والے اقدامات دی وجہ نال پیدا ہون والے دعوے بارے معاملات جو یس ٹیکس یا لگان نافذ کرن دا اختیار ہوندا اے۔

3- کے اجہی جاندا دے قبضہ، نظام یا فروخت بارے معاملات جس نوں کے قانون پاروں دشمن دی جاندا سمجھا گیا ہووے۔

اوپر ذکر کیتیاں گیناں گلاں توں اڈ جدول کوئی انتظامی عدالت یا ٹریبونل قائم کر دتا جاوے تے کوئی عدالت ایس معاملے وچ حکم امتناعی جاری نہیں کرے گی نہ ہی کوئی کارروائی کرے گی جیہڑی ایس مقامی عدالت یا ٹریبونل دے دائرہ اختیار وچ شامل ہووے۔

پارلیمنٹ صوبائی اسمبلی دی درخواست اُتے قانون راہیں ایہناں دفعات دا اطلاق صوبائی سطح اُتے قائم کیتی ہوئی انتظامی عدالت تے ٹریبونل اُتے کر سکدی اے۔

اپیل

کے انتظامی عدالت یا ٹریبونل دے کے فیصلے یا حکم یا سزا دے حکم دے خلاف سپریم کورٹ وچ اپیل اوس ویلے کیتی جاسکے گی جدول سپریم کورٹ اطمینان کرن مگروں اپیل کرن دی اجازت دے دیوے پئی ایس معاملے وچ عوامی اہمیت دا کوئی قانونی مسئلہ شامل اے۔

وفاقی شرعی عدالت

آئین دی روناں اک وفاقی شرعی عدالت قائم کیتی جاوے گی جس دی تفصیل ایس طرح اے:

وفاقی شرعی عدالت اک چیف جسٹس تے اوہدے نال زیادہ توں زیادہ اٹھ ججاں تے مشتمل ہووے گی۔ صدر مملکت آئینی روناں اوہناں دا تقرر کرن گے۔ اوہ عدالت مستقل طور تے اسلام آباد وچ ہووے گی۔

ججاں دی اہلیت

چیف جسٹس اوہ ہووے گا جیہڑے وچ سپریم کورٹ دا جج بن دی اہلیت ہووے گی۔ دو جج ججاں لئی ہائی کورٹ دے جج دی اہلیت کافی اے۔

معیا د عہدہ تے ملازمت دیاں شرطیں

چیف جسٹس تے ججاں دے عہدے دی معیا دتن سال مقرر اے۔ ایس دے باوجود صدر مملکت اپنی صوابدید تے کسے جج نوں کجھ عرصے لئی توسیع دی دے سکدا اے۔ جج ہائی کورٹ دا کوئی جج وفاقی شرعی عدالت دی رکنیت قبول کرن توں انکار کرے تے اوس نوں ریٹائر کر دتا جاوے گا۔ لیکن قانون موجب اوہ پیش لین دا حق دار ہووے گا۔

دائرہ سماعت تے اختیارات

وفاقی شرعی عدالت اپنے آپ یا پاکستان دے کے شہری یا وفاقی یا صوبائی حکومت دی درخواست اُتے ایس مسئلے دا جائزہ لے کے فیصلہ کرے گی کہ کوئی خاص قانون یا اوہدا کوئی حصہ اسلامی تعلیمات دے خلاف تان نہیں۔ اسلامی تعلیمات توں مراد قرآن کریم دے احکامات تے رسول کریم ﷺ دی سنت مبارک اے۔

جے عدالت جائزہ لین مگروں کے قانون یا کے شق نوں اسلامی تعلیمات دے منافی دیکھے گی تے اوہ حکومت نوں اپنا نقطہ نظر پیش کرن دا موقع دیوے گی۔ جے عدالت کے قانون بارے فیصلہ دیوے گی کہ فلاں قانون یا شق اسلامی تعلیمات دے منافی اے تے اوہ نال دلائل وی پیش کرے گی پئی ایہہ قانون کس حد تک اسلامی تعلیمات دے منافی اے۔ ایس صورت وچ:

- 1- صدر مملکت، یا صوبائی قانون دی صورت وچ گورنر، اوس قانون وچ اسلامی تعلیمات دے مطابق تبدیلی کرن لئی ضروری اقدامات کرے گا۔
- 2- عدالتی فیصلہ صادر یا نافذ ہون نال اوہ قانون یا اوہدی کوئی شق جیہدی اسلامی تعلیمات دے منافی ہووے گی، منسوخ نہیں رہوے گی۔ مگر آئین دی روٹال ہائی کورٹ تے اوہدے ماتحت عدالتاں اوہناں فیصلیاں دیاں پابند ہون گییاں۔

عدالت دا دائرہ کار

عدالت نوں اپنے فرائض ادا کرن وچ اک دیوانی عدالت دے اختیارات حاصل ہون گے۔

- 1- اوہ کسے بندے نوں طلب کر کے حاضری دا پابند بنا سکدی اے۔ کسے دستاویز نوں پیش کرن دا حکم دے سکدی اے، بیان حلفی لے سکدی اے، گواہی تے دستاویزات دے معائنہ لئی کمیشن مقرر کر سکدی اے۔
- 2- عدالت اپنی کاروائی نوں باقاعدہ بناؤن لئی طریقہ کار خود بنائے گی۔ اوس نوں توہین عدالت دے سلسلے وچ ہائی کورٹ ورگے اختیارات حاصل ہون گے۔
- 3- عدالت کسے ایسے ملکی یا غیر ملکی بندے یا عالم نوں اپنی مدد لئی طلب کر سکدی اے۔ جس نوں اوہ اسلامی فقہ داماہر سمجھدی ہووے گی۔
- 4- عدالت نوں دی جان والی کسے درخواست اُتے کوئی عدالتی فیس نہ لئی جاوے گی۔
- 5- عدالت نوں اپنے فیصلے اُتے نظر ثانی دا اختیار حاصل ہووے گا۔

فیصلے دے خلاف اپیل

وفاقی شرعی عدالت دے فیصلے دے خلاف سپریم کورٹ وچ اپیل دائر کیتی جاسکدی اے۔ ایہہ اپیل ایس صورت وچ کیتی جاسکے گی جے:

- 1- وفاقی شرعی عدالت نے ماتحت عدالت دا فیصلہ تبدیل کر کے مجرم نوں موت یا چودہ سال توں ودھ سزا دتی ہووے۔
- 2- عدالت نے کسے بندے نوں عدالت دی توہین کرن دی سزا دتی ہووے۔
- 3- سپریم کورٹ وچ وفاقی شرعی عدالت دے کسے فیصلے دے خلاف اپیل صرف اوس ویلے سنن دے قابل ہووے گی جدوں سپریم کورٹ اوہدی اجازت دیوے گی۔

شریعت اپلیٹ بنج دی تشکیل

وفاقی شرعی عدالت دے فیصلیاں دے خلاف اپیل واسطے سپریم کورٹ وچ شریعت اپلیٹ بنج تشکیل دتا جاوے گا جیہدے وچ ایہہ بندے شامل ہون گے:

- 1- سپریم کورٹ دے تن (3) مسلمان بنج
- 2- دو ایسے ممبران جیہناں نوں صدر مملکت شرعی عدالتاں دے ججاں وچوں یا علماء دے اوس پینل وچوں مقرر کرے گا جس نوں چیف جسٹس دے مشورے نال تشکیل دتا گیا ہووے گا۔ ایہہ لوک صدر مملکت دے مقرر کیتے معیاد تک اپنے فرائض انجام دین گے۔

تھلے لکھے گئے موضوعات بارے آپ خود مضمون لکھو

- 1- اسلام و بچ رشوت دی مذمت تے ساڈا معاشرہ
- 2- دہشت گردی دیاں تباہ کاریاں
- 3- علامہ اقبال تے نظریہ پاکستان
- 4- پاکستان عالم اسلام دی پہلی ایٹمی قوت
- 5- ساڈا قومی تشخص
- 6- چائلڈ لیبر اک وڈی لعنت اے
- 7- انٹرنیٹ دے فائدے تے نقصان
- 8- بے روزگاری داکینسر
- 9- آئی ایم ایف کیہہ اے؟
- 10- فضائی آلودگی، اک وڈا مسئلہ
- 11- پاکستان دے اقتصادی مسئلے
- 12- سود توں پاک معیشت
- 13- اسلام دا اقتصادی نظام
- 14- دہشت گردی تے اوہدا علاج
- 15- کشمیر دا مسئلہ کیوں حل ہو سکدا اے

پی ایم ایس حل شدہ پرچے (2019)

PUNJAB PUBLIC SERVICE COMMISSION
COMBINED COMPETITIVE EXAMINATION FOR
RECRUITMENT TO THE POSTS OF
PROVINCIAL MANAGEMENT SERVICE - 2019
SUBJECT: PUNJABI (PAPER-I)

Time Allowed: Three Hours

Maximum Marks: 100

(پہلا حصہ)

سوال نمبر 1۔ تھلے دتے شعری جواں وچوں کسے اک دی بھرویں تشریح کرو تاں جے شاعر دی سوچ تے فن کھل کے سامنے آ جاوے۔
20 نمبر (الف)

مینڈی جان جو رنگے سو رنگے
متک جیہناں دے پی فقیری بھاگ جیہناں دے چنگے
سرت دی سوئی، پریم دے دھاگے، پیوند لگے ست سنگے
کہے حسین فقیر سائیں دا، تخت نہ ملدے منگے

(ب)

فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں ایت نہ لائیں پت
مٹی پئی اتولویں، کوئی نہ ہوسی مت
اچے چڑھ کے دیکھیا، تاں گھر گھر ایہا اگ
فریدا رت پھری، ون کنیا، پت جھڑیں جھڑ پائیں
چارے گنڈاں ڈھونڈیاں، رہن کتھاؤں ناہیں

10 نمبر

سوال نمبر 2۔ پٹھ دتے گئے سوالاں دے مختصر جواب دیو۔

- i- امیر خسرو نے پنجابی زبان نوں کیہدی زبان آکھیا۔
- ii- شاہ حسین کس فرقے نال تعلق رکھدے سن۔
- iii- سلطان باہو دے مرشد دا کیہناں اے۔
- iv- خواجہ غلام فرید دے وڈے کتھوں ہجرت کر کے ہندوستان آئے۔
- v- بلھے شاہ دے والد دا کیہناں سی۔
- vi- اشفاق احمد ریڈیو پاکستان لاہور توں کیہو اپروگرام کردے سن۔

- vii - شریف کتجاہی کیہڑے ادبی رسالے دے مدیر ہے۔
 viii - ”کالیاں اناں کالے روڑ“ دے لکھاری دا ناں دسو۔
 ix - پنجابی زبان دے پہلے ناول دا ناں دسو۔
 x - ڈاکٹر فقیر محمد فقیر کس پیشے نال جڑے ہوئے سن۔

(دو جا حصہ)

کوئی دو سوال حل کرو۔

- سوال نمبر 3 - باقی صدیقی پوٹھو ہار دی ثقافت نوں اپنی کتاب ”کچے گھڑے“ وچ کویں اکھیڑیا اے، ثابت کرو۔
 سوال نمبر 4 - ”چندن، رکھ تے ویہڑا“ دی شاعری بارے کھل کے چائن پاؤ۔
 سوال نمبر 5 - کیہ منیر نیازی جدید پنجابی شاعری دے رجحان ساز شاعر نیں؟ کھل کے چائن پاؤ۔
 سوال نمبر 6 - ”تاء“ دے حوالے نال مشتاق صوفی دی پنجابی شاعری بارے تنقیدی جائزہ پیش کرو۔

15 نمبر
 15 نمبر
 15 نمبر
 15 نمبر

(تیجا حصہ)

سوال نمبر 7 لازمی اے۔ باقی سوالاں وچوں دو دے جواب لکھو۔

- سوال نمبر 7 - مواعظِ نوشہ دے اسلوب اُتے چائن پاؤ۔
 سوال نمبر 8 - منشاء یاد دے ناول ”نانواں نانواں تارا“ وچ پنجابی ثقافت دارنگ دکھالی دیندا اے، بھرویں بحث کرو۔
 سوال نمبر 9 - سجاد حیدر دی ڈرامہ نگاری، اسلوب تے موضوعات دا ”کالاپتن“ دے حوالے نال ویرا کرو۔
 سوال نمبر 10 - اشفاق احمد دے ڈرامے ”ناہلی دے تھلے“ وچ سانجھ پریت دی گل کویں کیتی گئی اے، کھل کے بحث کرو۔

10 نمبر
 15 نمبر
 15 نمبر
 15 نمبر

حل شدہ پرچہ

(پہلا حصہ)

- سوال نمبر 1: تھلے دتے شعری جواں وچوں کسے اک دی بھرویں تشریح کرو تاں جے شاعر دی سوچ تے فن کھل کے سامنے آ جاوے۔
 (الف)

مینڈی جان جو رنگے سو رنگے
 مستک جیہناں دے پی فقیری بھاگ جیہناں دے چنگے
 سُرَت دی سوئی، پریم دے دھاگے، پیوند لگے ست سنگے
 کہے حسین فقیر سائیں دا، تخت نہ ملدے سنگے

جواب:

الفاظ معنی:

مینڈی: میری، مستک: قسمت، بھاگ: نصیب، مستک: عقل، پیوند: نانکے، پریم: محبت، سائیں: مالک، اللہ تعالیٰ، ساتھی: ساتھی، سنگے: منگ کے

تشریح:

جیہڑا مینوں خدا دے رنگ وچ رنگنا چاہندا اے اوہ مینوں بے شک رب دے رنگ وچ رنگ دے کیوں جے میری سدھراے پئی میں رب دے رنگ وچ رنگیا جاواں جیہناں لوکاں نے فقیری تے درویشی اختیار کر لئی اے، اوہناں دی قسمت چنگی اے۔ میرے نیزے اوہ لوک خوش نصیب نہیں جیہناں نے دنیا داری دے جھنجھٹ توں پچھا جھڈا کے درویشی اپنائی اے۔ میں عقل دی سوئی وچ پیار دے دھاگے پروکے اپنے محبوب یعنی رب نال ٹانگے جوڑ لئیے نہیں۔ ایہہ رشتہ پکاتے پیڑا ہو گیا اے۔

اللہ واقیر شاہ حسین اے۔ اوہ آکھدا اے پئی خوش قسمتی دے تحت منکن نال حاصل نہیں ہوندے۔ اوہناں نوں حاصل کرنے واسطے محنت تے مشقت کرنی پیندی اے فی رب جس اُتے مہربان ہووے اوس نوں خوش قسمتی دا تخت ملدا اے۔

دنیا داری وچ وی ایہو اصول چلدا اے پئی جیہڑا بادشاہ یا حاکم محنت کردا اے، فوجاں جمع کردا اے، ہتھیار تیار کردا اے تے فوج وچ ہمت تے حوصلہ پیدا کردا اے، اوہو تخت تے تاج دامالک بن جاندا اے یعنی کامیابی دے اوہلے تخت محنت تے اُدھم، حوصلہ موجود ہوندا اے۔

(ب)

فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں ایت نہ لایئے چت
مٹی پئی اتولویں، کوئی نہ ہو سی مت

فرہنگ:

کوٹھے: مکان، منڈپ: محل، ماڑیاں: حویلیاں، ایت: اتھے (دنیا وچ)، چت: دل، اتولویں: بے حساب، نہ تولی ہوئی، ہوئی: ہووے گا، مت:

دوست

تشریح:

بابا فرید الدین مسعودی شکر مسند فرماؤندے نیں اے فرید، دنیا وچ مکان۔ محل تے حویلیاں نال دل نہیں لاؤنا چاہیدا کیوں جے ایہہ چیزاں سب اتھے یعنی دنیا وچ ای رہ جانداں نیں تے بندہ خالی ہتھ کلا ای اگلے جہان ٹر جاندا اے۔ اوس دی میت نوں بے حساب تے بے شمار مٹی تھلے دفن کردتا جاندا اے۔ اتھے اوہدا کوئی یار دوست نہیں ہوندا تے نہ ای کوئی ساتھی نال جاندا اے۔ ایس شلوک وچ قابل غور لفظ ”اتولویں“ اے یعنی قبر اُتے جیہڑی مٹی پائی جاندا اے اوہ تولی نہیں جاندا ان تولی تے بے حساب ہوندا اے یعنی مردے نوں مناں مٹی تھلے دب دتا جاندا اے۔

میاں محمد بخش دا شعر اے:

لےیں تھیں مٹی پاؤندے کردے ڈھیر اچیرا
پڑھ درود گھراں نوں آؤندے فیر نہ پاؤندے پھیرا

فریدا میں جانیا دکھ مجھ کوں، سکھی سجا ایہہ جگ
اُچے چڑھ کے دیکھیا، تاں گھر گھر ایہا اگ

فرہنگ:

جگ: دنیا، اُچے: اُچی تھان، دیکھیا: دیکھیا، ایہا: ایہو

تشریح:

باباجی نے ایس شلوک وچ اک ٹھوس حقیقت نوں بیان کیتا اے۔ تے ایہدے وچ دنیا دے لوکاں دے جذبیاں، سدھراں تے سوچاں دی کمال زبانی کیتی اے۔ ایس دنیا دا ہر بندہ ایہو سمجھدا اے پئی صرف اوہو ای دکھی تے غم داما ریا ہویا اے۔ دنیا دے باقی سب لوک خوش نیں، عیش تے عشرت دی زندگی گزار رہے نیں، پر حقیقت ایس دے اُلٹ اے۔

ایس دنیا وچ ہر بندہ اپنے غماں، دکھاں تے مصیبتاں دی صلیب چکی پھر دا اے۔ پراوہ کے نال اپنے دکھاں دا ذکر نہیں کردا، کیوں جے لوک اوہدے نال ہمدردی کرن دی تھان اوہدا مذاق اڈاؤندے نیں۔ بابا فرید فرماؤندے نیں پئی جدوں میں اُوچی تھان چڑھ کے دیکھیا تے مینوں ہر گھرا ایسے اگ وچ بلدا مراد اہو یا نظر آیا۔ مطلب اے پئی ایس دنیا وچ ہر بندہ دکھی اے۔ کوئی وی سکھی نہیں۔

فریدا رُت پھری، ون کنیا، پت جھڑیں جھڑپائیں
چارے کنڈاں ڈھونڈیاں، رہن کتھاؤں ناہیں

فرہنگ:

رُت: موسم، پھری: بدل گیا، ون: درخت، کنیا: کپنا، پت جھڑ: خزاں،
کنڈاں: کونے، کتھاؤں: کتھاں، رہن: رہنا

تشریح:

ایس دوہے وچ بابا فرید نے اک خوبصورت منظر پیش کیتا اے تے فیروں منظر راہیں اپنا مدعا بیان کیتا اے۔ آپ ارشاد فرماؤندے نیں:
اے فرید موسم بدل گیا اے۔ ٹھنڈیاں واواں وگن لگ پئیاں نیں۔ پہلاں شدید گرمی سی، جس سی پرہن گرمی گھٹ گئی اے، ٹھنڈی تے تیز واواں پاروں موسم وچ تبدیلی آگئی اے، سکے پتے درختاں توں جھڑن لگ پئے نیں۔ ہر پاسے خزاں پاروں سکے پتے اڈدے پھر دے نیں۔ میں چاروں پاسے دیکھیا اے۔ ایس پت جھڑ دے موسم وچ چکن دا کوئی محفوظ ٹھکانا نہیں نظر آؤندا۔ ایسی تھان کدھرے وی نہیں جتھے اپنا سر لگا سکاں، ایس بدل دے موسم وچ پناہ لے سکاں۔

مطلب اے پئی جوانی دا موسم لنگھ گیا اے تے بڑھاپے دا موسم آ گیا اے۔ بڑھاپے دا موسم خزاں ورگا ہوندا اے۔ ویران، اُداس تے بے یار و مددگار۔ ہن بڑھاپے دی کمزوری پاروں میراجشہ کنین لگ پیا اے۔ مینوں رعشہ ہو گیا اے۔ میں چاروں پاسے نگاہ دوڑا کے دیکھیا اے کہ تھان دی کوئی ٹھکانا تے محفوظ تھان نظر نہیں آؤندی۔ ہر پاسیوں میریاں نگاہواں مایوس پرت آؤندیاں نیں۔ بڑھاپے توں اگلی منزل موت اے۔
سوال نمبر 2: ہٹھ دتے گئے سوالاں دے مختصر جواب لکھو۔

ک1: امیر خسرو نے پنجابی زبان نوں کیہڑی زبان آکھیا۔

جواب: امیر خسرو نے لاہوری زبان نوں لاہوری تے ملتان دی زبان نوں ملتانی آکھیا اے۔

ک2: شاہ حسین کس فرقے نال تعلق رکھدے سن۔

جواب: شاہ حسین لاہوری فرقہ ملامتیہ نال تعلق رکھدے سن۔ ایس فرقے نوں صوفی ابو محمدون نے شروع کیتا سی۔

- س 3: سلطان باہودے مرشدوا کیہ ناں سی؟
 جواب: سلطان باہودے مرشداناں پیر عبدالرحمن دہلوی سی۔ تے اوہناں داشاہی منصب پنج ہزاری سی۔
- س 4: خواجہ غلام فرید دے وڈے کتھوں ہجرت کر کے ہندوستان آئے؟
 جواب: حجاز، عرب توں ہجرت کر کے ہندوستان آئے۔
- س 5: بلھے شاہ دے والداناں کیہ سی؟
 جواب: سید بلھے شاہ دے والداناں نخی شاہ محمد درویش سی۔
- س 6: اشفاق احمد ریڈیو پاکستان لاہورتوں کیہو اپروگرام کر دے سن۔
 جواب: تلقین شاہ، ایہہ پروگرام 25 ورہے جاری رہیا۔
- س 7: شریف کنجاہی کیہو اے ادبی رسالے دے مدیر سن؟
 جواب: ماہنامہ اردو۔ مقتدرہ قومی زبان، اسلام آباد
- س 8: کالیاں اناں کالے روڑ دے لکھاری داناں دسو؟
 جواب: انور علی
- س 9: پنجابی دے پہلے ناول داناں دسو۔
 جواب: گورنمنٹی پنجابی وچ سندری۔ شاہ کھسی پنجابی وچ نواب گاموں خاں عرف جٹ دی کرتوت
- س 10: ڈاکٹر فقیر محمد فقیر کس پیشے نال جڑے ہوئے سن؟
 جواب: شاعری۔ پنجابی ادب دے سو دھن ہار

(دو جا حصہ)

سوال نمبر 3:

باقی صدیقی دیاں نظماں دے مجموعے کچے گھڑے وچ پوٹھوہاری ثقافت

جواب:

باقی صدیقی دا اصل ناں محمد افضل سائیں سی تے اوہ پنڈ سہام ٹیکسلا دا جم پل سی۔ اوس نے پوٹھوہاری ثقافت دی جھولی وچ اکھ اکھیڑی تے اوہ دے وچ پرورش پائی تے میٹرک تیک تعلیم حاصل کیتی۔ ایس پاروں پوٹھوہاری ثقافت تے تہذیب دا اک اک رنگ اوہدی شاعری دا حصہ بن گیا۔ پوٹھوہار دے علاقے وچ بال جیہڑیاں کھیڈاں کھیڈ دے سن، اوہناں وچوں ائی ڈنہ، چھین چھوت تے کوڈی بڑی مشہور سی۔ اوس نے ایہناں بارے نظماں لکھیاں تے اوہناں نظماں نوں ایس طرح بیان کیتا پئی اوہ باہروں کھیڈ وکھالی دیندی اے تے اندروں اوہ دلی جذبیاں، خوشیاں تے غماں دکھاں تے سکھاں دی کہانی اے۔ جہدے وچ محبتاں، جدائیاں، آساں تے اڈیکاں دا ذکر اے۔ جویں نظم اے چھین چھوت بظاہر دیکھن نوں ایہہ نظم لکھن چھین دی کھیڈ گلدی اے پر اندروں محبت دے اظہار، جدائی دیاں کیفیتاں، دکھاں تے آساں دا بیان اے۔ نظم اے (چھین چھوت)

میں چنے نے سامنے	کھلتی اکھیاں ٹوٹ
توں پھلاں نے اوہلڑے	چھپا کر کے پھوٹ
میں جدا کھیاں کھولیاں	کوئی ہسیادور

نہ اکھیاں تانور
نہ اکھیاں تانور
بھلی اپنا راہ
نھیرا کالا شاہ
بنیا لمے پنہ
ورہیاں اچی کندھ
ڈھکی ڈھکی میں
چھونہ سکی میں

نہ اوہ چن نہ چاننی
میں آواز تے دوڑیاں
کنڈل مار کے شوکیا
دو قدم ماں نفاصلہ
راہے اگے چڑھ گئی
دلاں آرہمیاں
فروں رہیاں چورای

اک کڑی جیہڑی اپنے بچن نیلی تے ساتھی توں وچھڑ گئی اے تے کلی رہ گئی اے، اوس نوں پرانیاں یاواں تڑفاندیاں، ستاندیاں تے رلانڈیاں نیں۔ اوس نوں اوہ کھیڈاں یاواں آوندیاں نیں جیہڑیاں اوہ اپنے ساتھی نال بالین وچ کھیڈ دی ہوندی اے۔ اوہ آکھدی اے میں چن دے سامنے اکھیاں بند کر کے کھلوتی ساں۔ اے میرے ساتھی، میرے محبوب، توں دوڑ کے پھلاں دے اوہلے چھپ گیا۔ جدوں میں اکھیاں کھولیاں۔ دوروں تیرے ہسن دی آواز مینوں سنائی دتی۔ فیروزہ اوہ چن سی نہ چاننی سی تے نہ اوہ میرا محبوب سی جیہڑا میریاں اکھیاں دا چاننی سی۔ جس پاسیوں مینوں ہسن دی آواز آئی سی میں اوسے پاسے دوڑی۔ ایس طرح میں راہ بھل گئی۔ محبوب توں دور ہو گئی۔ میرے چاروں پاسے کالا شاہ، نہیرا اسپی و انگوں شوک کے مینوں ڈرارہیاں سی۔ حالاں محبوب دے ہسن دی آواز نیڑیوں آئی سی پر پنہ لمیرا بن گیا۔ محبوب تے میرے وچکارورہیاں دی کندھ بن گئی یعنی اوہنوں وچھڑے ہوئے کئی ورہے لنگھ گئے۔ میں اج تیک اوس نوں نہ لہ سکے نہ مل سکے جدائی دے فاصلے ودھ دے چلے گئے۔

پوٹھوہاری معاشرے وچ ماں جدوں دھی نوں جوان ہونڈیاں ویکھدی اے، اوس نوں اوہدے ویاہ دی فکر لگ جاندی اے۔ اوہ اوہدے ویاہ لئی داچ بنانا شروع کردیندی اے۔ اپنی حیثیت دے مطابق سونے دا زیور، ٹومباں تیار کرواندی اے، ریشمی جوڑے تیار کردی اے، دو پٹیاں نوں گونا گونا واندی اے تے جوڑیاں اُتے کڑھائی کراندی اے۔

ویکھدیاں ویکھدیاں اوہدی دھی جوان ہو جاندی اے تے اوہ کسے گھرو نوں دل دے بیہندی اے۔ ایس لئی اوہ اوس گھرو نال ویاہ کرنا چاہندی اے تے جتھے ماپے چاہندے نیں اوتھے ویاہ نہیں کرنا چاہندی۔ ماں اوس نوں داچ دے زیور بڑے چاواں دکھاؤندی اے پر اوس نوں کجھ چیز وی چنگی نہیں لگدی تے اوہ آکھدی اے، ماں، مینوں میرے رانجھے نال صرف تنناں کپڑیاں وچ توں دے۔ مینوں داچ دی کوئی ٹور نہیں۔

جے توں مینوں میرے رانجھے نال نہ ویاہوئیں گی تاں میں سسی وانگوں تھلاں وچ سڑ کے مر جاواں گی۔ ایس نظم دا عنوان اے ”پیارے وین“ تے ایس نظم وچ پوٹھوہاری ثقافت جھاتیاں مار دی دکھائی دیندی اے۔ نظم ایس طرح اے:

مینڈا داچ بنا نہ امہڑیے
میں کوئی چیز نہ منگی
ایہہ ریشم کنڈے پوڑی
ایہہ گونا لاسی اگ
مینڈا جو بن چیکاں مارسی
تے ہس سی تک تک جگ

توں اپنے ہتھیں رول نہ
مینڈے پیوئی اچی پگ
توں جتنا داج کھلا رسیں
میں اتنی ہوساں تنگی

مینڈا داج بنا نہ امبو یئے۔ میں کوئی چیز نہ منگی
مانہ گہنے دس نہ امبو یئے
میں بس بھانی چنگی
ایہہ نکا مٹھا ساڑھی
ایہہ گانی پاسی پھاہ
ایہہ چوڑا بانہہ مروڑھی
ایہہ کینٹھا کٹھہ سی ساہ
ایہہ نامان تروڑھی
ایہہ جھانچھر ڈک سی راہ
حیاتی تے بلنے تھلاں وچ
ایہہ سوتا بنے نہ تنگی

پوٹھو ہار دے پنڈاں وچ جے کوئی منڈا یا کوئی کڑی چنگے کپڑے پالوے تے لوکی بھیڑے شک کرن لگ پیندے نیں۔ آپے سوچ لیندے نیں پی
ایہناں دوہاں وچکار کوئی نہ کوئی گل اے۔

باقی صدیقی نے ایس لمی کہانی نوں اک نکی نظم دے چار مصرعیاں وچ ایس طرح بیان کیتا اے پی لمی کہانی، لوکاں داسک، گمان، اوہناں دی سوچ، سبھے
کجھ ایس نظم وچ آ گیا اے۔

نظم دا عنوان اے ”ساڑھا“
نظم انج اے

تدھ غلابی چینی رنگی

میں غلابی پگ

دودلاں نا اتا ملنا

تک نہ سکیا جگ

سوال نمبر 5: کیہ منیر نیازی جدید پنجابی شاعری دے رجحان ساز شاعر نیں۔ کھل کے چائن پاؤ۔

جواب:

جس طرح مرزا اسد اللہ خان غالب لکیر دافقیہ نہیں بننا چاہندے سن، لوکاں دے مارے ہوئے شکار نوں کھانا پسند نہیں کردے سن بالکل ایسے طرح

منیر نیازی اپنا شکار آپ مار کے کھانا پسند کر دے سن۔ اوہ کدی وی لکیر دا فقیر بننا نہیں چاہندے سن۔ اوہ اپنیاں راہواں جنگلاں تے بلیاں وچ آپ کڈھنا چاہندے سن۔ ایس لئی اوہناں نوں پنجابی وچ لکھے گئے لمیرے قصے جویں ہیرا رانجھا، مرزا صاحبان، سوئی مہینوال، سسی پنوں، لیلیٰ جنتوں اُکا نہیں پسند سن کیوں جے اوہناں نوں معلوم سی پئی پہلے زمانیاں وچ لوکاں کول ویلا بہت سی تے اوہ پنڈ دے چوپال وچ بہہ کے لے لے قصے سناؤندے سن تے شاعر اوہ قصے لکھدے سن۔

ہن مشینی دوراے۔ لوکاں کول اینا ویلا ویلا نہیں پئی اوہ پنج۔ چھ سو صفیاں دے لمیرے قصے سن سکے۔ اوہناں نوں ہن نکلیاں نکلیاں نظماں دی لوڑاے۔ جیہڑیاں گھٹ ویلا لین تے گھٹ ویلے وچ اوہناں دے ادبی ذوق دی تسکین کر سکے۔

ویلے دی ایس لوڑ پاروں منیر نیازی نے نکلیاں نکلیاں نظماں لکھیاں تے اوہناں وچ ادبی چاشنی بھر دتی۔ جویں اوہدی اک نظم اے۔

کس دا دوش سی کس دا نہیں سی
ایہہ گلاں ہن کرن دیاں نہیں
ویلے لکھ گئے توہ والے
راتاں ہو کے بھرن دیاں نہیں
جو ہویا ایہہ ہونا ای سی
ہونی روکیاں رُکدی نہیں
اک واری جدوں شروع ہو جاوے
گل فیر ایویں مکدی نہیں

کچھ انج دی راہواں اوکھیاں سن
کچھ گل وچ غم دا طوق وی سی
کچھ شہر دے لوک وی ظالم سن
کچھ مینوں مرن دا شوق وی سی

منیر نیازی دا خیال سی پئی شاعری اک لشکارے نوں لفظاں وچ قید کرن لین داناں اے۔ جویں کوئی بندہ حسین منظر ویکھد اے تے اوس نوں کیمرے دی اکھ وچ قید کر لیند اے ایسے طرح شاعر جدوں کوئی نظارہ یا کوئی حقیقت ویکھد اے، اوہ اوس نظارے یا حقیقت نوں لفظاں وچ قید کر لیند اے۔ جویں اوس دی نظم اے۔

ہوٹل دروازہ کھول کے نظارہ

آدی نہیں کوئی جانور سن

روٹیاں کھائی جاندے سن

رولا پائی جاندے سن

منیر نیازی دا کمال اے پئی اوس نے کئی توں کئی نظم لکھی اے۔ کسے شاعر نے اک مصرعے دی نظم نہیں لکھی، گٹھو گٹھ دو تن مصرعیاں دیاں نظماں لکھیاں

نیں، پر میری نیازی نے اک اک مصرعے دیاں نظماں لکھیاں نہیں۔
جویں نظم اے:

ویلتوں اگے لنگھن دی سزا

بندہ کلارہ جاندا اے

نظم اے

ایک حقیقت

ایہہ وی سچ اے دچھڑن ویلے دکھ دی کافی ہوندا اے

نظم اے

ہونی دا ڈر

سفران وچ پرچھانوئیں دا نگوں کچھے کچھے رہندا اے

ایہناں نظماں دی اک صفت ایہہ دے پئی ایہناں دے عنوان یا سرتا نوں وی نظم دا حصہ ہوندے نہیں۔ جے عنوان نوں نظم وچ شامل نہ کیجا جاوے تے

نظم سمجھ نہیں آوندی۔ جویں اک نظم

شہر دے مکان

اپنے ای ڈرتوں

جڑے ہوئے نہیں

اک دو جے دے نال

میر نیازی دا خیال اے پئی شاعری اک سوچ اے، اک خیال اے، اک جذبہ اے، اک مضمون اے جس نوں سوہنے ڈھنگ نال بیان کر دینا ای شاعری اے۔ ایس لئی اک خیال اک جذبہ تے اک سوچ نوں اک مصرعے وچ وی بیان کیجا جاسکدا اے۔

نظم اے

رستے وچ اک مکان

اٹاں دا اک اچا ٹبہ بند مکاناں ورگا

کتے کتے کوئی دیوا بلدا گورستاناں ورگا

میر نیازی نے اپنے کلام وچ جیہڑیاں علامتاں ورتیاں نہیں اوہناں وچوں جنگل، لہو دیاں چھٹاں، لہو وچ بھجے وال، لال پھوار، سپ دی شوکر، روحاں، باسی ہار، کالی رات، کالے کٹھن پہاڑ، چڑیلاں، ڈیناں، چیرکاں، سنجیاں گلیاں، گھپ ہنیرا، بجلی دا لشکارا، قبراں، مزار، انھیاں واواں، درہدا مینہ، قبرستان، عجیب شکلاں وغیرہ ذکر دے قابل نہیں۔ جویں اک نظم اے:

اک پکی رات

گھر دیاں کندھاں اُتے دن چھٹاں لال پھوار دیاں
 ادھی راتیں بوہے کھڑکن ڈیناں چیکاں مار دیاں
 سپ دی شوکر گونجے جویں گھاں کھجے پیار دیاں
 ایہر ادھر لگ لگ ہسن شکلاں شہروں پار دیاں
 روحاں داگوں کولوں لگھن مہکاں باسی پار دیاں
 قبرستان دے رستے دن کوکاں پھرے دار دیاں

ایس علامتی نظام نال منیر نیازی دے کلام وچ ڈرتے خوف دی فضا پیدا ہوندی اے۔ انج گدا اے پئی ایہہ ڈرتے خوف شاعر دے من دیاں ڈونگھیاں وچ لکھیا ہو یا اے جیہڑا لفظاں داروپ دھار کے اوہدیاں نظماں وچ ظاہر ہو گیا اے۔

منیر نیازی نے ایس ڈرتے خوف دی وجہ آپوں انج دی اے پئی بال پن وچ اوہ اپنے ہانیاں تے بیلیاں نال قلعے دے کھنڈراں تے ویران حویلیاں وچ کھینڈ ڈا ہوندا اسی۔ اوہدے نیلی اوس نوں جن بھوت، چڑیلاں تے ڈیناں دے ناں نال ڈراندا ہوندا اے۔ شکر دو پہرتے پکیاں تھانواں دا ذکر کردے ہوندا اے۔ جدوں اوہ بابا شاہ جمال نور دے مزار تے جا ندا اسی تے او تھے باسی ہاراں دی مہکار، اگر بتیاں دے جلن دی خوشبو تے مٹھا مٹھا دھواں ویکھدا اسی۔ اوہدے خیالات نوں انجانیاں راہواں اُتے لے لڑا اسی۔ جوانی وچ جس سے اوس نے شاعری شروع کیتی، ایہو بال پن دا ڈرتے خوف اوہدیاں نظماں وچ ظاہر ہو گیا۔

سرتے گھپ ہیرا تے دھرتی اُتے کال
 جیریں کندے زہر دے لہو وچ بھجے وال

(تیجا حصہ)

سوال نمبر 7: مواظف نوشہ دے اسلوب اُتے چائن پاؤ؟

جواب:

آپ دا اصل ناں حاجی محمد، لقب نوشہ تے خطاب گنج بخش سی۔ آپ دے والد داناں حضرت علاؤ الدین تے والدہ داناں بی بی جیونی سی۔ حضرت نوشہ گنج بخش دی پیدائش 1552ء وچ موضع گھوگا نوالی تحصیل پھالیہ ضلع گجرات وچ ہوئی۔ آپ نے پنڈ جاگوتا رزاں دے حافظ بڈھاتے حافظ قائم الدین کولوں تعلیم حاصل کیتی۔ آپ نے قرآن پاک، تفسیر، حدیث تے فقہ وچ مہارت حاصل کیتی۔ فیر 29 سالوں دی عمر وچ شاہ سلیمان نوری دے ہتھ اُتے بیعت کیتی۔ فیر دریائے چناب دے کندے نوشہرہ تارزاں وچ تبلیغ شروع کیتی تے بہت سارے لوکاں نوں مسلمان کیتا۔ پنجابی تے اُردو وچ شعر لکھے تے پنجابی نثر وچ وعظ کیتے۔ فیر 1691ء بمطابق 1103ھ نوں وفات پائی۔ آپ دے مزار رنمل وچ اے جتھے ہر سال عرس ہوندا اے۔ آپ دیاں پٹھاناں لکھیاں لکھتاں چھاپے چڑھ چکیاں نیں:

- 1- چہار باغ (فارسی ملفوظات)
- 2- گنج الاسرار (اُردو مثنوی)
- 3- گنج شریف (پنجابی کلام)

4- انتخاب گنج شریف (اُردو کلام)

5- مواعظ نوشہ پیر (پنجابی نثر وچ وعظ)

جدوں شہنشاہ اکبر نے ہندواں، راجپوتاناں نال سمبندھ جوڑ لیا، اوہناں وچ ویہ شادیاں کیتیاں تے ناتے جوڑے، اوہدے خیالاں وچ تبدیلی آگئی۔ اتوں شیخ مبارک دے دو پتراں ابو الفضل تے ابو الفیضی نے اوس نوں گمراہ کر دتا پئی اوہ ہندوستان دا شہنشاہ اے تے لوکاں اوہدے سامنے ٹھکدی اے، اوہدی پوجا کردی اے ایس لئی اوس نوں چاہیدا اے پئی اپنا نوں مذہب جاری کرے۔

شہنشاہ نے درباریاں دے آکھن اُتے اک نوں مذہب جاری کیتا جس دا نام دین الہی رکھیا گیا۔ اوہدے وچ نماز، روزہ جائز نہیں سی۔ اکبر نوں بچہ کیتا جاندا سی تے السلام علیکم دی تھاں اکبر اعظم آکھیا جاندا سی۔ دین الہی وچ اسلام، عیسائیت، یہودیت، بدھ مت تے ہندو مت دے اصول ملائے گئے سن۔ ایہہ سراسر کفری۔ حضرت شاہ ولی اللہ تے حضرت مجدد الف ثانی نے ایس نوں مذہب دی مخالفت کیتی تے سچے دین اسلام دا پرچار کیتا۔ ایہہ سلسلہ شاہجہان دے زمانے تیکر چلدا رہیا۔

ہندوستان وچ بہت سارے علماء، فضلا دین الہی دے خلاف اُٹھ کھڑے ہوئے۔ پنجاب وچ حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ نے وعظاں دا سلسلہ پنجابی زبان وچ شروع کیتا۔

آپ فجر دی نماز گمروں اپنے مریداں نوں اسلام دی تبلیغ کردے سن تے اسلام دے صحیح اصول بیان کردے سن۔ آپ جس سے وعظ کردے سن، آپ دے کئی مرید اوہناں وعظاں نوں لکھ لیندے سن۔ آپ نے کئی وعظ کیتے پر شرافت نوشاہی نے جدوں ایہناں وعظاں نوں جمع کرنا چاہیا تے صرف شیخ وعظ دستیاب ہوئے۔ اوس نے ایہناں پنجاب وعظاں نوں اک کتابی شکل وچ شائع کرایا تے ناں رکھیا۔ مواعظ نوشہ پیر:

ایہہ مواعظ پنجابی نثر دا پہلا نمونہ نیں۔ ایہناں وعظاں توں پہلاں پنجابی نثر وچ لکھی ہوئی کوئی تحریر نہیں لکھدی۔ ایہہ پہلی پنجابی نثر اے ایس لئی ایہناں وعظاں نوں پنجابی نثر دا پہلا نمونہ ہون دا شرف حاصل اے۔

ایہناں وعظاں توں پتا لگ دا اے پئی شاہجہان بادشاہ دے زمانے وچ پنجابی زبان کس مقام اُتے سی، اوہدے وچ لفظی بھنڈا رکھیا سی، اوس دی علمی تے ادبی حیثیت کدے سی نے اوہدے وچ کیہ کجھ لکھیا جا رہیا سی۔

نوشہ گنج بخش دا اسلوب

حضرت نوشہ گنج بخش دے ایہہ وعظ پنجابی نثر دا نمونہ نیں یعنی اج توں پنج سوور ہے پہلاں پنجابی زبان جس مقام اُتے سی اوس پنجابی وچ ایہہ وعظ لکھے گئے نیں۔ ایس لئی ایہہ کتاب پنجابی نثر دی پہلی کتاب اے۔ جتھوں تیک حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ دے اسلوب دیاں خوبیاں دا سمبندھ اے، اوہ ایس طرح نیں:

1- سادگی

ایہناں وعظاں وچ سب توں وڈی خوبی سادگی اے یعنی حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ نے نہایت سادہ پنجابی زبان استعمال کیتی اے تاں جے اوہناں دے وعظاں دا پڑھن سنن والیاں اُتے اثر ہووے کیوں جے جس سے تقریر لمبی ہو جاندی اے، اوہداسنن والیاں اُتے اثر ختم ہو جاندی اے۔ نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ نے پنجابی وچ دین اسلام دے سادہ مسئلے بیان کیتے کیوں جے آپ جیہناں لوکاں نوں وعظ کردے سن اوہ پنڈاں دے سدھے سادھے و سنیک سن، اُن پڑھن۔ جے اوہناں نوں قرآن پاک دے ڈوہنگے مسئلے بیان کیتے جاندے تے اوہ دین اسلام تے قرآن نوں مشکل مذہب سمجھ کے چھڈ جاندے۔ ایس لئی حضرت نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ نے آسان مسئلے آسان انداز وچ بیان کیتے تاں جے پنڈاں دے لوک اوہناں نوں سمجھ سکے تے اوہناں اُتے عمل کر سکے۔

2- اختصار

حضرت نوشہرہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ دے وعظاں دی دوجی خوبی اختصار اے۔ اوہناں نے ہر مسئلے نوں تفصیل نال بیان کرن دی تھاں مختصر کر کے بیان کیا اے تاں جے لوکاں دی دلچسپی برقرار رہوے، لوک بے زار نہ ہو جان۔ جویں آپ نے فرمایا:

بابا، فرشتے تاں اٹھن دنیا دے کماں نوں سنوارن نوں کئی بے انت درگا ہوں مقرر کیجے ہوئے نیں۔ جو کم کار بن دا ہے تے سو روا ہے، سو ملائیک کردے نیں۔ مارن تے پھیر جو اون ایہہ بھی کم حکم نال ہوندا اے۔

3- خطابی رنگ

ایہناں وعظاں دی اک ہور خوبی ایہناں دا خطابی انداز اے یعنی حضرت نوشہرہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ نے ایس طرح دی نثر لکھی اے جویں اک بندہ تقریر کر رہیا ہوندا اے تے سامنے بیٹھے لوک اودھی تقریر سن رہے نیں کیوں جے ایہناں وعظاں وچ کجھ ایسے لفظ ورتے گئے نیں جو ظاہر کردے نیں پئی سامنے بیٹھے لوکاں نوں خطاب کیجنا جا رہیا اے۔ اوہناں نال گل کتھہ کیتی جا رہی اے۔ جویں نوشہرہ گنج بخش لکھدے نیں:

تاں بابا، سائیں تے سائیں والیاں نال ڈنگیائی (مخالفت) بھلی نائیں۔ جو آکڑی سو آکڑی۔ کسے وڈیائی تے بھلیے نائیں۔ پڑھ کلمہ کج دا۔

اتھے سائیں توں مراد اللہ تعالیٰ اے تے سائیں والیاں توں مراد صوفیاء اکرام، اللہ والے نیں۔

4- بابا

حضرت نوشہرہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ اپنے وعظاں وچ بابا دالفظ بہت واری ورتیا اے۔ ایہہ بڑا پیارا تے مٹھا لفظ اے ایہہ لفظ بزرگ بندے واسطے بولیا جاندا اے تے آکھیا جاندا اے بابا بڈھا۔ ایہہ لفظ نکلے بالاں واسطے وی بولیا جاندا اے تے پیار نال جو ان لئی وی ورتیا جاندا اے۔ ایس لفظ وچ پیار، محبت، خلوص عزت، گتھ تے شفقت وی موجود اے۔

حضرت نوشہرہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ ایس لفظ نوں وعظ شروع کرن توں پہلاں ایس لئی بولدے نیں پئی لوک جیہڑے گھاں وچ مضروف نیں اوہ گھاں جھڈ کے وعظ سنن لئی تیار ہو جان۔ ایس طرح لفظ بابا وعظاں وچ کلمہ مخاطب بن جاندا اے۔

ایس توں اڈ وعظ تے نصیحت کرن والا لفظ بابا آکھ کے ساہ لیندا اے تے اپنی گل وچ وقفہ دیندا اے تے فیر بابا آکھ کے دوجی گل شروع کردا اے۔ اک وعظ وچ فرماؤندے نیں

بابا لوکو۔ اسمان ول نکو۔ ویکھو جو کیسے ڈاھڈے اچے موکلے خالق خلقے نیں تے سانوں کیوں ایہناں وچ زمیں اُتے وسا پدے۔ سائیں اوانے (کاروبار) ڈاھڈھیاں تھوں ڈاھڈھے، وڈیاں تھوں وڈھے نیں۔

5- تلمیحاں

ادب وچ تلمیح اوہناں دو تن لفظاں نوں آکھدے نیں۔ جیہناں پچھے کوئی مشہور واقعہ، کوئی کہانی، حادثہ یا قرآنی اشارہ لکھیا ہوندا اے۔ اورب یا شاعر کے واقعہ نوں بار بار دہراون دی تھاں صرف تلمیح استعمال کردے نیں۔ پڑھن والے تلمیح مگر چھپی ہوئی کہانی یا واقعہ نوں سمجھ لیندے نیں۔ جویں اک تلمیح اے چاہے یوسف۔ ایس تلمیح پچھے حضرت یوسف علیہ السلام دا وہ سارا واقعہ لکھیا ہویا اے جیہڑا اوہناں دے بھائیوں نے اوہناں نال سلوک کیجیا سی۔ جویں مولا اناجالی دا اک شعر اے:

آ رہی ہے چاہ یوسف سے صدا
دوست یاں تھوڑے ہیں اور بھائی بہت

پروفیسر نجل حسین لکھدے نہیں:

”حضرت نوشہ جیدے وعظ معذیاں دے لحاظ نال ایہہ چھوٹے جیسے پنج وعظ اسلامی شرع دی پوری شرح کردے نہیں جیہدے وچ کافرناں تے مومنناں دی نزع دی حالت، موسیٰ تے فرعون واقعہ، حضرت موسیٰ دے عصادے معجزے، خداوند تعالیٰ دیاں قدرتاں، دلاں دی صفائی، توبہ دے فائدے قیامت دا حال، سائیں والیاں دارستہ، صالح علیہ السلام واقعہ، سائیں والیاں دی حیاتی بیان کیتی اے۔“

نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ نے اچھے مواعظ وچ انبیاء کرام دے اوہ واقعات بیان کیتے نہیں جیہدے قرآن پاک وچ درج نہیں۔ آپ نے اوہناں واقعات دی روشنی وچ نیکی تے بدی وچکار فرق بیان کیتا اے تاں جے لوک پرانے زمانے دیاں امتاں دے عبرت ناک انجام توں سبق حاصل کر سکن تے اپنے لئی ہدایت داراہ اختیار کر سکن۔

6۔ متروک الفاظ

نوشہ گنج بخش نے اپنے زمانے یعنی 500 ورہیاں پہلاں دی پنجابی زبان لکھی اے۔ زمانہ بدلن دے نال نال پنجابی زبان وی بدل گئی اے ایس لئی نوشہ دے وعظاں وچ اوس دور دی پنجابی موجود اے۔ جیہدے وچوں کئی لفظ متروک ہو چکے نہیں تے آج دے زمانے وچ نہ بولن تے نہ لکھن وچ آؤندے نہیں۔ جویں ابھت (غیر موجود) انھت، (نامعلوم)، بھور (صبح)، کلوریا (گھیر لینا)، ابگھت (اچانک)، سمہالوں (یاد)، ہاؤں (دل)، بدیش (بیگانہ ملک) وغیرہ وغیرہ۔

سوال نمبر 10: اشفاق احمد دے ڈرامے ٹاہلی دے تھلے وچ سانجھ پریت دی گل کوں کیتی گئی اے۔
جواب:

اشفاق احمد نے ایہہ ڈرامے پہلاں ریڈیوئی لکھے سن فیر جدوں لاہور وچ ٹیلی ویژن آ گیا تے اوہناں تے دوبارہ ایہناں ڈرامیاں نوں ٹیلی ویژن واسطے لکھیا کیوں جے ٹیلی ویژن دیاں لوڑاں تھوڑاں ریڈیو نالوں وکھریاں ہوندىاں نیں۔

اشفاق احمد نے ٹاہلی دے تھلے سرانوں پٹھ کل 22 ڈرامے لکھے جیہدے حدوں ودھ مقبول ہوئے۔ 1972ء وچ ایہناں ڈرامیاں نوں چھاپن دا خیال آیتے صرف چھ ڈرامے لکھے۔ ایہہ چھ ڈرامے مکتبہ میری لاہوریری نے شائع کیتے تے ڈرامیاں دے مجموعہ داناں ٹاہلی دے تھلے رکھیا گیا۔ فیر 1991ء وچ باقی دے ڈرامے وی لکھے تے فیر عزیز بک ڈپولا ہورنے 22 ڈرامیاں دا مجموعہ چھاپیا تے ناں رکھیا ”ٹاہلی تھلے“۔ ایہناں ڈرامیاں بارے اشفاق احمد دیا چے وچ لکھدے نیں:

”ایہہ ڈرامے پلاٹ دے ڈرامے نہیں چھوٹیاں چھوٹیاں کرکریٹریٹریاں نیں، ڈرامیاں نیں۔ اک مقام تے اک تھان تے رنگ رنگ دے لوک آپو اپنی سوچ دے بندے مل بہندے نیں یا اتفاق نال مل جاندے نیں۔ اوہناں دے جذبیاں، سوچاں، محسناں، نفرتاں تے خوفال دے نا کرے ہونداے نیں۔ فیر اوہ آپوں اپنی راہ تے فر جاندے نیں۔ ایہہ لوک نہ پیغمبر نیں نہ اولیاء نہ بادشاہ نہ بادشاہ زادے نہ صدر نہ سفیر، نہ پڑھا کونہ ہلا کونہ سدا سداے لوک نیں۔“

ایس اقتباس توں ظاہر ہوندا اے پئی اشفاق احمد نے اپنی پوری توجہ کردار نگاری اُتے مرکوز رکھی اے ایس لئی اوہناں دے کردار نوں نکلے، رنگ برنگے، دن سونے مزاجاں تے طبیعتیاں دے مالک نیں۔ جویں اوہناں دا اک کردار بابا مولواے جیہڈا ٹاہلی دے تھلے دے پنجویں ڈرامے وچ ظاہر ہوندا اے۔ ایہہ کردار سارے ڈرامے اُتے چھاپا ہویا اے۔ بابا مولو بڈھا ہوندا اے تے کئی کئی گل اتے رس جاندا اے۔ اوس نوں وہم ہو گیا اے پئی اوہ بڈھا ہو گیا اے تے

کے کم کار جو گائیں رہیا۔ اوہ کوئی کم نہیں کر سکا، سارا دن وہ پہلا رہندا اے تے مفت دیاں روٹیاں توڑدا اے۔ ایس لئی گھر دے سارے جی اوہدے خلاف ہو گئے نین تے اوس نوں فالتو تے بے کار شے سمجھدے نیں جس دا کوئی فائدہ نہیں۔ ایس لئی گھر والے چاہندے نہیں پئی ایہہ کدھرے دفع ہو جاوے تے ساڈے اتوں ہفتے دا بوجھ لٹھ جاوے۔ اک دن بابا مولو اپنی بیوی نوریاں کولوں سدوٹی کھان واسطے ساگ منگدا اے۔ اوہ ویلے بابا مولو دا پتر گاموں اپنی کٹوری اگے کردا اے تے نوریاں اوہدی کٹوری وچ پہلاں ساگ پادیندی اے۔ بابا مولو دی کٹوری وچ مگروں ساگ پاؤندی اے۔

بابا مولو۔ ایس گل توں رس جاندا اے تے پنڈوں باہر ٹاہلی دے تھلے جاہندا اے تے اپنے آپ نال گلاں کردا اے: ”ساریاں کٹھے سُر لائی اے۔ آہندے نیں بڈھے نوں مار دیو، گل وڈھ دیو۔ ساڈی روٹی کھاندا اے مینوں کیہ میں بھتو شاہ داملنگ ہو جاواں گا۔ بھگوس کپڑے پالاں گا۔ میں ایہناں کتیاں کول رہناں ای نہیں۔ اللہ نال لولاں گا، چمنا چچی بنالاں گا۔ حوالداراں دے بوہے تے جا بہاں گا۔ دھار کڈھاں گا، ڈنگر سا بھال گا۔ روٹی ملدی رہے گی، کھاندا رہواں گا۔ پیراں مینوں سنہیا بھیبھیا جیسا۔ مولو استھے آجا، ساڈے کول آجا۔ میں نہ گیا۔ ایہناں کتیاں کول پیارہیا۔ ایہناں نے مینوں ٹھٹھ کیتا، شرمیاں لایاں، سارے پنڈ وچ میری پگ رولی۔ میں حوالداراں دے بوہے جا بہاں گا، شہر جا کے مجوری کرلاں گا۔ منڈی وچ پنے داری کرلاں گا۔ سیفا اوتھے دے گا گووی ہیگا اے۔ ایہناں ماں پتران نوں بے عجت کراں گا۔ منگدے پھرن گے گلیاں وچ زلدے پھرن گے۔ میں شہر جا کے ہور کرلاں گا۔ اوہنوں دا بے پٹھ رکھاں گا۔ اوہدے پتران نوں گھرک کے رکھاں گا۔ میں نہیں ڈردا۔ میں تلی اُتے رکھی پھر دا آں۔ جیہڑی رات قبر وچ آڈنی اے، باہر نہیں آونی۔ مرجاں گا پر ایہناں ماں پتران نوں مار کے مراں گا۔“

بابا مولو اک نفسیاتی مریض اے۔ اشفاق احمد نے ایس کردار نوں کمال خوبصورتی نال پیش کیتا اے پئی اوہدی دماغی حالت، اوہدیاں سوچاں، نفرتاں، ماضی دے پچھتاوے، اپنی عزت دا دھیان، گھر والیاں دی بے توقہی، اپنی ذات دی بے قدری۔ بڑھاپے دا احساس۔ ایہہ کھے گلاں ساڈے سامنے لیارکھیاں نیں۔ سانوں ایس کردار نال محبت وی ہو جاندی اے ترس وی آوند اے تے ہا ساندق وی پیدا ہوند اے۔

ایسے طرح ٹاہلی دے تھلے دے ترے جے ڈرامے دا اک کردار دتا اے۔ اوہ ان پڑھ، بھولا بھالا، سدھاسا دا پینڈ و جوان اے، اوس نوں دنیا داری دا کجھ پتا نہیں ہوندا۔ دھوکا فریب، جھوٹ تے مکاری اوہدے کولوں نہیں لنگھے ہوندے۔ اوہ ہراک بندے نوں اپنے وانگوں سدھا تے سچا سمجھدا اے۔ جدھر کوئی لاؤندا اے، اوہر لگ جاند اے۔

اوہدے پنڈ وچ مشہور ہو جاند اے پئی دتے دا پو ہزار روپیہ چھڈ کے مریا اے۔ پنڈ دیاں دو کڑیاں شادو تے رحمتے اوہدے پچھے پے جانیاں نیں کہ اوہ اپنی منگیتر صوباں نوں چھڈ کے ساڈے وچوں کے اک نال ویاہ کر لے۔ اسی دونوں صوباں نالوں سوہنیاں آں۔ دتا اپنی سادگی پاروں اوہناں مگر لگ جاند اے تے صوباں نوں جواب دے دیندا اے پئی میں تیرے نال ویاہ نہیں کرنا۔ اپنے جہاں نوں سارا بھید کھل جاند اے پئی دتے دا پو ہزار روپیہ چھڈ کے نہیں مریا سگوں ذیلداراں دا سٹھ روپے قرضہ چھڈ کے مریا اے۔

شادو تے رحمتے دونوں ایہہ سن کے پچھے ہٹ جانیاں نیں تے صوباں ولوں وی جواب مل جاند اے۔ ایہناں کردار وچ سانجھ، محبت تے خلوص، اک دوجے نال ہمدردی تے سچائی موجود اے۔ ایہناں کردار وچ کس قدر ایثار، قربانی تے محبت اے ایس گل دا پتا ٹاہلی دے تھلے دے مجموعہ دے آخری ڈرامے توں پتا لگدا اے۔

پنڈ دے باہر جیہڑی ٹاہلی اے اوہ پنڈ دا مرکز اے۔ پنڈ دے لوک اوہدے پٹھ پیٹھ کے پنڈ دے مسئلے حل کردے نیں، صلح کراندے نیں تے ٹھٹھوچ چھاں تھلے بہہ کے بلے لہدے دے نیں۔ ایس لئی ایہہ سارے ڈرامے ٹاہلی توں شروع ہوندے نیں تے ٹاہلی اُتے ختم ہوندے نیں۔

آخری ڈرامے وچ ٹاہلی نوں کیڑا لگ جاند اے تے اوہ کیڑا کھیتاں دیاں فصلاں لئی وی نقصان دہ اے۔ ایس لئی محکمہ ذراعت دے کجھ بیلدار ٹاہلی دھن آجانداں نیں۔ اوہناں دا سب توں پہلاں ضابطے خاں نال ٹاکرا ہوند اے۔ ضابطے خاں بلٹری توں حوالدار ریٹائرڈ اے تے انگریزی دا کوئی کوئی لفظ اپنی گل کتھ وچ ورتدا اے۔ اوہ بیلداراں نوں آکھدا اے:

”ایدھر ہم کو فکر نہیں۔ سمجھ کر لو۔ کوئی ہمارے کچھے بناں کم نہیں کر سکتا۔ تم کو اک واری بول دیا کہ آڈر کے بغیر کسی چیچ کو ہتھ نہیں لگا سکتے ہمارے پنڈ کی۔“

ضابطے خاں اوہناں نال لڑ پیندا اے کہ میری لاش توں نگھ کے تسی ٹاہلی وڈھ سکدے او۔ اپنے چراں نوں پنڈ دے وسنیک جمع ہو جاندا ہے نیں۔ اوہ وی ضابطے خاں دا ساتھ دیندا ہے نیں تے بیلداراں نوں ٹاہلی وڈھن توں روکدے نیں۔ آکھدے نیں پئی ایہہ ٹاہلی نمبردار خیر دین دی مرحوم بیوی دی نشانی اے۔ اوس نے ایہہ ٹاہلی او دوں اپنے ہتھاں نال لائی سی۔ جدوں بختے اوہدے گھر جمی سی۔ ایہہ ٹاہلی بختے دے ہان دی اے۔ ایس نوں کوئی نہیں وڈھ سکدا۔ اوہ لوک ٹاہلی نال، نمبردار تے بختو نال پیار کردے نیں اپنے چراں نوں نمبردار خیر دین آجاندا اے تے کچھدا اے کیہ گل اے، لوک کیوں جمع نیں؟ بیلدار دسدے نیں ٹاہلی نوں کیڑا لگ گیا اے جے ٹاہلی نہ وڈھی تے ایہہ کیڑا پنڈ دیاں فصلاں تے زمیناں نوں تباہ کردیوے گا۔

نمبردار دے دل وچ وطن نال، دھرتی نال، لوکاں نال ہمدردی دا جذبہ بیدار ہوندا اے۔ اوہ اپنے ہتھیں ٹاہلی نوں وڈھ دیندا اے۔ اپنے رشتے تاتے ذاتی جذبیاں تے محسناں نوں وطن توں قربان کر دیندا اے۔ ایہہ سکھے کردار سانجھ پریت نوں ظاہر کردے نیں۔

**PUNJAB PUBLIC SERVICE COMMISSION
COMBINED COMPETITIVE EXAMINATION FOR
RECRUITMENT TO THE POSTS OF
PROVINCIAL MANAGEMENT SERVICE -2019
SUBJECT: PUNJABI (PAPER - II)**

Time Allowed: Three Hours

Maximum Marks: 100

- نوٹ: سارے سوالاں دے جواب پنجابی وچ دیو۔
- سوال نمبر 1- پنجابی زبان دے اڈواڈ لکھ کبھو دے نیس؟ ویروا کرو۔
- 20 نمبر
- یا
- پنجابی تحقیق دے پچھو کڑ بارے اپنے وچار سانجھے کرو۔
- سوال نمبر 2- لوک کہانیاں وچ پنجاب دی تاریخ جھلکارے پئی ماردی اے، مثالاًں راہیں بیان کرو۔
- 10 نمبر
- یا
- پنجابی اکھان بارے تسیں کیہ جانداے او، دلایاں نال بیان کرو۔
- سوال نمبر 3- میاں محمد بخش دے تصور عشق بارے اپنے وچار دسو۔
- 25 نمبر
- یا
- داستان ”مرزا صاحبان“ دا اچھا فنی تے فکری ویروا کرو ایہدیاں ادبی خوبیاں تے خامیاں داننارا ہو جائے۔
- سوال نمبر 4- چٹھیاں دی واردیاں ادبی خوبیاں اُتے چائن پاؤ۔
- 15 نمبر
- یا
- ملتان دی وار پنجابی زبان و ادب وچ اک انملا دادھا اے، اپنے وچار پیش کرو۔
- سوال نمبر 5- پٹھ دتے سرناویاں وچوں کسے اک اُتے نوٹ لکھو۔
- 10 نمبر
- (الف) غزل (ب) مثنوی
- سوال نمبر 6- پٹھ دتے سرناویاں وچوں کسے اک اُتے مضمون لکھو۔
- 15 نمبر
- (الف) پنجابی صوفیانہ شاعری وچ تصوف۔
- (ب) پنجابی نثر دا مدھ۔
- (ج) پنجابی زبان راہیں تعلیم۔
- سوال نمبر 7- ایس پیرے داسو کھی پنجابی وچ ترجمہ کرو:
- 10 نمبر

The environmental movement, a term that includes the conservation and green politics, is a diverse scientific, social and political movement for addressing environmental issues. Environmentalists advocate the sustainable management of resources and stewardship of the environment through changes in public policy and individual behavior. In its recognition of humanity as a participant in (not enemy of) ecosystems, this movement is centered on ecology health and human rights.

حل شدہ پرچہ

10 نمبر

سوال نمبر 1: پنجابی زبان دے اڈواڈ لہجے کھپڑے نئس؟ ویر واکرو۔

جواب:

سیانیاں دا قول اے:

ہر باراں کوہاں مگروں بولی بدل جاندی اے۔

ایس دی وجہ ایہہ دے پئی ہر باراں کوہاں مگروں اوتھوں دے واسیاں وچ نامعلوم تے ہلکی جیہی تبدیلی رونما ہوندی اے۔ ایس دی وجہ دھرتی، موسم، فصلان تے خوراک ہوندی اے جیہدا اثر آواز پیدا کرن والے اعضا یعنی پھیپھڑے، گلا، نرخرہ، منہ، تالو، زبان، جڑے، دند، سوڑھے، ہونٹھاں تے تک اتے پیندا اے، ایس پاروں لفظاں بولی ادا لگی وچ تبدیلی آؤندی اے۔ ایہہ وجہ اے پئی زبان یا بولی بولن والے لوک لفظ دے کسی حصے اتے زور پاؤندے نئس تے کسے حصے نوں نرمی نال ادا کردے نئس۔ بال اپنے ماں باپ یا بزرگاں کو لوں جس طرح لفظ سن دے نئس۔ اوہ او سے طرح ادا کردے نئس۔ ایس طرح مختلف علاقیاں وچ مختلف بولیاں بولیاں جاندیاں نئس۔

اوہناں نوں مقامی لہجے یا بولیاں (Dialects) آکھیا جاندے اے۔

پنجابی زبان دے 12 لہجے نئس جہاں نوں تھلے بیان کیتا جاندے اے۔

1- پوادمی	2- ماجھی	3- دوآبی	4- مالوی	5- پونٹھوہاری
6- ڈوگری	7- گوجری	8- سرانگی	9- لہندی	10- چھاچھی
11- بھشینی	12- جانگلو			

1- پوادمی

پنجاب دے پوربی سرحدی علاقے یعنی ستلج تے بیاس دے وچکار لے علاقے وچ پوادمی بولی بولی جاندے اے۔ ایہہ علاقہ سرہند، راج پورہ، کورالی، پینالہ، جگادہری تیک پھیلایا ہویا اے۔ پوادمی وچ لفظاں نوں مختصر کر کے بولیا جاندے اے۔ جو س تینوں نوں تے، مینوں نوں تے بولیا جاندے اے۔ ایسے طرح ہم نے کوہانوں، تمہارا کی جگہ تھوڈا، بولیا جاندے اے۔

2- ماجھی

دریائے راوی تے دریائے بیاس دے وچکار لے علاقے نوں "ماجھا" آکھیا جاندے اے ایس لئی ایس علاقے دی بولی نوں ماجھی کہندے نئس۔ ایس بولی نوں نکسالی پنجابی زبان وی کہیا جاندے اے۔ ایس بولی وچ حرف "ن" اتے بوہتا زور دتا جاندے اے۔ مثلاً تینوں مارنا چاہندا سی۔ جاواں، گکا آواں گا۔ پنجابی زبان دا بہت سارا ادب ایسے لہجے وچ لکھیا گیا اے۔

3- دوآبی

ایہہ بولی جالندھر، کپورتھلہ تے ہوشیار پور دے علاقے وچ بولی جاندی اے۔ ایس علاقے دے لوک واؤدی تھاں ب بولدے نئس۔ اوہ ویرنوں جیر، وہڑہ نوں بیڑا۔ واؤنوں باہ بولدے نئس بیڑے بچ باہ گندی آ، منڈاتاں چک لے، گڈی چل ہو جاؤ گی۔

4- مالوی

ایہ بولی فیروز پور، لدھیانہ، فریدکوٹ، مالیرکوٹلہ، ٹانہ، جیند، کلیروچ بولی جاندی اے ایسٹوں دے و سنیک اک دو بے نوں بھائی آکھ کے سدے نہیں۔ لفظاں نوں گٹھا کے بولدے نہیں۔ جویں تہاڈا نوں تھوڈا، میں آکھیا نوں "کھیا" بولدے نہیں۔

5- پٹھوہاری

ایہ بولی سوہا وہ دیاں پہاڑیاں توں اگے تحصیل گوجر خاں، کہوٹ، راولپنڈی، کوہ مری، مارگلہ، اسلام آباد تے اٹک تکیر بولی جاندی اے۔ ایس بولی وچ حرف "ن" بہت استعمال کیتا جاند اے جویں دا، دے، دی نوں تا، نے، نی بولدے نہیں۔ اسلم کو اسلم، اکبر کو اکبر بولدے نہیں۔

6- ڈوگری

ایہ بولی کاگلڑہ، شکرگڑھ، پسرور، پٹھان کوٹ دے علاقے وچ بولی جاندی اے۔ ایس بول وچ آہے دی تھاں تھے، وچوں نوں وچا، مینوں نوں کی بولدے نہیں۔

7- گوجری

راجستھان توں لے کے لدانخ تکیر خانہ بدوش گوجر قبیلے جیہڑی زبان بولدے نہیں اوں نوں گوجری آکھدے نہیں۔ ایہدے وچ لفظ دے اخیرا تے حرف واؤ دا استعمال کردے نہیں جویں پوچھنے سے پچھو۔

8- سرانگی

سندھ دے سرودے علاقے وچ سرانگی بولی جاندی اے۔ ایہ بولی ملتان، مظفرگڑھ، ڈیرہ غازی خان، رحیم یار خاں تے بہاولپور وچ بولی جاندی اے۔ ایہدے وچ حرف "ڈ" دا بہت استعمال ہوندا اے جویں دونوں ڈونہہ آکھدے نہیں، دن نوں ڈینہ، نیند نوں نیندڑ، کدے نوں کڈھے وغیرہ وغیرہ۔

9- لہندی

ایہ بولی جھنگ، سرگودھا، میاں والی، ڈیرہ اسماعیل خاں وچ بولی جاندی اے۔ ایسٹوں دے و سنیک دو چشمی ہ نوں صحیح طریقے نال بولدے نہیں۔ جویں گھوڑا، دھی، بھا، بھونڈ وغیرہ ماجھی وچ گھوڑے نوں گھوڑا بولدے نہیں۔

10- چھاچھی

اٹک دے مقامی لوک چھاچھی زبان بولدے نہیں۔ ایہ بولی اٹک توں ایسٹ آباد تکیر بولی جاندی اے۔ حقیقت ایہدے وچ ایہ بولی پٹھوہاری دی اک شاخ اے۔

11- بھشیانی

مشرقی پنجاب تحصیل فاضلکا ممدوٹ تے فیروز پور دے کجھ علاقے وچ بھشیانی بولی جاندی اے۔ ایس نوں راشی تے باگڑی بولی وی آکھیا جاند اے۔ ایہدے وچ دادی تھاں را۔ دے دی تھاں رے بولیا جاند اے۔

12- جانگلو

پرانے زمانے وچ نیلی بار تے سگھی باردا علاقہ جنگل سی۔ ساہیوال تے پاکستان دے دسٹیک اوہناں نوں جانگلیا یا جانگلو آکھدے سن تے اوہناں دی بولی نوں جانگلو کہندے سن۔ ایہناں دی بولی ہندی نال ملدی جلدی اے۔ ایہہ لوک دو چشمی ہائے نوں کھل کے بولدے نیں۔ جویں گھوڑا، دھی، بھرا، کجھ، بھونڈ، بھورا وغیرہم

10 نمبر

سوال نمبر 2۔ لوک کہانیاں وچ پنجاب دی تاریخ جھلکارے پی ماری اے، مثالوں راہیں بیان کرو۔

جواب:

لوک کہانیاں توں مراد اے لوکاں دیاں کہانیاں۔ ایہہ کہانیاں کے ادیب دی تخلیق نہیں ہوندیاں، سگوں ایہہ کہانیاں لوک آپوں گھڑدے نیں تے آپوں سناؤندے نیں۔ ایس طرح ایہہ لوک کہانیاں صدیاں توں نسل در نسل لکھیاں چلیاں آرہیاں نیں۔

قدیم زمانے وچ جدوں بجلی نہیں ہندی سی تے سیالاں دی شام چھستی اپنے پرسمیٹ کے لہندے پاسے کدھرے لگ مچھپ جاندی سی تے رات دا ہیر اپنی کالی چادر وچ کائنات نوں لکھیندا سی، اوس سے نکلے نکلے بال اپنی نانی یا دادی دی رضائی وچ ٹھنڈ توں بچن لئی وڑ جاندے سن۔ گھراں تے گھیاں وچ لیمپاں بل جاندیاں سن۔ گھیاں وچ وڈیاں لیمپاں چوک وچ کے کندھ یا کجھے نال لکھدیاں سن۔ گھر وچ لیمپ نوں وچکالے بوہے دی گنڈی نال لکھدیاں جاندیاں سی تاں جے ویڑے تے کمرے وچ اوہدا چان کھنڈ جاوے۔

جیہناں گھراں وچ لیمپاں نہیں ہوندیاں سن اوہناں گھراں وچ مٹی دے دیوے جکدے سن جیہڑے سرہوں دے تیل نال بلدے سن یا فیر مٹی دے تیل دے دیوے جیہڑے ٹین دے بنے ہوندے سن گھراں وچ چانن دے نال نال دھواں پھیلاندے سن۔

اوس سے بال اپنی نانی یا دادی نوں کہانی سناؤن دی فرمائش کردے سن۔ کوئی آکھدا پئی بادشاہ دی کہانی سناؤ کوئی پریاں دی کہانی لئی ضد کردا تے کوئی طوطیا من موٹیا دی کہانی سنن دی فرمائش کردا۔ بالوں وچکار بحث ہندی تے رولا پے جاندا۔ ماں ڈاندی پئی دادی نوں تنگ نہ کرو۔ جیہڑی کہانی دادی نوں پسند اے، اوہ سنو۔ بال راضی ہو جاندا تے فیصلہ دادی اُتے چھڈ دتا جاندا۔ دادی اپنی مرضی دی کہانی سناؤندی۔ بال چپ ہو جاندا تے خیالاں دی دنیا وچ کھو جاندا۔ وڈے بال ہنگارا بھردے تے نکلے بال کہانی سن دے سن دے سوں جاندا۔

رات ڈونگی ہو جاندی۔ بچے گھراڑے مارن لگ پیندے تے کہانی مک جاندی۔ دادی اپنی وڈی پوتی نوں آکھدی شیداں اپنے نکلے ویرنوں متا کے اوہدے بستر وچ لٹا دے، متاں میرا بستر خراب کر دیوے۔

دادی یا نانی اوہو کہانی سناؤندی سی جیہڑی اوس نے اپنی نانی یا دادی کو لوں سنی ہندی سی۔ ایس طرح ایک لوک کہانیاں صدیاں توں سینہ بہ سینہ لکھیاں چلیاں آؤندیاں سن۔ کہانی سناؤن والا اپنی سوچ تے پسند نال کہانی وچ واہا گھاٹا دی کر لیندا سی۔ ایس طرح اوہ کہانیاں پھیلدیاں پھیلدیاں لیمپاں ہو گھیاں جیہڑیاں شروع شروع وچ نکلیاں نکلیاں سن۔ ایہہ کہانیاں بالوں دی سوچ تے سمجھ نوں کھرکھ کے گھڑیاں جاندیاں سن تے ایہناں وچ تفرق تے نال نال کوئی عقل یا مت دی گل، کوئی اخلاقی نکتہ، یا کوئی تجربہ ضرور موجود ہوندی جیہڑا اشعوری طور تے بالوں دے دماغ دی خالی سلیٹ اُتے نقش ہو جاندا سی تے حیاتی وچ اوکھے ویلے اوہناں دی راہنمائی کردی سی۔

ایہناں وچوں بہت ساریاں کہانیاں حیاتی دے تجربے یعنی ہڈ بیتی ہوندیاں سن۔ ایس لئی ایہناں کہانیاں وچ لوکاں دے جذبے، سدھراں، چاہتاں، سوچاں، محبتاں، نفرتاں، ہاسے، تاہنگاں تے پیڑاں ہوندیاں سن۔ حیاتی وچ پیش آؤن والیاں مشکلاں تے اوہناں دے حل وی موجود ہوندے سن۔

ایہناں وچوں جیہڑیاں کہانیاں لوکاں دے وچ مشہور ہوئیاں، اوہناں دے عنوان ایس طرح نیں۔

رتی متی، کملی بھلی، ماسی حاجن، ہتھ کمان لاہوری، دیو دا پردیو، کتا تے لکڑ، چار شخص، طوطیا من موٹیا، ہک آئی تے ہک گئی، خیل (شہد دا بھتیجہ) تے

بوزہ، سپ دی یاری، شہزادہ اوصاف تے سبز پری، گھگی تے شکاری، مٹھاتیل تے ہون والا بادشاہ، چن چن، بابا گبا، بلکے دی کہانی، دھے سڑا کھوہ، توں سچا
ایں بابا، کنوں بنا چور، چار مسافر کھوہ تے مانی، سنہرے سنہریڑے تے کاہڈے، بادشاہ عالم وغیرہ۔

ایہناں کہانیاں وچ پرانے زمانے دا پنجاب ہسد اوسدا دکھائی دیندا اے۔ پنجاب دی تاریخ جھلکارے پئی ماردی اے اوس زمانے وچ جس طرح
حالات تے واقعات ہوندے کن اوہناں نوں توڑ مروڑ کے کہانی دے روپ وچ ڈھال لیا جاندا اے تے کہانی نوں دلچسپ تے من کھچواں بناؤں لئی اوہدے وچ
کے جن یا پری، کسے بادشاہ تے ملکہ یا کسے جانور دا ذکر جوڑتا جاندا اے۔

ایہناں کہانیاں وچ اخلاقی نکتہ، کوئی عقل تے سمجھ دی گل ضرور ہوندی اے۔ تاں جے تفریح دے نال نال بالاں نوں عقل تے مت دی گل دی سمجھائی
جاوے تاں جے اوہ گل حیاتی وچ اوہناں دی راہنمائی کر سکے۔

جو یں رتی متی اک چڑے تے چڑی دی کہانی اے۔ ایس کہانی توں ایہہ اخلاقی نکتہ کڈھیا گیا اے پئی جیہڑے لوک دو بے لوکاں دا گھر اجاڑدے نیں
اوہ آپ وی کسے جو گے نہیں رہندے، آپ وی اجڑ جاندے نیں۔ جیہڑے بال سوچے سمجھے دو جیاں دی ریس کردے نیں، اوہ حسد دی آگ وچ سڑ جاندے
نیں تے سواہ ہو جاندے نیں۔ اوہناں دا کجھ نہیں بن دا۔ اوہ ناکام تے نامراد رہندے نیں۔ تے جیہڑے صبر تے شکر کردے نیں، اوہناں نوں کامیابی حاصل
ہوندی اے تے اور صبر تے شکر دا مٹھا پھل چکھدے نیں۔

مطلب اے پئی نیک نیتاں نوں تے خیراں ہونیاں نیں۔ ایہہ بالاں لئی بڑی وڈی نصیحت اے۔ جے اوہ ایہدے اتے عمل کرن تے اوہ ساری حیاتی
کامیابیاں حاصل کردے نیں۔

سوال نمبر 3۔ میاں محمد بخش دے تصور عشق بارے اپنے وچاردسو۔

25 نمبر

جواب:

عشق عربی زبان دا لفظ اے تے ایہدا مطلب اے پئی حدوں ودھ محبت کرنا، تے ایہدے اشتقاق وچوں عاشق، معشوق، عشاق تے تعشق وغیرہ
لفظ نیں۔

کجھ سیانیاں دا خیال اے پئی عشق دا لفظ عشقہ توں ماخوذ اے تے عشقہ دھاگے وانگوں اک پیلے رنگ دی تیل ہوندی اے جس نوں ہندی وچ اکاس
تیل یا امرتیل آکھدے نیں۔ ایہہ امرتیل جس رکھ یا بوٹے نوں چڑ جاندا اے، اوس نوں سُکا کے پیلا زرد کر دیندا اے۔ ایس لئی جس بندے نوں عشق دا
جن جیہڑے جاندا اے اوہ سُک کے تیل تے پیلا ہو جاندا اے۔

حقی گل ایہوے پئی عشق اوس جذباتی تے وجدانی کیفیت داناں اے جیہڑی کسے بندے دے ذہنی تے قلبی انتشار تے پسار دا خاتمہ کر کے اوس دیاں
ساریاں سوچاں، خیالاں تے جذبیاں نوں اک مرکز اُتے کٹھیاں کردی اے تے اوہدے من وچ عزم، اُدم تے حوصلہ پیدا کردی اے۔ ایہہ مرکزیت، عزم،
اُدم تے حوصلہ اوس بندے نوں اگاں ودھن تے ارتقائی منزلاں طے کرن وچ مدد دیندا اے تے کامیابی نال ہمکنار کردا اے۔ عشق دیاں دو قسماں
ہوندیاں نیں:

1۔ مجازی عشق

2۔ حقیقی عشق

مجازی عشق اصل وچ حقیقی عشق دا نقیض ہوندا اے جیہدے وچ بناوٹ ہوندی اے تے ایہہ عشق دنیا تے دنیا دیاں چیزاں نال کیٹا جاندا اے۔ جدو
کہ حقیقی عشق رب دی ازلی تے ابدی ذات نال کیٹا جاندا اے کجھ۔ دنیاں دا خیال اے۔ پئی بہاری عشق اے وچ حقیقی عشق اے جس پورے ہوندا اے سہی مجازی
عشق دی پوڑی اُتے چڑھ کے حقیقی عشق دی منزل اُتے اپڑا جاندا اے۔ ایس پاروں حقیقی عشق دی منزل اُتے اپڑن لئی مجازی عشق دی پوڑی اُتے چڑھ

ضروری ہے۔ ایس نوں آکھدے نیں الجواز قسطیرۃ الحقیقہ۔ حضرت میاں محمد بخش صاحب اللہ تے رسول اللہ ﷺ ہونے سچے عاشقاں وچوں سن۔ آپ دا عشق نظریاتی نہیں سگوں عملی سی۔ کیوں جے آپ نے عشق دے سارے درجے عملی طور تے طے کیئے ہوئے سن۔ ایس لئی عشق دیاں ساریاں اوکڑاں، مشکاں تے قلبی وارداتاں دے چنگی طرح جانوسن۔ ایس لئی آپ عشق بارے خاص صوفیانہ نقطہ نظر رکھدے سن۔ آپ عشق نوں ہر انسان لئی لازمی شے سمجھدے سن۔ اوہناں دا نظریہ سی پئی بندہ اونے چرتیک مکمل نہیں ہوندا۔ جنا چر اوہ عشق اختیار نہ کرے۔ آپ فرماؤندے نیں:

جیہناں عشق خرید نہ کیا اینویں اُکیتے
عشقے باجھ محمد بخشا کیا آدم کیا کُتے
جس دل اندر عشق نہ رچیا کُتے اُس تھیں چنگے
خاوند دے گھر راکھی کردے صابر بھکھے ننگے

ایس لئی خالص انسان اوہ ہوندا ہے جیہدا عشق اختیار کردا ہے تے اپنی زندگی نوں رنگین بناؤندا ہے۔ عشق اک اوہ خالص جذبہ ہے جیہدا بندے دے پتھر دل نوں موم بناؤندا ہے۔ اوس دے سن وچوں غرور، تکبر، کھوٹ، لو بھ تے ہنکار کڈھ کے عاجزی تے انکساری، حلیمی تے مٹھاس تے ہمدردی دے جذبے پیدا کردیندا ہے۔ ارشادا ہے:

خاص انسان اوہناں نوں کہیے جیہناں عشق کمایا
دھڑ سر نال نہ آدم ہوندا جاں جاں سر نہ پایا

عشق اوہ اکھی گھائی ہے جس نوں عبور کرنا ہماری ساری دے وس داروگ نہیں ہوندا۔ عشق کیہا ہے۔ ایہہ والوں باریک اوہ پیل صراط ہے جس نوں اوہو بندے عبور کر سکدے نیں۔ جیہناں کول خلوص تے سچائی دی دولت ہوندی ہے۔ مطلب ہے پئی عشق دی راہ اوہو بندہ ٹرسکدا ہے جس دامن کھوٹ کپٹ، لالچ، غرور تے ہنکارتوں پاک ہووے نہیں تے بندہ ادھر رہے ڈب جاندا ہے۔

پیل صراط عشق دا پینڈا سو جانے جو ٹردا
آس بہشت دلیری دیندا زگ وچھوڑا کھڑدا
عاشق بن سکھالا ناہیں دیکھاں نیویہہ پنگ دے
خوشیاں نال جلن وچ آتش موتوں ذرا نہ سنگدے
جیہناں درد عشق دا ناہیں کد پھل پاون دیداروں
جے رب روگ عشق دا لاوے لوڑ نہیں کوئی داروں
چاہے عشق سپاہی ایسا میں نوں مار گواوے
تھانہ کڈھ طبیعت والا صفتاں سبھ بدلاوے

حقیقی عشق اختیار کرنا سہاں دی گھڈ وچ ہتھ پاون دے برابر ہے۔ لوک ایس لئی عشق اختیار کرن توں ڈردے نیں پئی عشق اختیار کرن والا عاشق شکلوں بد شکل ہو جاندا ہے۔ رانجھے دا نگوں کن پڑوا کے مندرال پاکے تن من بھصوت ملنا پیندا ہے۔ عقل ہوش گوا کے جھلا بننا پیندا ہے۔ گلی جلی ساڑ کے گھروں بے گھر ہو کے درد رٹھ پیندا ہے۔ شیخ صنعان طرح سور چرانے پیندے نیں۔

عاشق ذرن نہ مشکوں اپناں جرم گوا
رکھ امید محمد لبندے بیڑا چاء

سوال نمبر 4۔ ملتان دی وار پنجابی زبان و ادب وچ اک انملا وادھا اے، اپنے وچا پیش کرو۔

جواب:

نواب مظفر خان 1757ء نوں ملتان وچ پیدا ہویا۔ جس سے اوہدی عمر 23 ورہے سی، افغانستان دے بادشاہ احمد شاہ درانی دے پتر تیمور شاہ نے اوس نوں ملتان دا گورنر مقرر کر دتا۔ ایس طرح نواب مظفر خان 18 فروری 1780ء توں 2 جون 1818ء تک ملتان دا گورنر رہیا۔ اوس نے 29 سال ملتان اُتے حکومت کیتی۔

نواب مظفر خان دا تعلق اسد اللہ خان عرف سدو (1518ء تا 1626ء) دے خاندان نال سی۔ اسد اللہ سدو دے ناں نال سدوزئی قبیلے دا ناں مشہور ہویا۔ سدو خان 25 ورہیاں دی عمر وچ اپنے قبیلے دا سردار بنیا تے قندھار اُتے قبضہ کر کے حکومت کرن لگ پیا۔

مظفر خان اوس دی چھینویں پیزھی وچ پیدا ہویا۔ احمد شاہ درانی دے پتر تیمور شاہ نے اوس نوں مظفر جنگ دا خطاب وی دتا۔ اوس سے مظفر خان پٹھان دوہزار گھڑ سوار سن۔ تیمور شاہ اوس نال بہت خوش سی۔ اوس نے ملتان دے لوکاں دی فلاح لئی نواب مظفر خان نوں دو لکھ روپے دی مدد دتی۔

مظفر خان اوس سے تیمور شاہ نوں ہر سال تن لکھ روپے خراج دیندا سی۔ مظفر خان نے دو لکھ روپے نال ملتان قلعے دی مرمت کرائی، مظفر گڑھ شہر آباد کیتا نالے ملتان تے شجاع آباد دے نیڑے اک نہر کھدوائی۔ لاہور دے مہاراجہ رنجیت سنگھ نے اپنی سلطنت دیاں سرحدوں وسیع کرن واسطے ملتان اُتے پنج حملے کیتے۔ اوس نے پہلا حملہ 1802ء وچ کیتا پر ناکام رہیا۔ فیر اوس نے 1804، 1807، 1810ء تے آخری حملہ 1818ء وچ کیتا جس دا حال کجھ شاعراں نے وار دی شکل وچ نظم کیتا اے۔ آخری جنگ وچ مظفر خان شہید ہو گیا تے مہاراجہ رنجیت سنگھ ملتان اُتے قابض ہو گیا۔

دلپت رائے دی وار

دلپت رائے نے مظفر خان دی وار لکھی۔ ایہدے وچ 29 مصرعے نیں۔ وار نوں ستاں بندوں وچ ونڈیا گیا اے تے آخری بند پنج مصرعیاں دا اے۔ باقی سارے بند چار چار مصرعیاں دے نیں۔ ہر بند وچ ٹیپ دا مصرع اے۔ اوہ مصرعے ایس طرح دا اے۔

اتے لوک ڈولیں، ناں ڈولے مدفر خان چار چک کہیں ایہہ نواب واہ وا ہے

ایف ڈبلیو سکیمپ دا خیال اے کہ ایہہ وار رنجیت سنگھ دے ملتان اُتے تریجے حملے 1807ء ہارے اے لیکن ایہہ گل درست نہیں جا پدی کیوں جے ایس وار وچ جیہڑے حالات بیان کیتے گئے نیں اوہناں دا سبندھ 1818ء دی جنگ نال اے۔

اک محقق عمر کمال دا خیال اے پئی وار دی زبان قدیم پنجابی اے جیہدے اُتے ہندی زبان دے اثرات بڑے ڈوبنگے نیں۔ محمد آصف خان دا خیال اے پئی ایس وار وچ خالص ہندی زبان لکھی گئی اے۔ کجھ لوکاں دا خیال اے پئی پنجابی وچ دلپت ناں دا کوئی شاعر نہیں۔ ایہہ صرف فرضی ناں اے۔ اصل وچ ایہہ میاں رحموں دی وار اے۔

میاں رحموں دی وار

میاں رحموں بہاول پور دا وسنیک سی۔ اوس ویلے سکھ بہاول پور اُتے حملہ کرنا چاہندے سن۔ ایس پاروں مسلماناں دے دلاں وچ سکھاں دے خلاف نفرت پیدا ہو گئی۔ ایس جذبے نے میاں رحموں کو لوں ایہہ وار (ڈنگ) لکھوائی۔ رحموں شاعر نواب مظفر خان دے زمانے وچ زندہ سی۔ اوس نے بڑی محنت تے وضاحت نال ملتان دی وار لکھی۔ اوس دی وار دے 64 مصرعے نیں۔ اوہدے وچ 20 مصرعے ٹیپ دے نیں یعنی ہر بند دے آخر اُتے اک مصرعہ بار بار دہرایا جاندا اے جس نوں ٹیپ دا مصرعہ آکھدے نیں۔ لیکن آخری بند وچ ٹیپ دا مصرعہ موجود نہیں۔

وار دے پہلے دو بندوں وچ اللہ تعالیٰ، نبیاں، فرشتیاں، ولتیاں، غوث قطب دا ذکر کر کے امام حسنؓ، امام حسینؓ، حضرت فاطمہؓ الزہراؓ تے ہور بزرگاں دا

ذکر کیا ہے۔ فیر تریجے بند توں چھینویں بند تیک رنجیت سنگھ دے دکیاں قلوب الدین خان تے فلام نوٹ دی نواب مظفر خان نال گل کتھ یعنی پیغام رسانی اے فیر چودھویں بند توں اٹھارہویں بند تاں نواب مظفر خان دی شہادت دا بیان اے۔
 آخری بند وچ رنجیت سنگھ تے اوہ دے دیوتاواں تے گورواں دی وڈیائی بیان کیتی گئی اے۔ ایس طرح ساری وار وچ اک منطقی ترتیب موجود اے تے واقعات دار نقا و کھالی دیندا اے۔

پہلا بند ایس طرح شروع ہوندا اے:

- 1- آیسوں خواب تے شتاب دینی اٹھ بیٹھا، او سے ای وقت لیا ویزیر کو بلا ہے
- 2- دیکھی اے لوکا کئی تے دہائی پھری، سکھوں کی پونڈی دیکھی میں ملتان میں کہائے
- 81- سری کرشن کے اوتار، سبھی زور رام چند ہوں کے پھمن کے ہان گوروار جن من بھا ہے
- 84- بلونت مہاراجے کی، چار کوٹ ان مانی، پڑی کاچ ساچا ہے، را کھا خدا ہے

نظام دی وار

ملتان دی وار دے نال تریجی وار نظام دی وار لکھی اے۔ دو جیاں واراں وانگر ایہہ واروی مہاراجہ رنجیت سنگھ تے نواب مظفر خان وچکار ہون والی جنگ 1818ء بارے اے۔ ایہہ واری حرنی وانگوں لکھی گئی اے۔ پہلے صفحے اُتے الف توں ”ظ“ تیک دے حروف نال بند شروع ہوندا ہے۔ دو جے صفحے اُتے ”ع“ توں ”ن“ تیک دے بند لکھے گئے نیں۔ ایہہ سی حرنی مکمل نیں۔ وچوں کئی مصرعے گم نیں تے ور قے وی پھٹے ہوئے نیں۔ ایس لئی وارد اپورا متن سامنے نہیں آؤندا۔

ایس وار دے 23 بند نیں تے کل 92 مصرعے نیں جیہناں وچوں 5 مصرعے غائب نیں۔

ایہہ وار ہیئت دے اعتبار نال سی حرنی اے پر مواد دے لحاظ نال مظفر خان دی جرأت، بہادری ظاہر کرن پاروں ملتان دی بربادی دانو حوی بن گئی اے۔

ملتان دی وار وچ شاعر نظام نے ملتان دے شاد تے آباد ہون دی دعا کیتی اے۔ اوہ لکھدا اے:

- 1- رب پھر وسائے ملتان کوں جی گھڑی گھڑی مینڈا روح سکدا اے۔
 - 2- رب پھر وسائے ملتان کوں جی، جیہدے درداں دے گانون گانودی آں۔
- فیر شاعر نے حضرت شیخ عبدالقادر جیلانی رحمۃ اللہ علیہ نوں مخاطب کر کے عرض کیتی اے:
- 1- ض۔ ضرورت کرو میراں! میراں مہر کرو ملتان اُتے۔
 - 2- کنہیں تند اوڑی پے گئی، کفر نازل ہو یا اسلام اُتے۔
 - 3- غ غیرت ملک دی دور کرو میراں۔ مہر کرو ملتان اُتے۔

نظام دی ایہہ وار جس دے کجھ حصے نوں شہر آشوب وی آکھیا جاند اے، نواب مظفر خان دی اوس آخری لڑائی بارے اے جیہدے وچ نواب نے شہادت دا مرتبہ حاصل کیا۔ اوس دے مگروں ملتان اُتے سکھاں نے قبضہ جمالیا۔

نظام شاعر بارے تاریخاں تے تذکریاں وچ کدھرے وی معلومات نہیں لکھدیاں۔ صرف وار توں اینا کو پتا لگدا اے پی اوہ ملتان دی بربادی ویلے یعنی 1818ء وچ زندہ سی۔

کیوں جے اوہ خود وار وچ لکھدا اے:

1- نظام دیکھ کر تماشا تقدیر والا لکھن والے جو اینویں لکھیا اے۔

2- نظام دیکھ کر تماشا تقدیر والا۔ آدم سوہنا ہو یا سب خاک میاں

3- نظام دیکھ کر تماشا تقدیر والا، سنگھ ماریا تے ملک سلطان داجی

شاعر نے جس سے ملتان دی بربادی تے تباہی دیکھی تے چیخ اٹھیا:

1- پ۔ پیو پترنوں روندیاں بھڈ گئے، مانواں دھیاں دا کوئی نہ ساک میاں

2- داغ ملتان شریف داجی، ڈیہناں راتیں میکوں پیا بھکھدا اے۔

3- ش۔ شہر پنجاب دے چنگے ڈٹھے عجب شہر ملتان قریشیاں دا

ایس وار دی زبان اوس پنجابی زبان نال ملدی اے جیہڑی عبدالکیم، شور کوٹ تے جھنگ دے علاقیاں وچ بولی جاندی اے۔ ایہہ وار سوئی، واقعاتی تے محاکاتی اے تے شاعر نے ایس وار وچ من کچھویاں تصویریاں اکییاں نیں۔

میاں رحموں دی واردیاں خوبیاں

☆ جے دلپت رائے لاہوری دی وار، میاں رحموں دی وارا تے نظام دی وارد اموازنہ کیتا جائے تے پتا لگدا اے پئی ایہناں تاراں واراں وچوں میاں رحموں دی وار کئی لحاظ نال سب توں چنگی تے ودھیا وارا اے۔

☆ بھانویں تاراں واراں دا موضوع آگوا اے یعنی مہاراجہ رنجیت سنگھ تے نواب مظفر خان وچکار جنگ جیہڑی 1818ء وچ ملتان دے مقام اُتے ہوئی، پر میاں رحموں دی وار ڈاڈی سوئی، واقعاتی، معلوماتی تے محاکاتی اے۔ یعنی اوس نے وار وچ واقعاتی ترتیب نوں ساہنے رکھیا اے۔

☆ اوس نے سب توں پہلاں اللہ تعالیٰ دی حمد فیہر نعتیہ شعر، فرشتیاں، ولیاں تے غوثاں قطباں دا ذکر کیتا اے تے فیہر اوس نے حضرت امام حسنؑ تے حضرت امام حسینؑ تے حضرت فاطمہ الزہراءؑ دا ذکر کیتا اے۔ جو یں:

ایسے ، ملائک تے مشائخ ، سبھی غوث قطب، ڈر گئے دیکھ کے عالی درگاہے

ہوئی نہ مٹی حسنؑ تے حسینؑ کولوں حضرت خاتون جنتؑ امر نیا بجاہے

اوس مگروں شاعر نے تریجے بندتوں لے کے چھینویں بندتیک مہاراجہ رنجیت سنگھ دی شان تے فتوحات نوں بیان کیتا اے۔ جو یں:

تیرا ماڈ رہتاس، انک، کاگڑہ سیالکوٹ، کھمبایت گجرات، پنجھ بھاری موحجائے

دھاروں کے راجے کئی گڑھ تپئے دیسوں کے ، دیئے سب کوٹ اوہناں سن کرنواہے

ایسے طرح ستویں بندتوں تیرھویں بندتیک رنجیت سنگھ دے وکیلاں قطب الدین خان تے غلام غوث دا ذکر اے جیہڑے رنجیت سنگھ دا پیغام لے کے نواب مظفر خان کول گئے سن تے اوس نوں قلعہ دیاں چاہیاں دین لئی آکھیاں۔ چودھویں بندتوں اٹھارویں بندتیک نواب مظفر خان دی شہادت دا بیان اے تے انہری بند وچ رنجیت سنگھ دے دیوتاواں تے گوروواں دی وڈیائی بیان کیتی اے۔

ایس طرح ایہہ وار درجہ بدرجہ پوڑھی چڑھدی اے تے سارے واقعات ترتیب نال ساہنے آؤندے چلے جاندے نیں۔

☆ میاں رحموں وی وار وچ محاکاتی رنگ اگڑواں اے یعنی جیہڑے واقعات اوہ بیان کردا اے اوہناں دی اجیہی تصویر کھچدا اے پئی بعض تھانواں اُتے

انج جا پدا اے جو یں اوہ سکھے واقعات ساڈیاں اکھاں ساہنے ہور ہے ہون۔ جو یں جنگ دے میدان دا نقشہ ایس طرح بیان کیتا اے:

57- گھن ہوں کی گھٹاں، دل ہوں میں دلاں لاکھ، گھیر یا ملتان کوٹ لنگ تڑ پھڑا ہے۔

58- دھسکت ہے دھول دھول تو فون کی لاناں سے تو فون کی لاث جیسے دوزخ برلا ہے۔

59- دھرکت ہے منج کچھ، دور پار سروں سے ڈولئے سیرے بھمب بل چلا ہے۔

ترجمہ:

فوجیں گھنٹاؤں کی مانند دور دور تک پھیلی ہوئی تھیں۔ لاکھوں دل دہل گئے تھے۔ ملتان کا قلعہ لنگا کی مانند تھر تھر کانپ رہا تھا۔ زمین کا تیل زمین کے اندر چھن رہا تھا۔ توپوں سے آگ اور روشنی اس طرح نکل رہی تھی جس طرح دوزخ میں آگ جلتی ہے۔

دھرتی پر تمام پہاڑ بل رہے تھے۔ زمین خوف سے کانپ رہی تھی۔ ایسے لگتا تھا جیسے بڑا زلزلہ آ گیا ہو۔

☆ ایس وار وچ نواب مظفر خان داتعارف ایسے لفظاں وچ کرایا گیا اے پئی اوہدی بہادری، دلیری، خاندانی شرافت تے جرأت دی تصویر پڑھن سنن والے دیاں اکھاں سامنے آ جاندی اے۔

10 نمبر

سوال نمبر 5۔ پٹھ دتے سرنا دیاں وچوں کے اک اُتے نوٹ لکھو۔

(الف) غزل (ب) مثنوی

جواب:

غزل

غزل، عربی، فارسی، اُردو تے پنجابی دی مشہور تے مقبول صنف اے۔ ایس صنف وچ اپنی دلکشی، جاذبیت تے کھج موجود اے پئی ہر دور تے ہر طبقے وچ دلاں دی دھڑکن بنی رہی اے تے حیاتی دیاں رگاں وچ لہو بن کے نندی رہی اے۔

غزل جے بن ٹھن کے، رنگین کپڑے پا کے، ون سونیاں ٹومباں نال سج دھج کے محبوبہ بن کے میکدے وچ جاوڑی تے رنداں، مستاں نے نچنا، پٹناتے گانا شروع کردتا۔ بدستی تے بے خودی وچ گریبان پاڑ لئی، ہر پاسے ہائے دی پکار پے گئی، شمع جل بل کے رہ گئی، جام تے صراحیاں چکنا چور ہو گئے۔ ہر کوئی آہ بھرن تے مجبور، رند دل پھڑ کے بہہ گئے۔ ساقی اکھاں اکھاں دے وچ کچھ کہہ گئے۔ رنداں نے کوڑا گھٹ بھر لیا تے ایس پری وشنوں شیشے وچ قید کر لیا۔

جس سے غزل تصوف دا چٹا لباس پا کے، ہتھ وچ تہج پھڑ کے صوفیاں دے ڈیرے گئی تے اوہناں نے اوہدی راہ وچ اکھیاں وچھا دتیاں۔ اوہدے سمین توں ورھیاں دیاں عبادتاں لٹا دتیاں تے تقویٰ دی صورت بنا دتا۔ حدیث دی تفصیل تے قرآن دی صورت دی شکل عطا کردتی۔ جس نوں ویکھ کے صوفی دیوانے ہو گئے۔ جذب تے وجد دی مستی وچ مستانے ہو گئے۔ ہر تھاں حق ہو دے نعرے گونجن لگ پئے۔ صوفی غزل دی لے اُتے جھومن لگ پئے۔

غزل نے جس ویلے عاشقاں دی محفل وچ پیر دھیریا تے اوہناں نوں غزل دے یا قوت رنگے لال ہونٹھ، چنے دی لڑی ور گے چنے دند تے نشے وچ ڈنیاں مخمور اکھیاں دے کٹورے بھاگئے۔ غزل نے جس سے اپنی ریشمی زلفاں تے کالے سیاہ وال کھولے، اوس ویلے کالیاں گھنٹاواں تے گھنیرے بدل چھا گئے۔

عاشقاں نے اوہدا سر و قد، ملوک جش، رواں پھلیاں ور گیاں انگلیاں، چنار دے پتیاں ور گے کولڑے ہتھ تے کوچ دی گردن ویکھ کے ہاواں بھریاں، دکھاں، درداں تے غماں دیاں شاں اپنے دل اُتے جریاں اوہ مجنوں وانگنوں جنگلاں تے صحراواں دل دوڑ گئے۔ رُکھاں تے پتھراں نال ٹکڑا کے اپنے سر پاڑ لئی تے فراق دی ٹھنڈی سل اُتے تڑنے، چن ویکھیا تے روپے، راتاں تارے گن گن کے لنگھایاں تے دن محبوب دی گلی وچ پھیرے پاپا کے گزارے۔ جتھوں تیک غزل دے اشتقاقاں داسمبندھ اے ایس بارے کئی راواں نیں۔

اک دھڑا آکھدا اے پئی ”غزل“ عربی زبان دا لفظ اے۔ جہدے معنی اُن کتنا، اُن نوں تار تار کر کے دھا کا دٹنا اے۔ دو جے دھڑے دا خیال اے پئی غزل فارسی زبان دا لفظ اے جس دا مطلب اے زبیاں نال گل کتھ کرنا، اوہناں دے عشق تے حسن تے خوبصورتی بارے بیان کرنا۔

نور اللغات وچ غزل دی تعریف انج لکھی ہوئی اے

”غزل کے لغوی معنی عورتوں سے باتیں کرنا۔ اصطلاح میں وہ اشعار جن میں حسن و جمال، فراق و وصال، ذوق و اشتیاق، جنوں و یاس وغیرہ کی باتیں جو عشق سے متعلق ہوں، کہی جائیں۔“

غزل ہر بحر میں کہی جاسکتی ہے۔ اس کا ہر شعر جدا گانہ مضمون کا ہوتا ہے۔“

غزل دے چار حصے ہوندے نیں:

1- مطلع 2- قافیہ 3- ردیف 4- مقطع

غزل دے پہلے شعر نوں مطلع آکھدے نیں۔ جیہدے دونوں مصرعے ہم قافیہ ہوندے نیں۔ قافیہ، ردیف توں پہلا آؤندا اے تے شعر وچ موسیقی پیدا کردا اے۔ ردیف عام طور تے قافیہ دے مگروں آؤندی اے۔ غزل دے آخری شعر جیہدے وچ شاعر اپنا تخلص استعمال کردا اے، اوس نوں مقطع آکھدے نیں۔ غزل دے شعراں دی تعداد 5, 7, 9 یا 11 ہوندی اے۔ علی محمد ملوک دی غزل اے:

سوچ سمندر تردے عمر گزاری
دکھڑے جبر دے جردے عمر گزاری
اوبدی سانجھ تے پھردی رہی اے غیراں نال
جس دا پانی بھردے بھردے عمر گزاری

غزل وچ ہمیشہ ایجاز تے اختصار ہوندا اے۔ شاعر غزل دے اک شعر وچ اپنے وسیع خیال نوں بیان کردا اے یعنی کجے وچ دریا نوں ڈکدا اے ایس لئی ایہدے وچ ایجاز تے اختصار ہوندا اے

پنجابی غزل دا موڈھی شاعر شاہ مراد سی۔ شاہ مراد دی زبان، خیال اڈاری تے مضموناں دی رنگارنگی دے نال گیت گاؤندیاں، بحراں دی ورتوں غزل دے حسن نوں لشکا دیندی اے۔ اوبدی غزل اے:

خداوندا ملا مینوں سجن اتنا اڈیکاں کیوں
اڈیکاں میں گناں تارے تے سر نوں لائیاں لیکاں کیوں
دو اکھیاں بریاں ہویاں جو حیراں آرسی وانگوں
چلن پھر فیر جیوں ندیاں تے نالے کوک ڈیکاں کیوں

اُستاد گاموں پنجابی دے اگے غزل گو شاعر نیں، اوہ غزل وچ لکھدے نیں:

لوک کہن کافر مال دار ہويا وکھ خال سنہری رخسار اُتے
یا اوہ حکم خدا دے نال بیٹھا شاہ جش تخت زرنگار اُتے
اوبدے وکھ رخسار رقیب سڑیا میری روح رخساراں توں ہوئی صدقے
ادھر اگ اتے پی اگ بلے ایہر نور چکے پیا مار اُتے

سوال نمبر 6۔ پڑھ دے سرناویاں وچوں کے اک اُتے مضمون لکھو:

(الف) پنجابی صوفیانہ شاعری وچ تصوف۔

(ب) پنجابی نثر ڈانڈھ۔

(ج) پنجابی زبان راہیں تعلیم۔

پنجابی زبان راہیں تعلیم

تعلیم دا مقصد لوکائی دا آپوں وچ ابلاغ سکھانا تے سکھانا تے علم وچ وادھا کرنا اے۔ تعلیم انفرادی تے اجتماعی سطح تے ذہنی نشوونما کردی اے تے تالے تو ماں دی رہتل بہتل تے تاریخی روایات نوں نسل در نسل منتقل کردی اے تے معاشرتی نظام عدل نوں لاگو کرن وچ سب توں زیادہ مددگار ثابت ہوندی اے۔ تعلیم سماجی اعلیٰ قدراں دی حفاظت کردی اے تے کسے وی ریاست دے نظریاتی مقاصد نوں ہتھ پان داساریاں توں موثر ذریعہ وی بن دی اے۔

اصول تعلیم تے طریقہ تعلیم دیاں کتاباں ماں بولی دی اچھ نال بھریاں ہوئیاں نیں۔ جیہناں نوں پڑھ کے دی ساڈی سوچ نہیں بدلدی تے سانوں ایہہ شعور تے احساس وی نہیں ہوند اے کہ پنجابی زبان وی ساریاں ماں بولیاں وانگ احترام وے قابل تے زرخیز زبان اے۔

پروفیسر علوی دے مطابق تعلیمی بورڈ لندن نے مادری زبان دی تعلیم لئی جیہڑیاں ہدایاں لکھیاں نیں اوہناں وچ لکھیا اے پئی سارے مضموناں دی تعلیم واسطے مادری زبان نوں چنگی طرح جاننا ضروری اے کیوں جے ماں بولی اُتے پوری قدرت نہ ہووے تے پڑھن دا عمل مکمل نہیں ہو سکدا تے ایس کزوری پاروں ضمیر دی گل دے اظہار وچ نقص پیدا ہو جاند اے۔ مادری زبان نوں ایک مضمون دے طور تے لینا چاہیدا اے سگوں ایہہ حیاتی نال ایڈامیل اے پئی ایہہ پنکھوڑے توں قبر تائیں نال جاندی اے۔ مادری زبان صرف قابلیت پیدا کرن لئی نہیں سگوں بچے دی حیاتی وچ لوکائی دی مجموعی یادداشت ثقافت تے کردار تے مزاج دی جڑ موجود ہوندی اے۔ انگریزی تے اردو نوں مڈھلی سطح اُتے تعلیم دا ذریعہ بنا کے ایس چنگی کارکردگی حاصل کر سکدے ہاں۔ پر دو بے پاسے سانوں ایس گل دی بڑی بھاری قیمت ادا کرنی پیندی اے کیوں جے پنجابی بچیاں توں اپنا مڈھ یعنی ثقافت۔ تے اپنی پہچان امی گواج جاندی اے تے اوہ ہولی ہولی اپنے امی گھر وچ اوپری بن جاندی اے۔ ایس لئی بچے لئی چنگا تعلیم دا ذریعہ اوہدی ماں بولی ہوندی اے۔

مادری تعلیم وچ تعلیم دین دے بے شمار فائدے نیں جیہناں وچوں کجھ داہستھے ذکر کیتا جاند اے۔

1- کوئی دوجی زبان بھانویں اوہ کئی وسیع تے فصیح کیوں نہ ہووے، ماں بولی دی تھان نہیں لے سکدی۔

2- مادری زبان وچ بچے دی رہتل بہتل نوں بیان کرن دا زیادہ زور ہوند اے۔

3- مادری زبان وچ تعلیم توں علاقائی رہتل، ثقافت، تاریخی روایات نال چنگی طرح جانکاری ہو سکدی اے۔

4- اظہار دی قوت دا وسیلہ سوائے مادری زبان دے کوئی دوجی زبان نہیں ہو سکدی۔ نالے لوکائی زیادہ تر ماں جانی دھرتی تے ای رہندی اے۔

5- ماہر نفسیات وی ابتدائی تعلیم مادری زبان وچ دین دے قائل نیں۔

6- عام زندگی وچ ہون والے واقعات تے گلاں باتاں دا چسکا جو ایس بچے نوں مادری زبان وچ پڑھیاں، سنیاں ملد اے، اوہ سواد کسے دوجی زبان راہیں حاصل نہیں ہوند اے۔

7- قومی زبان دے نال نال مادری زبان دی تعلیم توں انسانی ذہن وچ کشادگی تے گہرائی پیدا ہوندی اے۔ عرب دے سیانے انسانی دماغ تے طبیعتاں دے ڈھیر جانوسن۔ اوہ آکھدے سن پئی لوکاں نال اوہناں دی عقلی پہنچ دے مطابق گل کتھ کر دے۔

حضور اکرم ﷺ دی اک حدیث اے پئی سوکھتاں پچاؤ تے اوکھتاں وچ نہ پھسو تے نہ پھساؤ۔ اج دے دور وچ انسانی نفسیات نوں اک اہم علم دی

حیثیت حاصل اے تے نکلے بالاں دی تعلیم تے تربیت اوہناں دے میلانات تے رجحانات دے مطابق کرنا بڑا ضروری اے۔

بچہ زبان دے اعتبار نال گونگا پیدا ہوندا اے پر ہولی ہولی اوہدا حافظہ ودھدا جاندا تے تن چار سال دی عمر وچ اوہ غیر شعوری طور تے بہت ساری معلومات دا ذخیرہ اپنے دماغ وچ جمع کر لیندا اے۔ نفسیات دے سائنیاں موجب سکول جان دے قابل بچیاں دا ایہہ لفظاں دا ذخیرہ اپنے دماغ راہیں ڈھائی تن ہزار الفاظ تیکر اپڑ جاندا اے۔ پنجابی بچے دا ایہہ ان ملا ذخیرہ جے کر سکولے وڑ دیاں ساری ضائع کردتا جاوے تے اوہنوں نویں الفاظ تے زبان سکھن تے لا دتا جاوے، اوہدے نال زیادتی نہیں تے ہو کہیہ اے؟ ایہدے نال بچے دے جذبات، خیالات احساسات وچ دوغلا پن پیدا ہونا فطری امر اے۔ جیہدے نال ساڈے بالاں دیاں تعلیمی بنیاداں کمزور ہو جانیاں نہیں تے اوہ تعلیم نوں ادھور لچھڈ کے نس جانداے نیں۔

اقوام متحدہ دے ادارے یونیسکو دے فیصلے موجب جدوں دو بے مکاں اپنی ماں بولی وچ تعلیم شروع کیتی تے اوہناں دی خواندگی دی شرح وچ بڑا ودھا ہویا۔ پر بڑے دکھ دی گل اے پئی پاکستان دے قیام دے بعد ساہنے آؤن والیاں ساریاں رپورٹاں نے پنجابی ماں بولی نوں اوئی اہمیت نہیں دتی جیہدی اوہ مستحق سی۔ پنجابی زبان نوں مڈھلی تعلیم دا ذریعہ بناون دی گل نویں نہیں بلکہ پنجاب تے ایہدے نال لگدے علاقیاں واسطے پاکستان بنن توں پہلے انگریز حکومت نے جیہڑے مختلف تعلیمی کمیشن مقرر کیے سن اوہناں نے آکھیا سی پئی استھہ انگریزی دے نال نال دیسی تے مقامی زبانوں وی پوری اہمیت دتی جاوے تے ایہناں زبانوں سکولوں وچ رواج دتا جاوے۔

پہلی گلی پاکستان ایجوکیشنل کانفرنس جیہڑی 27 نومبر 1947ء نوں کراچی وچ ہوئی، اوہدے صدر اوس ویلے دے وفاقی وزیر تعلیم فضل الرحمن نے اپنے صدارتی خطبے وچ آکھیا سی: ”سانوں ایہناں صوبائی زبانوں دی ترقی واسطے زیادہ توں زیادہ جگہ رکھنی چاہیدی اے کیوں جے ایہہ زبانوں اپنی رتھل نال جڑیاں ہویاں نیں تے ایہہ رتھل دے کھلارے نوں جاری رکھن وچ مددگار نیں۔ پر اردو نوں صوبیاں وچ کارمیل جول دی زبان دے طور تے رہنا چاہیدی اے۔“

1973ء دے دستور وچ ایہہ گل منی گئی پئی قومی زبان دے علاوہ صوبائی زبان دی ترقی تے تعلیم لئی قانون بنائے گئے سن۔ دیا گیا اے پئی صوبائی تے علاقائی زبانوں ذریعہ تعلیم دے طور تے اپنایا جاسکدا اے۔ 1979ء دی تعلیمی پالیسی وچ ذریعہ تعلیم بارے پھلیاں پالیسیاں دے مقابلے وچ ماں بولی دی تعلیم اُتے زیادہ زور دتا گیا اے۔ پرائمری سطح دے بچے واسطے سب توں چنگا ذریعہ ابلاغ اوہدی ماں بولی اے۔ جے پرائمری تعلیم کے منظور شدہ زبان وچ دتی جاسکے گی، صوبائی حکومت تعلیمی اداریاں نوں منظور شدہ صوبائی زبان وچ چلائے گی تے ایہناں اداریاں وچ تیجی جماعت تے اوہدے توں اتانہہ اردو لازمی ہووے گی۔

محمد آصف خان لکھدے نیں: ”بالاں نوں مڈھلی تعلیم اوہناں دی ماں بولی وچ دتی جانی چاہیدی اے۔ سندھ وچ سندھی زبان راہیں تعلیم دین نال اوہتھے پڑھن لکھن دی شرح سنتالی فی صد اے۔ پچھلے سال توں صوبہ سرحد وچ مڈھلی تعلیم پشتو وچ دتی جان لگ پئی اے تے کجھ سالوں توں بلوچستان وچ دی بلوچی مڈھلی تعلیم دا ذریعہ بن گئی اے پر پنجابی نوں اکثریتی زبان ہون دے باوجود کوئی اہمیت نہیں دتی گئی۔ پنجابی نوں ذریعہ تعلیم بناؤن داکم صوبائی اسمبلی اُتے چھڈ دتا گیا اے جیہدا حالے تک کوئی فیصلہ نہیں ہو یا تے ایس فیصلے دی دیری نال پنجاب وچ ناخواندگی ہر دم ودھ رہی اے۔“

ایس لئی ویلے دی لوڑ اے پئی پنجابی زبان نوں چھیتی توں چھیتی پرائمری سکولوں وچ رائج کیتا جاوے تے وڈیاں جماعتوں وچ پنجابی نوں تعلیم دین دا

ذریعہ بنایا جاوے۔

10 نمبر

سوال نمبر 7۔ ایس پیرے داسو کھی پنجابی وچ ترجمہ کرو:

The environmental movement, a term that includes the conservation and green politics, is a diverse scientific, social and political movement for addressing environmental issues. Environmentalists advocate the sustainable management of resources and stewardship of the environment through changes in public policy and individual behavior. In its recognition of humanity as a participant in (not enemy of) ecosystems, this movement is centered on ecology health and human rights.

پنجابی ترجمہ

ماحولیاتی آلودگی اک اصطلاح اے۔ ایہدے وچ ماحول دا تحفظ تے شاداب سیاست شامل اے۔ ایہہ اک مختلف اصطلاح اے۔ جیہدے وچ اوہ سائنسی تے سماجی تے سیاسی تحریک وی موجود اے۔ جیہدے تعلق ماحولیاتی مسائل نال اے۔

ماحولیات دے ماہرین ایس گل وی وکالت کردے نیں پئی انفرادی روئیاں تے عوامی پالیسی دے ذریعہ، وسائل وی پختہ انتظامیہ تے ماحول دی سخت نگرانی نال تبدیلیاں لیاں جاسکدیاں نیں۔ ایس نیک کم وچ حصہ لینا انسانیت دی پہچان اے۔

WhatsApp PDF Library

اس گروپ میں آپکو ہر قسم کی PDF کتاب فراہم کرنے کی کوشش کی جاتی ہے۔ تمام کتابیں مفت دی جاتی ہیں۔

*I'm not responsible of
copyrights .This pdf file is
downloaded from internet .I
never ever earn from this pdf*

*For joining whatsapp group msg on
whatsapp no# 03430575581
and for getting daily general mcqs
like fb page*

**GENERAL KNOWLEDGE
DAILY MCQS**